

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

KIVÁLASZTOTTAK

TARTALOM

ÚTJELZŐK

A VÁLASZTÁS

FORDULÓPONTOK

VESZTES GYŐZTESEK

AZ ELITHEZ TARTOZNI

AZ ÁLDOZAT

ÉLETUTAK

A VÁGÓHÍD

MEGINT VÁLASZTÁS

Édesanyámnak

ÚTJELZŐK

A téeszelnői gárda csodálatos kakukktojás.

(Dr. Tukacs Béla, nyugdíjas elnök)

- Mi voltunk az első nem kincstári gárda! - mondta az igazgatóválasztások elkezdésekor K., a volt téeszelnök. - Hosszú ideig a téesz volt az ország egyetlen szervezete, ahol a vezetés jobbára természetes szelekcióval alakult ki. Hallatlanul sok tehetséget emelt fel ez a rendszer. Ha Veres Péter vagy Erdei később születik, elnökké választják, talán Jack London sem fordít hátat a kommunista pártnak, hisz lám, érvényesülhet itt is a természetes kiválasztódás!

- Ne idealizáld őket - figyelmeztet I., aki elnök is volt, mielőtt tudományos kutató lett -, rengeteg becsületes, de kis képességű, és nagyon sok tanult, de emberekkel bánni nem tudó vagy jellemhibás vezető került a szövetkezetek élére, több szélhámost és diktátort is találhatunk közöttük.

Furcsa, de mindkettőjüknek igaza van. Jószerivel az sem állítható, hogy az a hibátlan ebben a gárdában, akit a tagság okos gyülekezete választott, és az a hibás - szélhámos, diktátor stb. -, akit valamiképp a „kincstár” segített az elnöki székbe. Annak ellenére sem ilyen egyszerű a helyzet, hogy a demokratikus választásnál és számonkérésnél jobb válogatási módszer nincs és nem is lesz. Ennyiben azért minden másnál jobb lehet vagy lehetett ez a vezetógárda - legalábbis az adott szövetkezet számára.

Ez a fészekalja kakukktojás - már csupán ezerháromszáz elnök - talán az elit egyetlen szocializmus teremtette csoportja. Glóriájuk mégis tépett, hol ők a haza és a szocializmus megmentői, hol meg árulói. Egyszer a tagokkal - idősekkel, fiatalokkal -, sőt a városi munkások ellátásával - törődő grállovagok, máskor még a családjuktól is elszakadt, márkás kocsikon furikázó új földesurak.

Vajon miért épp egyszülöttjével vívódik ennyit a társadalom? Mert pusztán létük is kihívás a dogmák ellen. Ha a társadalom egyedül sztálini rend szerint épülhet, akkor ez a gárda kakukktojás, ha más út is lehetséges, akkor nem az.

De valóban előzmény nélküli ez a gárda? Hát mi a különbség az intéző és a téeszelnök között, amikor mindkettő egy nagybirtok gazdálkodását irányítja? Csakhogy az elnök - ellentétben mindenki mással - egyszerre gazdasági és társadalmi vezető, választói nemcsak munkavállalók, hanem tulajdonosok is. Az intéző sosem volt társadalmi vezető, az igazgató is csak állása mellett lehet azzá. (Kiss Imre tépei elnök mondja: - Előfordult, hogy egy asszony a téesz kocsiában szült, amikor még nem volt másnak kocsija, de az a kocsi az övé is! Épült a parókia, ahhoz minden anyagot mi szállítottunk, és a törmeléket is mi vittük el, az övék a pap! A kultúrházba a lakodalmakhoz a lócától kezdve a járművekig mindenről nekünk kell gondoskodni. Nyolc éve meg tanácsstagi csoportvezető is vagyok, mondhatnám, tanácselnök, és még inkább nekem passzolják a falu minden gondját-baját. A párttitkártól a papig, a szociális otthontól az italtól, a postától a villanyhálózattal minden frással nekünk kell foglalkozni, minden az én asztalomra kerül.) Vagyis a jó elnöknek úgy kell éreznie faluja lélegzését, ahogy a reumás derék érzi az időjárást.

Az elnöki gárda a változó társadalom - és azon belül az elit - talán legváltozékonyabb része. Ezért mondható el róluk minden, és mindennek az ellenkezője is, ezért könnyű róluk írni, és ugyanakkor ijesztően nehéz, ezért kértem annyi mindenkitől tanácsot.

Donáth Ferenc hetvenen fölül is kérdezni szeretett, nem kinyilatkoztatni, mégis ő rakta hegytetőre a mércét, amikor mellékesen megjegyezte: - Nagy vállalkozás lenne, ha az elnöki sorsok tükröznék a magyar társadalom változását.

Donáth sorsáról jó lenne tudni, hogy saját változó nézetei, vagy inkább a vicinális politika tolatása, nekirugaszkodása juttatta az egymástól olyannyira távol eső Horthy, Rákosi és Kádár János névével jelezhető korszakok mindegyikében börtönbe. Életének egyik csúcspontja az MDP titkára volt, a másikon megírta az 1945-75 között gomolygó esztendő kristálytiszta agrártörténetét (*Reform és forradalom*, Bp. 1977). Szavának érvényessége van, még ha őt magát időközben el is temették.

Márton János is bejárta sok keresztutat. Amikor Vas Zoltán mellett letette a titkárságot, azt kapta útravalóul: „A legfontosabb dolog, hogy békét kössünk a paraszttal, hogy hogyan, nem tudom, de ezt kell tenni.” Volt az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, ő is azok közé tartozott, akiket 1956 kora őszén órákon át kérdeztetett egy Jurij Andropov nevű budapesti nagykövet, hogy mi van itt a levegőben. Márton Erdi halála után az Akadémia Agrár-gazdasági Kutatóintézetének az élén lehetett találni 1986-ig, akkor a tehetetlenséget nem bírva nyugdíjba vonult. Tervemet hallva azon töprengett, nem lenne-e jobb csak volt elnökökről írnom, esetükben nem fenyegetne a veszély, hogy mire megjelennek netán magasztaló soraim, addigra az illető kegyvesztett lesz; különösen a sikeres téeszektől óv, mivel ezek jó része abból él, hogy elhalássza mások elől a pénzt.

- Az áldozatokból indulnék ki - mondta -, akiket gyarlóságuk, konfliktusuk megbuktatott, vagy a hatalom feláldozott. Húsz sors elég - minél szélesebb, annál felszínesebb -, ennyiben drámák és tragikomédiák is akadnak. A bukás nagyobb érdeklődést vált ki, tanulságosabb, mint a siker, pedig az alanyok tulajdonságai sok esetben ugyanazok: egyetlen sikeres ember sem hibátlan, egyetlen bukott sem érdemtelen. Nagyon tarka a bukott elnökök sorsa, épp ez adja történetük hitelét, érdekességét. Nálunk talán kegyetlenebb volt a kollektivizálás, mint a Szovjetunióban. Bár itt „csak” megalázták, meggyötörték a parasztot, de a két parasztság között évszázadnyi volt a különbség, Magyarországon nem feudális, hanem polgárosult volt a földdel bíró parasztság. A szövetkezetesítést többen - Donáth, Erdi, még a politikához nem, de a mezőgazdasághoz értő Nagy Imre is - próbálták magyarosítani, nem ment. Végül a sztálinizmus mégis a mezőgazdaság szakított leginkább.

Erdi Ferenc már csak írásaival üzen, például így: „Egy leendő magyar szövetkezeti mozgalomnak... megingathatatlan csoporttudattal kell rendelkeznie, s *kebelbeli vezető* - húzom alá -, ha életképes akar lenni.” A szöveg kelt 1945-ben, amikor Rákosi Mátyás levélben utasította a Békés megyei titkárságot, hogy oszlassák fel a sarkadi szövetkezetet, mert előreszaladtak a fejlődésben...

Donganak bennem Donáth, Márton, Erdi szavai, közben azért sorsuk sem hagy nyugton. Vajon a társadalom forrongása és erényeik meg hibáik tették hullámvasútra az életüket, vagy inkább az, hogy a mezőgazdaságra voltak felfeszítve? Az a hátrány, amit nagyon erős túlzással és legalább annyi keserőséggel a néhai Fischer Ferenc, a neves belvárdgyulai elnök úgy fogalmazott: „Olyan parasztnak lenni, mint hajdan zsidónak.”

- Szeressük egymást, majd megleszünk: ilyen naivan fogtunk a szövetkezetekhez - mondja még e könyvre szóló javaslatom elfogadásakor, vagyis 1980-ban Szabó István (Nádudvar), akit rangjai helyett inkább csak úgy emlegetnek: az okos paraszt. - Marx, Engels, Trockij nem tudták a parasztságot belehelyezni a szocializmusba, Lenin az osztály rétegződéséről beszélt, de a nagyüzemről már óvatosan szólt: nagy tábla meg gép, tovább nem ment. Sztálin agrárpolitikájában elnök is volt, de az irányítást a gépállomások fiatal szakemberei végezték. Hogy

a parasztságon belüli, a parasztság és a munkásság közötti ellentmondásokat a kommunista párt képes feloldani, abban a párt tagjaként sem voltam biztos. Végül ez a párt meg tudta szüntetni az alapvető ellentmondásokat. Gondolja végig; negyvenötben földet osztottunk, negyvennyolcban kollektivizáltunk, ötvenháromban szétment sok téesz, újból földet osztottunk, ötvenötben kollektivizáltunk, ötvenhatban osztottunk. Ez így ment tizennégy éven át, egészen ezerkilencszázhatvankettőig. A parasztság joggal hitte, ez folytatódik, és három esztendőn át tömegesen ki akart lépni. Már az iparszerű gazdálkodásnál tartunk, és ennek elterjedéséhez kell a leghosszabb idő. Az elnököknek most könnyebb, még ha nehezebb is - esküszöm, így mondja! -, mint amikor a tagsággal úgy kellett szedetni a répát, hogy ki akart lépni.

- A szövetkezeti mozgalom olyan virágot szagol, amelyet szakít - mondja Soós Gábor nyugdíjas államtitkár. - Minden időszaknak megvannak a maga elnökei. Kiválasztásuk az első időben nem pajzsra emelés volt, vállalkozó sem akadt mindenütt. Sok volt a forgács, sok parasztember is elhullott a „magyar csoda” születése során. Hosszú türelemmel kevesebb emberi, közösségi tragédiával mehetett volna mindez, ám itt a bukások is demokratikusabbak voltak.

Van már útjelzőm annyi, akár a sündisznón a tüske. Könnyen lehet, csak magam vérzem meg velük azáltal, hogy kritikusaimnak készen szállítom az érveket, ám én a saját ösvényem keresem. Botorkálás közben a sok is kevés, így amikor végképp nem láttam a fától az erdőt, fabrikáltam egy „félnapos” kérdőívet, és elküldtem ezer elnöknek, köztük nyugdíjasoknak is. Egy ideig a postás külön táskával hordta vissza őket. Először talán a harmadik héten érintetlenül hozta vissza az egyiket: „Mellékelten visszaküldöm a kérdőívet, szeretett férjem 1983. december 22-én elhunyt. Fülöp Istvánné, Kápolna.”

És aztán jött a többi is. Elkéstem.

Krupa János grófi komornyik harminckét éven át vezette a kerekegyházi Dózsa Népet - csak a temetőben értem utol. Sümegi János fárosza volt Szécsénynek, de a szövetkezeti mozgalomnak is, és a mámoros diadalok után egyszer csak nem választották meg! „Nem gondoltam, hogy ilyen munka után becsapják előttem az ajtót!” - magasodott utolsó közgyűlése fölé, mire lenn felállt egy sokkal kisebb emberke: „János bácsi, nem mi csaptuk be azt az ajtót, hanem maga!” Vajon hogy beszélt volna erről, ha találkozhatunk. Hát még a régebbiek! Bódizs Lajos (Cegléd) azért emlegeti például első elnökét, az ásothalmi Benák Imrét, mert ő - mármint Bódizs, a szakember! - ettől az írástudatlan volt cselédtől tanulta meg az ötvenes évek gyalázatos esztendeiben, hogy a tagsággal törődni kell, hogy a gép csak egyik fele a gazdálkodásnak. Benák Imrét Szegeden úgy emlegetik, hogy elnökként is legszívesebben (?) mezítláb járt: beutazott a kisvasúttal a városba, és csak az állomáson lépett bele a kézben vitt papucsba. Az embertudó Benák jónak mondott szövetkezetet csinált azokban az években, nem csoda hát, hogy amikor verekedés miatt - ugyanis szeretett inni - három hónapra becsukták, Ásothalomról vagy kétszáz aláírással nyomtatékosított levelet küldtek Rákosinak, hogy elnöküket engedjék szabadon. S kiengedték. Jó lett volna ismerni az atkári Micsurin téesz Csajkával - azon esztendőik tábori Mercedesével - „kitüntetett” elnökét, Virág Gergely bácsit. Mosolyogva mesélik, hogy amikor az átszervezés idején Dögei Imre földművelésügyi miniszter kedvenc teóriáját fejtegette az egri borkóstolón, hogy le kell rongyolni, el kell szegényíteni a parasztot, s akkor majd belép a szövetkezetbe, Gergely bácsi ott mindenki előtt gyöngéden rászólt: „Az anyád... Imre, inkább igyál, mint hülyeségeket beszélj!” Aztán ők ketten annyira hasonlatosan, mégis egészen másként léptek át a legeslegnagyobb mezőkre. Az átszervezés nagyján túl azt mondták, mégsem jó, ha a földművelésügyi miniszter parasztfaló, nagykövet lett hát Pekingben, ahol állítólag magától Mao elnöktől kért tanácsot a magyar „elhajlás” megfékezésére,

végül még a párton is kívül került, vízügyi előadóként már „inkább ivott”, és ötvenkét évesen öngyilkos lett. A termelőszövetkezeti mozgalom nagykorúsításakor, a szövetségek 1967-es megalakulása idején Virág Gergely már nyugdíjas volt, azért a teszőv - a termelőszövetkezetek területi szövetsége - egri alakuló ülésére természetesen hivatalos volt. - Édes fiam, kisleány! - ölelgette megáradva fiatalabb társait, de mire az elnökségbe invitálták volna, valamiképp elbóklászott a mezők felé, s a fontos esemény örömeinek áldott állapotában érte a szélütés. Állítólag csak két nap múlva találtak rá, s nemsoká meghalt.

Magony Imre kecskeméti teszővitkár - már nyugdíjas - szobájában állt egy harminc centis szobrocska: csukafej szájában csukafej. Látva, hogy nézegetem, azt mondta: - Ezek vagyunk mi, a mezőgazdaság irányítói, akik infarktust okozunk az elnököknek, és akiknek infarktust okoznak az elnökök. Így esszük egymást.

Horváth Mihály (Orosháza) - vagy ahogy hajdan ismerték, Dózsa Miska - mikszáthi történetére Soós Gábor hívta fel a figyelmem:

- Dózsa Miska idején az erőfitogtatás volt a divat. Aratási bemutatón tikkadtunk a tarlón, víz nem volt, csak pálinka. No, majd az ebéd, vigasztaltuk magunkat, mert könyörtelenül minden vendégtől beszédetett harminc forint ebédpénzt. A szerfás istállót felmázoltatta, és legnagyobb megrökönyödésünkre puha, fehér kenyeret meg sót, pirospaprikát szolgáltatott fel a miniszternek is! Biztos volt, akinek a tréfa megfeküdte a gyomrát, pedig Miska hamarosan rikkantott, hogy hozzák a kaját. Aztán berúgott és letegezte Dögeit. A miniszter hiú is volt, leváltatta Miskát az elnökségből. Gáborosra került agronómusnak, később megjárta a börtönt is, most, úgy tudom, üveggyári munkás.

Lássuk.

A munkásruhás Horváth Mihályról, ahogy ül, is látni, szép szál ember, vékony szálú ősz haja, bajusza meg egyenesen elegánsá teszi: sugárzik belőle az erő. Amikor elmondom, hogy Dózsa Miskához jöttem, marni, rázni kezdi a hatalmas embert a sírás, majd a fogát összeszorítva feltápáskodik, és csoszogva nekivág a kredenchez vezető kétlépésnyi útnak. A fiókból hat orvosságosüveget szed elő, s a tablettákból akkurátusan egymás mellé rak egyet-egyet. Hatvanöt esztendő volt?

- Kanászölök voltam, majd kisbéres, ezerkilencszázharmincötben bekerültem Bernardinelli Dzsizdza üzemébe, a mai Barnevál akkor még ezé az olaszé volt. - Szaggatottan beszél, és mintha gombóc lenne a szájában, érzéseit nehezen tudja visszanyelni. - Bevonultam katonának, ezerkilencszáznegyvenöt augusztus huszonötödikén a szovjetek a Fehérvár melletti fogolytáborból hazazavartak bennünket. Meglett a nagy fölsszabadulás, folyt az élet, forrongott a világ. Bokor Pista bátyám, a földmunkás-szakszervezet titkára karolt fel, elküldött DEFOSZ-iskolára. (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének iskolája.) Ezerkilencszáznegyvenhatban Pista bátyám mondta, hogy szervezünk egy röplőbizottságot. „Tudod, mi az?” Majd Pista bátyám megmagyarázza, és megyek, oszt csinálom.” Adok egy házszámot vagy nevet, aztán oda fogtok kimenni rendezkedni.” Hogyhogy? Nem vagyunk mi rendőrök? „Nem baj, amit mondok, úgy csináljátok!” Voltunk egypáran véresszájú kölkök - Csolpák János, Szabó Jóska, Mórucz Jancsi -, ezekkel megalakítottuk a röplőbizottságot. Jól van, mentünk a kulákokhoz, elvettük tőlük a földet, a gazdasági fölszerelést, szőröstül-bőröstül mindent.

- Hogy ment ez?

- Megmondtuk, kik vagyunk, mit akarunk. Tudjuk, hogy milyen helyzetben van, hogy maga kulák. Maga is tudja. Magának nem lehet ennyi földet tartani. Szóval, próbáltuk megmagyarázni nekik, ahogy tudtuk. Utána behívtuk az illető személyt a városházára, oszt megcsinál-

ltuk a jegyzőkönyvet, hogy élő és holt fölszerelését kártalanítás nélkül följánlja a földbérlő szövetkezetnek. Bumm! Csak a nagy földbirtokosokat ba..., bocsánat, piszkálgattuk, meg az egyházat.

- Bármilyen jó az orosházi föld, huszonöt hold mégsem nagybirtok!

- Sok volt az itt! Amikor elvettük az egyház földjét, mondtam Bokornak: Pista bátyám, most már engem is soroljanak be három hold földdel. „Jól van, Miskám, a katolikus egyház földjéből kapsz három hold földet.” Akiket elmondtam, azok a személyek is kaptak három hold földet, és negyvenhét őszi már közösen vetettünk.

- Nem jól mondod megint csak - szólt közbe a felesége. - Negyvennyolc őszi vetettetek közösen, és negyvenkilencben arattunk, csépeztünk tízen együtt. - Elgondolkodik. - Igen, így, így!

- Jól van, várjál most: Kovács Béla tanyáján és száz holdján alakítottuk a csoportot. Sosem felejttem, ültünk a disznópocséta partján, és ottan mondtam, hogy Dózsa legyen a név, mert ez volt a legnagyobb parasztforradalmár. Aztán ez rajta maradt.

- És miért Miska bácsi lett az elnök?

- Engem tartottak a legnagyobb pofájúnak, azt mondták: „Dózsa Miska, te löszöl!” Negyvenkilenc augusztus huszadikán már harminchatan voltunk, hármas típusúvá alakultunk, és újból engem választottak elnöknek.

- Itt az első cséplésünk - hoz elő a szobából egy harmincöt esztendő fényképet Erzsébet asszony, amin egy Lenin-, Sztálin-, Rákosi-képpel díszített magas homlokú tanya előtt vagy harmincan tablóznak, vegyesen nők, férfiak, gyerekek.

- Úgy szerettük egymást, mintha testvérek lettünk volna.

- Ötvenegyben behívtak a tanácsra, hogy iskolára kellene menni. Mondtam itthon az asszonynak, mi újság, persze hogy csácsározott. Negyvenkilencben párttag lettem, csak el kellett hát vonulni az elnökképzőre. Ott van róla a papír - mutat a falon függő bekeretezett oklevélre, érdemes megnézni. 1952. július 2-án mindössze öt ilyen kitűnő oklevelet állítottak ki Máriabesnyőn. Állattenyésztés, szervezés, géptan, növénytermesztés: mind, mind ötös. Egyedül egy százötven centis előadó nem volt kibékülve az orosházi elnökkel: „Horváth bácsi - mondta a harminchárom esztendő Dózsa Miskának -, miért haragszik maga az ékezetekre? - Milyen ékezetekre, tanító néni? - Hát az í-re meg az ő-re meg az é-re miért nem tesz pontot vagy vesszőt? Mit csináljak én magával, hát maga nem tud írni! - Ne mondjon nekem ilyet. Hogy nem teszek ékezetet, azért én tudom, hogy í-t meg é-t jelent. Miért haragszik énrám, az anyjába a jó istent ennek az ékezetnek!”

- Tudta, hogy jó feje van?

- Mondta a tanító. Az elnökképző után el akartak vinni a Földművelésügyi Minisztériumba, de mondtam az igazgatónak: értse meg, én megyek vissza a földre, ahonnan jöttem.

- Hogyan éltek ekkortájt a téeszcsében?

- A legrosszabbul, szó szerint a legrosszabbul. Tintás kenyeret ettünk. A ciroklisttől kék színű volt a kenyér, mintha tintás lett volna, de ebből is csak annyit kaptunk, hogy épp dolgozni tudtunk.

- Az elnöki fizetés annyi volt, mint az állattenyésztőé. Miért volt akkor érdemes elnöknek lenni?

- Hőbörögni lehetett. Aztat a hancúrt, amit itten kellett csinálni: külön élvezet volt terelni befelé a parasztokat, agitálni őket, veszekedni velük! Hajtotta őket a beszolgáltatás is, azt hitték, megmenekülnek tőle, de a téeszcsében is söpörték a padlást lefele!

- Hogy tanult bele az elnökségbe? Sok butaságot csinált?

- Hallja, nem. Egyszer csináltam talán, amikor a beszolgáltatási kukoricáról levertem a lakatot, mert a hízóknak nem volt mit adni. Két brigád morzsolt. Másnap jött egy autó, az elnököt keresték. Maltinszky Bandi, az orosházi begyűjtési „miniszter” a tanácsról, átvitt a pártbizottságra. Húha, mi lesz itt, Miska! Mindegy, üssenek agyon, nem törődöm vele, a malacoknak enni kell. Ezt is az államnak adtuk, a kukoricát is az államnak adtuk. Vagy vitték volna el a malacokat, vagy adtak volna utalványt kukoricára; nem adtak, visszavettük. Nagy balhé lett belőle. Járási pártbizottság, megyei pártbizottság, még a minisztériumba is felkerült az ügy, hogy az istenbe ne, négyszáz mázsa kukorica nagyon nagy szó volt akkor. Lezajlott a nagy ciribuli, kifizettük a kukoricát, én meg pártfegyelmet kaptam.

- Első volt a beadás, ha a tagságnak nem maradt is - sóhajt közbe az asszony.

- A Dózsa mit termelt a parancsal meghonosított növények közül?

- Volt direkt gyapotbrigád, tíz mázsát termeltünk egy holdon, ezért kaptam állami kitüntetést. Mi van ráírva, mamus? - kérdi a feleségét, de ő sem tudja. - Ott van a többi között - teszi le róla a gondot. - Volt a kitüntetésnek előzménye: negyven hold gyapotot róttak ki ránk, aztán egyszer jött egy dzsip, Horváth Mihályt keresték az ávosok. Bevittek a járási pártbizottságra, hogy szabotáltam, úgy vettem el a gyapotot, hogy nem hallotta meg a harangszót.

- Mit jelent az, hogy nem hallotta meg a harangszót?

- Hogy mélyen vetettük. Tudatosan mélyen. Nem kelt ki.

- Munkaérdemérem - szólt ki a szobából az asszony.

- Az az - nyugtázza a férje. - Nagy csetepaté lett, nemzetgazdasági kárt okoztam. De elengedtek, mert a megyén volt egy jó titkár. Csak újból ki kellett fizetni a vetőmagot, újból elvetni, s ezután kaptam a kitüntetést.

- Hogyhogy nem váltották le egyszer sem?

- Az eztán jön, ötvenkilencben. Akkor már kiváló volt a téesz, volt száz fejőstehenünk, nagy istállók épültek, elsők voltunk a tejtermelési versenyben. Ezerkilencszázötvenkilencben mégis ütött az óra.

- Volt ennek előzménye is: Dögei látogatása!

- Az nem - mondja és legyint -, avval nem volt semmi probléma.

- Csak a hátát veregetted, hogy fasza gádzsó! - emlékezteti az asszony.

- Ez az - mondom -, Soós Gábor szerint ebbe tört ki a nyaka!

- Nem igaz - ingatja a fejét szomorúan az asszony -, a legnagyobb gazember én voltam benne, ha én nem megyek a tanácsházára, hogy váltsák le a férjem, az én uram a mai napig...

Sír ő is.

- Kezdjük előlről, mert semmit sem értek - mondom csendesen.

- Azt mondták, iszik, de azelőtt is ivott már - mondja Erzsébet asszony. - Úgy kezdődött, hogy idekerült egy katonatiszt felesége, adminisztrátor volt a téeszben, és avval nagyban vitték a dolgot, én észrevettem, és nem tetszett, hogy mit csinál. Nekünk akkor már öt családunk volt,

van is, hál' istennek. - Megáll, gondolkodik, hogyan is folytassa. - Elmentem az asszonyhoz, de nem csináltam semmit, csak szépen bementem, oszt leköttem: te büdös kurva, öt gyereknek az apját vennéd el? Evvel sarkon fordultam és otthagytam. Tudtam, csak azért kell neki az uram, mert elnök, meg neki nem volt családja. Aztán elmentem Sinkó elvtárshoz, a tanácselnökhöz, hogy mit csináljak. Azt mondta, menjek haza, és hétfőig ők megbeszélnek, mit tesznek. Hétfőn aztán én szépen mondtam, mi volt, hogy volt. Ahogy én bementem, azt lehetett így is értelmezni, meg amúgy is, ők ahhoz meg hozzátettek: pokoli, hogy milyen jegyzőkönyvek jöttek elő! Először az ivás, aztán hogy nem jól vetette a herét, meg mit tudom én mi, és aput akkor leváltották. Nem sok idő múlva az asszonyok csúnyán a szemembe mondták, hogy mit csináltam magammal, hülyeséget, mert ez a ringyó is meg az apjukom is egy helyre ment dolgozni, egy brigádba, oszt folytatták. Átmentem az irodába és mondtam nekik: arra kértetek benneteket, segítsetek ezt átvészelni, tik meg nem segítettetek rajtam, odatettétek a ringyót is, ahová az uramat! - Kézfejjel letörli a könnyeit az asszony: - Tudták ők is, hogy nem tiszta munkát végeztek, se a kitüntetésit, se a tagkönyvit, semmit nem mertek bevinni tőle. Decemberben jött is a járási tanácselnök, hogy úgy gondolták, menjünk ki Gádorosra, és aput kihelyezték agronómusnak. Akkor már mindig csúnyálkodtunk, mindig marakodtunk, oszt a gádorosi emberek még nekem is kínálták az italt, nemhogy öneki. Csöbörből vödörbe jutottunk. Akkor építettük saját erőből ezt a házat, oszt azt mondtam, menjünk haza, akkor legalább otthon iszol, én meg a testvéreim között vagyok. Akkor aztán fegyelmivel elbocsátották, és hazajöttünk. A feleség elindul kifelé. Még a járásán is látszik, a huszonöt esztendő nem sokat enyhített szégyenén.

- Legalább szép volt az az asszony?

- Hát, hallja, szemrevaló volt.

- Megfizette az árát!

- Most is elnök volnék - hiteti ő is magával -, ha a mamus nem babrál ki velem, vagy én magammal. Nem tudom. Mindegy.

- Nem akart válni?

- Nem. Nem volt azért annyi a szerelem.

- Nem feltűnően gyorsan zavarták el magát? Legalább valami vizsgálatot kellett volna tartani!

- Semmi nem volt. Összehívták a közgyűlést, aztán bumm.

- Be sem hívták előtte? Fegyelmet sem adtak?

Ezt a kérdést már hallja a visszatérő Erzsébet asszony is, így együtt felelnek:

- Semmit, semmit!

- Pedig egy alapító elnököt illő lett volna figyelmeztetni, adni fél évet, hogy hozza rendbe a szénáját!

- Így igaz! - helyeselnek együtt, és az asszony még csöndben megjegyzi: - Az én gyarlóságomat használták föl...

...ürügynek - teszem hozzá gondolatban, de hangosan már nem mondom ki, hogy kapóra jöhetett az akkori főnököknek az asszony bejelentése, tudathatták a miniszterrel, teljesítették kívánságát, a tegeződő Dózsa Miskát menesztették.

A többség akkor kezdte az elnökséget, amikor Dózsa Miska befejezte. Azóta vagy húszezren fordultak meg ebben a tisztségben. Volt, aki este vállalta, de reggel lemondott, s akadnak még néhányan, akik legalább három évtizede menetelnek az élen. Találhatók elnökök a leg-

rangosabb medáliákkal honoráltak körében éppúgy, mint a börtönviseltek között. Volt, akit lelőttek, volt, aki a téesz vesztesége miatt nikotint ivott, többeket az infarktus fordított le a székről, akad, akit villával zavartak ki a faluból, s olyan is, akit ártatlanul vertek bilincsbe. Akármi volt is a sorsuk, az elvonult sok-sok ezer téeszelnök vére, veritéke, vagánysága benne van a mai eredményekben, abban a valamiben, amit a külföld előszeretettel csak úgy emleget: „magyar mezőgazdasági csoda”, s amihez néhány bennfentes kajánkodva hozzáteszi: ez a csoda nem jellemzője sem a létező szocializmusnak, sem Magyarországnak.

Nem tudni, hogy a tizenkilencezerből hányan mentek el örökre, de azt hiszem, a falujában közülük csak egyetlenegy emlékét hirdeti tábla, Kátoly főterén annak a Kaszapovics Andrásnak a nevét vésték márványba, aki a hibrid kukoricát úgy különböztette meg satnyácska elődjétől, hogy ekképp írta: Kukorica. Nagy kezdőbetűvel.

A VÁLASZTÁS

Mindig az elnök az a sarokvas, amelyen az egész „szerkezet” erre vagy arra fordul, rozsdásan nyikorog vagy olajozottan perdül.

(Kunszabó Ferenc, író)

„Megválasztásomkor a tagok egyhangúlag javasoltak. A közgyűlés elnöke erre azt felelte, hogy az nem lehet, mert csendőr volt. Erre a tagok azt kiáltották, akkor hazamegyünk. Rövid tanácskozás után az emelvényen ülő tanácsi és politikai vezetők belenyugodtak megválasztásomba.” Nemcsak azt árulja el az a szöveg, hogy mikor lehetett ez a választás, hanem azt is, hogy nagyjából mi lehetett az elnök végzettsége és életkora. De nem kell zsákmacskát árulni, mert Szabó Dénes (1912) ráírta a nevét a kérdőívre, amiből az is kiderül, hogy kétszer volt Ajkarendeken elnök, először 1959-68, majd 1970-72 között, s hogy technikus végzettséget szerzett.

1. táblázat

MIKOR VÁLASZTOTTÁK AZ 1984-BEN POSZTJUKON LÉVŐ TÉESZELNÖKÖKET?

Százalék (a válaszolók száma, N=303 fő)

1958 előtt	2
1959-61	7
1962-68	14
1969-72	13
1973-78	32
1979-83	32
Összesen	100

MEGJEGYZÉS: Az 1000 postai kérdőívre négyszázan válaszoltak; az önkiválasztás miatt a minta nem reprezentatív. Azonban az aktív elnökük olyan nagy hányada - 24 százalék - válaszolt, hogy az alapadatok - nem, életkor, végzettség és a fenti, megválasztás időpontja szerinti megoszlás - egy-két ponttal térnek csak el az összes elnökre vonatkozó és csupán ezekre kiterjedő kimutatástól.

A vizsgálatot a Tömegkommunikációs Kutatóközpont és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének támogatása tette lehetővé.

Talán túlságosan is fölgyorsult a generációváltás, az elnökök többsége az utóbbi évtizedben került a posztjára. Ez már nem az az első raj, amelyik parasztként szorongó szenvedője, átszervezőként esetleg részese volt az 1959-es agrárforradalomnak, már csak mutatóban található olyan elnök, akit azok a tarajos hullámok emeltek a posztjára. Ezért - és terjedelmi okok miatt is - elsődlegesen csak az ettől az időponttól, vagyis az 1959-től elnöki tisztségbe kerülők sorsa érdekel, és annyira nyúlok csak vissza a korábbi időszakokba, amennyire az életük és az előzmények megértéséhez elengedhetetlen.

Bozsó Sándor (Kőtelek) többszörös elnök, ráérték ezt a posztot már az ötvenes évek leghitványabb esztendejében, 1952-ben. De az ő fölnőtt élete nem ekkor, hanem húsz évvel ezelőtt kezdődött, amikor a falukutatók - Szabó Zoltán, Kovács Imre - ebbe a Szolnok megyei faluba látogattak, és megkérték a tizenkilenc esztendőes parasztfiút, írja meg, hogyan él meg egy négytagú család az egypengős napi jövedelemből. Ezért kapta az első pályadíjat, amit még sok követett, nyert az írásaival pénz mellett motorbiciklit, televíziót is.

Vajon a jó szemű falukutatók miért épp Bozsót kérték fel az írásra? Miből gondolták, hogy ez a nem iskolázott, nem is tapasztalt ifjú érdemlegesen tud írni? Talán abból, hogy ismerte műveiket, ami meglepő lehetett, különösen egy isten háta mögötti faluban. Aki nem maga jelentkezett az elnökségre, hanem úgy választották, az legalább az érdeklődésével kitűnt társai közül. Mosolyogni való háborús esetét mondta el ennek Pesir István (Kiskunfélegyháza):

- Támadás során Erdélyben kigyulladt egy könyvtár, katonatársaim kihajigálták, ami benn volt. Találtam én is egy szép nagy könyvet, jó vastag volt, rózsaszín kemény kötésben, Marx Károly: *A tőke*. Magammal vittem és olvastam.

- Pedig nem valami könnyű olvasmány!

- Nem is értettem, pedig elolvastam talán tízszer is.

- Miért nem egy szerelmes könyvet fogott inkább fülön?

- Ez tetszett. Izgatott, hogy beleolvastam és nem értettem, pedig magyarul volt írva. Bosszantott, hogy mi az istent akar ez mondani. Mindig benne volt a zsákomban, elolvastam sokszor, de nem tudtam, mi ez. Tényleg nevetséges, hogy birkóztam vele. Tovább olvastam, még tovább, és később rágyüttem, ha ezt nálam meglátják, még felelősségre is vonhatnak, de vagy két-három hónapig velem volt.

Persze ennyi kevés az üdvösséghez, de hogy Pesir István szavataért nadrágot kapott a tanítójától, hogy azt a szép vastag könyvet fölvette és nem odébb rúgta, hogy a fogságban antifasiszta iskolát járt, hogy itthon nyomban a földosztó bizottság tagja, a földmunkás-szakszervezet titkára, majd sok kacskaringó után a Vörös Csillag elnöke lett, mindezek között talán nemcsak én érzek összefüggést.

- Mindig nekem parancsoltak, most én hogy parancsoljak? - mondták vagy gondolták ott legelőször közülük többen. - Más a családban igazgatni, és más harminc ember között - mentegetőztek, de rövid faggatózás után kiderült: többnyire tágabb volt a kiválasztottak világa, mint társaiké. Kovács Birkás Imre (Borsodnádásd) is hat „iskolát” járt, meg Kanadát, ahol gazdája még azt is felajánlotta, hogy hitelbe megveszi neki a szomszéd farmot, csak maradjon kinn. Ő hazajött, és jó évtized múlva elnök lett.

Az is elegendő lehetett a kiválasztáshoz, hogy egyszer mondjuk szembetűnően igazságos volt az illető, de többnyire hosszabban kitűntek, hangadók voltak, nyüzsgőbbek, uram bocsá' izágák. Ágó József (Kiskunfélegyháza), Péti János (Tamási) nem véletlenül kerültek be a Szovjetunióba látogató első parasztküldöttségbe, amikor aztán hazajöttek, ők már „kolhozsakértőnek” számítottak.

- Biztató volt, amit a Szovjetunióban láttak? - kértem Péti Jánost, a szocialista munka hőjét (1954), aki huszonhárom esztendei elnökösködés és egy szanálás után ötvennyolc évesen került nyugdíjba.

- Gazdasági cselédként nekem szomorú tapasztalataim voltak a nagyüzemi gazdálkodásról, azt mondtam, ilyesmiben én nem akarok még egyszer részt venni. Akkor még nehezen mentek a dolgok a Szovjetunióban, sok háborús gond volt, arról azért meggyőződtem, hazugság, amit

az ellenpropaganda a kolhozról szó. Üzbegisztán, Tadzsikisztán féltrópusi viszonyaiban öntözés nélkül, kis parcellákon nem is lehetett volna dolgozni. Már ott elhatároztam, hogy belépek a csoportba. Hozzájárult ehhez, hogy nekem az aratásban, a betakarításban, a cséplésben segítettek a többiek, hogy nyugodtan utazhassak. Az eszembe sem volt, hogy vezető legyek. Akkor nem volt álmom se tagnak, se vezetőnek lenni, teljesen a szegényekből tevődött össze a gazdaság, nyolcvan hold földre velem együtt huszonöten léptek be. Jóformán sorban ment az elnökség, de senki nem akarta vállalni, s már éjszaka kettő után a mezőgazdasági osztály akkori vezetője ajánlotta, hogy vállaljam el én, hisz kintről is hoztam tapasztalatot. Azzal a feltétellel fogadtam el, ha gyökeresen megváltozik az élet, mert addig dél körül álltak munkába az emberek, a csoport a falu szégyene volt. Amiért elfogadtam, a feleségem hajnalig sírt-rítt.

- Nem volt kisebbségi érzése?

- Ha voltak is kétségeim, nem mutathattam, csak előre lehetett menni.

- Szóval maga húzta a szövetkezetet, a szövetkezet meg toltta magát?

- Így valahogy. Akkor a fizikai munkában is részt vettem, a vezetést saját bőrömön kellett megtanulni, bár három hónapos elnökképzőn is voltam. Öt hónaposra tervezték, de mindenki félt, talán szét is megy a szövetkezet ennyi idő alatt, ezért úgy határozott az FM, hogy három hónap alatt befejezzük. Ott hallgató is voltam meg előadó is, hisz a két hónap a Szovjetunióban azért sokat adott, megismertem például a gépállomások szervezetét, a munkaegységrendszert - akkor mindenben az ottani példát követtük.

Valamikor a katonaságnál, a kubikmunkán, nem utolsósorban a földosztáskor, a nemzeti bizottságokban, a különféle paraszti szervezetekben tűntek ki az elnökök. Konkoly Béla (Jászboldogháza) gépészkedett nagybátyja cséplőgépén, a falu bikáját az apja istállójában tartották, mindkettő nagy ismerettséggel járt, aztán jött a nemzeti bizottság, majd a község szervezése a tanyákból, az állattenyésztési szakcsoport alakítása és mindez odavezette a vidék népét, hogy 1959-ben úgy írja alá a belépési nyilatkozatot, hogy a tetejére rávezettette: „a Konkoly-féle téeszbe” - holott ő akkor még alá sem írt. És ne higgyük, hogy csak az idősebb, a nyugdíjas elnököknek vannak - voltak - olyan markáns jegyei, amelyekkel magukra vonták a környezet figyelmét: régen rossz, ha az elnök csak elnöknek jó! A fiatalabbak között is többen vannak olyanok, akik kiemelkedése úgy kezdődött, hogy egy picit mások voltak, hogy valami miatt jobban figyelték őket az emberek. Dr. Kasuba János (Karcag) agronómus korábban lovagolt, dr. Varga Zoltán (Veszprém) NB II-es focista volt, ugyanakkor énekkari tag is... De mit cifrázom? Ez a természetes kiválasztódás, ami, ha hagyják működni, megtalálja a maga embereit!

Visszatérve Bozsó Sándorhoz (Kőtelek), aki írogatással, könyvtárossággal emelkedett ki: 1945-ben ő lett a nemzeti bizottság titkára, s igyekezett úgy dolgozni, hogy pofon ne csattanjon se a földosztásnál, se később. 1952-ben aztán felszólították Bozsót, hogy alakítson termelőcsoportot, akkor az apósát felmentik a kulákság alól.

- Ez zsarolás volt, de nem tudtam mit tenni. Eszembe jutott a fogolytábor nagyon lelkiismeretes parancsnoka, a GUM áruház igazgatóhelyettese, aki azt mondta nekem: „Ahová mi betesszük a lábunkat, ott megszűnik a kapitalizmus, ott csak a szocializmus létezhet.” Beláttam, hogy ezzel a hatalmas országgal, rendszerrel szemben egy porszem sem vagyok, két gyereke is van, mit ellenkezzek hát vele? Úgyis piros lesz itt minden, elvállaltam hát, hogy megalakítom a téeszt. Hetvenévesnél fiatalabb talán egy sem jött be, a feleségem csak sírt-rítt, apósom sem különben. Első közgyűlésünkön felhántam - vagyis hát felsegítettem - a tagokat a kocsira, mert egyik sem bírt menni, mindenki megmutogatta a határban a földjét, én meg

összeírkáltam, hogy miben mi van. Hideg északi szél fűjt, egész megdermedtem. Találtunk a határban egy trágyarakást, mondtam az öregeknek, húzódjanak mögé. Befészkelték magukat, rágyújtottak a pipára, én meg elmondtam a szűzbeszédemet. Biztattak, beszéljek még. Rögtön büszke lettem szónoki tehetségemre, s bár majd meggémberedtem a szekéren, folytattam, amíg ki nem derült, nem a beszédem tetszett annyira, hanem a trágya melege. Kiadták aztán az első tervet: tartsunk harminc marhát, vessünk harminc hold gyapotot. Van ezeknek eszük? Hát ennek a gyapotnak itt nincs hazája, meg ki fogja művelni, napszámost vegyek fel? Hiába mentem be a járáshoz, végül a tiszaföldvári téesszel elcseréltem a gyapotot tizenöt hold salátamagra. Ez csak jobb, mondták az asszonyok, mert magot ugyan nem hoz, de a salátát legalább megeszik a kacsák. Fazekas Pali bácsi - meghalt már szegény - mondta: „Hallod-e, Sándor, árad a Tisza. Vessük oda, úgylis elviszi a fene!” Igaza van - mondtam, s el is vetettünk a túlsó parton összevissza hat holdat belőle. Jött aztán egy biztosítós koma, hogy kössünk rá biztosítást. Te vagy az én emberem! Megkötöttük, aztán jött a magtermeltetőtől egy fiatal tanult ember ellenőrizni. Oda álltunk a révbe, én meg odasúgtam a révésznek, Gyalog Miska bácsinak, hogy ijesszen már rá. Gáttól gátig ért a víz, fűjt a szél, nagy hullám volt...

„Tud-e úszni?” - kérdezte tőle Miska bácsi.

„Tudok ám, az adósságban!” - felelte az.

- Mindegy, csak gyérünk át - ajánlottam.

„Én bizony át nem megyek!” - felelte a salátás.

Akkor leírtam neki, hogy odaát a saláta hogy s mint. Este aztán megsúgta, tud ő mindent, és nem félt bennünket, meg fogunk élni a közösből. Ennek első jele volt, hogy a biztosító kifizette az elúszott tizenöt hold salátát! - mondja Sándor bácsi nevetve. - Úgy kellett élni, hogy az ember eltáncoljon a sok hülye rendelet között. Abba a kuláktanyába, amiben voltunk, a padláson át bevezettünk egy zsinórt, rá egy kolompot, s ha valaki feltűnt, aki nem kötélki, akkor Pista bácsi meghúzta a zsinórt, és én már spuriztam is ki hátrafelé, hogy ne találkozzam velük, mert olyan hülyeségekkel jöttek, hogy az ember haja szála az égnek állt. Így mi sok mindent megúsztunk.

A járástól jöttek ki megmutatni, hová rakjuk a majort, az nem volt jó, amit én kijelöltem. Hiába ástuk aztán a kutat, csak egy csontvázat találtunk, be is vittem a múzeumba, víz viszont nem volt. Kijött egy kútfúró cég, akkor még nem volt vécé, felvonulási épület sem, emberei a közeli trágyarakáshoz jártak a dolgukat végezni. A tanyában volt egy disznó, a Marci kan, ez ott szabadon járkált. Jönnek ám egy hajnalban, hogy menjek gyorsan, mert nagy baj van. Mi történt? Kiderült, hogy a kútfúrók közül az egyikre, Bandi bácsira, rájött éjszaka a félreeső dolog, s behúzódott a bokor alá, rá a két és fél mázsás kanra, a Marcira. Az meg felriadt, s nekiindult, az öreg meg kapaszkodott bele. Marci egész a búzáig vonszolta, s az öreg nemcsak összecsunyította magát, de meg is ijedt annyira, hogy el kellett vinni a kórházba. Nem is tudott aztán észhez térni. Ez volt nálunk az első üzemi baleset, de én igazán nem tehettem róla.

Különös, hogy ez a szedett-vedettnek tűnő gazdaság fennmaradt a kilépést, feloszlást engedélyező Nagy Imre-program után. Az 1955-ös hátraarcot, a kívül maradtak földjének tagosítását - a határ újrafelosztását - viszont nem vállalta Bozsó, tudta az apjától, nagyapjától, minden tagosításnál a gyengébb jár rosszul. Átadta az elnökséget, és kihúzódott a határba rizsörnek. Az utód ősszel közölte, hogy torkig van a ranggal, vegye vissza. Ötvenhat is elmúlt, ötvenhétben az agronómusnak passzolta át a vezetést, de amikor az kiosztott mindent, kisöpörte a gazdaságot, megint a nyakába vette a nyűgöt, és 1960-ban kiváló téesz lett az Ezüstkalász!

Bozsó tudta, szegény a nép, nincs kitartás, munkaegység helyett inkább részesművelést alkalmazott, a terménnyel jobban jártak az emberek, és a téesz is azzal, hogy dolgoztak.

- Ugye, nem lett párttag?

- Nem akartam, de amikor ötvenkettőben rám osztották az elnökséget, be kellett lépni a pártba is, aztán mégis fegyelmit adtak.

„Tudja miért híttuk a fegyelmi bizottság elé?” - kérdezték tőlem.

- Nem.

„Egyházi szertartáson vett részt, és még a zászlót is vitte!”

- Keresztapámat temettük, de zászlót nem vittem.

„Ne tagadja, Zsigmondi elvtárs is látta!”

- Márpedig én akkor se vittem.

„Láttam Bozsó elvtársat a zászlóval” - erősítette meg a járási titkár, de én csak tagadtam. Amikor már nagyon fel voltak tüzelve, akkor megmondtam:

- Nem zászlót vittem, hanem lobogót, azt lobogónak hívják.

„B... meg a lobogóját, mit cirkuszol itt!?” - kiabáltak, mire elkezdtem nevetni. - „Mit röhög?”

- Csak azt, ha velem így beszélnek, mi lesz a párttitkárral, akinek a lobogóján még Szűz Mária is rajta volt!

Bár érezte, hogy még az elnökség is sok neki, hogy nem tudja kiválasztani a szakembereket, hogy magára maradt: volt, hogy még tíz másik funkciót is a nyakába raktak. Egyszer a sportköri ülésen azzal kezdte a tanácselnök, hogy kellene valamit tenni, mert a focisták elisszák a pénzt, eredmény semmi. Bozsó tovább srófolta: - Tényleg nem mehet így tovább, a sportköri elnök álljon a sarkára! - mire a mellette ülő megrángatta a nadrágját. - Mi az istent akarsz? - kérdezte dühösen. Az illető intett, hajoljon le, aztán odasúgta: „Hagyjad már, hát te vagy az elnök!”

1963-ban Bozsó Sándornak már egyre többet zsibbadt a lába.

„Mivel foglalkozik?” - kérdezte tőlem a főorvos.

- Téeszelnökösködöm.

„Mennyit szív.”

- Négy dobozzal. Ha értekezlet van, akkor ötöt is.

„Mennyit iszik?”

- Naponta négy-öt féldecit, meg amennyi még jön.

„Hány éves?”

- Ötven.

„Akar-e még élni?”

- Szeretnék.

„Akkor mondjon le és hagyja abba a cigarettát.”

- Nem megy az. Hát, hogy az istenben lehet nyár derekán otthagyni a téeszt, meg cigaretta nélkül sem igen bírnám.

„Akkor csináltasson egy koporsót, tegye be a szobájába, s tegyen rá egy doboz cigarettát. Vagy az egyik, vagy a másik. Ha másként nem megy, szedje össze az öregemberektől a pipaszárat és rájga azt.” - Az öregek összehordtak vagy hatvan pipaszárat, elrágtam mind, de még a ceruzákat is.

A TOT és a *Szabad Föld* 1975-ös pályázatára minden mentegetőzés nélkül írta: „1964-ben én magam beláttam, hogy képességeim, ismereteim már nem elégségesek a feladat ellátására.”

- Mikor az unokaöcsém elvégezte a technikumot, kérlelni kezdtem, vegye át az elnökséget, végül hatvannégy tavaszára sikerült meggyőzni. Csak a szociális bizottság vezetését vállaltam. Naponta két-három családot vettem sorra, s akiket kellett, azokat pénzzel, terménnyel segítette a téesz. Meglepetve láttam, hogy akik korábban annyira érdeklődők voltak, akkor már csak az orvossággal, betegséggel törődtek. Most már értem őket.

KI RÖPÜL ELŐL

Nem tudom, a nagy útra induló madarak között hogyan dől el, mikor ki röpül elől, de az őszi ég győzelmi V betűvel tarkított képe szerint még mindig akadt, akit követhettek. Kérdőíves felmérésem szerint - négyszáz válasz alapján - minél régebben választottak valakit, annál kisebb az iskolai végzettsége. Az elnöki beosztás ma sincs papírhoz kötve. Ennek ellenére egyre inkább a szakemberi gárdából kerülnek ki az elnökök: az utóbbi öt esztendőben választottak kilenczede diplomás. Az 1961 előtt elnöki posztra kerülők között viszont még több volt, aki legfeljebb nyolc osztályt járt, mint aki egyetemet végzett. Természetes, hogy a választás tanulásra serkentett sok iskolázatlan parasztembert, meglepő viszont, hogy a munka melletti tanulás napjainkig jellemzi a téeszelnököket, akiket az utóbbi öt esztendőben választottak, azok többsége még mindig nem nappali tagozaton szerezte diplomáját! Kegyetlen teher különösen valamiféle vezető beosztás mellett tanulni, de meghosszabbítja a gyakorlati tapasztalatszerzés idejét, másrészt bizonyos kiválasztódást is eredményez: akinek kicsi a teherbíró képessége, az nem végez, és sosem lesz belőle vezető. Ma már az elnöki kiválasztódásnak a munka melletti tanulás az egyik legádázabb, ám gyöngülő momentuma.

Sok idősebb elnök veri a fejét, hogy a főként régebben divatos elnökképzők meg a különféle szemináriumok, politikai tanfolyamok helyett miért nem szakoktatásra járt. A többség viszont - az érettségizettek 75, a diplomások 62 százaléka - először az agrárszakmát sajátította el, nem pedig politikai képesítést szerzett esetleg alibiből. Tette ezt talán azért is, mert esetükben nem volt szükség az alibire, legfeljebb a környezet várta el a „papírt”. Valószínű, hogy a szövetkezeti gazdálkodás sikere az elnökei erős szakmai érdeklődésének is köszönhető.

Természetes, hogy nincs semmiféle törvényszerűség abban, hogy mikor milyen idős elnököt választottak. Feltűnő viszont, hogy még ennél a valószínűleg legdinamikusabban cserélődő vezetői csoportnál is tetten érhető a köztulajdonon alapuló fiatal társadalom idegenkedése a fiatal - nyersebb? kezdeményezőbb? - vezetőktől. Az 1958 előtt választott elnökök átlagéletkora nem érte el a 35 évet, az 1979-83 között választottaké viszont már majdnem 39 esztendő volt. A hagyományos paraszti közösségekben a tekintély életkorhoz is kapcsolódik. De már nem ez játssza a főszerepet, hanem az, hogy a helyi főnökök - beleértve az előző elnököket is! - a szokásokat kevésbé tisztelő kócos ifjak helyett inkább olyanokat javasolnak elnöknek, akik korban és normáik elfogadásában is jobban illeszkednek hozzájuk. Csupán két időszakban volt az új elnököknek legalább a fele 35 éven aluli: 1958 előtt, az őskorban, és az új gazdaságirányítási rendszer kibontakozása idején, 1969-72 között.

Az, hogy az 1958 előtt választott elnökök negyede 29 éves sem volt, arra mutat, hogy az átszervezés előkészítő évtizede a „suhanc” elnökök időszaka lehetett, vagy ahogy az emelkedettebb megfogalmazás szól: a fényes szellemek nemzedékének korszaka, amikor többnyire csak ezek a lobogó ifjak vállalták a gépek híján önmagukat is hámba fogó közösségek vezetését.

A fiatalok magas aránya a „reformkori” - az 1969-72 között választott - elnökök között jelzi, hogy a kezdeményezőkészséget, a szakismeretet, az önállóságot előtérbe állító folyamat zöld utat adott nekik. Feltételezhető, hogy a reformnak szerepe volt az 1972-es ifjúsági törvény megszületésében, kibontakoztatását viszont már ellentétes politikai és gazdasági törekvések akadályozták. Végül is 1973 óta egyre kevesebb 35 éven aluli elnököt választanak.

Az 1. táblázat sejteti, hogy a gazdasági reform megtizedelhette az elnököket, pedig ezt megelőzően a szövetkezetek konszolidálódása már megrostálta őket. Az 1968-as gazdasági reformnak köszönhető, hogy a felzárkózásra egyáltalán gondolhatunk, hogy kiejthetjük még ezt a szót. Esélyeink nem a legjobbak a fejlett országokkal szemben mutatkozó technológiai rés szűkítésére, ezért viszont sok más mellett az akkori intézkedések tétovasága is okolható, a „teljes fékkel előre” szemlélet. Ennek egyik megnyilvánulása volt az a kétélű propaganda, amelyik az amúgy is elkényelmesített gazdasági elitet azzal akarta megnyerni a reformnak, hogy türelmi időt ígért nekik, sőt bántatlanságot. Az adatok szerint a téeszekben kevésbé érvényesült ez az álhumánus, közösségellenes szemlélet: amelyik elnök nem értette meg a szabályozók üzenetét, azt a természetes szelekciónak megfelelően leváltották. Az elnökgárda mégis reformpárti maradt, a nyűglődő igazgatók már kevésbé.

Józan határokon belül persze az életkor a vezető kiválasztás másodlagos kérdése, mégis ilyen sokat foglalkoztam vele, mert a sztálini örökség miatt társadalmunkban a vezetők túlfordása, az elit elöregedése számottevő probléma. Következménye ez a társadalom egy piramisú - túlcentralizált - felépítésének, a vezetők-vezetettek hagyományos paternális kapcsolatának, s utolsósorban annak, hogy a vezetőváltás rendje kialakulatlan, sőt zsákutcás, mivel sem a követelmények, sem az eltérő érdekek nyíltan nem fogalmazódnak - az előbbiek miatt nem fogalmazódhatnak - meg. Az előléptetés, leléptetés természetes folyamata így sok esetben csak gondosan titkolt hatalmi harc árán oldódik meg. Ilyen napi tapasztalatok alapján nyugtalanító lehet az elnöki gárda öregedése, hogy például az utóbbi öt évben - ezen később is felmérésem utolsó éveit, vagyis az 1979-83 közötti időszakot értem -, tehát az utóbbi öt évben választottak több mint harmada elmúlt 41 éves, minden hetedik 46 éves. Persze a kiforrottabb egyéniségek pillanatnyilag előnyösebbek lehetnek mindenki számára még akkor is, ha kevésbé lankadó megújulási készséget, bátorságot inkább a fiatalabbaktól várhatunk. A feltételes mód arra kíván figyelmeztetni, hogy a követelmény hiánya, a közép-szer uralma elpuhította, átformálta a fiatalok jó részét is. Mindezek eredményeként - amint ezt vizsgálataim is mutatták - sok fiatal szinte sokkos állapotba kerül az elnökké választással, valószínűleg a bizonyítási vágytól sarkallva felforgatja egész életét, többségük baráti, családi kapcsolata megromlik, de még tévészési, olvasási szokásaikat is úgy megváltoztatják, mint ilyen esetben senki más. Nehezen tudják elfogadtatni magukat, bizonytalankodnak, s többen meg is bánják, hogy nyakukba vették a keresztet. Isten ments tehát valami kampánytól, ami ennyi vagy annyi ifjú vezető „kitermelését” tűzné ki célul. Nem ilyen vagy olyan korú, hanem egyszerűen csak jó vezetőkre van szükség, akiket hagynak dolgozni, akiknek muszáj jól dolgozni, különben a többieket ígérőknek kell átadniuk a helyüket.

Ez a dinamikusan változó gárda sem úszta tehát meg a generációváltás elodázását, mert a másféle környezet lehűti a rendszeres újjá-választás „váltólázát”, megújító hatását. Jobbára a váltás késése miatt kerültek előtérbe a negyvenesek, ám az „igazságtézés” velük szemben esetenként újabb igazságtalanság forrása. Így vagy úgy, az átszervezés óta végül is kicserélő-

dött a mezőgazdasági szövetkezetek elnöki gárdája, ez a mai már a második, sőt a harmadik elnöki garnitúra.

Herczeg István 41 évesen lett Bácsban az imrehegyi (tűskösi) szakszövetkezet elnöke. Aki gyerekként cselédnek állt, az megszokta, hogy az élettől semmit nem várhat ingyen, kis birtokát szinte homokszemenként ragasztotta össze, talán ez a görcsös kapaszkodás is oka, hogy a gyerekről lemaradtak. Amikor 1953-ban megvette a tanyát ölelő földet, szerkesztett egy lapátszerű valamit, utána kötötte a lónak, és húzatta le a dombot a völgybe. Végül a szomszéd, Szőke Péter bácsi szólta rá, hogy legalább a lovat ne kínozza már abban a havas esőben. Érthető, hogy amikor a szövetkezetnek már kemény híre járt, sok éjszaka riadt fel: mi lesz a földdel!? - és írta a minisztériumba a kérvényeket, hogy ezen a homokon ne csináljanak téeszt! Nappal persze egyet sem küldött el, de a szövetkezet alakuló ülésére se ment el, inkább cserepezték a testvére tanyáját. Mikor hazaértek, mondta a sógornőjének:

- Biztos megvolt már a közgyűlés, nem tudom, ki lett az elnök!

- Ki lenne? Hát maga, hisz maga a politikus!

- Ne vacakolj - intette le az asszonyt, de azért a húga felé kanyarodott a szekérrel, és az is azzal fogadta: - Na, István, te lettél az elnök! N.-t akarta a tanács, de azt mondták az emberek, az még a köszönésüket sem fogadja. Te a vezetőségbe voltál beírva, s amikor olvasták a neved, zúgták a népek: „Az legyen! Az nem fél a munkától! Az tisztelettel van mindenki iránt!” - Amikor besétált a tanácsházára jelentkezni, a titkárnő bekiabált a tanácselnöknek: - Jöjjön már, elnök elvtárs, itt van a tűskösi téeszcséelnök, akit nem is ismertünk!

Nem tudta, hogy az elnökségtől féljen vagy örüljön neki. Jó érzés volt, hogy az emberek magukkal együttvalónak érezték, hogy bíztak benne, nem csinál rosszat. De hogy kell a jót csinálni? És ha csak azért választották, hogy ő majd mindent elkövet azért, hogy itt ne legyen közös gazdaság? Lehetett ebben valami, mert amikor bejelentette a közgyűlésen, hogy a téeszcsében is kell táblába vetni - azt végképp nem merte mondani, hogy közösen -, akadt, aki verni kezdte az asztalt, és közben üvöltött:

- Pizskos kommenisták, el akarjátok venni a földünket!? - pedig Herczeg akkor még párttag sem volt.

- Üssétek agyon őket! - kiáltotta a másik, de nem ám a harmincholdasok, akiknél korábban az elnök is szolgált, hanem akik az ő sorstársai, egyébként viszont amazok szószólói voltak.

1964-ben egyesültek, és két elnök közül is öt választották. Öt esztendővel később viszont fölugrott a közgyűlésen az egyik tag: - Úgy tudom, lejárt az elnök ideje, válasszunk hát olyat, akinek van is a fejében valami! Mit tehet ilyenkor az elnök? Cáfolja? Savanyún mosolygott.

- Elvtársak! Azért ne feledjék, hogy ez a vezetőség háromszáz hold szőlőt telepített meg kajsziparackost, oda, ahol eddig semmi sem volt, meg van már vagy tizenöt traktoruk is - kezdte sorolni eredményeiket a járási küldött, majd a végén megszavaztatta a tagságot. Herczeg és a régi vezetőség ellen egyedül az tartotta fel a kezét, aki korábban olyan durván szólta, s amikor elvörösödve körülnézett, kitört a nevetés a teremben. Mire Herczeg újból kereste a szemével, már kiódalgott a teremből.

Délután baromfiszállítás volt, s ilyenkor a tagoknak is adtak, amennyit íratnak. Az asszonyok úgy akartak elnöküknek kedveskedni, hogy a közbeszóló családjának valamiképp „nem jutott” csirke, hogy megríkatták az illető lányát. Herczeg nyomban észrevette a „népi igazságszolgáltatást”, és utasította az asszonyokat, vegyenek el csirkét azoktól, akiknek tízet adtak, és ennek a családnak is jusson hat-nyolc.

Csak a Herczeg István-féle paraszti elnökök képesek arra, hogy lett légyen náluk maga az Úristen is, ha rájuk nyitott egy idősebb asszony, hogy „te, Pista, ezt el kéne intézni”, akkor elnézést kért vendégeitől, és nem elküldte valakihez Julis nénit, hanem odament vele! Az effajta kapcsolat lassan a múlté, nemcsak a paraszti elnökök tűnnek el, hanem a fészekmeleg közösségek is, ezer embernek már fogadóórát kell tartani, és a tagoknak csak annak időpontjában lehet hascsikarása.

Mégis meg akarta ütni egy tag Herczeg Istvánt, igaz, egy nénike meg kezet akart neki csókolni ugyanezért: a paraszti nyugdíjért. A pofont azért kapta volna, mert az SZTK-járulékot visszamenőleg be kellett fizetnie, a kézcsókot meg, hogy megjött a pénz. Mindkettőben ártatlan volt.

- Mondja, milyen a jó elnök?

- Akit bizalmukba fogadnak az emberek, annak jogásznak, bírónak, papnak de még orvosnak is kell lennie, mert felkeresik, és elsírják neki minden gondjukat, bajukat, a családi ügyeket éppúgy, mint ha a szomszédal összeharagudtak, elmondják, mintha papnak gyónnának. Meg kell gondolni, mit mond az ember, itt handabandázni nem lehet.

Szálfaegyenességének is köszönheti, hogy amikor ellenjelöltje támadt, leszerelték az emberek. Hiába becsülték meg az autodidakta elnököt a megyei és a járási vezetők is, amikor szinte rigolyásan számon kérte a precíz munkát a szakemberektől, azoktól megkapta, hogy hallgasson, többet tudnak nála. Hol a kisebbségi érzés, hol a dac örölte. „Amit valaki meg tud tenni, arra képes vagyok én is!” Képes is volt, csak épp tízszeres erőfeszítéssel. 1979-ben már hiába ment be pihenten az irodába, mire felbontotta a postát, már olyan fáradt volt, hogy ráborult az asztalra. És amire nemigen volt példa: még a hat hónap felmondási időt sem töltötte ki, mert úgy érezte, akkor is ő a felelős, de már képtelen felelős lenni.

- Úgy látom, helyrejött! - mondom neki hat esztendő múltán.

- Lassan. A tizennyolc év elnöki munka úgy beleveszi magát az idegrendszerbe, ahogy a nikotin beleveszi magát az ember tüdejébe. Három évig nem tudtam átállni, addig kísért az a tizennyolc esztendő. Mindennap arra ébredtem, mi van a szövetkezetben, merre tartanak, jól csinálják? Ha valami probléma volt, megviselt. Tagja maradtam a vezetőségnek, de hallgatásra kényszerítettem magam. Ma sem szólok bele az elnök dolgába, nekem is rosszulesett, ha belebeszéltek, de már elmondom a tapasztalatom, a nézetem.

Amikor nyugdíjba ment, valaki azt mondta, be kellene csukni abba a borospincébe, amit feleslegesen épített olyan nagyra. Öt év múlva meg az volt a baj, miért nem épített nagyobbat. Herczeg Istvánt bántotta az egyik és a másik megjegyzés is, pedig mindkettőnek az isten se tudott volna a kedvére tenni. És ez még semmi, ennek az egyetlen embernek felfelé és lefelé is, a „kincstárt” és a tagokat is kell szolgálnia, Nagynagy István elvtárs és Kiskis János tagtárs óhajainak is eleget tennie. Hogy hol lehet ilyen csodalényeket találni? Ha mindenütt nem is, annál azért több helyen lehetett volna madarak fütyéből is értő elnökre lelni, mint ahol ráakadtak. Egyéniség kell minden falunak, minden közösségnek. Ám futószalagon készülő korunk nemigen rajong értük, sőt minél centrálisabban irányított egy társadalom, annál kevésbé tűri meg az eltérő fazont. A maradandó magyar szövetkezetek többsége a társadalmi fellélegzés és megbékélés idején született, s mivel hagyták őket alulról építkezni, több gazdag lelkivilágú, színes egyéniség került a szövetkezetek élére. A mezőgazdasági csoda „titkai” közé igencsak besorolható a vezető egyéniségek átlagon felüli aránya is.

2. táblázat

HOGYAN VÁLASZTOTTÁK AZ ELNÖKÖKET?

	Százalék (N = 384 fő)
Vita nélkül	83
Vitával	
ebből vita után választva	8
többes jelölésből	6
a felsőbb szervek ellenére	3
Összesen	100

„Ha nincs különösebb egyénisége, könnyebben megválasztják - írja egy fiatal diplomás elnök. - A gerincesebb embereket nem kedvelik különösebben, a csúszómászó sok esetben kedve-
sebb. Emiatt, és mivel azt tartották rólam, hogy kemény és kompromisszumokra nem hajló,
sok esetben agresszív ember vagyok, vitával választottak meg.”

Viszonyítási alap híján nem tudom megítélni, sok vagy kevés, hogy minden hatodik elnököt
vitával választottak meg. Az biztos, hogy egy-egy esetben igen kemény csatározás színhelye
az elnökválasztó közgyűlés (többnyire az előkészítés elmaradása miatt, vagy azért mert a
felsőbb szervek semmibe veszik a tagság véleményét).

Több elnök szükségesnek tartotta válasza mellé írni, hogy ennyiszor vagy annyiszor ellen-
szavazat nélkül választották, ami azt mutatja, hogy a politikai, társadalmi élet - nem hiszem,
hogy példás - gyakorlata mélyen beleivódott a köztudatba, dicsőségnek számít, ha „működik a
szavazógépezet”, a másféle véleményről leszokott a társadalom, nem tud mit kezdeni vele,
nem tanulta meg elviselni. (Vannak azért elnökök, akik attól reszketnek, hogy nem fognak
ellenszavazatot kapni, mert akkor valamit elrontottak, az emberek nem mernek beszélni. Az
ellenvéleménnyel ugyanis lehet valamit tenni, a hallgatással viszont nem.)

Az elnökök többségét kitevő diplomások választását feleannyi-harmadannyi arányban kísérte
vita, mint a legfeljebb nyolc általánost vagy középiskolát végzetekét, amiben szerepe lehet
annak is, hogy a tagságot többé-kevésbé leszoktatták a vitáról, mire odáig jutott, hogy
diplomás elnököt választhat. Ez esetben nem csupán erőszakos beavatkozásra kell gondolni -
erre is van példa -, hanem a szövetkezeti méretek abnormálissá válására - ahol már mikrofon-
ba kell beszélni -, meg arra, hogy a közvetlen demokrácia közvetetté alakult, nem a tagok
(közgyűlés), hanem képviselőik (küldöttgyűlés) választanak.

Az elnökök többsége - 60 százaléka - 30-40 éves korban került a posztjára, az ő megválasz-
tásukat kíséri a legkevesebb vita, a fiatalabbakét a legtöbb. Fontosabb mindennél, hogy a tag-
ság elsősorban a kebelbeli vezetők választását vitatja, aki helybeli, akinek legalább szüleinek
volt földje, akinek jó meg rossz tulajdonságait is ismeri. Minden negyedik nyugdíjas és
minden hetedik aktív elnököt vitával választottak. Míg 1973-ig - a reform kisiklásáig, a
kényszeregyesítések kezdetéig - minden ötödik elnök vita után került a posztjára, azóta csak
minden hetedik, vagyis csöndesednek a választások. A vitázókedv csitulásában szerepe lehet a
tagi kötődés gyöngülésének is, hogy a föld nélküli belépőknek ugyanolyan jogai vannak, mint
a mindenüket odaadóknak, hogy a biztonságra törekvésben a tagság jóformán érdektelenné
vált az eredményben.

Nyilván, hogy a választási vita - talán a többes jelölést kivéve - nem abszolút mértéke a demokráciának, valami összefüggés azért van köztük, ezért az elnökválasztások némulása fölveti: nem kezdtek a zászlóvivők visszafelé menetelni, a politika szándékával is ellentétes irányban? Ezek az adatok nem riadót fűznek, csupán árnyalt értékelést kívánnak. Például azt állítottam az imént, hogy a tagság elsősorban a saját jelöltjét vitatja. Igaz ez, és mégsem az. Hát a leköszönő elnök nem kebelbeli utódot javasol? Azt bizony, aki ha nem is köztük született, de munkája révén legalább évtizede ismerik, mégis akkora csönd van - egyetértés! - ezeken a választásokon, hogy csak na, mert maguk között már többször is megbeszélték, jó lesz-e a „kis-elnök”, ha az öreg -, akiben bíznak! - elmegy nyugdíjba. Úgy tűnik tehát, hogy a választások némulása részben a demokrácia csökkenését jelzi, kisebb részben viszont erősödését, abban az esetben, amikor a többség a belső előkészítés folytán már a nyilvános jelölés előtt megfogalmazhatta véleményét. Ez a lényeg: a belső előkészítés, a belső egyetértés! Demokratikusan csak a tagság választhat elnököt, szövetkezeten kívül maga az ENSZ-közügyűlés sem. Mégis értelmetlen annak kijelentése: „kincstári kéz nem érintheti a választási ereklyét!”, mert olykor a hatalom többé-kevésbé rákényszerül a beavatkozásra, mivel a lerobbant, a veszteséges téeszek közül többen egyszerűen nincs jelölt, a csődöt, a gondot nem szívesen vállalja senki, az ilyen helyekre - esetleg kivételezésekkel - „juttatott elnököt” kell szerezni. Meggyőződésem, az ilyen ügyeket is rá lehetne bízni a téeszek érdekvédelmi szervezetére, a területi szövetségre. Ám ha a „kincstár” képtelen türtőztetni magát, legalább könnyű kézzel nyúljon a demokrácia érzékeny szerkezetébe, ügyeljen a formákra, a tagság jogainak tiszteletben tartására, és ne tegye magát nevetségessé például azzal, hogy ellenzi egy rátermett ember jelölését, mert haragszik rá valamelyik főnök.

Nem holmi óvatoskodás miatt fogalmaztam több kérdésben egyrészt-másrészt alapon, az adatok készítették rá. Nagyszerű, hogy minden harmadik idő előtt nyugdíjba kényszerülő elnök megválasztását vitatták: lám-lám, a tagok előre tudták - vagy érezték -, hogy valami hibázik a rátermettséggel vagy a teherbíró képességgel! De ha a közgyűlésnek látnoki ereje van is, akkor miért a sikeres elnökök választása volt zajosabb, s miért nem a csak átlagosaké? Óvatosságra intő kérdések, adatok ezek a „még nem és már nem” társadalom működéséről.

Dr. Gajdócsi István (Baja) 1972 óta tanácselnöke megyéjének, megírták, bemutatták már többen és többször, hogy keze nyoma látható Bács-Kiskunon és Kecskeméten. Azt viszont kevesebben tudják róla, hogy voltaképp a szövetkezeti mozgalom felfedezettje:

- Közéleti emberré ezerkilencszázhatvanban váltam, amikor téeszelnök lettem. 186 családdal kezdtük, kétszázötvennégnél álltunk meg, ennyi ember sorsáért voltam felelős, és ilyen közvetlen felelősséget soha életemben nem éreztem.

Apja bakter volt, és azért taníttatta a fiát, hogy megóvja a paraszti munkától, aztán amikor 1947-ben a frissen végzett jogászból hadbíróvá akartak csinálni, ő mégis inkább gazdálkodni kezdett. Az azóta sem abbahagyott szőlészkedést könyvből tanulta, és amikor 400 szögölön 37 hektó bora termett, kezdték elismerni. Saját bőrén érezte, mit jelent a beszolgáltatás, ezért is mondta a szomszédoknak, ha a Kádár-rezsimnek volt ereje eltörölni a beadást, akkor talán nem nyúzza meg a parasztot, és ha téeszt mond, akkor azt is komolyan gondolja, nem a kibúváson kellene hát spekulálni, hanem azon, hogy lehetne jó szövetkezetet csinálni. Gajdócsi ekkor hangadó volt Baja szentistváni részén. Nemcsak szőlészeti tanácsért jártak hozzá, ha valakinek adófellebbezést kellett csinálni vagy más hivatalos írást, azt is ő „kutyulta össze”. Nem szervezte a téeszt, mégis 186 aláírt belépési nyilatkozattal fogadta a szervezőket, mert az emberek a nyakába zúdították az egészsétek tekintélye elismerésén túl azzal a sanda elképzeléssel is, ha valami baj lesz, jó a jogász a háznál.

- Tudta, mit kell elnökként tennie?

- Nem, csak azt tudtam, hogy együtt kell csinálni, és kellő lendülettel, nehogy az elején lépéshátrányba kerüljünk. Nebojsza Gyuri bácsi eljött hozzám és megkérdezte: „Elnök úr, meddig tart ez az egész? Azért kérdelem, mert nekem több évre elegendő kitartásom van!” Annyi kitartás a világon nincs, Gyuri bácsi, hogy a szövetkezet szétmenjen, jöjjön csak nyugodtan dolgozni! Akkor ez volt a legfontosabb, megértetni az emberekkel, akár téesz, akár magángazdaság, ha nem dolgozik, nem lesz miből élni. Kiosztottuk a parcellákat, így mindenki tudta, melyik ablakot kell verni reggel, amikor mentünk lucernát gyűjteni, mert azt addig lehet csinálni, amíg harmatos, és nem pörög a levele. Rettentő segítségünkre voltak az asszonyok, akik magatartásából fakadt, hogy dolgozni pedig kell, és jöttek is mindennap, amelyik ember kihúzott a munkából, azt velük fenyegettem. A szervezet, a művelési forma hamar kialakult. Jellemző azért, hogy pártalapszervezet sem volt nálunk, a bajai Finomposztógyárból léptettek be hozzánk pártoló tagokat, ők lettek a „téesz kommunistái”. Minden este kijöttek beszámoltatni, amit borzasztóan untam, mert reggel háromkor keltem, szerettem volna lefeküdni, ők viszont ráérték. Mondtam aztán a társaimnak: gyerekek, mese nincs, én belépek a pártba, vagy jösztek utánam, vagy itthagylak benneteket! Így lett az egész vezérkar párttag - mondja, s mosolygunk, aztán visszatér megint az induláshoz:

- Az első éveket kellett megnyerni. Mi rögtön induláskor annyit osztottunk, hogy majdnem mérleghiányosak lettünk, mert megmondtam a főkönyvelőnek, osszunk ki mindent, hogy elhiggyék végre az emberek, meg lehet ebből élni. A bizalom fontosabb mindennél, semmi más nem hozhat annyit a konyhára. Annyi pusztit én életemben nem kaptam, mint az első közgyűlésen. Nebojsza Gyuri bácsi felállt, és azt mondta: „Az úristenit neki, emberek, ezt mi nem érdemeltük meg, nem dolgoztunk annyit, mint maszek korunkban!” Volt, aki kétszáz mázsa krumplit vitt haza, mert akkor még mindent terményben akartak, mivel a felvásárlási és a szabadpiaci ár között lényeges különbség volt. Életem legnagyobb ajándékát akkor kapta tőlem a feleségem, aki a baromfigondozást vezette, mert bár érettségizett, az irodába nem kerülhetett, az összeférhetetlen lett volna a beosztással. Amikor molesztált valami Margit-napi ajándékért, azt mondtam neki, hogy megkapja a marharépat! Persze panaszkodott a tagoknak, hogy mit ígértem, de azok aztán mondták neki: „Huhu, Médike, tudja maga, mit fog az érni tavasszal?” Én se tudtam. Végül töménytelen mennyiségű marharépat hoztak az udvarunkba, sok forralt bor kíséretében egy hétvégét azzal töltöttünk, hogy beprizmáztuk. Tavasszal aztán eladta ezt a két-háromszáz mázsa répat, és azóta is emlegeti, hogy sose kapott tőlem ilyen gavalléros ajándékot.

- Hogy alakult ki az emberek között az új értékrend?

- Az ötvenes években szervezett Micsurinba mentek a szegényparasztok, aztán a volt kulákok, remélve, hogy ott valamiféle menlevelet kapnak, hozzánk, a Leninbe a nehezen kezelhető, önállóan gondolkodó középparasztok jöttek, akik között elképesztően nehéz volt a hierarchiát kialakítani. Rettenetesen veszekedtek, amikor párba kellett osztani az embereket, amikor ki kellett jelölni a vezetőket, a brigádvezetőket, hogy miért ez, aki gazdának is ócska volt, és miért nem amaz. Az első pillanattól kezdve azt vallottam, ha a templomba ünneplőbe tudnak öltözni, akkor a közgyűlésre is öltözzenek fel: ott kapják a lelkieket, itt kapják a kenyeret - ez se kutya. Mivel így megadtuk a közgyűlés módját, az emberek fegyelmeztettek voltak. Az első zárszámadási közgyűlés előtt magunk között akartuk tisztázni, mire lehet számítani, mondja csak el mindenki, mivel elégedett, mivel nem. Egyébként is úgy van, aki jól keres, az nem szokott panaszkodni, aki viszont nem keres, mert nem dolgozott, az szokta szidni a vezetést. Ezekben a dolgokban vendégek nélkül akartunk igazságot tenni. A vihar este fél nyolckor kiverte a biztosítékot, és negyed tizenkettőig sötétben ült a tagság, mégsem történt semmi fegyelmezetlenség, bemondta mindenki a nevét, hogy szót kér, és elmondta a véleményét. A korábbi veszekedésekre is gondolva, megdöbbenő volt ez az egész: közösséggé váltunk.

- A közös hétköznapiak révén!

- Elsősorban, de a közös ünnepek révén is. A paraszti életnek kevés olyan ünnepe van, mint a lakodalom, amikor az ember a társadalom elé állhat. Tudott, hogy aszerint osztályozzák a parasztokat, hogy mekkora a lagzi. Ennek alapján, amikor valami nagy munka volt - hagymadugtatás, paprikaszedés, kapálás, amibe a derekuk majd leszakadt -, azt mondtam, no emberek, ha ezt befejezzük, akkor egy nagy bált rendezünk! Megszavaztattam a tagságot, hogy honnan jöjjön zenekar, Palotabozsoktól Vaskútig bárhonnan hozattam, amelyiket csak kérték, mert trombitazenekar kellett, mivel az hallatszott a legmesszebbre. Levágtunk egy-két hízó bikát, egy-két disznót, nagy vacsorát rendeztünk, mulatott mindenki szakadásig. Divatban volt nálunk a tyúkverőzés, ami azt jelentette, hogy aki hajnalig ébren maradt, házról házra járt a zenekar élén, és akkor ott megkínálták őket egy pohár mézes vagy sima pálinkával, aztán mentek tovább. Nem a pálinka volt a lényeg, hanem az, hogy táncoljanak, mulassanak. Többnyire a férfiak bírták reggelig, de volt közöttük mindig egy-két asszony is. Amikor megjöttek a tyúkverőzők, illett valamit a zenekarnak odanyomni, nekem az első zárszámadáskor tizenkettőezer-nyolcszáz forint volt a prémiumom, ami rohadt nagy pénz volt még akkor, reggel mégsem volt már egy fillérem sem, úgy kellett az asszonytól egy százast kérni. Ezek a bálók olyan események voltak a közösség életében, hogy két hónapig beszéltek róla, és akkor megint adódott olyan munkafázis, hogy jöhetett a következő bál. Nem tartottunk egy évben háromnál többet, de ez minden prémiumnál jobban feldobta a társaságot. Az ösztönzés mai formáit akkor még nem ismertük, de a bál nagyon hatékony módszer volt.

- Részlet művelés helyett bál? - kérdeztem rá a mozgalmat megváltó ösztönzési formára, amire természetesen még visszatérek.

- Azért azt nem, ha amikor szorult a hurok, bedobtuk a részt, de ezért mindig nagy fejmosást kaptunk, viszont akkor tűzoltótól a gimnáziumi tanárig mindenki kinn volt a határban, és egy pillanat alatt letarolták. Próbáltam előbb sükösdie cigányokat fogadni, de felvették a pénzt és eltűntek. Akkor rájöttünk, hogy idegen munkaerővel ez nem megy, úgy tudjuk az erőt megszokszorozni, ha azt mondjuk a tagoknak, hogy ebből a terményből ennyit hazavihetsz, ha megműveled, mert akkor talál ő munkaerőt, és nekünk nincs gondunk vele, csak a porciózásnál kellett ott lenni, hogy ne csapják be a közöset.

- A tervutasítást mennyire tartották be?

- Ott csaptuk be a tanácsot, ahol lehetett. Kiadták, hogy miből mennyit kell vetni, és mi mindig azt mondtuk, hogy annyi van vetve. Nagyon rendes járási elnökhelyettes volt, aki kocsival kijött ellenőrizni; amikor kiértünk a határba, hanyatt vágta magát, és elkezdett horkolni. Az az érzésem, szándékosan csinálta, és éppúgy tudta, mint mi, hogy mi a helyzet. A tervelőírásokkal tehát komolyabb bajunk nem volt, tőlünk már akkor is inkább azt kérték számon, hogy a város ellátásáért mit teszünk. Beküldtem az összes irodistát a Finomposztóba és a többi gyárba, hogy írják össze, ki mennyi krumplit kér, és mikor szállítsuk neki. Vagy megcsináltuk, hogy szombat délelőtt - akkor még szombat is munkanap volt - beálltunk egy traktor csirkével a gyárudvarra, és ott mértük, árultuk a munkásasszonyoknak. Nem a pénzért csináltuk, nagyban sokkal kevesebb veszéllyel eladhattuk volna, hanem azért, mert mindenki azzal akarta jóra valóságát bizonyítani, hogy mit ad a munkásosztálynak.

- Téveselnökként volt-e komoly konfliktusa?

- Felfelé nem volt, a tanács nagyon tisztességesen viselkedett velünk szemben. Lefele egyetlen komoly konfliktusom volt, méghozzá a lovak miatt. Nem azért kellett ezeket behozni a közösségbe, mert szükség volt rájuk - nekünk az első pillanattól kezdve voltak gépeink is -, hanem azért, mert ha kinn hagyjuk, elmegy a tag fuvarozni: nem a közös az egyetlen lehetősége a

munkára. Így aztán amikor egy éjjel Polyák Sztipán, a párttitkárunk rohant hozzám: „Pista, az istenit neki, a lovak felét hazavitték!”, tudtam, nagyon komoly dolog történt: ez tulajdonképpen a közös megtagadása. El is indultunk nyomban, és hajnalig ketten visszahordtuk a lovakat. Az egyik helyen lekevertem egy pofont annak, aki fejszét emelt rám. Utána milliószor megbántam - az egyik legjobb téesztagunk lett, adtam is neki minden alkalommal jutalmat -, de akkor olyan kritikus helyzet volt, hogy nem lehetett engedni. Januárban alakultunk, és ez valamikor márciusban-áprilisban történt, amikor elkezdődtek a tavaszi munkák.

- A pofont soha nem olvasták a fejére?

- Nem. Egy dolgot olvastak a fejemre, azt is akkor, amikor eljöttem. Az első pillanattól adtam arra, hogy az emberek kulturáltan éljenek, kulturáltan szórakozzanak, ezért vettünk autóbust is, hogy el tudjunk menni országot járni, ami korábban természetesen nem volt szokás. A hatvan éven fölüli öregasszonyok halálbrigádnak hívták magukat, de más ezt nem mondhatta nekik, még én sem. Senki olyan lelkiismeretesen nem dolgozott, mint ők, sosem azzal foglalkoztak, hogy mennyi lesz a munkaegység, hanem azzal, hogy a tarack utolsó gyökerét is kivágják. A második évben, amikor már szociális alapunk is volt, azt mondtam, először is összeszedjük az öregasszonyokat, és vasárnap elmennek Harkányba fürdeni, mert annyit kínlódtak az izületeikkal, hogy az nem igaz. Mivel az asszonyok nem akartak elmenni, arra hivatkozva, hogy nekik szükségük van a keresetre, azt mondtam, hogy a fürdési időt munkaegységben jóváírjuk. Az történt aztán, hogy délelőtt felkormányozták a buszt Máriagyüdre, körbeimádkozták magukat, és csak délután mentek fürdeni. Akkor még én is fiatalabb voltam; forróbb fejű, akkor is a közöst féltettem, amikor nem kellett volna, és amikor kitudódott, hogy munkaegységet imádkoztak, azt a fél napot lecsaptam nekik: imádkozásra nincs a közösnek pénze, fürdésre viszont van! No, ezt olvasták a fejemre, amikor eljöttem: „Emlékszik, elnök úr - ők mindig így szólítottak -, amikor kitolt velünk, és a templom miatt levonta a munkaegység felét?” Ebben persze már több volt az évődés, mint a konfliktus, nem úgy, mint a lovak esetében.

- Könnyen ment el járási tanácselnöknek?

- Nagyon nehezen döntöttem, szerettem a termelőszövetkezetet, ott egy téglát nem tettek volna anélkül odébb, hogy én annak a csücskét ne fogtam volna. Abban az időben a járásoknak igen komoly szerepük volt a szövetkezetek megerősödésében. Bárhol jártam, még a nálunk gyengébb szövetkezetben is láttam valami figyelemre méltót. Ahhoz, hogy az üzemek megerősödjenek, minden jó tapasztalatot össze kellett szedni. Egyetlen érvem volt amellet, hogy el kell fogadni a meghívást - miközben majd megszakadt a szívem -, nevezetesen, hogy a járásnál ötvenegy szövetkezettel tudok törődni, ötvenegy elnöknek tudok sügni, hogy figyelje a másikat is, hogy tanuljon tőle. Ezzel együtt, négy hónapig párhuzamosan szövetkezeti elnök is voltam, mert a főagronómus nem akart elnök lenni, pedig már azt is megígértem neki, hogy megverem, ha nem vállalja. Ragyogó dolgokat lehetett akkor az elnökökkel csinálni. Én már ezerkilencszázhatvannégyben elnöki küldöttséget hoztam a Mészöly-intézetbe, hogy nézzük meg, hogy csinálják a zöldséget, hogy kísérleteznek a tritikáléval. Akkor írtuk a *Bácska mezőgazdasága ma és holnap* című könyvet, amiben minden gazdasági vezető tapasztalatát összegyűjtöttük, és ami azóta maradéktalanul valóra vált. Igazából ez vitt engem az államigazgatásba. Anélkül hogy órányi tapasztalatom is lett volna benne, azt mondtam: ha lelket lehelünk a mezőgazdaságba, akkor jó lesz a tanácsi munka.

- Minisztertanácsi vándorzászlóval kitüntetett szövetkezetet hagyott ott négyévi elnökség után. Hogy alakult a téesz sorsa, mi lett Nebojsza Gyuri bácsival?

- Sorozatos egyesülések szabták át a határt, Augusztus 20. néven ismét jó a szövetkezet. Korábban a vezetés a maga zsebére dolgozott, ezért nem szerettem, nem látogattam őket. Így adódott az a hülye helyzet, hogy a bajai járás minden elnökét, agronómusát, gyakornokát ismertem - és ismerem nagyjából még most is -, ugyanakkor nem jártam a saját szövetkezetembe. Rengeteg levelet kaptam a tagságtól, hogy nem bánnak velük rendesen, de miután becsuktam magam mögött az ajtót, a saját téeszem ügyeibe nem akartam beavatkozni, így csak akkor látogattam vissza ismét, amikor ez a vezetés leszerepelt. Nebojsza Gyuri bácsi nekem végrendelkezett, azt kérte, a téeszelnök törődjön az emberekkel, beszélgessen el velük, nyáron egy kis hús bort, télen teát vitessen nekik: érezzék, hogy ők a gazdák!

Kész, szedelőzködöm. A Kecskemét fölé magasodó tanácselnöki szoba megbecsült lakója búcsúzáskor még rezignáltan megjegyzi: - Fehér Lajos azt mondta: „Hülye voltál, öregem, hogy otthagytad a téeszelnökséget, sosem lesz olyan jó dolgod, mint ott!” Azt hiszem, igaza volt.

Gajdócsi pályájának felívelése eszembe juttatja, hogy az átszervezés után milyen hosszú időn át panaszolták: „Nincs biztosítva a téeszelnökök tervszerű előrelépése.” Ez inkább „tervszerű lelépést” jelentett, ami, mint tudjuk, úgy megy, hogy legyen valaki híján a legelemibb adottságoknak, vagy kövessen el jóformán bármit, ha egyszer felkapta a forgószelet, oly méltánytalan lassúsággal engedik csak földet érni, hogy közben még egy fél megyét megterméketlenül. A termelőszövetkezeti elnökök efféle panasza akkor volt igazán erős, amikor még sok volt közöttük a képzetlen, amikor alkalmatlanná válás, fáradtság miatt sokan buktak meg. Mára ez az álpanasz megszűnt - de jött helyette más -, a mezőgazdasági szövetkezetek szerteágazó tevékenységét jól irányító elnököket szívesen alkalmazzák más területen is, illetve ha buknak vagy buktatják őket, megélnék szakemberként is, mégsem szűnt meg a panasz, csak halkult és átalakult. Hogy mi a baj? A téeszelnökség - többek között a hasonló vezetői átlagot fölülmúló jövedelem, és a számottevően megnövekedett presztízs miatt - vonzó állás lett. A törzsökös mezőgazdasági szakembereknek vagy elnököknek most az fáj, hogy egy-egy szövetkezetet esetleg hűbéri birtokként, vélt vagy valós - de nem „idevalós” - érdemek fejében adnak oda valakinek. K. a megye legtekintélyesebb intézményében volt „beszerző”: mikor mi kellett a kádereknek, azt ő felhajtotta. Így lett belőle téeszszakértő, majd a területi szövetség titkára. Amikor ott már vázát is lopott, akkor egy időre eldugták egy félreeső téeszbe, aztán egy kis pihentetés után elővezették elnökjelöltként. Illetve vezették volna, de amikor bejelentették, hogy „a jelölőbizottság ismerteti javaslatát”, hiába nézegettek a folyosóra meg mentek utánuk: megszökött az egész bizottság!

Szóval egy ideig azért panaszkodtak az elnökök, mert nem voltak benne a káderekörforgásban, most azért panaszkodnak, mert belekerültek.

A mezőgazdasági szövetkezetek sok vérátömlesztést kaptak, ezek közül az elnökök kihelyezése elég egyértelműen csődöt mondott. Még az állami gazdaságokból a téeszek élére kerülő szakemberek közül is oly sokan hullottak el, hogy csak Erdei következtetésére juthatunk: ide igenis kebelbeli ember kell, az elnök bevitele mind nehezebb. Ennek ellenére elég vegyes előéletű még az utóbbi években választott elnöki gárda is. Pillanatnyilag húszezer szakember dolgozik a téeszekben, ha közülük csupán minden századik alkalmas elnöknek, akkor nagyjából öt évre elegendő jelöltje, tartaléka van a mozgalomnak. A kívülálló nehezen érti hát, miért kell esetenként még most is az iparból, a kereskedelemből - esetleg még a szövetkezetek fejlesztésében vitathatatlan érdemeket szerzett állami gazdaságokból is - elnököket importálni.

HONI PRÓFÉTÁK

„Az előttem lévő elnök ivott, nem volt tekintélye, s mivel a tagok attól tartottak, hogy ugyanúgy járnak, mint az előző emberrel, ezért javaslatuk egy közülük való középparaszt volt” - írta hajdani megválasztásáról egy 64 esztendő, nyugdíjas elnök. Ez az eset ma már azért sem történhet meg, mert a volt középparasztok kikerültek a korból.

3. táblázat

AZ ELNÖKÖK KÖTÖDÉSE A TÁJHOZ, A FÖLDHÖZ

Csoportképző ismérvek	(százalék)				
	Az elnöki munka időtartama (év)				
	1-5 (N=93)	6-12 N=105	13-20 N=55	21-nél több N=43	nyugdíjas N=96)
I. Helybeli	35	25	39	58	77
nem helybeli	65	75	61	42	23
Összesen	100	100	100	100	100
II. Földje volt					
csak szüleinek	67	74	58	65	27
mindkettőjüknek	10	9	29	30	63
egyiknek sem	23	17	13	5	10
Összesen	100	100	100	100	100

Lazul, legalábbis változik az elnökök kötődése a tájhoz, a gazdálkodáshoz, a földhöz. Azt hiszem, elég nyilvánvaló, hogy a szövetkezeti mozgalomban fontosabb, hogy a vezető helybeli vagy sem, mint, mondjuk, egy vasipari üzemben. Az, hogy a téesselnököknek majdnem a fele (46 százaléka), korábban pedig lényegesen több helybeli volt, szemléletesen cáfolja a közmondást, miszerint nem lehet senki sem próféta a saját hazájában. Az érintetteknek csak negyede állítja, hogy nem előny az, ha valaki a szülőhelyén vagy legalábbis jól ismert környezetben lesz elnök. (Szőke György - Regöly - szülőfaluja szomszédságában lett egyik napról a másikra elnök: „Hallatlan jó munkabírás mellett is kell egy év, hogy az ember tudja, miről van szó, ha mondanak valamit.”)

Nem véletlen, hogy épp az 1973-78 közötti időszak részben voluntarista gazdaságpolitikájának érvényesülése idején választott elnökök kevesebb mint negyede volt helybeli, hisz akkor szinte a politika rangjára emelkedett a gépek és a méretek túlbecsülése, s ezzel együtt - kimondatlanul - az emberi tényező lebecsülése. 1978 után a politika valamennyire visszazökkent a realitásba, ennek következtében hosszú idő után ismét több a helybeli elnök, színre lép(het)nek a saját nevelésű vezetők. Még ha meghatározó is a politika szerepe - különösen a miénkhez hasonló erősen átpolitizált társadalmakban -, ebben az örvendetes változásban benne van a szövetkezeti mozgalom, egy új társadalmi intézmény, rendkívül erős változó, regenerálódó képessége, hogy akár egy rossz lány, mindenkinek odaadja magát, s ekképp éli túl még a vadabb fordulatokat is.

Amikor csak termelőüzemként, vállalatként kezelik a szövetkezetet, amikor háttérbe szorul vagy szorítják a tagok és a vezetők közötti társadalmi viszonyokat, akkor nem számít a vezetők helybelisége. Erdei Ferenc 1945 után negyedszázaddal is megismételte a kebelbeli

vezetés fontosságát: „A vezetők kiválasztásának hosszabb távlatra is csak a belső kiválasztás lehet a fő útja.” E tendencia érvényességét nem kérdőjelezi meg, sőt inkább megerősíti az a tapasztalat, hogy egyre több a „helybelivé fogadott” elnök, aki ugyan más vidékről származik, ám az adott helyen legalább évtizednyi időt lehúzott már szakemberként, s a tagok - néhány zártabb települést kivéve - befogadták, közülük valóként választották meg őt. Erre mutat az is, hogy az előző elnökök az átlagosnál kevesebb helybeli elnököt javasolnak, amint már említettem.

A születési, érzelmi kötődés a tájhoz nemhogy veszítene a fontosságából, hanem szinte kizárólagos kötelékké válik ama természetes változás folytán, hogy lassacskán elfogynak a paraszti (múltú) vezetők. Az új - vagyis 1979-83 között választott - elnökök tizedének még volt saját földje, egy évtizeden belül mutatóban sem fogunk ilyet találni. Ugyanez a sors vár a paraszti indíttatású elnökökre is. Ma még nagy a valószínűsége annak, hogy legalább az elnök szüleinek volt földje, utánuk legföljebb már a szövetkezeti tagok gyermekei következnek, akik a kaszát, a kapát inkább elbeszélésből, mint fogásáról ismerik, amit persze nemigen kellene sajnálni, ha mindez nem társulna másfajta tagi, emberi kapcsolattal is.

Király Gergely (Berettyóújfalu) 1910-ben született. Munkája képletesen és valójában is benne van a négyes nemzetközi műútban, ami a világhoz kötötte faluját is. A háborúban örvezető volt, öt esztendőn át csak aratáskor csapták haza.

- Amikor közeledett a front, jött a parancs, zárkózzunk fel a németekhez, Pocsaj felé még van kiút. Laikusan úgy fogtam fel, ha eddig nem állították meg a szovjeteket, akkor itt már nincs „kiút”. Menjünk haza, emberek, mondtam annak a tizenhatnak, aki a parancsnokságom alatt volt. Nyolc napig állt itt a front, aztán lassan elindult az élet. Zöld Sándor irányításával megalakult a párt.

- Ez az orvos Zöld Sándor, a későbbi belügyminiszter, aki 1951-ben megtudva, hogy hamis vádak alapján eljárást indítanak ellene, öngyilkos lett a családjával együtt?

- Az, itt volt orvos a kórházban - fogja Gergely bácsi szokatlanul szűkre szavait. - Kezdtünk éledni, megalakítottuk a FÉKOSZ-t (Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége). Papíron kiosztottuk a földeket, de nem mértük ki, mert hogy műveltük volna meg? A majorban találtunk ökröket, traktort, az emberek bejelentették, mennyi kukoricát, tavaszárpát s mit akarnak vetni, s mi azt egy helyre raktuk, aztán kimértük, amit írtak. Csépelni is együtt csépeleltünk. Anélkül hogy bármiről fogalmunk lett volna, így kezdtük a munkát, őstermelő-szövetkezetiént. Jöttek a sarkadiak, aztán mi mentünk hozzájuk szétnézni. Segített bennünket a kommunista párt, a szovjetek hoztak egy traktort, de az egyik dugója ki volt lyukadva. Megnéztük vagy kétszázan, de okosabbak nem lettünk. A malomban volt egy ember, az egy repülőnek levágta a propellerjét, abból kiöntötte, leesztérgálta: erősebb lett, mint eredetileg! Megjelent akkor a körösladányi Török Olivér nagybirtokos, hogy a megyei gazdasági felügyelő kiadta neki a traktort, száz hold földje van, ahhoz kell. Nekünk meg kétezer hold földünk van! Hatszáz ember jött össze, a rendőrség elment. Törököt meg szőlőkarókkal elzavarták, mert nagyon erős volt itt a FÉKOSZ, tömegileg mindenkinek fölött állt. Megróttak ugyan bennünket, hogy megtámadtuk a rendőröket - szóval se bántottuk őket -, ez azért már győzelem volt. Kezdtünk terjeszkedni: bolt kellett, megkaptuk az üzemanyag-árusítást, bekapcsolódtunk a begyűjtésbe, mi tároltuk az összes gabonát, tenyészállatokat vettünk a tagoknak, italboltot nyitottunk, aztán ezerkilencszáznegyvenhatban itt járt Rákosi, és megkontrázott bennünket, kijelentette, hogy Magyarországon nem lesz kolhoz.

- Ezt maguknak címezte?

- Nem, csak úgy beépítette a beszámolójába, de lehetett belőle érteni. A megye már előbb is mondogatta, hogy narodnyikok vagyunk, hogy a földet szét kell osztani.

- És miről beszélt még a nagygyűlésen Rákosi?

- Hogy megszüntetik az inflációt, új pénz lesz, ami nagyon megnyugtatót mindenkit. Emlékszem, egy asszony seprűt ajándékozott Rákosinak, hogy azzal seperje ki a kormányból a reakciókat.

- Gergely bácsinak mi volt a szövetkezetben a rangja?

- Ügyvezető elnök.

- S miért épp magát választották?

- Magam sem tudom. Vezetőségi tag voltam a FÉKOSZ-ban; a tárgyalásokon kiálltam az igazság mellett, s az emberek rám kiabáltak, hogy jó leszek. El kellett fogadni.

- Fizikai munkát is végzett?

- Hát kaptam hat hold földet, s addig egy fillér nélkül csináltam az elnökséget, amíg nem alakult úgy, hogy már tudott fizetni. Akkor megszavaztak havi egy mázsa terményt, a végén nyolcszáz forintot kaptam, ebből meg a hat holdból megéltünk, akkor még nem volt ilyen flanc.

- Ezek szerint nem szűnt meg a szövetkezet?

- Ahogy erősödött a kolhoz elleni hangulat, mi úgy formáltunk a szövetkezeten. Traktorainkat odaadták a gépállomásnak, negyvennyolcban azért haszonbérlo közösséget alakítottunk, negyvenkilencben hármastípusú szövetkezetet.

De ezt már nem Király Gergely csinálta, ő a parasztpárt országos vezetésének tagjaként képviselő lett, és rákerült a vezető állásba javasoltak listájára. Hiába szabadkozott, 1949. január elsejével kinevezték az akkor alapított Takarmányforgalmi Nemzeti Vállalat vezetőjévé. Mikor a volt futurás igazgatókkal szembekerült, fogta a fejét, hogy mibe keveredett. Végül felkereste Bognár József belkereskedelmi minisztert, hogy nem csinálja tovább. „Én meg nem mentelek fel!” - felelte az. Mivel Király többet nem ment be a vállalatba, néhány hónap múlva értesítették, hogy a Gyapjúbegyűjtő Vállalat igazgatóhelyettese. Innen Erdei tanácsára került Gödöllőre, és elvégezte a mezőgazdasági akadémiát.

- Előtte hány osztálya volt?

- Hat.

- És utána rögtön az akadémia jött?

- Nem, volt egy előkészítő, egy év alatt átvettük a gimnázium sűrített anyagát.

- És mit adott az akadémia?

- Ha ez nincs, nem tudtam volna megállni a helyem.

- Meddig tartott az oktatás?

- Egy egész évig. Utána mehettem volna az egyetem harmadik évére, de jött a politikai ide-oda, elment tőle a kedvem. Rákosi jobbkéz. Kovács István volt a Budapesti Pártbizottság titkára - én ott a mezőgazdasági vonalon dolgoztam -, s lehetett érezni valami szakadásfélét. Mindig mérsékelt ember voltam, nem akartam ezekbe belekeveredni. A megyebizottság visszakért ezerkilencszázötvenötben, hazajöttem a járási pártbizottságra téessz szervezni.

- Miért menekült Pestről, mivel nem értett egyet?
- Szép lakást kaptam a Budaörsi úton, a szomszédban lakó katonatiszttel összebarátkoztam, s egyszer csak valami vitába úgy belekeveredtem, hogy eltűnt.
- Zöld Sándor sorsáról hallott?
- Hallottam.
- És mint személyes ismerőse, hogy érintette?
- Ki mert akkor szólni? Aki mást mondott, besétált a börtönbe.
- Amikor ötvenötben hazajött, mennyire ment kényszerrel a téesszervezés?
- Gáborjából kidasztották a párt kocsiját. Az enyémet már nem tasztották ki, talán mert jobban megtaláltam velük a hangot. Elbeszélgettünk sok helyen éjfélig is, de belépni nem akartak, tíz-tizenöt tagot azért rendőrök és ávósok nélkül is össze lehetett hozni. A pártnál dolgoztam, téeszeket szerveztem, mégsem görbült a kisujjam sem ötvenhatban; lehetett emberséggel is dolgozni. De láttam, hányan fordítottak köpönyeget, nem akartam pártvonalon dolgozni, meg sajnáltam, hogy nem megy a téesz, ahonnan elkerültem, s mivel hívtak is, kijöttem ötvenhétben a Dózsába. Hét elnök volt addig, akárkit odatettünk, lekorruptálódott vagy ivott: összeroppant.
- És ha maguk közül választhattak volna?
- Voltak belülről is. Ha tudta a dolgát, meg rendes is volt, amikor az agrárproletárokból álló tagság ráolvasott valamit, azt mondta, csináld, és otthagyták az elnökséget. Veszteségesek voltak, veszekedtek, súrolták őket, a zárszámadás szerint visszatartoztak. Tudja, mit jelent az, hogy visszatartoztak?
- Hogy a tagoknak kellett volna fizetni, ahelyett hogy fizetést kaptak volna.
- Kellott volna, de legfeljebb a következő évi előlegből vonogatták, mire elhordtak, elloptak mindent. Kijöttem elnöknek, s úgy higgye el, már az első évben jó nyereséget értünk el. Ezerkétszáz holdas volt a téesz, de úgy ment felfelé, hogy csak na - kétezer, négyezer, nyolcezer hold! -, hét kisebb téeszt bekebeleztünk. Az átszervezés itt nem volt nehéz - mondja, s felnevet, mint egy gyerek. - Egy ember a dunyha alá bújt a szervezők elől, azok viszont letanyáztak. Hiába mondta a feleség, hogy ki tudja, mikor kerül elő, vártak, csak vártak. Végül az ember nem bírta szusszal, kibújt, de nem írt alá. Később mi szántottuk a hat holdját, tőlünk kért vetőmagot, amikor meg öreg lett, hozzám jött, hogy most aztán mit csináljon - mondja némi büszkeséggel, aztán visszatér a téesz dolgaihoz. - Matolcsy, a miniszter, újfalusi volt, fölmentem hozzá, hogy traktor, teherautó kellene, megkerestem mindenkit, akik segíthettek, tapasztalatért meg odamentem, aki többet tudott, jobban csinálta.
- Mi lett az agrárproletár téeszben a kulákokkal?
- Arra nagyon vigyáztunk, hogy minden csoportból arányosan kerüljenek a vezetésbe. Két negyvenötös brigádvezető volt, négy meg az újabbakból. A középparaszt vagy volt kulák nagyon hajtotta magát.
- A járással, megyével hogy boldogult?
- A százalékos (részes) munkadíjazás miatt kínoztak. Amikor Nádudvaron Szabó István ismertette ezt a módszert, Bartha, a megyei tanács elnökhelyettese azt mondta, szükséges rossz, ne vegyük át. Mi is csináltuk már két éve, csak nem vittük az utcára.
- Mikor volt a legnehezebb helyzetben másodelnöksége tizennyolc esztendeje alatt?

- Ha nekem nehéz helyzetem lett volna, hetvennégy éves fejjel nem itt volnék.

Itt az ebédidő, illik mennem, s csak az utcán jövök rá, úgy jártam, mint Szigeti Pozsár, fogalmam sincs, hogy csinált ez a csöpp ember jó téeszt. Szigeti Pozsárnak 600 holdja volt hajdanán, s amikor a Dózsa 8000 holdas lett, megállította Király Gergelyt az utcán:

„Hogy csinálod?” - kérdezte tőle. - „Hát borzasztó nagy! Nem is volt a környékben sem ekkora birtok, csak Rabén a bárónak nyolcezer holdja!”

- Megtanuljuk, kiformalódunk - felelte Király mosolyogva.

„Hát nagy dolog, nagy dolog - csóválta Szigeti a fejét. - Hogy mertél nekivágni?”

- Az élet így hozta - húzta fel a vállát Király Gergely.

Nézte, nézte Szigeti, majd hirtelen azt ajánlotta: „Igyunk meg egy pohár bort!”

- Nem szoktam, Pista bácsi. Tejet iszom reggelre, arra meg nem megy. A tejtől tiszta az ember esze, a féldeci meg elviheti, vagy megérzik rajta, s azt mondják, részeg. Nem hiányzik egyik sem.

„Hát jó!” - mondta Szigeti a kezét nyújtva, s mivel utána is nézett a higanymozgású emberkének, lehet, neki is eszébe jutott, hogy nem a tejben lehet a magyarázat.

Hát akkor miben?

Barkóczi Pál kondás, a füzesgyarmati Vörös Csillag egykori elnöke tisztában volt vele, hogy nem teoretikusa a szövetkezeti mozgalomnak, egyik mondása mégis fennmaradt: „Ti tudjátok, hogy mit kell csinálni - hagyta rá a szakemberekre -, de ha valamit nem jól csináltok, úgy megveretlek benneteket a tagokkal, hogy abban hiba nem lesz!” (Kár lenne említetlen hagyni, hogy néhány évvel apja halála után állatorvos fiát választották elnöknek.)

Kiss Tamás (Eperjes, Tömörkény) még csak hatvankét éves, dereka mégsem bírja már a munkát, talán azért sem, mert mérhetetlenül nagy testsúlyt kell cipelnie, de cipeli, sőt szuszogva, sziszegve kapál is, amikor meglepem, hátha megtudom, hogy sikerült hat elemivel harmincegy éven át elnöknek maradnia.

- Hát, öt leánytestvérem volt, én, a hatodik, fiú. Hát, ami földet kaptam, avval elég könnyen léptem be negyvennyolcban a Dózsába, nem ismertem a föld hasznát, csak a két kezem munkáját. Negyvenöttől voltam párttag, magát az elvet nem nagyon ismertem, de a kubikban mondogatták a társaim, hogy megváltozik itt az államrend irányítása. Negyvenkilencben egyesültünk az Ifjú Gárdával, aztán én lettem az elnök.

- Hát - mondom már én is -, akkor még nem volt szokás az egyesülés!

- Ki volt adva. Huszonnégy EPOSZ-fiatal (Egyesült Parasztfjúság Országos Szövetsége) elfoglalta a Jankó-féle tanyát, ez lett az Ifjú Gárda téeszcsé. Tizenhat-tizennyolc évesek voltak, fele fiú, fele lány, egyenruhában jártak, közös konyhát csináltak, és ott is aludtak egy helyen. Hát korábban jó kulturális dolgokat csináltak, úgy kezdődött.

Hoppá, róluk én már hallottam! Átok, de most épp szerencse, hogy itt a sorsok, a történetek, mint az égig érő fa ágaznak ezerfelé, és ölelkeznek a legváratlanabb helyeken. Egyik jó útjelzőm, Gyuris Szilveszter, a Csongrád megyei Tanács osztályvezetője mesélt erről a kommunáról:

- Vándorkönyvelőként a termelőcsoportokat jártam, előszedték a katonaládából a papírokat, a politikai felelős megmondta, mennyi legyen a munkaegység, és akkor én olyan zárszámadást csináltam, mert a legelső időkben még így ment. Az eperjesi Ifjú Gárda tagjai délután három-

kor röplabdáztak, ez a „szovjet játék” nagy divat volt akkor. Dinnyét kellett volna szedni, de ők voléztak. Amikor leültünk a papírokhoz, berohant egy tag: „Elnök elvtárs, nem tudom, mi van, egy birkának vérzik az orra!” Mit tegyek? - kérdezte, majd ezt mondta: - Vágjátok le! - Ez az orrba vágott birka lett a vacsoránk. Emlékszem, két gyönyörű lány volt köztük, a kulák lányai, akiknek elzavarták a szüleit. Tanyájuk egyik szobája volt a lányháló, a másik a fiúháló, éjszaka olyan lihegés, nyöszörgés volt, hogy kimentem, s a csúrból meg innen-onnan jöttek elő a párok. Reggel aztán nyolckor indultak dolgozni, de alig csináltak valamit, úgy emlékszem, egy év múlva oszlattuk fel őket.

Mint Kiss Tamás nyugdíjas elnöktől tudjuk, nem feloszlatták, hanem egyesítették, persze úgy, hogy az Ifjú Gárda csak a nevét adta, tagságát szétzavarták, igaza van hát Gyurisnak is. De menjünk sorjában. Volt elnökük szerint is szabad szerelem dívott az Ifjú Gárdában?

- Hát felmerültek erkölcsi vonatkozású dolgok, de állíthatom, erkölcstelenségek nem fordultak elő. Nagyon rendesen viselkedtek, félig kommunát, félig szövetkezetet csináltak.

- Házasság lett belőle?

- Nem.

- Gyerek?

- Volt ilyen mendemonda, de nem született gyerek, mi akkor nagyon szigorúak voltunk. Az egyik lányról bejelentette az éjjeliőr, hogy látta egy fiúval beszélgetni, közgyűlés elé vittük, és kizártuk. Felment Pestre, tiszthelyettesi iskolára került, később férjhez ment egy követségi tanácsoshoz, és Finnországban éltek. Ha nem zárjuk ki, talán össze sem került volna a férjével.

- A falu nem mondta rájuk, hogy csajkarendszer, közös nő?

- A propaganda miatt felkerestem őket, hogy haza köll menni mindenkinek az anyjához. Hát nem akartak. Előhívtam a szülőket, elmondtam, milyen a hangulat, de még egyszer állítom, hogy nem történt erkölcstelen élet.

- Akkor miért kellett beavatkozni?

- Mert László Jenő, az Ifjú Gárda tizenennyolc éves elnöke osztályidegen volt, ki kellett zárni a szövetkezetből. Kiderült, hogy a húszas években gazdatiszt volt az apja. Mai szemmel más ez, mint akkor. A fiú elkerült innen, később egy bányában lett személyzetis, társai katonatisztek lettek, állami funkcióba kerültek, kettő maradt közülük a téeszben.

Fura történet.

Kiss Tamás talán azért lett elnök 26 éves korában, mert korábban bandagazda volt a kubikmunkán. Szervezett egy téeszt, megcsinálta az egyesítést, 1951-re épp kezdett belejönni a dologba, amikor Erdei Ferenc hívatta a minisztériumba, hogy jó szervező munkájáért megkapja a legnagyobb kitüntetést.

- Nem hallottam a Kossuth-díjról, nem tudtam, milyen jelentősége van, abban az időben a parasztok nem ösmerték a kitüntetést. Tolnay Klárral együtt tüntettek ki, avval kellett beszélnem.

- Hogyhogy kellett?

- Felvételre került a rádióban egy paraszt, egy művész, egy munkás; hát azért nagy szó volt ez.

A friss Kossuth-díjast egyéves elnökképzőre küldték Máriabesnyőre. Amikor végzett Kiss Tamás, beszervezték az egész falut. Könnyű volt, mint mondja, a beszolgáltatási nyomás

miatt, meg rádobtak ők is egy lapáttal: „Ha nem lépsz be, a szikre fogsz kerülni!” Sok embert zaklattak, középparasztból kulákot csináltak, állítása szerint a járási pártbizottság nyomására. Akkori mércével jó volt a szövetkezet, a Kossuth-díjas elnökhöz egy egész tanulókört, hatvan leendő agronómust küldtek Gödöllőről gyakorlatra.

- Ötvenhárom júniusi szózata után Nagy Imrét ellenségnek néztem szövetkezeti irányban. Rehabilitálni - így mondja - kellett egy csomó parasztot, majdnem bocsánatkérést kellett elkövetni. Hát rehabilitáltuk, de nem kapták vissza a földet, a tanyát, semmit. Én a párt és állami szervek irányítását mindig elfogadtam. - Megáll egy kicsit, közben jobban szemügyre vehetem a dologidőben is rendes, tiszta lakást. - Hát elkezdtük a házat építeni, kellett a pénz, ötvenháromban meghizlaltam tíz disznót, megszegtem az alapszabályt, mert csak ötöt lett volna szabad. Megmondták, ha hamarabb kitudódik, nem lettem volna küldött a harmadik pártkongresszuson.

Ötvenhatban itt az „osztályidegenekből” álló nemzetőrség is a téeszt védte, mondván, hogy elvették a földjüket, ezért a szövetkezet vagyona az övék, így még egy kocsi kukoricaszárat sem engedtek kivinni, ha valaki lopott, visszavitték vele. Az elnök ablakát azért beverték, de egyéb „atrocitás” nem volt. November 4-e után viszont sztrájkoltak, minden hatodik tag kilépett. Kiss Tamás a karhatalmisták parancsnoka lett, négy hónapig más volt helyette az elnök. Ő maga nem mondja, de szavaiból sejthető, az átszervezés után feszültségek támadtak körötte, s bár a főagronómus csak egy évre vállalta az elnökséget, Kiss Tamást 1962-ben három esztendőre áthelyezték (?) Tömörkénybe. A megye szokatlanul nagy összeget, 58 millió forintot adott vele együtt a téesznek. A pénzből 1500 holdas halastavat építettek, s ahol korábban semmi sem termett, onnan 120 vagon hal került ki évente. Kiss Tamás ezt tartja élete nagy alkotásának, 1980-ig elnökösködött itt, és 58 évesen kérte a korkedvezményes nyugdíját.

- Dicsérik, hogy különösen 1968 után milyen mértéktartóan visszahúzódott, hogy hagyta a szakembereket dolgozni - mondom.

- Hát ami nekem volt iskolai végzettségem, avval nehéz volt már. A főagronómus meg a többi mérnök tisztelt is, sosem vetették fel, de kisebbségi érzésem volt. Hát jobb így, eléldégélünk a mamókával meg az unokákkal, harmincegy éves elnöki munka után tisztességes javadalmazást kapok.

Okosabbak lettünk valamivel? Talán.

Megemlítem, hogy a korkedvezménnyel nyugdíjazott elnökökre nem csupán a rossz egészségi állapot a jellemző, hanem többnyire az átlagostól elmaradó iskolai végzettség is, ennek is szerepe lehet az ilyen vagy olyan betegségben. E csoport sok eltérő jellegzetessége közül itt most csak azt említem, hogy döntés előtt ők a szakemberektől és a felsőbb szervektől szerzik legfontosabb értesítéseiket. Az aktív elnökök a szakemberektől és a szakirodalomból, a nyugdíjasok a szakemberektől és a tagságtól. Nem három világ ez? Abból, hogy ők e tekintetben a szakirodalmat és a tagságot általában átlagon alul értékelik, no meg abból is, hogy ennek a csoportnak egy fia jó embere, „információs keresztapja” sincs, akitől értesítéseket szerezhetett volna, mintha ki lehetne olvasni a nyugdíj indokoltságát, a fáradságot, netán az alkalmatlanságot. Mindez megerősíti annak a - részben illegális - gyakorlatnak a helyességét, amit velük kapcsolatban jó ideje folytatnak: vezetői munkakörben különösen indokolt a nyugdíj időpontjának rugalmas megállapítása.

Cipész volt meg Kossuth-díjat kapott a híres kövágóörsi Béke elnöke, Sebestyén Gyula is. A mezőgazdasági technikumot ő is abbahagyta - a járásnál azt mondták: „Tudod te, amit tudni kell, foglalkozz a szervezéssel meg a fúzióval!” - Ugyanannyi tehát a végzettsége, mint Kiss Tamásé, de az iskola nem minden. Sőt!

A ház, ahol ülünk, Balatonra néző palota a Kővágóörrsel szomszédos Révfülöpön, a lányáékkal, unokákkal együtt használja az egyik pillanatban nagy határozottságot, a másokban - tehát épp idegei elnyűtt állapota miatt - gyermeki gyöngeséget mutató emberke. Szobácskája vásárokon árusított vázakkal, díszekkel, művirágokkal zsúfolt, a falon sután retusált, színezett esküvői kép, az ötvenes évekből. Sebestyén Gyula látja, hogy őket nézem, és elkezd a feleségéről beszélni.

- Szomszéd kislány volt, kezit csókolomot köszönt a tizenegy év korkülönbség miatt. Alapító tag volt, amikor a sertésgondozást megaláozónak tartották, oda osztottam be. Ha éjszaka egy órára hívtam az embereket lucernát gyűjteni, én fél egykor ott voltam. Huszonkét tisztséget töltöttem be egyszerre, előfordult, hogy a téesz mellett még három elnöki funkcióim volt - a megyei tanács állandó bizottsága, vízügyi társulás, vadásztársaság -, aztán a képviselőség: hitegettem szegényt, majd ha nyugdíjba megyek, aztán nyolcvanban ez is megvolt, ő meg nyolcvanegyben meghalt. - Könnyezve folytatja: - Teljesen elrákosodott a gerinc, a máj, a csontvelő: három hét alatt elvitte. - Kezével megtörli szemét. - A magánéletre többet kellett volna áldozni!

Bújom a szavait. Kicsit beszédhibás - azt, hogy probléma, úgy mondja: progléma -, mégis egy jól sikerült hozzászólásnak köszönhető, hogy 1950-ben földművesszövetkezeti ügyintéző lett. Négy év múlva tanácselnökké avansált, 1955-ben fél éven át téeszelnök is volt, majd csak ez az utóbbi. Hét esztendő alatt akadt vagy huszonöt elődje! Volt közöttük hajdani direktórium tag is, aki ugyancsak cipész létére csupán azért vállalta hetvenévesen az elnökséget, hogy legyen szövetkezet, de az első alkalommal lemondott. A másik nem tudott dolgoztatni, meg felesége a falu kurvája volt, ezért sem respektálta senki, s akadt, aki csak egy napig volt elnök. Sebestyén nővére a kocsi farát is arrább dobta, a munkájával érdemelte ki, hogy megválasszák, de az elnökség nagyon megviselte. Az öccse részben sajnálatból vette át tőle a vezetést.

- Hogy kezdődött?

- Együtt sírtunk a tagokkal, hogy mi lesz. Hét forint volt a munkaegység. Nézzék, ha én a temetőbe akarnám vinni magukat, akkor nem mennék elől, mondtam, és felmentem a kazal tetejére megmutatni, egyszerre négy oldalról is rakodhatnak a kocsik. Az elnöki tekintélyt akkor munkával lehetett megszerezni (ezt sok régi elnök vallotta, csinálta! P. Á.), a legfontosabb volt a bizalom, megértetni, hogy a kezünkben a sorsunk! - Nem ugyanezt mondta Gajdócsi, a Bács megyei Tanács tízszer ennyire iskolázott elnöke? - Ki kellett emelni az embereket a megszokásból, hogy vitatkozzanak, mert ha hallgattak, nem lehetett meggyőzni őket. Nálam 1956-ra már negyvennégy forint lett a munkaegység, visszaesés sosem volt, ezerkilencszázhatvankettőben már ötven forint készpénzelőleget fizettünk, és év végén huszonöt forintot rá. Ebben az esztendőben egy mázsa húst termeltünk holdanként - ma ennyi az átlag -, akkor ez nagy szó volt, a Béke tizennegyedik volt a szövetkezetek között, megkaptam a Kossuth-díjat. Többoldalú gazdálkodást folytattunk, ha az egyik nem sikerült, bejött a másik. Nem kell félni, hogy elesik az ember, mert akkor semmire sem jut. A legnagyobb sikerem az volt, hogy az embereket magam mögé tudtam állítani, hogy magukénak érezték a szövetkezetet. Ez a tudati fejlődés a lényeg. A demokrácia nem minden, ahhoz, hogy valamennyi faanyagból három sámlit vagy egyet csinál, érezni kell, hogy a sajátját pazarolja.

- Balsikere volt? - kértem csak úgy rutinból, mert a mozaikokból már kapiskálom a kicsi suszter sikerének titkát.

- Balsiker? - néz rám, mintha valami csúnyát kérdeztem volna. - Nekimentem még egyszer, ha nem ment.

Ötvenhatban három-négy ember erőszakkal magához ragadta a hatalmat. Sebestyén fenn kucorgott a padláson, amikor a feleségének azt tanácsolták, hogy öltözzön feketébe. Elvitték a puskáját, és Kiss Imre volt téeszelnök, volt kulák azzal lőtt be az ablakukon. Sebestyén apját baltával fejen koppintották. Sebestyén bujdosott, aztán amikor fordult a kocka, az ő föl-jelentésére a tettesek három-öt évet kaptak.

- A begyűjtésért, ötvenhatért nem vetette ki a falu?

- Vigyázni kell, hogy az ember cselekedete egyezzen a többség igazságérzetével - mondja nem is tudom hányadik bölcsességét.

- És nyugdíjasként megsüvegelik? - kérdem azért tamáskodva.

- Ha megyek a szőlőhegybe, mindig viszek ennivalót, és mindig vissza is hozom, mindenki vendégül akar látni.

- Szívesen járt társaságba?

- Akkora felelősséget éreztem, hogy az országgyűlésről is naponta hazajártam megnézni a leveleket, a szövetkezetet. A mulatozást, a kilengéseket nem szerettem, a gyógyszer állandóan nálam volt. A vendégeket a saját zsebemből hívtam vacsorára, mert addig vezető az ember, amíg feddhetetlen.

- Milyen a jó elnök? - kérdem szusszanásul, mert úgy látszik, „rajtakapni” már nem tudom Sebestyén Gyulát.

- Fontos, hogy az ember otthon van, hogy mindent és mindenkit ismer. Bejött a tag, és mielőtt megszólalt volna, már mondtam, holnap ott lesz a szalma, mert tudtam, mit akar. Emellett fel kell ismerni a természeti és a gazdasági lehetőségeket, és ehhez illő technikát alkalmazni.

Valószínű, egy egyetemi tanár is ilyesmit mondana, csak más szavakkal, némi orcátlanság van hát a kérdésben: - 1975 után miért állt meg mégis a fejlődés? Köze volt ennek az idő előtti nyugdíjhoz?

- Ezerkilencszáznolcvanban, másfél évvel hamarabb kértem a nyugdíjat az asztma miatt. Annyira fulladtam, hogy éjszakákat ültem itt a karosszékben. Az idegeim sem voltak rendben, ha valakit meg kellett dicsérni, annyira elérékenyültem, hogy elsírtam magam. - Megkönnyebbül, hogy ezt elmondhatta, kis szünet után rátér a téesz eredményeire: - Ha az objektív törvényszerűségeket felismertük volna, nem kellene cikcakkokat tenni. A legtöbb bajom a bérkötöttséggel volt, hogy nem tudtam megfizetni, aki többet adott. Ezerkilencszázhetvennégy után az érdekeket sem engedték érvényesülni. A támogatást, a hiteleket mindig is pofára, kapcsolatok alapján osztották, nem aszerint, hogy hol mennyi idő alatt térül meg. Becsaptam én is a bank ajtaját, attól fogva hitel nélkül gazdálkodtunk, másutt meg elfolyt a pénz. Az egyik téesz vért izzadt az eredményért, a másik meg kapta a támogatást. Volt és azt hiszem, van is olyan téesz, amelyik egymaga több pénzt kap, mint egy egész megye. Mindent meg kellene fizettetni, de az értékén, ha igazságosan ítélnének oda minden forintot, sok feszültséget fel lehetne oldani, a bratyi szellem gazdaságilag káros, és csak a közömbösséget termeli.

- Nem mondták egyszer sem Gyula bácsinak, hogy cipész maradhatott volna a kaptafánál? - engedem most már meg magamnak a kérdést.

- Csak a hátam mögött. Olvastam, meg az értekezleteken, a politikai iskolákon sokat tanultam. Az öt hónapos államigazgatási iskolán volt történelem, munkásmozgalom története, és annyira bele tudtam lovalni magam, hogy csak ötösre vizsgáztam. Többre jutottam, mint aki éveket ült a padban, ezután nem maradtam senkivel szemben alul.

- Biztos, sok diplomásnál többre jutott - mondom a szavakat keresve, hisz megbántani semmiképp sem akarom -, de elemi iskolával hogy tudott Gyula bácsi többre jutni, hogy tudtak annyian jó téeszt csinálni?

Látom, kínozza a kérdés. Hallgatása fáj nekem is, zavartan nézegetem a vitrin csiricsaré giccseit, és a mesebeli kis suszter egyszer csak annyit mond tétován:

- Volt ránk bízva valami.

MONDD MEG, MIKOR VÁLASZTOTTAK

...és megmondom, ki vagy!

Ha felvillantak is az egyes időszakokban választott elnökök különbözőségének jegyei, ezt a kijelentést bizonyára csupán szójátéknak véli mindenki. Hát mit változott az elmúlt évtizedekben a kiválasztási mechanizmus? Netán tágabb lett a meritési kör? Vagy a vezetés kapcsolatrendszérében történt gyökeres fordulat? Ha pedig ezekben nem történt változás, hogy lehet arra gondolni is, hogy napjaink elnökei különböznek azoktól, akiket, mondjuk, a mezőgazdaság forradalma állított élre?

Márpedig különböznek! Hisz mégiscsak változik minden olyan tényező, amely befolyást gyakorol a vezetői csoport megújulására, és ahogy elütnek egymástól az egyes időszakok gazdasági (agrárpolitikai) törekvései, jóformán úgy különböznek az adott évek vezetői is. Minden időszak neki tetsző - az akkor épp aktuálisnak ítélt feladatok elvégzésére leginkább megfelelő - vezetőket igyekszik kiválasztani, aminek eredményeként a káderkerék egy kicsit mindig más embereket emel a magasba. Egy-egy időszak jellemző teendőkkel - korábban direktívákkal vagy utasításokkal, újabban elvárásokkal - indítja útra vezetőit. Az első feladatok, sikerek, kudarcok még inkább a korhoz igazítják az illető profilját. Persze az emberi tulajdonságok, az öröklődés, a tapasztalat, a különféle helyszínek változékony, de mégis hasonló sémákra épülő kapcsolatrendszere, szokásai is formálják a vezetői profilt, sőt az is lehet, hogy esetenként ezek húzzák rá a legmarkánsabb vonásokat, nem pedig a vezetői színre lépés korszaka, de az is számít! Olyasmire gondolok, hogy az ember csinálja a történelmet, és a történelem csinálja az embert, s hogy mindez fokozottan érvényes a vezetőkre.

Mondanék egy szemléletes példát arra, hogy milyen vezetőket csinál a történelem. Kérdőívemre válaszolva leírták az elnökök, hogy életükben melyik időszakok voltak a legnehezebbek, és hogy mi volt az oka nehézségeiknek. Ha a különböző időszakokban választott elnökök életének három nehézségét táblázatba foglaljuk, számokból rótt történelemkönyvet kapunk. Az „őskorban” - 1958 előtt - választott elnökök jóval több, mint fele elpanaszolta háború előtti-alatti sanyarú sorsát (nyomor, katonaság, fogság), 42 százalékának komoly nehézséget jelentett az 1956 előtti kényszerű téesszervezés, és mintegy harmadának a téeszeket is megforgató 1956-os események. Nehézségeik háromnegyede történelmi okokhoz kapcsolódik.

Az 1959-61-es átszervezés korának elnökei a következő nehézségeket említették: magát az őket kiemelő átszervezést, aztán a sanyarú sorsot, illetve a Rákosi-rendszer bűneit. Ennek a csoportnak a pályakezdés gondjai már keményebb traumát okoztak, mint 1956 (amit jobbára egyéni gazdálkodóként éltek át). Egy kicsit tehát fordult a kerék, egyik évről a másikra csak mikroszkóppal látható a különbség, egy-két évtized alatt viszont már rőffel mérhető.

A konszolidációra szegődöttetett - 1962-68-as - elnököknek például több nehézségük fakadt a munkából - pályakezdés, gyenge téesz, munkahelyi konfliktusok -, mint a történelemből. Akár bizarrnak is mondható, hogy az ebben az időszakban választott elnökök említik először a

kedvezőtlen adottságból fakadó nehézséget, ők „találják fel” a jégesőt, a belvizet, mintha ezek korábban nem is léteztek volna.

A következő időszakok elnökei tovább távolodnak a nagy történelemtől: csak gondjaik-bajaik harmada vezethető vissza történelmi okokra, és az idősebbeket is megelőzve panaszzal bírják betegségeiket. Az 1979-83-as gárda akkortájt született, amikor a legelső csoportot már kínozták a történelem. A háború előtti sanyarú sorsról ők hallomásból, olvasmányaikból tudhatnak, életük legnagyobb nehézsége - minden harmadik említés - a pályakezdéssel kapcsolatos, és csak minden hetedik kapcsolódik a történelemhez. Senki nem említette 1956-ot, a betegség közülük sokkalta többnek okozott baj, mint a Rákosi-éra. És még valami, amiről alig szoktunk beszélni: az utóbbi évtizedben választott elnökök öt százalékának keserű emléke a szegénység, nem csupán az ötvenes, hanem a hatvanas évek falusi szegénysége.

Tudjuk, mindenki csak a saját korát élheti meg, nem meglepő mégis ez az egész láttelet? Apropos, láttelet: a mostanában választott elnököt munkahelyi gondja, elődjét meg hajdani sanyarú sorsa juttatja a kórházba. Nem mindegy? Talán nem. Meglepő, hogy aki környezetével csatázik, az sokkal esendőbb, mint akinek a hátán a háború, a történelem táncolt. Mi lehet ennek az oka? Satnyulunk? Vagy ezen a tájékon már az is könnyebb, ha mindenkit egyaránt tipornak, a testre szabott pofonokat viszont nehezebben viseljük?

Az előbbi tabló tovább kérdez: hogy tud ez a sokféle ember együtt dolgozni, szót érteni, többé-kevésbé egy irányba húzni a szekeret? Valamennyire kapiskáljuk már Szabó István (Nádudvar) kijelentését: „Az elnököknek most könnyebb, még ha nehezebb is...”

Csak ágaskodik az emberben a kérdés: vajon miért ilyen érzékeny ez a vezetői gárda a színre lépés idejére? A termelőszövetkezet új intézmény, ami hármasszorításban formálódott: részben a politika és gazdaságpolitika megszabta keretekben, aztán saját - alakulóban lévő! - törvényszerűségei szerint, és végül a környezeti, társadalmi hatások nyomán. E gazdasági és társadalmi szervezet vezetőinek a léte, arculata erősen a pillanathoz, az adott időszakhoz kötött. Ez részben átok, részben olyan sajátosság, ami kialakítja a változások iránti érzékenységet. A mezőgazdaság sikereinek ez is egyik nyitja.

Hál’ isten kiment már a divatból a származás fátumszerű nyilvántartása, de ha az ember azt firtatja, miben térnek el a különböző korszakok elnökei, utánanézz annak is, vajon a világra ébredésüknek milyen volt a környezete. Itt csak igen lassú változás tapasztalható. Az elnökök születésekor apáik többsége cseléd, mezőgazdasági munkás, földműves volt, a kezdetek idején kétharmada, de még az utóbbi időben is minden második ebből a körből indult. Szaporodnak az értelmiségi származásúak, fogynak viszont a munkásszármazásúak. Nem hiszem, hogy mindezt kellene vagy lehetne minősíteni. Van viszont egy jelenség, amiről érdemes bővebben beszélni. Eddig földműves gyereke volt nagyjából minden negyedik elnök, közülük csak a kulákok leszármazottairól szólnak.

A kulák szó az orosz nyelvből került a magyarba, s vele együtt átvettük azt a nézetet is, miszerint a gazdag paraszt a szocializmus egyik legádázabb ellensége. Nálunk nem volt kuláklázadás, illetve valami néma lázadást „sikerült” kicsikarni: mivel lehetetlenné tették az életüket, a többség hátat fordított a mezőgazdaságnak.

- Tudod - okit kollégám, segítőm, Földeáki Béla -, akinek hatszáz holdja volt, abból lehetett kukoricanemesítő, akinek ezer, az lehetett miniszterhelyettes, annak volt a legrosszabb, akit 26 holddal vert az Isten: kicsiben nem lehet semmit csinálni!

1959-ben törölték a termelőszövetkezetek alapszabályából, hogy kulák nem lehet a szövetkezet tagja, s ezzel megszűnt a hátrányos megkülönböztetés. Az elnökök esetében ez a következőképp érhető tetten: míg az 1958 előtt választottak körében csak ritka kivétalként található

„kulákcsemete”, addig a nagy átszervezés idején választottak között majdnem minden ötödik (18 százalék) apja vagy ritkán ő maga korábban kulák volt. Arányuk később fokozatosan csökkent, amint az természetes is. Ám ez a nyilvánvalónak vélt folyamat 1972 után a visszájára fordult, azóta minden tizedik új elnöknek kulákok voltak a szülei: ami többet jelent annál, hogy a származás szerinti kirekesztés megszűnt.

A kulákokat a hazai viszonyok között helyesebb paraszt polgárnak nevezni. Többségük cselédeivel együtt gürcölő képzett gazda volt. Azzal, hogy gyerekeiket agrárdiplomához juttatták, önmaguk előtt is igazolták elpusztíthatatlanságukat - nem a rétegét, az emberét! -, keményen nevelt utódaik megválasztása sejteti, hogy sikerült átörökíteniük vonzalmukat a földhöz. A paraszt polgárok java valamiféle vezetője volt falujának - nem mindig holdjai szerint! -, s most rátermettsége alapján, választással azzá lett a fia is, és ezzel a megtört családi életút újból felívelt. Magyarországon a mezőgazdasági népességnek körülbelül a négy százaléka volt gazdag paraszt, arányuk az átlagosnál jobban csökkent a városba üzés következtében, s ma háromszor-négyszer annyi első embert adnak a falujuknak, sőt több falunak, mint amennyi becsült arányuk lehet. A történelem eltüntette a kézzelfogható apai örökséget, valami örökséget mégis kaptak, kemény közreműködésükkel a társadalom mégis elégtételt szolgáltatott nekik. Fura dolog: egy forrásból buzog a kárpótlás a cselédnek meg a kuláknak.

Weisz János (Gödre) „kulákcsemete” volt ugyan, de kinevezett, s ezért sokáig illegális elnök lehetett csak. Mindez rébuszként hangzik talán, de nem én találtam ki, a kor volt ilyen. Gödre szintiszta baranyai sváb község volt, talán 40-50 százalékban volksbundista, s mert Weisz János a pécsi gimnáziumból úgy tért haza, hogy vitt magával néhány szociáldemokrata röpcédulát is, följelentették. Bevágták a sváb gyerekek csoportjába, útnak indították Németországba, de ő Kaposvárnál megszökött. Keresték a csendőrök, ezért tanári segédlettel kimenekült a frontra! Négy évig volt hadifogságban, abból háromszor hat hónapot antifasiszta tanfolyamon töltött, és amikor 1948-ban, 21 évesen hazaengedték, egy más Gödrét talált: a lakosság háromnegyede kicserélődött. Itt is kitelepítették a volksbundistákat, a német anyanyelvűeket, meg azokat is, akiknek egyetlen bűnük jó gazdaságuk, szép házuk volt, majd Weisz szerint belső, családi viszályok miatt 1948-ban rendeztek még egy pótkitelepítést, de akkor már a későbbi NDK területére.

Hazatérte után Weisz egy évig trópusi maláriával „foglalkozott”, aztán 1951-ben, amikor megalakult a Béke, családi köre hazahívta őt a pécsi állatforgalmitól.

- Miért magára esett a választás - kértem majd harmincöt év után a ma is gyémánt keménységű embertől -, hisz gazdálkodási tapasztalata nem volt?

- A négy polgárral talán én voltam a községben a legmagasabb végzettségű, szüleimnek, apósoméknak is tekintélye volt, s kellett valaki, aki legalább egy jegyzőkönyvet meg tud csinálni. A megmaradt svábság nem mert szólni, a betelepültek közül néhány -, aki csak a nevét tudta leírni - kisajátította a község vezetését. Nem kevés nézeteltérésem támadt a helybeli pártszervezettel, a párttitkárnak azt találtam mondani, lehet, hogy párttag, de hogy nem kommunista, azért tűzbe teszem a kezem! Az embereknek tetszett, hogy nem hátráltam, hanem keményen előre, de emiatt kuláknak minősítettek bennünket, pedig mostohaapámnak összesen 15 hold földje volt, hatvannyolc aranykorona értékben, és mint kulákcsemete, nem lehettem elnök.

- Miből támadt az ellentéte a községi vezetőkkel?

- Erdőbirtokossági tagként kértem, számolják el, mit csináltak ezerkilencszáznegyvennyolc és ötvenegy között. A sikkasztásban még a jegyző is benne volt, a pénzt huszonnégy órán belül be kellett fizetniük. Amikor a párttitkár bekerült a járási pártbizottságra, letartóztattak, gya-

korlatilag vád sem volt, a bíróság - miután hat hetet töltöttem Pécsen a nagyházban - felmentett.

Ahogy Weisz - érdekes, ő Vájsznak ejti - kiszabadult, 1952 szeptemberében a járási pártbizottság összehívta a közgyűlést, és Molnár nevű képviselőjük közölte:

- Elvtársak, Weisz János és Réfi Mihály kulákok, és csak megfertőznék a szövetkezetet, ezért nem lehetnek a csoport tagjai!

A meglepetésből felocsúdva kiabálni kezdtek az emberek. Molnár is mondta az Ómáriát, végül Steiner Ferenc - aki ügyintéző volt Weisz „távollétében” - elkanyarintotta:

- Menjen az elvtárs a jó k.... p....-ba! Mi letettük a voksot a téesz mellett. Maguk mondhatnak amit akarnak, a mi feladatunk, hogy dolgozzunk és becsületesen éljünk, slussz-passz. Weisz elvtársra szükségünk van, Réfi elvtársra szükségünk van, ha nem tetszik, csináljanak külön téeszt, de minket hagyjanak békén!

- Nem volt elég a hathetes börtön? - kérdem. - Csodálom, hogy lázítás miatt nem csukták le magukat.

- Nem ijesztett meg, sőt erőt adott, hogy az emberek mellém álltak.

- Réfi Mihály kulák volt?

- Egy zalai Oncsa-telepről jöttek, tizenkét élő gyereke volt - a fia a gépkocsivezetőm -, ő is azért lett kulák, mert beszélt.

- És ki nevezte ki a kulákokat?

- Mind ide települt ember volt, a többsége már meghalt, aki a legnagyobb ellenségem volt, a párttitkár, annak én álltam oda a sírjához búcsúztatni, a beszédet megmutathatom - mondja anélkül, hogy a hangját felemelné. - Nem tehetett arról, hogy úgy nevelték, mindenki ellenség, különösen aki többet tudott nála. Buta ember volt, elhitte, talán kis pozícióját is féltette tőlem. Rá kellett jönnöm, nem ők, hanem a rendszer volt a hibás, amelyik ilyenné nevelte őket.

- Illegális elnökként mi volt a dolga?

- Az egyes típusú szövetkezeteknek én voltam a mindenese, az enyém volt a raktár, a pénztár, a könyvelés. Nappal melóztam a többiekkel, este összejött az intézőbizottság, és megbeszéltük a dolgokat, az írásbeli rész persze rám hárult.

- És ki volt a névleges elnök?

- Juttatott volt mindkettő, az első Lőrincz Lajos, a második Schiller József. Lőrincz rendes, becsületes ember volt, meg is mondta, csak akkor vállalja, ha én csinálom, mert neki arra nincs tehetsége. Nem lenézésből mondom, én tanítottam meg a nevét leírni. Nem tehetett róla, ezek a Zalából idejöttek becsületes munkásemberek voltak, ha ma is ilyen dolgozóink lennének, fele gondja lenne a mezőgazdaságnak. Lőrincz később kérte, hogy tehenész lehessen, nyugdíjáig csinálta, Schiller kőműves volt.

Bármilyen gyöngye is a gödreai határ, nem volt és ma megint nem szegény a falu. Hajdan a svábság nagy szorgalma, állattenyésztési ismerete, a lókultusz tartotta fenn őket. Az olyan régi épületeknél, mint a Weiszéké is, sokkal nagyobbak az istállók, mint a lakóházak, de ma már ritkán rendezettebbek. A lakosság kényszerű cseréje fejreállította a hagyományos gazdálkodást, a betelepülők egy része „azt sem tudta, mi a föld”, különösen a hegyvidéki gazdálkodást nem ismerte, 1946-50 között a határ felét nem művelték, burjánzott a gyom, a téesz ötesztendei kínlódással tudta úgy-ahogy helyrehozni a károkat. Weisz János harmincöt esztendeje meghatározó egyénisége falujának, az volt 1956-ban is, amiről ő maga csak annyit mond:

- A forradalmi bizottság üléséről Gálosfaival, az akkori párttitkárral együtt kiküldtek, de én megmondtam, nekünk jogunk van itt lenni, ha az, aki most ott ül elöl, annyit tesz ezért a községért, mint mi, akkor pofázhat. Nem volt mitől félnem. Mivel a két másik téesz feloszlott, formailag mi is megszűntünk, de továbbra is közösen szántottunk, vetettünk, aztán mindenki maga aratott.

1959-ben ugyanúgy három téesz alakult, ahogy korábban, jobbára nemzetiségi tagozódás szerint, és a Békében ekkor már hivatalosan elnökké választották Weisz Jánost. 1963-ban nekiláttak a határ igazi átszabásának, alagsövezték az elsavanyodott réteket, s a hegyvidéki melioráció nyomán ma már száz mázsa kukoricát termelnek Gödrén is. Hosszú időn át évről évre kötötték a nyakukba a koloncokat, a mérleghiányos, legatyásodott téeszeket, legutóbb 1975-ben kellett felvenniük a tormási völgyet - a járásnál megmondták Weisznek: „Vagy veled, vagy nélküled!” -, így lett kilenc szövetkezetből egyetlen hatezer hektáros gazdaság, ám ez a legutóbbi kényszerházasság öt esztendőre visszavetette őket.

- Tervutasítás, háztáji, munkadíjazás - melyiktől fájt leginkább a feje?

- Itt a háztáji okozta a legtöbb gondot. Az első alapszabály kimondta, hogy mindenki egy tehenet tarthat meg mit tudom, miből mennyit, én ezt az egész strófát nem vettem tudomásul. Nem felejtettük, hogy őseink is az állattenyésztésből éltek, nálunk mindenki annyi állatot tartott, amennyit tudott, a takarmányt pedig a közösen végzett munka alapján kapta. Kijött egyszer a megyei tanács elnöke, s megkérdezte: „Milyen elnök az, amelyik nem tartja be a rendeleteket?” Palkó elvtárs, mondtam, ezen a trágyadombon én vagyok a kakas, én tudom, hogy mi kell ezeknek az embereknek, hogy megéljenek. Mert nemcsak a pécsi bányásznak meg a Sophiane gyár munkásainak kell megélniük, hanem a parasztembernek is. A téeszből csak fél fizetést tudok nekik adni, a másik felét a háztájiból kell kihozniuk. „Tudja, hogy ezért fegyelmet kaphat?” Nézze, három fegyelmi után úgyis Kossuth-díj jár, úgyhogy állok elébe!

- És összejött a három fegyelmi?

- Össze.

- És a Kossuth-díj?

- Az nem.

- Akkor mégsem magának volt igaza.

- Nem moroghatok, megkaptam a Munka Érdemrend arany fokozatot, ezüst fokozatot, de a szövegelés már többször a számra égett. Ezen én már nem tudok változtatni meg nem is akarok. Most a szövetség közgyűlésén is - mint az ellenőrző bizottság elnöke - szóvá tettem, hogy nem szeretem ezt az ájuldozást, amit a nyolcvanhármas év után csapunk, hogy így a mezőgazdaság meg úgy a mezőgazdaság: van itt gond most is elég. Például a szarvasmarha-árkondíciók, aztán a lassan már tűrhetetlenné váló elvonások, a beruházások visszafogása - legyint, hogy lenne még. - A mezőgazdaság furcsa ágazat: az ember becsaphatja a főnökét, a barátját, a feleségét, de a földet nem lehet becsapni, az az első termelési ciklusban visszaüt, pénzt pedig csak pénzzel lehet csinálni. Tudjuk, hogy az ország milyen helyzetben van, hogy meg kell húzni a nadrágszíjat, de épp ezért ebbe az ágazatba kellene invesztálni, ahonnan lehet profitálni. Kötelezni kellene mindenkit, hogy invesztáljon, s állítson elő olyan termékeket, amiből dollárt lehet csinálni, nem azokat az üzemeket fejleszteni, amelyek termékeit forintért sem tudjuk eladni. Ezt kellene meglovagolni, nem az acélműveket, különösen ha a terméke nem kell külföldön senkinek. Ha egyik-másik konzervgyár lenne, talán jobban járnánk vele.

- Azt írta a kérdőívre, hogy egyszer ellenjelöltet állítottak magával szemben. Kit és miért?

- A fiatal garnitúra a választások előtt úgy érezte, túl kemény vagyok, s jobb lenne Speisz Ferenc főagronómus elnöknek, így kaptam nyolcszázból hatvan ellenszavazatot. A főagronómuossal utána is együtt dolgoztunk. Megmondtam neki, nézd, Feri, ha úgy érzed, hogy jobban tudod csinálni, szívesen átadom. Nem születtem én sem elnöknek, lehet, hogy helyettesnek jobb lennék. Az az igazság, hogy kinőtte magát. Tizenöt évig dolgoztunk együtt, s megyei felkérésre ment el Villányba elnöknek, nagyon szépen rendbe hozta a téeszt.

- Tényleg kemény?

- Nem alkuszom. A rosszfélékkel, akik nem dolgoznak, akik gazembereskednek, nagyon kemény tudok lenni. Egy idős bácsi azt mondta: „Egy szerencséd, János, hogy nemcsak botot tartasz a kezeden, hanem kenyeret is!” Van olyan ember, akivel együtt kezdtem, és még azt sem mondtam neki, menj odébb, van akit hetente el kell igazítani.

- Makacs is?

- Nem. Sőt! Bárki mond véleményt, figyelek rá, s ha meggyőző, elfogadom, de ha elhatároztunk valamit, akkor nincs tingli-tangli. Legutóbb a szakemberek szavaztak le. Rendben van, de akkor teljes erővel! Nekem az nem jelent problémát, hogy én mondtam vagy más. Szakmai kérdésekbe csak szükség esetén avatkozok bele. Minden reggel én vagyok az első, ott vagyok a munkaelosztásnál, de ha beleszólok valamibe, annak már szaga van!

- Volt komolyabb kudarca?

- Életbevágó nem, inkább háromszor alszok, mielőtt valamibe belevágnék.

- Nincs kisebbségi érzése az egyetemet végzettekkel szemben?

- Azokat szeretem.

- Nem sajnálja, hogy nincs diplomája?

- De. Sosem fogom megbocsátani a pártbizottságnak, hogy nem engedtek el Keszthelyre, amikor már fel voltam véve, hanem a marxistát kellett elvégeznem. Ötvenkilenc óta hét évet tanultam egy szuszra, mindig osztályelső voltam. Az olvasási restanciát nyaralás alatt szoktam pótolni, Harkányban - mondja, aztán még visszatér a szakemberekre. - Hiba, hogy a mai fiatalok csak ezt a fejlett technikával felszerelt mezőgazdaságot ismerik, az alapokat, a hagyományokat nem. Előfordul, hogy valahol, valamikor még a lófogatos ekére is szükség van, de ő már nem tudja elbírálni, hogy az jó vagy nem jó. Egyoldalú a képzés, szakbarbárokat csinálunk. Az állattenyésztő nem ismeri a növénytermesztő munkáját és viszont. Nem tudom, hány növénytermesztő tudna elbírálni egy tehenet, arról nem beszélve, hogy levezetni egy ellést, igaz, erre nincs is szükség. Itt azért sokoldalúbb emberek kellenek, mint az iparban.

- Van utóda?

- Akár kettő is. Tárgyaltunk róla. Van egy alapelvem, amit talán már felül kellene bírálni: szerintem a téeszvezető lakjon a munkaterületen. Én vasárnap is itthon vagyok, kijönnek hozzám a szőlőbe is, ha nem laknék itt, talán elmaradnának ezek a beszélgetések, megváltozna a bizalom. Van szolgálati lakás, ezért ebből nem engedtem, más üzem működhet távirányítással, a mezőgazdaság nem, nálunk az első számú vezetők itt laknak. Ha jön egy zuhé, úszik a halastó, nyomás mindenki a gátra.

- És elnök nélkül nem találják oda? - provokálom Weisz Jánost. - Ügyeletes nincs?

- Az ügyeletes az nem a főagronómus meg nem az elnök. Nem volt még olyan karácsony, olyan húsvét, hogy nem mentem végig a területen - lehet, be sem megyek egy telepre, mert a külső rendből látom, mi a helyzet -, január elsején pedig az emberek elvárják az istállóban,

hogy az elnök köszöntsön nekik új évet. Reggel négykor elkezdem, s addig senki nem megy el, amíg egy stampedli pálinkával meg nem kínáltam.

Ha a kötődésről beszélünk, nem lehet említetlen hagyni a kijáró elnököket. Ügyetlenségem folytán csak annyit tudtam meg a kérdőívemből, hogy már a kisebbségben lévő helybeli elnökök közül is minden tizenkettedik (nyolc százalék) nem a téesz területén lakik, feltételezem, hogy a többiek körében legalább ennek a kétszerese a kijárók aránya, azért is, mert esetleg városi munkahelyről hívták, s házáat, lakását már nem adta fel. Távoli téeszekbe sokszor épp ezért nehéz még elnököt is, hát még szakembert találni. Az „elnökcsinálók” - különösen a felettes szervek - épp ezért megértőbbek, s talán a többségük azt vallja, hogy az üzemek technológiai színvonala, szervezetsége olyan, hogy a vezető nem éjszakai, de napi jelenlétére sincs szükség, emlegetik például, hogy annyira gépesítettek már a gazdaságok, észre sem vesszük, fel van szántva, el van boronálva az ország. Gépre, technológiára, üzemre igaz ez mind, az emberekre nem. A legtöbb helyen a tag úgy akar találkozni ma is elnökével, mint apjával a gyermek, jó napot is szeretne neki köszönni. Igen, a harminc-valahány éves elnöknek a szövetkezetek nagy részében atyáskodnia kell egy kicsit az ötvenévesek fölött is, serkenteni, nyugtatni, bátorítani, a szeretet érzését is gyarapítani bennük. Ezért állok én Weisz János mellé ebben a kérdésben. Kiss László (Rádóckölked) is velünk tart:

- Itt sem vagyok nyugodt, mert a falu egyik végén lakom, s nem tudom, mi van a másikon. Kényelmesebb lenne, ha nem zavarnák az éjszakámat egy rossz ellés miatt, vagy mert egy részeg kocsis befogott és éjfélkor akart trágyázni. Nekem kell, hogy tudjam, és a tagokat is megnyugtassa, hogy tudom.

Ha a téeszelnököt az különbözteti meg minden egyéb céget igazgató társától, hogy ő társadalmi vezető is, akkor ebből az is következik: lehetőleg a faluban kell laknia, a lakosság életét kell élnie. Aki a városból jár ki, az elnökként megharmadolja magát. Lehet, hogy a maradék kétharmaddal is jobban jár a közösség, mintha a helyben lakók közül választott volna, ám ha két egyforma képességű jelölt van, jobb, ha a közöttük előre voksolnak, aki tudja, hol nő a fehér üröm, melyik háznál mennyi tehén van, és hogy a gyerek hogy tanul. Vagyis mindent tud a közösségről, hisz annak ő az első embere.

Sok kijáró elnök tisztában van mindezzel, és bár nem az ő dolga, vasárnap is kimegy megnézni, hétfőn vagy szerdán lehet-e vágni a repcét, vagy kimegy éjszaka is, mert tudja, jó az, ha ott és akkor jelenik meg, ahol és amikor nem várják. Teszi ezt akkor is, ha a differenciálást nem ismerő, a szövetkezeti önállóságot figyelmen kívül hagyó gépkocsirendelet miatt fizetése ötödét-harmadát a benzinkútnál hagyja. Teszi, mert tanárnő, gyógyszerésznő stb. felesége nem szívesen menne falura, esetleg nem is mehet, mert a gyerekei csak a városban járhatnak gimnáziumba, mert... Nem folytatom, a figyelmen kívül nem hagyható családi indokok mellé azért leírom Fazekas Károly egy mondatát: „Mivel a feleséggel együtt ember az ember, az asszonynak is meg kell hallania, mit mond az utca, hogy jól informálja a férjet, hogy nemesen felhívja a figyelmét a dolgokra.” Akik a legszentebb családi okok miatt harmadolják meg magukat az elnöki munkában, egy idő után lehet, hogy épp a kijárás, egy a vezetőnek kínáló sok lehetőség miatt megharmadolják családi életüket is: elidegenednek itt is, ott is.

Tudom, mindig lesznek kijáró elnökök, elkerülhetetlen, hogy legyenek. Többségüket sajnálom, s amikor eszembe jutnak, föltűnik előttem a hódmezővásárhelyi Dózsa elnöke az Ermitázsban, aki miközben a többiek a kincsekben gyönyörködtek, csak állt, állt az ablaknál és nézett kifelé: - Ha otthon is ekkora a hideg, megeszi a fene a malacokat!

ELNÖKCSINÁLÓK

Ki javasolja az elnököket? Egy 38 éves diplomás a kérdőívben aláhúzta, hogy a felsőbb szervek, s magyarázatként még odaírta: „Közel két hónapig gyúrt a járási pb. Mint tartalék kádernek, korábban is több lehetőséget ajánlottak, ezt utolsónak jelölték meg, pártmegbízatásként feltüntetve. Ha nem vállalom, kiesek a kosárból örökre.” Ne firtassuk most a törvényt, lássuk inkább, hogy az idők folyamán miként változtak az elnöksinálók.

4. táblázat

AZ ELNÖKCSINÁLÓK SZEREPVÁLTOZÁSA

Csoportképző ismérvek	A választás ideje						(százalék)
	1958 (N=37)	előtt N=51	1959-61 N=58	1962-68 N=41	1969-72 N=91	1973-78 N=90	1979-83 N=90
Az elnök megválasztását javasolta:							
a tagság	43	31	22	25	20	11	
a felsőbb szerv	3	12	16	27	31	31	
a kettő együtt	32	33	36	39	18	26	
az előző elnök	-	-	7	7	26	26	
kihelyezték	22	24	19	2	5	6	
Összesen	100	100	100	100	100	100	100

Gyakorlatilag csak két elnöksináló van: a szervezeteken belüli erők és a felsőbb szervek. Nem minden egyszerűsítés nélkül - ugyanakkor igen nagy valószínűséggel - az egyik elnökjelölő tevékenysége a demokrácia érvényesülése, a másiké a hatalmi helyzeté. Első pillantásra a szervezetkezeti mozgalom a demokratizálódást sürgető párt dokumentumokkal ellentétes irányba tart, hisz az olyannyira döntő elnökjelölésben a tagság vezető szerepe a múlté, feladatukat a felsőbb szervek vették át. Csak taktikai húzás lett volna a hatalom engedékenysége az átszervezéskor, s aztán visszavette a tagoktól az elnöksinálás jogát? Vagy az alapvetően nem demokratikus környezet falta föl e szigetekre nyugtalanítóan eltérő gyakorlatát? E gondolatmenet egész odáig vezet, hogy a helyi szervek, főként pártbizottságok fokozatosan leromboltak egy demokratikus fórumot, de még mielőtt befejezhették volna a „takarítást”, olyan területeken is elkezdtek például a vezetőválasztást - igaz, hogy központi döntéssel -, ahol annak hagyományai sem voltak. Ez történt volna?

Nyilvánvaló, hogy a párton belül is vannak viták a demokratizálódás szükségességét, irányát, ütemét illetően, az is ismert, hogy a társadalom csak elindult ezen az úton, mégis sokkal ellentmondásosabb a helyzet az imént vázoltnál. A táblázatból kiolvasható, hogy a demokratizálódás megtorpanásokkal, nekilendülésekkel, visszalépésekkel tarkított, hogy a néphatalom érvényesülésének vannak kedvezőbb és kedvezőtlenebb időszakai, és ezek párban járnak a hatalom lágyabb és keményebb éveivel.

Adataim szerint az „őskorban” - 1958 előtt - jelölték a legdemokratikusabban az elnököket, ami ellentmond a társadalmi tapasztalatnak. E csoport több mint négyötöde 1984-ben már

nyugdíjas volt. Közülük sem tudtam véletlenszerűen választani: azok kapták meg a kérdőívet, akik címét megadták a területi szövetségek, akiket még nem felejtettek el, mert föltűnőbbek, jobbak voltak. Őket inkább választhatták.

A jelölésben - demokratizálódásban? - érvényesülő tendenciákat könnyebb kideríteni, ha a két alapvető elnökszinálóra szűkítjük a táblázatot, ha a kihelyezett elnököket a felsőbb szervek által javasoltak között vesszük számba, az előző elnök javasoltjait pedig tagsági jelölésként fogjuk fel. A mélységelességet gyöngítő, a rálátást viszont javító egyszerűsítés szerint 1959 óta a felsőbb szervek mindig az elnökök azonos arányát (35-37 százalékát) javasolták, kivéve a „reformkort”, amikor visszaszorult közvetlen elnökszináló szerepük (29 százalék).

Napjaink történelmének azt hiszem, a „reformáció-ellenreformáció” az egyik legizgalmasabb része, mivel megmutatja, hogy egy olyan társadalomban, amelyik felülről irányított reformokra van utalva, milyen az esély a megújulásra. A reform iránt erősen elkötelezett szervezetkezeti mozgalommal „szemben” 1968 táján némileg engedett a hatalom, talán azért is, mert fenntartásai voltak a nagyobb mérvű vezetőcserét illetően. A felsőbb szerv ebben az időszakban tanúsította a legnagyobb hajlandóságot a tagsággal közös jelölt indításában. Az 1973-as ellentmondásos, de alapvetően konzervatív fordulat épp a tagsággal való megegyezést rúgta fel: közösen soha nem állítottak olyan kevés elnököt, mint ekkor, arányuk a korábbi felére zuhant (18 százalék). Hogy az egyéb okok miatt is gyöngülő szervezetkezeti demokrácia nem vált köddé, az ennek az új, szocialista intézmény erős öntörvényeinek is köszönhető, a jó védekező reflexnek, no meg a véletlennek: annak, hogy akadt egy új elnökszináló, akit mind a felsőbb szervek, mind a tagság elfogadott. Ez a személy az előző elnök. 1973 óta minden negyedik elnököt ő javasolt - többet, mint a tagság! A hatalom és a tagság közvetlen egyezkedése ekkor ugyan visszaszorult, ám az előző elnök „közvetítése” révén többé-kevésbé fennmaradt a korábbi állapot. 1978-ra főként a gazdasági bajok miatt egyre inkább vereséget szenvedtek a reformellenes, retrográd nézetek, azóta felélénkült a hatalom és a tagság „párbeszéde”, az elnökök negyedét közösen állították.

Mindezek után demokratizálódott-e az elnökválasztás vagy sem? A kiindulásnak tekinthető 1959-61-es helyzethez képest nem demokratizálódott. Ennek csak egyik jele - oka -, hogy a felsőbb szervek elnökszináló szerepe vált meghatározóvá. A tagság kiszorulása a jelölésből visszafejlődés akkor is, ha az előző elnök lép a helyére. Vitathatatlan, hogy a nyugdíjba vonuló elnök életművének a betetőzése, a vezetés folytonosságának egyik biztosítója az utód kiválasztása, de az igazi az lenne, ha ő sem a tagság jogainak rovására érvényesítené szerepét, ha jelöltjéről valamiképp véleményt kérne tőlük is. Elnökszinálóvá őt elsősorban nem a hatalmi helyzet avatja, hanem az évek során szerzett erkölcsi tőke és bizalom, szerepe egyszeri, javításra nincs lehetősége.

1985 nyarán írom ezeket a sorokat, amikor a *Népszabadság* egyik cikke a friss igazgatóválasztás tétovázásain, bizonytalankodásain medítál. Az elnökválasztások előbb vázolt változásai alapján jogos a kérdés, van-e értelme kiterjeszteni a választást, amikor annak demokratizmusát ott sem sikerült csorbíthatlanul megőrizni, ahol több évtizede gyakorolják. Ha az igazgatóválasztás színjátéknak indult volna, kiabálni kellene ellene, mert akkor nem a demokrácia ösvényét taposná, hanem a morális bomlásét. De látni kell, az igazgatóválasztás nem ott kezdődik, ahol az elnökválasztás tart, épít a tapasztalatokra, a pályázati rendszer, a többes jelölés jó garanciának tűnik a külső beavatkozások kordában tartására. A téveselnök-választás gyakorlata kibicsaklásaival együtt is hatott a társadalomra, biztosak lehetünk benne, hogy az igazgatóválasztások tapasztalatai is hatni fognak az elnökválasztásra. A demokratikus folyamatok egymás segélycsapatai, s minél több az előremutató jelenség, annál kisebb a megtorpanás esélye, a visszafordulás lehetősége.

Gulyás Pál, újságíró kollégám, jó segítőm meséli: - Jászsági vagyok, népes rokonságom túlnyomó többsége ma is ott él. Valahányszor arrafelé visz az utam, mindig meglátogatok közülük néhányat. Ez történt jó tíz éve, valamikor a hetvenes évek elején is, amikor Sándor bátyámékhoz, édesanyám azóta már meghalt testvéréhez kopogtattam be. Pénteken délután volt, megörültünk egymásnak, előkerült istentelenül savanyú bora, s leültünk beszélgetni. Néhány mondat után megkérdezi tőlem:

„Te, hogy kell elnököt választani?”

- Kaptok meghívót - mondom neki -, lementek, beültök a terembe. Ott lesz egy dobogó, azon egy hosszú asztal leterítve vörös drapériával. Mögötte ülnek majd a főemberek a járási pártbizottságtól, a tanácstól, aztán a község meg a téesz vezetői. Majd valaki feláll és elmondja, hogy miért hívták össze a közgyűlést, és javaslatot tesz arra, hogy ki legyen az elnök.

„Te - szólt közbe Sándor -, igaz az, hogy elnök csak párttag lehet?”

- Az nem árt, ha párttag - mondom neki -, de ez nem követelmény.

„Nem?”

- Nem.

„Hát az igaz-e, hogy csak egyetemet végzett ember lehet az elnök?”

- Az sem árt, ha egyetemet végzett, de ilyen követelmény sincs. Miért kérded? - Előhúzott a zsebéből egy sokszorosított lapot és átadta. Az állt rajta, hogy ekkor meg ekkor elnökválasztó közgyűlés lesz, és javasolják Zs. Mátyást elnöknek. Azért őt, mert párttag, egyetemet végzett, majd következett, hogy Zs. Mátyás milyen kiváló ember, a végére pedig odaírták, hogy elnök csak az lehet, aki párttag és egyetemet végzett.

- Honnét van ez a papír?

„Hogyhogy honnét? Minden tagnak kiosztották minden brigádban! Így van nálam is.”

Kínban voltam.

- Biztos valami félreértés történt - mondtam neki.

„Te mérget vennél rá, hogy nem kell, hogy párttag legyen meg egyetemet végzett legyen az elnök?”

- Biztos.

„Akkor azt mondd meg nekem, hogy szabad-e valaki mást javasolni?”

- Természetes. Benne van a téesztörvényben, benne van az alapszabályban is.

„És hogy kell ezt csinálni?”

- Hát úgy, hogy amikor megmondják, hogy kit jelölnek, és megkérdezik, hogy felvegyék-e a jelölőlistára, akkor mindenki feltartja a kezét, hogy igen. Utána meg fogják kérdezni - mert kötelességük -, hogy van-e valakinek valami más javaslata. Akkor egy ember feláll, és bemondja azt a nevet, akire ti gondoltok. És kire gondoltok?

„Hát a B. Jánosra.”

- Arra a B.-re, akit én is ismerek?

„Arra.”

B. akkor brigádvezető volt a szövetkezetben, parasztember volt az apja is, ő is, de ő már főiskolát végzett, egyetemet talán nem, vagy éppen akkor végezte. Őrá gondoltak. Én is úgy emlékeztem rá, hogy rendes, szorgalmas ember.

- Aztán meggondoltátok? - kérdeztem.

„Nagyon meggondoltuk.”

- És miért nem jó a Zs. Mátyás?

„Hát tudod, nem nagyon ismerjük.”

- Ne bolondozz már, hogyhogy nem ismeritek, amikor a községi pártbizottság titkára már évek óta.

„Az lehet, hogy ő a titkár, de ismerni nem ismerjük, nem jön közénk.”

- Attól még lehet arravaló ember!

„Lehetne éppen, de nem az.”

- Honnét tudod?

„Hát megbeszéltük, hogy összeadjuk az útiköltséget két embernek, és menjenek már át a szomszéd községbe, ahol Zs. tanácselnök volt korábban, ahonnan idekerült. Menjenek el, és tudják meg, hogy milyen ember volt ott ez a Zs. Napidíjat is adtunk nekik, útiköltséget is. Elmentek, visszajöttek.

- És mit mondtak?

„Semmi jót.”

- Kivel beszéltek? Elmentek a tanácsra, elmentek a pártbizottságra?

„Nem! Az emberekkel, azokkal beszélgettek.”

- Ezért gondoljátok, hogy nem lesz jó elnöknek?

„Nemcsak ezért. Ez a két ember megtudta, hogy korábban Kunszentmártonban volt. Megint összeadtuk az útiköltséget meg a napidíjat a két embernek, és elküldtük őket oda is. Szét-néztek, visszajöttek...”

- És mit mondtak?

„Nagyon sok rosszat és semmi jót.”

Szomorúan hallgattam Sándort, nem tudtam, mitévő legyek. Végül is megoldódott a problémám, mert Sándor makacsul visszatért újból és újból arra a kérdésre, hogy mit ír elő a törvény, hogyan lehet elnököt választani. Újra elmondtam neki.

„És ha másikat javaslunk, az is rajta lesz majd a listán?”

- Rajta.

„Hát aztán?”

- Lesz ott egy elfüggönyözött sarok, ott lesz egy gyűjtőláda. Bementek, akit ők jelöltek, annak a nevét ki kell húzni, aztán bedobjátok a lapot a ládába és visszajöttek.

„Nem lesz ebből semmi baj?”

- Ebből biztos nem.

„Maradj már itt holnapig, délelőtt lesz a közgyűlés.”

- Ha bolond volnék - mondtam Sándornak, és hazautaztam.

Útközben is ez járt a fejemben, és eszembe jutott, hogy Szabó István, a TOT elnöke az előző napon említette, hogy szombaton nem ér rá, mert közgyűlésre kell mennie, még hozzá az én falumba. Nem szóltam rá semmit, de akkor eszembe jutott. Este fél tíz felé, amikor hazaértem, felhívtam Szabó Istvánt a szokásos pesti szállásán - mert ő, mióta a TOT-nak is elnöke, ingajáratban van Nádudvar és Budapest között. Felhívom, és mondom neki:

- Pista, akkor holnap csakugyan nem érsz rá?

„Nem, hát mondtam már! Úgy hiányzott nekem ez a közgyűlés, mint a púp a hátamra, de néha ilyen kötelezettsége is van az embernek.”

- Hova is mégy? - Mondja a szülőfalum nevét. - Jól van akkor, de nagyon vigyázz ám azon a közgyűlésen!

„Mért vigyázzak?”

- Mit tudom én, hát annyi minden történhet egy közgyűlésen!

„Áh, bolondozol mindég! Na, szervusz.”

Másnap szombat. Lefeküdtem, lehetett már tizenegy vagy fél tizenkettő is éccaka, mikor csöng a lakásomon a telefon. Felveszem, beleszól valaki:

„Halló! Szabó István, Nádudvar!”

- Szervusz, Pista! Hogy vagy?

„Nem nagyon jól.”

- Miért, valami baj van?

„Baj nincs éppen, csak hát közgyűlésen voltam, tudod...”

- Igen, említetted.

„Hát én még ilyet nem láttam!”

- Miért, mi történt?

„Képzeld, teli van a nagyterem emberekkel. Ott ülünk az emelvényen. Valaki feláll, elmondja, hogy elnököt kell választani. Mindjárt van javaslata is: Zs. Mátyás. Aztán meghallgattuk, milyen ember ez a Zs. Mátyás. Idesapám, Leninnek nincs olyan életrajza, mint ennek a Zs. Mátyásnak. Aztán megkérdezte ez az ember, egyetért-e a tagság, hogy felvegyék a jelölőlístára. Idesapám, mint az erdőben a fák, úgy emelkedett fel minden kéz. Örültek ezek a vezérek: rendben van! Megkérdezték azt is, nincs-e valakinek más javaslata. Hát erre feláll egy kis öregember valahonnét hátulról, és azt mondja nagyon halkán, ha lehetne, ő javasolna még valaki mást. Hogyne lehetne, biztatják. Hát, akkor a B. János! Rendben van, mondják. Sokszorosították a jelölőlapokat, eljött a szavazás, szép rendben, csendben mentek egymás után az emberek, és bedobták a papírokat a ládikába. Elkezdik számolni az eredményt, és látják, hogy B. János sokkal több szavazatot kapott, mint Zs. Mátyás! Nagy volt az ijedelem, hogy most mit csináljanak. Összedugták a fejüket, megint behívták a népet, és elmondták, hogy ez így nem jól van, szabálytalan volt az egész szavazás, meg kell ismételni! Újra dicsérték a Zs. Mátyást, aztán kérdezték, van-e valakinek hozzászólása. Idesapám, nem volt ott senkinek egy szava sem! Ült a níp, oszt nízte a plafont. Megint szétszították a lapokat, újra szavaztak, és Zs. még kevesebb szavazatot kapott, mint azelőtt. Így választották meg B. Jánost termelőszövetkezeti elnöknek. Idesapám, én még ilyen níp-et nem láttam. Honnan tudad te, hogy itten baj lesz, mert mondtad nekem, hogy vigyázzak?”

- Nézd, Pista, abban a faluban születtem, előző délután arra jártam, becsöngettem Sándor bátyámhoz, szegény édesanyám egyik testvéréhez.

Nem mondom meg, hogy Szabó István erre mit válaszolt nekem.

Hozzá tartozik még a történethez, hogy nem sokkal később összeült az országgyűlés. Régi jó ismerősöm volt a megyei pártbizottság első titkára, barátom is. Amikor találkoztunk a folyosón, kértem tőle, hogy mi újság az én szűkebb hazámban. Mondta, hogy volt a faluban egy zavaros elnökválasztás, és emiatt sok baj van most ott.

- Milyen baj? - kérdeztem.

„Nem azt választották elnöknek, akit javasoltak a járási és a községi vezetők, hanem egy B. János nevű embert.”

- És ez miért baj?

„Nem ez a baj, hanem az, hogy kiderült, ez a B. János nem lehet elnök.”

- Miért nem lehet? - kérdem én.

„Azért, mert B. János nagyon durván bánik a termelőszövetkezeti tagokkal, egyet csúnyán meg is pofozott közülük.”

A történetet, hogy B. János megpofozott valakit, jól ismertem már korábbról, ezért aztán megkérdeztem: - Elmondták neked azt is, hogy kit pofozott meg és miért?

„Azt nem. Csak annyit, hogy emiatt nem lehet elnök.”

- Nézd, én elmesélem neked, hogy történt ez a pofozkodás. B. brigádvezető volt. Járt a határt, rendszerint későn ment haza. Az egyik napon valahogy útba esett a háza és benyitott. Ott találta az ágyban a feleségét meg a szövetkezet könyvelőjét, és mind a kettőt megverte. Csakugyan igaz, hogy termelőszövetkezeti tagot pofozott meg, de ha emiatt nem lehet elnök B. János, akkor akármennyire is a saját falumról van szó - bizony úristen megírom a *Népszabadság*-ban!

„Így volt!?” - kérdezte az első titkár.

- Így. Kérdezd csak meg azokat, akik téged tájékoztattak.

Körülbelül két hétbe telt, amíg B. János sorsa tisztázódott, megkapta az erkölcsi bizonyítványt, és ő lett a szövetkezet elnöke, és máig is az. A nagy határú község két szövetkezete egyesült, ezt az egészet B. János vezeti, már az egyetemet is elvégezte, párttag is. Nem azt mondom, hogy ő a világ legcsodálatosabb téeszelnöke, de jó néhányszor kaptak kiváló jelvényt meg az ország legjobb szövetkezetei közé sorolták több alkalommal is őket. Ma is jól megvannak, B. Jánosnak kitüntetést is adtak, úgyhogy, sajnos, akkor nem a járási és községi vezetők látták, hogy ki való termelőszövetkezeti elnöknek, hanem a túlnyomórészt iskolázatlan termelőszövetkezeti tagok.

- Hogy a történet teljes legyen, hozzáteszem, hogy Zs. Mátyás nem sokkal később községi tanácselnök lett, és egyben az ottani vadásztársaság egyik vezetője. Eltelt vagy másfél év, amikor hallottam a hírt, hogy Zs. Mátyást becsukták súlyos anyagi természetű visszaélések miatt. Miután letöltötte a büntetését, a Lehel Hűtőgépgyár egyik üzemébe került segédmunkásnak. Azóta lehet, hogy már máshol dolgozik, de sajnos, az életét elrontotta. Ez a történet szerintem nemcsak az én községemre nézve tanulságos, hanem általában is az.

- Mondd, Pali, hogy lehet, hogy a nagybátyád tizenéves szövetkezeti tagság után sem tudta, hogyan lehet szavazni? Nem a rafinériáit, hanem legalább a nagyját miért nem ismerte?

- Az az igazság, hogy régebben nálunk, de gondolom, más községben, téeszben sem fordítottak kellő gondot arra, hogy igaziból, az egyszerű embereknek is könnyen érthetően elmondják, hogy mit is jelent az, hogy ők a szövetkezet gazdái, hogy ez miféle jogokkal és kötelezettségekkel jár, hogy például hogyan zajlik le egy vezetőségválasztás, egy elnökválasztás, egy zárszámadás. Ezeket a dolgokat formális jelentőségűnek ítélték. A mi falunkban legalábbis ez volt jellemző. Nagybátyám értelmes ember, ipari munkás is volt Budapesten, de a nála hosszabb ideje téesztag felesége sem ismerte ezeket a dolgokat. Az utasításos, parancsolgatásos módszer kerekedett felül; és azt, hogy demokrácia, meg hogy a tagok azt választják, akit a legjobbnak tartanak, sokan csak játéknak tartották. Nem általánosítanék, de másutt is tapasztaltam ilyen bajokat.

Nem csak Gulyás Pali falujában hírelik, hogy az elnök csak párttag lehet; az új elnökök kilenczede már megválasztás előtt párttag. Az utólagos belépésekkel együtt ma az elnökök között ugyanennyi - 90 százalék - a párttagok aránya. Úgy érzem, ez már inkább káros, mint hasznos. Ma téeszelnök - vezető? - gyakorlatilag csak diplomás párttag lehet, s ez a korlátozás szűkíti a választási lehetőséget. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy helyenként és időnként - mivel kevés a fizikai dolgozók aránya - az értelmiség előtt „becsukják” a pártot, némileg önkényesnek is tűnik, hogy a pártonkívüliek szinte ki vannak rekesztve az elnökjelöltek köréből. Igyekszik hát mindenki mihamarabb belépni, mert látja, hogy az előrejutásnak ez a feltétele. De nemcsak a tehetséges és többre hivatott diplomások lépnek be a pártba, hanem akik csupán jó pontot akarnak szerezni. Ez a mókuserék csak akkor áll le, ha majd minden diploma mellé „kiváltják” a párttagkönyvet is.

Elsődlegesen a kiválasztás rendje miatt alakult így a helyzet. A párt nem akarja kiengedni a kezéből az elit kiválasztási jogát - többé-kevésbé minden uralkodó párt így van ezzel -, de talán sokkal differenciáltabban kellene élnie ezzel a joggal (ennek első jegyeivel a képviselők, tanácsstagok, igazgatók 1985-ös választásai során már találkozhattunk). Ha ez a differenciálás nem érvényesül, akkor az a deklaráció, hogy pártonkívüli is betölthet mindenféle vezetői posztot, semmivel sem jelent többet annál, hogy szegénynek és gazdagnak egyaránt joga van a híd alatt aludnia. Jelenleg groteszk a helyzet. Több ízben voltam tanúja például, hogy pártmunkások nagy elánnal keresték a leendő párton kívüli igazgató-, képviselő- vagy elnökjelöltet, s mivel nem találták, egyre elszántabban hajtogatták: „Csak pártonkívüli legyen, csak pártonkívüli legyen!”

Az elit kiválasztásában újat hozott a szövetkezeti mozgalom. Arra gondolok, hogy az agrárforradalom sikerében mekkora szerepe volt a párt rugalmas káderpolitikájának, annak, hogy a viharos gyorsasággal alakuló szövetkezetek - ha volt elképzelésük, igényük - maguk választhatták vezetőiket. E tolerancia lehetővé tette még a volt csendőr elnökké választását is, mint említettem. Furcsa, sőt elvi jelentőségű, hogy épp a szocializmus alapjainak lerakása fejeződött be egy olyan vezetői csoport irányításával, amelyik kiválasztásában a párt - a proletárdiktatúra történetében talán először - lemondott kizárólagos szerepéről.

Potyondi Ottó (Csorna) még a járási tanács osztályvezetője volt az átszervezéskor: - Tévedtem, amikor azt hittem, az a leghelyesebb, ha ragaszkodom a régi téeszek elnökeihez. Ahol nem javasoltam senkit, ott óriási megdöbbenésemre nagyon jó elnököt választottak, ahol viszont a régihez kötöttem magam, ott öt éven belül megbukott az illető. Amikor a maguk közül választott elnök megtudta, hogy a cséplőgépnél nem dolgoznak, kiment és hazazavarta, aki nem kívánta folytatni a munkát, akit meg mi javasoltunk, az mindennap betelefonált a tanácsra, hogy nem hajlandók dolgozni az emberek.

Megalkuvás, porhintés lett volna a párt részéről ez az engedmény? Előfordult ilyesmi a történelem során, a kedvezőtlen változások is mintha megerősítenék a feltevést, pedig épp az

ellenkezője történt, a dogmákat legyőzte a józan ész, és a szövetkezetek megteremtését, jó működését fontosabbnak ítélték, mint hogy ki az elnök. Tudjuk, milyen mérhetetlenül sok energia pocsékolódott el azzal az eddig érvényesülő gyakorlattal, hogy a párt X., Y., Z. főnöki beosztásához kötötte a szocializmus szekerét, hogy nagyobb figyelmet fordított a sofőrre, mint a kocsiban ülők sorsára, kedélyére, a haladás sebességére. Az átszervezéskor kétharmadrészt tagsági beleszólással jelölt elnökök magas szinten teljesítették történelmi küldetésüket, és példájuk negyed század múltán kezdi áttörni a megszokás falát, a kisebb értékűeknek kedvező gyakorlatot. A káderpolitika talán a szövetkezeti mozgalomban érte el legjelentősebb sikereit, igaz, itt kapta a legkeményebb leckéket, sőt megleckéztetéseket is, amikor hiányzott belőle a távolságtartás és tolerancia erénye. A tagság nem egy helyen fifikusan, másutt makacs határozottsággal választotta a hivatalos jelölt helyett a sajátját. Több felettes szerv nem az egyedül helyes következtetést vonta és vonja le ezekből az esetekből, hanem hadjáratot indít jelöltje megválasztásáért, majd az „ellenség” emberének a lehetetlenné tételéért. A centrális irányítás és a demokrácia ilyesfajta kötélhúzásából a hatalom számára kiutat jelent az illető párttagsága, mert ha a pártszerv nem szavaz neki bizalmat, vagy azt megvonja tőle, akkor ő a téessztagság akarától függetlenül kivonható a forgalomból. Ez is hozzájárulhatott, hogy a párttagság előfeltételévé vált az elnökké válásnak. Végül is mindenkinek ez a legelőnyösebb: magának a vezetőnek és minden rendű-rangú patronálójának is, hisz ha kiderül valami bibi, így lehet a legkönnyebben átpasszolni a pártra, az „örök bűnösre” a felelősséget, mondván: „Eltársak, ki gondolta volna egy párttagról!”

Útkeresésünket jellemzi, hogy az egyik leghivatottabb valaki - a szövetkezetek szövetsége - hiányzik az elnökszinálók sorából. Ahol nincs elnökségre termett ember, vagy netán túl sok is van, ott a területi szövetség állíthatna jelöltet - a tagsággal párban -, anélkül hogy terhelne a felsőbb szerveket. A szövetkezeti demokráciának ez lenne a kiteljesedése, ám a teszövk hatalmát is inkább nyirbálgatták eddig, így ez a lehetőség legfeljebb a jövő zenéje. Azért tudtommal legalább egy helyen, Hajdú-Biharban próbálgatják ezt a zenét. Gyanúm szerint nem annyira a területi szövetség, mint titkára, Fazekas Károly (Vésztő) tekintélye miatt, aki - ilyen sincs több - lassan másfél évtizede tagja a párt megyei végrehajtó bizottságának.

- Először megkérdezzük a szövetkezetet, hogy van-e jelöltjük, ha nincs, máshonnan kell odavinni - mondja a gyakorlatot Fazekas. - Veszteséges téessznél fenn is megfogalmazzák a követelményeket, például, hogy az illetőnek mérnöknek kell lennie. P.-ben két szövetkezet egyesült, mivel mindkét elnököt alkalmasnak tartottuk, javasoltuk, legyen kettős jelölés. Hét hónapon át egyik sem kapta meg az abszolút többséget. Mi legyen? Megkérdeztem a két atyámfiaát, elfogadja-e, hogy félretéve a titkosságot, az indul elnökként, akire több kez emelnek fel, a másik pedig helyettesként. Elfogadták. A közgyűlésen elmondtam, hogy mivel már a bomlás jelei mutatkoznak, ezt indítványozzuk. A többség a volt kisebb téessz elnökére, Imrére szavazott. Később megkeresett Feri, hogy ő a választás előtt nagyon megsancolta az asszonyokat, szigorúan járt el velük szemben, és az ő bosszújuk miatt nem győzött! Menj a francba, mondtam, ha nem igazságosan jártál el, apám, akkor jogos volt a fellépésük, ha igazságos voltál, a becsületes többség biztos nem állt bosszút rajtad!

- Említhetek intimtást is, a járás az istennek sem akarta, hogy az egyik főagronómust elnöknek jelöljék, mint kiderült azért, mert megkefélte a járási tanácselnök menyét. Az após úgy viselkedett, mint egy férj vagy úgyabbul. A községi tanácselnök elé idéztette a menyét, és azzal kérdezte meg a „bűnös” asszonykától: „Hajlandó ön visszamenni ifjú X. Y.-hoz?” - az após - a hatalom! - meg közben ott ült hátul, hátha megijed a menyecske. Nem ijedt. A főagronómusnak értékei voltak, a tömeg is várta, mi lesz, dacolt is egy kicsit: „A fene azt a kurva tanácselnököt!” Végül csak sikerült leszerelni az ellenlábaskodást, a tagságra bízni a döntést, s az illető ma a legideálisabb elnökök egyike, érdemes volna megnézni őt.

Ennyi minden után ne maradjon említetlenül, hogy titkos elnöksináló Jézus Krisztus, a vallássóság. Nyári Pál (Tótújfalu) ács, asztalos, bádogos, kőműves, s ha kell, téeszelnök, s mellesleg baptista prédikátor. Nem tudtam utolérni, úgyhogy Böhm Józsefet (Barcs) kérdeztem felőle:

- Nyári Pál sorsa egyedi, ez a falusi mindentudó emberszerető, téeszelnökként pedig vállalkozó volt. Sajátos konstrukciójú szabadtartásos szarvasmarhatelepet épített, ami talán akkor még korai volt. Az első baj az volt, hogy beütött a fertőzés, a második a termésingadozás. A falu vezetői szégyelltek, hogy az elnök prédikátor, mivel szakirányítást nem gyűjtött maga mellé, egyedül maradt. Belépett a „járási kontroll”, kikiáltották bűnbaknak, leváltották, a szemére vetve azt is, hogy túl sokat adott a falunak. Előbb ment el, mint kellett volna, mégsem hasonlott meg, nekem is mondta: „Nem érdemeltem, de hozzájárultam.” Losonczi is érdeklődött, mi van vele. A tehenészeti telepünkön ácsként dolgozik, szabad idejében meg villákat épít.

- Szorgalmas a családja is, ha vasárnap dolgozni kellett, megtartotta a prédikációt, aztán gyerünk a határba - egészíti ki volt főnöke szavait Sási János, a Somogy megyei Tanács nyugdíjas elnökhelyettese. - Pali bácsi nagyon jó elnök volt, az emberek dolgoztak, a téeszben anyagi probléma soha nem volt, ha a közönsnek pénz kellett, az ő szavára összeadta a tagság, a járási titkár mégis macerálta. A vége az lett, hogy kapott egy kitüntetést és lemondott. Meggyőződésem, hogy az utóda azért lett az a gépszerelő gyerek, aki lett, mert a Központi Bizottságba kellett egy délszláv tag. Másként hogy történhetett volna, hogy huszonkét éven át nem hallok valakiről, aztán elnök lesz belőle? A mezőgazdasághoz nem sokat értett, az emberekkel nem tudott bánni, gyenge és alkalmatlan vezető volt, nem tudta betölteni a Pali bácsi után maradt űrt. Még én szoltam a járásnak, figyeljenek már, nem mindegy, hogy egy KB-tag hogy dolgozik. Előbb nem ő bukott, hanem a téesz, veszteséges lett. Állandósultak a bajok, aztán amikor egy ciklus után kimaradt a KB-ból, elnök sem maradt.

Visszatérve Nyári Pálra, biztos vagyok benne, hogy még őt sem választották pusztán Jézus segedelmével elnöknek. Krisztus inkább csak megerősítette a posztján az elnököt, aki egy korhadtt keresztet helyreállítatott, aki a búcsút tiszteletben tartotta, az a téesz iránti bizalmat is növelte. A vallásos érzület inkább a leváltásba szolt vagy inkább szolt bele: aki durván megsérti az emberek érzéseit - például kiszántatja a határban a keresztet -, annak ezt a rovására írják. Buktatásában persze szerepe lehet annak is, hogy aki érzéketlen mások hitével szemben, az bötén nyúl egyéb érzelmi kérdésekhez is, nem tiszteli a más nézetűeket, könnyebben megsérti az embereket.

EGYIK VÉGÉN BE, A MÁSIKON KI

Csak a mérföldkönek számító 1967-es szövetkezeti törvény tette titkossá a szavazást - a többség nagy riadalmára. Nem egy elnök is felszólalt ellene, mondván, hogy a parasztság csak rövid közösségi múltra tekint vissza, a munkásság fejlettebb, kezdjék a kohászokkal vagy a bányászokkal! Utólag azért több elnök büszkélkedett vele, hogy az országban először őt választották titkosan. A versengés gyakori a szövetkezeti mozgalomban, s ebben sem igen lehet eldönteni az elsőbbséget.

Ág István (Budapest-Sasad) maga kérte a titkos választást, ugyanis 1956 októberében néhányan kitalálták, hogy triumvirátus vezesse Sasadot:

- Tudtam, ilyen vezetés nem működhet jól, mivel három ember nem gondolkodhat, nem utasíthat egyféleképp: primásra szükség van! Engem eltávolítottak: elküldtek a csarnokba,

hogy én adjam el az árut, de abból meg egyre kevesebb érkezett. Jöttek a tagok panaszkodni. Megkérdeztem: föltetted a kezed, hogy ezek vezessenek? Föltetted a kezed, hogy engem eltávolítsanak? Máskor gondold meg, mire szavazol! Felkeresett aztán a kerület főagronómusa, hogy véleményemet kérje a szövetkezet munkájáról, nem is csak szóban, hanem írásban. Miután leírtam, mit kellene tenni, megkerestek, hogy elvállalom-e az elnökséget, ha a tanács mellém áll. Nem kell nekem a tanács, a tagság álljon mellém! Elvállalom, de ragaszkodom hozzá, hogy ne nyílt szavazás legyen, hanem titkos. Nyílt szavazáskor a hangadók befolyásolhatták volna a tagokat, ezt én nem akartam. De akkor még nem volt titkos a szavazás, azt sem tudták, hogy lehet ezt megcsinálni. Nagyon egyszerű, mondtam, ott vannak az üvegházak, az egyik ajtón bemegy a tag, leszavaz és a másik ajtón kijön. Így történt. Negyvenketten voltunk és én harmincnyolc szavazatot kaptam, gondolom, hogy rajtam kívül még a triumvirátus nem szavazott rám.

Barta Andrást (Füzesabony) talán néhány nappal előbb választották meg, titkosan is, mivel akkor „kitérni sem lehetett a demokrácia nagyfokú művelése elől”.

- Bevezettük a titkosság magas fokát: egy ember ment be a külön szobába, két lapra fel volt írva, hogy maradjon vagy ne maradjon a téesz. Csak tízen voltak, akik olyan cédulát dobtak be, hogy ne maradjon. Utána az összes vezetőség lemondott, hogy folytassuk a demokráciát. Az elnököt ugyanígy titkos módon választották. A két-három ember, aki nem tudott írni, csak egy B betűt tett a papírra. Egyetlen szavazat sem volt ellenem.

Nem tudom, választottak-e 1956 előtt is titkosan, azt sem tudom, hogy ez a két eset véletlenül esett-e erre az időszakra. 1967 óta minden elnököt titkosan választanak. Hogy mikor, kiből, hogyan lett elnök, azt foglalja össze a következő tábló:

Az „*őskorban*” - vagyis az átszervezés, 1958 előtt - jóformán mindenből elnök lehetett, aki vállalta. De kiben volt ennyi bátorság? Akinek nem volt vesztenivalója: elsősorban a kevés földű, vagy a föld nélkül maradtak, a nagy reményű, a vakmerő, vagy a meggondolatlan ifjak. Soha nem választottak annyi 35 éven alulit elnöknek, mint akkor. Végzettség? Párttagság? Főleg az előbbi hibádzott. Ám akire nem a kockavetés szeszélye rakta az elnökséget, az marcolható egyéniség. A vizsgálatba is bekerültek többsége már nyugdíjas. Mindnyájan reflektorfényben, cselekvő részesként élték át két-három évtized gazdasági, politikai megújulását, táncikálását: képesek voltak lépést tartani vele, minden szelet befogni a vitorlába. Rajtuk kívül senki nem kényszerült Magyarországon annyiszor szembenézni a legnemesebb kiszolgáltatottsággal, hogy vajon újraválasztják-e vagy sem.

Az *átszervezés* idején megnőtt a választási lehetőség, és megfontoltabbá is váltak a közösségek: megérezték, súlya van a kezüknek, sejtették, nem egy szezonra szól a döntés. Soha nem választottak annyi paraszti elnököt, mint ekkor, leginkább a legszebb férfikorban lévő, 35-40 éves, jó munkabírási, jól gazdálkodó társukra szavaztak. A többség jelölésében részt vett a tagság, de minden negyedik elnök kihelyezéssel került a posztjára (ami sok esetben csak áthelyezés volt az itt működő állami gazdaságtól vagy épp a tanácstól). Minden ötödik-hatodik elnök kulák volt korábban.

A *termelőszövetkezetek megerősítése* idején, 1962-68 között egy kicsit az önkritika jegyében zajlottak az elnökválasztások. A felsőbb szervek még több jelöltet állítottak, s hogy a gazdaságok kimásszanak a csávából, folytatták a káderek átirányítását, de a tagság és a felettes szerv még jobbra együtt kereste a megfelelő embert, de nem egy helyen azzal hallgattatták el a tagokat; „Látják, mire mentek a saját emberükkel!” Ekkor tűntek fel a friss diplomások a szövetkezetek élén. Az „egy falu, egy nótá” (vagyis egy téesz) jelszót ekkor önkéntesen „fűjták”, az egyesülések révén többnyire még mindig sikerült a több téesz elnöke között

helybelit találni, s ő vezette a megnagyobbodott gazdaságot. A konszolidáció időszakának elnökei között található a legtöbb kudarcai ellenére is sikeres életút, az ilyen önjellemzés aránya eléri a kétharmadot.

Az új gazdaságirányítási rend kibontakozása idején megállt a szövetkezeti demokrácia eróziója, minden negyedik vezetőt közvetlenül a tagok javasoltak. Folytatódott a fiatalítás - minden második elnök 35 éven aluli -, a diplomások csapata már inkább nappali tagozaton szerezte a végzettségét. A szakemberek (a párttagok) fokozott előtérbe kerülésével az új elnököknek már kevesebb, mint a fele helybeli.

A termelőszövetkezeti demokrácia megfeneklése 1973 tájékán kezdődött. A jelölésben a felsőbb szervek visszaállították a korábbi rendet, felére esett vissza a tagsággal együtt jelöltek aránya, színre lépett viszont egy új közvetítő, az előző elnök, aki egymaga állította az elnökök negyedét (nála többet csak a felsőbb szerv jelölt). A demokrácia visszaszorításában meghatározó szerepe volt a túlhajtott egyesítéseknek. Ebben az időszakban elcsöndesedtek a választások, 1973 óta már csak minden hatodik-hetedik elnök jelölését kíséri vita. Soha annyi diplomás nem került az elnöki székbe, mint ekkor, ezzel együtt csökkent a fiatalok aránya.

Ennyi keringelés után illő lenne megmondani, ki a legjobb elnöksínáló, mikor választották a legjobb elnököket. De ki tudja, ki a jó elnök? Amíg ezt nem lehet mérni, az elnöksínálókat sem lehet osztályozni. A demokrácia azonban osztályozza őket. Mivel maradéktalan bizalomra csak demokratikusan választott vezetők számíthatnak, a demokrácia az első lépésnél kezdődik, a választásnál.

FORDULÓPONTOK

*Nem melléfogás, az időjárás is megbuk-
tat elnököket. Megválasztáskor ráteszik a
szálkeresztet, fut, fut, amíg hagyják, aztán
meghúzzák a ravaszt.*

(A kilőtt elnök)

Fábián Márton (Karcag) az elsők között vásárolt gépeket a szövetkezetnek, amivel állítólag a Lenin térszbe látogató Hruscsovot is meglepte. Dögei Imre minisztertől mégis megkapta a dörgedelmet, a minisztériumi apparátus meg az utasítást: Fábiánék nem kaphatnak alkatrészeket! Messzebbre látó beosztottjai ezután más nevére utalták a Lenin térszbe menő főtengelyt. Nem mindenki úszta meg ilyen olcsón az „osztályharcot”. Látszólag ugyan arról folyt a vita, hogy legyen-e gépe a térsznek vagy ne, ám aki azt mondta, hogy legyen, az a gépállomást, a munkásosztály kihelyezett bástyáját támadta. Az isten se tudja, hogy ez tényleg bástya volt-e, az meg egyenesen frivol kérdés, hogy vannak-e a munkásosztálynak omladozó bástyái. Az viszont tény, hogy mivel politikai mezben folyt a csatározás, mindkét oldalon súlyosak voltak a sebek.

Megtanultuk, a paraszti osztály szövetséges osztály, a termelőszövetkezeti tulajdon csoporttulajdon, sorsuk fordulópontjait az osztályviszonyok alakításáról, a különböző tulajdonformák fejlesztéséről vagy épp visszaszorításáról vallott aktuális elképzelések - politikai nézetek - szabták, szabják meg. Márton János szerint a termelőszövetkezetek történetében 1948, 1953, 1956, 1958, 1969 és 1975 jelentett szakaszhatárt. Vannak, akik egy időszak lehajló ágában hamarabb vagy később fedezik fel a születő újat, ha az nem olyan dátumhoz kötött, mint mondjuk az MDP Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozata. (A Nagy Imre nevéhez kapcsolt változás a beszolgáltatás és adózás legkirívóbb durvaságainak megszüntetése mellett megengedte a kilépést a szövetkezetből.)

Donáth Ferenc a *Reform és forradalom*-ban nagyobb távlatú szakaszolást végez, nála például 1949-1961 a szövetkezeti nagyüzemi mezőgazdaság kialakításának kora, bár ennek megkülönbözteti az 1956-ig terjedő első és az utána következő második szakaszát. 1962-1974 a korszerű szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás időszaka, ezen belül 1967-ig a feltételeket teremttették meg, utána a fejlődés időszaka következett. Nincs tehát lényegi különbség a korszakhatárok kijelölésében, mert kimondva vagy kimondatlan mindenki abból indul ki, hogy a mezőgazdaság (a szövetkezeti mozgalom) története a termelés alapvető feltételei közötti összhang megbomlásának és helyreállításának - részben az erre irányuló szakadatlan és sokáig sikertelen törekvéseknek - a története, amint azt Donáth megfogalmazta.

Ha már az elnöki sorsok jobb megértése belevitt a háttér vázolásába, nem hagyhatom említetlen, hogy vannak, akik a mezőgazdaság eredményeinek forrásaként említik, hogy a tulajdonforma-váltással a mezőgazdaságban sokkal kevésbé szakadt meg a folytonosság, mint az iparban, hogy itt a nagyüzemi tapasztalatok és elképzelések javát átmentették. Ennek demonstratív kifejezése volt a Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése után toborzott „hegyi” bizottság összetétele. A mezőgazdaság fejlesztésével foglalkozó csapat a Szabadság-hegyen, a Vörös Csillag Szállodában ülésezett, magvát volt parasztpárti politikusok képezték, de több lojális gazdatiszt, hajdani gazdaságvezető is részt vett a javaslatok kidolgozásában, s közülük többen minisztériumi, vállalati vezetők lettek.

A MOSZKVAI KABÁT

Könnyű évtizedek múltán feltenni a kérdést, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésének kizárólag a szovjet modell másolása volt-e az egyetlen lehetősége. Eldönthetetlen, hogy mi lett volna, ha valami isteni csuda folytán le tudunk szállni a történelem szekeréről, s a tetejében korábban ráakadunk a nagyüzemesítés szocialista és magyar modelljére. Ne találgasunk!

Nálunk és a baráti országok többségében Sztálin haláláig (1953) a kolhozoknak még a ballépéseit is le kellett másolni, utána 1956-ig már nem mindig volt kötelező a tévedések ismételése, s ezután fokozatosan távolodott a vezetés a sematikus kopírozástól, egyre inkább lehetett gondolkodni, sőt kételkedni is: a mezőgazdaság egyre több rögeszmét lépett át, olyan tabukat is, hogy a háztáji átmeneti, hogy az állami tulajdon fejlettebb stb.

Sarlai Károly (Csót) eredetileg molnár, s mivel jó káderként tervkölsönjegyzést vezetett, jutalmul hathetes pártiskolára küldték, ahonnan egyenesen a Guminövénytermeltető Nemzeti Vállalat igazgatói székébe került. 1951-től kezdve másfél esztendőn át létezett ez a mindössze hetven embert foglalkoztató, ám hét vidéki kirendeltséggel dolgozó cég, ahová gondosan összeszedték azokat az embereket, akik a fogságban kokszagizt - gumipitypangot - termelő szovjet gazdaságokban dolgoztak - bár tapasztalatuk csak a kapálásig terjedt.

- Honnan tudták, hogy mit kell csinálni? - kértem pápai lakásában Sarlait.

- A minisztériumban szovjet szakértők dolgoztak, a kokszagiz Aledikinhez tartozott, ő óvatosan mindig azt mondta: „Mi így csináljuk, de ti úgy, ahogy itt jó.”

- Igazgató is, gumipitypang is, nem félt, hogy nem ért hozzá?

- Akkor minden így ment, akihez a minisztériumban tartozunk, az korábban villamoskalauz volt.

- Ki találta ki, hogy gumipitypangot kell termelni?

- Vas Zoltánra fogták. Később beszélgettünk, azt mondta, nem tehattünk mást, a hidegháború miatt a szocialista országok nem kaptak nyersgumit. Hasonló volt a helyzet a gyapottal, de folytak a kísérletek a kenaffal, a ramival - ezek rostnövények -, új növény volt a földimogyoró meg az isten tudja még mi.

- És a gumipitypanggal mit csináltak?

- Megkaptuk a magot a Szovjetunióból, és azt egy centiméter mélyen el kellett vetni. Kitines héja csak nedvességben pattant ki, vetés előtt tíz-tizenöt napon át nulla fokon kellett tartani. Télen a gazdaságokkal havat, jeget vermeltettünk, de csak nem jött a szállítmány. A jég elolvadt, elhatároztuk, hűtőházba tesszük a magot, de amikor május 25-én megérkezett, már nem volt semmire időnk, Záhonyban a gyorsvonat után kötötték a vagont, aztán taxival hordtuk szét a gazdaságokba.

- Muszáj volt elvetni?

- A kutatók is tiltakoztak, mi is, de megfenyegettek. Amikor Schiller Ferenc, a gyapotos igazgató tiltakozott, hogy idegen - bolgár, egyiptomi - vetőmaggal 80 ezer hektárról kétszázezerre növeljék a vetésterületet, elvitte az ávó.

- Hány holdon vetettek gumipitypangot?

- Öt-hatezer.

- És mennyi gumi „termett”?

- Talán tíz autógumira elég.
- Mennyibe került az a tíz autógumi?
- Nálunk harmincmillió forintba, a gazdaságoknál nem tudom mennyibe.
- Ezért nem vitték el az ávosok?
- Vizsgált az Állami Ellenőrző Központ és az ÁVH is, szerencsére megvoltak a tiltakozó papírjaim. Ezerkilencszázötvenháromban Kína kapott nyersgumit Ceylontól, akkor megszűnt a vállalat, és a kertimag vállalatnál, a volt Mauthner-cégnél lettem főosztályvezető. Például vetőmagborsót termeltünk Angliának, de ez nem búza, lebőgtünk. Ötvenötben tudtuk visszaszerezni a piacot, amikor visszavettük Tőrekyt, a tőkést, az angoloknak ő volt a garancia. A főmérnökünk, Horvai János öt évet lehúzott esztergályosként, sztahanovista volt, amikor Rákosi visszahozatta, de tele volt félelemmel, tüskével, mi, fiatalok hajtottunk.
- Miért hagyta ott mégis a vállalatot?
- Öt éven át beteg volt a kisfiam, az orvos ajánlotta, menjünk vidékre. Ezerkilencszázötvenötben megjelent a Központi Vezetőség felhívása a mezőgazdaság támogatására, jelentkeztem, és a mezőlaki gépállomásnak lettem az igazgatója.
- Bocsásson meg, csak a gyerek miatt jött el Budapestről?
- Meg Nagy Imre miatt. Nem tudtuk, mi van, csak üléseztünk, egyszer ezt kellett mondani, máskor azt, hol levenni a Rákosi-képet, hol visszatenni. Roppant bizalmatlanok voltunk az ország vezetésével szemben, ők meg velünk szemben. Az ávó minden héten megkérdezte három jól és három rosszul dolgozó nevét, kellett a besúgó-utánpótlás. Ha az ember valamit csinált, ki kellett gondolnia, ha netán nem sikerül, mit mond az ávónak. Agytompító időszak volt.
- Gépállomás-igazgatóként könnyebb volt?
- Elődöm fegyelmi dossziéjának köszönhetem, hogy hat éven át talpon tudtam maradni. Ahelyett, hogy kitüntette volna, megbüntette például a traktorost, mert olaj nélkül nem volt hajlandó menni. Szereztem munkát, kerestek az emberek, ötvenhatban én szerveztem a munkástanácsot, én lettem az elnöke, a főmérnök a titkára. Aztán mi szerveztük a téeszt. A volt cselédek beléptek, a kulákok nem. Behívtuk őket a gépállomásra, ott folyt a vita, ki írjon alá először. Kértem tizenkét ceruzát, jusson mindenkinek, de csak nem akarták elkezdni. Abban az időben kútfúrók dolgoztak a gépállomáson, az egyensapjuk miatt vagy másért, elterjedt, hogy rendőrökkel van körülvéve a falu, és éjfélkor elviszik, aki nem lépett be. A kocsink Nyárádnak fuvarozott, és megkértem a sofőrt, hozzon egy kis rozslisztet a malomból plakátot ragasztani. Éjfél körül megállt kinn a teherautóval, mire az emberek felkapták a ceruzát, és gyorsan aláírtak. Amikor Glatz Lajos belépett a zacskó rozsliszttel, meglepődtek. Mást vártak. A tanácselnökkel felköltöttük a kocsmárost, hadd igyanak az emberek. Az első ének a Szerencse fel volt, ez lett a téesz neve. Tudja, mennyi szénét küldtek a várpalotai bányászok ezért a névért? Tóth Kálmán lett az elnök, aki elkezdte az éneket.
- Ön pedig járási titkár.
- A csornai mezőgazdasági technikumba jártam, és hatvanegyben tanulmányi szabadságról jövet eléem tették a mérleget, írom alá. Tizennégy vagon üzemanyagkészlet szerepelt benne, tudtam, ez képtelenség. A mérleg átdolgozása miatt késtünk, fegyelmit kaptam. Délután jöttek az ajánlattal, legyenek a pápai járási pártbizottságon Gyimóthy Dénes első titkár helyettese. Ha egy nappal hamarabb jönnek, nemet mondok.

- Milyen elnökökkel találkozott, dolgozott?

- Aki jól szövegelt, jöhetett elnöknek. Kemenesszentpéterre nagy dérrrel-dúrral Vácról került valaki, egy év alatt leböngött, utána egy parasztyerek lett az elnök, és lehúzott több mint húsz esztendő. Malomsokra vagy Gyarmatra Pestről került elnök, amikor sok volt a cserebogár, javasolta, hogy hozzunk néhány vagon varjút Borsodból - állítólag ott sok van -, majd azok megeszik. Eljött elnöknek „a munkásosztály színe-java”! Milyenek maradhattak otthon? Minden faluban találtunk volna milliósorta jobbat, de a mi járásunkban sem bíztunk a parasztokban, csodálkoztunk, hogy a paraszti, de még a kulák elnök is megállta a helyét. Sok olyan helybeli elnök volt, mint Nyárádon Gerencsér Vince, mégis hoztuk Pestről a mindenféle embereket.

- Aztán ön is elnök lett Csóton 1963-ban - jegyzem meg óvatosan, mert rosszat hallottam életének erről a három esztendejéről.

- Hívtak és egyhangúlag választottak. Márciusban még töretlen volt a kukorica, földben volt a cukorrépa. Nem volt érdemes betakarítani a rozsot, a kombájn reggeltől estig ment benne, és akkor ürített először, hetven kiló termett holdanként. Amikor kimentem elnöknek, toronyórát is ígértek láncostól, aztán az ezerötszáz holdas egyházaskeszői téesz több beruházást kapott, mint én kilencezer holdra. Ennek ellenére a két traktor helyett hatvan volt, amikor eljöttem.

- Miért jött mégis el? - kérdem.

- Szívtrombózt kaptam tüdőembóliával, az orvos mondta, hogy ott kell hagyni.

- És a sztrájk?

- A csóti cigányok sztrájkoltak, a lakosság fele cigány! - feleli.

- Sok minden között mi volt a legkedvesebb munkája? - terelem másfelé a beszélgetést.

- A gépállomási és a kereskedői szakma, áfész boltvezetőként jöttem nyugdíjba. A téesz sem volt rossz, de az az irányítás! A sertéshúst negyven forintért állítottuk elő, és tizenkilencet kaptunk érte. „A párttól mentél ki, neked meg kell érteni, hogy hús kell az országnak!” Zimits, a vaszari elnök beintett nekik, én kétezer sertés helyett háromezret adtam. A tervelosztás tortúrája a mezőgazdaság meg a politika szégyene volt. Kiosztottak olyan növényt, hogy a mihályházi elnök megkérdezte: „Nem is ismerem, mi ez?” Három hold köményre ki figyelt, azt nem is lehetett gépesíteni, száz holdat érdemes lett volna elvetni, de mindenki kapott mindenkiből egy csipetet.

- Veszteséges szövetkezetet hagyott hátra? - kérdem, és kerülővel válaszol:

- Az első két évben megadták, ami hiányzott a huszonöt forintos munkaegységhez, aztán nem.

Dr. Tukacs Béla (Ráckeve) nekem csak Béla bácsi, társasházépítő társam édesapja, 1985-ben már nyugdíjas és „htb.” Algériában dolgozó felesége mellett. Szatmári papi, paraszti családból indult, jogászként a leszámítoló bankban kezdett dolgozni, s életfogytiglan pénzügyi szemléletű ember lett belőle, bár még két - agrár és közgazdász - diplomát is szerzett. A bankok államosítása után került a Földművelésügyi Minisztérium Pénzügyi Osztályára, ahol a gépállomási ügyeknek lett a referense.

- A gépállomás olyan hatalom volt, hogy a minisztérium ötödik emeletére csak külön belépővel lehetett bemenni. Első alkalommal nem is álltak velem szóba, aztán láttam, rendes munkásemberek vannak közöttük, a pénzügyi osztályvezető például vízvezeték-szerelő volt korábban, akinek az írás, a fogalmazás nagy nehézséget okozott, volt is egy fiókra való elintézetlen postája. Mondtam, segítek ezeket elrendezni, mire belemarkolt, s belegyűrte őket az

aktatáskámba. Amikor kipucoltam a fiókját, megveregette a vállamat: „Kinevezünk a gépállomások kijáró fiújának!” Ettől kezdve elfogadtak partnernak, baráti viszonyba kerültem a főigazgatókkal, pedig semmi kis előadó voltam a minisztériumban. Azért ezerkilencszázötvenegyben végighallgattam ama padláslesöprő kollégiumi ülés drámai vitáját. A növénytermesztési főosztály vezetője Kulcsár Jenő, a helyettese Soós Gábor, az illetékes államtitkár pedig Keresztes Mihály. Ők terjesztették elő az ezerkilencszázötvenkettes tervet. Amikor előadták a javaslatot, felállt a tervhivatalos Kóbor Gyurka, a pártközpont részéről meg Sándi Ottó, és elmondták mindennek Kulcsárt, Soós Gábort meg Keresztest is a terv miatt: „Ennél már ezerkilencszázötvenegyben is többet termelt a magyar föld, micsoda dolog az, hogy a szocializmusban nem terem annyit!” Kemények voltak: „Hogy lehet ilyen opportunistát csinálni? Keresztes elvtárs megnézte, kik mertek ezzel előhozakodni?” Belegázoltak a társaság lelkébe, különösen a Kulcsáréba, pedig meggyőződéses kommunista volt, hitt abban, amit csinált. Meg is mondta, nem ért egyet az elvtársakkal, ő tisztességes, becsületes magyar ember, ne nevezzék opportunistának. Erre amazok kérték ki maguknak ezt a hangot, és megkérdezték: „Keresztes elvtárs, te hogy látod ezt az ügyet?” Az öreg mindjárt önkritikát gyakorolt, Soós Gábor leszegte a fejét, Kulcsár Jenő viszont mondta a magáét. Felszólalt a Begyűjtési Minisztérium küldötte is, akit a Parasztpártból ismertem, és azt mondta: „Vigyázzunk, elvtársak, ne menjünk a tervvel az égbe, mert amit ennek alapján fölöslegesnek ítélek, azt le kell szerződni külföldre, és azt tekintet nélkül arra, hogy megtermett-e, hogy marad-e itthon vagy sem, ki kell szállítani!” Rászóltak: „Micsoda dolog ez! Majd magát is megnézzük!” - ilyen stílusban ment a tárgyalás. Ez a három ember megfordította az életet! Az utolsó percben megérkezett Erdei, a miniszter: „Ha az elvtársak így látják jónak, meg lehet kísérelni.” Így született meg a felemelt terv, de a föld semmiféle brosúra hatására sem volt hajlandó többet teremni, mint amit a viszonyok lehetővé tettek. Ezután lépett a beszolgáltatás, a kuláküldözés a leghevesebb szakaszába, ezerkilencszázötvenkettő tavaszán már úgy kapáltak a parasztok, hogy a hátukra kötötték a kenyeret, nehogy ellopja valaki. Lesöpörték a padlásokat, mert ki kellett szállítani, amit leszerződünk, oda kellett adni a nép szája előtt a hírhedt aszály miatt amúgy is kevés ennivalót, ami csak még nagyobb keservet és elégedetlenséget szült.

- Számomra azért is érdekes, amit mondtál, mert Sándi Ottó veled majdnem egy időben, 1971-ben lett elnök, aztán mérleghamisításért elítélték, de kegyelmet kapott. Néhányan csak úgy emlegetik Sándit, mint aki gajra vágott egy állami gazdaságot - méghozzá a legnagyobbat. Lajtahanságot - meg egy téeszt is.

- Sándival ezen az egy alkalmon kívül nem találkoztam. Akkor ezt a triumvirátust meg tudtam volna ölni, mert az ésszerűsége fittyet hányva erőltette a terv felemelését, aminek tudjuk, mi lett a következménye. Felelőtlenek voltak, futó emberek, fiatalon túl nagy hatalmat kaptak, és nem tudtak élni vele. Gondolom, Sándi kudarcait ez a mentalitás okozta, de nem ismerem őt, nem tudom, hogy került társaival együtt a kormánykerékhez, talán a tengerimalac húzta ki a planétájukat. Kóbor Gyuri, aki összehordott ott tücsköt-bogarat, ötvenhatban disszidált.

- Béla bácsi, mennyire volt szükségszerű a gépállomások hálózatának kiépítése?

- Annak idején azt hittük, hogy a Szovjetunió már harminc éve a szocializmust építi, ami egyrészt nem volt igaz, másrészt harminc év történelmileg nem olyan nagy idő. Sok tisztázatlan dolog volt a nagyüzemi mezőgazdaság működésével kapcsolatban. A brosúrában viszont - ami jól-rosszul le volt fordítva - ott állt, hogy ezt kell csinálni, de az nem volt ott, hogy milyen történelmi okok miatt. Például a női traktorosok esete: nyilván, hogy a forradalom után, a hadigazdálkodásban szükség volt a női traktorosokra, de nálunk annyi munkaerő volt, amennyi csak kellett, mégis csináltunk női traktorosokat, mert benne volt a brosúrában. És

benne volt maga a gépállomás is, aminek a hívévé szegődtem, mert gépesíteni kellett, s erre egyéni lehetőség nem volt. Annak ellenére, hogy igen gyenge lábon álltam akkor még a politikai ismeretekkel, soha nem tekintettem a gépállomást a szocializmus előretolt bástyájának, a falu politikai, kulturális központjának stb., hanem olyan gazdasági szervezetnek, amelyik jó kölcsönző és szolgáltató vállalat lehet, csak le kell hántani róla a politikai mázt, ami ráadásul ellenszenvenessé tette magát a gépet is. A ködös gépállomási koncepció helyett jó viszonyt kell kialakítani a téesz és a gépállomás között. Nem igaz, hogy a gépállomás és a téesztagság közösen állítja elő a javakat, s ezen a címen nem szabad elvenni, amit a téeszek termeltek, arra hivatkozva, hogy az állam „segített” a parasztságnak. A fenét segítettünk: szolgáltatunk! A farka nem csóválhatja a kutyát, a parcella szélén ne kezdjen el az a műszaki ember okoskodni, hogy mit kell abba a táblába vetni, a paraszt tudja, hogy ott mi terem meg, annak ellenére, hogy nem végzett ötven egyetemet.

- 1953 után sem változott a helyzet? Kértem ezt Nagy Imre miatt is, akit sehogy sem tudok megkerülni, mert az agrárproletár elnökök szidják, hogy szétverte a téeszt, a hozzád hasonló értelmiségi elnökök pedig istenítik őt. Tudom, 1956-os szerepe miatt illik róla hallgatni, de embereim nem hallgatnak!

- Nagy Imre kormányra kerülésével kezdhetett el gondolkodni az ember, ekkor szólalhatott meg a józan ész. Benne voltam a hegyi bizottságban, részt vettem én is a mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó elképzelések kidolgozásában. Az eszmecserék során százhusz-százharminc javaslat született, s nekem abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy ebből kettő az enyém volt. Az egyik a gépállomási dolgozók díjazásának elvéről és a pénzgazdálkodás rendszeréről szólt - hogy önálló pénzgazdálkodást kell folytatni -, a másik pedig a gépállomások díjrendszerével foglalkozott. Ezt azért tartom ma is fontosnak, mert ha nem is de jure, ám de facto ebben ismertük el először, hogy a gépállomás szolgáltató vállalat. Addig azt erőszakoltuk, hogy előbb szántani kell, és majd a termésből fizetnek. Ebből a gyakorlatból háromszáznegyvenmillió forint adóssága keletkezett a mezőgazdaságnak. Az ezerkilencszázötvenkettes nagy szántási akció során azt sem tudtuk, kinek szántunk, ha a traktoros látott egy darabka földet - mivel akkor már volt némi érdekeltsége -, odaállt és megszántotta, aztán hozott egy hamis bizonylatot, hogy Pityi Palkó földjét főlshántotta, ám Pityi Palkót nem lehetett megtalálni, a költségvetés pedig jó évtizedig hurcolta ezeket a milliókat, mint aktívumot. Háromszáznegyvenmillióért abban az időben sok mindent lehetett volna csinálni, mi azonban elszántottuk a haza pénzét.

Azokban az években minden területnek megvoltak a maga szovjet tanácsadói, segítségükkel sok sikert értem el, ugyanis hamar rájöttem, hogy szegények legalább annyira nem értenek semmihez, mint én. Az egyik valahonnan Kubányból, a másik Észtországból jött, egymástól és a miénktől is eltérő tapasztalatú helyekről. Ez viszont nem gátolta, hogy a politikailag kényes kérdésekben ne használjam fel őket esetleg az épp aktuális brosúraszöveggel ellentétes elképzelések megvalósítására.

- Mondanál példát rá, hogy működött együtt a szovjet tanácsadókkal?

- Benne volt például a brosúrában, hogy négy embernek kell a traktoron dolgozni, mert csak úgy jó a gépkihasználás, ennek ellenére soha nem tudtuk elérni az igazi nagy teljesítményeket, ami akkoriban kilencszázhatvan normál hold volt évente. Némelyik gépállomáson azonban néhány ember elért ezerkétszáz-ezernégyszáz holdat is, például az abonyi gépállomáson Földi János, akinek a nevére máig határozottan emlékszem. Kimentem, megnéztem, miért ilyen csuda ember ő meg néhány társa, megkérdeztem, hogy dolgoznak ők: négyen? A fenét, felelték, Földi János a fiával, a másik a sógorával, a harmadik a testvérével. Kiderült, hogy két ember kell a traktorra, ők rendesen össze tudnak dolgozni; az egyik ebédet visz a másiknak,

kiviszi az élezett ekevasat, megcsinálja a karbantartást, pihen stb., így mehetett a gép látástól vakulásig. A négyes fogatban kész ellenségek voltak a váltótársak, képesek voltak kivenni valami alkatrészt, hogy másnap ő tudjon keresni. A két műszakosok hatszáz-nyolcszáz holdnál nem tudtak többet csinálni, a nyújtott műszakosok viszont esetleg kétszer ennyit. Megnéztem a tasakjukat, kiderült, hogy ezeknek az embereknek mindig jó volt a gépük, náluk volt a legkevesebb a gépköltség, mert nemhogy rongálták, óvták a traktort. Bent aztán feszítettem, hogy így kellene csinálni, de a brosúrában az állt, négy ember a jó, meg persze hatalmas tirádák a szocialista dicsőségről. Végül elvittem az adatokat a szovjet szakértőnek, és ő ki is ment a gépállomásra. Eljött a nagy értekezlet. Szőke miniszterhelyettes elnökölt, s rögtön elmondta, vannak ellenfelei az ügynek, s felszólította az abonyi igazgatót, mondja már el, hogy jobb a traktort dolgoztatni, két emberrel vagy négygyel.

- Négygyel! - vágta ki, mert marha jó elvtárs volt, mondta a brosúrát, mint az istennyila, pedig megbeszéltük vele, hogy ez így nem jó. - Szabad közbeszólnom!? - kérdeztem az asztal legvégéről, az udvari bolond helyéről. - Joó elvtárs, ki teljesítette nálatok a legtöbbet a múlt évben? - kérdeztem.

„Földi János.”

- Mennyit csinált?

„Ezernégyszáz normál holdat.”

- Hányan ültek a traktoron?

„A fiával ült.”

- A második ki volt? - kérdeztem szépen sorba a legelsőket, aztán rátértem, hogy akik négyen voltak egy traktoron, azok közül a legjobb mennyit szántott.

„Ezerkilencvenhat holdat.”

- A következő viszont már csak hétszázat csinált!

„Ez így igaz?” - szólt rá az elvörösödő Joóra Szőke Mátyás.

„Így van. Szőke elvtárs” - felelte. Ekkor intettem Aledikinek, s ő elmondta, hogy amikor kevés gép van és sok föld, akkor a két műszakos rendszer a jó, de amikor kevés a föld, s viszonylag sok hozzá a gép, meg nincs is annyi munkaerő, akkor a valóság tényei szerint jó lesz ez a nyújtott műszakos rendszer is. Ahol normálisan csinálják, ahol jó gépkihasználást akarnak elérni, ott a mai napig így dolgoznak.

Más témákban sem csupán a szovjet tapasztalatban volt a hiba, hanem a „fordításban”. 1957-ben a kunszentmártoni Zalka téész eszmecserére hívta „a magyar íróársadalmat”. Mesterházi Lajos és Urbán Ernő meglátogatta őket, és a téész párttitkára, Kardos Balázs a szovjet módszerekről így üzent az ország vezetőinek:

- Ha a jövőben behoznak egy kabátot Moszkvából, s ha az a kabát történetesen nem pászol, mondjuk: rövid az ujja, hát ne a kezünk megkurtításával próbáljanak segíteni a bajon, ahogy eddig volt a szokás. Sokkal célszerűbb, ha az ujjaink lemetélése helyett a kabát ujját eresztik le - mondta, Urbán Ernő pedig megírta (*Vidéki hírek*, 1957).

A MARADÉKELV

Bizalmatlan lenne K. Nagy Sándor (Túrkeve), hogy ennyire szűkszavú? A legkevésbé sem, a sokat tapasztalt ember megfontoltsága tömöríti mondandóját, no meg a figyelem, hogy mit mond, mit akar, milyen ember a partnere. Munkámat segítő minden megyéből összeírt tízhúsz karakterisztikus elnököt - köztük sok nyugdíjast is -, akiket érdemes meghallgatni.

- A szüleim már nincstelenek voltak. Heten voltunk testvérek, én a sorban a harmadik, hat osztályt végeztem legjobb tanulóként, de az öregem direktóriumi tagsága miatt sem tanulhattam tovább. Tizenhét éves voltam, amikor Túrkevéről egy kubikoscsapattal felgyalogoltam Budapestre. A rózsadombi kertészetben helyezkedtem el, kulturált környezet volt, sokat olvastam, főleg természettudományos könyveket. Katonaság után ezerkilencszáznegyvennégyben Túrkeven feles kertészetet csináltam, amikor újra behívtak, ruszin és tót társaimmal bevártuk a szovjet csapatokat a Kárpátokban. Antifasiszta tevékenység miatt gyorsan hazajöttem a fogságból, felkarolt a párt, hívtak, de kertészkedni akartam. Csak nem hagytak békén, egy hónapos pártiskola után a kevi pártbizottságon lettem függetlenített pártmunkás, negyvenkilencben újból pártiskolára kerültem, onnan a minisztériumba. Szerveztük a zsámbéki akadémiát, aztán átmentem az agráregyetemre Bálint Andorhoz tanársegédnek: akkor nyolc elemim volt. Szakérettségit tettem, jártam az egyetemre, közben tanítottam is. Somos András tanszékvezető kiszúrt, rövid időre párttitkár lettem, az első káderezés után kineveztek adjunktusnak - akkor jártam a negyedik évet az egyetemen -, jól éreztem magam. Ezerkilencszázötvenegyben elküldtek pártfőiskolára, és amikor két év múlva végeztem, visszavíttek a minisztériumba. Hegedűs András miniszter egyik titkára lettem. Az ezerkilencszázötvenhárom júniusi határozat megpezsztette a közgazdasági gondolkodást. Nem emiatt oszlottak fel a téeszek, hanem azért, mert korábban megsértették az önkéntességet. A beadás agyonnyomta a parasztot, ötvenhárom tavaszán, amikor dolgozni kellett volna, a pékség előtt álltak sorban. A határozat szép önkritika volt, de sokan úgy értették, azután nem kell téeszt szervezni, káosz volt a fejekben, a párt, az állam tehetetlen volt, idegenek aratták a közös tábláit. Júliusban a miniszter még nagy egyetértő előadást tartott a párthatározatról, a decemberi szakmai határozat az ő áldásával tőlünk került ki, és ellentéte volt a júniusinak, mintha elfelejtettünk volna mindent. Ezerkilencszázötvennégy januárjában megválasztottak a minisztérium párttitkárának. A helyzetem mind nehezebb lett, azt kellett képviselnem, amivel egyre kevésbé értettem egyet. Ezerkilencszázötvenöt februárjában megpályáztam a túrkevei Búza-
kalász elnökségét. A negyedik ember lettem ezen a posztion, az előző elnökök ott voltak a téeszben. Az elnökök között találhatók tehetségtelenek, akarnokok, lumpen elemek, részesek, tolvajok, tapasztalatom szerint a leváltások, bukások mégis inkább a szövetkezeti mozgalom bizonytalanságának a következményei.

- Elnökségének három esztendeje - 1955-58 - különös korszak. Hogy zajlott akkor az élet Túrkeven?

- A szövetkezetek megszilárdítása napirenden volt, magához tért a mozgalom, de igazán feléledni nem tudott, ötvenöt őszén, figyelmen kívül hagyva a tapasztalatokat, újra nagyon keményen elkezdődött a szervezés. Hiába értek el ebben az évben a téeszek jobb eredményt, mint az egyéniek, a középparasztok távol tartották magukat a szövetkezettől. Még nem volt önálló nagyüzemi koncepció, a lefordított minta alapszabálytól egy milliméterrel sem lehetett eltérni, süketek és vakok voltak minden jó kezdeményezéssel szemben, a munkaegységrendszer hihetetlen károkat okozott. Rizst termeltünk, időben kellett aratni, mert nagyon nagy volt a szemvesztés. A sarlózásért hatszáz forintot fizettünk holdanként, és adni akartunk néhány kiló rizst. Nem engedték. 16 mázsás átlagterméssel kezdtük az aratást, amikor ez már hat mázsával kevesebb volt, akkor sem engedték, hogy tizenöt-húsz kiló rizst elvegyünk,

végül az utolsó öt holdra a malacokat engedték rá, nem volt érdemes levágni. Az érdekeltségi próbálkozásokért revizionistának nevezték.

És itt most álljunk meg egy pillanatra, annyira alapvető kérdésről van szó. A munkaegység-rendszer annak a téveszmének a szülötte, miszerint a szocializmus első pillanatától kezdve megszűnik az árutermelés. A munkaegység azért volt szent és sérthetetlen, mert ezt a politikai nézetet testesítette meg. Támasztéka a maradékelv volt, amit az 1951. júliusi minisztertanácsi határozat szentesített, előírva, hogy a szövetkezetek kötelesek a termésből először a beadást, aztán a cséplési részt, a gépállomási térítést teljesíteni, majd félretenni a vetőmagot, és csak a *maradék* osztható fel a tagság között. Rabszolgai kiszolgáltatottságba került a szövetkezeti tagság. Munkabért nem kapott, hogy mit kell termelnie - például gyapotot -, azt előírták, az övé csak a kockázat volt, és még csak munkát sem vállalhatott másutt. Napirenden volt, hogy a tag megkérdezte:

- Mit fizetnek ezért a munkáért, elnök elvtárs?

- Egy munkaegységet.

- És az mennyit ér?

- Majd év végén megtudja.

- Nemcsak a munkaegység értékét nem tudta - említi Péti János (Tamási) -, hanem azt sem értette, hogy 0,2 munkaegység. Hogy is értette volna, amikor a nevét is alig tudta leírni? Vagy nem értette, vagy nem tudta, miért dolgozik. Ezért forintosítottuk az összes munkát, de ezt nem fogadta el sem a járási tanács, sem a bank, így nekünk két zárszámadást kellett csinálni. Ötvennégy-ötvenötben gyorsan híre ment az ilyesminek, mindenképp le akartak róla beszélni a felsőbb szervek. Hasonló problémánk volt a háztájival is, ezen a dombvidéken másként alakult a gazdálkodás, mint az Alföldön, a kis értékű dombokat nem lehetett nagyüzemileg megművelni, mi itt adtuk ki a háztájit, és aranykoronában mértünk: húsz aranykorona értékű területet kapott mindenki - többet egy holdnál -, ami alapszabály-ellenes volt. Kijött valaki a megyétől, a tagok majdnem elzavarták az illetőt. Ezerkilencszázötvennégyben lettem a szocialista munka hőse, megyebizottsági tag voltam, képviselő. Prantner József első titkár behívatott, és amikor elmondtam neki, mit miért csinálunk, gratulált, így lett megművelve az elhagyott terület is, így nézték el nekem a kétféle elszámolást. Nagy dogma volt a brigádmunka. Az asszonyoknak millió más teendőjük volt - család, piac, kenyérsütés -, a brigád meg mindig az utolsóra várt, nehogy többet dolgozzanak a másikonál. Ezért mi ezerkilencszázötvenötben a kapásnövényeket lebontottuk családokra. A kukoricát vállalása szerint kapta, ami meg kötelező volt, mint például a gyapot, lebontottuk a vállalás mellé. De hogyan legyen érdekeltté téve? Azt mondtuk, megkapja a munkaegységet és a kukorica tizenöt százalékát. Ebbe megint belekötöttek, hogy kapitalista tendencia, pedig amiben nem volt érdekelttség - például a cukorrépában -, azt elhanyagolták.

Sási János, a Somogy megyei Tanács elnökhelyettese, amikor látta, hogy a marcali járásban nem halad a kaszálás és a kukoricabetakarítás, a vébéülésein javasolta, hogy adják ki részes művelésben, mire a járási első titkár bepanaszolta a megyei első titkárnál, hogy le akarja rombolni az általuk felépített szocialista nagyüzemet. Szirmai azt felelte, „rombolják” csak. De nem minden első titkár és nem minden időben válaszolt így. A kisújszállási mezőgazdasági osztály 1957. május 4-i jelentésében ott a büszke mondat: „Termelőszövetkezetünkben részes művelés nem volt.” A munkadíjazás körüli csatározás 1959 után is folytatódott.

- Az Óbuda megbízott elnöke voltam - említi dr. Ivanics András -, és kiadtam részes művelésre a földet. Munkaidő végén menetrend szerinti pontossággal megérkezett értem a rendőrség, bevittek a Tolnai utcába, és este tizenegykor hazaengedtek - ekkor már nem vittek. Szabó Istvánék később a részes művelésért - a nádudvari módszerért - kaptak Kossuth-díjat.

„Filmhős” elnök (*Mai telepések, Békeidő*) a Várong községet megőrző Tancsik József. Javaslatára 1960-ban a kukorica kollektív művelése helyett áttértek a részesre.

- Honnan jött az ötlet?

- Csak a hagyományokhoz kellett visszanyúlni, ezért is mondták rá, hogy kapitalista csökevény, tilos csinálni, mire mi eszmei napot írtunk jóvá, amire negyedréss kukorica jött ki. Fél napig magyaráztam a mezőgazdasági osztályon az eszmei napot, akkor sem értették, de nem is kellett érteniük. Addig míg a vegyszer be nem jött, maradt ez a forma.

- Nádudvar előtt alkalmazták?

- Nemcsak mi. De ők törték meg a szemléletet. Szabó Pista tudta meggyőzni a politikusokat, hogy másként nem megy.

Nagy Józsefnek (Csetény) még annyi fifikára sem volt szüksége, mint Tancsiknak. Amikor a járási pártbizottság megtiltotta a részes művelést, akkor ő kijelentette: „Mondják meg az embereknek, hogy nem lesz tovább részes művelés, mindenki megkapja a termény 33 százalékát” - és ezzel el volt intézve.

A részes mellett felsorolhatatlanul sok fajtája volt a bérezési rendszereknek azért is, hogy elködösítsék a lényegét, hogy a hagyományokhoz visszanyúló és megbélyegzett részes és készpénzfizetés helyett valami kevésbé gyanúsat alkalmazzanak. „Vissza” kellett lépni, dogmáktól kellett szabadulni, ezért ment irgalmatlanul lassan, de végül fönn is kezdtek belátni, hogy egyezsége kell jutni a tagsággal. Jobb, ha a termés bizonyos hányada fejében megművelik a földet, betakarítják a terményt, mintha mindez elmarad vagy csak ímmel-ámmal, sok veszteséggel folyik. Egyrészt felülről támogatott kísérletek kezdődtek a bérezésre, másrészt helytől - elnöktől, járástól, megyétől - függően előbb egyre több helyen eltúrték, később törvényesítették az egyedül üdvöztőnek hitt szövetkezeti elképzeléstől idegen részes művelést, ami a csirája volt annak az érdekeltségi rendszernek, amit az árutermeléshez visszatérő reformgazdaság próbál általánossá tenni.

Erdei Ferenc érezte ezeket a torzulásokat is. Fönn csendesen - egyesek szerint túl óvatosan - mondogatta, mit kellene tenni, lenn meg „bujtogatta” az elnököket. Balástyán ugyancsak Nagy Sándornak hívták az elnököt, s ezen a tanyás, ültetvényes vidéken sok kompromisszumot kellett kötni, hogy ne pusztítsanak, hogy békesség legyen, és dolgozzanak is az emberek. Talán épp hazafelé, Makóra menet Erdei sokszor megfordult ebben a szövetkezetben, a *Város és vidéké*-ben meg is írta a balástyai „száznapos ló” történetét (már láttuk, a ló szövetkezet-„ellenes” szerzet volt). Nagy Sándor jól emlékszik rá, hogy Erdei azt tanácsolta nekik: „Ne erőltessétek a túlzott szövetkezetesítést a tagok ellenére és a népgazdaság rovására. Az idő majd megoldja!”

Dr. Varga Zoltán (Veszprém) részben az említett bérezési kísérleteknek köszönheti, hogy elnök lett 1964-ben. A Dózsában 1962 után, részben az ekkori elnök italozása miatt, elég zűrés volt a helyzet, talán ezért is gondolták a tanácsnál, nekik nem árthat már a kísérletezés. Varga Zoltán a téesz első diplomása volt:

- Behívtak a megyei tanácsra, és közölték, ha ki tudok dolgozni egy új munkadíjazási rendszert, akkor az egész vezetést leváltják, és az új rendszer szerint működhet a szövetkezet. Legfiatalabb kollégámmal, Borbély Árpival -, aki jelenleg elnökhelyettes és párttitkár -

titokban kidolgoztuk az új bérezési rendszert. Ezt a teljesítménybérezést akkor munkanapos dotációs rendszernek hívták. Megnyertük a pályázatot, bekerültünk a minisztérium által támogatott öt kísérleti szövetkezet közé. Ezután jött a neheze; meg kellett mondani a szövetkezet vezérkarának, hogy álljon félre. A küldöttgyűlésen Takács János elnök régi harcostársa, Simon Gáspár, a járási tanács vezetője kijelentette a nyilvánosság előtt: „János, állj félre, eljárt fölötted az idő!” Félelmes dolog volt, az előtt a plénum előtt hangzott ez el, ahol jóformán mindenki személyes jó ismerőse, sőt rokona volt Takácsnak. „János, lemaradtál, az élet elment melletted!” - mondta a barátja. A felnőtt emberek elsírták magukat. Ez életemnek olyan emléke, amit sosem fogok elfelejteni. Nemcsak azért, mert előttem ezzel nyílt perspektíva, hanem a drámaisága miatt, hisz mindez egy kornak, a fényes szelek időszakának egyféle lezárását jelentette. Már nem volt elég csak a lelkesedés, kezdődött a racionális gazdálkodás időszaka. Az emberek felugráltak, hogy nem engedik Takács elvtársat. A járási tanács osztályvezetője elmondta, ha ragaszkodnak a régihez, minden úgy marad, ahogy akarják, marad a tizenhét forintos munkaegység is - akkor már ilyen rosszul állt a szövetkezet -, mire elhallgattak az emberek. De hogyan tovább? A járási osztályvezető ekkor vezetett elő engem meg az egész elképzelést - amit már megvitatott a járás és a megye -, és hárommillió forintos támogatással letette mellette a minisztérium is a voksot. Akkor az egész jövedelem nem volt ennél több az ezerötszáz hektáros üzemben, így a hárommillió nagyon meggyőző érv volt, átalakult a hangulat, mégis amikor arról volt szó, hogy én legyek az elnök, kikötötték, egyelőre csak megbízottként választanak meg. Molnár Jóska bácsi, a termelőszövetkezet negyvenkilences alapító tagja felállt, és azt mondta: „Rendben, hogy Varga megbízott elnök lesz, amíg nem találunk jobbat, de aztán nehogy úgy maradjon!” Így én igazából nem ezerkilencszázhatvannégytől, hanem csak hatvanhattól lettem választott elnök. Az élet érdekessége, hogy utána Jóska bácsi nagyon kedves barátom lett, az egész család a szövetkezet egyik legmegbízhatóbb családja, rájuk mindig lehetett számítani, a fiát én menedzseltem, jelenleg ő a közgazdasági osztály vezetője. Néhányszor megkérdeztem már, emlékszel-e rá, öreg... nem emlékszik. Hogy nem akar, vagy valóban nem emlékszik, ez számomra már közömbös.

Ez a kísérleti rendszer volt az első szakmai sikerem. Nem pusztán azért, mert engedték bevezetni, hanem azért, mert az öt szövetkezet közül egyedül a veszprémi Dózsa kísérlete lett sikeres, annyira sikeres, hogy a harmadik évre már nem is kaptunk támogatást. A téves szervezete ma is az akkor kialakított alapokon nyugszik.

- A hagyományos bérezési rendszerekhez kapcsolódott a kísérletek? - kérdelem, s pertunk magyarázatául annyit, miközben Zoli a pályán rúgta a bőrt, én a futópályán köröztem, sporttársak voltunk.

- Akkor az Erdei- és a Belák-iskola vitázott egymással. Erdei a klasszikus iskolát képviselte, a hagyományokat, Belák pedig a tudományos üzemszervezést, az agrárterületre ő hozta be a vezetéselméletet, és én elsőként doktoráltam ebből. Bár kettőjük koncepciója egészen más töről fakadt, a szövetkezeti élet szintézist teremtett közöttük. A miénk lokális kísérlet volt azazal az egyetlen céllal, hogy elszakadjunk a munkaegységtől, és napi érdekeltséget teremtsünk. Kézpénzzel fizettünk, de az akkori szabályoknak megfelelően csak nyolcvan százalékot.

- Mi lett az elődöd sorsa? Kérdelem azért is, mert valamiképp kapcsolódik a vérre menő bérezési vitákhoz.

- Ez kínos része az életemnek, mert hibái ellenére is szerettem Takács Jánost, hogy mást ne mondjak, ő volt az esküvői tanúnk. Egyenes, korrekt ember volt, egyéni tragédiája, hogy nem tudott váltani, nem tudott kilépni a negyvenes éveknek megfelelő gondolkodási körből, de a gazdálkodás nem érzelmi alapokon múlik. Bármennyire nem szimpatikus, mivel ez az igazság, elmondom, hogy az akkori városi első titkár, Szabóné megkérdezte, ha én leszek az

elnök, mit gondolok, mi legyen Takács Jánossal? Megmondtam, csak akkor vállalom az elnökséget, ha Takács elmegy a szövetkezetből. Nem éreztem magamban annyi energiát, hogy szembekerüljek egy bukott elnökkel és teljes kapcsolatrendszerével. Épp elég volt az új gazdasági formációt megvalósítani, ezt a másik terhet már nem tudtam vállalni, bármennyire antipatikus volt is a magatartásom. Annak a Takács Jánosnak az eltávolítását kértem, aki az alapító tagja volt ezerkilencszáznegyvenkilencben a jutasi szövetkezetnek, aki több alkalommal volt az elnök, aki ezerkilencszázötvenhatban tekintélyével tartotta össze a szövetkezetet. Erre az emberre kellett nekem azt mondanom, hogy nem tudok vele együtt dolgozni. Nagyon kemény, sokak szemében talán csúnya dolog volt ez, de ha ma kellene döntenem, ma is ezt mondanám. Azt a Takács Jánost, aki elnökként mindenkinek a barátja volt - legalábbis mindenki eljátszotta, hogy a barátja, és minden ajtó megnyílt előtte -, alig ismerték meg, miután kiderült, hogy nem lesz téeszelnök, és fél évbe tellett, amíg állást tudtak neki szerezni. Azt természetesen vállaltam, hogy elnöki bérét, bár szabálytalan, de kifizetjük, amíg nem kap állást. Nagy tanulság volt a története, nem is annyira az, hogy elvtelen kapcsolatokat tartott fenn, hanem inkább az, hogy a sok gazsulálója közül senki sem adott neki munkát. Ez azért is zavart, mert a városi pártbizottság többször visszatért rá, hadd maradjon mégis, amit én kategorikusan elutasítottam azzal, ha visszajön, lemondok. Köztünk megszűnt a kapcsolat, épp csak köszöntünk egymásnak. Azt hiszem, végül is raktáros lett a Bakony Művekben, majd dobódott ide-oda, mígnem a hatvanas évek végén agyvérzést kapott, és rokkantnyugdíjba került. Utána többször találkoztunk, és úgy tűnt, kitörlődött az emlékezetéből ez az idő. Sajnálom, hogy a temetésére nem tudtam elmenni, épp külföldön voltam, amikor hazajöttem és hallottam, hogy meghalt, már csak a sírjához tudtam kimenni. Takács János öt gyereke közül három a téeszben dolgozik, és kölcsönösen jó a kapcsolatunk.

Nem hagyható említetten, hogy a munkaegységrendszernek is szerepe volt abban, hogy sok szövetkezetben a különböző fenyegetések és retorziók ellenére sem voltak hajlandók éveken át dolgozni a tagok.

Kétféle alapállás alakult ki. Jásdon például nem dolgoztak, hogy bizonyítsák, nem megy a közös, fel kell oszlatni a szövetkezetet. Ez a törekvés 1956 előtt volt gyakoribb, de 1959 után is akadt rá példa. Pucsek István ezért kötötte ki, csak akkor vállalja el az elnökséget ebben az eldugott bakonyi faluban, ha megengedik a kukorica részes művelését. Hosszas huzavona után a járási vezetők azt mondták volt kollégájuknak: „Rád bízunk, de maradjon titokban, mert a zirci járásban ez nem mehet!” Egyik pillanatról a másikra azért ez nem fordította meg a hangulatot, így Pucsek 1961 őszén rendőrségi idézéssel vezényeltette ki a fogatosokat, hogy a prizmába rakott krumpli, répa ne maradjon takaratlan. Rendőrség ide, rendőrség oda, a bakonyi hófúvásban az egyik vasvillás tag csak megjegyezte az elnöknek: „Ütöttek már agyon embert Jásdon!”

Felesleges lenne részletezni a munka, a megélhetés, az ellátás összefüggéseit, vagy elisméltetni, miként teremtetett a munka egységet, egyenlőséget zsellér és nagygazda között. Höchst János (Pesterzsébet) még tudott valamit tenni a témához:

- Bolgárok, magyarok, svábok, tótok dolgoztak a téeszben. Konfliktus ebből sosem volt, mert munkája alapján értékeltünk mindenkit, azt néztük, mit tesz le az asztalra, hogy dolgozik, a többi nem számított. Ebben a többnemzetiségű társaságban nem is lehetett másként élni, csak úgy, hogy a munka a mérce. Nyílt lapokkal játszottunk, és ezerkilencszázhatvenkilenc végéig - az egyesülésig - a Dimitrovból egyetlen névtelen levél sem ment sehová.

Láthattuk, hogy a szövetkezeti mozgalom fordulópontjai a kölcsönös engedményekkel záruló megegyezésekhez is kötődnek. 1959-61 nem csupán az átszervezés, az agrárforradalom lezárásának időszaka volt, hanem az első kompromisszumé is: a parasztok azt mondták, elfo-

gadjuk a „kolhozt”, de a mi emberünk legyen az elnök, a hatalom pedig azt mondta, lépjetek be a szövetkezetbe, és választhattok elnököt. Két évtizedes küzdelem után, 1968 környékén általánossá vált a második egyezség is: ha engeditek a részes, a családi művelést, akkor dolgozunk - ha több árut adtok, akkor nagyobb jövedelmet kaptok. Végül is ennek köszönhetően a parasztság laza munkaerőcseréről nem szokás beszélni.

Hűtlen lettem K. N. S.-hez, de ez csak a látszat, az ő gondolatai biztattak a kitérőre, több szereplőnek ő maga adta meg a nevét. Térjünk hát vissza Kevibe - Túrkevére -, amelynek monogramja K. Nagy Sándor nevében is szerepel.

- 1956-ban kettős hatalom alakult ki Túrkevéen, de falun plasztikusabbak voltak a frontok, mint városon, a nagygazdák fenyegetése napi tapasztalat volt. A Mindszenty-beszéd aztán végleg eldöntötte, hová áll a parasztság: a régi világtól jobban félt, mint a télesztől. Ha a paraszt is átáll, nem tudom, mi lett volna. A tagság védte a szövetkezetet, de nem az ezerkilencszázötvenötös helyzetet kívánta vissza. A vezetőség megfogalmazta: a tanács ne szóljon bele a gazdálkodásba, munkaegység helyett pénzdíjazásra térünk át, melléküzemágot létesítünk, megoldjuk a tagi szolgáltatást, önálló ellátásra rendezkedünk be gyümölcsből és zöldségből, de a gyümölcs és a burgonya Keviben nem ment, ebben melléfoztunk. A pénzbeli díjazás is csak egy évig élt. Dögei kétszer leküldte az emberét, hogy beszéljen le róla, mivel ez nem sikerült, a bank fojtotta meg a rendszert. Nem vonták meg drasztikusan a hitelt, de ha beteg a sertés és később adják a szérumra a pénzt, ki bizonyítja rájuk, hogy pikkelnék rájuk? Pedig az eredmény egyértelmű volt, nagyjából tizedével kevesebb pénzzel ugyanennyivel több terméket állítottunk elő, mint az egyébként jó 1956-os évben. Ahogy a részes művelés, ugyanúgy a készpénzfizetés sem köthető egyetlen helyhez - Nádudvarhoz, Barcshoz -, ahogy azt teszik, mindegyik csirái benne voltak a mozgalomban. Az agrártézis - amit újságíró kollégám szerint ezerkilencszázötvenhat decemberében, ötvenhét januárjában Fehér Lajos maga körmölt a *Szabad Föld*-nél - leszögezte, hogy a díjazásra más szocialista forma is alkalmazható, nemcsak a munkaegység. Dögei, az FM, a bank mégis fellépett ellene, hatalmuk sok embert megfélemlített, aki csinálta, az sem mert szólni róla. Losonczyéknak Barcson volt tartalékuk, nem szorultak rá a hitelre, ezért ki tudtak tartani.

- A szorongatások miatt hagyta ott az elnökséget?

- Nem. Gazda voltam, „kakas a szemétdombon”, nem szívesen jöttem vissza ezerkilencszázötvennyolcban a minisztériumba, végül engedtem Fehér Lajos és Keserű János rábeszélésének.

- Csatába hívták: hamarosan kezdődött az átszervezés, utána a konszolidáció, 56-os vezetőségi határozatuk is mutatja, tudta, hol szorít a cipő, miért nem tágítottak hát rajta, hisz ön mégiscsak a termelőszövetkezeti főosztály vezetője volt a legizgalmasabb évtizedben, vagy Dögei árnyékából nem lehetett kilépni?

- Nem főosztályvezetői szinten folyt a játszma. Az ezerkilencszázötvennyolc decemberi határozat például leszögezi, nem kell mindenütt a legmagasabb, a hármas típusú szövetkezeteket szervezni, lehetett volna egyszerűbb, az adottságokhoz igazodó szövetkezeteket létrehozni, a megyék ezt szegték meg először.

- Ezért van legfeljebb mutatóban mai elnevezés szerinti szakszövetkezet a borsodi, a hevesi, a szabolcsi gyöngye földeken, köves, homokos vidékeken.

- Ezért. Megemlíthetem azt is, többféle munkadíjazási formát javasoltunk, volt megye, ahol nem is engedték kiadni a minisztérium brosróját. A nádudvari módszer részleteit Kacsóh Sanyi bácsi. Szabó főagronómusa dolgozta ki. (Földeáki Béla újságíró kollégám „közbenjárására” - Dobi István kézírásos beszűrésével - végül is nem egyedül Szabó István, hanem

Kacsóh és ő megosztva kapták a Kossuth-díjat, P. Á.) Hogy a megyebizottság ne bántsa őket, nekem kellett lemenni Debrecenbe. De hiba lenne tüzet nyitni a megyékre, akiknek a kezében volt a mezőgazdaság sorsa, azok között fenn sem értett mindenki a szövetkezethez. Maga Dögei, a miniszter nagy ellensége volt a munkadíjazás korszerűsítésének, a téeszek gépvásárlásának. Antos István pénzügyminiszter már ezerkilencszázötvenkilencben adni akart tízmillió forintot traktorvásárlásra. Hiába mondta ki már kétszer a párt, hogy a téeszek vehetnek gépeket, Dögei kiborult, majdnem felmondtam. A pénzdíjazásról illegálisan kellett eszmecserét tartani a minisztériumban, sokan nem értették, amíg árutermelés van, addig piac is van, s ehhez igazodó munkadíjazást kell alkalmazni. A gazdasági folyamatok történelmietlen megítélése hasonló nézeteltéréseket, végletes vitákat kavart a szövetkezetek tevékenységi köre - a melléküzemágak, a kiegészítő tevékenység - és a háztáji gazdaságok körül.

MIÉRT SÍR A BABA?

Kimutatták, hogy például 1957-ben az egyéni parasztság jövedelmének a negyede nem a mezőgazdaságból származott, szegényebb vidékeken jó, ha a megélhetés felét adta a föld, a termelőszövetkezeti parasztokat mégis be kívánták szorítani a barázdába, ami hosszú időn át mérhetetlen károkat okozott az országnak. Jó azért tudni, hogy a „paraszt kizárólag parasztizáljon” nézet mögött elsődlegesen a tervgazdálkodás elvágólagos rendje húzódott meg: mindenki csak egyféle dolgot csináljon - csavart gyártson vagy búzát termeljen -, mert tervutasításokkal csak tiszta profilú cégeket lehet - lehet? - alaki rendben tartani.

- Ezerkilencszázhatvanben a szarvasi és a környékbeli szövetkezetek is nehezen boldogultak - emlékezik dr. Lőrincz Ferenc (Sarkad) volt elnök -, melléküzemágot kellett volna csinálni, de kijött a megyei pártbizottság egyik munkatársa, és kijelentette: „Elvtársak, nem akarunk kócerájt! Inkább ingázzanak az emberek, hisz Japánban is ingáznak, mi koncentrált nagyipart akarunk!”

Békés megyét egyelőre még nem a koncentrált nagyipar, hanem a tartós elvándorlás jellemzi. A megyei vezetés korábbi fellépése a melléktevékenység ellen viszont tagadhatatlanul azt eredményezte, hogy amikor a hetvenes években felszították a támadást a tevékenységi kör bővítése ellen. Békésben nem voltak rendőrségi, bírósági eljárások, hisz nem volt tüzzelvassal irtandó melléküzem.

Perényi István (Inárcs, Pest megye) épp csak akasztott ember nem volt - bár néhány alkalommal kevés hiányzott hozzá -, de most nem kalandjairól, törvénybírói munkájáról, eltartási szerződéssel szerzett kulákságáról, a nyolceleemis volt elnök márványtáblát kívánó érdemeiről akarok szólni, pusztán élete idevágó passzusáról.

- Inárcson megalakulásától kezdve jól fizetett a téesz. Már ezerkilencszázötvenhétben spárga-termelő szakcsoportot szerveztem az állami tartalék földön, visszahoztam a hagyományos kultúrát a faluba. Voltunk vagy ötvenen, és mint egy kicsi téesz, úgy működött a szakcsoport, ahogy ebbe beléptek, úgy léptünk át együtt a téeszbe. Nálunk csak az első évben idegenkedtek az emberek, de amikor látták, hogy én mindenáron kedveskedni akarok nekik, hogy a javukat akarom, akkor dolgoztak erősen. Ezerkilencszázhatvankettőben tizenkét napra elvittek a Szovjetunióba, összejártam ott sok szép nagy gazdaságot. Volt ott olyan hatalmas búzatábla, hogy a végét nem lehetett látni, akkora kalászosokkal, hogy na. Engem nem az érdekelt, hogy ott elől mit beszélnek, elvegyültem az emberek között, őket kérdezgettem. Az egyik helyen annyit érdeklődtem a gépcsoportnál, hogy ottfelejtett a busz. Mondták, ne izguljak, motoron utánuk visznek, csak igyunk egy kis vodkát, és beszéljünk még. Megkérdeztem, miért áll ott

elhanyagolva kétszáz kombájn, hogy a paraj ki van belőlük növe, amikor már érik a búza. Ott maradt a pártbizottság velünk lévő munkatársa is, és figyelmeztetett, hogy ne mondjak ilyet. Miért? Ismerjük csak meg egymást, tanuljunk egymástól, én is tőlük, ők is tőlem, ha olyat mondok. Láttunk olyan helyet, ahol tanulhattunk, de sokfelé azt láttam, hogy nem szívesen dolgoztak az emberek és nem szépen. Láttam olyan káposztát meg olyan paradicsomot, hogy nem ettem volna belőle. Amikor hazajöttem, akkor vezettem be a szorgalmas, jó munka megbecsülését. Ha azt akarjuk, hogy ez az ország gazdag legyen, akkor legelőször a dolgozó népet kell érdekeltté tenni, hogy kedvvel dolgozzon, mert ha termelni fog, akkor lesz eredmény is. A járás ezt sehogy nem akarta befogadni. Sehogy, sehogy, sehogy! Hetenként cibáltak a pártbizottságra háromszor is, hogy vissza akarom állítani a kapitalizmust, mert úgy csináltam, hogy aki a kötelező száznyolcvankét munkaegységet elvégezte, annak állandó háztájit adtam, s ő oda kutat fűrathatott, s ha kertészkedett, az az ő plusz jövedelme volt. Hogy munkát tudjunk adni az embereknek, harminc darab forgácsoló, pontozógépet hoztam ki az Ikarusból, megcsináltuk az üzemet, ami ma is megy. Ezek miatt lehet megnézni Inárcsot, hogy a kétezer-nyolcszáz lakosú falu hármezer-nyolcszáz lakosú lett, a szomszédos Kakucs meg hármezer-háromszázról lecsökkent kétezer-nyolcszázra. Az akkori járási titkár mindent akadályozott, egyetlen melléküzemet sem akart engedélyezni, több kárt okozott a szövetkezetnek, mint bárki más, de én visszafóráztam. Vádiratot szerkesztettek ellenem, berohantam a járási ügyészhez: Zoli bácsi, hát ezt lehet így!? „Nem, de tudod, a pártbizottság...” Szemen köptem ott a székin, ahol ült. Többet nem vagy a barátom, eztán az én udvarom ne látogasd, ne gyere hozzám, mert agyoncsaplak! Két hét múlva szívinfarktust kapott és meghalt. Üzentek a járástól, hogy a temetésen én mondjam a beszédet, mert én voltam a legjobb barátja. Csak voltam! - üzentem vissza. Megindult az eljárás ellenem és a segédüzemek vezetői ellen, ezt akarták lerobbantani. Végül Boros János bíró lett a védőm.

- Mikor volt ez?

- Hatvanhat? Hatvankilenc? Pontosan nem emlékszem, annyi mindenben ment keresztül az ember. Góga Pistánál, a téesz jogtanácsosánál talán megvannak a papírok.

- Ezerkilencszázhatvannégyben kerültem az inárcsi téeszbe, az öreget már akkor ki akarták nyírni - emlékszik dr. Góga István ügyvéd -, pedig rendkívüli egyéniség, a villamosítást a saját pénzén kezdte el, érte léptek be a téeszbe az emberek.

- A melléküzemág miatt indult ellene a hajsza?

- Az indok ez volt, az Ikarus akkor már kitelepítette a szövetkezetbe a gépeit, hatvannégyben jó volt az eredmény, mégis zaklatásszerű vizsgálatokat folytattak. Hatvanöt márciusában már nyílt agitáció folyt Pista bácsi ellen, az áprilisi tervtárgyaló közgyűlésen javasolták, hogy az egyik kisstílusú brigádvezetőt válasszák meg elnöknek, akit könnyen zsebben tarthattak volna. Körülbelül hatszázötvenen vettek részt a közgyűlésen és negyvenketten szavaztak az új jelöltre. A járás vezetője utasította a titkárnőt, írja azt, hogy az ellenjelöltet egyhangúlag megválasztották. Figyelmeztettem, hogy ez okirathamisítás lenne. Nem számított. Ezek után a jegyzőkönyvet elküldtem az Ikarusba, hogy segítsenek. Javasolták, írjam meg a KB-nak, miként váltották le az öreget. Hónapok után megkerestek engem is, az öreget el akarták vinni Újhartyánba elnöknek, de nem vállalta, és a következő évben újból megválasztották. Pista bácsi töretlen jellemű, éles eszű magyar ember, most már nagyon tönkrement, de akkor még a megjelenése is lenyűgöző volt, ellene csak olyan kifogást tudtak előkotorni, hogy túl jó az emberekhez.

Az agrártézis (1957. július), majd az ezt követő párt- és kormányhatározatok a mellék-, segéd- és feldolgozóüzemi tevékenységet elsősorban a téesz saját szükségleteinek az ellátására

engedélyezték, többek között a munkaerő foglalkoztatása érdekében. Az állam pumpálta a mostoha adottságú szövetkezetekbe a milliókat, sok képviselője mégis orrba verte a téeszeket, ha megpróbáltak a saját lábukra állni, még akkor is, ha a hagyományos falusi foglalatosságokat karolták fel, mondjuk a mészégetést vagy a fafeldolgozást. Ugyanekkor több ipari vállalat komolyan vette a ráosztott téesz patronálását, és a kölcsönös előnyök figyelembevételével - lásd Ikarus - bizonyos munkákat, gépeket kiadott falura. Jelentkezett a hiánycikkkel bajlódó kereskedelem is, kis- és középüzemek híján a téeszek lettek ezer apró cikk gyártói.

Bognár István (Óhíd) jobbára melléküzemági „ténykedések” miatt ült 36 hónapot előzetes fogvatartásban, ebbe bukott bele, de előzőleg országos elsők is voltak, jól futott a téesz:

- Mint volt kereskedő azt vallottam, nem elég termelni, kereskedni is kell. Miután egyesültünk Sümegcsehivel, gyönyörű erdők is lett, de a fát bagóért el kellett adnunk az erdőgazdaságnak. Jártam jobbra-balra és felfedeztem, hogy a Lignimpex bútordíszeket exportál. Szóltam a járási titkárnak, Szaniszlónak, hogy szeretnék segédüzemet létesíteni, de ő azt mondta, szó sem lehet róla, pedig a csibeüzemünket meg kellett szüntetni, és annak a helyén, a régi tanyaépületekben néhány fűrészt beállításával jó pénzt tudtunk volna keresni. Hazamentem, kitelepítettem a csibéket, megvettük a fűrészt, és elkezdtünk dolgozni. Néhány hónap múlva megkaptam az idézést a pártfegyelmi, amiért engedély nélkül megcsináltuk a segédüzemet. Vittem a papírokat, miszerint egy köbméter fából hatszáz forint helyett háromszor annyi értékű árut termelünk ki úgy, hogy tűzifa is marad, és még foglalkoztatunk vagy húsz embert. Szaniszló elvtárs azt mondta, ha ez igaz, akkor kérhetünk engedélyt az üzemre. Ez az üzem nekünk az első évben egymillió forint nyereséget hozott. Egy másik kihasználatlan épületben ezerkilencszázhatvanötben forgácsolóüzemet csináltunk. Hiánycikkeket gyártottunk -, elektromos mágneses kapcsolót és mosógéptengelyt a SZIM-nek - amihez nem volt szükség komoly gépekre és nagyobb szaktudásra sem. A felsőbb szervekkel sokkal többet kellett vitatkozni ezek ügyében, mint a tagsággal. Pedig nekünk nem voltak számottevő természetátlagaink, kukoricából húsz mázsát termeltünk holdanként, igaz, akkor még ez is nagy szó volt, vizsgálták is, hogy miféle csalással értük el. Vettünk kiselejtezett tartálykocsikat, a tejet ezzel vittük be a tejiparhoz, visszafelé meg savót szállítottunk a disznóknak. Nem egy fejből pattantak ki ezek a szikrák, hanem sok fejből, sok tapasztalat szülte őket. (Büntetését végül azért kapta, mert el nem készített termékeket is szerepeltettek a mérlegben. Társaival együtt különösen nagy kárt okozó csalásért, hűtlen kezelésért ítélték el három és fél évre 1978-ban, amit az előzetes fogvatartással ki is töltött.)

Voltak megyék, mint például Borsod, ahol a merev átszervezést - jobbára csak téeszeket engedtek szervezni - szűk látókörű „megszilárdítás” követte, nem engedték a melléktevékenység folytatását, ami együttesen olyan történelmi lemaradást okozott, hogy attól már az ország feje fájt.

Különössége ennek a viharos változásokkal teli „aranykornak”, hogy a vegyiparral, de még a kohászattal is hamarabb „kiegyezett” a mezőgazdaság, mint édestestvérével, az élelmiszeriparral. Pékségek, pálinkafőzők, borpalackozók, vágóhidak, tejüzemek létesítése, átvétele általában nehezebb volt, mint szövetkezeti öntöde nyitása. Ha ésszerűsége - no meg az elnök összekötöttesei - révén pálinkafőzőt építenek, de különösen ha régit megnyitottak, vagy arra vetemedtek, hogy az iparágtól elpereltek egy kis üzemet, megpróbálták őket tüzzel-vassal megakadályozni ebben, végül nyakukra küldték a Kőjált, s ami állami cégér alatt működhetett, az szövetkezeti üzemként nyomban alkalmatlan lett a termelésre (pl. Sasad, Kaba stb.). A takarmány háborúról leginkább a marhák tudnának véleményt mondani, akik nem egy esetben romlott étket kaptak, kapnak - a szállítási, tárolási költségekről most ne is beszéljünk -, mert a takarmánymonopóliumot féltékenyen őrző Gabonatröszt engedte is, nem is, hogy a szövetke-

zetek keverőüzemeket létesítsenek. (Feltételezem, ez a szűk látókörű ellenlábaskodás is hozzájárult a mezőgazdasági és élelmiszeripari ágazatok összevonásához, a MÉM megszületéséhez.)

A mezőgazdasági nagyüzemek ilyesféle átalakulása felkészületlenül érte a jogalkotást is. A bizonytalanság miatt sok helyen nemcsak a visszaélések ellen léptek fel, hanem az olyasféle tevékenység ellen is, amiről nem szögezték le a paragrafusok, hogy engedélyezettek, márpedig ha nem engedélyezettek, akkor tilosak!

Az ésszerűtlen korlátok 1967-es lebontása, no meg az új mechanizmus felszította vállalkozási kedv megdobogtatta a vállalkozó tehetségek mellett sok szerencselovag szívét is, működési területüket áttették a szövetkezetekbe, ahol egyébként is rugalmasabb, de többnyire szabályozatlanabb, kiforrotlanabb, kevésbé ellenőrzött gazdálkodást folytattak. „Áldásos” ténykedésüknek is köszönhető, hogy némi túlzással a melléküzemek - s háttérben a szövetkezetek - lettek, úgymond, minden rossz forrásai, elcsábították az üzemek legjobb dolgozóit, loptak, csaltak, hazudtak, s a munkásosztály helyzete részben az ő ügyeskedéseik miatt nem alakult még kedvezőbben.

A reform lefékezésével, a politikai irányvonal bizonyos módosulásával egy időben korlátozó intézkedések születtek: 1972 közepétől a téeszek nem termelhettek iparcikkeket önálló értékesítésre - mondjuk ételízesítő - , kooperációs szerződéseikben rögzíteni kellett a téesz dolgozóinak fizetendő bért stb. Bár felszámolni - nyíltan - senki sem akarta a melléküzemágakat, sőt a Politikai Bizottság a mezőgazdasági termelés iparszerűvé válásával együtt törvényszerűnek ítélte a tevékenység bővülését, az említett korlátozások után sok helyen mégis igyekeztek mindent lesöpörni az asztalról. A veszteséges téeszeknél például az volt az első intézkedés, hogy kötelezték őket a „gyanús” melléktevékenység megszüntetésére.

Holma Miklós (Nézsza) nem kevés agitációval került 1972-ben a hárommilliós veszteséggel terhelt elnöki székbe: - A szanálási jegyzőkönyvbe nagyon sok badarságot összeírtak, mindekelőtt azt, hogy ezen a kedvezőtlen adottságú területen szüntessük meg a melléküzemágakat. Elolvastam, félretettem, és úgy csináltam, ahogy gondoltam. A bank résen volt, figyelmeztetett, mondtam, vigyék a pénzüket, mert fél év után már ki tudtuk őket fizetni. - Természetes, ha nem így alakul, a rokkantnak levágták volna az egészséges lábát is. Sárszentágotán egy bontóüzem létesítése miatt zavarták világgá a vezérkart, tönkre is ment a téesz teljesen, a pártbizottságról „kiutalt” elnök két évig bírta, 48 évesen nyugdíjazták.

- Van egy saját zsebből fizetett ötszáz forintos büntetésem, amiről többször elmondtam: a nyugtát tegyék majd a sírba velem - említi Sedró János (Pilis) nyugdíjas. - Ezerkilencszázhetvenben csináltuk a ma is jól működő öntödét. Államigazgatási jogból vizsgáztam, tudtam, hogy erre csak a községi tanácstól kell engedélyt kérni, ezt meg is kaptuk. Később mégis felelősségre vontak. A jogtanácsossal is utánanézettem, a járás mégis megbüntetett, mert a megye piszkálta az ügyet. Pedig vigyáztam rá, ide ne kerüljenek csibészek, ha valakit a melléküzemágba felvettünk, kapcsolataim révén (rendőrkapitány volt korábban, P. Á.) utánanézettem, ki fia, borja.

A Mátra északi lába nem kimondott mezőgazdasági terület. Parád, Recsk nem boráról, búzájáról ismert, Bodonyban húsz év alatt megfordult vagy hat-hét elnök, az állandó veszteség sosem tűnt el, előfordult, hogy negyvenmilliós termelési érték mellett húszmillió forint volt a veszteség. Hosszú időn át a körzetben az egyetlen kivétel Mátraderecske volt, bár amikor 1963-ban odakerült Forgó János, csak tíz forint volt a munkaegység. 1966-ban bevezették a készpénzfizetést, szűkítették a vezetésszerkezetet, aztán meliorációba kezdtek. 1967 óta

visszaesés nem volt, Forgó elnökségének utolsó hat évében a megye öt-tíz legjobb szövetkezete között volt a gazdaság.

- Minek köszönhető az eredmény? - kérdeztem 1984-es menesztése után Forgó Jánost.

- Az első időben a szervezettebb munkának és a megfelelő szakmai irányításnak. Ezután a melléküzemági tevékenység fokozatos beépítésével, az itt képződő forintokkal sikerült nyereségessé tenni az alaptevékenységet is. Mivel a melléküzemágban semmiféle kényszer nem volt, ami ráfizetésesnek bizonyult, megszüntethettük. A melléküzemágak miatt nagyon sok konfliktusom volt. Az első időszakban nem voltak egyértelműek a jogszabályok, s az emiatt képződő bűvös körből csak nagyon nehezen lehetett kitörni. Ha például engedélyt akartunk kérni valamilyen üzemre, akkor ahhoz a Köjál, a tűzoltóság, a munkavédelmi hozzájárulása kellett, ám ezeket csak működő üzemnek adták meg. Ki voltunk téve annak, hogy valamibe beleöljük a milliókat, s az engedélyt nem kapjuk meg. Ahhoz, hogy működjön egy üzem, szerződéseket kellett kötni, ám ha nem engedélyezték, akkor az ember ezeket nem tudta teljesíteni, egy ilyen ügy miatt kis híján börtönbe kerültem.

Mintegy ötmilliót fordítottunk 1970-ben a fémtömegcikkgyártásra, megvoltak a tanácsi engedélyeink: vagyis a teszőv javasolta, a járási mezőgazdasági és ipari osztály javasolta, s végül a megyei mezőgazdasági osztály javaslata nyomán került a szakminisztériumba engedélyezésre. Csergő elvtárs, a miniszter elutasította a kérelmet! Nyomban harapott a pártbizottság: „Persze, mert Forgó kis KAEV-ot (Könnyűipari Alkatrészellátó Vállalat) hozott létre!” - tőlük kaptuk ugyanis a célgépeket az alkatrész gyártásához. Egyértelmű volt, hogy ennyi ablakon kidobott pénz után eljárást kell ellenem indítani, a negyven asszonyt foglalkoztató üzemet pedig azonnal le kell állítani. Amikor megkérdeztem tőlük, hogy mit csináljak a negyven asszonnyal meg a kötbéres szerződésekkel, azt mondták, ez az én dolgom. Végül arra kényszerültünk, hogy éjjel dolgozzunk. Megmondtam az asszonyoknak, vagy megegyezünk abban, hogy éjszakára járnak, s hallgatnak az egészről, amíg valami nem történik, vagy megszűnik a munka. Három héten keresztül csak éjszaka dolgozott az üzem, nappal pedig be volt zárva, mintha végrehajtottuk volna a leállítást, az ellenőrök ezt meg is állapították.

- Bátor ember, hallja-e!

- Nem tehettem mást, a fejem fölött lebegett Damoklesz kardja. Végül eszembe jutott, hogy idevaló Faluvégi elvtárs. Felmentem hozzá a Pénzügyminisztériumba, s ugyanígy elmondtam neki is, hogy mi a helyzet. Felhívta Csergőt, s elmondta neki, hogy szülőfaluja nem kapta meg az engedélyt a fémtömegcikkgyártásra, pedig a vidék nagyon sivár, s kéri, ha lehet, bírálják felül az elutasítást. Négy nap múlva ki lehetett nyitni nappal is az üzemet, s én is megszabadultam, úgy lehet, a börtöntől. Most már stabilan húsz-huszonötmillió forint árbevételt, három-négy milliárd nyereséget hoz ez az üzem.

- Folytatnak más kiegészítő tevékenységet is?

- Ezt megelőzően hoztuk létre a saját építőbrigádot, velük sokkal olcsóbban valósítottuk meg a saját beruházásokat. A Gagarin Erőműnél földgéprészlegünk dolgozik - mi kezeljük a zagyteret -, ami ötvenmillió forint árbevételt hoz húsz százalék fölötti nyereséggel Tatai exportgépcsomagolónk a Hűtőtechnika Szövetkezet nem egy esetben vagonnyi termékeit csomagolja. Embereink az igényektől függően kéthetenként utaznak oda, tíz ember tizenkétfélmilliót termel.

- Hogy kerültek épp maguk ezekre a helyekre?

- A Gagarinnál a siroki víztársulat dolgozott, mint ellenőrző bizottsági elnök én jegyzőkönyveztem, hogy a tagszövetkezetek érdeke háttérbe szorul, mire határozatot hoztunk, hogy hagyjon fel ezzel a tevékenységgel, s mi azonnal beléptünk a helyükre. Tatára úgy kerültünk,

hogy itt a melegvizű strand mellett víkendtelkeket osztottunk, s idejött az egyik tatai üzletkötő is, hogy szeretne telket kapni. Elbeszélgettünk, s ő ajánlotta, hogy beléphetünk erre a munkára, mert elődünk, egy másik téesz akkor épp csinált egy bakit, a gép egyik részét Moszkvába, a másikat Szibériába címezték. Elutaztam Tatára, s megegyeztünk az elnökkel, ha kevesebért vállaljuk, akkor mi kapjuk a munkát. Azóta hárommillióról húszra bővült ez a tevékenység, és 15 százalék fölötti a nyereség.

- Egyszer sem tévedtek tiltott területre?

- Ezerkilencszázhetvenkilencben gazdasági bírság miatt végső soron a vádlottak padjára kerültem. A recski nagyberuházás idején több kisebb munkát kaptunk az ércbánya vállalatától, s ezekből valamit kiadtunk az ottani sportkörnek, az NB III-as focicsapat támogatására: ők vállalták a munkát, mi adtuk az anyagot. Feljelentés nyomán vizsgálat indult a sportkörben, s a népi ellenőrök eljutottak ide is, s mivel akkor még téesz nem végezhetett állami vállalatnak munkát, följelentettek bennünket a rendőrségnél, akik a szövetkezetet nem marasztalták el, mert végül is hasznos tevékenységet végeztünk. A népi ellenőrzés ebbe nem nyugodott bele, egymillió-hatszázezer forintos gazdasági bírságot terjesztettek elő ellenünk nem kevés rosszindulattal, sőt a hat hónapi munkával készített anyag tele volt összeadási meg szorzási hibával is. A hétszázezer forintba leolvadt gazdasági bírságot is igazságtalannak éreztem, mert ebben volt még háromszázezer forint, amit a téesztől a bánya részére kisajátított erdő kivágásáért, tuskótlanításáért kaptunk, ez pedig nem tiltott tevékenység, hétszáz hektár erdőnk van, a fakitermeléshez gépeink, embereink vannak, robbantási engedélyünk van - ez beletartozik a szövetkezet profiljába. Végül leesett ez a háromszázezer is, maradt négyszázezer, amire a bíróság rátette a húsz százalék büntetést, lett belőle négyszáznyolcvanezer forint, egymillió-hétszázezer helyett. Ezért kerültem bíróság elé, és nyolcezer forintba büntetett a bíró. Utána a megyei tanács javasolta fegyelmi felelősségre vonásomat, de ezt a közgyűlés nem szavazta meg, azt mondták, összeadják a pénzt, s ha nem intem le a tagokat, akkor a három kiküldöttet lehet, hogy meg is verik. Azt hiszem, a megyei népi ellenőrzés ezt az ügyet nem bocsátotta meg nekem.

Akivel nem tudtam találkozni - Supér László (Tímár) nyugdíjas - ekképpen írt: „Ami községünkbe nemvol urasság 5-10 kisparasztok. Össze dukta a fejét a józanparasz dolgozó és asztmontuk itt élned és meghalnod kell Tímári parasztok. De azt mondtam ha jól dolgozunk és igazi paraszt előre látunk akkor lesz eredmény. 10 évig küszködtünk az árvizel aszájal volt jó év is de sok év rossz volt 1970-ben mellék üzem ágakat létesítettünk gumi vasrészleget támogatást a Megyei-Járasi tanács nem adot ikább elenezték csak a szövetség támogatot kiemelkedő vol Koppány István munkatárs. Addig üldöztek bíróság elé kerültem a mellék-üzem ágért 3 évig ültem a vádlotak padján. Az idegem teljesen tönkre ment végette »felmentettek« mert egy fillért se vettem el a közösből soha.

Akor bünvol a mellék üzem ág, meg az is ha a háztájiba sok volt a jószág, de fizetni nem-tudunk de kenyér minden tagnak kellett. 60 munka egységért votam elnök 20 Ft-ér egy m. e. ezért kevés a nyugdíjam. Ha tudunk találkozni sok mindent be bizonyítok és elmondok.”

Muity Sándort (Mélykút), a fogathajtás volt országos bajnokát (a világbajnok csapatnak nem ő, hanem a fia volt a tagja) elragadta a csikó. Igaz, tréfából lett Muity báró, de hogy ez az elnevezés rajta is maradt, sejtet valamit a mentalitásából. (Téesz küldöttség járt Párizsban, és az egyik raccsoló elnököt annyit ugratták - Pixi grófnak csúfolták -, hogy bemondta a kemping hangszóróiba: „Muity bárót várják a kijáratnál!” Tódultak a magyarok bárót látni, de csak egy téeszelnököt láthattak, akiből ugyan nem hiányoztak a főúri tulajdonságok sem, szeretett kitűnni, tündökölni.) Látványos akcióival Muity ideig-óráig mindenkit lenyűgözött. Vett például egy kiselejtezett budapesti kék autóbust, s ez nemcsak a majorba hordta dolgozni az

embereket, hanem a gyerekeket is vitte az iskolába, az öregasszonyokat a búcsúba, a szülőket a ballagásra. Egy autóbusz költségeit elviseli egy jó szövetkezet, az is lehet, hogy az emberek hangulatában megtérül a kiadás, talán még az is eltűrhető feltűnősködés, hogy piaci napokon a fogattal behajt a sorok közé - nekem azt mondta, azért, hogy a lovak szokják a tömeget -, a baj ott kezdődik, amikor a földeken nem terem, aminek teremnie kellene.

A három mélykúti szövetkezet együtt kapcsolódott be az aranyhomok programba, közösen hatalmas szőlő- és gyümölcsstelepítésbe kezdtek, ám a harminc-ötvenmilliós költségektől a másik két szövetkezet vezetői visszahőköltek. Muity ekkor elintézte, hogy megkapja az ő hitelrészüket is: majd ő megmutatja. Megítélték neki a milliókat - igen, azt hiszem, inkább neki, mint a téesznek -, s a telepítés jó üzlete lett a tagságnak is: ekkor az Alkotmány fizetett a legjobban. De a jó üzlet akkor igazán jó, ha a szőlő és a gyümölcs termést is hoz. „Az ország legnagyobb szőlőtermelő szövetkezetében” a végeláthatatlan telepítések jókora része rossz talajba, vízjárta területre került. Valószínű, nem csupán a fagy, hanem az előbbihez hasonló okok nyuvasztották a barackost is, hogy a többszáz hektárnyi terület anno kétkalapnyi gyümölcsöt hozott. (Akkor épp a májusi fagynak örültek, mert rá lehetett fogni a téli fagykárt is, ami után egyébként nem térített volna a biztosító.)

Amikor dőlt a pénz a telepítésre, akkor még olyan allűrre is futotta, hogy lovas versenypályát építsenek, ahol aztán nemzetközi versenyt is rendeztek. A termőre fordulásig, jobb híján, meg kellett volna húzniuk a nadrágszíjat, de ezt nem Muitynak találták ki. Széles körű bedolgozói hálózatot szerveztek, az ország 148 településén léptek be a kisiparosok a szövetkezetbe, feltehetően azért, mert ezzel jobban kerestek, megszabadultak az adózás nyűgétől és az ellenőrzéstől is. Közülük többen 10-15 embert foglalkoztattak, s jövedelmük 1974-ben elérte a millió forintot. Az egyezés szerint a munkát a bedolgozók jobbára maguk szerezték, a jövedelem nagyobbik része is őket illette munkabér, gépköltség, rezszi címén, a többit a bélyegzőért kapta a szövetkezet. A három év alatt így szerzett tízmillió forintot akkor a bíróság teljes egészében munka nélküli jövedelemnek ítélte, azt hiszem, ma valamiképp figyelembe vennék azt is, hogy a szerződések teljesítéséért a szövetkezet azért kockázatot vállalt. Ilyen távlatból ügyeskedésen túli tanulságai is vannak ennek a vállalkozásnak, amelynek méreteit jellemzi, hogy a bedolgozóktól tízmillió csavar került ki évente - amiből állítólag még a szovjet rakétákba is jutott -, cipőcsatjaik nélkül pedig az export jó része lehetetlen lett volna. (A csatokat a téesz bedolgozójának a bedolgozói készítették: egy tanárember meg a béna édesanyja, plusz 111 - azaz egyszáztizenegy - „alvállalkozó”.) A hiány nem ismert és nem ismer korlátokat, átlépi a törvényeket is. Csavarból, csatból úgy tudom, azóta sem kifogástalan az ellátás, pedig eltelt jó néhány év, és kisvállalkozások is születtek. Muityék talán ösztönzőbb formát alkalmaztak? Nem lehetetlen ez sem, szakíró kollégám hívta fel a figyelmem, hogy Muity találta ki az integrált sertésstenyésztést, ami azóta a háztájizóknak, a termelőszövetkezeteknek és az országnak is sokat adott. (Mint annyi sok mindennek ebben a történetben, a háztáji ügynek is volt némi szépséghibája, nevezetesen, hogy ez Muity „háztájija” is volt: felesége a háztáji irodában ugyan csak 1100 forint fizetést kapott, de azt elfelejtették közölni, hogy sertésenként még két forint is járt neki. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az asszonynak otthon volt az irodája, ahol az anyóást alkalmazták takarítónőnek, s a villanyszámlát is fizette a közös, az ember már csak legyint.)

Gyulától a Balatonig voltak vendéglőik, évente egyszer nagyszabású lovasverseny volt Mélykúton, ahol rangos vendégek tapsoltak „Sándor bátyánk” - a tagság egy részének „Apánk” - hajtó tudományának. Ez a nehezen megfogható tőke is szerepet játszhatott abban, hogy ebben az elítélt bedolgozói hálózatban hatvanmillió gomb készülhetett, méghozzá egyenruhagomb a Varsói Szerződés tagállamai részére: Muity hadseregeket szállítója volt.

Sok esetben érte a szövetkezetben a késő este, de hajnali négykor már ellenőrizte az istállókat. (Idősebb csikós említette: „Mindenkit tegezett, őt nem tegezték vissza. Tegezését majdnem megtiszteltetésnek vettem.”) Két baklegénye minden reggel hétkor előállt az irodához a fogattal, ha az elnök nem ért még rá edzeni, megparancsolta, hogy lépésben hajtsanak el az első tanyáig, mire visszajönnek, végez.

Jégverés után leborult a földre: „*Te, Isten*, ha vagy az égen, mit csináltál velünk!” Az Isten tegező viszonyuk ellenére sem játszott Muity kezére. Az állam - futva a pénze után? - a vízjárta szőlőtáblákat sem engedte kiselejtezni, jókora terület évekig hasznosítatlanul állt. A rések tömködésére az elnök fűhöz-fához kapott, megvette például a Vörös Csillag Traktorgyár kiselejtezett görgős ekéit - ezekbe az ekékbe más elnök is belebukott -, de a kiadás harmada sem térült meg. Zárszámadáskor Muity kivette a primás kezéből a vonót: „Most mindenki úgy táncol, ahogy én húzom!” És táncoltak.

A kártyavár akkor omlott össze, amikor a gabonavállalat „idő előtt feladta a rendőrségnek”, hogy a téesz feletette az állataival a cég náluk tárolt terményét. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy nagyobb szabású bűnperről van szó, a járási titkár felszólította az elnököt, hogy mondjon le, és el se menjen a közgyűlésre. A pártbizottsági ülésen majdnem sírásba torkolló hűségnyilatkozatot tett a párt, az eszme mellett, végül azt mondta: „Ebbe gebedtem bele, nem megyek el a szövetkezet éléről. Engem innen csak a temetőbe vihetnek.” Az alkudozások során végül is, talán a rokkantnyugdíj fejében, megírta lemondó nyilatkozatait.

A több hónapig tartó tárgyalás során Muity Sándorral riportot készített a televízió, nyilatkozatát e szavakkal fejezte be: „Most legalább meghallja az ország Tiborc panaszát!” Nekem kijelentette, tetteiért néhány év múlva kitüntetés jár: „Bízom a magyar bíróság pártos objektivitásában, biztos vagyok benne, hogy nem kerülök börtönbe. Lovasedző leszek.”

Négy évre ítélték.

- A hetvenes évek közepén erősödött a tagság nyomása, hogy oldjuk meg az asszonyok foglalkoztatását - említi Keller Ádám (Kocsola). - Megegyeztünk egy cérnázóüzem létrehozásában, de megfenyegettek bennünket a járási és a megyei pártbizottság néhány munkatársa miatt le kellett mondani az üzemről. Ez azt jelentette, hogy körülbelül száz család elköltözött Kocsoláról. A közgyűlésen a nőbizottság elnöke népművészeti babával ajándékozta meg a megyei első titkárt, s megmondta neki, azért sír a baba, mert az asszonyoknak nincs munkája. K. Papp elvtárs azt felelte, járjanak be Dombóvárra dolgozni.

Az 1974-ben indított „ellenreformáció” politikai, jogi eszközökkel meg jövedelemelvonással korlátozta a kiegészítő tevékenységet. Ennek során például a téeszek építőbrigádjai hátrányosabb helyzetbe kerültek, mint a kisiparosok. Fordulópontot jelentett az 1978. márciusi KB-határozat, amely többek között azt is konstataálta, hogy az állami gazdaságokban végzett tevékenységek több mint harmada nem mezőgazdasági jellegű, ők jobban benne voltak a „tilosban”, mint a téeszek. Végre 1980 végén megjelent a rendelet, amely a szövetkezetekre bízta a tevékenységi kör meghatározását. A helyzet változását mutatja, hogy amíg korábban 23, majd 19, ekkor már csak 9, illetve később 4 tevékenységi kör szerepelt a „tilalmi” listán, amelynek gyakorlásához külön engedélyt kell(ett) kérni. Végül a magyar mezőgazdaság példátlanul széles tevékenységi körűvé vált, ez is egyik szembevető jellegzetessége, bár a 80-as években a szabályozók, adók hatására sok területről visszavonult.

Varga Ferenc (Óbuda) kérdőívemre többek között ezt válaszolta: „Ki kellene mondani, hogy ágyút, pénzt, bélyeget gyártani állami monopólium, minden mást - azonos feltételek és szabályozás mellett - az csináljon, aki eredményesebben tudja csinálni.” Itt tartanánk? Nem teljesen. Többek között azért sem, mert az említett viták szörmentében kerültek nyilvános-

ságra. Az okok és a sérelmek tisztázása, a kritika elmaradt, ezért sokan cipelik sebeiket és rögeszméiket, s az első adandó alkalommal felfedik őket. Az Ipargazdasági Intézet 1983 decemberében adta ki *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ipari tevékenységének eredményei és problémái* című kutatási jelentést. Ebből idézek:

„Vizsgálatunk indítékául az a levél szolgált, amelyet intézetünk az Ipari Minisztériumból Juhász Ádám államtitkártól kapott, s amely a helyzet elemzését szorgalmazta.

A megbízás az alábbi - különböző fórumokon hangot kapott - felvetések megvizsgálását látta indokoltnak:

1. Az iparból eláramlott létszámnak jelentős része - egyes vélemények szerint mintegy fele - a termelőszövetkezetek melléküzemágaiba ment át.
2. Felvetik, hogy 1981-ben a vidéki mezőgazdasági termelőszövetkezetek budapesti melléküzemágaiban jelentősen (mintegy 10 000 fővel) nőtt a létszám, olyan területek rovására, amelyeken emiatt tovább romlott a nagy értékű gépek kihasználása, fokozva az amúgy is gondot okozó munkaerőhiányt.
3. A munkaerőt főként az erős termelőszövetkezetek tudják elszívni az állami iparból, mert elsősorban ezek képesek magasabb béreket fizetni.
4. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek melléküzemágaiban általában magasabbak a bérek, mint az állami iparban.
5. Budapesten és más nagyobb városokban (nem saját telephelyükön) a termelőszövetkezetek az iparból nagyobb bérrel és egyéb kedvezménnyel (illetményfölddel, rövidebb munkaidővel stb.) elszívott munkaerőt bér munkavállalással (a munkaerőt bérbe adva) magasabb bérért működtetik az állami iparban, így a nyereség egy része átpumpálódik a mezőgazdaságba. Ez ma már *tömegméretű* jelenség.
6. A termelőszövetkezetek ipari tevékenysége lényegesen nyereségesebb, mint az iparvállalatoké, nagyobb az eszközarányos nyereségük is.
7. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ipari tevékenysége túlméretezett, összes nyereségüknek mintegy a fele - kb. ötmilliárd forint - az ipari tevékenységből származik.”

Dicséret a kutatóknak, mert alapos vizsgálattal nem csak azt mutatták ki, hogy az iménti előítéletekben többnyire a kötőszó sem fedi a valóságot, hanem azt is, hogy a vádak jó részének épp az ellenkezője az igaz.

Akár a munkadíjazási rendszer, akár a melléktevékenység, akár a háztájival kapcsolatos elképzelések változását tekintjük át, arra a meleg víz felfedezésével egyenértékű megállapításra jutunk, hogy a politika és a gazdálkodás rendkívül szorosan együtt jár, a legapróbb kérdésekben is ezer szállal kötődik egymáshoz. A fordulópontokat tehát jobbára a politikai döntések, változások határozzák meg. Ezek a fordulópontok sok esetben „maszatosak”, egyik helyen előreszaladnak, a másikon lemaradnak.

- A mi megyénk olyan közel van Budapesthez, mint karácsonyhoz a szilveszter, mi viszont olyan távol vagyunk a fővárostól, mint szilveszterhez karácsony - mondta egy tesztvitkár. - Nálunk még ezerkilencszáznolcvanban is fogadtak el olyan megyei cselekvési programot, hogy ezt és ezt a beruházást el kell kezdeni, függetlenül attól, hogy a térsznek van-e pénze vagy nincs.

Varga Ferenc (Óbuda) említett válaszában azt is írta: „Az elvárást és a koldulást ki kell iktatni az életünkből, ezek teljesítéséért a vezetőket sokszor jobban elismerik, mint a gazdasági eredményekért, mivel a háttérben partikuláris érdekek vannak gazdasági és politikai vonalon is. A munka szerinti értékítéletet kellene egyértelműen a helyére tenni.”

Palyov György (Csabacsüd) ugyanezt így fogalmazta: „Nekem a cukorrépatermesztés nem politikai kérdés, hanem kimondottan gazdasági.”

SOK FALU, EGY NÓTA

Sosem sikerült még a forradalmakat kordában tartani. Az átszervezés is túlhabzott, némelyik faluban öt vagy tíz téeszt is alakítottak: akkor nem az ideális méret volt a legfontosabb kérdés. A gazdálkodás bölcsessége gyorsan elkezdte a helyesbítést a józan „egy falu, egy nóta” jelszó jegyében, és 1968-ban nagyjából annyi téesz volt az országban, ahány település: e területi és szervezeti koncentráció nélkül a szövetkezetek felegyenésedése nem sikerült volna. A töpörtyű téeszek egyesítése nemcsak gazdaságilag volt indokolt, hanem az egységesedés szempontjából is; csizmás-bocskoros, sváb-magyar, katolikus-református stb. téeszek kerültek össze, ezzel kezdődött meg az ellentétek eltűnése. Az egy falu, egy nóta ezt is jelenti: gazdasági, társadalmi programot. Ez az évtizednyi idő elmúlt, és a mindenkinek hasznos egyesülést egyre inkább felváltotta az egyesítés, a jó szegfűtermelő szövetkezetet összevonták a birkatenyésztővel a „minél nagyobb, annál szocialistább” jegyében. Nagyjából minél később történt az egyesítés, annál nagyobb volt az esély arra, hogy az előnytelen, esetleg egyenesen káros, sőt törvénytelen legyen. (Dr. Prugberger Tamás 1979-es vizsgálata szerint az egyesülések 10-15 százaléka még jogszabálysértő is volt.)

1985-ben negyedannyi mezőgazdasági szövetkezet van már csak, mint az átszervezés befejezésekor, nagyjából minden harmadik-negyedik településnek van téesze. Lehet, hogy a gépeknek nagy táblákra van szükségük - azért nem akkorára, mint amekkorát összehoztak -, de a településeknek meg értelmiségre, vezető egyéniségekre, önkormányzatra. A közösségtelenített emberrel az eget szántó technika sem sokra megy, tetejében a túlhajtott egyesítések megbontották az önellenőrző csoportokat. Nem csupán arról van szó, hogy a gazdasági és társadalmi optimum nem esik egybe: a méretek növelésével a hatékonyság is romlott, az ember érzékenyebb tényező, mint a gép. Félreértés ne essék, a mezőgazdasági üzemek növekedése világ-szerte megfigyelhető, csak a kollektív gazdaságok koncentrációja sokkal gyorsabb, viharosabb, mint a magángazdaságoké - igaz, a baráti országok többségében még nagyobb az üzemi méret, mint nálunk.

Lázár Lajos (Szeghalom) apostola meg áldozata is az egyesítésnek. Ötévi elnökösködés után családi okok miatt Debrecenbe költözött, ahol végül a városi tanács osztályvezetője lett 1966-ban.

- A szövetkezetek megerősítésének, gépesítésének, egyesítésének látványos és szép korszaka volt Dimény Imre minisztersége - állítja. - Az egyesülések csúcsa ezerkilencszázhetven-hetvenöt között volt, büszke vagyok rá, hogy részese lehettem, hogy a tizenegy debreceni szövetkezetet összehoztuk négybe, így nyílt meg a lehetőség a magasabb jövedelmezésre (a nagyobb szövetkezet magasabb kategóriába került, a vezetők felsőbb fizetési osztályba léptek, ez is jó mézesmadzag volt. P. Á.), de előnyös volt az egyesülés a beruházás, a támogatás szempontjából is.

- Az 1975-ös utolsó debreceni egyesüléskor a három téesz vezetői felkerestek, hogy vállaljam el az elnökséget. Csakhogy az időközben született párhatározat kimondta, hogy a szövetkeze-

tek már elérték az optimális nagyságot, és a további egyesüléseket leállították. Összeszaladt bennem az érzélem, megkerestem a vezetőimet, mit tegyek. Azt mondták, az egyesülés ki van mondva, egyesülni kell. Gubanc volt a dologban; az egyik gyenge adottságú téesz felkarolása fejében állami támogatást ígértek, amit azonban az újabb irányzat levágott, viszont mintegy tízmilliós veszteség volt várható! A megye kijelentette, hogy nem kapunk támogatást, a város viszont ragaszkodott az egyesüléshez. Amikor megmondtam, hogy január elsején nekem kell odaállni, hogy mi lesz, azt felelték: „A támogatásról a közgyűlésen nem kell beszélni.” Elnézést, parasztember fia vagyok, a legnehezebb időszakot szövetkezeti elnökként éltem át a szülőföldemen, én a legilletékesebbek előtt nem hallgatom el a leglényegesebb dolgot. Erre megkaptam, hogy megfutamodok, hogy pártszerűtlen a magatartásom; „Micsoda begazolás ez, amikor ki van mondva az egyesülés!” Néhány órai vitatkozás után felálltam: elvtársak, köszönöm a bizalmat, ilyen körülmények között nem vállalom az elnökséget! Igazam volt, mégis azonnal felfüggesztettek a tanácsnál az állásomból, pártfegyelmit kaptam, mert elvtelenül akartam pénzt szerezni a leendő szövetkezetnek, és kimondták; az egyesülést meg kell csinálni!

- A tagok is így gondolták?

- Megszavazták, persze más lett az elnök, év végén pedig jött a veszteség, és az államnak csak a zsebébe kellett nyúlania, hogy a nagy cirkusz után - elnézést! rendbe tegyék a szövetkezetet.

- A három hónapos felfüggesztést meg a fegyelmit követően is pártolója maradt az egyesítésnek?

- Már az induláskor arra biztattak, hogy az ezerkétszáz tagnak ne szóljak a várható gondokról: belegabalyodtunk a technikába, az emberekről pedig megfeledkeztünk. Városban ez nem annyira érződik, ott a tagság munkás jellegű, nem tökölődik: „Nem adnak többet egy forinttal? Megyek a GÖCS-be - a csapágyművekbe - dolgozni!” A fiatalabbak általában nem kötődnek annyira a szövetkezethez, a fiatal szakemberek sem. A napokban is mi történt, jön az egyik rizsőr gyalog, s mivel nekik szolgálati kerékpár jár, kérdem tőle, hogyhogy nincs biciklije, Pista bácsi. „Leselejtezték már tavaly, s nem vettek ezek másikat!” Kik azok az ezek? Van agronómus, van brigádvezető... „Szalad az mind, elnök elvtárs, nem ér rá szóba se állni az emberrel!” Mondani sem kell, mit rendeztem odabenn. Pedig annak ellenére, hogy a mi gazdaságunk tízezer hektáros, nincs ilyen gond (Lázár Lajost a fenti eset után szülőfaluja, Szeghalom visszahívta elnöknek. P. Á.), mert vidéken vagyunk, mert apáról fiúra száll a szövetkezet tisztelete, s ha a fiú kötődése lazább is, a háztáji, a közösség csak fogja. Én is azt hittem, milyen nagyszerű dolgot csinálunk a szövetkezetek összehozásával, de a gigantomania vált uralkodóvá, a szövetkezeti mozgalom a technika, a támogatási rendszer áldozata lett. Jó, hogy megállították ezt a hullámot, mert nem is tudom, hol tartanánk már. Tragédia, hogy a dunántúli soktelepüléses szövetkezetekben van, ahol egy hónapig sem látják az elnököt. Ha én nem tudok kimenni, megfordulni az emberek között, kezdem úgy érezni magam, mint az űrhajóban.

A termelőszövetkezetek negyede három vagy ennél több egyesülést élt át, és majdnem minden második szövetkezet négy vagy ennél több gazdaságból alakult. Mindössze másfél évtizednyi idő telt el az átszervezéstől az egyesítésig, és a kamasz közösségek együtt élték át a régivel rokon érzést, hogy megint elveszett valami, hogy valamit elvettek tőlük. Azt hiszem, minden szövetkezeti önállósággal kapcsolatos eszmefuttatás szempontjából figyelmen kívül hagyhatatlan, hogy a téesz egész ténykedését alapvetően meghatározó egyesülések, egyesítések túlnyomó többségét felül ötlötték ki, s vagy kerestek hozzá szövetkezetben belüli partnert, vagy nem. Az egyesülést a legritkább esetben intézték a tagsággal, velük csak szentesítették az elképzelést.

Az emberek kisebb közösségben érzik jól magukat, s korábban nem is alakultak ki azok az együttműködési formák - társulások stb. -, amelyek keretében megismerhették, „megkíváncsiultak” volna egymás társaságát. Felmérésem szerint csupán két olyan időszak volt, amikor a felsőbb szerv az egyesülések, egyesítések kevesebb - jóval kevesebb -, mint felét kezdeményezte: 1960 előtt és a reform éveiben. A felsőbb szervnek többnyire a függő helyzetben lévő elnök a partnere, ez alól épp az egyesítések legkeményebb időszaka a kivétel, a térképet ábrázoló 1973-78 között, ha partnert választottak, akkor az sokkal inkább a szakember volt, mint az elnök, az agronómust könnyebb volt a technológia varázsával elbájosítani.

Szinte minden megyében akadt egy-két szövetkezet, amelyik minden üdvöztető elképzelés ellenére megmakacsolta magát, és nem egyesült. Ilyen esetben többnyire leszámoltak az elnökkel, hisz a parancs az parancs, még ha „játszásból” szavazni is kell felőle. Ha mézes-madzag nem kellett, jött a korbács.

F. községében a pártszervezet bizottságot szervezett az egyesítés előkészítésére, aminek ő - az egyik térsz főagronómusa - lett a vezetője.

- Indokolt volt az egyesítés?

- Nem, nem is csaptak az egekbe a lelkesedés hullámai, de annyiszor megtárgyaltuk a témát, hogy nem illett ellentmondani.

- Hogy lett végül is elnök?

- Az előkészítés közben a három elnök szépen elfürészelte egymás alatt a fát, és olyan helyzetbe kerültek, hogy ők már nemigen jöhettek szóba.

- És mivel tudták lehetetleníteni egymást?

- A tagság körében elindult a polemizálás, hogy ki lesz az elnök. Nem azzal kezdték, ki lesz jó, hanem azzal, ki miért nem jó. A Béke elnökének azt rótták fel, hogy a kicsiben jó lehetett, de a nagyban ki tudja, mi lenne. A Petőfi elnöke jó képességű ember, de mivel alig egy éve volt itt, azt mondták, nem ismeri a területet, nem ismeri az embereket. A Dózsa elnökéről meg azt hozták fel, hogy nem érti a szakmát úgy, ahogy kéne: csak a negatívumokat említették mindről.

- Korábban azt mondta, amikor az embert megválasztják, nyomban ráteszik a szállkeresztet, s addig hagyják futni, ameddig akarják, aztán meghúzzák a ravaszt. Mikor kezdte ezt érezni?

- Amikor az egyesítést a pártszervek napirendre tűzték, nekem az volt az érzésem, nem az a cél, hogy ez a három szövetkezet jobb legyen, mint külön-külön volt, hanem hogy az ötletet végre kell hajtani. Amikor rám esett a választás, próbáltam feltételeket támasztani. A legalapvetőbb az volt, hogy átmenetileg jelöljék ki a térsz támogatott üzemnek, mert a Petőfi jelentős állami támogatást élvezett. Kaptam is biztatást, de amikor megvolt az egyesítés, ebből semmi nem lett, és ezzel a szövetkezet évi tizenöt-tizenhétmillió forint támogatástól esett el. Igaz, hogy a földek aranykoronáját tekintve sem a Béke, sem a Dózsa nem esett ebbe a kategóriába, csak a Petőfi, de a részaránya jelentős volt.

- Semmi nem szólt az egyesítés mellett?

- Megfogalmazták, hogy ezzel megteremtődik az egységes szövetkezeti parasztság, s nem feszítenek majd a jövedelemeltérések, viták, hogy valahol jobban támogatják a háztájt, másutt kevésbé stb. Bár a vitákban a pártbizottságnak „kellett” véleményt mondania, ezek nem valós érvek! Amikor a hetvenötös egyesítés után kiderült, hogy az ígéretből nem lesz semmi, sürgetni kezdtük a komplex meliorációt, ami akkor még kiemelt támogatást élvezett. Hiába kértem a községi pártbizottság és tanács vezetőjét, keressük meg a megyei tanácsot, hogy

rakjanak bennünket a sorban elsők közé. Amikor aztán jött a nagyon belvizes ezerkilencszázhetvenhét, hetvennyolc, hetvenkilenc, s a növénytermelés árbevételi kiesése meghaladta a százmillió forintot, nem bírtuk tovább cérnával, bedobtuk a törülközőt. Addig elkínóztuk valahogy, de ezerkilencszázhetvenkilencben huszonnégy millió volt a veszteség. Ekkor már mindenki odafigyelt, és az egyedi rendezés során felszínre került a komplex melioráció szükségessége is, ami után a szövetkezet helyzete évről évre javult. A nehéz évek során elmerültünk a gondokban-bajokban, ez a kicsit mélyebbre nyúló PM-MÉM egyedi rendezés emelte föl az embert. Korábban a megyei vezetés is többet tehetett volna értünk, de csak figyeltek bennünket, s hibáinkat rögtön felnagyították, mint a legtöbb borotvaélen táncoló szövetkezetben.

- Ugye sajnálja, hogy elkerült a szövetkezetből?

- Rengeteg erőfeszítés volt benne, még két-három év kellett volna, hogy ezek beérjenek. Felnőtték úgy a gyerekeim, hogy alig tudtam velük lenni... Elnézést... Az ember feláldozza... A doktori védésemet ezerkilencszázhetvenöt május tizenhetedikére tűzték ki, és tizenhetedikén hajnalban leégett a lucernaüzem. Két napig a rendőrök figyeltek, szó sem lehetett a doktorálásról. Halasztást kértem egyszer, halasztást kértem másodszor, amíg leszigorlatoztam. Kétszer volt árvíz...

- Valaki azt mondta, hogy az önök szövetkezete rossz közösség.

- Nálunk tizenhárom szövetkezeti csoport alakult, ezek mindegyikének volt elnöke, párttitkára, tisztelet a kivételnek, a meg nem választott vezetők általában visszahúzó erőként működtek. Mindegyikben volt legalább egy csöppnyi sértődés, s mindegyiknek volt egy kis klikkje. Ezek aztán az egyes intézkedések hibáit vagy vélt hibáit felnagyították, és rendre kényelmetlen helyzetbe hozták a vezetést. Szövetkezetünk erről volt hírhedt.

Fodor Károly (Dombiratos) korábban kocsmáros, áfész-elnök, tanácstitkár volt nyolc általánossal, s épp amikor elvégezte a tanácsakadémiát, akkor választották meg a vergődő téesz elnökének. Az elnökhelyettes, akinek oroszlánrésze volt a csődben, később párttitkár lett a téeszben, marakodtak és a járásnál készült jegyzőkönyv megfenyegette az elnököt, ha nem változtat a magatartásán, kezdeményezni fogják az egyesítést a kevermesi Lenin téesszel. Fodor Károly sem a huzakodásból, sem az egyesítésből nem kért, 1975 végén lemondott.

A nyolcvanas évekre már nyilvánvaló volt, hogy tönkretették ezt a jó kis téeszt, és a főnökök nem láttak más kiutat, mint az egyesítést. Ősszel az árpavetőmagot is átvitték már nem Kevermesre, hanem Dombegyházára, ekkor már ez az egyesítés volt napirenden, mert a dombegyházi elnök tagja volt a járási vezérkarnak. Volt, aki megmondta, ha muszáj, akkor is csak úgy egyesülnek, ha a vezetők nem mennek velük, ha viszont rájuk van szükség, vigyék el őket, a tagságot meg hagyják békén. Még akkor is le lehetett volna csitítani a kedélyeket, de amikor megjött a minisztériumi engedély az egyesülésre, elkezdtek lobogtatni, hogy most már csinálhat a tagság, amit akar! A züllesztő vitában a tagság kimondta, nem egyesülnek és elnöknek a kipróbált Fodor Károly kell! A minisztérium hiába hagyta jóvá az egyesítést, a tagság keresztülhúzta, pedig megfenyegették őket, hogy jelöltjük nem kapja meg a feddhetlenségi papírt! Nyolcvanegy decemberében mégis megtört a jég. Fodor Károly átvette az elnökséget. Áprilisban bekerült a kórházba, kilyukadt a vastagbele. Betegállományban is dolgozott, és 1982-ben már hét és fél millió nyeresége volt a téesznek.

- Maga ezt örömmel csinálja, ugye?

- Hát...

- Hisz másodszor bizonyítja, akárhogy akarják, nem tudják hanyatlókní!

Felmérésem során az elnökök az egyesülések 84 százalékát teljesen vagy nagyrészt indokoltan minősítették. Mivel ők érdekeltek az ügyben - nagyobb gazdaság, nagyobb presztízs, nagyobb fizetés -, és mivel többségük már agrokrate, nem minden esetben érzékelik, amit egyik kollégájuk: „Teljesen indokolt volt (az egyesítés) termelési szempontból, alig indokolt a demokrácia szempontjából. Melyik a jobb?” Minél inkább a téeszbeliek kezdeményezték az egyesítést, annál indokoltabbnak tartják. Az egyesülések több mint felénél valóra váltak az előzetes remények, negyven százalék esetében viszont csak részben, ami megerősíti, hogy mégsem lehetett annyira indokolt az elképzelés, másrészt, hogy ígértek nekik fűt-fát, csak ugorjanak. Az egyesítők közül a felsőbb szervek dolgoztak a legrosszabb hatásfokkal, az általuk kezdeményezett egyesítések felénél sem váltak valóra az előzetes remények - ígéretek? -, míg a csak téeszbeliek által kezdeményezett egyesüléseknél 84 százalék - majdnem kétszer akkora - ez az arány. Mint tudjuk, a legkevésbé hatékony módszer volt a domináns, a felsőbb szervek sokkal, de sokkal több egyesülést kezdeményeztek, mint a többiek együtvéve. Nincs tehát túlzás abban, hogy az utolsó egyesülési, egyesítési hullám idején keményen és hátrányosan avatkoztak be a szövetkezetek életébe. Persze a külső beavatkozások a gazdálkodásba mindig ilyenek, akár 1950-et, akár 1975-öt írunk.

Minden harmadik elnök úgy vélekedett, hogy más módon jobb gazdasági eredményt lehetett volna elérni, és szokatlan módon nem kevesebben, hanem többen (42 százalék) nyilatkoztak arról, hogy miképpen: a többség szerint egyesülés nélkül! Ezen belül jobb vezetéssel, szervezéssel, intenzívebb gazdálkodással, szerkezetváltással, illetve önállóságot nem csorbító társulással, együttműködéssel. A még említett fejlesztéshez, meliorációhoz stb. már pénz is kellett volna. A kisebbik csoport csupán korlátozta volna - pl. 3000 hektárban - az egyesülést, vagy nem az adott „házasságot” tartotta a legszerencsésebbnek. Donáth Ferenc már 1979-ben kimutatta, hogy az egyesítések nem váltották valóra az előzetesen hangoztatott érveket: a nagy gazdaságokban nem nőtt az egy hektárra jutó termelés értéke, romlott az eszközkihasználás is, egyedül a termelékenység javult valamicskét. Szerinte a kampány társadalmi és szövetkezési szempontból is káros volt.

Míg a kizárólag kívülállók által kezdeményezett egyesülések 38 százalékánál lehetett volna másként jobb eredményt elérni, addig a belülről kezdeményezettek tizedénél sem.

Juhász István (Létavértes) már nyolc esztendeje a Hajdú-Bihar megyei Tanács elnökhelyettesi székében ült, amikor megkérdeztem, miként lehet, hogy falujában két „nóta” maradt.

- Mindig csak az egyik fél akarta az egyesülést, egyszerre kettő soha. Akik ellene voltak, rendre a nemzetiségi ellentétet lovagolták meg, ami a hatvanas években még élt. Belgyár András néptanító nemcsak kiváló elnök, hanem jó politikus és taktikus is volt, az egyesülés előnyét, jelentőségét viszont nem ismerte fel, a szűkebb vezetőségben kisebbségben maradtunk. Halála után sem koronázta siker egyesítési kísérleteimet, nem az elnök, hanem a vezetők féltették a pozíciójukat.

- Biztos, hogy nem Belgyárnak volt igaza, hisz nagyobb téesz többnyire kisebb demokrácia?

- A demokrácia elsősorban nem méret, hanem vezetés kérdése - vallja ő. - Olyan iskolában nevelődtem, ahol egyértelműen a tag volt az úr, ha Belgyár Andrásnál volt egy tag, én csak utána jöhöttem - kivéve ha égett a szárító. Ismertem viszont olyan kétezer holdas szövetkezetet, ahol nem engedték kibontakozni a demokráciát. Azzal egyetértek, hogy a méret korlátozza a kapcsolatot a tagsággal, de ha a vezetés úgy akarja, akkor megteremthető a szövetkezeti demokrácia fórumrendszere. Az önelszámoló egységekben hatalmas, ma még talán teljesen fel sem fedezett tartalékok vannak, ezek az egységek ma több jogosítvánnyal rendelkeznek, mint amivel mi 1962-ben rendelkezünk. Megkapják az eszközt, s ez olyan energiákat

szabadít fel a személyes érdekeltségben, a gazdálkodási lehetőségben, a demokráciában, amire egyforma lehetőség van tizennyolcezer hektáron és hármezer hektáron. Szerintem, ha nem is nagy sebességgel, de ebbe az irányba tartunk. Azt szoktam tanácsolni az elnök kollégáknak: ha jót akartok magatoknak és a szövetkezetnek, akkor ebbe az utcába menjetek, mert lehet, hogy nehezebb, de minden korábbi módszernél eredményesebb. Elismerem, túlhajtottuk az egyesítést, a termelési eszközök fejlettsége nem indokolja a hússzezer hektárt.

- És miért nem válnak szét? A hatalmas Nádudvartól miért nem válik le például az ellehetetlenülés miatt később csatlakozó, de már magához tért Tetétlen?

- Két kézzel megszavaznám, de még nem tartunk itt. Volt a megyében néhány hasonló beolvadás. Nagyon jó szövetkezetek mellett jó néhány gyenge van, az évtizedekig tartó vezetői gyengeség egy idő után objektív gyengéssé válik, ezért segítettük őket abban, hogy beolvadjanak egy tőkeerős szövetkezetbe. Ilyen volt Nádudvaron, Kabán, a balmazújvárosi Leninnél, legutóbb a komádi Bihar Népe és a berettyóújfalui Dózsa esetében. Az erősebb anyagi tőkét, eszközt vitt és a saját fegyelmét, rendjét, ezeken a helyeken tizenkét hónap alatt gyökeres fordulatot értek el. Ahol nincs nyereség, ott nincs demokrácia, mert ahol nincs pénz, ott a döntést más hozza. Az említett helyek nyereséggé váltak, s mivel önálló elszámoló egységként működnek, ezek az emberek harmonikus egységben dolgoznak az anyaszövetkezetekkel. Ez a megoldás vár hát minden gyengére? Nem. Ha más nincs, ezt kell követni, még ha húsz kilométer van is a két szövetkezet között. Ha aztán öt-tíz év múlva le akar válni, tegye!

Tehetné? Még ahol a hatalom egymással acsarkodókat kényszerített frigyre (Sáránd-Bagos), ott sem sikerül a könnyebbséget jelentő válóper. Nem tartom eredménynek, hogy ilyen helyeken sikert értek el a vagyonmegóvásban, hogy az egyik községbeliek a másik határban dolgoznak, s egymást figyelik, már nem vihetnek haza műtrágyát, meg növényvédő szert. Ezért nem volt érdemes egyesülni, ez minden, csak nem közösség.

Az, hogy az elnökök nézete az egyesülésről független a hektárok számától, azt a szakemberek által ismert tény igazolja, hogy a „nagyág” nem mérhető hektárban, hogy a kis területű téesz is lehet nagy, bonyolult, áttekinthetetlen, és viszont. Csak semmi sablont! A teljesen indokolt és a reményeket maradéktalanul beváltó egyesülések elnökei közül is tizennégyen úgy vélekedtek, hogy más módon még a jónál is jobb gazdasági eredményt lehetett volna elérni.

- A mi egyesülésünket nem erőltette senki - mondja dr. Varga Zoltán (Veszprém) -, egyetlen oka az volt, hogy már tagjai voltunk a KITE-nek (Kukorica Iparszerű Termesztési rendszere. Nádudvar), s egyetlen gépsorhoz nyolcszáz hektár kellett, de nekünk nem volt annyi, ezért kezdeményeztük az egyesülést Gyulafirátóttal. A balatonalmádi téesz pedig úgy kéredezkedett hozzánk, az elnöke felkeresett, hogy ide szeretnének tartozni. Nem kellett beleavatkozni felülről, nem is szóltunk senkinek, a tagság megszavazta, és kész. Volt viszont egy érdekes esetünk. Ezerkilencszázhetvennyolcban a márkói téesz lesüllyedt a bányászbéka feneke alá, kicsi gazdaság, százhusz tag, amikor felvetődött az egyesülés, nem sejtettük, hogy ez gonddal járhat. Nem szokás, de arra kértek, hogy menjek el minden egyes taghoz, és beszéljek velük, mert nehéz emberek. Felkerestem mind a százhusz embert. És ha nem is fogadtak mindenütt hurrával, sehol sem mondták, hogy nem kérnek az egyesülésből. A közgyűlésen nagy volt a kivonulás, szorongatták a kezem, hogy na, holnaptól kezdve már együtt! Tízen felszólaltak, hogy milyen nagyszerű dolog az egyesülés, utána pedig mindenki ellene szavazott! Mióta lyuk van a fenekemen, büszke vagyok rá, hogy szót értek a parasztokkal, engem így még nem vertek át! Izgatott, hogy miként történhetett, és nem tudok másra gondolni, mint hogy ezek az emberek életükben először mondhattak valamire büntetlenül nemet. Márkó azóta is önálló, két évvel ezelőtt mi adtunk neki elnököt, mégpedig Tatay Sándor író öccsét, Lajost.

Márton János agrárközgazdász csak legyint, amikor kiejtem a szót, hogy egyesítés. Aztán így sommázza véleményét: - Ahol nem homogén a falu, nem homogén a szövetkezet, ott az egyesítés megállítja a fejlődést. Ami az egyén által áttekinthetetlen, az nem lehet igazán demokratikus, minden vállalati óriás antidemokratikus jegyeket ölt. Az egyesítés ezáltal is hatékonyság elleni bűncselekmény-sorozat. - De mit tegyünk, amikor a mértéktelenül centralizált társadalom szusszanni tudott egy csöppet, azonnal összevont ipart, mezőgazdaságot, iskolát, mindent, mert így válik hozzá hasonlóvá, és mert azt hiszi, így hatékonyabban és könnyebben irányítható. Megismétlődött ez már többször, annak ellenére, hogy az eredmény egyre gyászosabb lett. Visszatérve témánkhoz: ott járt legjobban a tagság, az egész mezőgazdaság, a település, ahol valamiképp sikerült kibekkelni az értelmetlen összevonást.

- Az egyesítési hullám keretében zöld könyv, kék könyv, sárga könyv készült, a környékünkön tizenháromezer hektárt akartak összeházasítani - mondja Keller Ádám (Kocsola). - Behívtak bennünket a pártbizottságra, s én felszólaltam az ellen, hogy az egész dombóvári járásból két vagy három téeszt csináljanak, nem tudtam elképzelni, hogy a tagság húsz forinttal kevesebért dolgozzon, sőt el is fogadja, hogy ez jó. Behívtak, hogy csak azért mondom, mert félek, nem én leszek az elnök. Mondtam, hogy nem is vállalnám.

- Ki dolgozta ki ezt a tervet? - emelem fel a kötetet.

- Az akkori szövetség.

- Az érdekvédelem?

- Mit tehettek, ez volt az irányelv.

- Legalább aláírhatták volna ők, és nem az elnökökkel hitelesítik!

- Minket gyötörtek.

- És a vakmerő Tancsik (Várong) sem szólt ellene?

- Dehogynem. Az egyik alternatíva szerint Nak, Várong és Szakcs egyesült volna. Tancsik azt mondta, csak Kocsolával együtt hajlandó, Szakcs bizonytalan gazdálkodását csak Kocsola biztonsága ellensúlyozhatja. Így kerültünk bele a következő koncepcióba. Mondtam is Jóskának, ne a mi kezünkkel verje a csalánt.

- És ha ellene voltak, miért írták alá 1975. december 10-én a minisztériumnak címzett felterjesztést, hogy egyesülni akarnak?

- Mert alá kellett írni, de felmentünk a minisztériumba, és elmondtuk, hogy nem értünk vele egyet, így aztán le is vették a napirendről a témát. Ha nem így történik, Kocsola fele elment volna, ahogy sok egyesített községből elmentek. Jellemző, hogy a „megálmodott” mamutgazdaságra huszonötmilliós eredményt terveztek, amit a mi negyedakkora, igaz hétszeresen kiváló szövetkezetünk egyedül megcsinált!

Mivel a felsőbb szervek mindent elsöprően beszálltak az egyesítésbe, az elnökök nem szívesen vagy szörmentén nyilatkoztak róla, különösképp a decentralizációról, erre a kérdésre a gárda egyötöde nem is válaszolt vagy nem tudom, milyen feleletet adott. Az elnökök bő kétharmada ellene van a decentralizációnak, úgy vélekednek, hogy minden üzemnagysághoz megtalálható a megfelelő irányítási módszer, illetve, hogy megnyugodtak a kedélyek, kár ezt a témát bolygatni. A többiek elképzelhetőnek tartják az ésszerű szétválasztásokat felerészben a szövetkezeti demokrácia érdekében és felerészben kizárólag gazdasági okok miatt.

Tarnaörsön két község egyesült, ez lett Heves megye legrosszabb téese, szanálták 18-20 millióval. A vámosgyörki Barátság - amelynek a tiszta vagyona valamikor 30 milliónál több volt készpénzben! - 1983-ban egy petákja sem volt, a jó búzatermés ellenére is kevesebb

volt a nyeresége, mint a korábbi hármas egyesülésből kimaradt viszneki Békének, pedig itt 1800 hektár közös szántó, amott 6500 hektár. 1984-ben a viszneki téesz árukibocsátó képessége nagyobb volt, mint a vámosgyörkieké, az államnak többet ért ez az 1800 hektár, mint a majd négyszer akkora györki téesz, ahol a nyereség csak fele-kétharmada annak, amit a kisöcs elért. Amíg Györkön a három párttitkár, három főkönyvelő, három elnök egymást meg a vezetést egzecírozatták, Visznen 7 millióval létrehozták a kutatási-fejlesztési társaságot, aminek az Innovációs Bank és több egyetem is a tagja, és több szabadalom tulajdonosai, aztán folyékony műtrágya társulást szerveztek - nyolc szövetkezet, két ÁG, két rendszer -, ennek is ők a gesztorai, aztán 1984-ben adták át Jászdózsán a társulással összehozott, egymillió dollárt kitermelő bélüzemet, Adácson belga licenccel bélragasztó üzemet építettek. Az említett három társulás termelési értéke félmilliárd forint lesz. Ha Visznek és az egyesült téesz fejlődését grafikonra vinnénk, szégyenletes dolgok derülnének ki.

Amikor 1985-86 fordulóján ezeket a sorokat írom, a szövetkezeti mozgalomban nincs napirandén a decentralizáció. Aki illetékes vezetőt megkérdeztem, az elismerve, hogy az egyesítés - az óriási szövetkezet - inkább rossz, mint jó, azt mondta:

- Ez a koci elment, a sublótót nem lehet szétvágni - pedig semmi jele annak, hogy az ügyben „ártatlan” ifjabb elnökök belenyugodtak a helyzet megváltoztathatatlanságába, számukra elképzelhetőbb a szétválás, mint az idősebbek, a nyugdíjasok számára. Arra azért nem számíthat senki, hogy egyszer csak elkezdik maguk alatt vágni a fát, ha valaki felvetné közülük a szétválást, azt az alkalmatlanság jelének vennék, és leváltanák.

Ismerősünk K. Nagy Sándor (Túrkeve) az egyesületekről írta kandidátusi disszertációját. Megállapította, hogy nincs optimális átlagos nagyság, ahány gazdaság, annyi a megfelelő méret, aminek összhangban kell lennie a választott technikával. Az a nagyságrend a jó, amit a tagság még áttekinthet, ahol még érzi a szövetkezet lüktetését. A téesztek tekintélyes része nem ilyen, nem a tagok, az elnökök harmada szerint a gazdaság nehezen vagy nem tekinthető át egyetlen ember számára.

- A technika oka vagy csupán indoka volt az egyesítésnek?

- A szükséges egyesítések is túlfutottak, a vezérgép elvvel átvették a téeszeket, hármezer hektárba befér a rendszer. A gigantomán egyesítésben a technikával való fenyegetőzésnek is szerepe volt. De a technika sosem fenyegette ezt a mezőgazdaságot, még mindig híján voltunk az eszközöknek. Az átszervezést sikeresen elvégző apparátus nem tudott leállni, az aprómunkához nem értett, jobb híján szervezett. Az egyesítés nem koncentráció, csak centralizáció volt, nem járt minőségi változással, vagy negatív változással: széthullottak a vezérkarok a falvakban. Termeltük a sértett embereket, a volt elnököknek elnökhelyettesi posztot ígértünk, s ha adtak is, kivették a kezükből a hatalmat, kisemmizték őket, amibe belerokkantak, behaltak. Varga Sándor (Abádszalók) tizenkét egyesületet élt át, behajtotta a járást őket, aztán rajta akarták elverni a port. Annyira meghasonlott, hogy utolsó éveiben már nem szólt senkihez. Losonczi Pál öccse, Mihály is az egyesülésre ment rá Barcsra.

- A megkérdezett elnökök tizenegy százaléka vélekedett úgy, hogy méltatlan sorsra jutott sok korábbi elnök. Mindez azért is érdekes, mert a méltatlan sorsok is hozzájárulnak a vezetés tekintélyének, vonzerejének csökkenéséhez. De visszatérnék magához az egyesítéshez. Mit javasol, kezdjünk újabb kampányba, vágjuk szét a „sublótót”?

- Amikor az ember lába kilóg a takaró alól, akkor visszahúzza. Sok volt az értelmetlen egyesítés, van néhány olyan üzem, főleg gyengébb üzem, amivel csinálni kell valamit. Körzetenként kimunkálhatók olyan mutatók, hogy mire kell képesnek lennie egy-egy gazdaságnak, ha tartósan nem képes rá, és a tagság is úgy akarja, akkor szét kell szedni. Amit elhamarkodtunk

Borsodban, Hevesben, Szabolcsban, most azt is vissza lehetne lépni, ez jóval kevesebbe kerülne az országnak. A periférián megjelentek a maszekok, ott szakcsoportokat kellene szervezni, színesebbé tenni a szövetkezeti mozgalmat, az eredményért nem kell félni visszavonulni.

Visszavonulni? A remények lehűtésére lássuk az MTI több lapban is megjelent 1986. január 1-ji diadaljelentését: „A Mecsek legnagyobb mezőgazdasági üzeme jött létre január elsején, amikor az abaligeti Hegyhát Termelőszövetkezet hivatalosan beolvadt a vele határos sásdi Búzakalász Tsz-be. Az így kibővült közös gazdaság huszonegy kisebb-nagyobb falu agrárdolgozóit egyesíti most. Területe Pécs városkörnyéktől Tolna megye határáig terjed...”

Reményt csak a baksaihoz hasonló kísérletek jelentenek, ahol a nagy téészen belül igazi termelőközösségek alakultak önelszámolással, vállalkozási lehetőséggel. Szentesen viszont megölték a részben hasonló - Liska Tibor közgazdász elképzelésén alapuló - próbálkozásokat.

MÁSNAK MUZSIKÁLNAK?

- Ezerkilencszázhatvanhétben a magyar paraszt a felsőházban - a Parlamentben - tartott kongresszust, az érdekvédelem, a termelőszövetkezeti törvény megszületése az agrárforradalom újabb fellendülése volt - mondja Horváth Pál (Pusztaföldvár), aki a dél-békési termelőszövetkezetek területi szövetségének volt a titkára annak 1982-es megszün(tet)éséig.

- Fehér Lajos elképzelése alapján, ha jól emlékszem, negyvenkét területi szövetség (teszöv) alakult: Bács-Kiskunban, Pest megyében öt vagy hat, Csongrádban három. Ez sok volt. Ezerkilencszáznolcvankettőben megint átestünk a ló túlsó oldalára, Bács-Kiskun kivételével mindenütt egy megyei szövetség maradt. A szövetségek elszakadtak az őket létrehozó tájtól, a titkár egy esztendőben végigjárni sem tud száz téeszt.

1967 a reform, a szövetkezeti törvény, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT) megszületésének éve, sőt a mezőgazdaság fokozatosan kibontakozó társadalmi megbecsülése is ekkortájt kezdődött (1969-70 óta nem kell húst és gabonát behozni). 1967-ben vált nagykorúvá a szövetkezeti mozgalom, talán ekkor tudatosult igazán, hogy létezik az adottságokhoz, a tájhoz, a hagyományokhoz igazodó magyar szövetkezeti modell. De amíg ide jutottunk: „szinte az egész párttörténetet végigkíséri a félreértés, a vita, a bizonytalanság az agrárpolitika és a szövetkezet megítélésében” (Zsarnóczai Sándor) - és tegyük hozzá, hogy nemcsak a magyar párt történetét. A nagykorúsítással semmiféle idill nem következett be, még ha a kezdeti években nemegyszer rózsaszínnek tűnt is sok minden.

- A mozgalomban megindult az anyagcsere - emlékezik K. N. S. (Túrkeve), a TOT első főtitkára -, nagy utazgatás kezdődött az országban, magam is úgy jártam vidékre, hogy az egyik elnököt vittem magammal a másik helyre. Nyitottunk külföldre, felvettük a kapcsolatot a haladó szövetkezeti mozgalmakkal, a franciákkal, az olaszokkal, a dánokkal, a ciprusiakkal. A táborban egyedül voltunk, az egyik baráti ország minisztériumában csak néztek rám, el kellett magyarázni, miféle szerzet vagyunk, volt, ahol elégedetlenséget teremtettünk. Francia tapasztalatcserénken még minket faggattak. Jártunk ott olyan szövetkezetben, ahol gabonát termeltek közösen, s elmondták, szemet vetettek a malomra, aztán csirkével és tojással kezdtek foglalkozni, és amikor nem vették át tőlük, hozzáláttak a tésztakészítéshez. Többé-kevésbé ez valósult meg aztán Gyermelyen. A fóliázást, a Frigo számócát is külföldön láttuk. Nem a szervezetet vettük át tőlük, hanem a piaci alkalmazkodást, a termelés vertikális szervezését - lásd Gyermely -, a kisgazdaságok integrálásának a módját. Nagy erővel rászálltunk a vállalati szerződésekre, százmilliókat szereztünk „vissza” nagy hatalmú trösztöktől, de még a biztosítót is megváltuk. A szakosítás, az ágazati képviselőt még nem vetődött fel olyan komolyan,

mint most, de a teszvőkön belül már szakmai bizottságok szerveződtek. 1972-ben más került a helyemre, s én a pártközpontban lettem alosztályvezető.

„Belső” vélemények után lássuk, milyen az érdekvédelem „kívülről”, mennyire befolyásolja az elnökök napi munkáját 1984-ben. (Lásd az 5. táblázatot.)

Maga a tény, hogy a szövetkezeti érdekvédelem fogyatékosága csupán a tizenötödik a „rangsorban”, jelenthetné azt is, hogy nincs ilyen fogyatékoság, ám ha egy rakás olyan dolog, aminek visszaszorításában az érdekvédelemnek kellene tüsténkednie, jobban akadályozza a munkát, akkor arra kell következtetni, hogy még az elnökök egy része előtt is tisztázatlan, mi is az érdekvédelem feladata.

„Szükségtelennek tartom - mármint az érdekvédelmet, írja a 49 éves, diplomás elnök és véleményét a következőképp indokolja: - Megalakuláskor a szövetségek szó szerint értették az érdekvédelmet, míg fel nem hívták a figyelmüket: »A pártpolitika ellen nem kell érdekvédelmet gyakorolni.« Ez igaz, de egyes pártvezetők a pártpolitika mögé bújva önkényeskednek.” Az érdekvédelem „iránya” több elnököt foglalkoztat. De vajon törvényszerű, hogy egy csoport érdekeinek érvényesítése káros a többi vagy akár csak egyetlen más csoport, szervezet számára is? Ha az érdek pontosan körvonalazott, akkor az érdekvédelem legfeljebb a hibás döntés ellen irányul - ha már muszáj valamivel szemben állnia. A párt hegemon szerepe attól nem csorbul, ha részkérdésekben az ellentétes nézetek is megfogalmazódnak, sőt érvényre is jutnak. Sokak szemében eretneknek számít a 49 éves, diplomás elnök által is kifejtett gondolat: „A szövetkezetek és tagjaik érdekeit kellene figyelembe venni és képviselni. A népgazdasági problémák iránt kevésbé kellene megértőnek lenni, a problémák megoldása a párt és a kormány feladata.” Vagyis tegye mindenki a dolgát, s ha jól teszi, mindenki jobban jár, mintha a kormány is védi egy kicsit a téeszkek érdekét, meg a TOT is államigazgat egy csöppet.

5. táblázat

MI AKADÁLYOZZA LEGINKÁBB AZ ELNÖKÖK MUNKÁJÁT?

	(N = 373-382)
	Az akadályozó tényező nagysága (csökkenő sorrendben!)
1. A bérghazdálkodás értelmetlen kötöttsége	166
2. A követelmények (szabályozók) gyakori változása	114
3. Az irányítási rendszer hibái	113
4. A hátrány a vállalatokkal, intézményekkel szemben	95
5. A környezeti, természeti adottságok	80
6. Az elégtelen informáltság	73
7. A hátrány a futtatott téeszkekkel szemben	69
8. A szakvezetés gyengesége	65
9. A túlzott demokrácia	62
10. A felsőbb szervek káros - téeszt sújtó - döntései	58
11. A munkatársak segítőkészségének hiánya	55
12. A korlátozott önállóság	54

13. A szakismereteinek elégtelensége	53
14. A belső klikkek külön érdekei	51
15. A szövetkezeti érdekvédelem fogyatékoságai	47
16. A vezetői tapasztalatlanság	43
17. Más irányú (pl. társadalmi) elfoglaltsága	41
18. A szövetkezeti demokrácia hiányosságai	40
19. Fáradtsága, betegsége	33
20. Feletteseinek hozzá nem értése	28
21. Az áttekinthetetlen üzemi szervezet	26
22. A helyismeret hiánya	19
23. A túl nagy terület	15
24. Magántermészetű gondjai	13
25. A rokonok, a közeli ismerősök érdekei	13

Az akadályozó tényező súlyozott százalékos arány, értéke 0-200-ig terjedhet. Ha az adott tényező egyetlen elnököt sem akadályoz a munkájában, akkor értéke 0, ha mindet akadályozza, akkor 100, ha mindenkit nagyon akadályoz, akkor 200.

Bár van, aki úgy vélekedik az érdekvédelemről, hogy „Mi fizetünk, másnak muzsikálnak”, az elnökök több mint kétharmada kifogástalannak, legalábbis elfogadhatónak ítéli a területi szövetség munkáját. (6. táblázat.) A többiek (31 százalék) nem tartják megfelelőnek, hisz a szövetség jobbik esetben is azt csinálja, amit mondanak. Az aktív elnökök kritikusabbak, mint a nyugdíjasok, feltehetően azért, mert főleg az indulás utáni esztendőkhöz képest gyöngült az érdekvédelmi tevékenység, meg „nyílik a társadalom csipája”, tudják, miféle erők szunnyadnak, sorvadnak. Nyugtató vagy nyugtalanító, hogy az új elnökök - a fiatalabbak, a diplomások - keményebben bírálják.

6. táblázat

AZ ELNÖKÖK VÉLEMÉNYE AZ ÉRDEKVÉDELEMRŐL

(százalék)
(N = 373)

Az alább felsorolt nézetet valló elnökök aránya

A teszőv	A TOT	
- kiáll a téeszék érdekében	22	17
- tevékenységét sok minden gátolja	47	34
együtt a kettő	69	51
- azt csinálja, amit mondanak	18	37
- jobb a semminél	13	12
együtt a kettő	31	49
összesen	100	100

Akiket nagyon akadályoz a munkájában a felsőbb szervek káros döntése, illetve a vállalatokkal vagy a futtatott téeszekkel szembeni hátrány, többnyire elfogadhatónak ítélik a teszöv munkáját, ami ismét arra utal, hogy nincsenek tisztában azzal, mi lenne a teszöv, a TOT feladata.

Az elvi tisztázatlanságnak ez is velejárója. Mivel az illetékes szervezetek újólág nem foglalkoztak az érdekképviselési tevékenység határainak kijelölésével, a társadalom demokratizálásán felbuzduló elnökök közül többnek az orrára koppintottak, vagy nem védték meg érdekeiket, amiatt sokan már a lehetőségek határáig sem merészkednek. A tisztázatlanságok lehetővé teszik, hogy helyenként egy-két vezető elképzeléséhez igazítsák az érdekvédelmi tevékenység határait, ami lélekölő bozótharchoz vezet.

Ha a felettes szervek a szövetkezet számára hátrányos döntést hoznak, az elnökök mindössze 12 százaléka fordul a teszövhöz segítségért. (A legtöbben - 46 százalék - tiltakoznak a döntés ellen, az elnökei harmada egyszerűen nem hajtja azt végre, vagy jó pofát vág, és csöndben elszabotálja, majdnem minden tizedik elnök viszont beletörődik, nem tesz semmit.) Eszerint a területi szövetség részben a „fönről” érkező kívánalmakat lefelé továbbító egyesülés, nem pedig érdekvédelmi szervezet. A termelőszövetkezeti elnökök külön-külön bátrabbak, mint a szövetkezetek összefogásával létrehozott érdekképviselési szerv. Egységben lenne a gyengeség? Vagy inkább az egység nem egység?

A TOT tevékenységéről nagyjából ugyanúgy oszlanak meg a nézetek, mint a területi szövetséggel kapcsolatban, eltérés csak a vélemények szigorában van. Aki jó véleménnyel van a teszövről, az jobb véleménnyel van a TOT-ról is, illetve, aki elégedetlen a teszöv munkájával, az többnyire - fokozottan - elégedetlen a TOT tevékenységével is. Az elnökök tehát részben vitatható nézeteiket vetítik az országos szervre, s talán azért is adnak a TOT-nak rosszabb jegyet, mert távolabb esik a testtől.

Ha a két adatsorral külön találkozom, elfogadom őket, így együtt viszont erős kétség merül fel bennem saját vizsgálatomat illetően. Valóban gyengébben dolgozna a TOT, mint a területi szövetségek? Ahány témában jártas kívülállót megkérdeztem, mind úgy vélekedett, hogy a valóságban fordított a helyzet, mivel kifejezett érdekvédelmi tevékenységet elsősorban a TOT tud ellátni. Lapozzunk csak vissza az elnöki munkát akadályozó tényezőkhöz (5. táblázat), a bérgazdálkodás, a szabályozók, az irányítási rendszer gondjai országosak, módosításukért legfeljebb a TOT tehet valamit - nem utolsósorban a teszövök jelzései alapján. A termelőszövetkezetekkel kapcsolatban álló állami vállalatok jó része monopol cég (húsipar, gabonafelvásárló, Agroker), s bár előfordult, hogy néhány téesz is megleckéztette őket, a kapcsolatok általános feltételeinek a meghatározása elsősorban az országos szerv feladata. Nem folytatom a felsorolást, de azt meg kell említeni, hogy mindez nem jelenti, hogy a teszövökre nincs szükség, pusztán a szövetségek és a TOT közötti munkamegosztást mutatja. A szövetségek lehetősége korlátozott még a megyén belül megoldható viták rendezésekor is, (Badacsonyi Péter ellen még tiszalparti elnök korában bűnvádi eljárást indítottak. A tagság háborgott az elnököt ért igazságtalanságok miatt, s a teszöv titkára állt fel a közgyűlésen: „Ha jót akarnak az elnök elvtársnak, elfogadják a lemondását!” Két év múlva Badacsonyt felmentette a Legfelsőbb Bíróság, visszavették a pártba, és elvitték egy másik járásba, Móricgátra elnöknek. Aki Magony Imre teszövtitkárt hibáztatja, hogy nem állt ki az elnök - az elnökök - mellett, az nincs tisztában a hatalmi viszonyokkal, ami alól még a szelíd Bács-Kiskun is csak egy határig volt - lehet - kivétel.

De ha szervezetileg, társadalmilag is a TOT tevékenysége a meghatározó, miért hagyja el mégis a szekér a lovat? Dr. Varga Zoltán (Veszprém) egy nagygazdaság elismert, az átlagnál sokkal tájékozottabb elnöke tapintott a lényegre:

„A TOT-ról semmi érdemlegeset nem tud a szakmai közvélemény, ezért alakult ki róla, hogy hivatal lett. Hogy valóban az érdekeinket képviseli-e, arról egyszerűen nem győződhetünk meg. Ami információnk van, az mindennapos közhely.” A tájékoztatatlanság többek között a TOT tevékenységének rossz publicitásából is adódik. A nyilvánosságot az érdekvédelemmel kapcsolatos elvi tisztázatlanság korlátozza, enyhén szólva illetlenség lenne dobra verni, ha a hatalmi szervek elképzeléseivel szemben bármiféle szervezet képes saját elgondolását érvényesíteni. Többnyire tehát azok az eredmények is titokban maradnak, amelyekre még büszke is lehetne a szövetkezeti mozgalom, maga a TOT, de a minisztérium, a kormány vagy akár a párt is.

De miért vannak akkor az elnökök fenntartással a TOT tevékenységével szemben, miért szívelik kevésbé, mint a területi szövetséget? Egyszerű lenne a tájékoztatatlanságot okolni, de nem lenne igaz. Ez a gárda sokszorosan bizonyította, hogy bonyolultabb kérdésekben is képes eligazodni, és a vizsgálat is azt mutatja, nagyjából az elnökök mintegy harmada nincs tisztában az érdekvédelmi kérdésekkel, vagy közömbös velük szemben (ami ugyancsak jellemzője a helyzetnek).

Miért állnak mégis tótágast a vélemények?

A TOT beépült az állam hierarchikus rendszerébe, mert illetékesei úgy érezték, hogy az ellentmondásos helyzetben így tehetnek a legtöbbet létrehozóik és fenntartóik - a szövetkezetek - érdekében. A TOT vezetői részt vesznek minden egyes mezőgazdaságot érintő intézkedés kidolgozásában, ám ezek a viták függöny mögött zajlanak. A szövetkezetek, az elnökök, sőt a területi szövetségek is csak annyit érzékelnek az egész folyamatból, hogy hozzájuk már minden egyes jogszabály, rendelet „a TOT-tal egyetértésben” érkezik, ami lehetetlenné tesz minden további ellenvetést, sőt egyszerű véleménynyilvánítást is. Ezzel a gyakorlattal ugyan a TOT rendeletalkotóvá vált, de bizonyos fokig elszakadt a szövetkezetektől. Innen fakad a bírálat. Felső szinten az érdekvédelemnek ez a módszere egyszerűbb, már pusztán a partnerek kisebb száma miatt is kevesebb konfliktussal jár, és az eredményekből visszakövetkeztetve semmiképp sem eredménytelen, ám a vitának igen szűk teret ad, s mint láttuk, közömbösséget szül. Az érdekvédelem sokak által nosztalgikusan emlegetett első éveiben az országos tanács foglalt állást a szövetkezeti mozgalom kardinális kérdéseiben, s ezentúl szabad tere volt a vitának, nem folytak bele az államhatalmi ügyekbe, álláspontjuk és felelősségük pontosan elkülönült. Többen úgy vélekednek, hogy vissza kellene térni a forráshoz - amennyire ezt a tapasztalatok és a lehetőségek indokolják -, így újulhatna meg az érdekvédelmi tevékenység, és a viták szaporodása ellenére is egységesebbé válna a szövetkezeti mozgalom. Tarka, ezerhangú ez a kórus, ezért is kellene teli torokkal szólnia.

Nemcsak adottságai, emberei miatt ezerhangú, hanem többször is emlegetett környezete miatt. Az országban forgolódva lépten-nyomon tapasztalja az ember, hogy a mezőgazdaság, és ezen belül a szövetkezetek megítélése, a politikai irányvonaltól némiképp függetlenül változik megyénként, sőt városkörzetenként (járásonként). Hogy egy adott területen épp „balról” vagy „jobbról” ítélik meg az agrárpolitikai kérdéseket, az részben a terület ipari fejlettségétől, de majdnem ennyire egy-két vezető mentalitásától függ. Hajdan egy-egy káder öntudatát az is mérte, mennyire kérlelhetetlen az osztályellenséggel, a kulákokkal, a klerikális reakcióval szemben. Ahol alacsony szintű a vezetés, ott - némi túlzással - „a helyi agrárpolitika” lett a káderek egyik mércéje, s ennek megfelelően itt-ott szinte „osztályharc” folyt már nem a basaparasztal, hanem a mezőgazdasággal, illetve képviselőikkel szemben. Ha egyre ritkább is az

ilyesmi, jelenségeivel, képviselőivel még lehet találkozni. (Egyik megyei főszervező mondta 1982-ben: - Ha a pártvébén szóba kerül valamilyen mezőgazdasági eredmény, az első titkár legyint: „Áh, ne hülyéskedj, jó volt az időjárás!”, de ha nagy vasipari üzemünk százmillióról kilencvennyolcra csökkenti a veszteségét, attól harsog az egész megye.) Sejttem, hogy ez a vélemény bizonyos ellenkezést fog kiváltani, ezért történelmibb példákat is említek a szóban forgó területi különbségre: például mennyi idő alatt s mennyire a táj arculatához igazítva hajtották végre az egyes megyékben az átszervezést 1959-61 tájékán, aztán a melléküzemágak szervezését, vagy a hetvenes évek egyesítéseit? Ezek és a hasonló példák tucatjai azt mutatják, amilyen jelentősek a különbségek a mezőgazdasági területek adottságaiban, sok esetben éppolyan jelentősek az irányításban, a fejekben is. Ellensúlyozásukra is nagy szükség van (lenne) az erős területi szövetségekre.

Fazekas Károly teszvótikárt (Hajdú-Bihar) másfél esztendeig gyóntattam, harmadik beszélgetésünkön pertuvá is emelt, abban a robogó Volgában mégis azon meditáltam: csak nem ismerem! Szavainak érzelmes zamata, a hasonlatok lüktetése, tüze, de mondatfolyondárjainak meg-megbicsaklása is természetes volt már, így szerettem meg őt, ám az, hogy péntek délután ott ült abban az autóban, hogy ő - a hatvanéves - elkísért nyugdíjaselnök-látogatóba, meglepő volt még tőle is. Nem jobban járt volna, ha az unokáit lovagoltatja - amúgy debreceniesen - a térgyin?

- Csodálatos ember, ősatya - harsogtatta s-eit úticélunkról, Csirkés István volt tiszacsegei téceselnökről. - Amíg ez az ember rájött, mi a szövetkezet, volt olyan közgyűlés, ahol egyszerre százan beszéltek. Kegyetlen szigorral szűrte ki a szennyet, alapozta meg a gazdaságot és az erkölcsöt, akár az apja a gyerek jövőjét. Húsz esztendeje ment rá, próbálták szennyezni, még a megyei pártvébét is elbizonytalanították, javasolhatják-e, hogy az öreget Szocialista Magyarorszáért kitüntetéssel engedjék nyugdíjba? Sírtam, üvöltöttem a vébén - mondja, aztán csöndesebben hozzáteszi -, azóta kínlódom a vérnyomásommal, akkor kezdődtek a szívpanaszaim.

No, de ki ez a nagy tűzű „pógár”?

- Paraszt vagyok, én az ü lelkít értem - mondja. - Avval kezdek, hogy velem sorsú kölykökkel meg két kis orosz lóval kénytelenek voltunk szövetkezetet csinálni. - 170 hold parlagföldet kaptak - de egyben! -, meg nevet is: „VII. sz. Kollektív Gazdaság.” Ez a kemény, sőt kegyetlen közösség Fazekast választotta elnökének, mert talán már akkor kitűnt, hogy meg tudja magát értetni az emberekkel. Vagy másért?

- Nem tudom, rám címezték.

1949 júniusában már iskolára küldték. Hat osztállyal ment be, két esztendő múltán diplomás állattenyésztőként jött ki Gödöllőről. Mire felocsúdott, idegen helyen, a Berettyóújfalui Járási Tanács mezőgazdasági osztályvezetői székében találta magát, ahol az embereket a reménytelenség is hajtotta a szövetkezetbe.

- A szó tartotta fenn az életet: reggeltől éjfélig közgyűléseztünk. Adhat ez reményt? Szívesen otthagytam volna az egészséget, de rokon lelkű helybeli nem maradt az irányításban, pedig ez a táj rá van utalva az érzelemre.

„Zúg a nép. Fazekas elvtárs, nincs mit enni” - állította meg egyik nap Mester Sándor, a helybeli Dózsa elnöke a biciklis osztályvezetőt, majd félénken folytatta: - „Az iroda padlásán van három vagon bóza lelakatolva...”

- Törjétek fel, vigyetek el két vagonnal, a többi meg szórjátok szét! - Mire visszaért a tanácsra, már azzal fogadta az előadó:

„Baj van, a Dózsában feltörték a lakatot, elvitték egy szemig a takarmányt!”

- Egy szemig!? - kérdezte nem sokkal később Fazekas az elnöktől is.

„Nem tudtam megállítani őket!” - mentegetőzött Mester.

- Akkor összehívod a vezetőséget, és le leszel váltva! - Annak idején így ment a leváltás-választás.

- Vagány voltál? - kértem tőle három évtized múltán.

- Sosem hősködtem, nem volt ennivalójuk az embereknek.

Fazekas hamarosan a megyei tanács osztályvezetője lett, irodájába egy ebesi asszony óvatoskodott be kisgyerekekkel a karján: „Az elvtárshoz küldtek, hogy utaljon ki nekem egy mázsza búzát.”

- Nincs olyan erő, aki ezt megtenné, nekem termeltetni kell, nem osztani! Ezzel tudok segíteni - tette le az asszony elé becsomagolt reggelijét.

„Akkor azt csinálja a gyerekekkel Rákosival együtt, amit tud!” - tette az asszony a zsíros kenyér mellé porontyát.

Egyik reggel még nem tudott felvilágosítást adni arról, hogy hol tartanak a szántással, vetéssel, másnap a *Szabad Nép* azt írta róla, azért olyan a helyzet amilyen, mert ilyen lelketlen emberek vannak felelős beosztásban. Fazekas ekkor felhívta az ávós parancsnokot és megkérte:

- Vigyék el, Bandi, nem bírom már!

„Még nem szóltak, komám!” - felelte az.

1954. július 26-a emlékezetes dátum Fazekas Károly életében, ekkor kellett Dobi Istvánnál jelentkeznie, aki nemcsak az Elnöki Tanácsnak, hanem az Országos Szövetkezeti Tanácsnak is elnöke volt, ide keresett embert. Fazekas elszegődött megyei megbízottnak, s egy évtizeden át járta hétfőtől szombatig a megyét busszal, gyalog, vonattal:

- Annyi ismeretet szereztem, annyi barátságot, amennyit ha meg kéne venni!

1964-ben megszüntették az OSZT-t, 1967-ben megalakult a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és a szövetségek - a közbülső időben a megyei pártbizottságon dolgozott. Ezek a munkahelyek, az akkor szerzett, és százszor emlegetett barátságok formálták őt a szövetkezeti érdekek egyik legjobb szószólójává.

- Parancsol a párt, parancsol a paraszt. Egyiket se irányítom, csak barátsággal, kötődéssel tudok bármit is elérni. Kérve létezzen az ember, akaraterőmmel, érvelésemmel lehetek több, mint más. Amikor meg kellett alakítani a szövetséget, azt mondtam az első embernek: felveszlek mellém, a harmadikat már ketten, a negyediket hárman... Erkölcsileg karmolás senkin nem lehet, makulátlanságban, tiszteletadásban és felkészültségben kikezdzhetetlennek kell lenni, csak így kérhetek, kérhetünk.

A kettős kötésben - párt és paraszt - Fazekas Károly átéli mindazt az örömet és gyötrelmet, amit minden becsületes ember átél. Alkalmanként nemhogy egyikkel vagy másikkal, de még önmagával is szembekerül egy-egy ügyben. Nem tér ki semmilyen rázós kérdés elől - például mi a realitása annak, hogy vétőjoga legyen a szövetkezeti érdekvédelemnek -, nem hunyászkodik meg semmilyen rang előtt, s teheti is. A kérve létezés - mivel makacsul és elvszerűen teszi - rendre ütközetekbe viszi.

Egymás után „jeleníti meg” azokat a közösségformáló elnököket, akik munkássága máig ható. Ilyen például a bősörményi Nagy István, aki „öselméjű parasztember, szigorú és tiszta, mint a gyémánt”, a létavértesi Belgyár András, aki „a föld minden illatát érző csizmás tanító volt”, a földesi Jámbor István, akit „már kiváló gazdaként is rangolt az élet”. Őket is éppúgy próbálta kikezdeni a maradiság vagy a politikai, emberi butaság, mint bárki mást, nagyságuk többek között abban is megnyilvánult, hogy volt merszük csatázni. A küzdelem a jobbat akaró ember kötelessége, esetenként nyűge is, ezért említi méltó szenvedéllyel az ilyen eseteket:

- A derecskei járási titkár azt hitte, aki már íróasztalt kap, az fikciózhat. A téeszelnököket bezárta egy szobába a tervvel: „Ez a társadalom kívánsága, amíg ezt nem vállaljátok, nem mentek haza!” Szemére vetette Belgyárnak, hogy tagja volt a kispárt elnökségének, aztán amikor ez a társadalomban gondolkodó ember megkontrázta „ötleteit”, kisütötte róla, hogy ellenforradalmár volt. Megemlítettem Dobinak, hogy bajban van Belgyár, mire lejött a közgyűlésre. Már a szünetben belekötöttek Belgyárba, hogy minek engedi tanító úrnak - úrnak! - szólítani magát. Az öreg Dobi felszólalásában azt kérte, hogy a tagság szeresse továbbra is a vezetőjét, Belgyár elvtárs meg szolgáljon rá ezután is. Úgy éreztem, nem mondott semmit. Nem a fenét, áldását adta rá, és ezt az emberek mégis értették!

Aztán sorolta a példákat, hogy „csinálnak” ma Hajdú-Biharban elnököt, amit annak idején már leírtam.

- Mi ebben a megyében meg vagyunk becsülve, itt nem választanak meg olyan elnököt, akire valaki azt mondta, hogy innen oda kell tenni. Átgondoltak ezek a lépések - összegez Fazekas. - Fájdalmasabb dolgok rendezésére is teret ad ez a politika, hogy például ne fikciózson az a rendőr, akinek ugyan nemes a megbízatása, de esetleg túlértékeli magát. A nem rendőri lelkű rendőrkapitány káptalani cseléd volt, én grófi cseléd, tudja, hogy nem védem a bűnt - itt a legfőbb rendőr én vagyok -, de a börtönbe sem rokkannhat bele senki, mint valamikor a kokadi elnök.

Ha egy szövetkezet veszteséges, akkor a vezetőt erkölcsileg is elmarasztaljuk, a fizetését is lefoglaljuk, és rendszerint le is váltják. Másutt is ilyen következetességre lenne szükség.

Látható, minél tüzeesebb a hang, annál kevésbé tudok versengeni vele. Vigye hát az ördög a „rendet”, mondja csak Fazekas csapongó monológját:

- A monstrum szövetkezetekben egyenesen fáj, ha közgyűlésen valaki felnyújtja a kezét, s a vezető azt kérdi a többiektől: „Mondjátok már, kicsoda!” Hol van akkor attól, hogy megértse az érzéseit? Lassan már nem szövetkezet ez a közösség, szegény Lenin nagy lelkitől akkora távol vagyunk! Amikor jön Pestről a rendelkezések ezre, milliója, akkor hol az önállóság, miben tud határozni? Bocsássa meg a jóisten, de ha ezen szigorú állapotok között is annyit termelt a gazda, hogy az adózás után is maradt saját pénze, miért nem rendelkezhetett eddig vele? Értem én a védekező gazdaságpolitikát, csak ne feledjük, hogy ez mindennap visszaveti a szövetkezeti felfogást. Ahelyett, hogy tágulna a világ a szövetkezeti demokrácia felé, inkább szigorodik, és ez rendszerünk humanitását kezdi ki a lelkemben, pedig talán ebben a humanitásban van a nagyságunk. Elbürokratizálódunk. Hol vagyunk attól, ami hatvanhét-hatvannyolcban volt, a hármastörvény lelkitől?! Azt mondtuk: gondolkodjál, mert ha a magad hasznára gondolkodol, akkor a társadalom hasznára is gondolkodol. Benne az akarat, benne a lendület, csak ne avatkoznánk bele az önállóságba. A helyzet fajul, lassan a szövetkezet is olyan vállalat lesz, amelynek mindig megparancsolják valahonnan a dolgokat. Megállapodok a bankkal az ötéves hitelben, a törlesztési határidőkben, egyszer csak semmi sem áll, mert fenn másként gondolják. Az elhatározások kicsorbulnak, mert olykor éles és goromba intézkedések jönnek, és ölik a hitet is az iránt, aki vagyok. Ilyenkor mondjuk: ne kínozd magad,

ez nem az akaraton múlik, dolgozz, ebben a környezetben kell többé válnod! Hogy a szűkülő lehetőségek közepette is milyen erőket tud felvonultatni, hogyan tud kiteljesedni a munkában, ezt katonája válogatja. A misszióteljesítőnek épp az a dolga, hogy megtartsa a közösség hitét.

A megye nagy teherterele, hogy vagy tíz gazdaság veszteségből veszteségbe tántorog. Aki elvállalja egy ilyen gazdaság elnökségének a nyűgét öt évre, az emiatt sem erkölcsileg, sem anyagilag nem kophat. Ilyen „törvény” talán nincs is más megyében. Ez a nemes vezetés gondot fordít még az így kihelyezett elnökök gyerekeinek beiskolázására is.

- Az egyik ilyen szerencsétlen szövetkezetet a részeges elnök is húzta lefelé. Lehet, az áztatta el a lelkét, hogy belezsibbadt a reménytelenségbe. A megye másik felében felkértünk egy remek szakembert, nézzen szét, vállalná-e, ami ott van. A városban, ahol addig élt, akkor épült fel a háza, két gimnazista gyereke is van, érthető, hogy nem vitte le őket a határszélre. Elmentem a miniszterhez, engedélyezze, hogy az elnök a szövetkezet kocsi-jával járhasson hetente a lakása és a téesz közötti negyven kilométeren, legalább a családjától ne szakadjon el, ne büntessük ezzel is. A miniszter azt felelte, ezt nem engedélyezheti még a miniszterelnök sem. Kínomban megbeszéltem az illetékesekkel, hogy hunyjanak szemet az elnök kocsi-használata fölött, ne vizsgálják azt soha.

- Így történt négy és fél éven át, pedig még mindig veszteséges a szövetkezet, részben mert egy év után kiderült, kétszer olyan rossz a helyzet, mint első látásra sejthető volt, másrészt, mert kegyetlen esztendő-k jártak erre: vagy aszály, vagy víz vitte el a termést. Ha nem ilyen nemes kiállású, jellemes, kemény ember, akkor egy év után otthagyja az egészet, s visszamegy a sikerbe, de maradt, mert bizonyítani akart. A közelmúltban csak piszkálni kezdték a gép-kocsi ügyet. Mivel a téesz veszteséges is, figyelmeztetni kell az elnököt, levonni a fizetését, talán bíróság elé is állítani, leváltani. Nem az bánt elsősorban, hogy a számból - már elnézést - segget csináltak. Szembekerültem önmagammal, vívódik bennem az igazságérzet a törvény-tisztelettel, amiért rendőrzetetik ezt a gyereket. Hogy fog ez visszamenni a régi közösségébe? Megkérdeztem az ügyészt: az őszi vadászatok üzemanyag-felhasználását nem vizsgálják? Meg lehetne nézni, mit fogyasztanak a vadászatra igénybe vett kocsik, arról nem beszélve, ha a sárban elakadnak, akkor lánc talpas traktor csúszkál velük. Van elnök, akit az őszi hónapok-ban mindig gyötör a félsz, hogy amikor minden mozog, ki tudja elégíteni azokat a szállítási igényeket, amelyeket máshonnan ráterhelnek. Színes ez a dolog, a színpad biztos nem játszik ilyet! A megyei hivatalok itt is takarékoskodnak, a munkatársak kiszólnak az elnöknek, küldjön értük kocsit. A téeszelnökök megyei fejtágítóján kértem is a vezetőket, tiltsák ezt meg a beosztottaiknak. Ha az említett kocsihaszárat miatt bűnvádi eljárás indulna, azért a politika a felelős. Nem a törvénnyel vitatkozom, hanem azzal, hogy ilyen lehet. Persze, a törvényt tiszteletben kell tartani, de a politikának meg kellett volna akadályoznia, hogy ilyen esetek adódjanak, megelőznie azzal, hogy összefüggéseiben vizsgálja a dolgokat, hogy megnézi, milyen kegyetlen feladatra vállalkozott az az ember, mi tette indokolttá a „kocsikázást”. Az ilyen törvény nemcsak ezt a vezetőt és a gazdaságot öli, hanem a millió átokkal sújtott ott élő embert is.

Mondják, talán nincs a megyének olyan vezetője - beleértve az első titkár-t is -, akivel kölcsö-nösen ne öklelőzött volna Fazekas. Ezen csak az botrányozik meg, aki nem érti, hogy a közösségért, a politikaért vállalt felelősség űzi valamennyiőjüket. Hogy a valóban nemes vezetés ezt így érti, azt nemcsak Fazekas közöttük betöltött rangja, hanem az is bizonyítja, hogy hatvanadik születésnapján Szocialista Magyarországért kitüntetéssel tisztelték meg terem-tő nyugtalanságát.

Nem jut itt hely családjára - „csak” háztartásbeli feleségére, akiről többször elmondta: „A munkában egy soron volt velem”, három gyerekére, vagy például apaként szeretett, volt

kubikos apósára (akinek a rák kinyomta a koponyacsontját, de üvöltés helyett csak sóhajtozott, hogy ne zavarja Karit a munkájában) - rájuk, hetőjükre, akiket egy fizetés, de két ember munkája tartott fenn, tartott össze.

Hagyom is már, ami elmaradt, hisz itt van a tiszacsegei látogatás, amire együtt robogtunk Fazekas Károllyal, és szót kell még ejteni az érdekvédelem fejlesztéséről is. Figyelmet érdemel, mennyi a seb, a fájdalom, a kesergés. Az elnökök hangulata nemcsak azért fontos, mert az egyik legsikeresebb ágazatról van szó, hanem azért is, mert vérző orrú gárdát nehezebb csatába vinni. Úgy hiszem, jobbára a múltbeli igazságtalanságok teszik érzékenyebbé, túlzóvá a szószólókat: „Az érdekvédelem fejlesztendő 1. gazdasági irányban: szabadjon önállóan gazdálkodni, 2. tagi irányban: ne legyünk hátrányos helyzetben a munkásokkal és egyéb kategóriákkal szemben, 3. ágazati irányban is, mert a mezőgazdasági termelészövetkezetek mostohagyermekai az államnak, az állami vállalatokhoz képest, 4. társadalmi oldalról csak annyit, hogy amikor egy állami vállalatot pl. szanálnak, a vezetők helyben maradnak, vagy elviszik őket más vállalatokhoz a legtöbb esetben magasabb fizetésért, a szanálásról csak rövid újsághírt közölnek nevek nélkül. Amikor egy termelészövetkezet veszteséges, ott az elnököt minden esetben leváltják, ország-világ előtt megbélyegzik, csökkent értékű emberré válik.”

Csak az elnökök aktívabb, tájékozottabb kétharmada nyilatkozott az érdekvédelem fejlesztéséről, közülük feltűnően sokan írták (9 százalék), hogy nincs szükség az érdekvédelemre, illetve, hogy jó, ahogy van. Legtöbben *gazdasági irányba* fejlesztenék az érdekvédelmet (66 százalék), ezen belül elsősorban azt sürgetik, hogy a TOT kapjon nagyobb hatáskört, vétőjogot a törvények és a szabályozók alakításában: „Meg kellene szerezni a farmerszövetségek jogát, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos rendelkezések csak az előzetes egyeztetések után kerüljenek kiadásra.” Többen gazdaságpolitikai teendőket említettek: „Míg a vállalatok egyre-másra emelik áraikat, a szövetkezet ezt nem teheti. 3,5 mázsa búza egy éltartó ekevas.... Mérsékelném az agrárrollót.” Sok egyéb gazdasági érdekvédelmi teendő mellett hangsúlyosan került szóba az egyenrangú gazdasági kapcsolatok megteremtése: „A mi termékeinket a vevők minősítik (gabona, tej, hús, cukorrépa), nincs lehetőség minden minősítésnél jelen lenni, a szövetség emberei viszont nem túlságosan érdekeltek a végeredményben. Amit mi vásárolunk gépet, berendezéseket, nincs módunk minősíteni, még ha utólag ezek a berendezések használhatatlanok is.”

Minden harmadik elnök szóvá tette a *bürokráciát*, a területi szövetségek nagy létszámát, hogy sok a zsoldos, kevés az önkéntes, hibás a káderpolitika. „Érdekvédelmi szerveinknél sok olyan ember van, akiről bebizonyosodott, hogy párt- és állami funkció betöltésére nem alkalmas, amit most csinál, ahhoz is annyit ért, mint ló a hátúszáshoz, nem szakmai partner. Hogyan képviselje hát érdekünket?”

Sok híve van az *ágazati érdekvédelemnek* (28 százalék), de akadnak ellenzői is (8 százalék), a támogatók körében sem alakult ki egységes elképzelés a megoldás formájára nézve. „A termelési rendszerekből és a szövetségekből lehetne összegyűrni, de úgy, hogy az ágazati jelleg lenne az elsődleges... de nem megyei, hanem területi (!) alapon, országosan három-négy képvisellel. Az érdekvédelmet sokkal kisebb létszám is elláthatná.”

Figyelemre méltó tábora van (20 százalék) a szövetkezeti mozgalom, a mezőgazdaság *kellő társadalmi és politikai elismertetésének*. Sok a bántódás, a sérelem, hogy a mezőgazdaság nem élvez „jelentőségének megfelelő társadalmi megbecsülést”, s néhány elnökből kiszakad: „Ne tekintsek csak szövetségesnek, parasztnak, hanem mezőgazdasági munkásnak.”

Hasonló arányban (20 százalék) említik a *tagi érdekképviselést*. Bár ez „nyájához kötődik” - vagyis a téeszhez -, ám a vezetői, szakemberi érdekvédelem egyesek szerint túllépi ezt a

keretet. Csak minden hatodik elnök említette, hogy az érdekvédelemnek *a szövetkezeti demokrácia erősítése*, a tulajdonosi tudat és kötődés, a tagi beleszólás, a szövetkezeti jelleg, a szövetkezeti önállóság növelése felé kell haladnia: „A szövetkezeti demokrácia egyre formálisabbá válik, mert a jogi szabályok, megkötések eleve meghatározzák a döntéseket.”

Minden hatodik válaszoló *bátrabb, harcosabb érdekvédelmet* szeretne. Ez azonban - mint eddig - csak egy passzus a többi között, vagy épp az okfejtés csattanója: „Nem bővíteném a feladatait, sőt az apróságokat elhagynám, tekintélyromboló, hogy neki kell csinálnia pl. a sportügyeket. Mi is támogatunk egy városi futballcsapatot, amit ránk kényszerítettek. Jobb helye is lenne a pénznek. Érdemtelenné vált emberek megmentésére indított akciókból is ki kellene maradnia. Szóval: a bürokrácia, az elszürkülés, az elszigetelődés reális veszély. Harciasabbnak kell lenniük.”

Akkor hát merre tovább? Azt hiszem, széles körű vita, egységesebb nézetek kialakítása nélkül nem sok remény lehet az érdekképviselő fejlesztésére. Nem tudom, hogy ilyen jellegű véleménycserék miért maradtak el eddig, ki tart a szembenézéstől.

Csirkés István (Tiszacsege) már várt bennünket. Fehér hajú, sűrű, fekete szemöldökű, grízes bajszerű, egyenes tartású ember, hangját erősítő nélkül is meghallhatták.

- Aztán milyen a nyugdíjasélet? - kérdi tőle Fazekas.

- Mint a munkaruha, amelyiknek lejárt a kihordási ideje, ha csak a korca maradt, akkor arra mondják, hogy az övé.

Belekóstolunk a borba, jó kísérem máris megkéri Erzsébet asszonyt, adna neki egy kis fehér szalonnát és, hogy ne zavarjon, kivonul a konyhába, aztán átmegy a téaszbe. Ketten maradtunk.

- Jó gazda volt, István bácsi? - teszem fel az obligát kérdést.

- Míg egyéni voltam, kevés emberhez jártam tanulmányútra. Tizenkét éves voltam, amikor apám meghalt, huszonkettő, amikor anyám, a temetésre hazaengedtek a frontról, de mire Sztarij Oszkolból hazahozott a szabadságos vonat, anyámat már két hete eltemették. Úgy voltam a világban, mint a harangban az ütő. Anyám testvére még élt, és adott egy gyönyörű búzakenyeret. Amilyen jó volt az a kenyér, olyan végtelenül keserű is... hogy úgy kell kenyeret enni... hogy más megajándékoz. - Letörli a könnyét. - Szoktam ríni. A vezetésnek is megvan az ára, mint bármi másnak, az idegit kezdi ki az embernek. - Sőhajtva kanyarodik vissza a múltba: - Abszurdum, hogy nekem senkim ne legyen: temetni jöttem, és úgy mentem vissza, hogy már meg is nősültem. Miután az amerikai fogságból előkerültem, éjjel-nappal, télben-nyárban dolgoztunk nyakló nélkül egészen ezerkilencszázhatvanig.

- Előtte egyszer sem lépett be a szövetkezetbe?

- Soha. Szókinccsel nem álltam rosszul, az agitálóknak mindig azt mondtam, maradjanak még, ráírnek, körül tudtam őket beszélni.

- És mivel tudott mondjuk egy tanárt körülbeszélni?

- Halvány fingjuk se volt arról, hogy kell gazdálkodni, oszt ők magyarázták nekem, hogy menjek a téaszbe, mert milyen boldog leszek! Apátok koloncos f..., gondoltam.

- Jaj, ezt nehogy bele tessenék már írni! - mondja riadtan a szobába lépő Erzsébet asszony. Férje nyugodtan folytatja:

- Mondták, közösségben az erő, ott a kedvezőtlen időjárás nem úgy sújt. Ez igaz, amíg egyéni paraszt vótam, úgy vettük a kenyeret, hogy az első volt a beadás, a második a vetőmag, oszt

ha maradt annyi, hogy mi is ehettünk bűvön, akkor bűvön ettünk, ha csak szűken, akkor kukoricával meg krumplival kellett pótolni, nem úgy mint most az agronómusnak, hogy mindegy, mennyi a nyereség, a fizetést minden hónapban zsebre teszi, oszt béke. Azzal agitáltak, hogy majd nyugdíjat kapok. De jó ember, én még harmincnyolc éves vagyok, hát mennyi időm van nekem még hátul hetven-nyolcvan évig?

- Arra mit mondott, hogy a közösben az erő?

- Azt nem vitattam, de meg kell mondani ennyi gyakorlat után is, hogy azért, azért... hát van a közösben erő, de csak akkor, ha valaki összefogja. Most is frakciónak még a szövetkezetekben, hát még akkor!

- Hogy fogtak ki végül is István bácsin?

- Borzasztó sokat szenvedtem azon a tizenkét hold földön, amíg annyira meg tudtam szelídíteni, hogy termett. Tiszacsege határában a legrosszabb föld az Ökörföld, tiszta szikpadka meg szikgallér, megmondták kereken, hogy aki nem lép be, ott kapja ki a földjét. Szentül elhatároztam, elég volt a földet egyszer agyongürcölni, inkább bemegyek a téeszbe, de nem javítok még egyszer tizenkét holdat! Ha más nem döglik éhen, akkor én sem! Azért nem írtam alá továbbra sem, csak figyeltem, hogy alakulnak a belépések. Tudtam, ha a lakosság fele belép, akkor tagosítás lesz. Vagy az Ökörföld, vagy a téesz! Volt itt néhány jobb módú ember - szídtuk őket, mint a kutyákat -, akik, hogy ki ne maradjanak a majdani vezetőségből, meg talán mert jobban is csikolták őket, beléptek, a betyár jó anyjukat! Mivel itthon nem boldogultak velem sem, a magamfajta stramm fattyúkat a művelődési házba hívták este nyolc, kilenc meg tíz órára. „Jó estét, Pista bácsi - köszönt rám az asztalnál ülő, mert ugye, mi be voltunk konferálva -, foglaljon helyet, ahol a szék.” Egyéb se kellene, mint nagykabátban a piros kályha mellé ülni, hogy főjék, mint a malac kolompérja. Ha bolond volnék! - mondom neki. - Állítsa ki a belépési nyilatkozatot, oszt hadd írom alá! Odahívott aztán az asztalhoz, s kérdezte, hány hold föld, hány darab marha, mennyi ez, mennyi az, s aztán odaadta a tollat, mert abban az időben mi parasztok nem hordtunk ilyesmit. (Ha ki kellett számolni, hány száz kvadrát cukorrépát kötelező vetni, akkor a mezsgyéről egy katángkórószálat tört az ember, aztán a csizma zsíros szárán kiszorozta.) Ideadta a tollat, aláírtam, s azt mondta: „Na, Pista bácsi, meginna velem két deci bort?” Rendben van, menjünk, mondtam neki, de vissza nem fizetem, nem azért, mert nem volna miből, hanem azért, hogy jusson eszébe magának is mindig, hogy őseink, meg lehet, az utánunk következők se adtak, adnak el tizenkét hold földet két deci borért! Abban az időben a parasztság annyira fel volt bolygatva, hogy éjszaka sem aludt: vagy gunnyasztott, vagy pipált, vagy itt (ivott), dugig volt a kocsma. Kollár, a járási titkár ment elől, kikérte a két deci bort, koccintottunk, megittuk, de már akkor ez a „várva várt” belépési nyilatkozat a zsebembe volt. Nem lehet azt kibeszélni, csak érezni, mit jelentett arról a keservesen összegürcölt kis vagyonról lemondani. Ha most bejelentené, akinek autója van, csináljon mind taxiszövetkezetet, mi lenne? Lépjen be vele, megkapja az árát, csak nem ő állapítja meg az összeget, hanem más, meg csak a húsz százalékát fizetik ki. A téeszben mondta most valaki, milyen jó csendes közgyűlés volt. Mit hőzöngénének már az emberek! Hát ez csak a hugyozó csövit hozta a közösbe, s ha úgy alakul, holnap kívülről húzza be a kaput! Annak volt joga kiabálni, aki behozta a kis cuccát, üvöltötte is nekem a közgyűlésen: „Legalább nyolcszáz forintot fizessetek havonta, a betyár jó isten bassza meg, ha már dolgozunk mint egy barom!” De nem tudtunk fizetni. Végtelenül örülök, hogy ma már azt mondja minden paraszt: „Öcsém, csak az a baj, hogy későn kezdődött, oszt megöregedtem. Ilyen jó világ soha az életben nem volt rám!” Akkor ezt nem merte volna senki állítani. Kollár elvtársnak, aki azóta megyei rendőrkapitány, többször felemltettem, hogy két deci borért vett tizenkét holdat, de nem akar rá emlékezni.

- Az alakulás után brigádvezető lettem. Ezerkilencszázhatvanhárom április derekán a téceszelnök felakasztotta magát. Az első elnököt rövid idő után leváltotta a tagság különböző capcarászásokért, és ez a második sem bírta sokáig, dacára, hogy elvégezte az elnökképzőt Zsámbékon.

- Elnök volta miatt lett öngyilkos?

- Nem, utólag sem derült ki olyasmi, amiért el lehetett volna marasztalni. Nagyon jó ember volt, nagyon szerette az italt. Akkor sok jómódú ember úgy gondolta, hogy három-négy évnél úgysem tart tovább a téesz, annyi meg van a pad(lás)on, hogy addig kibírja. Tudták az elnök gyengéjét, esténként beintették és tíz-tizenegy óráig poharaztak. Ekkor ígért ő hideget, meleget, ahogy ezt a bozás ember szokta. Egyik éjszaka beszívott az elnök, s valószínű, hogy a felesége reklamálása miatt nem mert hazamenni, bement a falu közepén lévő csirke-nevelőbe, ahol egy jóvágású cigányasszony - akkor lehetett olyan huszonnyolc esztendő körüli - volt a gondozó. Az nem tudott mit tenni, lenyomta az elnököt a gondozói ágyra, hogy aludja ki magát, csak hogy az elnök felesége ebből igen nagy perpatvart csinált. Mindenképp azt akarta, hogy hagyjon fel ezzel az életmóddal, félt, hogy a sok ivásnak valami capcara lesz a vége. Annak idején a tagok este tíz-tizenegyig is a téeszirodán vitatkoztak, az elnök nem nagyon tudott hamarabb hazamenni. Ha hazament vagy bozásan, vagy józanon - mert sokszor úgy ment azért haza -, az asszony azt hitte, az isten tudja, hol volt. Talán ebből adódott, ami adódott. Akkor még hátszlovon járt az elnök, felült este az egyik nagyon jó kis hátszlóra, kiment a kis akácerdőbe, a kantárszárat föl kötötte a ló nyakába, hogy el ne tapossa, oszt eleresztette. A háts két-három óra múlva visszament az istállóba, ő meg felhúzta magát egy fára. Jöttek értem is, hogy menjünk, oszt keressük. Átfésültük az egész határt, kétezernégyszáz hektár legelőn kellett öt sötétben keresni, kútban, bokorban. Reggel találták aztán meg. Vagy másfél hónapig úgy volt a téesz, és ezerkilencszázhatvanhárom június ötödikén választottak meg engem.

- Miért magára esett a választás?

- Azt űk tudnák megmondani.

- Csak sejt valamit István bácsi is!

- Az én brigádomban volt a falu két leggazdagabb embere, akinek hetven holdja volt - áldott jó ember az egyik, a másik a sógora -, és teljesítményre kellett kaszálni nekik is, akik akkor már olyan hatvan év körül voltak. Amikor én, mint ilyen szürke, mondtam, na kedves bátyám, ehun ez a here, levágják, oszt utána felmérem, képzelheti, hogy viselhették ezt el azok a jómódú emberek, akiknek két-három cselédje csak volt. Talán még ők is elfogadták a szavam, és ez is hozzájárulhatott, hogy elnök lettem.

- Hogy érte a rang?

- Egy héttel a választás után kijött a járási tanácselnök, s megkérdezte: - „Hogy van, Pista bátyám?” Úgy, mint akit levezettek a pincébe, oszt rázárják az ajtót: tapogat, tapogat csak körbe, az anyja úristenit, valahol itt jöttem le, de nem tudom hol! „Az lehetetlen!” - mondta ő. Higgye el! Soha nem vezettem még téeszt, és nincs is senki, hogy megmondja, hogy kell ezt csinálni. Egy eklatáns példát elmondtam neki is. Választásom utáni nap bejött a kondás, hogy elnök elvtárs, van itt harminc koca, de nincs mit enniök. Előszedtem a raktárost, az mondta, hogy a raktárban nincs egyéb, mint harmincmázsányi megmaradt vetőmagbúza. Szedjete fel nyolc-tíz zsákkal belőle, oszt daráltassátok le, mondtam. „Igen ám, de ott van egy akkora fekete tábla, mint az az asztal, és rá van írva, hogy a kenyérgabona takarmányozás céljára történő darálása szigorúan büntetendő cselekmény!” Akkor más megoldás nincs, komám, fordítsátok be a táblát betűkkel a fal felé! A járási tanácselnök azt mondta, semmi baj, valamit

enni kellett nekik. Egy-egy ilyen mondat óriási bátorítást adott ahhoz, hogy merje az ember csinálni.

- Tudom, Fazekas azzal ugratta, csak azért nem csukják le, mert nincs az István bácsi csuklóját átérő bilincs. Nem félt, hogy ilyesmiért, mint a búza felétetése, tényleg lecsukják?

- Egyszer akartam, hogy csukjanak le, de nem sikerült. Kinn volt a tűzoltó... Tudni kell, hogy például ezek a mi tűzoltóink úgy uralkodtak a téészen, mint valami római császár. Ha kijöttek terepszemlére, az elnöknek kellett kísérnie őket, mindenütt egy fél lépéssel a hátuk mögött menni, jóllehet, csak szakaszvezető volt az illető, mint akkor is. Ha az elnök nem ezt csinálta, úgy vette fel a jegyzőkönyvet, hogy az ember megnézhetette magát. Kísértem hát a tűzoltót. Volt három dohánypajta, s az oldalánál egy rúdra rá volt szegezve a tábla, hogy tilos a dohányzás. Ott járt el a csorda is, s valami rühes tehén ledörzsölte. Azt mondja a tűzoltó: „Elnök elvtárs, itt nincs kiírva, hogy tilos a dohányzás!” Hát látja, ehun vannak a tehénnyomok, nem állhatunk itt örökké. Amikor vége lett, azt mondta, hogy megbüntet száz forintra, írjam alá. Azt már nem. „Adja a személyazonosságját!” Azt se adom! Vagy két hét múlva azzal fogadott a járási tanácselnök, hogy hallja, összeakadtam a tűzoltóval. Mondtam neki is, nem tehetek róla, hogy a tehén ledörzsölte a táblát, nem fizetem ki a száz forintot! „Hát?” Inkább leülöm! „Hát olyan bolondok vagyunk mi, hogy ilyen embert lecsukunk! Miért nem szóltál hamarabb? A tűzoltó már továbbította a fizetési meghagyást!” Jött az értesítés, nem fizettem. A másodikra sem. Huszárosan megoldották aztán, áttették a községi tanácshoz, és közadóként behajtották rajtam.

- Ekkora tenyerekkel nem vert meg senkit a téészen?

- Odáig nem jutottunk, pedig kaptam olyan szavakat, amelyeket ha civil vagyok, velem szemben biztos nem kockáztatott volna meg senki, olyan pofont adtam volna neki, hogy kirojtódik a talpa, mint a paraszthatya szára. Téészelőkként nem lehetett ezt tenni, hümmögött az ember, oszt lenyelte.

- Miért kellett volna pofont adnia?

- Nehéz rekonstruálni. Többnyire akkor fordult elő ilyesmi, ha valakinek sérelme volt. Amikor két ember vitatkozik, mindegyiknek az a célja, olyat mondják, hogy a másikat vérig sértse. A tanács mellett épített a téész két szolgálati lakást, az egyiket a gépészmérnöknek, a másikat a leendő jogtanácsosnak. Volt itt egy növényvédős agrármérnök, akinek a felesége a vendéglátóiparban dolgozott, s amikor a lakás készen lett, az asszony beállított hozzám, hogy ők belepakolnak. Mondtam neki, hogy azt már nem, mert a vezetőség azt a jogtanácsosnak szánta. Vitatkoztunk, s azt találta mondani, hogy hazudok. Majdnem elszakadt bennem mindenféle fék: gyorsan menjen ki az ajtón, mert kivágom, nekem nem mondtak ilyet még! Maga itt nem tag, itt maga nem követelőzhet, csak az urának van szavazati joga. Az ilyesféle problémákat nem lehet szájjal kibeszélni. Ebben a munkakörben sokszor kerül az ember olyan helyzetbe, mint a Sinovatz osztrák kancellár, amikor a hadügyminisztere fogadta azt a nácit. Elzavarja vagy ne zavarja a minisztert? S ki meri-e mondani, hogy nem, mert akkor erről kerül szembe a tömeggel, ha meg igen, akkor arról.

- István bácsi olvassa? - mutatok rá a kanapé fejéhez tett *Vidravas* című Galgóczi-kötetre. Bólint és mutatja, hogy tetszik neki. - Miként tudta csinálni, amiről fogalma sem volt, mi fán terem?

- Azt mondják, aki nem tud danolni, egy idő után az is megtanul. A vezetéshez talán valami kis születési adottság is kell. Tudok itt is olyan jó fiatal szakembert, aki becsületes, rendes ember, jól is végezte az iskoláit, de nem az a típus. Nem lehet mindenre azt mondani, úgy van, persze, hanem azt is, hogy öregem, ez pedig nem igaz!

- Ennyi elég lenne húsz esztendőre? Hogy nem fodrozta ki egy cikcakk sem?

- Mindig próbáltam a problémák elé menni. Ha suttogott a tagság, nem vártam meg, hogy lavina legyen belőle, hanem én adtam elő, hogy ez van. Így sok frakciózást ki tudtam védeni. Másodszor maximálisan ragaszkodtam ahhoz, hogy amit mondok, az igaz legyen. Engem ösmert itt mindenki, álltam mindennek elébe, de mástól is megkívántam a rendet, még a szövetség szerint is nagyon keményen. Ügyeljen az a tag, ha lop, ne jusson el az elnökig, mert ha eljut, és ő csak tessék-lássék nyúl hozzá, a többiek azt mondják, nem mer neki ártani, mert együtt lopnak. Vigyáztam, ki ne kezdhessenek.

- Mivel bajlódott még elnökként?

- A félcipővel. Volt, hogy a debreceni Arany Bikában én voltam az elnökök között az egyetlen csizmás. Zavart, hogy megnéztek, de ha félcipőt vettem, felvágott a hideg. A rühes nyak-kendőről meg jobb nem beszélni.

- Hány téesz alakult Tiszacsegén? Hány elnök közül maradt István bácsi nyolc általánossal talpon?

- Úgy folyt a szervezés, mint a csikó hámhöz szoktatása: mindegy, merre megy, csak menjen valamerre, mindegy, mekkora a téesz, csak lépjen be. Hét téesz alakult, de hamar három lett belőle. Elnök húsz-huszonöt volt, idegen csak kettő. Az egyik, aki most tanácselnök, az erdő-hivatalból jött, a másik egy agrármérnök, aki vagy két évig az Új Életet vezette, de olyan hülye volt, hogy lezárták, mert capcarászott. A teszöv Hajdúdorogról akart elnököt hozni. Nem, Károly - mondtam Fazekasnak -, Csegén lennie kell annyi okos embernek, hogy a saját sorsát le tudja rendezni. Ha van egy hozatott elnök, lehet, el kellene néznie valamit, de jó ideig nem ismeri az embereket. Ha rendet akar csinálni, akkor a középvezető gárda összefog ellene, útilaput kötnek a talpára, ha meg rájuk hagyja, akkor a jégen kötnek ki, viszont egy idevaló ember tudja, ki hány garast ér. Szóval három téesz volt. A másik épp csak átbillegett minden éven úgy, hogy kiradírozták a számok közül, ami nem stimmelt, a harmadik meg mérleg-hiányos volt mindig. Egyszer kiszámoltam, mennyit adhatna a csegei határ, ha csak a mi termésátlagunkat érnék el. Nagy szám jött ki. Elmondtam közgyűlésen is, nem olyan gazdag ez az ország, hogy ennyi földet ne hasznosítson, nincs más megoldás, egyesülni kell. A mi vezetőségünk úgy-ahogy elfogadta. A Rákóczi elnöke, aki most tanácselnök, nagyon begurult.

- Egyedül István bácsi ötlete volt az egyesülés?

- Az enyém, itt a tanács meg a párt nem játszott nyomósdit. Amikor elmondtam a közgyűlésen, nagy kő esett le a megyei vezetők szíviról. Sok mindennel egyetértek én a mai vezetéssel, de abban nem, hogy az egyesülésnél minden vezetőknek helyet kell adni, utóvégre volt ott egy csomó hasznavehetetlen ember is, és akkor az új főkolompos adjon vezetői beosztást azoknak is, akik mit tudom én hány éven keresztül semmit sem tudtak bizonyítani?! A községi, a megyei vezetés megegyezett, hogy a vezetőket hogy osztják el. Úgy döntöttek, hogy én leszek az elnök, az Új Élet elnöke lesz a helyettes, a Rákóczié meg a párttitkár. Ott lett a baj, hogy a párttitkár rossz néven vette a beosztást, el is mondta később, hogy el bírta volna magának képzelni legalább az elnökhelyettesi posztot. Ebből aztán sok bonyodalmunk lett, amíg ő is a téeszben volt. Az egyesülés után meg kellett tanítani a közös nótára a tagságot, mert húsz év alatt kialakultak mindenütt bizonyos szokások. Reménységen felül ment ez is.

- Nyugdíj előtt miért vállalt ilyen felfordulást?

- Láttam, nincs más megoldás, nem lehet, hogy egy faluban a föld közel kétharmadán majdnem mindig mérleghiányos gazdálkodás menjen. A felfordulást nem akartam vállalni, kértem, hadd legyek elnökhelyettes, oszt onnan kicsúszok, ha lejár a két év. Azt mondták, a szénát

még nekem kell rendbe tennem, amikor meg lejárt a két esztendő, kijött Fazekas meg az osztályvezető, hogy mivel öt évre vagyok választva, vállalom még addig. Hasonló helyzetben Polgáron az agilis elnök elment nyugdíjba, kitört a frakciózás, összeesett a téesz, mint a tejszínhab. Rámentem hát, mint a bolond, ráhúztam három esztendőt, úgy jöttem csak nyugdíjba.

- Korábbi elnöktársával miért volt maguk között csetepaté?

- Társam úgy gondolta, hogy a szerepek elosztásában nekem volt döntő szavam, miattam nem lett elnökhelyettes. Talán két évig volt párttitkár, aztán elment községi tanácselnöknek, s akkor azt mondta nekem négy szemközt, hogy rehabilitálva vagyok.

- Ezzel megszűnt az ellentét?

- Úgy volt ez, mint a faszénégetés, a boksán kívül csak a füstöt látni, de belől égett a tűz. Amikor elment tanácselnöknek, kilencven forintot fizetett a téesznek a szolgálati lakásért, ami egyenlő egy fél lavór fíggal. Azt mondtam, most már az állam embere vagy, vegyen neked az házat! Két évig húzódott az ügy. Végül az osztályvezető behívott a megyei tanácsra, hogy egyezzünk meg, hogy a kecske is jóllakjon, meg a káposzta is megmaradjon. Mindjárt éreztem, belevágott a fene a káposztába, ha a kecske úgy akar jóllakni, hogy az megmaradjék. Felértékeltették a házat valami bagatell összegre. Mondtam az osztályvezetőnek, gyere ki, összehívjuk a tagokat, megkérdezzük, ki ad érte kétszázhatvanezer forintot, állítom, minden tag azt mondja, ide azzal a házzal! Adtak aztán egy szolgálati lakáshoz állami támogatást, amivel megint csak ők jártak jól, mert soha nem tudták kihelyezni az állami támogatást, mert nem éri meg, nem vállalják a gazdaságok, s itt egytől sikerült megszabadulniuk. - Itt tartotunk, amikor szinte lábujjhegyen visszatért nemes Fazekas Károly, s félrehúzódott, hogy ne zavarjon bennünket. Csirkés István, mintha testvére jött volna, folytatta: - Tibor, mert tanácselnök lett, azt hitte, felém van rendelve. Népfrentbeszámoló után felállt, hogy én már ott tartok, ha hívnak, akkor se megyek. Így letolt. Nem tudta, nem olyan fából vagyok faragva, hogy fogna a golyó, különösen az övé. Szót kértem: vegye tudomásul a községi tanács elnöke, hogy nem vagyok alárendelve - nagy pozával mondtam -, ne küldjön engem ide-oda. Megköszönöm, hogy meghívtak, és ezzel otthagytam a népfrentülést, és sok éjszaka nem aludtam. Az ember szeme le van fogva, de fenn van, jár az agya: esznek-marnak, közben már nyugdíjban lehetnék. Az én orromban ne húzgálják a szaros madzagot, csak azért, mert az egyesülésnél nem ő lett az elnök, ledolgoztam becsületesen az időm, elmegyek! Kézzel megírtam három példányban, hogy nem csinálom tovább! Kijött Juhász Pista, a megyei tanács elnökhelyettese (volt létavértesi téeszelnök. P. Á.), az osztályvezető, a járás, másfél óra múlva hívtak, s Juhász Pista vette át a vezérfonalat. Tibor csak annyit mondott utána: „Megígérem, Pista bátyám, hogy soha többé nem foglak megsérteni!” Cigánygesztus. Türtőztette aztán magát, amíg elnök voltam. Tavaly megjegyezte azért, hogy egy-két ember munkahely-változtatása nem döntötte romba a téeszt. Ez a frakciózás keseríti meg az ember életét, tizennégy évig volt elnök, lett volna ideje a bizonyításra. Mit bizonyított?

- Az utódját ki választotta ki?

- Hát a tagság, bár a pártszervezet részéről folyt bizonyos szervezkedés. Ő volt korábban az egyik téesz elnöke, aztán a helyettesem lett, helyettük fizettem én ki az egyesüléskor egymillió-kétszázezer mérleghiányt.

- Ezt nem bocsátotta meg neki?

- Sosem. Hozott egy bárszekrényt, amit még az előtte való elnök vett, s betették az elnöki szobába. Mindig öltem vele: úgy nézzél rá, Ferenc, hogy ez egymillió-kétszázezer forint volt. Harmadéve tizenhatmillió nyereséggel zártak, tavaly huszonhatmillióval, ez mutatja, hogy jól csinálják. Az én véleményem az volt, hogy a főkönyvelő legyen az elnök. Hogy mivel lett

volna jobb, azt a gyakorlat mutatta volna meg, már nem lehet megmondani. Az emberek csak azt tudták ellene felhozni, hogy keveset beszél. Hiába mondtam, nem olyan ez, mint a csörgő-óra, hogy felhúzzuk, oszt amikor odaér, akkor kongat, neki ilyen az alaptermészete.

Fazekas Károly meghallgatta az utolsó mondatokat, s mikor búcsúzni akartam, szemével lenyomott, és azt mondta:

- Akinél voltál, Árpád, az az ember az átlagparaszti sorból kecmergett ki, a szorgalma által vált tevőleges parasztemberré. Elmondta, hogyan történt, és nyugodt lehetsz, csak az igazat mondta, különben azt az értéket hazudja meg, amivel felemelte magát a feleségével együtt. A jó emberek szándékával, sok szemét étellel - alakoskodó, de pozícióban lévő étellel - együtt került ebbe a nagy őrlőmalomba. Mivel méretik meg az ember? Azzal, amit rábíznak, és azzal, ahogy azt végzi, azzal, hogy saját zsebből vett a téesznek petrót - számlára: mert nem adja az erkölcsit, nem vagánykodik, megelőlegezem, de visszavárom! Így volt ez a nagy dolgokban is. Hogy ebben a vad örvényben - a Tiszaháton, ahol vagy a víz viszi el a termést, vagy a kegyetlen szárazság - erkölcsöt tudott formálni, ahhoz különös fajú ember kellett. A község tudatába ültette, hogy itt nincs lacafacázás, mert ő ezt így kívánja, és így éli. Példának adta az életét, ezt a falusi ember tudta, meg az ösztönével is érezte, és ez meggyorsította a fejlődést. Kegyetlen időszak után lett ez a téesz jeles gazdaság. Húsz évből tíz már ebben a szárnyalásban telt el, ádáz munkával, sok lelki bántással, meg sok szép lelki gyönyörrel is. Ötéves elnök lehetett, amikor megismerkedtünk közelebbről is. Nem tapsolt senkinek, kegyetlen vitakészsége volt, mindig mondta a nyűgit. Mondta egyszer, mondta kétszer, mondta minden alkalommal. Szóltak, el kellene már kenni az öreg száját, hogy szokja a rendet. Azt már nem! Az igaz ember fájdalomosan az asztalra teszi, mi nyomja, ezért magasztalni kell, nem visszafogni. Ha később én mondtam volna a szövetségben, hogy el kellene kenni az öreg száját, azt hitték volna, hogy megbolondultam. Ilyen volt az öreg, ilyenek lettünk általa is. Mivel ilyennek született, meg a ráutaltsága is ezt adta, több szeretet volt benne, mint akit az anyja dédelgetett mézeskaláccsal. - Itt Csirkés István megköszönte a torkát. - Rá volt utalva a több szeretetre, s többet is adott belőle vissza. Ez a humanitás benne volt a szigorúságában is. A tekintélyt nemcsak magassága centimétereivel, hanem lelki nagyságával is teremtette, és az a nyugdíjazása óta is csak szépül. Hogy figyelmetlenséggel is keveredik, nem változtat azon, hogy Tiszacsegén Csirkés István nagy alkotó, és az is fog maradni.

Búcsúzáskor Károly, ahogy mondta, megszorította az elnök és megcsókolta az elnökné fáradt, paraszti kezét.

VESZTES GYŐZTESEK

*Egy ciklus kikapálja az elnököt, ha
nem tudja megtalálni a hangot.
Kemény dolog úgy kérni, hogy az
parancs legyen.*

(Csörgő Tibor, viszneki elnök)

- Hálátlan dolog vezetőnek lenni - vallja Ruck János újkígyósi elnök. - Rátermetten szakemberek távol tartják magukat a magasabb beosztástól. Persze az élet nem áll meg, ezeket az állásokat is betöltik kisebb fajsúlyú káderekkel. Kérdezze meg a legfiatalabbak véleményét az igazgatóról, a tanácselnökről, a párttitkárról, a téceszelnökről. Igaz, hogy a vezetőknek egyre többször kell nemet mondaniuk, de ez nem ad magyarázatot mindenre. A vezetői tekintély csökkenése nemcsak az adott közösség, hanem az egész társadalom számára hátrányos.

Gáborjánban a téesszervező bezárta egy szobába az arany- és ezüstkalászos gazdákat azzal, hogy aki aláírja a belépési nyilatkozatot, azt kiengedi. Az emberek az ablakon menekültek, mire az illető kijelentette, falhoz kellene állítani őket. Aztán ezt a szerzetet kihelyezték Hajdúböszörménybe téeszelnöknek. Vagyis előbb rossz vezetőt csináltak, s csak azután született a rossz vélemény. Ami - valljuk be - fölfelé tekintve könnyen kibukik az emberből.

Nem véletlen, hogy a rossz vezetők bukása mellett kivételesen a jók titka is érdekli az embereket. Jámbor István (Földes, 1903-1969) olyan elnöke volt az általa alapított Rákóczinak, akit „rangolt az élet”. Titkát fürkészendő napokig jártam hűlt nyomát. A lövészegylet legjobbjá és vezetője volt, fényképezett már a harmincas években - és a képeket maga hívta elő -, sőt ez a parasztfickó rádiót épített a jegyzőnek, az orvosnak! Kitűnő gazda volt, semmi sem esett ki a kezéből. Sorsosai között cseperedett, de előttük volt, fölibük nőtt, amit mutat, hogy 1948-ban az ő javaslatára szervezték meg a társas gazdaságot, s eszükbe sem jutott, hogy más lehetne az elnök. Jámbor, nagyon jó emberismerő volt, jegyzi a falu, hogy akit ő kinézett vezetőnek, azokból csak egy bukott - „elivott”. Mindig papír nélkül beszélt - „apostoli beszédet tartott” -, még arra is haragudott, aki táskával járt a téeszben. Megemlítették csökönyösségét is, hogy a véleményén nem változtatott. Fáj ez néhány öregnek akkor is, ha mind elismeri, hogy „a Pista” messzibb látott az egész falunál. Elmondták azt is, hogy mint a kullancs ragadtak rá a nők, s nyíltan csinálta, kiválogatta a legszebbeket. „Láttuk, hogy bement, de fakanállal senki sem emelte meg neki, hogy megnézzé, benne van-e, akkor meg semmit sem tud az ember. Volt férj, aki szájon vágta sörösüveggel. Jámbor visszaadta, a többség elnézte, némelyik talán előnyt várt ettől.” Fia szerint náluk még az is be volt ütemezve, hogy februárban szülessenek: „A nyári csikó nem jó, februártól a tavaszi munkáig felerősödött mindenki.” Kisgazdapárti képviselőként kövekkel fogadták és a vállukon vitték el nem egy helyen. Munkabírása legendás volt: nyáron, aki napkeltekor nem jelent meg a határban, annak jó napotall köszönt. Tartottak tőle, mert nemcsak fölöttük állt, közöttük is, aki vele szembe került, megszegyenült, megmutatta, mit hogyan kell csinálni, nem volt mellébeszélés.

Nem folytatom, ha volt titka Jámbor Istvánnak, ezek ugyanis csak a szilánkjai, nem tudhatjuk, milyen sorrendben kellene összeragasztani őket. És ha tudnánk? Előttünk állna a sikeres földesi elnök. De ki merne rá mérget venni, hogy Peresznyén is ugyanilyen sikeres lett volna? És ha ott meg sem választják?

FEJ ÉS ÍRÁS

A téeszelnök-vizsgálat során a vezetői beállítottság felmérésére felsoroltam tizenhárom különféle jegyet, és felkértem az elnököket, hogy közülük azt az ötöt válasszák ki, amelyek leginkább jellemzik a jó elnököt. Nálunk a vezető kiválasztás a vezetőkészség-szakismeret-politikai (és újabban erkölcsi) alkalmasság alapján történik. Felmérésem - ha egy kicsit játék is - segít e sajátos vezetői csoport önképének a megrajzolásában.

7. táblázat

A VEZETŐI KÉSZSÉGEK ÉS TULAJDONSÁGOK RANGSORA

	Százalék (N = 381 fő)
1. Vezetési készség	87
2. Jó kapcsolat a tagsággal	71
3. Teherbíró képesség	67
4. Új iránti érzékenység	61
5. Erkölcsi feddhetetlenség	53
6. Szakképzettség	36
7. Politikai alkalmasság	33
8. Előrelátás	27
9. Intelligencia	26
10. Üzleti érzék	20
11. Jó kapcsolat a tanáccsal és a pártbizottsággal	11
12-13. Helyismeret	9
12-13. Alkalmazkodó készség	9

Nyomban szembetűnik, hogy a legsikeresebb gazdasági vezetők közé sorolt téeszelnökök az említett követelményekből kettőt alig-alig igazolnak vissza. Döntő fontosságú, hogy nincs az elnököknek olyan csoportja, amelyik nem a vezetői készséget tartja a legfontosabbnak. Vezetni tudni kell.

De mi van a két másik követelménnyel? Minél magasabb az elnök végzettsége, annál fontosabbnak tartja a szakképzettséget, de ezt a megszerezhető valamit a többségben lévő diplomás elnökök is csupán a hatodik helyre sorolták. Kényesebb témaként szokás kezelni a politikai alkalmasságot, pedig átértékelődése természetes folyamat. Minél képzetlenebb az elnök általában, annál fontosabbnak tartja a politikai követelményt, ám a nemegyszer pusztán párttagságra szűkített alkalmasságot a túlnyomó többségben lévő párttag elnökök sem sorolják a legfontosabb vezetői ismérvek közé, ez kizárólag a hetven éven felüli, alacsony képzettségű nyugdíjas elnökök szerint tartozik az első ötös - de nem hármas! - csoportba. Biztosak lehetünk benne, hogy nem holmi ellenzékieskedés húzódik meg emögött, sőt! Az új generáció számára természetes „adottság” a társadalom szocialista berendezkedése, számukra a vörös zászló lobogtatásánál fontosabb a tett, az elröppenő hűségnyilatkozatoknál még politikailag is értékesebb a jó kapcsolat a tagsággal, az új iránti érzékenység, vagy az értéktelenedő erkölcsi feddhetetlenség. Mindez nem másít azon, hogy olyan követelmények alapján választják ki az elnököket - a vezetőket? -, amelyeket ők kevésbé fontosnak tartanak. Kevésbé fontosnak, ami nem biztos, hogy nélkülözhetőt jelent.

A vezetés olyasvalami, akár a pénz: értéke éppúgy függ a fejtől, mint az írástól, a csoport sajátosságai is szerepet játszanak benne, nemcsak a vezető adottságai. Nem a vezetéstudományi ismeret, hanem saját keserves tapasztalata mondatta ki a közgyűlésen nem egy taggal: „Hát az elvtársaknak választunk vagy magunknak? Mert, ha az elnökségnek, akkor mi hazamegyünk!” Csupán a bunkokrácia minősíti ezt rendszerellenes kijelentésnek, mert a legkevésbé sem az. Arról van szó csupán, hogy egy csoport adottságait, tapasztalatait, kíválmait, célját a tagok jobban ismerik - érzik! -, mint a kívülállók. A vezető rákényszerítése bárminemű közösségre erkölcstelen is, mert az illetőtől ott várnak el eredményt, ahová esetleg nem pászol. Egri József Kübekházán, dr. Papp Elemér Tápén bűn rossz szövetkezet „közreműködője” volt, aztán Balástyán, illetve Szatymazon felvirágoztatták a téeszt: ott illettek a közösséghez.

Egyedül üdvözítő vezetői típus, módszer a cél különbözősége miatt sem létezik. Vezérkedhet valaki kitűnően a harc idején, békében viszont lehet, hogy egyenesen alkalmatlan a parancsnoklásra. Ezért is találták ki már oly rég az újjáválasztásokat, emiatt kell(ene) ezeket lenni is, fenn is egy új választás felelősségével kezelni.

Visszatérve a jó elnökök készségeire, tulajdonságaira, szembetűnő, hogy a rangsorban a második helyre a „jó kapcsolat a tagsággal” került, aminek nincs párja mondjuk az ipar- vagy az intézményvezetői gyakorlatban, pedig az emberi tényező meghatározó szerepére már rég nemcsak az előszeretettel emlegetett Japán a példa. Ellentmondásos helyzetünket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a gazdasági vezetés korszerűsítése során az iparban elkezdődött a munkások (véleményének) felértékelése, ugyanakkor a szövetkezetekben régóta tart a tagság leértékelése: háttérbe szorítása az elnök kiválasztásánál, s feltehetően nem függetlenül ettől az elnökök is egyre kisebb fontosságot tulajdonítanak a kapcsolatnak a tagsággal. Valószínű, hogy ez a leglényegesebb, ám nem a legnagyobb különbség a már leköszönt és az aktív elnökök véleménye között. A teherbíró képesség besorolása szerint - a nyugdíjasoknál negyedik, aktív elnökök körében második hely - nő a vezetőkre háruló teher vagy csökken az új generációk teherbírése. Hogy ugyanebben a viszonylatban az erkölcsi feddhetetlenség a harmadik helyről az ötödikre csúszott, értelmezhető a morál lazulásaként, de úgy is, hogy ez már természetes követelmény, amiről nem érdemes beszélni.

Döntés előtt az elnökök fontos értesüléseiket leginkább a szakemberektől szerzik, általában minél több a diplomás, annál inkább részt kérnek a vezetésből. Az elnökök több mint fele a szakirodalmat, illetve a felsőbb szerveket jelölte meg értesülési forrásaként. Egyrészt tehát nő a szakszerűség, másrészt változatlanul számottevő még a gazdaságok közvetlen irányítása, „A téeszek gazdálkodása nem szavazás, hanem technológiák kérdése!” - írja a diplomás K. Erre mondta Gulyás Pál kollégám: „Háromféle gazdaság van: a téesz, ahol győzködni kell a taggal, az állami gazdaság, ahol megmondják a dolgozóknak, mettől meddig, és a legjobb a rabgazdaság, ahol őr kíséri az embereket a munkába.” Nagy Sándor, a tanyás balástyai Móra Ferenc Tsz nyugdíjas elnöke pedig azt mondta: - Ha jött egy ötlet, először átnéztem a szakirodalmat, hogy felmérjem a realitását, ellenhatásait. Ha nem bukott el, utánanéztam az értékesítési lehetőségnek, s számoltattam az üzemgazdással is. Aztán beszélgetés közben megpendítettem a szakembereknek, megkérdeztem a hatóságot, az ott dolgozó ismerőseimet, majd az én elképzelésemmel együtt útra bocsátottam: a szakemberek, a vezetők vitték a tagok közé. Ha az elképzelés nem ütközik az ő érdekeikkel, megnyugvást is kelt. Ha a visszaszármaszó véleményükből az derül ki, hogy az ötlet sok érdeket veszélyeztet, akkor az felzúdulást okoz, azzal várni kell talán egy generációt vagy többet, bármennyire okos, hasznos elképzelés is. Olyan döntést nem szabad hozni, ami egyszerre sok érdeket sért.”

Főnökeiktől sokkal kevesebb elnök kér tanácsot, mint tájékoztatást, minél képzetesebb, általában annál kevésbé fordul hozzájuk tippért. Mindez nem hízelgő a politikai és tanácsi vezetők

számára. Döntés előtt a legtöbb elnök a szakemberekhez fordul, az agronómusok, közgazdászok, mérnökök meghatározó szerepet játszanak a szövetkezet életében. A tanácsadók sorában a másodikok a vezetőtársak, a harmadik a vezetőség, de súlya, szerepe rohamosan csökken. Azt hiszem, a szövetkezeti demokrácia is azért jutott kis híján az egyéb jelzős demokráciák sorsára, mert átvette - lemásoltatták vele? - a politikai életben használatos, de lassan ott is történelmietlenné váló rendet, amely szerint a különböző testületeket a „mindenki képviselve legyen” elv, és nem a rátermettség alapján állítják össze. Igaz, hogy e szerint a nőknek, a fejfőgulyásoknak stb. is van emberük a vezetőségben, ám az elnök - ahogy duzzad a ballaszt - egyre inkább kivonja körükből a fontos döntéseket, vagy rájuk kényszeríti az akaratát.

KI HÚZZA EL AZ ABROSZT?

Tépe olyan hely, hogy talán a hajdú-bihariak többsége sem tudja, merre tették le. Az 1400 lelkes falu szép csöndben szinte évente elfogyasztott egy téeszvezetői garnitúrát, amíg 1969-ben a nádudvari Kiss Imrére nem esett a választásuk. Nádudvari, de akkor már nyolc esztendeje főállattenyésztőként dolgozott Tépén technikumi végzettséggel. Azt gondolhatnánk, neki a diplomásoknál is nagyobb karrier az elnökség, mégis azt mondta, amikor a járásiak megkínálták vele: - Szó se lehet róla, jó szakmám van, szívvel-lélekkel szeretem, hagyjatok benne!

„Miért nem akarsz elnök lenni?” - kérdezte Fegyveres Sándor, a járási tanács elnöke.

- Mert az olyan, mint az abroszhúzás: én húzom errefelé, túlhan meg négyszáz tag húzza amarra. Merre megy le az abrosz az asztról?

„Ha van magadhöz való eszed, tefeléd, mert elhúzod őket!”

- No, és ki húzza el az abroszt? - kérdeztem tőle másfél évtizeddel később.

- Tényleg elhúzhatja a vezető. Jó néhány dologban kellett úgy dönteni - amikor például a KITE termelési rendszer tagjai lettünk, amikor a John Deer gépsort vásároltuk, vagy más beruházásba fogtunk -, hogy a tagság szíve szerint nem értett vele egyet, de mert megvolt a bizalma, félénken feltartotta a kezét. Ha egyenként megkérdeztem volna mindegyiket, vagy kihallgattam volna, mit mond otthon a feleségének, kiderült volna, hogy nem ért vele egyet. Az élet nem őket igazolta. Lehetne azt mondani, aki magasabb dombon áll, messzebb lát, így jobban tudtuk, miért kell valamit csinálni, mi az előnye. Ma az elnök a legnagyobb paraszt. Amíg egyéni gazdákból állt a falu, négyszáz család gondolkodott, mit vessen, honnan rendelje meg a vetőmagot, hány kilót, hogyan állítsa be a vetőgépet, mikor arasson, kivel csépeltesse el, kirágtat-e a zsákot az egér, kinek adja el a terményt, mennyiért meg minden. Most a négyszáz paraszt helyett tizenöt vezető végzi a gondolkodást ebben a rongyos kis téeszben. De a tizenötből is a főagronómus, a főkönyvelő meg az elnök gondolkodik elsősorban, a többség, ha van egy Sándor-nap, elfeledkezik mindenről: csak az elseje ki ne essék a naptárbul. Mindegy, hogy itt ülök benn vagy otthon vagyok, nem tudok szabadulni a töprengés kényszere alól. Huszonhárom itt eltöltött esztendő alatt egyszer sikerült, amikor elmentünk két hét fizetett szabadságra a családdal a Fekete-tenger partjára. Ott meg tudtam inni három üveg sört is, hogy nem fájdult meg a fejem tőle, itthon ha egy fél üveggel megiszom, egy napig fáj, mert a gond benne van.

- Olyan a téesz, amilyen az elnök?

- Biztos! Ahol részeges, ott részegesek a vezetők. A tagok többsége itt is iszik. Hozzászokott az embernyűvő robothoz, amire már nincs szükség; léte megelőzte a tudatot. Ebben a kis szar faluban évente hárommilliót visznek a kocsmába, nem tudnak mit csinálni a pénzzel. Ennek

ellenére állítom, az első számú vezető a maga képére formálhatja a környezetet. Az emberek kiválasztásával meghatározza a szakmai színvonalat, az erkölcsöt és még sok mindent. Az emberek kimondva, kimondatlan példaképként is tekintenek rá, olyan példaként, amilyen. Ez a fene nagy demokrácia néha lecsüng és tapossuk a sarkunkkal, az elnöki funkció, mint a küszöb: aki kifelé megy, az is belerúg, aki befelé jön, az is. Birkatürelem kell, hogy az ember bírja. Elgondolkodtató, milyen sokan esnek ki betegség, halál miatt. Nem nyugdíjas állás. Kívülről talán egészségesnek látszom, de már ötvenen innen elnyűtt vagyok idegileg.

- Visszatérve az abroszhúzáshoz, mivel szerezheti meg a vezető a bizalmat?

- Munkával. A hajdúszoboszlói tangazdaságban magas szintű szakmai munkához szoktam, olyan ambícióval jöttem ide ezerkilencszázhatvanegyben főállattenyésztőnek, hogy szükség-épületekben is egyből a korszerű nagyüzemi gazdálkodást fogom megvalósítani. Az egyik tanyát mindjárt mesterséges borjúnevelővé alakítottuk, és a tébécés tehenek borjait mesterségesen nevelve a megyében talán elsőként jelenthettük, hogy tébécémentes tehenészetünk van. Ez kamatozott, tenyészüszőt, vemhes üszőt értékesítettünk jó pénzért. Ugyanezt csináltam a sertésenyésztésben, egy tenyészkanért tizennégyezer forintot kapunk, és nem hármat. A tépeiekből állatszerető törzsgárdát lehetett kialakítani, akik szájtátva hallgatták a szakmai előadásaimat, napi vitáinktól meg harsogott az istálló, pedig mindössze húszéves voltam, igaz, a jó szakmai gyakorlat magabiztossá tett.

- Min vitatkozott a képzetlen tagokkal?

- A parasztember csak száz tehenhez vagy ötezer hold földhöz nem értett, de egy tehenhez, egy barázdához igen. Könnyű volt belőlük nagyüzemileg képzett embert faragni, de sokat kellett velük vitázni. A mai napig kételkednek mindenben, amíg be nem bizonyosodik, hogy úgy jó. Amikor idejöttem, ötvenhét vegyes korú, répamagdarával etetett sertést találtam. A répamaggomolynak van ugyan szárazanyag-tartalma, de a tápértéke nulla, olyan, mintha parafát darálnánk le a jószágnak, vagy talán még rosszabb, mert az legalább puha. Ezt etették, mert nem volt semmi. Elmentem a volt főnökökhöz, és megkértem, adjon két önetetöt kölcsön. Jellemző, hogy Szoboszlóról lófogattal hoztuk el őket. A parasztember addig nem látott olyat, meggyőződése szerint a dara beleragad a sertés gyomrába, és megdöglik tőle. Idősebb Fegyverneki László - mai napig dolgozó tagja a téesznek - meg is mondta: „Gazdász elvtárs, ne tessék haragudni, nekem családom van, én nem akarok a börtönbe kerülni. Engem tessék felmenteni ebből a munkakörből, mert ez úgysem lesz jó!” Igaza volt neki a csürhére járó mangalica esetén, amelyik egész életében egyszer sem lakott jól, és akkor, ha egyszer teszi elébe a darát, és nem ad elég vizet hozzá, tényleg megdögölhet! A lényeg, hogy legyen elegendő friss ivóvíz, ha először bezabál is, mivel állandóan előtte a friss dara meg az ivóvíz, ahogy jön rendbe a gyomra, ismét elkezd enni, de már nem zabál be, hanem csak egy picit eszik, utána megint egy picit. Ez a mi töpörödött és korban már nem fiatal sertésállományunk két hónap alatt vágásérett lett az önetetön. Ez akkor nagyobb szenzáció volt, mint ha most kétmillióval túlteljesítünk.

- És idősebb Fegyverneki László otthagya a sertéseket?

- Nem, maradt, de győzködni kellett vele. Azóta viszont hihetetlen elismeréssel van irántam. Fiatal házas voltam, s úgy jelentkezett idegenből hozott feleségem előtt: „Kissné asszony, ne tessék haragudni, hogy bejöttem, de f... ember ám a gazdász elvtárs!” - mert a súlygyarapodás folytán a keresete megduplázódott. Minden rafinációt belevittem a termelésbe. Ősszel nyers répaszeletet vásároltunk - a parasztok nem ismerték ezt a cukorgyári mellékterméket mint takarmányt -, és hozattam melaszt is, de nem volt mit adni hozzá ballasztanyagként, csupán-csak törek. Huszonnégy órával előbb bepácoltattam, s amikor bemelegedett úgy, hogy ha

beleütött a villával, a plafonig csapott a gőz, akkor kellett etetni, mert jól összeért. A szarvasmarha szenzációsan szereti az ilyen pácolt takarmányt - beletettük a napi abrakot is -, ám a kezem alatt dolgozó emberek kételkedtek. Tikász István, aki híres a vitaképességéről, a hátam mögött is, a szememben is oktatta az embereket: „A törek felissza a tejet, hát azt nem szabad adni a tehénnek! Mit akar Kiss ezzel a törekkel!” Becsületire legyen mondva, amit kértem, elvégezte, de nem értett vele egyet. Később aztán Tikász István lett a töreketetés egyik élharcosa.

- Azt írta a kérdőívemre, hogy a jó elnök zárt ajtó mögül, a hangjáról is megismer minden tagot.

- Ennek nincs története, de igaz: négyszázötven tagunk közül bármelyik megjelenik az előszobában - nem párnázott az ajtó, áthallatszik minden szó -, nincs olyan, akit ne ismernék meg, sőt családtagjaik hetven százalékaról tudom névről, hogy kicsoda, pedig nem vagyok tépei. Bevándoroltnak tekint a falu és, ha a fiam itt telepszik le, meg az unokám, még az is bevándorolt marad.

Ki húzza el az abroszt, vagyis ki dönt a legfontosabb kérdésekben? - kérdeztem az elnököktől. Volt, aki nyíltan bevallotta: „Mindenütt az első számú vezető az egyetlen hatalmi tényező.” A törvényesen legfontosabb testületről - a közgyűlésről, illetve küldöttgyűlésről álljon itt három vélemény: „szerepe formális - csak deklarál -, csak jól előkészített javaslat alapján képes beleszólni a döntésbe”. Akad hát ellentmondás.

A legtöbb kérdés a szűkebb vezetőségben dől el (többnyire a termelés egy-két vezetője, a párttitkár, esetleg a főkönyvelő tartozik e formális testületbe). Az elnökök több mint fele jelezte, hogy fontos kérdésekben maga (is) dönt. A szakembereket inkább a szakember elnökök hozzák döntési helyzetbe. Badacsonyi Péter (Szank-Móricgát) azt mondta erről: - Valójában mindig az elnök dönt, de ebben a viták eredménye fogalmazódik meg, s benne van az az információhalmaz is, ami összegyűlt a térszben. Lényeges kérdésben semmiféle csoportnak nem mondhatja az elnök, hogy döntsetek, ilyen esetben nagyon kell fülelnie, és nem szabad engednie. Ha erős az ellenkező vélemény, összevetem őket, s ha nem veszélyes, felajánlom, csinálja meg az illető, de teljes erkölcsi és anyagi felelősséggel. Volt, aki elvállalta, aztán meg kellett fogni, nehogy hanyatt essen.

A szövetkezeti mozgalomban több vezetői típus él egymás mellett. Durva egyszerűsítéssel ebből csak hármat említek. A *patriarkális elnök* tevékenysége elsősorban az agrárforradalomhoz, a szövetkezetek hőskorához kapcsolható. Leginkább a nyugdíjas, a régebben választott, a tagok által (is) jelölt, alacsonyabb képzettségű elnökök sorolhatók ebbe a csoportba. A közösség kialakításával nem egy esetben ragyogó eredményt értek el, s főleg kisebb szövetkezetekben még mindig vannak lehetőségei a hagyományos, családi vezetési módnak. Az *agrokrata elnök* az extenzív fejlesztés parancsnoka, elsősorban a fiatalabb, képzetesebb, öt-tíz éve választott nem helybeli elnökök sorolhatók közéjük. Az utóbbi időben a szövetkezetek élén megjelentek az intenzív fejlődés irányítói, a *menedzserek* is. Szakemberek vitatják, hogy az adott gazdasági körülmények között létezhet-e egyáltalán menedzser - nemcsak felülről menedzselnek néhány elnököt? -, ám vizsgálatom során elég jól elkülönült egy kicsiny, főleg fiatal diplomásokból álló csoport, amelynek az informálódás, elemzés, döntés, illetve a szervezés tartozik kedvelt elnöki teendők közé. Ezek már menedzserei „bélyegek”. Persze tisztán alig jelennek meg az említett elnöki típusok, a vezetők többsége a három alaptípus sajátosságait ötvözi: a szövetkezeti jellegből adódóan is főként a patriarkális elnök jellegzetességeit veszik át - vagy sem.

Nem a nosztalgia miatt beszélek ennyit a vezetés családias jellegéről, hanem azért, mert a szövetkezetek esetében ez az egyik plusz, amit hamis technológiai, vezetési, politikai indokok miatt majdnem „sikerült” kiirtani. Hogy a családias jelleg és a korszerűség összefér-e, arra egyetlen szóval lehet felelni: Japán.

No, de melyik vezető tudja legkönnyebben elhúzni az abroszt? Jó, ha az elnök az úr a házban, de nem biztos, hogy ennek „abroszhúzásban” kell kifejezésre jutnia, enélkül is nő a döntések szakszerűsége és csökken a demokratizmusa. Persze a vezetés módszerei közül nem zárható ki az egy személyi döntés vagy az „abroszhúzás” sem, a jó vezető minden kihívásra tud válaszolni, ne írjuk hát elő neki a lépések koreográfiáját.

- Hogy lehet, hogy először épp csak megválasztották? - kértem az „abroszhúzó” Kiss Imrét (Tépe).

- Félték, hogy háztájiellenes vagyok. Amikor ide kerültem, olyan hülye lelkiismeretesen végeztem a munkát, hogy a tehenész előtt fél háromkor kinn voltam az istállóban. Délben nem aludtam, mint a többi, és még este is végignéztem az etetést, és akkor jöttem haza. Két év múlva, mint udvarlással elfoglalt embernek kevesebb idő jutott a munkára, és a szövetkezet nagyon morcos-dörcös ellenőrző bizottsága - ilyen túlbuzgó ma is - ekkor volt megelégedve velem. Mindig úgy mentem az ellenőrző bizottság ülésére, hogy galuskát vagy szárazborsót ettem, mert ha nem volt kifeszítve a gyomrom, akkor táncolt attól, amit mondtak. Ez az ellenőrző bizottság először a hatvanhármas zárszámadó közgyűlésen dicsért, hogy milyen jól végeztem a munkámat, holott büntetőjogi felelősségem tudatában ki merem jelenteni, hogy akkor sokkal lazább volt az ellenőrzés az állattenyésztésben, mint azt megelőzően meg azt követően. Sokáig gondolkodtam rajta, hogy van az, hogy amikor jól dolgoztam, csak a bírálatot kaptam, amikor majdnem semmit sem csináltam, akkor meg a dicséretet. Ellenőrzésüket az szülte, hogy növeltem az állatlétszámot, nőtt a takarmányfogyasztás, kevesebb jutott a háztájinak kiosztására. A tagságnak én akkor lettem volna a legfrankóbb gyerek, ha az összes állat megdöglik, és minden takarmány a háztájinak marad. Erre vezethető aztán vissza, hogy amikor elnöknek javasoltak, volt, aki azt mondta: „Nem javasoljuk, mert háztájiellenes!” Végül éppen csak megkaptam a kétharmadot. Azóta viszont mindig ellenszavazat nélkül választottak.

- Ön volt az egyetlen, aki azt írta, hogy ismeretei egy részét korábbi állami gazdasági gyakorlatából szerzi. Huszonöt év alatt nem avult el ez a tapasztalat?

- Van, ami nem. Hogy példát mondjak: tanáraink még a szakiskolán megtanították, hogy a talaj nem holt anyag, hanem élő valami, az aerob és anaerob baktériumok állandó változásban tartják, a tápanyagokat feltárják, és ha én arra a talajra rálépek, lehet, hogy kárt csinálok vele. Esetenként az én kétéves szakiskolámmal - amihez a technikum alig adott valamit - kell az agrármérnököt figyelmeztetni, hogy amit csinál, attól sírna a föld, ha tudna. Akármilyen technológiaváltozás, korszakváltás, hibridizáció stb. jön, a talaj talaj marad, és fáj neki, ha valamit elrontunk. A parasztember, ha a nagyüzemi gazdálkodáshoz semmit nem értett is, azt tudja, az anyja istenit, ha az agronómus elszúrta a földet! Ez az ismeret örök, nem változik, alkalmazásához nem kell pénz, csak lelkiismeret. Erre a nem változó tudásra tanítottak meg bennünket a tangazdaságban.

Az egyik kérdésemben azt tudakoltam, mit tesz az elnök, ha a helyi vezetők, a felettes hatóságok a szövetkezet számára hátrányos döntést hoznak. Az elnökök közel négyötöde nem hajlandó csöndes főhajtással végrehajtani a közössége számára hátrányos döntést. (46 százalék tiltakozik ellene, 19 százalék jó pofát vág, de csöndben elszabotálja, 12 százalék pedig egyszerűen nem hajtja végre.) Az elnökök majdnem negyede legfeljebb csak ódzkodik

(14 százalék segítséget kér a tesztől vagy a jó ismerősektől, 9 százalék pedig beletörődik, nem tesz semmit). Valljuk be, nem szükségszerű, hogy az értelmes gazdálkodáshoz bátorság is kell. Mégis impozáns, hogy egy erősen centralizált társadalomban létezik a vezetőknek olyan csoportja, amelynek 77 százaléka elutasítja a hibás döntést. Ez a kiállás összefüggésben lehet azzal, hogy az elnökök nem függeszthetik tekintetüket kizárólag az ilyen-olyan főnökökre, nekik vigyázniuk kell arra, hogy (intézkedéseik) a tagságnak is tessenek. (Kétkedőkkel, fanyalgókkal szemben emiatt is tartom fontos lépésnek a vezetőválasztás kiterjesztését.) Van persze bennem is kétely, hogy az elnökök nem festenek-e kedvezőbb képet magukról, hiszen ha valóban ennyire bátrak, akkor a kényszeregyesítéseket hogy lehetett túlhajtani? Úgy, hogy a különböző szabályozók vonzóvá tették az elnökök számára is az egyesülést (pl. nagyobb téesz - nagyobb fizetés), másrészt ebben a kérdésben a hatalom visszautasíthatatlanul állást foglalt, s közben rózsaszínre festette a jövőt.

Az elnökök húsz esztendőn át egyre bátrabbak - ami azt sejteti, hogy kevés a hátrányos döntés, s az ellenkezésért nem veszik fejüket -, az ötödik ciklus, két évtizedes elnökösködés után viszont már beletörődőbbek. A pártonkívüliség hátrány lehet, feltehetően emiatt ők jóval kevésbé mernek nemet mondani (66), mint párttag kollégáik (78 százalék). Akik szülei szerepeltek a kuláklistán, gyakorlatilag ugyanolyan erővel állnak ki közösségük érdekében - nem megfélemlítettek -, mint akik életéből hiányzik ez a bélyeg.

- Ekkorka faluban, mint Tépe, hogy áll a sógorság-komaság?

- Amikor idejöttem, minden estét együtt töltöttem a barátommal, aki ide hívott. Hazamegyek az egyik este, és mondom neki, az istenit, hogy van ez, tegnap leszúrtam X. téesztagot, s ma már Y. is meg van sértődve. „Ne csodálkozz - nevetett rám -, az a sógora!” Emiatt nekem rakétagyorsasággal kellett feltérképeznem a rokoni szálakat, ismernem kellett a családi kapcsolatokat, mert az embereket képességeiknek megfelelő munkahelyekre kellett átcsoportosítani, s lehet, hogy emiatt a fél falu megsértődik. Nádudvaron ilyesmivel nem találkoztunk. Kerezsi Béla (Tépe) bácsi elnöksége idején történt, hogy kiosztottuk a cukorrépát részes művelésre, és a sok tag közül egy nem művelte meg, meggazosodott, meggyomosodott. Béla bácsi kijelentette, az összes részesedést megkapja, aki betakarítja, vagyis fele munkát kellett volna végezni az egész bérért, mégsem vállalta senki. Ha itt egy tagot sérelem ér, a rokonság miatt nem áll elébe senki, hogy a kapcsolatai ne romoljanak meg.

- Sokan szégyellik, hogy parasztok. Ön miért hirdeti, mitől büszke rá?

- A mesterségemre vagyok büszke. Nem nyilvántartott a családfánk, nem tudom, hány emberöltőre nyúlik vissza a földműves foglalkozás, de akit csak ismertem, akiről hallottam a családban, mindnek ez volt a mestersége Nádudvaron. Ezt örököltem, ebben nevelődtem, ezt folytatom. Ezerkilencszázötvenkettőben végeztem a nyolcadik osztályt, s talán megbocsátható, hogy akkor nem akartam paraszt lenni. Közgazdasági technikumba jelentkeztem, de átírányították a papíromat a pallagi mezőgazdasági technikumba, ahová sértődésből nem mentem el. Két évet dolgoztam az ebesi erdőgazdaság csemetekertjében kétforintos órabérért. Most több nyugdíjárulékot fizetek, mint amennyit akkor kerestem, de azokban az években annyi jövedelme sem jött össze a családnak kilenc hold földből, mint az én ötszáz forintom, mert a beszolgáltatás elvitte a pénzt. Aki ezt átélte, nem felejtí. A kín is ráébresztett, hogy tanulni kellene. Nádudvaron a hajdúszoboszlói szakmunkásképző iskola verbuválta a tanulókat, jelentkeztem. Itt a régi gazdasági iskola tanárai oktattak, a végzettek között csak én ismerek vagy hat elnököt. Említettem már a szoboszlói állami gazdaságot is, ahol a tudást tetézhettem. Ezzel a gyakorlattal és a technikumi érettséggel merészkedtem ide főállat-tenyésztőnek.

Ekkor kellett volna megkérdezni, hogy ennyi odaadással, ilyen szigorú elvekkel meddig lehet elnökösködni és hogy Kiss Imre sikeresnek tartja-e a pályáját, de Fehér Lajosra, majd a mezőgazdaság neve sem ismert halottaira terelődött a szó, aztán már nagyon ránk esteledett, s mindez elmaradt. A kamaránkból előkereshetném ugyan a Kiss Imre kitöltötte kérdőívet, megnézhetném, hogy sikeresnek, kudarcai ellenére sikeresnek, netán átlagosnak minősítette pályáját, de maradjon az ő minősítése inkább ránk.

8. táblázat

ÖNÉRTÉKELES ÉS AZ ELNÖKI IDŐ

Az elnökségben töltött idő (év)	N=	(százalék)			
		sikeres	Életútja kudarcai ellenére is sikeres	átlagos	Sikeresség
		1.	2.	3.	(1+2)
1-5	89	25	37	38	62
6-12	106	28	50	22	78
13-20	55	22	62	16	84
21 és több	43	26	63	11	89
(Aktív együtt	293	26	50	24	76)
Nyugdíjas	83	29	60	11	89
Összesen	376	26	52	22	79

p>0,01

Az elnökök negyede sikeresnek, fele kudarcai ellenére is sikeresnek, s minden negyedik aktív elnök átlagosnak minősítette eddigi életútját. (Mindössze egy-egy aktív, illetve nyugdíjas érettségizett elnök felelte, hogy élete „inkább sikertelen”.) Minél régebben elnök az illető, általában annál elégedettebb. Nincs mit csodálkozni ezen, az elnöki siker fontos összetevője, hogy hányszor választották meg: minden újjáválasztás egy jeles bizonyítvány - és több „sikeres” kudarc ígérete.

Lehet, hogy öt esztendő eredménye sem fest valós képet egy elnökről, hisz sikere örökségén - elődje munkásságán - is múlik, a fölöttesek megkülönböztetett jóindulatáról nem is beszélve, ami hol érdemmel, hol érdemtelenül koszorúz embereket. Aztán lehet, hogy ami az egyik helyen siker, a másikon kudarc. Juhász István (Létavértes) a megyei tanácselnök-helyetteséig jutott, mégis azt mondta: - Itt nincs sikerélményem, nyolcvan mázsa búza, az nyolcvan mázsa!

Nem csupán a sok bizonytalanság vitt rá, hogy komolyan vegyem az elnökök önminősítését, hanem az adatok százarcúsága. Akik elkíváncsoznak a téesszöböl, sőt a mezőgazdaságból, vagy nem vállalnák még egyszer az elnöki megbízatást, azok sikeressége kicsiny, mindössze 65-67 százalék. Azt hiszem, ez a félsiker már elnöki kudarc. Hisz akik nem vállalnák még egyszer munkahelyüket, szakmájukat, beosztásukat, azoknak legfeljebb emberi ambícióik teljesültek, téesszelnökként semmiképp sem mondhatók sikeresnek. Azért hangsúlyozom e 65-67 százalékos sikeresség küszöb jellegét, hogy vegyük észre a kezdő - néhány éves - elnökök kínját, hogy 62 százalékos „sikeresség” mennyire kirívó, hogy az annyit emlegetett mezőgazdasági

csoda csillogó portálja mögött alapvető gondok vannak: a mérhetetlenül tágra nyitott agrár-olló, az öngyilkos elvonások következtében egyre több mezőgazdasági üzem legfeljebb az egyszerű újratermelésre képes. Semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy erre épp a kezdők a legérzékenyebbek. Nekik nincsenek megszépítő sikereik, ők sok esetben épp a legnehezebb helyekre kerülnek, elődeikből esetleg épp ezek a nehézségek szorították ki a szuszt. Vérzik hát a gárda, amelyiknek a rohamot kellene vezényelnie! Nem vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy a kezdők életkoruk miatt vannak a küszöb alatt, mivel minden elnöki korcsoport fölötté van. A vezetésben első lépéseit tevő gárda majdnem kétötöde átlagosnak minősíti magát, s ebben már szerepe lehet annak is, amit Ruck János (Újkígyós) említett, hogy épp a legjobbak vonakodnak a fejüket a vezetés igájába dugni.

Bár az elnökök önminősítése közügyekben ágál, sikerességüket saját ambícióik beteljesülésével mérik ők is, azzal, hogy milyen messziről jöttek, mekkora távolságot futottak be. Például minél képzetlenebb egy elnök, annál elégedettebb életútjával. Nincs igaza? A diplomásig nem csupán életkoruk miatt vallják sikertelenebbnek magukat legfeljebb általános iskolát végzett kollégáiknál, hanem azért is, mert egy agrármérnök számára nem az elnöki munka az egyetlen csúcs. Ugyanezen logika alapján siker dolgozni és mellette tanulni: a nappalin végzettek kevésbé elégedettek, mint a levelezőn diplomázottak.

A siker saját nyájunkhoz kötődik, igazán élvezni az övéi körében tudja az ember. Az, hogy a helybeliek, a paraszti és a paraszti származású elnökök sikeresebbnek vallják magukat, mint a nem helybeliek, a nem paraszti származásúak, figyelmeztetés azoknak, akik oly könnyen csatolják a káderek - jó embereik? - hátára az ejtőernyőt, hogy ezzel sok esetben nekik maguknak sem tesznek jót. Megnyugodhatnak azok a jó szándékú aggódók is, akik félnek az igazgatóválasztások eredményétől, mert a külső pályázóknak kisebb az esélyük, mint a belsőknak: ez a természetes, általában ez a jó. Annyira fontosnak tartom, hogy megismétlem, amit már a helybeliség taglalásánál említettem: saját körben értékesebb az eredmény, könnyebben elviselhető a kudarc, a jó vezetői közérzet alapvető tényezője a kebelbeliség - profétának lenni - ha nehéz is - egyszerű!

Havasi Jenő (Cece) nem tudom, kebelbeli-e vagy sem, hozzám írt levelének sorai ideváganak, ha felelnek is a profétaságról mondottakkal, s talán még az általa említett példával is: „A siker a vezetőnek csak önmaga előtt siker, a termelőszövetkezet tagjai természetesnek tartják. A kudarc viszont a tagságnak is kudarc, ezért a vezetőt a tagság számonkérése is nyomasztja. Ezt sem pénzzel, sem mással nem lehet megfizetni, legkevésbé azzal a szűken mért elismeréssel, amit egy szövetkezeti vezető szokott kapni. Munkájához szeretnék egy kuriózummal szolgálni: öreg barátom, Mike István valamikor a környei Dózsának volt az elnöke, ma nyugdíjas. Ő elért minden sikert, amit ember elérhet, állami elismerései: Szocialista Munka Hőse, a Magyar Népköztársaság Érdemrendje, Kossuth-díj. Ezekre ő soha, sehol nem hivatkozott, amikor én 1972-ben megismertem, a Kossuth-díjjal épp az unokája játszott az utcán. Amikor már nem volt elnök a szövetkezetben, akkor is azt tartotta a leg többre, ha a közösségen tudott segíteni. Nem csoda, hogy nagy tiszteletnek és szeretetnek örvend.”

A sikert a feladat is méri, tehát az, hogy mikor választották az elnököt. Az 1959-61-es átszervezés óta szép lassan csökken a térszervezők sikeressége, másként fogalmazva: közülük egyre több elnök ítéli maga (is) átlagosnak munkásságát. Kudarok leginkább a konszolidáció - aztán az átszervezés - idején választottakat tették próbára, azóta mintha csökkenne a fiaskók száma - vagy lehetősége. Miért? Lehet, hogy javult az irányítás - mérséklődtek szélsőségei -, lehet, hogy a szövetkezeti vezetés lett színvonalasabb, maguk az elnökök rátermettebbek. Nem zárható ki az sem, hogy amint nő a távolság a gyenge és az erős szövetkezetek között, aszerint differenciálódnak az önminősítések is.

Azt már tudjuk, hogy a végy ennyi vezetőkészséget, keverj hozzá annyi szakképzettséget stb. recept semmire sem jó, így legfeljebb robot készíthető - ha készíthető -, érző ember, pláne vezető nem. Bizonyos tendenciák kitapintásához mégis érdemes ezzel a „receptesdivel” játszódzni. Akik sikeresnek, illetve kudarcai ellenére is sikeresnek minősítették eddigi életútjukat, azok véleménye igen hasonló a legfontosabb vezetői ismérvekről. Ám az utóbbiak - vagyis a göröngyösebb utat bejárók - fontosabbnak tartják az új iránti érzékenységet társaiknál. Konfliktusaik részben abból a szemléleti eltérésből adódhatnak, hogy fogékonyabban az újra, mint társaik. Az újító - alkotó - emberek útját minden társadalomban ütközések nehezítik. A szocializmus talán legnagyobb tehertétele, hogy ezen nem tudott változtatni, sőt a társadalom megújuló - adaptációs és innovációs - képessége a hiánygazdálkodás, a hibásan értelmezett és alkalmazott tulajdonviszonyok és számos egyéb ok miatt messze elmarad a fejlett ipari államok megújuló képessége mögött.

A magukat átlagosnak minősítő elnökök a sikeresektől eltérően rangsorolják a vezetői ismérveket. Bennük gyengébben él a szövetkezeti felfogás (a többiekkel ellentétben ők nem második, hanem a negyedik helyre sorolják a jó kapcsolatot a tagsággal), távolabb állnak a sikert adó közegetől. Ennek ellenére sem lehet túl kényelmetlen átlagos vezetőnek lenni, hisz majdnem 40 százalékuk úgy vélekedett, ha újból kezdené, mindent ugyanúgy csinálna ismét: vagyis elégedett az őt körülvevő langymeleggel, hogy átlagos képességével legfeljebb átlagos követelményeket kell teljesítenie.

KLIKKEK ÉS KEBELBELIEK

A szövetkezetek vezérkarát alapvetően jó munkakapcsolat jellemzi. „Viták minden területen vannak, erre szükség is van, mert gondolatokat ébreszt - figyelmeztet az árnyalt fogalmazásra egyikőjük. - A személyeskedést ki kell zárni, eredményt csak nyugodt légkörben lehet elérni... Elvi ellentétek, klikkek nincsenek, éles viták vannak. Sok jó munkatársam van, pl. nem isznak, nem lusták, élvezik a munkát, vállalják a terheket stb... Vannak ellentétek, és ez így jó, így tartom egészségesnek a szellemet. Az ellentétek elsősorban a követelményekből fakadnak.” Végezetül egy nyolc általánost végzett nyugdíjas elnök sorai: „A belső ellentétek mindaddig burkoltan vannak jelen, amíg a nyilvánosságra hozatal feltételei nem adóttak. Ilyen pl. az egymást követő rossz gazdasági eredmény, a vezetésváltás, a gyenge vezetés. Nem ritka, hogy a szunnyadó ellentétek a téések egyesítésekor kerülnek felszínre. Gyakori az ellentét az elnök és párttitkár között, okai ismertek. Érdekeltségi ellentét is kialakulhat az ágazatvezetők között, mivel általában nem függetleníthetik magukat egymás szolgáltatásaitól, illetve egyoldalú a kiszolgáltatottság, pl. növénytermesztés, illetve állattenyésztés és a gépcsoport között. Gyakran megjelennek a szubjektivitáson alapuló ellentétek, a tekintélyfeltés is vezethet csoportosuláshoz, nem utolsósorban a hatalomszerzés, a törtetés. A klikkek tagjai nem mindig az azonos érdek alapján tartanak össze. A közrejátszó okok között szerepelhet sértődöttség és mellőzöttség is.”

Az aktív elnökök valamivel kevesebb, mint fele, a nyugdíjasoknak viszont majdnem kétharmada jelzi, hogy ellentétek vannak a szövetkezet vezetésében. Mivel semmi jele sincs annak, hogy nőnének a belső feszültségek - sőt, az életkorral, az elnöki székhelyen töltött idővel épp az összecsiszolódás miatt inkább csökkennek -, valószínű, hogy a nyugdíjazás fájdalommassága jelentkezik az említett eltérésben: az idős ember érzékenyebb, könnyen felnagyítja a korábbi nézeteltéréseket, másrészt a legbékésebb elbúcsúzás esetén is lehet benne némi ellenérzés utódaival szemben - hiszen más mint ő -, ezért némi kárörömmel számol be annak ellentéteiről. Általában minél képzetesebb az elnök, nagyjából annál kevesebb a vezetők között az

ellentét. Herczeg István (Imrehegy) iskolázatlan, de intelligens, eredményes elnök volt, figyeljük csak, miért támadt annyi ellentéte a szakemberekkel: „Az agronómusokkal nem volt szerencsém. Kivétel az a két ember, akik nálunk voltak kezdők. Az első agronómust a járási vezetés vezényelte hozzánk ideiglenesen, hogy a községben levő három téesznek legyen szakembere. Nem sok vizet zavart, nem háborgatott senkit. Ő mérte ki az őszi vetésekhez a vetőmagot, és a mérlegkészítésnél egy vagon vetőmaggal nem tudott elszámolni. A bíróság, tudomásom szerint, hat hónapi elzárásra ítélte, de a büntetést nem töltötte le, mert öt gyermeke volt, két élő - vele élő! - feleségétől.

A szőlőtelepítések kezdetén a járási mezőgazdasági osztály vezetője a keceli tőzegtelepről helyezett hozzánk egy fiatalembert agronómusnak. Ez az ember nagyon jó szándékú volt, de a mezőgazdaságot nem ismerte, és nem is szerette. Az első harminc hektár szőlő ápolási munkáit teljesen elhanyagolta, a gyomok nagyobbak voltak. Sürgősen felmondtunk neki. A harmadikat a járási vezetés azért helyezte hozzánk, mert a régi helyéről, egy Duna menti téeszből hozta magával az állami dotációt is. Egy negyven hektáros szőlőben volt hét hektárnyi erdő, amit a szövetkezet kitermelt. A munkát az agronómus irányította, és úgy akarta megnyerni a tagságot - mivel pályázott az elnökségre -, hogy mindenkinek engedélyezte a fa elhordását kocsiszámra. Persze őt is elbocsátottuk. A negyedik agronómust a járási tanács egyik vezető embere javasolta, azért, mert »az illető édesapjának 80 hold szőlője volt, így a fia is jó szőlőtermesztő szakember«. Az ötven éven felüli legényember régi korszakbeli úrnak képzelte magát. Nagyon nehéz volt tőle megszabadulni, mert a vezetőség nagyon kedvelte. Legényember volt, a dotációval együtt a fizetése magasabb, mint az elnöknek, így megtehetette, hogy minden vezetőségi ülés után az egész vezetőséget elhívta a kocsmába, és fizette a fogyasztott italok és ételek költségeit. Ötödik szakember, akit már kimondottan főagronómusnak alkalmaztunk, az ültetvénytervező vállalat alkalmazottja volt. Az volt a feladata, hogy ellenőrizze a szőlő- és gyümölcsstelepítést, azok ápolását. Ez az ember kijárt hozzánk, és ajánlkozott, hogy ő ellátná a főagronómusi teendőket, amennyiben alkalmazzuk. Alkalmaztuk. Másfél év múlva meghalt agytumorban. A hatodik importált agronómus is befáragtunk. Nem akart lépni, nem akart fejleszteni. Bármit javasoltam, mindig azt bizonygatta, nem lehet, és indokolta, miért nem lehet. A szövetkezet eredményei romlottak. Egyik alkalommal azt kérdeztem tőle, mivel már három éve itt dolgozik, mondja meg, mik a tervei a szövetkezet jövőjét illetően. Erre fejét két térde közé engedte, és csak annyit mondott: ami az elnök elvtársnak. Bizony, nagyon elszomorodtam. Ha egy harmincéves fiatalembernek nincsenek céljai, tervei, ott baj van. Az utódom, Béla Lajos volt növénytermesztő agronómus nem akart vele dolgozni, és mondta neki, hogy keressen másik helyet. Örülök, hogy utódom lendületesen fejleszti tovább a gazdaságot, megbecsülve mindazt, amit elődei, a tagság alkotott. A megalakulás huszonötödik évfordulóján kiváló lett a szövetkezet.”

Felvetődhet, ha alapvetően tényleg jó a szövetkezeti vezetés összhangja, mi értelme az ellentéteket firtatni? Csakhogy minden harmadik aktív elnök munkáját akadályozza a belső klikkek külön érdeke, és ha csak akadályozná, de vérét is veszi. A klikkekkel keményebben vagy kevésbé keményen küszködő elnökök 59, illetve 45 százaléka, az általuk nem akadályozottaknak viszont csak 17 százaléka panaszkodik fáradtságra, betegségekre! Belső klikkek ott gyötrik leginkább az elnököt, ahol felső szintű ellentét van, illetve ahol az elnök van ellentétben valakivel. Ez persze adatok nélkül is kikövetkeztethető.

Mondják, hogy a fűrés speciális magyar jelenség. Ezt bizonyítani, és cáfolni sem tudom. Azt hiszem, akár a többi nemzetet, fajtánkat is döntően a körülmények alakítják. A fűrés is olyan körü és mélységű lehet, amennyit a viszonyok engednek. Minél kisebb követelményt támaszt a társadalom tagjaival szemben, annál inkább beszívároghatnak a személyes ellentétek a közéletbe, sőt a termelésbe. Ha egy szervezet azon áll vagy bukik, hogy mit produkál, akkor a

résztvevők nem engedhetik meg maguknak, hogy ellentéteik az eredményt rontsák, elképzelhetetlen, hogy mondjuk a főnöktől a hajó elsüllyesztése árán szabaduljanak meg, mert az is csökkent értékűvé válik, aki a fedélzeten volt, hát még aki a léket ütötte. A szocializmus közérdeke olyan magasrendű és olyan távoli, akár az örök élet tízparancsolata, nemigen befolyásolja napi cselekedeteinket. Az állam eddig nem engedte elsüllyedni a kártékony vállalatokat sem - e sorok írásakor született meg a felszámolási eljárás -, a jók jövedelméből rendre betömte a lékeket, s ha a fedélzeti mester kellő magyarázatot adott arra, miért szorongatja a fűrot, könnyen lett belőle kapitány. S félek, így lesz ezután is, mert követelmény híján a fűrásnak kevés a kockázata, érdemes belevágni. Eszerint az is elképzelhető, hogy a kisebb érdekeltsgű állami cégek több fűrot fogyasztanak, mint a szövetkezetek.

Lázár Lajos (Szeghalom) az egyesítések bajnokaként és áldozataként már szerepelt, most Berky Attila főagronómussal két évig tartó iszapbirkózását próbálom bemutatni, csak az írógépem bele ne ragadjon a sártengerbe. Úgy kezdődött, hogy az elnök fegyelmet indított a főagronómus ellen. Nem igaz: úgy kezdődött, hogy Berky Attila főagronómus közérdekű bejelentést tett az elnök ellen, mire Lázár Lajos ki akarta nyírni őt. Ez sem igaz, és az isten se tudja, mi az igazság, én a többkötetnyi paksamétát a következőképp fejtettem meg:

1979. augusztus 22-én értesítette a vezetőség nevében Lázár Lajos elnök Berkyt, hogy italozás miatt fegyelmet indítanak ellene. A szeptember 12-i fegyelmi tárgyaláson Lázár Lajos elmondta, hogy már fél évvel korábban, február 23-án szóbeli figyelmeztetésben részesítette a főagronómust, mert a munkaidő utáni italozás is árt a vezetői tekintélynek. Augusztus 15-17-én hasonló gondok voltak Berky magatartásával. „A három naphoz annyit mondhatok, hogy munkaidőn túl történtek az italozások, és mindegyik alkalommal vezetőtársakkal együtt voltunk” - védekezett a főagronómus, másnap a vezetőségi ülésen pedig elmondta: „nem vitatja, hogy neki hamarabb megárt a szesz, mint másoknak”.

A vitában jóformán az összes szóba jöhető ügyesszeg és bíróság véleményt nyilvánított, és a tárgyalási akták, fellebbezések, bizonyítékok, állásfoglalások, nyilatkozatok, szembesítések, óvások lezárásaként 1982-ben - vagyis két esztendő múltán! - a Gyulai Megyei Bíróság Berky Attila közérdekű bejelentőnek adott igazat, s a jogtalan üldözés után visszahelyezte őt főmezőgazdász állásába. Az ítélet az indokolásban többek között megállapította, hogy a bizonyítási eljárás adatai alátámasztják Berky Attila tényállításait, miszerint a megfelelő hatóságokhoz már 1979 nyarán fordult közérdekű bejelentésével. Ezt a körülményt megnyugtató módon bizonyítja az iratokhoz csatolt telexszöveg, valamint dr. Oláh József teszvítikár nyilatkozata. A téesz a bejelentőnek kijáró védelem helyett mintegy retorzióként fegyelmi eljárást indított. Minek akkor okoskodni? Mit akarok ennyi jogi szakembert felvonultató eljárás után évek múltán megállapítani? Tapasztalatom szerint a jogi, a társadalmi, sőt emberi igazság nem mindig esik egybe. Mintha itt is erről lenne szó. Berky Attila a téesz fegyelmi bizottságának értesítésére 1979. november 29-én a következőket írta: „Tettem egy közérdekű bejelentést összhangban a *Pártélet* 79. augusztusi számában megjelent iránymutatással.” Hogy lehet június 24-én - dr. Oláh ezt az időpontot adta meg - bejelentést tenni az augusztusi *Pártélet* iránymutatása alapján? És hogy lehet, hogy ez a dokumentum nem került a bíróság elé, vagy miként került el a figyelmet?

Az időpontlicitnél számomra fontosabb a tartalom, hogy milyen főbenjáró vétkeket fedett fel a végső formájában 600 soros bejelentés? Elöljáróban elmondhatom, terjedelme nemigen lehetett összhangban tartalmával, hisz a megyei tanács elnökhelyettese november 13-án arról értesítette Berky Attilát, hogy a „felvettek egy részénél tapasztaltunk csak kisebb, fegyelmi eljárást nem igénylő hiányosságot”. Persze, ha az istenben is kételkedünk, nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a megyei tanács illetékesei tévedtek. Az biztos, hogy az „Észrevételek a

Szeghalmi Sárréti Mgtsz felső vezetéséről” című iromány hemzseg a személyiségi jogokat sértő megállapításoktól. Néhány részlettel azért megpróbálom érzékeltetni a bejelentés hangulatát, s ennek érdekében a helyesírási hibákat legalább kijavítottam:

„...A felső vezetés bukott, illetve priuszos emberekből áll. Az elnök gyűjti az ilyen embereket maga köré, s nagy befolyást, hatalmat jelentenek. (Ezek az állások minimum erkölcsi bizonyítványhoz kötöttek, arról nem beszélve, hogy a bukás, a priusz miféle hatalmat jelent, és kik között? P. Á.)

...A reprezentáció határtalan a külső felek részére is, de az önreprezentáció rendkívüli méreteket ölt. (Megy a pálinka s egyéb az éjszakába nyúló kártyapartikon - pincekulcs az elnökhelyettesnél is van.) Néhány fontosabb észrevétel a főbb vezetőkéről:

Elnök: Lázár Lajos. 1. Mint vezető határozatlan ember, könnyen pánikba hozzák főleg kitalált, illetve megalapozatlan, nem pontos információkkal (elnökhelyettes, párttitkár, személyzetis), s akkor dül-fül, intézkedik, fenyegetőzik stb., azok pedig a háttérben maradnak...

2. Mint szakember igen kiesett a termelésből, elemi dolgokat sem tud, például három kukorica- vagy három napraforgófajtát felsorolni, de hangoztatja a termesztés népgazdasági jelentőségét, azt fűjja, amit pillanatnyilag beletáplálnak, amit valahol látott, hallott...

5. Rendkívül pletykál, mely célja különböző vezetők, emberek lejáratása... dr. Oláh József elvtárssal kapcsolatban megjegyzi: Veszélyes vizeken evez ez a fiú, nem érti a népgazdasági összefüggéseket - hangoztatja hazatérve a teszöv küldöttgyűlés után...

10. Mértéktelen italozást enged meg a téeszben, melynek maga is részese, sőt kezdeményezője. Pl. a különböző rendezvényekre levágott birkák bőrének árán italt vásároltak...

11. Az EGYHÁZAT, papot segíti, vezetőségi ülésen jóváhagyja az ingyenfuvart, *levelezik a pappal*. 79. április 21-én vezetőségi ülésen a főkönyvelő bejelenti, hogy mint párttag ellenzi az egyház ilyen támogatását. (Jelen esetben 11 ezer forint fuvarról van szó.) A pap köszönőlevelében az áll, hogy Isten áldja az elnököt, melyet felolvasott vezetőségi ülésen. A főkönyvelő nyilatkozata a vezetőségi ülés jegyzőkönyvéből ki lett hagyva...

- labdarúgó beállítása félnapos munkakörbe a szakvezetőkkel való előzetes egyeztetés nélkül, mert ők már a községi vezetőknek előzőleg megígérték, azt a termelőszövetkezetünk elbírja jelszóval...

A névnapra való anyagbeszerzés a tsz gépkocsijával ilyenkor természetes, s például ő is Füzesgyarmatról hozatott pogácsát augusztus 24-én Erdei Bálinttal...

22. 1979 februárjában megbeszélésre került sor az elnök és a párttitkár jelenlétében, mely során az alábbi kérdéseket tárgyaltuk meg:

- a döntések előkészítésében, a döntésben teljes jogot kérek
- magáncélra gépkocsit nem adok, inkább áll az udvaron vagy a garázsban
- nem fogok a munkatársakkal kártyázni, inni éjszakába nyúlóan.

..., párttitkár: ...távol marad a fő vezetői megbeszélésről, mert pl. fial a koca, daráltat stb. (Ha munkaidő alatt nem kapja meg a Gaz kocsit darát hazavinni, akkor nyűgös!)

2. Mértéktelen pálinkafogyasztó, alig akad nap, hogy ne fogyasszon, akkor igen nyugtalan, kötekedő. Úgy ittasan jár haza esténként a tsz motorjával a lakására. Ő bátran megy a közúton is, nem fél a rendőrségtől, megyei vb-tag, többször is kijelentette.

3. 1978. november 7-i ünnepségen beszédet kellett mondania, amikor erősen ittas állapotban volt, összevissza beszélt... Szégyen a szovjet-magyar barátságra is...”

Nem folytatom. E közérdekű - tényleg közérdekű? - bejelentés bemutatása végén kikívánczik belőlem, hogy nem szeretnék Berky Attilával együtt dolgozni.

A vizsgálat során Lázár Lajos elnöktől az illetékes hatóság bevonta az útlevelét, a vadászpuskáját - a tagság ugyanakkor ellenszavazat nélkül újból elnökké választotta! A bíróság pedig, mint tudjuk, két év után visszahelyezte mellé főmezőgazdásznak Berky Attilát. Csak-hogy főmezőgazdásza ekkor már volt a téesznek, így a végzéssel a szeghalmi lett az ország egyetlen olyan téesze, amelyiknek két főagronómusa is volt. Berkyt elbocsátani nem lehetett, ha miatta kollégájának mondanak fel, valószínű, őt is visszahelyezte volna a bíróság. Azt hiszem, szaknyelven ez a joghézag.

A huszonkettes csapdjából a pártfegyelmi szabadította ki a termelőszövetkezetet. Ugyanis Berky Attila ellen - azzal a váddal, hogy ittasan horkolt a taggyűlésen - pártfegyelmit indítottak, és első, másod-, harmadfokon kizárták, de a KEB súlyosnak tartotta a büntetést az először botló ifjú esetében, és szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel büntetésben részesítette. (Ugyanakkor megrovás pártbüntetést adtak a szövetkezet párttitkárának és elnökének. S megemlítem még, hogy a műemlék református templom tatarozásához nyújtott segítségért a központi pártszerveknél megdicsérték Lázár Lajost.) Berky pártfegyelmiének indoklása alapján a pártvezetőség megvonta a bizalmat a főagronómustól, így nem maradhatott tovább az állásában, és 1982. szeptember 14-én kérte, hogy átléphessen a bélmegeyeri téeszbe. Ugyanakkor a pártközpontba küldött bejelentésében mérlegcsalással vádolta volt munkahelye vezetőit. Felvetődött, hogy Lázár Lajos elnököt felfüggesztik az állásából, esetleg letartóztatják. Szerencsére mindez nem történt meg, mert a PM Bevételi Igazgatóságának vizsgálata bizonyította, hogy a vád alaptalan.

- Tudja, milyen kicsin múltott, hogy nem követtünk el mérleghamisítást? - lepett meg a kérdéssel Lázár Lajos. - Év végén a mezőgazdasági üzemeknek nem mindig van pénzük. Évek óta az a szokás, hogy novemberben, decemberben átveszik az alkatrészeket az Agrokertől, de csak január elseje után veszik leltárba, amikor ki tudják fizetni. Azóta már törvényesítették ezt a „hitelezést”, hisz közérdek, hogy a gépjavítást ne kelljen leállítani. 1982-ben mindez még szabálytalan volt. Ha én akkor elfogadom az alkatrészeket, most nem itt ülök.

Hosszú hentergőzésük szembetűnő momentuma az a különös vakság, ami az ilyen ügyek eljáróit jellemzi: akár politikai testületekről, akár rendőrségről, akár ügyészségről van szó, esetenként csak azt veszik észre, amit akarnak, vagy amit muszáj. Lázár Lajos ügyészi megrovásában és párt büntetésében szerepe volt egy futballista jogtalan alkalmazásának. Nem hiszem, hogy a dorgálók nem tudták, hány emberből áll egy focicsapat. A többieket vajon ki alkalmazta, és kinek a nyomására? Az ennél nagyobb súlyú ügyekre vonatkozó buta kérdéseimet már föl sem teszem.

Míg az aktív elnökök elsősorban középső szintű ellentétről számoltak be, a nyugdíjasok inkább felső szintűekről, talán azért, mert visszatekintve ezek maradtak meg bennük. Az elnök életkorával együtt nő a felső szintű ellentétek aránya. Ez arra utal, hogy amint közeledik a nyugdíjba vonulás időpontja, erősödik a hatalmi harc. Általában minél hosszabb időt tölt valaki az elnöki poszton, annál kevesebb az ellentét körötte. Vagyis többnyire nem azért szaporodnak el a konfliktusok, mert a főnök régóta van a helyén, hanem azért, mert nyugdíj előtt áll, és a lehetséges utódok meg pártolók fészkelődnek.

Nagy Sándor (Balástya) sokat járt külföldön, egyik útján megkérdezte valaki: „Nem félsz, hogy megfúrnak, amíg itt vagy?” Nem én - felelte -, mert mindenkinek azt mondtam, ő lesz az utódom, ezért inkább egymást fúrnak!

A nem diplomás elnökök körül általában több az ellentét. Említésre méltó, hogy a párttag elnököknek csak a harmada, a pártonkívüliek kicsiny csoportjának majdnem fele jelzett viszályt. Elképzelhető, hogy a párttag elnökök jobban tudják a konfliktusokat kezelni, de az sem kizárt, hogy őket nehezebb kikezdeni. Akik kifogásolják, hogy nincs elég önállóságuk a káderkérdések rendezésében, azok majdnem fele számolt be felső szintű ellentétről - az átlag viszont csak 32 százalék! -, vagyis részben azért panaszkodnak, mert a saját nézeteltéréseiket nem tudták megoldani.

„Az állattenyésztési és növénytermesztési ágazatok kibékíthetetlen ellentéte abból fakad, hogy az eredmény produkálásában a növénytermesztés vezet.” Így vagy más megfogalmazásban nyilatkozott az elnökök kétötöde: vagyis a vezetésen belül messze a leggyakoribb az ágazat-vezetők közötti - objektív? - szembenállás.

Az ellentétek több mint negyedénél az elnökök magukat nevezik meg az egyik pólusként - többnyire persze szenvedő fél gyanánt. („Nagyon nehéz az okos buták ellen küzdeni. Ha a tsz jól megy, mind elnök szeretne lenni. Ilyen a buta párttitkár, a buta és lógós agronómus, néhány félig iskolázott ember. Ezek mindig ott vannak, ahol a sértettek, maguk köré gyűjtik őket.”)

Sási János, a Somogy megyei Tanács nyugdíjas elnökhelyettese mondta: - B. J. a megye egyik leghosszabb időt megélt elnöke, azt hiszem ezerkilencszázötvenkettő-nyolcvankettő között, három évtizeden át vezette a gazdaságot. Amikor nyugdíjba ment, megkapta a Szocialista Magyarországért kitüntetést. Ez az ember úgy tudott ilyen sokáig fennmaradni, hogy igazságos volt. A faluban élt a keresztapja meg a keresztfia is, mégsem fordult elő, hogy részrehajló lett volna. Igyekezett maga mellé szakembereket gyűjteni. Odavette F. kertészt is, aki aztán kikezdte őt. Jelentkezett a járási első titkár, egy kicsit ő is B. ellen volt, mert több vezető járt az elnökhöz, mint hozzá. Nem azért, mert pincéje volt meg jó bora is, hanem azért, mert lehetett vele tárgyalni. Az a kertészmérnök lett aztán B. utóda, aki korábban támadta, s hamar ráébredt, lehet, hogy annak idején nem neki, hanem az öregnek volt igaza! E kedves barátja, a főállattenyésztő lett az összevont téesz párttitkára, ragyogóan kijöttek egy ideig, de a főállattenyésztő egyszer csak úgy gondolta, jobb lenne elnöknek lenni, és meg akarta fújni F-et, egy vezetőségi tagnak oda is ígérte a párttitkárságot. Jó elnök, jó téesz, mégis voltak ilyen villongások. A titkárt a tagság nem választotta volna meg, ezért sem lett aztán az egészből semmi.

Az elnök saját ellentéteinek majdnem fele elnök-párttitkár viszály. Meghatározó jellege miatt erről külön szólok. Az aktív elnökök között a legtöbb személyes ellentétről az új elnökök számolnak be, később fokozatosan belecsiszolódnak környezetükbe, természetesen úgy, hogy ők maguk is csiszolják azt. Emellett a konfliktusait részletező „tanuló elnökök” tizede említette, hogy ellentétben van a párttitkárral, ami ugyancsak aláhúzza e kapcsolat meghatározó jellegét - bár nem hiszem, hogy ebben bárki kételkedne.

Részletesen szoltam már a hajdani kulákok - helyesebben talán paraszt polgárok - fiainak különös önrehabilitációjáról. Akik családjá magasan állt a társadalmi hierarchiában, esélyesebbek a kiemelkedésre. Vezetői alkalmasságukat mutatja, hogy ez a csoport az átlagnál jóval kevesebb ellentétet vezet, kiemelkedésüket környezetük is jól fogadja: egyetért valami-féle új - de a régivel is összeköttetésben álló - középosztály kialakulásával. Nem hagyható említetlen az sem, hogy 42 „kulák (származású)” elnökből mindössze egy van ellentétben a párttitkárral, ami megerősíti, hogy a politika már nem büntet másodízíglén, gyanakvással sem él a méltatlanul megbélyegzettek, meghurcoltak gyermekeivel szemben.

KÉT DUDÁS EGY CSÁRDÁBAN

Diplomás nyugdíjas elnök írta: „Súlyosabb ellentétem a párttitkárokkal volt, véleményem szerint amiatt, hogy szakmai képzettségük alacsony volt, mégis be akartak avatkozni a gazdasági döntésekbe.” Érettségizett kollégája szerint utóda és a párttitkár viszályának „az elnök nem kielégítő hozzáértése és önfejűsége” az oka. A két nyugdíjas „vitáját” nem dönti el az az adat, miszerint minél kisebb az elnök végzettsége, annál nagyobb arányban említi ezt az ellentétet. Nem döntheti el, mert az általában kisebb képzettségű nyugdíjasok sokkal gyakrabban nyilatkoznak erről a témáról, mint aktív társaik. De ha eldöntené, akkor is azt kellene mondani, vigyázat, nem pusztán képzettségi, netán intelligenciabeli hiányosság áll a nézeteltérés mögött.

A modern társadalmak többségében a politika közvetlenül nem vesz részt a termelésben, nincsenek üzemi szervezetei. A szocialista országokban a párt alapvető egységei a termelőüzemekben dolgoznak: irányítják, ellenőrzik az ott folyó munkát. E tevékenység tökéletesítését a kommunista pártok mindig legfontosabb teendőik közé sorolták. Ugyanakkor egyre inkább napirendre kerül az üzemek (és vezetőik) önállóságának növelése. Ezek a célok mintha kereszteznék is egymást. Erősen sarkítva úgy is lehet mondani: elnök és párttitkár két dudás egy csárdában. Ellentétre leginkább a sor eleje és vége panaszkodott: a nyugdíjasok és az új elnökök. Ez a viszály azért is jelentősebb a többinél, mert nem babra megy, itt többnyire csak az egyik fél szokott talpon maradni.

T. huszonegy esztendeje elnök, diplomás, a téesz kitűnő, mégis alig tudom rábírní, hogy a magnó bekapcsolva maradhasson, amikor 1984-ben erről a témáról kértem. Később aztán megértettem tartózkodását.

- Huszonegy éve járási főagronómus voltam, amikor Józsi bácsi, az első elnök bejött a tanáchoz kikérni főagronómusnak. Már az itteni bemutatkozáskor volt egy kis ellenszervezkedés, a vezetőség egyik tagja felszólalt, hogy fiatalember, sok ám, amit maga kér. Mondtam, hogy nem alkudni jöttem, hanem dolgozni, vagy tudnak fizetni, vagy nincs értelme tovább tárgyalni. Később elmondta az öreg, hogy az akkori párttitkár biztatta fel. Belülről aztán sok minden kiderült. Elveszett ötven mázsa búza meg kétszáz zsák, amikor piszkálni kezdtem, kegyetlenül ideges lettem. Maga a raktáros lopott, aki a tetejében munkásör és tizenkilences párttag volt. A munkásörkollégái mázsaszám tették félre maguknak a lucernamagot, ennek az árából fedezték a találkozóikat. Kezdttem keményebben fogni a gyeplőt. A kocsmában mondták ám, micsoda dolog, hogy aki kivisz a darálóba egy zsákot, annak húsz forintot kell befizetnie a téeszbe. Három hónap múlva a taggyűlésen Gyuri bácsi, a kocsmáros volt a főszónok. Jó dumája volt: „Vegye tudomásul mindenki, hogy nekünk jöttmentek nem parancsolhatnak! Micsoda dolog, hogy egy zsákot nem tehetünk fel a kocsira, kivinni a darálóba, hogy megdarálják? Ezt a szövetkezetet mi hoztuk létre, itt egy taknyos kölyök ne parancsolgasson!” Az ivócimborák bólogattak. Szót kértem: azért jöttem ide, hogy rend legyen. Ide a téesztagok és nem a párttagok fogadtak fel főagronómusnak. Értem én, hogy jöttment vagyok, de vegyék tudomásul, innen én addig el nem megyek, amíg ez a taggyűlés el nem intézi, hogy Veres Péter is menjen haza Budapestről Balmazújvárosra. Gyuri bácsi nem téesztag, nincs földje, mégis hizlal húsz-harminc disznót, öt-hat bikát a közös terményéből, csak hogy az nem Csáki szalmája! Felállt a párttagság és kivonult. A titkárral kettesben maradtam, de ő is benne volt a „brigádban”, ugyanezt csinálta.

Májusban elmentem tanulmányi szabadságra, s mire visszajöttem, a tízvagonos kukoricagórét kiürítették. Mi az isten történt? Működött a maffia: a darálás, a magtáros megpakolták a saját padlásukat... Aratás előtt hatórás vezetőségi ülés volt. Már sértegettem az embereket, hogy marhák, ha eltűrik, hogy kilopják a szemüket, de ők csak fakítottak. Átgyúrtam, hogy levált-

sák a raktárost és a darálóst. Ha maga még élt acsarkodást! Jöttek a pártbizottságról, hogy mit csinálók. Inkább feljelentsem őket? Azt mégse.

- Hogy választották meg ilyen körülmények között elnöknek?

- Kijött a járási pártbizottságról az osztályvezető, s bejelentette vagy harmincunk előtt, hogy megbíznak az elnökséggel. Közgyűlés nem volt, a megválasztásom egyáltalán nem volt törvényes. Először úgy volt, hogy itt hagyom ezt a méhkest, de az emberek drukkoltak nekem, csak olyan diktatórikus volt a pártvezetés, hogy nem mertek szólni sem, mondván, ez visszamegy ahonnan jött, mi meg itt maradunk. Nem is számíthattam rá, hogy nyíltan kiálljanak, várták, hogy valaki kikaparja a gesztenyét.

- Ezért nem zavarták el?

- Az egyik csapat ezért, a másik meg bízott abban, hogy ezzel a gyerekek majd eljátszogatnak. Hallatlan feszültségek voltak. Az emberek zöme családirag érintett volt, sosem tudtam, ha valakinek a lábára lépek, ki fog sivalkodni. Huszáros vágásokkal sikerült ebből a helyzetből kiverednem magam. Aratáskor szokás szerint a brigádvezetők osztogatták a munkaegységekre a gabonát kinn a földön, ahelyett, hogy a munkát irányították volna. Az volt a „szállítójegy”, hogy a brigádvezető a tag sorszáma karikát tett. Látom ám, hogy olvassa: „Nagy István, három mázsa” - és a karikára tesz egy karikát! Rögtön lecsaptam. Előre eladták a gabonát úgy, hogy kétszer adtak ugyanarra a munkaegységekre. Nehéz volt ezekre rájönni, mert senki nem segített. Nagy kardcsapás volt az ügyben érintett brigádvezető leváltása. Megint nagy botrány lett, mert az egyik summásgazda volt, régi párttag. Szomorú volt, hogy épp velük kellett összetűzésbe kerülnöm, s úgy tűnt, mintha a párttagokat nyírnám. De miután ekkor is szigorú rendet vágtam, kezdtek oldódni a rendes emberek, s kezdtek mellém állni. Ekkor keresett fel a járási pártbizottság egyik titkára, hogy menjek be hozzájuk osztályvezetőnek. Időt kértem, s egy hét múlva nemet mondtam, mert amit elkezdtem, nem akartam félbehagyni. Ezzel elástam magam. Az első titkár, aki addig sokszor kijárt, sokat dicsért, ezután úton-útfélen betartott.

Akkor még közfelkiáltással választották az elnököt, s ha valahol ő felszólalt, volt elnök - nincs elnök! Megtisztelt engem is, s olyan izgató beszédet mondott a közgyűlésen, hogy azt hittem, azonnal agyonütnek a parasztok. Olyasmit mondott - közte igazat is! -, hogy száz forint borraivalót adtunk minden autógumiért, traktorgumiért. Elmondta, hogy ennek a téesznek a búzatermése rontja a járás átlagát, itt nem fémzárolt vetőmagot vetnek, meg az ördög tudja, mit hordott még össze: egész listája volt. Meg kell mondanom, le sem tette a fenekét a székre, abban a pillanatban felpattantam, hogy igaz, hogy száz forint borraivalót adtunk egy gumiért, de az is igaz, hogy itt a gépek és a kocsik nem álltak gumihány miatt. Nem loptam ezt a pénzt, nem nekem kellett, nem én adtam, hanem az anyagbeszerző, a vezetőség ezt elfogadta, így nekünk volt gumink, ha nem is a legdicsőbb úton. Az is igaz, hogy lerontjuk a búzatermés átlagát, de azt is tudja a tagság, hogy itt zöldár volt, a kalászhok sem látszottak ki a vízből, még szalma sincs elég, nemhogy búza, a háztájiban avarral almozna, a közöshen meg homokkal meg tözeggel. Tételesen, mindenre válaszoltam, majd megkérdeztem, van-e valakinek valami mondanivalója. Nincs? Akkor a közgyűlést bezárom! - s ezzel elvettem mindenkítől a szót. Amikor jöttünk lefelé az emelvényről, odasomfordáltak mellém a tagok: „Jól oda-mondogatott neki, az anyja kínját tudja ez, hogy mi van itt nálunk!” Ekkor tettem mellettem először hitet a parasztok, ekkor éreztem először, hogy érdemes volt dolgozni.

- Képzelem, milyen lehetett a viszonya a párttitkárral, különösen, hogy őt ilyen járási vezető fűthette!

- Egész életemen át végigkísért ez az ellentét, mert volt itt olyan párttitkár is, aki jogot formált arra, hogy megmondja a szakembereknek, mit és hogyan termeljenek. Élet-halál ura volt, és minden képzettség nélkül a legokosabb is ő akart lenni. Valamikor hetven táján behívatta a járási első titkár a községek vezetőit, és nyíltan megmondta: „Vegyék tudomásul a jelenlevők, hogy a faluban az első számú ember a párttitkár, utána a tanácselnök, és csak utánuk jön a pénzeszsák, a téeszelnök!” Na, ha a titkár szent és sérthetetlen, akkor, ha előttem viszi el a téeszt, ha előttem fekszik egy más neműn, akkor is dicsérni fogom.

- A főnökség kevés helyen ilyen. Mi okozza hát a viszályokat?

- Alapjában az agrárpolitika helyes, nem véletlenül van dobogón a mezőgazdaság. A bajok, a viták a proletárdiktatúra téves értelmezéséből, túlhajtásából fakadnak. A mai bonyolult helyzetben csak a jól képzett, szakmában jártas, eseményekkel együtt élő ember tud eligazodni. Aki belekapaszkodik az „igazába”, csak vesztesen távozhat. A párt zászlajával sokan csak az emberek fejét verik. Ha az ellentétek szítására kapnak biztatást, és még hajlanak is erre, akkor sok minden megtörténhet. Volt időszak, amikor a titkárokkal figyeltettek bennünket, mert a téeszelnök sötét figura, sumák fickó. Amikor a titkárunkat leváltották, akkor fakadt ki nekem: „Az anyjuk istenit ezeknek a járásiaknak! Mondták, hogy figyeljük a téeszelnököket. Figyelgettem magát mindig, s látja, maga elnök, én meg már nem vagyok senki!” Legyen a párttitkár hatalom, de ne úgy, hogy elsősorban engem akar megfojtani, hanem úgy, hogy támogat. Ehhez szerencsés alkatú embereknek kell találkozniuk. A párton belül is meg kell adni a lehetőséget, hogy két ember közül választhassunk, ez fékezni fogja a hatalomvágyat, kevésbé képzelheti majd bárki, hogy a párttitkárságból csak a temetőbe menet fog kikerülni.

- Milyen konfliktusai voltak?

- A hetvenes évek elején a nagyon szorgalmas tagság kezdett lovakat vásárolni. A titkár őrjöngött, hogy a téesz nem alapszabály szerint működik, jelentgetett, de én engedtem, mert ez nemhogy hátrányos, hanem előnyös volt a szövetkezetnek. Már úgy volt, pártfegyelmet kapok, amikor meglátogatott bennünket az államtitkár, s elmondta, várható, hogy megengedik a lótartást. Ez felbátorított, a pártbizottsági nyomás viszont erősödött, végül a helyi pártvezetőség határozata nyomán hat-nyolc téeszttagot mégis ki kellett zárni. Az egyik félig magyar, félig cigány traktoros felkeresett, hogy nem ezt ígértem. Elmondtam neki, satuban vagyok, és javasoltam, ha az anyja meg a felesége nem hagyják élni, ültesse fel őket másnap a buszra, menjenek be a járási első titkár szobája elé, és semmi mást ne csináljanak, csak kiabáljanak. Reggel én kocsiba ültem és eltűntem. Nyolc óra öt perckor már szólt a telefon, hogy a lovas gazdákat hívják össze. Mivel egy rakás nagyszájú asszony keresetlen ajánlatokat tett a járási titkárnak, rögtön kiküldtek egy bizottságot. Délután a párttitkár azzal fogadott, hogy rettentően letolták: „Eddig ők mondták, hogy ne engedjük a lótartást, most meg az a baj, hogy nem engedjük!” A szövetkezeti mozgalomnak olyan felhajtó ereje volt, hogy módosítani kellett ezt és több suta rendeletet.

Ha előfordul is, hogy az elnök-titkár ellentétben elvakultan az utóbbi javára döntenek, az ilyesmi ritka. Bognár István (Óhíd) meséli: - Kiss elvtárs úgy képzelte, utasíthatja a főagronómust is, engem is. Ellenszegülésem miatt elmondta benn a megyei pártbizottságon, hogy önkényeskedek, zsarnokoskodok, mire az instruktor azt találta mondani, ha ez így igaz, engem ki kell zárni a pártból. Kiss elvtárs hazajött Veszprémből, összehívta a párttagságot, és közölte, hogy az elnököt a megyei pártbizottság utasítására ki kell zárni a pártból. A járás aztán észhez tért, kiderítették, hogy Kiss elvtárs állításainak a fele sem igaz, neki kellett elhagynia a téeszt, pedig jobban jártam volna, ha kibukok, nem ültem volna harminckét hónapot. De ez az affér még ezerkilencszázhatvannégynyben volt, a következő esztendőben országos elsők lettünk, és engem csak tíz évvel később tartóztattak le.

Mihálka András (Botpalád) „ázsiai állapotú szövetkezet” élére került 1979-ben. A téesz szénájának rendbetétele során a titkárnak az volt a véleménye, hogy „pártellenesen cselekszenek”. Pártvizsgálat után az illető lemondott, és el is ment a téeszből. Halasi János (Markaz) tanácsitkárként beosztottja volt a tanácselnöknek, akit kivittek párttitkárnak a téeszbe, majd Halasit megválasztották a téesz elnökének. A párttitkár felesége csoportvezető volt a téeszben, sógora melléküzemág-vezető, ám a rossz eredmény miatt ezt a részleget fel kellett számolni. Hogy ekkor a névtelen levelet ki írta az elnök ellen, azt senki nem tudta bizonyítani, az viszont tény, hogy a párttagság meg sem mukkant a nyilvános vitában, sem az elnök, sem a párttitkár mellett. A páros együtt maradt. Amikor Halasi közölte, hogy nyugdíjba szeretne menni, a párttitkár jelentette, hogy az elnök sikkaszt: két teherautót vett, és azt a téesz számlájára javíttatja a hatvani szervizben! A vád alaptalan volt, a titkár a gyöngyösi pártbizottság illetékeseinek utasítására sem jelentette be a pártvezetőség előtt, hogy megrágalmazta a téesz elnökét. Végül rábírták, hogy a következő ülésen elmondja, alaptalan bejelentés érkezett Halasi ellen, de gyorsan hozzátette: „Javaslom, ne nyissunk vitát az ügy fölött.” Halasi azért elmondta, mi történt, de nyugdíjasként a párttitkárt nem szívesen látja a téesz környékén sem.

Ivány Gyula (Mátraballa) úgy véli: - Végzetes hiba volt az a korábbi tendencia, hogy a párttitkárokat elnökhelyettesi funkcióba emelték - mondja. - Felszabadultak a munkából, megszűnt a függőségük, és mivel ők tartják a kapcsolatot a pártbizottsággal - ma már őket számoltatják be gazdasági kérdésekről is, nem az elnököt -, majdnem az elnök fölé kerültek. (Itt egy pillanatra meg kell szakítanom Ivády szavait, hisz a párttitkár függősége is olyan téma, amin sokat lehetne vitatkozni. Azt írja például erről a 49 éves diplomás elnök: „Nem szerencsés, ha egy jelentős ágazat vezetője egyben párttitkár is. Ha a kettő egybeesik, ennek az ágazatnak kellene példát mutatnia. Sajnos ez nálunk nem így van, ebből eredően napirenden van az összetűzés.” Érettségizett nyugdíjas kollégája szerint: „A függőségi viszonyt meg kellene szüntetni. Helyes lenne, ha a párttitkár fizetését a tsz a felsőbb pártszervnek utalná, és onnan folyósítanák.”) De visszaadom a szót Ivádynak: - Kettősség alakult ki a vezetésben, s az elnökhelyettes párttitkárok többsége elnöki posztra pályázik. Megválasztásom előtt itt is mindenáron elnök akart lenni az illető, de életmódja miatt még a jelölőlistára sem sikerült felkerülnie. Pedig ebben a szövetkezetben aszerint veszik fel a tagokat a pártba, hogy tolja-e a titkár szekerét vagy sem. Akik túllátnak az orrukon, az értelmes szakképzett emberek nem kerülhetnek be. A titkárt a faluban főhernek hívják, és ezzel mindent megmondtam. Most, hogy nyugdíjba megyek, a titkár megint nagyon tör az elnökségre, de nyolc általánossal mire menne?

Potyondi Ottó (Csorna) más tapasztalatokat szerzett, mégis ugyanezt mondja: - Óriási szerencsém, hogy értelmes, okos párttitkárokkal dolgozhattam együtt. Természetes, hogy kikérjük a véleményét, minden döntésbe bevonjuk, és még soha nem vettem észre, hogy keresztbe tett volna. Ha viszont nem elég intelligens és művelt, sok kellemetlenséget okozhat a vezetőknek, különösen, ha uszítják is.

Jámbor István (Földes) kiemelkedő munkásságáról már volt szó, viszonya a párttitkárral elég egyedülálló, hisz ő maga kisgazdapárti vezető volt - amíg a párt létezett -, a téesz párttitkára, Tóth László pedig Jámboréknál cselédkedett. Idősebbek említik, ha a titkár valami nem tetszőt mondott, Jámbor azzal intette le: „Jól van, Laci, de a lovat - a rudast meg a lógóst - nem tudtad befogni!”

- Tizenhét köblös földje volt Jámbor Istvánnak, de a földműves szövetkezet megalakításától kezdve a rendőrpárancsnokságon át a képviselőségig mindenben benne volt, sokat dolgozott már akkor is a közért - emlékezik Tóth László. - Nekünk semmink sem volt, a mostohaapám delegált be hozzá napszámos cselédnek, mert Jámbor Istvánnak nem sok ideje maradt a földre. Jó gazda volt, vasárnap ott állt a pálinka az ablakban, nem éreztette, hogy cseléd az ember,

Pista bácsinak szólítottam akkor is, később is. Mindig nagy István-nap volt, ezerkilencszázötvenegyben ezen a napon döntöttük el, hogy társas gazdaságot alakítunk. A megyétől kiküldött őrnagy az egyetlen párttagot, engem javasolt elnöknek. Nem vállaltam, párttitkár lettem, ami nem volt könnyű dolog mellette. Ha valamire határozatot hoztunk, Pista bácsi vagy elfogadta, vagy nem. A megye sem tudott vele zöld ágra vergődni, ő mindig Pesten kezdte, ezért Debrecenben haragudtak rá.

Kuriozitásán túl ez a történet felveti azt a vissza-visszatérő nézetet is, amelyik az elnök és a párttitkár konfliktusmentes viszonyát csak úgy tudja elképzelni, ha az egyik irányítja, zsebre teszi a másikat. Ez vádként is el szokott hangzani, főként a párttitkárral szemben, néhol egyenesen gyanús kettejük jó kapcsolata. Szőke György (Regöly) károsnak tartja a bizalmatlanságot:

- Elnöknek, titkárnak az az érdeke, hogy a gazdaság jól menjen. Ellentétben egy-két kollégával, nem vagyok az ellen, ha a párttitkár a pártbizottságra „szalad”: mondja csak el gondjainkat, eredményeinket, politizáljon velük. A dolgokat nem lehet kétféleképp magyarázni, ha a titkár igyekszik objektív lenni, amit elmond, nem besúgás. Nyugodt vagyok, hogy ő is azt mondja el, amit én mondanék, legfeljebb a saját szemszögéből, ahogy én is tenném. Egyre több helyen várják el, hogy az elnök személyesen jelenjen meg, tájékoztasson. Ezért is fontos, hogy nyugodtan alhassak, akár a helyettesem, akár a főkönyvelő, akár a párttitkár megy el valahová, ugyanúgy képviseli a szervezet érdekeit, ahogy én képviseltem volna. Ez tehermentesít, és növeli a felelősséget.

Dr. Tukacs Béla (Ráckeve) sajátos módon kezelte a kérdést: - Hogy eloszlassam a bizalmatlanságot, meghívtam minden vezetőségi ülésre, az elnöki irodába pedig betettem egy széket: ez a tiéd, Géza bácsi, gyere, halljad mindig miről beszélünk, ne kelljen nekem kétszer elmondanom. Hónapszám ültettem az öreget a szobámba, amikor elment, mondtam, hogy jöjjön vissza, mert nélküle nem tudok élni. Láthatta, se ellenség nem vagyok, se nem lopok, se nem bántok senkit, így szívbeli barátok lettünk, a végrendeletét én hajtottam végre. Utána fiatal párttitkárunk lett, neki megmondtam, tudom, hogy pártirányítás van, ha okosat mondasz, végrehajtom, ha hülyeséget, akkor nem. Őt is ültettem egy darabig magam mellett, de egy idő után azt mondta, röstelli ezt a cirkuszt. Voltak válságos pillanataink, amikor szanáltak bennünket, ő vigasztalt: „Hallod, Béla bácsi, ha engem így megaláztak volna, veszem a kalapom!” Van egy közmondás, Pista: hódítók jönnek, hódítók mennek, Kína örök marad.

Fejezeteket lehetne írni a gyáli Szabadság elnökeinek sorsáról, itt most csak egy elnökké válás és bukás történetét idézem fel dr. Nyemcsok János és az elnökszináló Csipai Ferenc párttitkár szavaival.

- Hogyan lett téeszelnök? - kértem dr. Nyemcsok Jánost.

- A volt elnök és a párttitkár kikértek a megyei pártbizottságról, ahol osztályvezető voltam. Nem akartam elnök lenni, mert nekem akkor a teszővtitkári tisztség állt, ami testhezállobb munka lett volna. Két hónapi gondolkodás után - mivel közben azt is megmondták, hogy a titkári állás másnak kell - igent mondtam a felkérésre. A trehány munkát nem tudtam elnézni, ez lett az egyik veszttem, a másik, hogy komolyan vettem a párt politikáját a differenciált bérezésre, illetve a veszteséges tevékenységek felszámolására vonatkozóan. Engem a sógor-koma-jó barát nem érdekelt, nekem senkim sem dolgozott a téeszben.

- Ön helyett miért nem belülről választottak utódot?

- Talán azért, mert a titkár elvtárs, aki értem jött, már a következő lépésre taktikázott. Abban az időben olyan tekintélyű és tudású ember, aki nyugdíjazott elődöm nyomdokába léphetett volna, nem volt. Nem akartam téeszelnök lenni, kimehettem volna egy állami gazdaság élére, aztán az sem jött össze, pedig azt szívesen vállaltam volna.

- Telefonon azt mondta, puccsal buktatták meg. De miért nem szólt senki ön mellett a közgyűlésen?

- Ez nem igaz. A megyei pártbizottságról is szóltak mellettem. Hogy a többiek miért nem szóltak, azt nekik kell tudniuk, erről én nem akarok beszélni. Nem mindennapi esemény történt velem, ezért többször és tudatosan végigelemeztem. Sem a megyei, sem a járási szervek, sem a termelőszövetkezeti vezetőtársak nem hozták a tudomásomra, hogy mi a kifogás ellenem. Ez arra mutat, hogy engem nemkívánatos személynek minősítettek. Mindez történt azért, mert meg mertem mondani a párttitkárnak is, hogy ez a te munkád, ez közös, ez pedig a gazdaságvezetés tennivalója.

- Ezek szerint a párttitkár nemcsak elnöksináló volt, hanem elnökkicsináló is?

- Ő csinálta ki az elődömet, ő csinált ki engem is! Ezerkilencszáznolcvanöt elején elkezdtek híresztelni, hogy nem én leszek az elnök. Csipai párttitkár léteére egyetlen részközgyűlésre sem ment ki agitálni az elnök mellett, egyetlen fórumon sem állt fel, hogy mellettem szóljon: belém vágták a kést! Panem et circenses: kenyeret és cirkuszt! Egy vice!

- Úgy tudom, hogy már a részközgyűléseken felvetődött a kettős jelölés!

- Ezerkilencszáznolcvannégy tavaszán volt a minősítésem, és a kettős jelölés valamiképp már akkor felvetődött. Akkor én nem féltem volna tőle. Megmondtam, elvtársak, merem remélni, hogy a józan ész kritikája fog érvényesülni, nem pedig a félrevezetett hülyeségek.

- Állítólag ön a részközgyűléseken vitába keveredett a tagokkal, többszemközt kijelentette, nem itt fogják eldönteni, hogy ki lesz az elnök, a kettős jelölés olyan lenne, mintha Kádár mellé állítanának egy másik jelöltet stb. stb.

- Ez mind szemenszedett hazugság. Egyedül épp a gépműhelyben volt négy-öt ember, akiknek megmagyaráztam - mert úgy éreztem, meg kell magyaráznom -, hogy miről van szó. Egy bűnöm van csak, állítólag úgy tudok kérdezni, hogy az felingerli annak a gerincét, aki ludas.

- Mégiscsak volt ilyen szópárbaj?

- Szópárbaj? Kétezer ember közül egy emberrel volt. Tessék már mondani, mi ez? Ez az ember egyszerűen nem méltó hozzám, mások által felzrikálva, piásan, nem a saját véleményét mondta.

- Kétezer embert fel lehet zrikálni?

- Lehet, lehet!

- A kettős jelölés, a történetek mégiscsak azt a „részegen” felszólaló traktorost igazolták, nem?

- Elvtársam, akkor nem vagyok hajlandó nyilatkozni semmit!

- Én csak kérdezek.

- Semmit! Honnan tudjam, hogy mi történt, amikor nem vettem részt az előkészítésben?

- Én meg semmiben nem vettem részt!

- Ha valaki kijelentette volna, hogy ide figyelj, Csipai elvtárs, addig vagy csak párttitkár, amíg Nyemcsok Jánost meg nem választják téeszelnöknek, akkor én most téeszelnök vagyok! Ha

megmondta volna, hogy nem választunk meg ezért meg ezért, akkor én nem indulok! A közgyűlés reggelén volt olyan érzésem, hogy engem nem fognak megválasztani. Megtehettem volna, hogy bevonulok a Kútvölgyibe, de bennem a kétezres tagság iránti tisztelet nagyobb volt annál, semhogy voksokat szerezzek és nagy jövedelem legyen! Ezt a kommunista hitvallásom nem engedte meg, elmondtam ezt a feleségemnek is, és ő azt tanácsolta, jól teszed, menj csak el a közgyűlésre.

- Hogyan kerülhetett ön, a pártbizottság volt alosztályvezetője a párttitkár bögyibe?

- Mert a titkár elvtársnak volt néhány túlkapása!

- Például?

- A vezetőség megkérdezése nélkül crosspályát csinált, vagy például a lőpálya bővítése. Csak odacsúsztatott a vezetőségi ülésen egy papírt, hogy ezt is terjeszd elő. Egy idő után aztán megmondtam neki, hogy nem fogom előterjeszteni, ezek a dolgok nem rá tartoznak. Nem nézhetjük a vezetőséget hülyének, csináljuk a dolgokat, aztán utólag bejelentjük? Komolyan vettem, ha két pártmunkás nem tud együtt dolgozni, akkor az egyiknek mennie kell, ezért kellett volna nekem már ezerkilencszázyolcvankettőben ütköznöm vele. Ha akkor ütközöm, akkor Csipai ma nem párttitkár, és én téveszelnök vagyok. Akik mindezt megcsinálták: jelest érdemelnek szervezésből, becstelen módon megszervezték a lebuktatásomat!

- De hát ez csak vádaskodás, mondjon valami konkrétumot!

- Nem mondok, mert az nekem már nem használ, nem idegesítem magam ezekkel. Száz szónak is egy a vége: vagy rehabilitáljanak, vagy csukjanak le!

- Bocsásson meg, ha valakit nem választanak újjá, azért sem rehabilitálni, sem lecsukni nem kell.

- Akkor minek vittek oda a gyűlésre? Azért, hogy megszégyenítsenek?

- És ha kettős jelölés van?

- Akkor arra készültem volna!

Most lássuk, mi történt Csipai Ferenc, a gyáli Szabadság tévesz párttitkára szerint. Először is, hogy esett dr. Nyemcsok Jánosra a választás?

- A korábbi elnök jelöltjét akkor a tagság még nem fogadta volna el, más embert viszont nem találtunk házon belül. Az én hülye fejemben vetődött fel Nyemcsok neve. A legkínosabb szituációban én voltam a leváltás után, hisz én javasoltam őt, amellet földim is volt. Tudtam róla, hogy jó pár helyre ki akart menni, de nem kellett. Nem létezik, mondtam, hogy egy ilyen embert egy jó kollektíva nem tud befogadni és a maga képére formálni.

- Hogy választhatott ön, aki jóformán egész életében káderes volt, vezetésre alkalmatlan embert elnöknek?

- Előterjesztéseit ismertem, jónak tartottam, emellet kertész-mérnök, politikai főiskolát végzett: sok minden szólt mellette. Elkövettem azt a hibát, hogy nem mentem el azokra a helyekre, ahol őt ismerték, vagy ahol nem fogadták el vezetőnek, pedig azok többet tudtak róla. Ha Nyemcsok beilleszkedik, és hagyja a többieket dolgozni, talán még az Állami díjat is megkaphatta volna. A baj, hogy a munkatársait semmibe vette. Hiába figyelmeztettük számtalan esetben. Már a ciklus közepén jeleztük, hogy gondok vannak a vezetői munkájával, ígerte is, hogy megváltozik, de az „eredményt” mutatja, hogy néhány vezetőtársának megsúgta, kiket fog két lábbal fenékbe rúgni, ha újra megválasztják. Milyen vezető az, aki a dolgozóktól tíz kilométerre - ahogy mondták, a majomszigeten - tartja fenn az irodáját, annak ellenére, hogy a

felsőbb szervek állásfoglalása is az volt, hogy a központ Gyálon legyen? Itt a központi telepen, ahol ezeröttszáz ember dolgozik - ahol a pártiroda is van -, sokat mondok, ha egy hónapban háromszor megfordult. Ha valaki Nyemcsokkal akart beszélni, két-három hétig nem érte el. Mivel őt nem találta, előfordult, hogy egy nap nyolcvan-száz panaszos jött hozzám. Akarva-akaratlanul olyan kérésekkel is a pártbizottsághoz fordultak, ami nem rám tartozott, az anyagbiztosítástól kezdve a devizaügyekig, minden előfordult. Mit csinálhattam volna, meghallgattam és tolmácsoltam a panaszukat.

- Akit elnökhelyettesnek javasoltak, azt a tagok elnökké választották, Nyemcsok szerint puccsal.

- Az egész országban a levegőben volt a kettős jelölés, mindenki erről beszélt. A tagok is mondogatták, hogy választani szeretnének. Az egyik legnagyobb üzemünkben felvetették az asszonyok, nézze elnök elvtárs, mi önre szavazunk, de szeretnénk, ha kettős jelölés lenne. Mire ő felállt, és megkérdezte, hogy a Kádár elvtárs mellé tettek másik jelöltet? Állítom, ezzel a mondatával száz-százötven szavazatot veszített, azt mondták, nekünk ez az ember nem kell. Ha ő az első pillanattól kezdve belement volna a kettős jelölésbe, könnyen lehet, hogy megválasztják, de ha nem, akkor is megbecsült embere lenne ennek a szövetkezetnek. Az utolsó másfél hétben ő tette lehetetlenné magát. Azt hitte, ha kiveszi az udvari munkás kezéből a seprűt, és megmutatja neki, hogy az ő nagyapja hogy söpört, azzal szavazatot nyer. Bement az egyik üzembe, és mindegyik nő gépére odatett egy szem cukrot. Gondolja, ez erősítette a szövetkezet elnökének a tekintélyét? Mi lehetett erről az emberek véleménye?

- A crosspálya építésében milyen szerepe volt önnek?

- A termelőszövetkezetnek van honvédelmi szakosztálya, van lövész szakköre, van kutyaki-képző szakosztálya, fotólaboratóriuma és van crosscsapatunk, de sárkányrepülő szakosztályunk is. Saját dolgozóink sportolási lehetőségeit segítjük, pénzt nem adtunk a crosspályára, gépeink dolgoztak szombat-vasárnap rajta. Nem nekem csinálták, nem is az elnöknek, hanem saját maguknak, az idén például focipályát fogunk építeni, mert itt nyolcszáz fiatal dolgozik.

- Ha kikötötték volna, hogy csak akkor lesz párttitkár, ha Nyemcsok elnök lesz?

- Akkor a következő naptól nem vállalom a párttitkárságot. Ma már nem lehet az embereket kényszeríteni, legfeljebb bólintanak, aztán a titkos szavazásnál szépen kihúzzák a nem tetsző nevet. Előfordult ilyesmi tekintélyesebb helyen is, ezekről tudunk, de nemigen beszélünk, és nem is csinálunk belőle ügyet. Nekem mindig az volt a véleményem, hogy kétszázhetven pártagnak nincs joga, hogy háromezer ember véleményét sutba dobja, ezt nem vállalhatja a párt.

Annak idején dr. Nyemcsok Jánost a párttitkár és az előző elnök kérte fel, hogy menjen ki Gyálra. A vizsgálatomban szereplő hatvanhat elődje által kiválasztott elnök közül egy sem említette, hogy ellentétben van a párttitkárral. Erre leginkább a kihelyezett elnökök panasz-kodtak, akik kívülről kerültek az elnöki posztra.

Dr. Kasuba János (Karcag) a pult mindkét oldalán szerzett tapasztalatot: agronómusból lett végül a városi pártbizottság titkára, s ebben a minőségében egyik előkészítője volt az öt hely-beli téesz 1975-ös összevonásának, majd váratlanul e mamut-szövetkezet elnöke lett.

- Az elnök-párttitkár ellentét a helytelen szemléletből is fakad - mondta. - Mint gazdasági vezető politikai munkás vagyok én is. A pártvezetésnek gondosan ügyelnie kellene arra, hogy a gazdaságvezető politikai munkás mellé nem szabad ellenfelet állítani. A párttitkárnak elsőd-legesen talán nem is ellenőrző embernek kell lennie, aki mindenbe beleszól, és rohan ezt meg azt jelenteni, hanem segítő embernek, aki a tagság erejére támaszkodva ellenőriz és bizonyos

tekintetben része is a vezetésnek. A pártmunkás intelligenciája döntő kérdés, a bigott vagy a nem elég intelligens pártmunkások nem képesek jól végrehajtani a feladatukat.

- Tehát nem a vezető nyakára kell ültetni a párttitkárt, hanem mellé állítani.

- Igen. Van rá példa, hogy a nyakára ültetik, pedig ennek még a látszatát is kerülni kellene. Nekünk sem volt az első egy-két évben zökkenőmentes az együttműködésünk a párttitkárral. Egyrészt nem esett jól, ha olyan dolgokba szólt bele, ami az én dolgom, másrészt, nem éreztem a bizalmát. Hál' istennek, bár kemény vitákon keresztül, de ezek a dolgok rendeződtek. Nagy szerencse, hogy ez nálunk ilyen szépen megoldódott, mert az efféle nézeteltéréseknek rendszerint két károsultja van: a gazdaság és a párt. Tudom a gyakorlatból, hogy vannak gyenge képességű párttitkárok, de vannak gyenge képességű elnökök is. A pártvezetés egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy tűri ezeket a belső ellentmondásokat. Mint a fociban, meg kell találni a legjobb csapat-összeállítást, ha a balszélső nem fér bele a csapatba, akármilyen kommunista is, őt kell lecserélni. Néhány esetben szinte ellenőri, beszámolói feladattal, hogy ne mondjam: komisszárként tartanak a helyén egy-egy titkárt, ami óhatatlanul kétes értékűvé teszi a pártmunkát, és kifejezetten káros is. Amikor a pártbizottságon voltam, akkor is ügyeltem arra, hogy ne legyen két dudás egy csárdában. De ha most visszamennék, tízszer akkora gondot fordítanék rá. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a párt apparátusba lehetőleg a gyakorlatból kell bevinni az embereket. Aki a KISZ-ből lépcsőzik felfelé, és csak látogatóban volt az üzemekben, az alig-alig tudja, mi folyik itt.

KI AZ ERŐSEBB?

Géczi Jánosról, a Nógrád megyei Pártbizottság vezetőjéről még vitapartnerei is azt mondják, szinte már galamblelkű ember, ha valahol asztalt csapkodnak vagy ordibálnak, ő - az első titkár! - elmegy onnan, véleményét nem ilyen eszközökkel érvényesíti. Ám a hatalom szerkezete Nógrádban is éppolyan, mint másutt e hazában, ebben a piramisban is ott vannak azok, akik nem elég rugalmasak, akik a fölöttük álló esetleges tévedését is tűzön-vízen át végrehajtják.

Kazinczi János (Ecseg) vesszőfutása jelentéktelen torzsalkodással indult. A történelekről első-sorban különféle dokumentumok alapján számolok be.

Az ecsegi téeszbe azzal vették fel műszaki vezetőnek Szőke Tibor gépészmérnököt, hogy a kétszobás szolgálati lakást majd átadja az új főagronómusnak vagy főkönyvelőnek, ő azonban két évvel később nem volt hajlandó a téesz szükségalakásába áthurcolkodni. Végül az elnök felmondta Szőke lakását, sőt állását is: elkezdődött a csata, ki az erősebb. A fiatal szakember fellebbezett, hogy jogtalanul bocsátották el, az elnök feljelentette Szőkét, hogy a gazdaság bélyegzőjével 18 121 forint értékű építési anyagot, szerelvényt vásárolt, és ezeket beépítette a (téesz) lakásába.

A bíróság visszahelyezte Szőke Tibort az állásába, másrészt az ügyészség figyelmeztette a „lakásfelszerelésért”, mire a téesz fegyelmi és kártérítési eljárást indított ellene. Herencsényi József, a megyei tanács elnökhelyettese felhívta Kazinczi Jánost, hogy a fegyelmit nem folytathatják le. Az elnök felháborodott:

- Milyen joggal állítod le a testületi munkát!? Lábbal tiporjátok a téeszdemokráciát! - de az elnökhelyettes ragaszkodott hozzá, hogy a tanács jogászának vizsgálataig semmit se tegyenek. Szó szót követett, végül az összes érintett a megyei első titkár elé került, aki felszólította az elnököt, adja elő sérelmét.

- Mondtam, ami belefért, mintha otthon lennék. Hol az egyik kérte ki magának, hogy ne vádoljam azzal, hogy leállították Szőke ügyében a nyomozást, hol a másik tiltakozott, hogy ő nem tiporja lábbal a térszdemokráciát. Úgy látszik, túlmentem a megengedett határon, mert egyszer csak Géczi elvtárs, ez a csendes, szerény pedagógus „kitört”, végül közölte munkatársaival: „Fegyelmet Kazinczinak, gazdasági fegyelmet, az újságban ne jelenjen meg, jelentést kérek!”

Kazinczi Jánosban mélyen bevésődhetett mindez, mert hét évvel később szinte szóról szóra megismételte, amit annak idején az MSZMP KB osztályvezetőjének küldött panaszos levélben leírt. Ám egyik alkalommal sem említette, hogy a fegyelmet a fiatal szakember „elüldözésére” hivatkozva kezdeményezték.

Néhány nap múlva a járási hivatal elnöke oly reménytelenül győzködte a vezetőséget a fegyelmiről, hogy végül a vádlott kérte őket, egyezzenek már bele, hogy megrovást indítványoznak ellene a közgyűlés előtt, és buzdításul szavazásra is lendítette a karját.

A térsz új jogtanácsosa terjesztette elő a közgyűlésen a javaslatot. Ismertette, hogy Szőke Tiborral nem teljesen szabályos munkaszerződést kötöttek, lakáshasználati díját „irreálisan állapították meg”, munkaviszonyát *megfelelő indok* nélkül mondták fel, s bűnvádi feljelentést is tettek ellene... Az egy szem hozzászóló szerint: „Nem segít a tagságon, ha az elnök fegyelmet kap, csak rossz fényt vetne a szövetkezetre. Szőke elvtárs is visszakerült a helyére, ezért nem javaslom a fegyelmet.” A tagság vele értett egyet, és nem a felső elképzeléssel. Bűnüket még tetézték is: a főnökség ugyanis nem figyelt rá, hogy a fegyelmmel egy időben fizetésemelést javasoltak a vezetőknek, köztük a fegyelmezendő elnöknek is! Nem tudta a jobb kéz, mit csinál a bal? Az ártatlannak tűnő jogtanácsos szépen előterjesztette, hogy „a felsőbb párt- és állami szervek a termelőszövetkezetek elnöke részére 400 forint fizetésemelést hoztak javaslatba, a főagronómus fizetését 600 forinttal, míg a főkönyvelő havi munkadíját 800 forinttal látnák indokoltnak emelni”, de „értesüléseink szerint a termelőszövetkezeti elnökök részére általában 800-1000 forint összegű munkadíjemelést hoztak javaslatba”. Mivel a szövetkezet nem volt éppen rossz - sőt! -, természetes, hogy akadt, aki felszólalt, ha a főkönyvelőnek 800 forint jár, akkor az elnöknek adjanak ezret!” A szavazás egyhangú, ellenvélemény, tartózkodás nem volt.

A közgyűlésen részt vett a járási pártbizottság titkára, a járási hivatal elnöke, illetékes osztályvezetője is, s egyikőjükben sem volt annyi bátorság, hogy a kettős skandalum ellen szót emeljen, maguk között annál inkább: a párt járási végrehajtó bizottsága nyomban pártfegyelmet indított Kazinczi János ellen pártszerűtlen magatartás, önteltség, vezetői funkcióval való visszaélés, a térszdemokrácia megsértése és anyagiasság miatt. Herencsényi József, a megyei tanács elnökhelyettese pedig törvényességi vizsgálatot rendelt el az ecsegi Béke térszben.

Másfél hónap múlva a községi pártházba rendelte Kazinczi Jánost a járási első titkár és a járási hivatal elnöke: „Mintegy három órát foglalkoztak velem, és közölték, hogy a törvényességi vizsgálat különösebb negatívumot nem tárt fel, vegyük úgy, hogy ez a szokásos kétévenkénti vizsgálat volt. Juhász elvtárs - a járási első titkár - azt magyarázta, hogy az egész irányításomban több demokratizmust vigyek bele, többet legyenek az emberek között, ha kell, járjak velük fröccsözgetni. (Ugyanis hibámként van elkönyvelve, hogy nem iszom.) Közölték, tűrhetetlen, hogy a közgyűlés a járás négyszáz forintos fizetésemelése helyett ezret hagyott jóvá, s hogy nem indított ellenem fegyelmet, ez nekik végtelen kellemetlen a megyei elvtársak előtt. Azt válaszoltam, hívjunk össze közgyűlést, kapjak fegyelmet, ha megérdemlem, és vegyék le a fizetésem hatszáz forinttal, csak zárjuk le az ügyet, mert kezdek kikészülni, arról nem beszélve, hogy ez a tortúra egyre jobban zavarja a gazdaság menetét. Juhász elvtárs megkérte

az ecsegi csücsitkárt, hogy két-három megbízható párttagot készítsenek fel, akik a közgyűlésen javasolják ellenem a (gazdasági) fegyelmit.

ÉN közöltem velük, hogy a közgyűlésen úgy tájékoztassák a tsz-tagokat, hogy nekem legyen még erkölcsi alapom a gazdaság irányítására, mert ha nem, felállok, és mindent elmondok erről a tortúráról a tagságnak. Kovács Ferenc nagyon megkért, csak legyek ott, maradjak nyugodtan, és ne szóljak semmit!”

A következő napon megszületett a járási határozat: „Az Ecsegi Béke Mg. Tsz. Közgyűlésének 1978. március 30-án du. 14 órakor történő összehívását elrendelem. Napirend: 1. Az állami törvényességi felügyelet jelentésének megtárgyalása. Előadó Kovács Ferenc, a Pásztói Járási Hivatal elnöke. Felhívom a tsz vezetőségét, hogy a közgyűlés összehívásáról gondoskodjék. A határozat ellen fellebbezésnek helye nincs.” Az igazi okról, a fegyelmiről szó sem esett, másrészt a törvényességi vizsgálatról törvénytelenül hívták össze a közgyűlést; ennek értékelése ugyanis a vezetőségre tartozik.

Kazinczi János ekkor, azaz 1978. március 21-én írta meg a KB osztályvezetőjének említett panaszos levelét: „Arra kérlek, állítsuk meg ezt a törvényellenes folyamatot, vagy függesszük fel mindaddig, amíg illetékes országos szerv (KNEB, KEB, MÉM vagy TOT) ezt fölül nem vizsgálja. Attól tartok, hogy egyéb dolgokat is megpróbálnak a közgyűlésre erőltetni, túlmennek azon, amiben megállapodtunk. Úgy érzem, 33 éves párttagságom alatt teljes odaadással képviseltem a párt politikáját, ezt bizonyítja eddigi életem, kitüntetésem, elismeréseim stb. (Huszonnégy éve első számú vezető, ebből kilenc éve téveszelnök, tizenegy kitüntetés, köztük a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem, mivel 1956-ban Nógrád megye miniszteri biztosa voltam.) Ha hibát követtem is el, nem érdemlem ezt a bánásmódot, ha útban vagyok, tegyetek nyugdíjba, vagy engedjete el tisztességgel *más megyébe* dolgozni.”

A címzett nem avatkozott az események menetébe, ezért két hónappal később, azaz 1978. május 16-án Kazinczi János beszámolt arról, mi történt március óta: „Reggel bementem a járási pártbizottságra Juhász elvtárshoz, és közöltem vele, hogy a közgyűlésen le akarok mondani, kérem, adják ki a munkakönyvemet. Juhász elvtárs közölte, hogy most már nem megrovás, hanem szigorú megrovás fegyelmit kapok, és fizetésemet ezer forinttal csökkentik.

Március 28-án délután két órától négy óráig tárgyalt a járási hivatal Köncöl András főagronómussal, a közgyűlés levezető elnökével, hogy mit terjesszen a közgyűlés elé, azt is közölték vele, ha nem az történik, amit a megyei vezetés akar, abban az esetben a járási hivatal elnöke felfüggeszti a tsz vezetőségét, nem törődve azzal, hogy a gazdaságnak milyen kárt okoz. Másnap estére párttaggyűlést hívtak össze, ahol Kovács Ferenc, a járási hivatal elnöke a pártbizottság titkárával együtt kérte a párttagokat, hogy a közgyűlésen támogassák a felsőbb szervek akaratát, mert ha nem, akkor még nagyobb problémák lesznek.

A közgyűlés előtt engem is felkerestek, hogy már csak bennem bíznak, mindent ígértek, csak segítsen hozzászólásommal a közgyűlést, hogy jelenteni tudják a megyére. A közgyűlésen a járási hivatal vezetője a Szőke-ügy miatt szigorú megrovás fegyelmi büntetést, ötezer forint kártérítést, és a fizetésemelés visszavonását javasolta... A tizenkét hozzászóló között magam is támogattam a megyei, illetve járási elképzelést, mert tudtam, ha nem sikerül a közgyűlés, abból csúfos botrány lesz.

1978. április 5-én Vince István, a járási PB titkára közölte velem, hogy két hét múlva lesz a pártfegyelmi ellenem, és ott is olyan korrektül viselkedjek, mint a közgyűlésen. Amikor közöltem vele, hogy azt ígérték, ha a közgyűlés simán lemegy, akkor lezár az ügy, azt felelte, nem mondhatta a közgyűlésnek, hogy még pártfegyelmi is lesz. Április huszonhatodikán a végrehajtó bizottság előtt kb. egyórás kemény vitát folytattam, ennek ellenére úgy döntöttek,

hogy szigorú megrovás pártbüntetést fognak javasolni.” Az indok többek között, hogy túlzott önbizalma önteltséghez vezetett, aminek következtében emberi és vezetői magatartásában törés következett be. Hivatali fegyelmiútnak lefolytatása és fizetése rendezése során elvtelenséget engedett meg. Vétségeinek, hibáinak feltárásánál túlzottan hivatkozik munkásmozgalmi múltjára. Végezetül Kazinczi elvtárs pártszerűtlen magatartása károsan hat az általa vezetett közösségre, a közvéleményre, nem utolsósorban a kommunista vezetőkre, ezért épp az ígért szigorú megrovás pártbüntetést mérték ki rá. Mivel a KB osztályvezetője újabb levelére sem válaszolt, Kazinczi János úgy gondolta, az lesz a legjobb, ha nem fellebbez.

AZ ELITHEZ TARTOZNI

*„Magasfeszültség! A vezeték érintése halálos!”
- figyelmeztettek gyerekkoromban a halálfejes
táblák. Nekünk a megye is magasfeszültség.*

*(Badacsonyi Péter tiszalpäri,
majd szank-móricgáti elnök)*

Tévériport készült a görcsönyi téesz hajdani elnökének viselt dolgairól, mire ő kapcsolatai révén eljutott a tévé akkori elnökéig, hogy a film ne kerüljön adásba. Ezt nem sikerült elérnie, a tagság - vagyis a legérintettebbek - mégsem láthatták a riportot, mert aznap 18.35-19.05 között áramszünet volt a körzet 36 községében. A vizsgálat szerint az áramszünetet egy golya okozta: ráejtett egy ágat a vezetékre.

Nem ilyen kuriózus golyamesékre utalva állítom, hogy nagy hatalmú az elnöki gárda. Nem visszaélésre, nem is hatalmaskodásra gondolok, hanem a csoportakarat megvalósításához szükséges képességre, lehetőségre, erőre. Tudjuk, hogy erőszakot sem nélkülöző egyesítésekkel másfél ezresnél kisebb csoporttá préselték össze őket, de hatalmuk igazi forrása nem a ritkaságuk, nem is az, hogy sikerágazatot képviselnek - akkor az állami gazdaságok igazgatói előttük állnának -, hanem az eliten belüli különleges helyzetük. Mint már említettem, ez az egyetlen gárda, amelyik egyszerre gazdasági és társadalmi vezető, amelyik mögött nemcsak millió forintok, hanem tulajdonosi csoport is áll. Olyan csoport, amely előtt újra meg újra meg kell védenie vezető szerepét. E különleges helyzet hatalmuk forrása.

Többségük tudatában van, hogy kevésbé sebezhető, de annak is, hogy a centrálisan felépített társadalomban csak addig terjedhet mindenki hatalma, ameddig azt elfogadja a piramisépítő szuverenitás. Ezért „vállalta” nem egy elnök, hogy az ódzkodó tagság biztatására ő emelje fel elsőnek a kezét saját fegyelmi megsemmisítésére, ha egyszer fönnt kimondták rá a verdiktet. Kazinczi János (Ecseg) néhány mondat erejéig elfelejtette, hol lakik az úristen, végül minden kívánsága az volt, legyintse már nyakon a közgyűlés.

Mégis azt mondom: nagy hatalmú az elnöki gárda. Önmagában az is tartást ad, hogy 1985-ig ez volt a gazdasági vezetők egyetlen többé-kevésbé választott osztaga, ők az önkormányzat úttörői. Hogy hatalmuk nem korlátlan? Istenem, kinek az? Oross Imre (Győr) azt írta: „A vezetői posztal együtt jár, hogy az ember tüskét kap lennről, oldalról, felülről, ezzel együtt örömet ad ez a pálya és boldoggá tesz, ezért vállalja az ember.”

TABLÓKÉP

Felvetődött a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsánál, hogy tablót kellene csinálni azokról, akik megalakulása óta tagjai voltak az elnökségnek. Nézegették a névsort, s mivel nem egy bukott, buktatott elnök is volt közöttük, úgy gondolták, kirakatba rakásukkal a szövetkezeti mozgalomnak ártanának, ezért lemondtak a tervről.

Berki Sándor (Mezőszilas) a TOT hajdani elnökhelyettese is azok közé tartozik, akik miatt nem készült el a tabló. Kitűnő fővárosi elnöktársa említette nekem őt először: - Két hétig dolgozott az NSZK-ban egy sertéstelepen, aztán megmondta, hogyan építsék az övéket. A nép odavolt érte, a funkcionáriusokon kívül senki más nem mondott róla rosszat. - A távoli

elnöktárs, akit kifosztott ferbliben: - Áldozat, jobb sorsra érdemes ember volt, a megye nyiffantotta ki, mert képviselő akart lenni, hogy nagystílus volt, azt tapasztaltam. - A szomszédbeli elnöktárs: - Ki nem állhattam, korrupt volt, részeges.

A budapesti újságíró: - Sokat ivott, és részegen meghülyült. Libériás inas vitte utána a ruhát, nem csodálom, hogy csak mezőszilasi grófként emlegették. - A megyei lap egyik munkatársa: - Berki 190 centi körüli, 90-100 kilós, rendkívüli munkabírási ember volt, szeretett tündökölni, amikor becsípett, rabiátus volt. Ha a megyei pártbizottságnak az a titkára, akit már rég kizártak a pártból is, kiszólt: „Sanyikám, lenne időd holnap?”, akkor Berki tudta, hogy kemenében sült malac kell, ital kell. Rendezte a dáridókat. A nagy lovászkodásban állítólag még valami angol grófnővel is kapcsolatba került. Ha nem pályázik a képviselőségre, azt hiszem, haláláig elnök maradhatott volna. Az első zárszámadásuk egyikén láttam életemben először nagyon sok pénzt: vesszőkosarakban hat és fél milliót. - A megyei pártbizottság nyugdíjas titkára: - Egyszer felhívott Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes, hogy Németh László írónak fenntartásai vannak a szövetségi mozgalommal kapcsolatban, kísérem el őt Mezőszilasra. A látogatás végén azt mondta Berkiről: „Ez a gyerek idevaló, ismertem őt, s mi lett belőle! Vigyázzanak azért rá. Az helyes, hogy versenylovakkal foglalkozik, csak olyan lóra üljön, amelyik nem szalad el vele!” - A területi szövetség titkára: - Egyszer véletlenül azt mondtam róla, vagy miniszter lesz, vagy börtönbe kerül. Mindkettőre megvolt az esély. - A TOT főosztályvezetője: - Kijártak hozzá inni, mulatni, aztán szerzetesi alapossággal összegyűjtöttek ellene mindent. Amikor megkérdeztem tőle, miért indult ellene az a hajsza, azt felelte, azért, mert tévészereplést vállalt Németh Lászlóval. - A Mezőszilasról elszármazott plébános: - Átlagon felüli jó és rossz tulajdonságai voltak. A versenylótenyésztés révén nemzetközileg ismertté vált ez a poros falu, de ő tette ismert íróvá Németh Lászlót is. - A községi tanács elnöke: - Rettenetesen nagy diplomata volt, tudta, hogyan kell viselkedni felfelé, lefelé; tudta magát szerettetni. Ha valami nem ment szépen, ment csúnyán. Nem volt törvénye. Berkiről csak szubjektív véleményt lehet mondani.

Kegyetlenül nehéz róla bármit is írni. Nem azért, mert a véleményeknek ebben a kavalkádjában többeket meg kell cáfolni - különben is ennyi ellentét csak színes egyéniséget takarhat -, hanem azért válik embertelenné minden szó, mert fejfa hirdeti: „Berki Sándor, 1926-1977.” Bertus Pál (Fábiánsebestyén) személyes halottairól ezért is beszélt Földeáki Béla kollégámnak monogrammal: „a legjobban B. S. barátomat sajnálom, mert ő mielőtt meghalt volna, csúnyán, országra szóló szégyenben bukott meg. Pedig hidd el, csak az volt a baj, hogy ő nem tudott megállni a harmadik vagy a negyedik konyaknál, mint annak idején jómagam. De őt akkor is a munka halottai közé sorolom.” Bertus véleménye az egyik leghiggadtabb, pedig az összes nyilatkozó közül ő él, dolgozik a legtávolabb Mezőszilastól.

Szándékosan sarkítottan tudakolta az elnököktől az egyik kérdés, hogy a téves szempontjából mi a fontosabb, hogy ő szakmailag tájékozott legyen, vagy hogy jó kapcsolatai legyenek. Minden ötödik elnök kihúzta a fejét a kérdés kalodájából, és is-is választ adott. Ha ezt a talán gondolkodásra hajlamosabb, talán dörzsöltebb csoportot kihagyom, akkor a gárda egyik fele a szakmai tájékozottság mellé állt (51 százalék), másik fele pedig a jó kapcsolatok mellé, válaszuk ha akarom, vemhes, ha akarom, nem. Persze farizeuskodás lenne a kapcsolatok fontosságát tagadni. Nemcsak a magyar gazdaságban van ezeknek nagy szerepe, hanem a legnyíltabb piacgazdálkodást folytató országok életében (amint az a kapcsolatok megvásárlására fordított millió dolláros vesztegetési ügyekből is kiderül). Csak amíg a kínálati gazdaságban a megrendelésért fizetnek, addig a hiánygazdálkodásban a kedvezmények és juttatások megszerzéséhez kellenek a kapcsolatok. Az egyik motiválója a profit, a másiké a presztízs. Valami hű de rózsaszín fordulatra senki ne várjon, általában minél fiatalabbak az elnökök, annál inkább a jó kapcsolatot részesítik előnyben: a reformtáncban a kapcsolatok nem le-, hanem felérté-

kelődnek. A különböző időpontban választott elnökök véleménye is azt mutatja, amit nem szeretnénk: mintha egyre inkább kapcsolat országgá válnánk. Ebből a tengerből kiemelem még, hogy például a pártonkívüliek hátrányukat inkább tudással, nem pedig (a számukra egyébként is szűkebb lehetőségű) jó kapcsolattal igyekeznek csökkenteni. Ritka az olyan válasz, ahol a pártonkívüliek véleménye pozitívabbnak tűnik, ezt azok közé sorolnám. Kérdés, persze, hogy ki tudja, igazándiból mi a dörgés.

Berki Sándor feltaláló volt: feltalálta saját magát. Laza délutáni beszélgetés közben valaki bedobta, el kellene menni Dunaújvárosba megnézni a Fradi-meccset. Nosza. Ahányan értek, bevágódtak a téesz fekete Volgájába, s irány a stadion. Jegy persze már nem volt, mire B. S. utasította a sofőrt, hogy hajtson a főkapuhoz és dudáljon hármat. Szaladt a kapus: „Honnan jönnek az elvtársak?” Az elnök lehúzta az ablakot: „Fejér megyéből!” Mivel az illető jól nevelt volt, összekapta magát, és gyorsan nyitotta a kaput. Megjegyzem, semmi hazugság nem volt B. S. állításában: Mezőszilas valóban Fejér megyében van. Mégsem mondott igazat.

De nemcsak ilyen diákos vagánykodásokban tűnt ki. A minisztériumban tárgyalt egyszer a téesz vezérkara, s utána valamelyikük kibökte:

„Meg kéne hívni Dobit a zárszámadásra!”

„Gyertek, meghívjuk!” - vágta rá B. S., és már indult is a téren át a Parlamentbe. A kormány-ország persze útjukat állta:

„Hová mennének az elvtársak?”

„Dobi elvtárshoz jöttünk a mezőszilasi téeszéből” - felelte B.

„Hát nem lehet oda csak úgy menni, mit gondolnak az elvtársak!”

„Berki Sándor vagyok, a téesz elnöke, a megyei pártbizottság bejelentett minket, vár bennünket Dobi elvtárs!”

„Kérem, ha így van, megkérdem, mi legyen, mert percekben belül várjuk a francia követet.” Telefonált és persze a titkár nem tudott semmiről, végül a tisztt átadta Berkinek a telefont, és ő sértve mondta:

„Ezt a megyei pártbizottság rendezte, bejelentettek bennünket, mi direkt azért jöttünk, hogy beszéljünk Dobi elvtárssal.”

Végül öt percre fogadta őket az Elnöki Tanács elnöke. Megkérdezte gyorsan a téesz eredményét és hogy mikor tartják a zárszámadást.

„Még nincs kitűzve, akkor tartjuk, amikor Dobi elvtársnak megfelel.” Így született meg az egyezés a dátumban, de arra már nem volt idő, hogy a kávé és a konyakot megigya, a hatalmas előszobában kapták csak meg, s Dobinak állítólag már vitték befelé a ruhát.

Mi kell egy ekkora hazugsághoz? Hibátlan fellépés, gátlástalanság, hajlam a hazardírozásra, és olyan kapcsolat, amelyik megvédi a hátát. B. S. azzal tisztában kellett legyen, hogy az első adandó alkalommal rákérdeznek a Fejér megyei Pártbizottság vezetőire, hogy is került a mezőszilasi delegáció a Parlamentbe. És Berkinek nem kellett félnie, hogy cimborája, H. J., a pártbizottság titkára nem védi meg akár látatlanban is, és minden bizonnyal nevetve hallgatta a történetet, amikor Berki utólag elmondta neki.

Mezőszilas, ahogy nekem elmondták, igazi közép- és kurtanemesi fészek volt, ahol a tekintélyt az adta, kinek hány törvénytelen gyereke van, és mennyit tud inni. B. S. szülei szegények voltak, apja cselédkedett az 500 holdas Semjénéknél. Ennek a paraszt birtkosnak a fia, Semjén István (Sárszentágota) gazdaságteremtő és -fenntartó főagronómus volt B. S. mellett,

aztán összekülönböztek, Semjén otthagyta faluját, s mint a neve után zárójelben álló községnév mutatja, elnök lett belőle is.

B. S. 1945-ben lépett be a pártba, a sáripusztai gazdaságban dolgozott, ahol végül ménesvezető volt. Szakérettségizett, de az egyetemet - nagyhitű édesanyja halála miatt is - otthagyta, s maradt az enyingi járási pártbizottság mezőgazdasági osztályának munkatársa. Megismerkedett a feleségével, és az esküvő után nem tudni, milyen okok miatt, a járási titkár visszavitte Berkit a sáripusztai kerületvezetőhöz: „Visszaadjuk neked, de csak zsákolhat!” Persze, ugyanazt folytatta, amit abbahagyott, csak az eldugottabb Belső-Sári pusztán. 1956-ban azok közé tartozott, aki nem dobta el a tagkönyvét, elsőik között lett karhatalmista. Lajoskomáromban néhányan megismerték a tenyerét. A karhatalom feloszlatásakor Berki a tanácshoz került, és 1958-ban ő szervezte az egyik téeszt Szilason, amelyiknek az elnöke is lett. Voltak fenntartások már akkor is a vitathatatlanul borotvaéles eszű B. S.-sel szemben, Semjén István ezért is mondta a téeszt szervező dunaújvárosi építők igazgatójának, belépnek, ha csinálhatnak egy külön téeszt. Csinálhattak. Másnap az egész falu aláírt, és Bálint János (Mezőszilas, Alap) tanácselnököt választották a másik téeszt elnökének. (Az egyesülés után Bálint János párttitkár lett B. S. mellett, de nem jött ki vele, ezért elment Alapra téesztelnöknek, s Berki leváltása után ő vette vissza a kormányrudat Mezőszilason. Addig cseszegette a betegeket: „Szarok vagytok, gyengék!”, amíg 54 éves korában elvitte az infarktus. A Berki által teremtetten lovasversenyeket azért róla nevezték el.)

- Berki típusú vezetőkre volt az induláskor szükség? - kértem Gyenge Károlyt, a Fejér megyei Pártbizottság nyugdíjas titkárát, a párt fegyelmi bizottság elnökét.

- Nagyon szerettem Berki Sándort és Kapoly Imrét. Ez a két fiatalember valamikor együtt dolgozott az enyingi pártbizottságon, és az átszervezéskor az egyikből Szilason, a másikkól Igaron lett elnök. Versengtek egymással.

- Igaz, hogy az egyiket Sándor grófnak, a másikat Imre hercegnek hívták?

- A Sándor grófot hallottam, az Imre herceget nem. Mindkettő Gyenge papának szólított. Berki nemegyszer mondta: „Apám helyett apám vagy!” Ez a törölmetszett mezőszilasi fiú nagyszerűen indult, szövetkezetük rögtön az élre ugrott. Hamarosan a megyén belül és kívül is ismertté vált a neve, csöstül kapta a funkciókat: a járási pb tagja, a járási tanács vb tagja, a TOT-elnökség tagja, elnökhelyettese.

- Van, aki azt mondja, már 1958-ban le kellett volna váltani, mivel megverte Böhmöt, az ellenőrző bizottság elnökét, véresre harapdálta a fülét, mert ellenvéleménye volt, és azt megírta a járási pártbizottságnak!

- Mi erről nem tudtunk, maguk a szilasiak kérték, hogy ő legyen az egyesített szövetkezet elnöke, hisz nagyon jó eredményt ért el, a tagság megtalálta a számítását. A kezdet kezdetén nem panaszkodtak rá, mert nagyon jól kerestek, később pedig már féltek tőle, rátartivá vált, megszedítették az eredmények.

- A sokat emlegetett eredményekben mennyi szerepe lehetett Semjénnek, aki feltehetően jobban értette a gazdálkodást?

- Semjén István jó szakember. Berki kérésére lett belőle főagronómus. Amikor Berki eljutott oda, hogy nahát valaki, akkor nemcsak maga mellett nem tűrte, aki ellentmondott, hanem maga fölött sem viselt el senkit, az állami és pártszerveket sem. Tizenhat elnöki évéből Semjén volt mellette a főagronómus tizenegy évig, addig nem emlegette a származását, amíg Semjén kiállt mellette. A mi véleményünket mutatja, hogy javasoltuk Semjént elnöknek.

Az 1969-es zárszámadási vacsorán B. S. spiccesen rászólt a főagronómusra, s ő tudta, jobb kitérni. Hazament, de az elnök utánaküldte a fullajtárját, hogy azonnal menjen vissza. Semjén azt üzent: „Mondd meg neki, nem vagyok a rabszolgája!” Erre tört ki B. S.: „Az a Semjén üzeni ezt, akinek az én apám a rabszolgája volt!? - Az öreg „rabszolgatartó” a legvadabb időszakban, 1952 júniusában halt meg, mégis egész Szilas búcsúztatta. Fiáról tíz évvel később „Semjén István velünk van” címmel írt a *Népszabadság*. „Gazdatársak! - üvöltötte Berki kedvenc szavát. - Ez a földbirtokos-ivadék nem tisztel meg bennünket, akik gazdái vagyunk ennek a szövetkezetnek, nem is való az ilyen ember közénk!” Dudar István, a szövetség későbbi titkára jól látta, hogy a többség már rég elment volna, de nem mert, ha B. S. emelte a poharát, nekik is emelniük kellett. Felállt, és azt mondta: „Sanyi, nincs igazad! Semjén tisztességes ember, sokat dolgozik, méltatlan így beszélni első számú segítődről!” B. szeme könnybe lábadt: „Te is őt pártolod, már mindenki ellenem van!?” - kérdezte, és sírva borult az asztalra.

- Mikor lett Berkiből Sándor gróf? - kérdeztem Gyenge Károlytól.

- Azt hiszem, ezerkilencszázhatvanhét-hatvannyolcban kezdett érződni, hogy nincs minden rendben körötte.

- Ennek ellenére jóváhagyták, hogy a TOT elnökhelyettese legyen?

- A TOT alakulásakor még beleegyeztünk, később említettük, hogy nem kellene.

- Abból, hogy mégis elnökhelyettes maradt 1972-ben, arra következtethetek, hogy őt felülről támogatták?

- Azt hiszem, igen, de ezt mi sem ismertük. Az első komoly tünet ezerkilencszázhatvan-kilencben jelentkezett az elnökök továbbképző tanfolyamán, ahol berúgott, és úgy viselkedett, mint valami földesúr: „Akinél nem durran a pezsgő, az fizeti!” Amikor figyelmeztették, fennhéjázón kijelentette, ha neki úgy tetszik, kiürítteti az egész dunaújvárosi szállót, a tanácsai mezőgazdasági osztály munkatársainak azt mondta, eleget tapostak a hátukon. Kiderült, rendszeresen feljár Budapestre, és elég komoly összegeket szórakozik el. Amikor figyelmeztették, azt kérdezte, hová tegye a pénzt.

- Miért nem indítottak ellene pártfegyelmet?

- Azt hittük, elég a figyelmeztetés. Több alkalommal megdorgáltam én is, mindig fogadkozott: „Igazad van, mint apámtól elfogadom, megfeledeztem magamról.” Reméltem, hogy változtatni fog a magatartásán.

Valószínű, B. S. is így képzelte, de rövid időn belül legyintett rá, és a botrány után nevetve mondta a hozzá közelállónak: „Hírzárlat alatt vagyok!” Az italcimborák siserahada ilyenkor föltrebbent, s amíg felejtődött az ügy, szünetelt az eszem-iszom. Aztán előbb-utóbb akadt, akit a szomjúság, a vagányság vagy a tudatlanság behajtott a híres-neves Topánba, és a hírre, hogy X. Y. már ott volt, lassan visszaszállingózott mindenki. A párttitkár szerint akkor évente már egymilliót elmulatott Berki - 1970-es árszint! -, de mulatott volna inkább hármat - tette hozzá a bátyja - csak ne szólt volna bele a gazdálkodásba. Ugyanekkor felállt valaki a közgyűlésen, s javasolta, hogy a reprezentációs alapot emeljék fel 12 ezer forintról 50 ezerre, mert „12 ezer egy jobb családban is elfogy, ne hozzuk lehetetlen helyzetbe az elnökünket”. B-t nem lehetett nehéz helyzetbe hozni: „Gazdatársak! K. elvtárs javaslatát ne fogadják el, mert mi olyan szerények vagyunk, hogy a 12 ezer forintos reprezentációból is megtakarítunk, amit meg lehet nézni a könyvelésben.” - Közben a pékség és a Topán közötti háromszáz méteresen szaladtak a felszolgálók a kemencében pirított malaccal, s megint B. S. ügyessége: nála mindenki azt hitte, Szilason csak ő a kedves vendég, sőt ő a legkedvesebb. S hogy ki állta a cechet? Természetesen a téesz. Kitalálták ennek a módozatait rég. Például az IBUSZ vitte hozzájuk a

csoportokat pusztapartyra, s a vendégek általában 400 forintot fizettek a csikófelhajtásért, lovaglásért, szalonasütésért, de a felét se fogyasztották. Fogyasztotta más, és még a reprezentáció is megmaradt.

Kapcsolatország? Patriarkális hatalom? Mindkettő, hisz kicsit azonosak is. B. S.-t nemcsak az ital bódította, hanem a hatalom is: minél nagyobb a rakás, annál nagyobbat kíván. Sorsában semmi különös nem lett volna, ha nem elnökhelyettese a TOT-nak. De hogy jutott fel erre a fára? Amennyire ki tudtam deríteni, félig-meddig véletlenül. Olyan csoporttal utazott a Szovjetunióba, amelynek tagja volt az akkori miniszter akkori titkára. B. S. gavallér volt, a zsebpénzből állítólag még az öt rajongásig szerető lányának sem hozott borostyánfüggőt, minden pénze pezsgőre, vodkára ment el, a miniszter titkára jól érezte magát, jó barátok lettek. Ezután a titkár sokat járt Szilasra, sőt néhány alkalommal megfordult ott maga a miniszter is. 1967-ben a TOT megalakításában jelentős szerepe volt a minisztériumnak, és állítólag a titkár ajánlására lett B. S. a TOT elnökhelyettese, s ennek révén például a Kossuth-díj Bizottság tagja.

Ha nincs a sok Csák Máté, nem válhatott volna a jó képességű B. S. maga is kiskirályá. Ha nincs a potyaleső siserahad, nem úszhatott volna oly könnyedén és oly sokáig az árral. Nem véletlen, hogy amikor B. S. kitalálta, miért ne lehetne képviselő is, rögtön akadtak kortesei, és jellemző, hogy három esztendővel később, amikor leváltották, nem az ellenfelei, hanem ezek az öt annyira istenítő ivócimborák, talpnyalók, lumpenek szóltak ellene.

A kapcsolatokat firtató alkalmazkodási teszttemhez hasonló próba volt az, amelyikben azt tudakoltam, ha valaki hosszú időn át akar elnök maradni, akkor mire kell inkább ügyelnie: arra, hogy ne ellenkezzen a felsőbb szervekkel, vagy arra, hogy mindig a tagság érdekét szolgálja. Ha az élet ilyen választásra nemigen készíti is az elnököt, véleménye tükrözi beállítódását. Az aktív elnökök negyede, a nyugdíjasok ötöde úgy véli, ahhoz, hogy hosszú életű vezető legyen e földön, a legjobb, ha nem ellenkezik a felsőbb szervekkel. Túlnyomó többségük számára ez a felsőbb szerv a korábbi járási, a mai körzeti vezetést jelenti, néhány sorból kilógó számára a megyei vezetést.

Jóformán minden megyében akad egy-két futtatott vezető. Gyorsan hozzáteszem, kellenek sorból kilógó emberek. Messzemenően nem értek egyet azzal a Fejér megyei vezetővel, aki azt mondta: „A Berki-ügyből levontuk a következtetést, mindent meg kell tenni, hogy ne legyenek olyan emberek, akik a miniszternél kötnek ki, ha valami nem tetszik. Azóta nincs is külön utat kereső ember!” Hát legyen, mert ők az erjedés kovászai, feltéve, ha nem „főúri kegy” választja ki őket, hanem az alkalmasságuk, tehetségük, dinamizmusuk, újat keresésük.

Érdekes, hogy a végzettség egyrészt „kiokosítja” az elnököket afelől, hogy a legjobb beállniuk sorba, és fejet hajtaniuk a főnököknek, még ha sületlenséget beszélnek, akkor is. Másrészt a tudás dörzsöltebbé, merészebbé tesz: a diplomások közül például már minden hatodik-hetedik elnök új, életszagúbb választ konstruált, is-is feleletet adott: egy kicsit engedelmeskedni is kell, egy kicsit a tagságot is szolgálni. Több adat is arra mutat, hogy a nagy tekintélyű idős elnök nagy konformizmussal választja utódát, útravalója valahogy úgy hangzik: „Tiszteld főnökeidet, de légy óvatos!” Mindent összevetve megállapítható, még ennek a meglehetősen autonóm vezető gárdának is erősen konformista az ötöde-negyede.

B. S. megismerése érdekében megkértem a televízió illetékeseit, hogy megnézhessem a *Szülőföldemen* sorozat immár két évtizedes, *Németh László Mezőszilason* című filmrportját, amiben az elnök kalauzolja az író. A tévedések elkerülése végett megemlítem, hogy Németh László Berki születése előtt megnyerte a *Nyugat* pályázatát, és már, az őt „ismert íróvá tévő” Berki gyermekkorában kiadta a *Tanú* című folyóiratot, ami a népi írók egyik vezéralakjává

emelte őt. A filmben a szemlátomást verbő B. S. egyetlen eredeti mondatával sem csillant föl a nagyon csöndes, nagyon szerény N. L. mellett, pedig lett volna rá lehetősége. Az író feladta néki a labdát: „A falu mire képes a tőle idegen formában?” - érdeklődött a téeszről, s B. S. erre sem reagált önmagához, híréhez méltón. Még ha a rosszindulat szülte, akkor is megemlítem, többen tudni vélik, hogy Németh Lászlótól teljesen elütő világot megtestesítő B. abban bízva segítette életre például az író mezőszilasi emlékházát, hogy N. L. majd megörökíti őt, és a téeszt különböző írásaiban - bár az általa megörökített rokonság nemigen örült ennek a hírnévnek. A *Gyász* főhőse, Kurátor Zsófi például egész életében neheztelt rá, hogy legfájóbb érzéseit kitergette a világ előtt. Miért, miért nem, Zsófi nénit 16 holdjával kuláknak minősítették, s zaklatták állandóan. A hivatalos emberek elől rendre a tyúkólba menekült, s amikor előbújt, azt hajtogatta: „Ezt kellene megírnia Lacinak!”

- Valóban a képviselői önjelölésbe bukott bele Berki? - kérdeztem Gyenge Károlyt, bár már tudtam a választ.

- Fogadkozásai után engem döbrentett meg a legjobban, hogy ezerkilencszázhetvenegyben ő önmagát jelölte képviselőnek. A dátummal egyben válaszoltam is arra, hogy Berki nem ebbe bukott bele, az három évvel később volt.

- Többen tudni vélik, hogy egy-két megyei vezető biztatása nélkül nem mert volna jelöltként fellépni. Ez nem került szóba a vizsgálat során? „Hátvédei” megúszták a dáridós rangosztogatásokat?

- Amikor a végrehajtó bizottság Berki önjelöltségéről tárgyalt, én mélységesen kikeltem ellene, s megneveztem azokat a személyeket, akik eljuttatták őt oda, hogy pártszerűtlen magatartást tanúsítson. Titkár barátja felszólalt mellette, javasoltam, nézzük meg az ő felelősségét is. Ez elmaradt. Berkiről kiderült más komoly dolog is, s ekkor kapta az első alapos figyelemztetést, a szigorú megrovás pártbüntetést.

Tudjuk, hogy a politikai cselekedetek megítélése gyorsan változik. Elvileg 1971-ben is volt lehetőség a kettős jelölésre, de a kísérleteket erre akkor még pártszerűtlenségnek minősítették. Ma nem tudom, minek minősülne, de pártfegyelmet már nemigen adnának érte, ha egy igazgató kivezené embereit, hogy szavazzanak rá. Nem csodálom, hogy elég széles körben úgy tudják, B. ebben szegte a nyakát. Utólag azt mondom, sajnós nem, akkor talán még élne. Egyébként amellet vagyok, voltam, ha valaki alkalmasnak tartja magát képviselőnek, jelöltesse akár magát, és döntsenek a választók. De azt nem hiszem, hogy jó dolog, ha valaki elnöki vagy bármilyen hatalmánál fogva arra kéri - kényszeríti - az embereket, hogy az ő szekerét tolják. A dégi jelölő gyűlésen erről volt szó. A téesz gépészeti vezetője, Berki barátja lett a választókerület vezetője, s mivel a jelölés nem sikerült, összevesztek, s az illetőnek végül ezért kellett elmennie a téeszből, s részben Semjénnek is. A képviselői önjelölésbe ők „buktak” bele.

B. S. osztálykülönbség nélkül pofozta az embereket, a volt csendőrt éppúgy, mint a KISZ-titkárt, mert a többiekkel együtt kirándulni vitte a lányát. Megverte a tanács egyik vezetőjét, izgága és békés embereket egyaránt. Meg akarta verni azt az illetőt is, akinek elcsábította a menyasszonyát, mivel az rossz szemmel nézett rá. Verekedéseiben nem volt két évnél hosszabb szünet. Vajon milyen lehet ott a légkör, ahol még egy pártfegyelmi során sem derül ki az ilyesmi? Miféle légkör az, amiben Igaron hajnalban kigurulhat a kocsmából a szomszéd község híres-hírhedt téeszelnőke egy 55 kilós kis emberkével összezsimpaszkodva? Milyen légkör az, amiben a tettes maga számol be a járás vezetőjének arról, hogy B. J. népdalénekest agyba-főbe verte, ledobatta a lépcsőn, s valami olyasmit felelnek neki, hogy úgy kell azoknak

a mocskos ripacsoknak, végre emberükre akadtak? Olyan légkör, amiben természetes, hogy a kedves vendég csomagtartóját tudtával vagy tudta nélkül megpakolják ezzel-azzal.

De mégis milyen légkör az, amiben a becsületes és nem megvesztegetett szemtanúkat cinkossá teszi a félelem?

Soha nem eredtem volna B. S. nyomába, ha nem emlegették volna általam is nagyra tartott emberek holmi nemzeti hősként, legalábbis áldozatként őt. Egyenesen meghatott, hogy egy „törölmetszett mezőszilasi” fickó képes rá, hogy elnöki rangját feledve disznókat gondoz a csillogó NSZK-ban, hogy megmondhassa, milyenre kell csinálni a sertéstelepet. Ezt hallom Pesten, s Mezőszilason meg azt mondják a munkatársai, hogy sosem dolgozott, a lapátot azért sem foghatta kézbe, mert élete utolsó tíz esztendejében délután részeg volt már, ama „tanulmányúton” pedig az sem biztos, hogy disznókat látott, de hogy még az amszterdami bordélyházakról is beszámolt, azt tanúsítják. És még valamit: az illetékes hazai cégek felajánlották egy hasonló dán sertéstelep technológiáját B. S.-nek 60 ezer DM-ért, de ő elintézte, hogy a nyugatnémetet vehesse meg 80 ezer DM-ért. (Minderre többek között azért volt szükség, mert az inkább öntudatos, mint képzett B. S., az akkori politikai hangulatnak megfelelően majdnem megszüntette a háztájit Mezőszilason, ahonnan pedig sokkal olcsóbban kerül ki a sertéshús, mint a betonvárakból.)

Gyenge Károly elmondta, B. S. tanárai leszóltak a megyei pártbizottságra, hogy az elnök milyen kitűnően tanul, Mezőszilason viszont emlékeznek rá, hogy a tanárok közül nem egy járt vendégségben náluk, ama sikeres vizsgák előtt. Hát kétféle B. S. létezett? Az tény, hogy a diplomázás előtt leszólt telefonon Semjén István főagronómusnak, hogy a martonvásáriakkal folytatott kukoricakísérletekről legalább húsz oldalt írjon neki. Kiss Margit gépirónő egész nap kopogta Semjén diktálását, közben megérkezett Budapestről Budai Mihály gépkocsi-vezető, s az elkészült dossziékat és magát Semjént felszállította a Park Hotelba, ahol Berkinék állandó fenntartott szobája volt. Késő estig együtt szórakoztak, az elnök bele se szagolt a dolgozatba, de jelest kapott rá, s dicséretet a neves egyetemi tanártól. Ehhez azért kellett némi sváda, rutin, ügyesség!

Értem, de nem akarom érteni B. S. hatalmának titkát, mert minden porcikám tiltakozik ellene, meg nem is tudok mindent megmagyarázni. De folytatom: amikor új rendőr került Mezőszilasra, akkor nem tudván a helyi szokást, bement a kocsmába, hogy megkérdezze, kié a Polski, mert nem jó helyen áll. B. S. ott a nyilvánosság előtt azt mondta neki: „Ide figyeljen, őrmester elvtárs! Az az elnök elvtárs kocsija, s mi magát azért fizetjük, hogy menjen ki, és vigyázzon rá, nehogy valaki elloppja. Magának itt benn nincs semmi keresnivalója!”

Ezek után érthető, hogy örültem, amikor kiderült, sosem volt például libériás inasa, Fülöp, az állatorvos korábbi süketnéma háziszolgája jobb híján átkerült a téeszbe takarítónak, s az legyeskedett az elnök körül. B. S. kegyetlenül szeretett kártyázni, nem véletlen, hogy a ferbli - a magyar póker -, ez a lélektani játék volt a mindene, s ha nem voltak rangos partnerei, akkor leült a lókupecekkel is játszani. Volt, aki egyszer látta veszteni: de B. felállt, és abbahagyta, mert ő csak nyerni tudott. Vadászat? Előfordult, hogy egy golyóval kilőtt két egymás mögött álló őzet is. Családi élet? Magánügy. Tehetséges fia már tízévesen „kis-elnök” volt, aki traktort vezetett. Iskola helyett versenyekre járt, pontszerzője volt a lovascsapatnak. Volt, volt.

S ez az egész lómánia sem volt teljesen tiszta. Munkatársai elmondták, melyik megszorult téesztől mennyiért vették a mindenféle lovakat, s hogy szereztek hozzá pedigréket, s adták el nem egy esetben kétszeres-háromszoros áron külföldre fájállatként, ami nemigen segíthetett a magyar lótenyésztés hírének. Az 1974-es fogathajtó-bajnokságon még ott volt „mindenki”, ebben a körben Berki Sándor még fennhangon kijelentette:

„Ha fel akarnak akasztani, szóljanak, mikor menjek!” És nemsoká szóltak is.

- A sok lehetőség közül végül is mibe bukott bele Berki? - kérdeztem Gyenge Károlyt, a párt megyei fegyelmi bizottságának a vezetőjét.

- Helytelenül lépett fel a körzeti megbízott rendőrrel szemben. Ő jelentette a járási kapitányságon, ahonnan nem került tovább az ügy, de a rendőr elég bátor volt, s bejelentette a történeteket a megyei pártbizottságnak is, így megindulhatott a vizsgálat.

- Megverte a rendőrt is?

- Durva volt vele, mondhatom úgy, hogy meg akarta verni.

- És a járási kapitány félt Berkitől, vagy kapcsolatban volt vele, hogy el akarta kenni az ügyet?

- Is-is. A rendőrkapitány is pártfegyelmit kapott, és leváltották.

Idézetek B. S. pártfegyelmi jegyzőkönyvéből: „Mészáros Lajos körzeti megbízott több szabálytalanság miatt jelzést tett a Berki családdal szemben a rendőrkapitányságon - engedély nélküli gépjárművezetés, garázdaság -, de a járási kapitány utasította, hogy csak neki tegyen jelentést, és ne intézkedjen Berki Sándor és családja ellen. Berki a lovascárda előtti verekedés ügyében megfenyegette a rendőrt, hogy széttapossa, mire az oldalfegyveréhez kapott, s csak akkor ült vissza az elnök a székére.” (Ha a rendőr önvédelemből oldalfegyveréhez kap, az olyan súlyos eset, amit jelentenie kell. Ez a jelentés nem ment tovább a kapitányságról. P. Á.)

- Ez a rendőri jelentés szakította át a zsilipet?

- Igen, és az, hogy felfüggesztettük őt az elnöki pozícióból, így szabadabban beszéltek az emberek. Ekkor derült ki a verekedések egész sora (de nem mind. P. Á.), hogy már ezer-kilencszázötvenkilencben ittasan szájon verte a kőművesbrigád vezetőjét, aztán hatvanegyben és később is voltak ilyen esetek. Az emberek ezekről az esetekről nem beszéltek, mert kárpótolta őket egy malaccal vagy mással.

- Ital, kártya, egyebek?

- Délután már én sem találtam, később megtudtam, hogy ilyenkor már valahol ivott. Kiderült olasz és nyugatnémet kapcsolata, a „ki ha én nem” vendégeskedések, a túlzott reprezentáció. Ekkor hallottunk először a kártyázásokról, hogy a mágocsi és más vezetőkkel „gazdát cserélt néhány ezer forint” - aztán kiderült, hogy harmincezer forint, s mi intézkedtünk, hogy adja vissza a pénzt. Felvette az úri allűröket, ezek közé tartozott a vadászat.

- Hogy nem tűnt fel korábban senkinek a mérhetetlen reprezentáció? Nem hiszem, hogy mindenki a zsebében volt!

- Én sem hiszem, bár a vizsgálat megállapította, hogy volt egypár vezető, akiket megajándékozott. Tetszett nekik Berki vagánysága, jól érezték magukat, jópofa volt, virtigli, cigányt szerető parasztember. Vizsgáltuk a balatoni telekvásárlást is, ahol társával, az orvossal szemben lépett fel drasztikusan. Önkényeskedett, durva volt. A taggyűléseket, párt rendezvényeket nem látogatta, a felsőbb szerveket nem ismerte el. Ekkor derült ki, hogy az önjelölés után ocsmány szavakkal illette gépészmérnök barátját, amiért nem állt ki mellette. Emiatt az illető védelmet kért a járási pártbizottság első titkárától, mégsem maradhatott a téészen. A Berki-ügy a termelőszövetkezeti mozgalom legdurvább esete volt a megyében. Megállapítottuk a helyi és a járási pártbizottság felelősségét is, és felelősségre vontuk őket.

- Volt, aki úgy tudja, hogy Berki önnel is szembeszállt, megrágalmazta, hogy hordta hozzá a vendégeket.

- Nem vagyok ivó ember, nem ismertem a lovascsárdát, legfeljebb az irodájában fogadtam el tőle egy pohár bort, így nekem megvolt az erkölcsi alapom, hogy fellépjek vele szemben. Nem fenyegetett, nem volt velem szemben drasztikus soha, ezerkilencszázhetvennégyben sem. „Az fáj - mondta -, hogy Karcsi bácsitól kapom ezeket a súlyos szavakat.” Fegyelmi tárgyaláson is elmondtam, nemcsak az ő hibája, hogy ide jutott, hanem a miénk is.

- Megtörte a fegyelmi?

- A végrehajtó bizottság előtt hangoskodott, talán azért, mert Takács elvtárs, az első titkár, nem ismerte, és én meg nem szóltam hozzá. Végül engem bízott meg a vébé, hogy a párt-szervezetben és a közgyűlésen ismertessem a fegyelmi döntést. Ott volt Berki is. A párt-vezetőség és a közgyűlés előtt még mutatott némi megbánást, a közgyűlésen nem. Meg volt győződve róla, hogy a tagság felszólal mellette. Senki nem szólt, mire felállt, és elment a gyűlés vége előtt. Berki Sándortól, Mezőszilas szülöttétől elfordult a község lakossága, a termelőszövetkezet tagsága. Ide jutott. A leváltás idejére ő már magános volt. Nem hittem volna, hogy ez bekövetkezik. Meglátogattam utána családi körben is, és akkor panaszkolt, hogy az emberek nem akarnak vele szóba állni. Ez hallatlan nagy lelki problémát okozott neki, ezzel már nem lett volna szabad őt büntetni. Halála után sajnos a fia is majdnem oda jutott, ahová az apja.

- A rokkantnyugdíjat hogy szerezte meg?

- Ezt fenn intézték el neki, hogy ki, nem tudom, legalábbis nem tudom bizonyítani. Amikor kizártuk és leváltottuk, nekem az volt a véleményem, hogy dolgoztatni kell, de elég hamar megjött a hír, hogy nem lehet. Néhány hónappal korábban még részegeskedett, tobzódott, vagánykodott, lovagolt, negyven nappal később meg rokkant, munkára alkalmatlan? Nem értettem vele egyet, viszont három évvel később, ötvennégy éves korában mégis meghalt.

Mint mondják, a bukás tragikus. B. S. bukása is az volt az elnökkollégák, a mezőgazdaság számára. Berkiné a magára maradás miatt vált tragédiává. Hogy a boron vett cimborák elhagyták, az talán természetes volt, de hogy sorsosai elültek az asztaltól, ahová odament, azt nem tudta elviselni, még ha tudta is, hogy tiltják tőle az embereket. Pénze még mindig annyi volt, hogy tudott fizetni mindenkinek, sokan mégis otthagyták. Hodek József (Kisbér) önéletrajzi könyvéről írott kritikájában Erdei Ferenc megpendítette, hogy aki hajlamos egyénileg vezérkedni, az élete végére törvényszerűen egyedül marad a legnagyobb sikerek után is. Ilyesmi történt B.-vel is, csak dicstelen körülmények között.

A járási első titkár szerint B. S. „ámokfutását” azért nem tudták megállítani, mert „mindig felsőbb szervekhez fordult”. Hát ő nem ismerte ezeket a felsőbb szerveket, vagy nem tudta a még felsőbbek címét? Nem csoda, hogy Mezőszilason az utolsó pillanatig képtelenségnek tartották, hogy B. S. megbukhat! Nem azért vélekedtek így, mert nem lett volna oka száz is, hanem azért, mert egyszer sem bukott meg. Leváltása előtt két hónappal a járási, illetve a megyei pártbizottság illetékesei még menetrend szerinti dicséretekkel halmozták el. Ha az ekkor készített minősítést és a vele közel egyidős fegyelmi határozatot egymás mellé rakja valaki, azt hiheti, hogy közben rezsimváltás történt!

B. S. vendéglátásaira, vadászataira, lovas bemutatóira, jó kedélyére sokáig szüksége volt jelentős helyen ülő elvtársaknak is, amikor viszont azt kellett bizonyítani, hogy a téveselnökök új földesurak, korrupt, részeges alakok, ő alkalmas volt erre a szerepre is. Így akár a (rossz) politika áldozatának is mondhatjuk őt. A *Fejér megyei Hírlap* *A hatalom nem személyeké* (1974. november 17.) címmel számolt be a Berki-ügy tanulságairól. Meggyőződésem, hogy B. S.-re hivatkozva sok elnök élete töretett méltatlanul ketté, bukása ezért volt elsősorban az elnökök tragédiája.

Sajnálom, hogy ilyen ez a tablókép. A „fotográfus” azért sem igyekezett széppé tenni a csúnyát, mert tudja, mibe került B. S. arcképének éveken át tartó retusálása. Ennek ellenére el kellene készülnie annak a tablónak, és azon természetesen Berki Sándornak is szerepelnie kellene, a szövetkezeti mozgalom történetébe beletartozik az ő sorsa is.

AZ ÁRTATLANSÁG ELVESZTÉSE

Valószínű, hogy legfrissebb történelmünkben a téeszelnöki gárda volt az első számottevő vezetői csoport, amelyik a megválasztásakor nem volt párttag. A hőskor kisebb képzettségű elnökei elsősorban nem a „pártosságuknak” köszönhették karrierjüket, hisz megválasztása előtt a nyugdíjasok kevesebb mint fele, az aktív elnököknek viszont már 80 százaléka tagja volt a pártnak annak ellenére, hogy az MSZMP visszatérően deklarálta, hogy pártfunkció kivételével semmilyen vezetői állás betöltésének nem feltétele a párttagság. (A KB 1986. márciusi határozata pedig már egyenesen azt mondja ki, hogy a párttagságtól függetlenül a rátermettebb jelöltet kell támogatni.)

Minél magasabb az elnök végzettsége, annál valószínűbb, hogy már megválasztása előtt párttag volt. Ezt lehet úgy is értelmezni, hogy a tanult, tehetséges emberek megtalálják az utat a párthoz, és úgy is, hogy a képzettebbek jobban helyezkednek. A fiatalabbaknál is hasonló a helyzet, bár a negyven éven aluliak körében már kimutatható némi tartózkodás. Felmérésem idején (1984 elején) az aktív elnökök túlnyomó többsége (91 százaléka) párttag volt.

Tancsik József (Várong) azon kevesek közé tartozik, aki kívül maradt a párton. Meglepő ez elsősorban a Tolna megyei elnök híre miatt, hisz ő nemcsak faluvezető, hanem falutelepítő elnök is, aki 1970-ben hirdetést adott fel a *Szabad Föld*-ben, miszerint: „Nagycsaládosok, figyelem! A Petőfi Mgtsz, Várong nagycsaládosokat keres, akik vállalják a Várong-Lápa-fő községben való letelepedésüket. Lakásvásárláshoz a tsz vissza nem térítendő segélyt és kölcsönt biztosít. Bővebb felvilágosítást személyesen vagy levélben a tsz elnöke ad.” A telepések sorsa akkora hullámokat vetett, hogy Vitézi László sikeres filmet forgatott róluk (*Békeidő*), amiben Bencsik Bélát - azaz Tancsik Józsefet - kollégája, Czink Béla (Nak) alakította. Ha hozzáteszem, hogy Tancsik, „ez a tűrül metszett ember” parasztként is olyan fífikus volt, hogy beszolgáltatnia semmit sem kellett, mivel fűmagot termelt szerződésre, így egyenesen sajnálta Rákosi bukását, párttag mégsem lett. Ha belép, nem úszta volna meg néhány fegyelmi nélkül, mert mindig járt az agya, mindig kitalált valamit; szüntelenül ütközött. Az egyik kisebb ötlete volt a kukoricaböngészés, amiről be nem mutatott film is készült. 1977-ben, amikor még nem Claas-dominátorral takarították be a kukoricát, Tancsik kiszámolta, hogy a kombájnok után 3-5 mázsa szem marad hektáronként, s javasolta, hogy ezt féláron adják oda azoknak, akik összeszedik, vagy ha nekik nem kell, vásárolják vissza tőlük. Hiába mondta, hogy a másfél millió hektáron össze lehetne szedni a költségvetési deficit felét, azt felelték, amúgy is túlságosan nőnek a paraszti jövedelmek, tessék leszántani! Talán túlzó volt Tancsik számítása, de ha századennyi lett volna is a böngészők haszna, szabad volt azt válaszolni, hogy inkább nekünk sem, mint nekik is?

- Milyen volt a viszonya a párttal?

- Változó. Ezerkilencszáznolcvanháromban megismételtek egy korábbi pártvizsgálatot, s erősen kifogásoltam, hogy nincs pártépítés, hogy a hetvenhat harminc éven aluli fiatal közül egyetlen párttag van, a titkár veje, pedig csak a fiatalok részvételével lehetne valamire jutni, nem egy elaggott pártszervezettel. Azt mondták, új pártot akarok alapítani, mivel huszonnégy fiatalról kijelentettem, minden további nélkül felvenném őket a pártba, aztán néma csönd,

azóta sem tett senki semmit. A kisfalvakból a párt is kivonult, itt nem hét százalék a párttagok aránya!

- Ha már „pártot alapít”, hogy lehet, hogy nem lépett be?

- Egy pártnak sem voltam a tagja, nem akartam belekeveredni. Amikor ezerkilencszázhatvan-háromban kapacitáltak, megkérdeztem, akkor többet tudok dolgozni. Anyám még él, nyolcvannyolc éves, pünkösdistá, a feleségem vallásos, a gyerekeket kereszteni, bérálni kellett, jöttek volna a konfliktusok. A családi háttér nagyon fontos, ha az nekem nem lett volna rendben, nem jutok semmire.

- És nyugdíjasként maradt valami tere, közfunkciója, ahol ötleteit elmondhatja?

- Az az igazság, kikoptam mindenből. Mindig azt mondták, fésüljem meg, amit mondani akarok, még fésültetőt is állítottak mellém. Hazudjak? - kérdeztem. „Miért nem vagy diplomatikusabb!” Azért, mert vannak meredek dolgok, s azokkal úgy kell szembenézni.

Valahogy úgy forgolódtam az elnökök között, hogy a pártonkívüli tizenegyedikek jobbára kimaradtak a sorból, azokat meg, akik nem holmi kis nyugdíjukat megkapva kiléptek, nem tartottam ildomosnak megkérdezni. (Mondják, hogy például a volt kilenc zirci kis téesz mindegyik elnöke kilépett nyugdíjazás után a pártból.)

- Magasabb lenne a fizetése párttagként? - provokáltam a velem korú menedzser elnököt.

- Lehet, de ezért nem lépek be. A hetedik kongresszus előtt felkeresett a pártbizottság egyik munkatársa, mert azt a feladatot kapta, hogy szervezzon be. Nekem magasabb és alaposabb volt a marxista képzettségem, mint az övé, így azt mondtam neki, hagyjuk abba a beszélgetést, mert a végén ő fog velem eljönni a templomba - no nem mintha odajárnék. Megmondtam neki nyíltan: nézd, azért nem vagyok a párt tagja, mert, ha én ott kinyitnám a szám, egy pillanat alatt kirúgnátok. Ismerem magam annyira, hogy nem tudom tartani a pofám. Majd ha lehiggadok, akkor jelentkezem, addig hagyjatok békén. Azt hiszem, most már jó is, hogy kívül maradtam, én vagyok a megyében az egyetlen elnök, aki nem párttag, és ilyenre is szükség van, javítom a statisztikát. Abban, hogy pártonkívüli létemre is nyugodalmam volt, nagy szerepe van párttitkárunknak, fiatal kollégámnak.

- Soha semmi kellemetlensége nem volt abból, hogy nem párttag?

- Nem. Inkább abból, hogy valakivel vitatkozom, elkap a hév, és akkor mondom a magamét. Azért nem panaszkodhatom az elismerésekre, kijutott belőle, de az is tény, hogy vannak szövetkezetek és elnökök, akik eredménye gyengébb, mégis ők vannak a magasabb polcon, mert párttagok, vagy inkább talán azért, mert bizonyos káderek futtatják őket.

Az elnökök több mint harmada vadász (illetve ezen belül elenyésző arányban horgász). Bármennyire meglepő is, a vadászokról is többé-kevésbé ugyanazt lehetne elmondani, mint a párttagokról, a vadásztársasági tagság ebben a körben ugyanarra a kulcsra jár, mint a párttagság. Az elnökök között nagyjából *tízszer* annyi a párttagok és *százszor* annyi a vadászok aránya, mint a lakosság körében. Sok téeszelnök azért kerül be a vadásztársaságba, mert a társai tudják, ha kell egy vontató ocsú a vadaknak, azt megszerzi, és mert ő is tudja, milyen ügyeket lehet egy vadászvacsorán eligazítani. A téeszelnök másutt nemigen kerül ilyen jellegű kapcsolatba a megye vezetőivel, ilyen alkalmakkor lehet hitelt szerezni vagy épp beruházást egy kisvárosnak. Ismert, milyen harcot folytat egy-egy megye, város, hogy egy rangos vezetőt lecsaljanak vadászni. Ezeket a dolgokat kár lenne tagadni.

- Addig vadásztam, amíg 1959-ben meg nem választottak elnöknek - mondta Konkoly Béla (Jászboldogháza). - Azért hagytam abba, mert akkor még nem öt napot dolgoztunk, nem is

hetet, hanem tízet egy héten. Az állattenyésztőknek mindennap menniük kellett, szombat-vasárnap is kapálták a mákot, a cukorrépát, nem tehettem meg, hogy én, mint a földesúr, puskával járkáljak közöttük, amikor ők másszák a földet. Egy darabig hiányzott, de meg lehet lenni vadászat nélkül is.

Lehet, csak nem nagyon érdemes, még akkor sem, ha az elnök valósággal szenved a vadászattól. Ismerek olyan elnököt, aki nem szereti a vadat, sőt sajnálja lelőni, mégis csinálja. Egyikőjük ki is fakadt: „Borzalmas, ha zsidók és téeszelnökök dzsentrit játszanak!” - amiből persze hiba lenne azt a következtetést levonni, hogy minden vadász, minden elnöki (vezetői) vadász dzsentriskedik. A szeghalmihoz hasonló eset ritka: mivel a villanyszerelőből lett tanácselnök alkalmatlan volt a falu vezetésre, átrakták a téesz élére, ahol „szerencsére” vadászmaffiát szervezett a rendőrkapitánnyal és párttitkárral, mert így fejreállítás nélkül megszabadulhattak tőle, tőlük.

- Jó néhányan csak azért vadásznak, hogy fegyverük legyen - említi Csörgő Tibor (Visznek). - Akad elnök is, aki el sem tudja képzelni, hogy neki nincs fegyvere. De mi az istennek fegyver a téeszvezetéshez? Megette a fene, ha valakinek a tekintélyhez puskára van szüksége. Magamról azt is mondhatom, hogy elnöki vadász vagyok, ha vendég jön, nem hajtóként megyek vele. Direktben ez nemigen hoz a téesznek, de az oldottabb légkör is egy módja az egymáshoz való közeledésnek. Előszeretettel vittem el vadászni a bikavásárló olaszokat, átmenetileg itt-ott lehet ezen az úton valamit elérni, de tartós siker nem alapulhat vadászkapcsolatokon, aki erre épít, ha valami változás üt be, rendszerint összemegy.

- Legalább négy éve elnök voltam már, amikor felvettek a vadásztársaságba - említi Gazdag János (Kuncsorba) -, s ez inkább nekik előny, mert a mi területünkön vadásznak, s könnyebben megkapják, ami szükséges. Attól mindig idegenkedtem, hogy keresztapánk legyen, a vadászatot sem használom ki erre a célra. Tegyük fel, hogy meghívok valakit, kilövetem vele az őzet, megvendégelem, ő pedig elintézi, amit szeretnék. Ha ezzel lezáródna az ügy, talán még rendben is lenne, de jönnek az újabb, egyre nehezebben teljesíthető kérések, amelyeknek aztán sosincs vége. Nálam sokkal tapasztaltabb elnököket hallottam erre panaszkodni. A tetejében egy kicsit félénk természetű is vagyok, és nagyon komolyan veszem, hogy puská van a kezemben. Ha emellett még a madár röptét is figyelni kell, nekem biztos nem jut eszembe, hogy elnök vagyok, akkor sem, ha épp vezetőségi ülés volt, vagy nem jött be valami elképzelésem. Máskülönben mindig, mindenütt eszembe ötlük ez vagy az még éjszaka is, vadászat közben soha, ott biztos kikapcsolódom. Nemritkán tíz-húsz kilométert is megyünk, és ez sem árt. - Nem bizony. De a kikapcsolódás és a sport áldása nem érvényesül az elnökök körében. A vadász elnökök éppannyit kínlódnak a betegségekkel, mint a nem vadászok. A legfeljebb heti egy vadászat képtelen ellensúlyozni az egészségtelen életmód, a vezetői stressz káros hatását.

Az aktív elnökök kétharmada, a nyugdíjasoknak viszont csak kétötöde vallja, hogy a téesz szempontjából jelentős a vadásztársasági (horgászegyesületi) kapcsolat. Általában minél fiatalabb az elnök, annál inkább úgy véli, hogy az ilyen társaságokban forgolódva könnyebben el lehet intézni a gazdaság gondját-baját. „Fontosak az itt kötött kapcsolatok, de - nem tartom igazságosnak, hogy ezek révén az is igaz, ami nem igaz” - írja a 35 éves diplomás elnök. Hasonkorú társa szerint: „A mi téeszünknel nem (fontos ez a kapcsolat), de a gyengéknél igen”. Itt válik az ügy közösségellenessé - drasztikusabban fogalmazva erkölcsellenessé -, mivel felszínen tarthatja a kisebb értékűeket, sőt a szemetet is.

Kubinyi Ferenc író, újságíró felkavaró beszélgetést folytatott a jó eredményű Kocsis Jánossal (Balatonkenese) felderíthetetlen buktatásáról, bírósági meghurcoltatásáról (*Valóság*, 1980/9.). „Nem tudom, kinek mikor kerültem az útjába” - mondta Kocsis. Elnöktársa mesélt nekem

róla: - Sosem felejttem el, hogy Jancsi, mint afféle ordítós ember, nagy kiabálással berontott hozzám: „Vigem van, vigem van. Éva agyonlőtte a nagy disznót!” Nem értettem semmit, amíg el nem magyarázta. Kiderült, hogy egy nekünk nagyon nagy emberrel egy területen vadásztak. A tagságnak Kocsis János volt a vadász mestere, és a felesége is vadászott. Volt egy nagy disznó a területen, amire rájárt ez a nagy ember, de nem jött be neki, hetekig nem tudta kilőni, Évának viszont véletlenségből sikerült. Amikor Jancsi meglátta, mit lőtt a felesége, összeomlott. Miután berontott, hogy vége van, mondtam neki, ezt nem hiszem, ez képtelenség, de egy év múlva már nem volt a helyén.

Lehet itt bármit bizonyítani vagy cáfolni? Amit az elnökvizsgálat más irányú tapasztalatai is mutattak, az viszont igazolódik, bármerre fordulunk: társadalmunk kapcsolatokra épül, azok működésén (is) alapszik. Ezek az esetek sokkal inkább a feudális, mint a polgárosult társadalmak jellemzői. Nem csupán e kapcsolatok létezése az aggasztó, hanem fokozatos felértékelődése, hogy például minél később választottak elnökké valakit, annál jelentősebbnek tartja a közössége szempontjából ezeket a bizonytalan működésű, nem a valós teljesítményt honoráló viszonyokat. Túlzásnak tűnhet, de mégiscsak arról van szó, hogy a társadalom egyszerűen fejlődik és degenerálódik, bármilyen paradox is, egy időben halad előre, és masírozik visszafelé. Eredménye sejtethető, de egyre inkább érezzük is. Bár okának felderítése túlnő vállalt feladatom keretein, a jelenség arra mutat, hogy a hatalmi struktúra egyik nem kívánt mellékhatásával állunk szemben.

Bazsiban Csuchrán János kocsmáros azért érte utol a dicsőség, mert a pultra könyöklőknek rendre arról beszélt, hogy a szövetkezetből meg kellene tudni élni. A járásiak ötletére, hogy vállalja el az elnökséget, gorombán felelt: - Honnan vesznek ilyen hülyeséget!? A határról annyit tudok, hogy zöld, de meg nem mondom, mi micsoda. Férfiszabó voltam, most meg kocsmáros vagyok, jó helyem van! - Hamar gondoskodtak róla, hogy ne legyen: a pártbizottság kérésére felmondtak neki.

A Tátika irodája pásztorház volt régen, csupán két budi épült mögé, ahonnan folyt, ami folyhatott. Csuchrán János szólt két-három embernek, de a munkát senki sem vállalta. Pitymallatkor aztán egy rúdra kötött vödörrel nekiállt ő maga kimerni a budikat. Így kezdődött Csuchrán elnöksége 1961-ben. Megválasztását a reménytelenségen túl emberismeretének, rátermettségének köszönhetette. Képzett elnök sosem lett belőle, amit tizenöt esztendő alatt megtanult, azt nem könyvből merítette, hanem másoktól lopta el. Provokálta a környezetét. Rendszeresen mondott olyasmit, amiről tudta, hogy nem úgy lehet, de meg akarta ismerni. Vitatkozva magyaráztatta, mert negyvenéves fejjelel kérdezni már szégyellt.

A magas homlokú, fürgé mozgású Csuchrán jó kereskedői szimata révén ráérezett, hogy mezőgazdasági szakismeret nélkül képtelen lesz a hegyek közé szorított közösségnek ebből a földből kicsikarni a megélhetést. Abból csinált pénzt, ami az átkuk volt: kőbányát nyitott. És nemcsak arra figyelt, miből élnek, hanem arra is, hogyan. Értelmet adott a közös munkának és a közös szórakozásnak is. Nemcsak a zárszámadást vezette le, végigkonferálta az utána következő műsorokat is, esetleg épp egy színésszel, humoristával párban, s próbálták lekunsztozni egymást a szócsavarásban, a vicceselésben, a szájharmónikálásban. Az asszonykórus meg mosolyogva fújta a színpadon:

„Téeszelnők, ha kimegy a határba,
Megnézi, kinek milyen a szoknyája,
Akinek a rövidebb, annak ír a legtöbbet,
Holnap én is így megyek a téeszbe!”

Csuchrán János tizenhat esztendei elnöksége alatt - az első zárszámadást kivéve - minden esztendőben volt minek örülni, s ő mindig megadta a módját a vigalomnak. Simon István költő, a falu Kossuth-díjas szülötte az ilyen alkalmakra egy rakás neves művészt hozott le. Simon szerette, barátjának vallotta a faluját megváltó Csuchránt, aki időközben olyan gálánt emberré lett, hogy a sümegi presszóban jobban ismerték, mint a helybelieket.

1967 őszén éjszakai vadászon egy lövés eltalált egy vaddisznót. A disznó tudta a dolgát, megdöglött, ám a lövést a szomszéd járás rendőrkapitánya adta le, s így különös eseményeket váltott ki. Először a kapitány azt mondta Csuchránnak, hogy nem lőtt semmit, majd amikor a bokorban döglődő disznó egyetlen rúgni kezdte az avart, bevallotta, hogy egy kis süldő azért sikerült, olyan 30-40 kilós. Mivel harminckilósig a vadászé a disznó, a házigazda azt mondta a kapitánynak, hogy akkor vigye haza, de ő megkérte a főkönyvelőt, nyúzzák meg neki a közel mázsás dögöt. Amikor hajnalban Csuchrán meglátta a saját fészereiben a tudtán kívül odaszállított disznót, részben dühből lekanyarított a húsból maguknak. Két nap múlva a nyomok alapján kiderült, hogy valaki disznót lőtt és elvitte. A rendőrkapitány nyomban magázódó levelet küldött az elnöknek: „Emlékezetébe kívánom hozni, hogy az orgazdaság vadászhoz méltatlan dolog. A háromlábú disznó elküldésével nem más volt a célja, mint az, hogy lekenyerezzen.”

Csuchrán János nem hagyta válaszolatlan a levelet: „Vádaskodásával ellentétben én nem próbáltam magát lekenyerezni, hiszen a disznót tudtomon kívül hozatta a lakásomra lenyúztatni a saját kocsiján, és azzal is vitette el innen. Bár csak most ismertem meg igazán, nem most ismerkedtünk össze, tehát nem lett volna szükségem arra, hogy lekenyerezsem. Maga letagadta először nekem is, vadásztársainak pedig mind mostanáig, hogy lőtt, és ha harminckilós lett volna a disznó, mint nekem állította, most nem lenne semmi baj. Orgazda annyiban vagyok, hogy ittfogtam annak a disznónak az egyik combját, amit maga elvitt és felhasznál!”

Két hét múlva már fegyelmi előtt állt Csuchrán és Trombitás Imre főkönyvelő. Elvették tőlük a vadászfegyvert, de fellebbezésükre a megye visszaadta. 1968 januárjában megszűnt a sümegi járás, és a rendőrkapitány békejobbot akart nyújtani a hozzájuk átkerült téesz elnökének, de Csuchrán nem alkudott: - Nézze - mondta neki magázva -, akit én barátomnak fogadok, azt akkor sem tagadom meg, ha az akasztófa alá kerül, maga a mi barátságunkat megtagadta! - A kapitány elrohant, és búcsúzás helyett azt mondta az utánasiető főkönyvelőnek: „Ezért a maguk tőke még meg lesz mogyorózva!”

Más nézeteltérések folytán aztán a téesz párttitkára bejelentette a járási népi ellenőrzési bizottságnak, hogy elnökük jogtalanul használja föl az állami támogatást, mire megjelentek a Tátikában a rendőrök, és elvitték - igen, elvitték - a téesz összes iratát.

Csuchrán János úgy érezte, az, hogy szabálytalanul használták fel a rét és legelő javítására három év alatt kapott 187 ezer forintot, olyan hiba, mint az, hogy szőke. A megyei tanács például 1965 decemberében tudatta velük, hogy van 70 ezer forint maradék pénz, amit megkaphatnak, ha gyorsan beadnak valami legelőjavítási tervet és elszámolást. A megyei tanácsnál is tudhatták, hogy a karácsonykor odavetett forintokból senki nem tud visszamenőleg legelőt javítani. És hol volt a parányi Tátika háromesztendei 187 ezer forintja a nagy híru és futtatott szövetkezetek millióitól!

A Tátika vezérkara mégis bíróság elé került, ahol a rét- és legelőjavítási ügyet csalásnak minősítették. Másik bűnük is kapcsolatban volt a tervgazdálkodással - ami épp a tárgyalás esztendejében, 1968-ban változott meg alapvetően. Ez a bűncselekmény is azzal kezdődött, hogy decemberben valaki nyakába dobtak valami maradék pénzt, hogy használja föl, de

azonnal. A körmendi tanács vezetői úgy gondolták, hogy az útépitésre adott kétmillió forintért követ vesznek. De más is így gondolkodott, ezért az állami kőbányák már szóba sem álltak velük. Így jutottak el a tanácsiak a Tátikához könyörögni, hogy segítsenek elkölteni a pénzt. Ennyi követ a téesz kőbányája hónapok és nem napok alatt tudott volna termelni, felkereste hát Csuchrán János a legnagyobb kőbánya igazgatóját, mert tudta, hogy kő van, csak rakodó nincs meg teherautó. Az igazgató azt mondta, vihetik a követ, ha vasárnap rakodnak. A Tátika saját kocsijaival szállított, és az üzleten 70 ezer forintot keresett, amit a bíróság akkor jogtalan haszonnak ítélt.

A harmadik bűncselekmény is elsősorban az elnököt terhelte. Ő vette észre patronáló vállalatuknál a több teherautó hulladék vasat, amit azonnal megvett, mert látta, hogy abból ők még takaros színeket építhetnek. Amikor a használható részeket kiszedték, a volt kocsmáros kihirdette, hogy kinek mi kell, pénzért viheti, és csak a hulladék hulladékát adta át a MÉH-nek. Az sem számított enyhítő körülménynek, hogy a pesti vállalatnál maga az elnök is rakodott, hogy így kocsijaik nem üresen mentek haza, pusztán azt állapították meg az akkori szemléletnek és jogszabálynak megfelelő szigorral, hogy a téesz 24 ezer forint illetéktelen haszonhoz jutott. Csak a szövetkezet, nem a vezetőik, az ő kezükhöz egy fillér sem tapadt, bármennyire is szerették volna ezt néhányan bizonyítani.

Az utolsó szó jogán Csuchrán János azt mondta: - Ha istenverte hegyeinken rosszul gazdálkodunk, három esztendő alatt az államnak legalább tízmilliót kellett volna a tángálásunkra költeni. Ezért a tízmillióért nem állnánk itt, nem nyilvánítanának bűnösnek bennünket.

„Az elsőrendű vádlott valóban felvehet az államtól téeszelnökként akár tízmillió forint támogatást is - mondta a bíró -, de jogtalanul száz forintot sem!”

Csuchrán Jánost csalásért és üzérkedésért kétévi börtönre ítélték. Trombitás Imre főkönyvelőt egy év nyolc hónapra, Bolobás Géza főagronómust másfél évre, s az előzményekre és a körülményekre tekintettel mindegyik büntetés végrehajtását felfüggesztették. A megyei lap terjedelmes cikkben - bár kimondatlanul, de elég egyértelműen - csalónak, gazembernek titulálta őket.

Simon István jól ismerte a történeteket, s nem kellett kétszer kérni, hogy segítsen helyreállítani az elnök megtépzott becsületét. Elvitte Csuchránt a *Magyar Nemzet*-hez, ahol okos, előrelátó cikket közöltek a történetekről. A megyei lap szerecsenmosdatásnak minősítette a fővárosi lap írását. A „gazember” Csuchrán János bejelentette a megyei tanács elnökhelyettesének, hogy elege van, állítsanak a helyére valaki mást.

- „Ne érzelegi! - veregette meg az a vállát. - Kérdezd meg a megyei pártbizottságon, ki nincs megelégedve veled. Mondta valaki, hogy nem lehetsz elnök? Túlhabzott ez az ügy, de semmi kifogásunk ellened.” - Büntetésüket gyorsabban eltörölték, mint ahogy adták, öt hónappal a pör után Csuchrán János erkölcsi bizonyítványt kapott.

Bár a lehetséges válaszokat megadva érdeklődtem, hogy ki tagja a vadásztársaságnak (horgászegyesületnek), az igen vagy nem aláhúzása mellett többen a véleményüket is leírták. Mielőtt az adatokat ismertetném, kettőt idéznék ezekből: „Sajnos nem vagyok vadász, pedig amelyik téeszelnök nem vadász a környékünkön, mindnek rossz a szövetkezete. A fene egye meg az ilyesmit!... Gyűlölöm ezeket a kapcsolatokat!”

És itt álljunk meg egy percre. A vadászat elsősorban azért került az elnökök kapcsolatrendszerét firtató vizsgálatba, mert az elitbe való beépülésnek a vadásztársaságba tartozás az egyik útja-módja. A csoportérdek által is hajtott mezőgazdasági vezetőgárda hamar észrevette, hol a helye, és mint láttuk, a társaságok is szívesen emelték maguk közé azokat, akik kocsikkal, traktorokkal, terményekkel rendelkeznek. Az adok-kapok viszony különös területe

a vadásztársasági kapcsolat, amely révén nemcsak materiális dolgok cserélhetnek gazdát, a közéjük tartozás, mint említettem, katalizálhatja a beépülést a hatalomba. Amint a vadásztársaságba előzetes belépők arányának növekedése is sejteti, az elnökként számba jöhetők körében kialakulhatott valamiféle karriertaktika.

A tanulás pillanatok alatt kiesett e taktika elemei közül, néhány év alatt ugyanis annyi lett a szakember a téeszekben, hogy közülük már diplomával sem lehetett kitűnni. Következett a párttagság. Egyre többen és egyre korábban léptek be a pártba - az új elnökök között a párttagok aránya eléri a 90 százalékot -, így ez is megszűnt differenciáló tényező lenni. Mi emelhet ki valakit a diplomás párttagok tömegéből? A termelőszövetkezeti vezetőgárda esetében a vadásztársasági tagság lett az egyik ilyen megkülönböztető tényező. Növekszik azok száma és aránya, akik a kiemelkedéshez vezető úton tudatosan vagy tudatlanul a vadásztársasági tagság megszerzésére játszanak, s e tekintetben van némi igazság abban a kaján megjegyzésben, hogy a vadásztársaság a párt élcsapata.

9. táblázat

AZ ELNÖKSÉGET MEGERŐSÍTŐ, MEGSZERZŐ TAKTIKA VÁLTOZÁSAI

(százalék)

Csoportképző ismérvek	Az elnökké választás ideje					
	1958 előtt	1959-61	1962-68	1969-72	1973-78	1979-83
	(H = 36	52	62	44	98	97)
A választást előkészítette						
kétszer	3	8	10	20	18	24
egyszer	41	29	41	52	61	56
Előkészítette és megerősítette	6	8	18	16	9	8
Megerősítette						
kétszer	11	8	10	-	1	-
egyszer	36	29	13	5	7	4
Sem-sem	3	18	8	7	4	8
Összesen	100	100	100	100	100	100

Megjegyzés: előkészítésnek számít, ha az illető a választás előtt lépett be a pártba vagy a vadásztársaságba, megerősítésnek, ha a megválasztás után tette ezt. Értelemszerűen, aki sem a pártnak, sem a vadásztársaságnak nem tagja, nem készítette elő, s nem is erősítette meg elnökségét.

Ezek az adatok a szövetkezeti mozgalom ártatlanságának elvesztését mutatják vagy pusztán intézményesülését? Az átszervezés befejezésével gyakorlatilag megszűnt a megerősítő taktika tömegessége. Néhány éves átmeneti időszak után, 1969 táján uralkodóvá vált az előkészítő taktika: ettől kezdve az elnökök több mint fele már megválasztása előtt tagja a pártnak (egyszeres előkészítés), ötöde-negyede pedig a vadásztársaságnak is (kétszeres előkészítés).

Vajon az elnöksinálók alakítják így a helyzetet vagy maguk a jelöltek? Tyúktojás probléma. Feltehetően elég volt egyszer meglökní a szekeret, s azóta ebben az irányban halad. Olyannyira egy piramisú a társadalom felépítése, hogy a kiválasztó és kiválasztott egyaránt az egyetlen hatalmi tényező létező vagy elképzelt kiválasztási elveit próbál igazodni. Érvényes ez a kívülállóra is: az előző elnök által javasoltak között van messze a legtöbb kétszeres előkészítő (28 százalék), vagyis nem a felettes szervek, hanem ők a párttag vadászok igazi patronálói. Lehet, hogy magukhoz hasonlót választanak utódnak, és így terjed a „járvány”? Igazodás és túligazodás következtében az új elnökök többsége - 80 százaléka - előkészítí kiemelkedését, negyede kétszeresen is bebiztosítja azt: párttag és vadásztársasági tag már megválasztása előtt.

A kebelbeli elnökök kevésbé taktikáznak. A hajdani földművesek 8, a paraszti származásúak 18, a nem paraszti ivadékok 21 százaléka lépett be már megválasztása előtt mind a pártba, mind a vadásztársaságba. A fészekmeleget őrző közösségek ugyanis még képesek voltak külső szempontok nélkül kiválasztani vezetőjüket, hisz nemcsak róla tudtak mindent, hanem apjáról, sőt apjuk apjáról is. A kebelbeli vezetők megválasztásához kevésbé kellett mankók, igazolványok, tanúsítványok, ők elsősorban az életüket, s tehetségüket rakják a mérleg serpenyőjébe. A gyökerek lazulásával, a közösségek növekedésével, a választások egyre formálisabbá válásával nő a különféle „ajánlólevelek” szerepe, a kiemelkedés egyre inkább kapcsolatokkal fertőzött.

MAGÁNYOSAN?

- Vannak barátaim, akik elmondják rólam, hogy én is éltem e hazában, de mint vezető mindig magányosnak éreztem magam, mindig a saját utamat kellett járnom - mondta dr. Tukacs Béla (Ráckeve). - A tagokkal is tartottam bizonyos távolságot, nem mentem kocsmába, lagziba, de minden temetésen ott voltam. Attól tartok, vezetői poszton a magányosodás szinte szükségszerű. Objektíven kellene ítélnem, és erre csak bizonyos távolságból van lehetőség. Kell, hogy jó tanácsadói legyenek a vezetőnek, de azok ne legyenek a kenyeres pajtásai. Ha klikk alakul ki az ember körül, óhatatlanul elszalad vele a csikó, ha a hatalmi poszton lévő embert barátok veszik körül, menthetetlenül igazságtalanságokat követ el, és ez vagy a börtönbe vezet, vagy a jegenyefa tetejére. A magányosságot én kedélyességgel elimináltam. Akármilyen komoly dologról volt szó, ha eszembe jutott egy hülye vicc, elmondtam, a röhögés már feloldás volt. Nem loptam, nem csaltam, nem vadásztam, még csak nem is ultiztam: amikor netán szükség lett volna rá, nem is védett senki. A vezető egyedül van, egyedül marad.

Nézegetve a 10. táblázatot, felvetődik: mégsem magányosít a vezetés? Látható, hogy a választással az elnökök közéleti kapcsolatai javultak, magánéleti kapcsolatai viszont gyöngültek. Persze van némi csalárdság ezekben az okos számokban: csupán soronként érvényesek, azt ők sem tudják, hogy a férj-feleség kapcsolat vagy a téesselnök-tanácselnök kapcsolat a fontosabb. No de minek ez a szembeállítás, nem férhet el akár tíz ilyen kapcsolat is egy kebelben? El is fér! Az elnökök többségét (54 százalék) épp a kapcsolatteremtő készség jellemzi, nekik a választás után változatlanok maradtak a magánéleti viszonyaik, és változatlanok maradtak vagy javultak közéleti kapcsolataik is. Am a kiemelkedésért a gárda majdnem fele többé vagy kevésbé feláldozta - feláldozza - a magánéletét, ami nehezíti a krízisek átvészelését.

A két különböző szférában a kapcsolatok változása együtt jár. Nevezetesen, akinek változatlan a családi kapcsolata, annak általában változatlan a rokoni és a baráti kapcsolata, illetve a romlás erőssége is hasonló. Ugyanez érvényes a közéleti kapcsolatra is, csak ott a változatlanosság mellett a javulás dominál. Ha összevetjük ezt a kétirányú változást, misztikusnak tűnő

összefüggést kapunk: általában minél inkább javul egy elnök közéleti kapcsolata, annál inkább romlik a magánéleti kapcsolata, és viszont. Mintha mindenki egy bizonyos adag kapcsolat-teremtő készséggel születne, amit aztán tetszése meg sorsa alapján oszthat el családjá, barátai, munkatársai és főnökei között: ha az egyiknek többet ad, a másiknak kevesebb jut. Hogy azért nem ilyen titokzatos összefüggéssel állunk szemben, azt mutatja az említett többség - igaz, csekély többség - kapcsolatainak alakulása. Durva egyszerűsítéssel viszont az is igaz, hogy majdnem minden második elnök (46 százalék) a vezetőként kapott tüskéket családtagjainak, barátainak, rokonainak adja tovább.

10. táblázat

AZ ELNÖKKÉ VÁLASZTÁS ÉS A KAPCSOLATOK

Csoportképző ismérvek		A kapcsolat					A kapcsolati mutató
		erősen romlott	romlott	változatlan	javult	erősen javult	
		(százalék)					
<i>Az elnök közéleti kapcsolata:</i>	N=						
a tagsággal	375	2	13	45	20	20	43
a település vezetőivel	383	2	8	37	29	24	65
a társadalmi, politikai szervezetekkel	389	2	8	43	27	20	55
<i>Magánéleti kapcsolata:</i>							
családi	390	13	24	59	3	1	-45
baráti	387	12	28	52	7	1	-45
rokoni	387	11	28	57	4	0	-51

A kapcsolati mutató súlyozott százalékos érték, nagysága mínusz és plusz 200 között változhat. Mínusz kétszáz abban az esetben, ha mindenki kapcsolata erősen - két jeggyel - romlott, mínusz száz, ha mindenki kapcsolata romlott (egy jeggyel), és nulla, ha változatlan maradt. Az előbbieknél megfelelő mértékben pozitív előjelű a mutató, ha a kapcsolatok javultak, illetve erősen javultak.

Az elnököknek két kitüntetett kapcsolata van: az egyik a családhoz, a másik a tagsághoz köti őket. A legtöbb jelet a családi kapcsolat kapta, de az elnökké választás után a tagsági kapcsolat átlagosztályzata a legjobb. (Mégiscsak összehasonlítom az összehasonlíthatatlant.) Minden hatodik-hetedik elnöknek romlott ez a lényeges viszonya, az utóbbi évtizedben választottak között pedig már minden ötödiknek, vagy még szemléletesebben: akiknek romlott a kapcsolata a tagsággal, azoknak az elnököknek a kétharmada az utóbbi tíz évben került a posztjára. Az elnök és a tagság kapcsolatának cifra homlokzata szép lassan kopik, a tag - a tulajdonos? az ember? - a vezető szemében egyre veszít az értékéből, amint azt már említettem is. Íme a tények:

a) A legfontosabb vezetői ismérvek sorában az 1972 előtt választott elnökök a második helyen említik a jó kapcsolatot a tagsággal, a később választottak a harmadikon, az utóbbi öt évben - az 1979-84 között - a téeszek élére kerülők pedig már csupán a negyedik helyen. Pedig ez a viszony különböztette meg őket minden más vezetőtől, csökken tehát a különbözőségük.

b) Ha ne adj' ég, munkája során bajba keveredne az elnök, akkor, ha 1969 előtt választották, elsősorban a tagságra, másodsorban a törvényre, harmadsorban a felsőbb szervekre számítana. A későbbi elnökök felcserélték a sorrendet, jobban bíznak a törvényben, mint a tagságban.

c) Az 1979 előtt választott elnökök harmada sorolta kedvelt elnöki teendői közé a szövetkezeti demokráciával kapcsolatos tennivalókat: a foglalkozást a tagokkal, panaszaikkal, a káderutánpótlási érdekek egyeztetését, a jó munkahelyi légkör megteremtését. Az utóbbi öt évben választott elnököknek már nem a harmada, hanem csak a negyede említette ezeket kedvelt teendői között.

Tudom, hogy a felsorolt jelenségek mögött elkerülhetetlen változások, netán kedvező tendenciák is meghúzódhatnak, ugyanakkor tagadhatatlanul tükrözi, hogy a hetvenes években a tagság szerepe fokozatosan leértékelődött. Mi lehet ennek az oka?

a) Az alapvetően nem demokratikus társadalmi környezet bomlasztja a demokratikusabb szigetekskéket. 1974 előtt még közvetlenül a tagság javasolta az elnökök több mint negyedét, az utóbbi öt évben már csak kilencedét, ugyanakkor a felsőbb szerv közvetlen elnökcsináló szerepe erősödött.

b) Az önállóság névlegessé válásával, a voluntarizmus felerősödésével, a méretek növelésével, az érdekeltség csökkenésével, a téesztagok megélhetési lehetőségeinek javulásával gyöngült a tagság kötődése, érdekeltsége, aktivitása.

c) A szabályozók szigorodásával a gazdaságok egyre nagyobb hányadában megszűnt a lehetőség a bővített újratermelésre, csökkent a döntési lehetőség, a mozgástér: hivatalosan is devalválódott a tagság. Gazdag János (Kuncsorba, 36 éves) mondja: - Tudom, melyik IFA-nak mikor jár le az engedélye, tudom, hány tehenünk van, de ha megkérdezné, hány tag van kórházban, szegyen és gyalázat, nem tudnék rá válaszolni.

Leginkább közvetlen vezetőtársaival, a település vezetőivel változott az elnökök kapcsolata: általában javult, csupán minden tizediké romlott. Számomra azért meglepő ez a jó bizonyítvány, mert az elnökök többsége panaszkodik a kérincselések miatt, hogy minden terhet a gazdaságra igyekeznek hárítani. Úgy látszik, hogy a településért, annak fejlesztéséért érzett közös felelősség ennek ellenére jó munkakapcsolatot teremt a település vezetői között. A tagság közérzetét is befolyásoló óvodaépítés, a vízhálózat bővítése, a településfejlesztés ezer gondja-baja mintha kivételt jelentene, ezekre könnyebben jut egymillió, mint a járási foci-csapat balszélsőjére nyolcezer. Erre mutat az is, hogy leginkább az utóbbi tíz évben választottaknak javult a kapcsolata a helybeli vezetőkkel.

Az elnökök egyenrangú partnerekkel kialakított kapcsolatai között meg kell említeni a hason-szórú gazdasági vezetőkhez - szervezetekhez - fűződő viszonyt. Ha valaki veszi a fáradságot, és visszalapoz az 5. táblázathoz, föltűnhet, hogy az akadályozó tényezők rangsorában a negyedik, illetve a hetedik helyen szerepel a hátrány az állami vállalatokkal, illetőleg a futtatott téeszekkel szemben.

Semjén István (Sárszentágota) volt Mezőszilason Berki Sándor főagronómusa, és ahol ebben a tisztségben megfordult, ott mindig javult az eredmény, s amikor elment, akkor romlott, emellett a cukorrépaügyről ismerik még. Ezt a vitát csak azért idézem föl, hogy a termelő-szövetkezetek állami vállalatokkal szembeni hátránya mögött nem csupán a politika korábban

nyílt jóváhagyása, a gazdaság (monopolisztikus) működése, hanem például az objektívnek gondolt szabványok szubjektivitása is áll.

- Szántóterületünk fele cukorrépa, éveken át azt hittük, azért csökken a cukortartalom, mert fáradtak a földek. Tavaly olyan területre is vetettünk répát, ahol korábban soha nem volt, és amikor ennek a minősége is ugyanaz lett, azt mondtam, itt valaki csal! Utánajártam a dolognak, kiderült, hogy a minősítés attól is függ, hogy a szövetkezetből milyen rangú ember van jelen. Amikor nem voltunk ott, két-két és fél százalékkal rosszabb volt a répánk, mint amikor én voltam ott.

- Bíróság elé került a vita?

- Á! A szabvány annyira a cukorgyár szájíze szerint készült, hogy semmi reményünk sem lett volna a perben.

- Már bocsásson meg, a csalás nem lehet szabványosítva!

- Nem tudom, minek lehet nevezni, de a helyzet a következő: a minősítést egy huszonkét-millió forintos holland csudagép végzi, s minden reklamációnkat azzal söpörték félre, hogy a komputert senki nem tudja befolyásolni. Csakhogy a vizsgálat során kézzel adagolják az oldathoz a titrálósavat, aminek a mennyiségétől és a savfokától függ a cukortartalom, amit a gép szépen kiír, ha újból beleteszik a mintát. Erről a beavatkozási lehetőségről senki nem szólt, és amikor rájöttem, nagy volt a baj. Nehezen viselem el az igazságtalanságot, tapasztalataimat elmondtam minden értekezleten, és ez nem volt kellemes senkinek, nekem sem. Épp akkor voltak veszteségesek a cukorgyárak, amikor erről a megyei lap cikke megjelent. Az ercsiek bementek a megyei pártbizottságra, mert senki nem akart velük szerződni. Hiába hagyományos cukorrépatermő terület a miénk, megmondtam, ha nem rendezik becsülettel a minősítést, nem termelünk répát. Két százalék eltérés nálunk félmillió forint. Mindenki pártolt, de az igazságos rendezéshez a szabványt kellene megváltoztatni.

- Hogy húz a cukorgyárhoz a szabvány?

- A cukorrépát géppel szedjük fel, és ez akármilyen modern, sok a föld a répán, ezért előbb le kell csutakolni, a háromcentisnél vékonyabb gyökeret és a felső részét, a fejét le kell vágni. Ez azt jelenti, hogy a répából öt-husz százalékot levonnak, viszont a vizsgáló komputerbe a szennyes, fejeletlen répát viszik, nem azt, amit kifizetnek! A mintavevő gép belevág a répa gyökerébe és a fejébe is, amiben kevesebb a cukortartalom. Amikor a cukorgyárak azt mondták, ez így van a szabványban, e szerint van a répa ára megállapítva, felajánlottam, ha úgy adódik, a mi répánk legyen akár olcsóbb is, de abból vegyenek mintát, amit feldolgoznak. Azt válaszolták, hogy a szabvánnyal szemben még a miniszter is tehetetlen. Talán jövőre változtatnak a szabványon - mondta Semjén István 1984 nyarán.

Az elnöki gárda elég összetartó, persze messze sem alkotnak olyan zárt világot, mint a sokkal több ellentéttel szabdalt, mégis rendkívül szolidáris orvostársadalom. De a gazdasági vezetőknek nincs még egy elnökihez fogható homogén csoportja, amiben szerepe lehet az egybevágó tevékenység mellett a területi szövetségek szervező, érdekvédelmi munkájának is. Az összetartás megyénként, sőt körzetenként is változik, van, ahol a vezetés a megosztásra, az összeugrasztásra, a kivételezettségre játszik, egyszerűen nem nézi jó szemmel, ha az elnökök barátkoznak, összejárnak. (Tapasztaltam például, hogy Dombóvár körzetében eljárnak egymáshoz az elnökök, a szomszédos Tamási körzetében nem, ott mindenki a maga kis szemétdombján kapirgál, pedig még más kárán is sokat tanulhat az ember.)

Jelentősebb döntés előtt az elnökök mintegy harmada szétnéz a szomszédoknál, ugyanakkor a gárda jóval több, mint fele szenved attól, hogy hátrányban van a futtatott téeszekkel szemben.

Említettem, Márton János óva intett, hogy a sikeres elnököknek reklámot csapjak, mert az Agrárgazdasági Kutató Intézet vizsgálatai szerint többségük a kivételezettségnek köszönheti sikerét ebben a mi nagyon összekutyult gazdálkodási rendünkben. Bevallom, fenntartással fogadtam figyelmeztetését, pedig icipici adataim is alátámasztani látszanak szavait. Mégis rettegek elfogadni a figyelmeztetését, mert nem tudom, hogy lehet úgy élni, hogy a szépben, a jóban, a sikerben sem hihet az ember. A fene megette az ilyen igazságot.

Z. híres, hírhedt elnök, tizennégy falu ura, húzásaiba újságírók pennája is beletört (utólag nem vagyok benne biztos, hogy minden esetben a kollégáimnak volt igaza, bár akkor én is velük értettem egyet). Elnöktársai ezt mondják róla:

- Ha egy embernek mindent szabad, az nem a tehetségét emeli ki, hanem azt, hogy az ügyeletes megyei vezér épp őt favorizálja. Ezért tiszteljem? Sok kárt okozott a mozgalomnak, a többi elnöknek azzal, hogy időről időre megetet valami hülyeséget a vezérkarral, amit aztán megpróbálnak ráhúzni az összes téeszre, és mi viseljük ennek a konfliktusait. Ezek a húzásai szélhámosságok.

- Barátunk, Z. sosem jön el a szokásos évenkénti fejtágítóra, neki derogál a többi elnökkel egy levegőt szívni. Tüntetően csak arra a két órára jelenik meg, amikor a megyei első titkár is ott van. Erre az időre is kipécéz magának két-három elnököt, azokat véresre macerálja, majd elvonul. Ha észkombájn lenne, akkor sem várhatná, hogy elismerjük, de nem is az. Közvetlen konfliktusom sosem volt vele, de elég az, hogy neki mindent megengedtek, többet, mint a megye összes elnökének együttvéve. Ha mi is megtettük volna, amit ő, rég lecsuktak volna bennünket. Hozzá nem mehet a rendőrség, mert az első titkár favorizálja. Ahogy az első titkár elmegy nyugdíjba, biztos, követni fogja, és utána jön a nagy összeomlás, mert ennek a mamut-téesznek nincs szakembere, egy évnél tovább nemigen bírja senki mellette.

- Bedugom a fülem, ha róla van szó, nem is akarom tudni, mit művel. Zseniális húzásnak minősítették például, amit a szarvasmarhaprogramban csinált. Valamelyik évben más támogatást kapott a tejelő tehén és mást a hízó marha, a hízásra fogott jószág után tízezer forint egyszeri támogatást kapott a gazdaság. Z.-nek harmincmillió forintra volt szüksége, hogy nyeresége legyen. Osztott-szorozott, és az ötezer holstein-fríz tehénből ezret átminősített hízó marhának. Ennyi erővel kinevezhette volna őket zsiráfnak is. Azt viszont minden túlzás nélkül állíthatom, ezért a megyében bárki mást lecsuktak volna, illetve meg sem tudta volna csinálni, mert akinek ehhez asszisztálnia kellett, rászólnak, hogy ne hülyéskedjen, ez örültség, ez lopás. Nem kivételes képessége, hanem kivételes kapcsolatai révén neki ezt dicséretes tettek könyvelték el. De mi lenne, ha mindannyian így érvényesülnénk, érvényesülhetnénk?

Z. kapcsolatteremtő készsége páratlan, nem tudni, hogy ezzel vagy mással teremtette meg nimbuszát. Azt hiszem, a monstrum gazdaság tette végképp sebezhetetlenné, ha ő bukna, úgy pusztulna a környék, akár egy atomtámadás után, a sugárveszélyeztetettek körét meg a kiszámíthatatlan széljárás szabná meg. Másik elnökünk jóval kisebb képességű, az ő esetében sokkal mulandóbb is volt a kivételezettség: „Sz. a járási titkárnak volt ivó- és puszipajtása, olyannyira, hogy egy zárszámadásra sikerült kihívni a megyei első titkárt. A rossz nyelvek azt beszélték, hogy jól mulattak, ezen én nem voltam ott. Az egyébként technikus képzettségű számos jó, s annál több gyöngye tulajdonsággal bíró Sz. ezek után országgyűlési képviselő lett, és szemet vetett a téeszünkre és egy másik falura. Azt mondtam, csak úgy tudok a tagság szemébe nézni, ha ezt az egyesülést nem támogatom, mert azáltal nálunk húsz százalékkal csökkenne a jövedelem. A járási titkár előbb megpróbált átvinni egy olyan szövetkezetbe, amit egy kirúgott járási tanácselnök tett tönkre. Mást ne mondjak, a gazdaságnak volt ötvenhárommillió forint vagyona, és hatvannégymillió adóssága. Úgy mondtam igent, hogy az nemet jelentsen: semmi akadálya, hogy átmenjek, csak előbb adják meg a hatvannégymilliót.

Ebből értettek. Ezek után megpróbálták kitörni a nyakam, Sz. pedig más egyesülést hozott össze meg egyebet is. A következő ciklusban valamiért nem lett képviselő. Aztán a sokadik részeg botránya után úgy összeverekedett a helybéli étterem közönségével, hogy azt csak Rejtő Jenő tudná tisztességesen leírni, föltehetően tévedésből a saját soffőrjét is elagyabugyálta. Mivel az étterem vezetője a helyi pb-titkár veje (volt), az esetet rossz néven vették, és Sz.-t visszahívták. A téesz már ezelőtt is nyolc számjegyű veszteségnél tartott, és az eredmény belátható időn belül nem is látogat hozzájuk. Sz. ma növényvédős, és ezzel - meg a tisztas keresettel - semmi baja.”

Az elnökök körében a „tisztas kereset” emlegetése felér egy gyomron rúgással. Elsősorban nem azért, mert kevés ez a jövedelem, hanem ezért, mert megállapítása többnyire önkényes. Halasi János (Markaz) elismerten jó szövetkezet elnöke volt, de mint mondja: - Fizetésem eredményeink ellenére sem érte el a maximumot. Hozzájárulhatott ehhez, hogy én a győngyösi járási pártbizottságra csak akkor mentem, ha hívtak vagy a kutya bekergetett, és az is, hogy sosem voltam pincéző, kártyázó, felsőbb barátságokat ápoló ember. Apróbb szívességeket megtettem, de nagyobbakra nem voltam hajlandó, ezt éreztették, minősítésemet is ehhez igazították. Telefonált például az egyik vezető, hogy van-e ilyen meg ilyen szőlőoltvány, és délután megjelent a Volgával, be is raktunk közel négyszáz oltványt a kocsiba, megittuk a kávé, és amikor ment el, megkérdezte, hogy lesz ennek az anyagi oldala rendezve. Egyszerű, feleltem, átkísérlek a pénztárba, és darabját huszonkettő ötvennel kifizeted. Dadogni kezdett a nyolc és fél ezer forint miatt, mert ennyi lett volna a számla. „Tudod mit? Nekem nem is kell, csak 17 darab, X. bízott meg meg Y., és elfelejtettem annyi pénzt hozni!” Ne csinálj belőle gondot, befizetem én helyetted és majd elküldöd. Nem kellett neki így sem, azóta a téesz felé sem nézett, nem innen viszi az oltványokat. Azt hiszem, érthető, miért csak nyugdíj előtt emelték tízezer-hatszáz forintra a fizetésem, ami még mindig csupán bő kétharmada volt a lehetségesnek.

Azokat az aktív elnököket nem nevezem meg, akik véleményt nyilvánítottak erről a témáról: - Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a fizetést a közgyűlés állapítja meg - mondta a 45 éves elnök -, évekig voltam vébétag, tudom, hol dől el a kérdés. A körzetünkben elég sok volt a váltás a téeszek élén, és az új elnökök rögtön két-három ezer forinttal magasabb fizetést kaptak, mint én, ami nem tetszett, és nem is tetszhetett. Azt mondták, örüljek neki, így biztos, hogy az én fizetésem is megemelik. Megkérdeztem a gazdasági titkárt, mit szólna, ha a nála tizenöt évvel fiatalabb új ideológiai titkárnak kétezer forinttal többet adnának?

- Háromezer-ötszáz forintot hagyok havonta a benzinkútnál azért, hogy kijárhassak - mondja az ötvenkilenc éves rendrakó elnök. - Ez persze magánügy. Mivel kétszer egymás után kiváló lett a szövetkezet, kilencezer-hatszázról tizenegyezer forintra emelték a fizetésem. Még erre sem mondanék semmit, ha nem lenne tizenötezer-ötszáz forint a maximum. Miért idegesítik ezzel az embert? Persze, akinek ennél kisebb a fizetése, az nem fog nekem többet javasolni!

Soós Vince (Tiszakécske) jeles alakja a szövetkezeti mozgalomnak. Nyugdíj előtt a maximális fizetést javasolta neki a teszöv, de a járási pártbizottság első titkára lecsípett belőle. (Az öreg bolsit volt elnöktársa, Losonczy Pál is kitüntette barátságával. Egyszer vadászni várták az akkor már miniszter Losonczyt, s hamarabb megérkezett, még senki sem várta. A takarítónő rászólt: „Ne nagyon mászkáljon már itt, mert valami nagy kutyát várunk! Kit keres?” Mikor kiderült, a miniszter alig tudta megvizsgálni szegény asszonyt.)

- Pofára állapítják meg most is a fizetéseket - mondja a negyvenesztendő, ugyancsak rendcsináló elnök -, de nem annyira, mint az elején. Akkor felírták egy papírra, és odaadták az embernek. Senki nem tudta a másikat, ha csak nem kérdezte meg. Most a szövetség munkatársai betérjesztik a teszöv elnöksége elé, ők jóváhagyják, aztán a megyei pártbizottság ezt

módosítja. Amit a szövetség elfogad, azt másnap mindenki tudja, és akkor jön a pofon, amikor ötszáz forinttal kevesebbet hagynak valakinek jóvá. Mire jó ez? Az a véleményem, ha már egyszer megszabták a kategóriahatárokat, rá kellene bízni a tagságra, hogy dönthessen a fizetésről. Nekem most kilencezer forint az alapbérem. Ekkora gazdaságokban általában tizenhárom-tizennégy ezer között keresnek. Mivel a szakemberek fizetése az elnökéhez igazodik, megyénkben nyomottak a szakemberi jövedelmek, aminek a következménye sejthető. Nekem most a harmadával szándékoznak megemelni a fizetésem, mivel három éven keresztül nem engedtem ezt a témát közgyűlés elé vinni, mert amikor sikerült a gazdálkodást gatyába rázni, és megkaptuk a kiváló címet, háromszáz forint béremelést javasoltak. Előfordul, hogy valahol magasabb fizetést szavaznak meg a javasoltnál, ilyenkor kihagyják az illetőt a következő két-három fizetésrendezésből. Illene úgy megfizetni legalább a vezető értelmiséget, hogy csak a hivatásával kelljen törődnie.

- Van negyven birkám - említi nagy meglepetésemre Szabó János (Tápiószentmárton) -, ezeket esténként legeltetem meg etetem. Kikapcsolódásnak éppen nem rossz, de ha ebben az országban az értelmiség úgy lenne elismerve, mint a maszekok bizonyos köre, akkor én a birkaetelési idő alatt sokkal többet tudnék a társadalomért tenni. Úgy érzem, sok van még bennem, ha a házam felépítéséhez nem lenne szükségem a birkák bevételére is, nem foglalkoznék velük. - A komolyabb háztájizásra kényszerülő elnökök nagyjából annyi pénzhez jutnak ezzel a munkával, mint a szorgalmasabb tagok. Akad viszont az elnökök között is pénzhajhász. Ismertem jó hírű elnököt, akinek a családja és a rokonsága ezres nagyságrendben hízta a disznót, s nekik külön tápot kevert a téesz takarmányüzeme, kollégája egy különleges magtermesztést osztott ki a családtagok és cimborák háztájijába - miután a téeszben kiderítették, hogy nagy pénz van benne -, s egyikőjük sem keresett százezer forintnál kevesebbet. Mit lehet az ilyen elnökökkel tenni? Az biztos, hogy a vonatrablások megakadályozására nem a síneket kell felszedni.

Ha emlékezetem nem csal, akkor az önállóság, az új gazdálkodási rend bevezetése körüli vitákban vált először botránkövé az elnöki fizetés. Ekkor kezdtek el több megyében néhány példányos, bizalmas összeállításokat készíteni az elnöki jövedelmekről, s ezt a jó szokást - egyéb elfoglaltság híján - sok helyen azóta is megtartották. Ezeknek a listáknak az egyetlen célja vagy eredménye a funkcionáriusok és újságírók felhergelése az elnökök ellen. Ennek a körnek a fizetése vagy jövedelme fele-harmada volt a listán szereplő összegeknek, és az összeállítók meg a fölötte sutyorgók az irigységtől meg a dühtől elfeledték, hogy az elnököknek mennyivel nagyobb a felelőssége, mint az övéké, hogy ezek az „új nábobok” folyamatosan kockáztatják a bőrüket, az újjáavasztásukat, az egzisztenciájukat, hogy ők nem kapnak állami lakást stb. Emlékszem, Szegeden, Veszprémben 1970 táján, mint az ördögről, úgy beszéltek arról a néhány elnökről, akik fizetése meghaladta a tízezer forintot. A nem egy esetben képmutató szent borzadály következtében a TOT meghatározta a fizetési határokat, de ezzel már nem lehetett elejét venni a fizetések hűbéri megállapításának, pofapénzzé alakításának. Jellemző, hogy amikor 1975-ben a budapesti téeszek ellentmondásosan megítélt megyei átszátolása megesett, az új főnökség legsürgősebb teendője volt a szegfű egyesítése a birkával, illetve néhány nagy tekintélyű - és pofájú? - pesti elnök fizetésének a csökkentése. Pedig volt közöttük olyan, aki igen ügyesen visszatért a kezdeti időszak módszeréhez, a tagsági és elnöki jövedelmek összekapcsolásához, s kérte a közgyűlést, hogy a saját fizetését mindig a tagok átlagfizetésének két és félszeresében állapítsa meg. Szerény volt, még a nyers kommunizmus eddig megélt álegyenlősítő, értelmiségi tevékenységét devalváló gyakorlatához képest is szerény.

A szigorúan centralizált rendszerekben a kötöttségek oldása, a demokratizálás törvényszerű kilengésekkel jár. Ahogy az elnöki fizetések „elszaladtak” bizonyos időszakban, ugyanúgy kezdenek „elszaladni” most az igazgatói fizetések, mivel a nagy „szabadságban” először egymás fizetését emelgetik a vállalati tanácsokkal. A pártbizottságok vajon átveszik-e az ő fizetésük megállapítását is?

„SZAKMAI DOLGOKBA NE AVATKOZZÉK”

Megkérdeztem, ki fizet, ha az elnök feletteseivel nyilvános helyen fogyaszt valamit. Később felvilágosítottak, hogy ez a kör (az elit) általában nem jár nyilvános helyre kávézni, koccintani, beszélgetni - ami azért nem zárja ki, hogy mondjuk az üllési kocsmában ne dobálja a sarokba a poharakat a közeli község elnöke és népes társasága -, kérdésem mégsem igazán gyakorlati, a válaszok azért érdekesek. A többség (54 százalék) szerint úgy fizetnek, ahogy épp adódik, minden harmadik elnök azt állítja, legtöbbször ők fizetnek, a maradék (13 százalék) szerint mindig más fizet, illetve mindenki maga. Azt senki sem válaszolta, hogy a legmagasabb rangú vezető fizet, talán mert a feudális szocializmus a „tábornokok” egy részének már kommunizmus.

A szelíd Nagy Sándor (Balástya) meg is fogalmazta, amivel minden elnök tisztában van: „Felfele muszáj az elnöknek tetszeni, mert a minősítés, a fizetés, a kitüntetés, a támogatás tőlük függ.” Ezt az alávetettséget addig egészen jól tűrték az elnökök, amíg az önállóság mézesmadzagát el nem húzták az orruk előtt. Attól kezdve egyre inkább megoszlott a gárda. A legkényelmesebb helyzetben a talpnyalók voltak, s maradtak: történelmileg bevált taktikájukon nem kellett változtatniuk, még ha táboruk fogyatkozott is. Felteszem, hogy a tartózkodók csapata izmosodott a leginkább. Kokettáltak egy kicsit az önállósággal, de mielőtt megmámorosodtak volna, azt mondták nekik, coki, s visszaszólni már nem mertek. Azért az elnökök között mindig akadtak lázadók. Ezek a magányos farkasok a hatvanas évek végén szerveződtek táborrá, váltak számottevő erővé, s ha a hatalmi dagály az egyesítésekkel, koncepciók eljárással, rágalmozásokkal meg is tizedelte - mit tizedelte: felezte! - harmadolta! - soraikat, a külső szervekkel szemben antipátiájuk szinte tapintható. A hajdan csak nadrágosoknak, később hivatalnokoknak vagy kádereknek nevezett kisebb-nagyobb főnökök gyakori föltűnése a téeszekben, és faramuci fellépése sértette és bénította az elnököket, a nagybetűs Járás tekintélye 1967 után mélypontra zuhant, s azt hiszem, e formáció szerencsés megszüntetéséhez ez az ellentét is hozzájárult. Hiba lenne azért egy-két szervre szűkíteni ezt az idegenkedést vagy általános vezetőellenességgé degradálni. Mindig, minden szinten lehetett találni értelmes, rátermett embereket, akik Wesselényivel együtt azt vallották: „A vezéri tulajdonoknak pedig egyéb főbbike: hol nem szükség, nem vezérkedni s olykor vezetve vezér szerepét mással játszódtni”, ugyanakkor a bunkók is fellelhetők még a legbárhányosabb székekben is. Ha nem a főnöki figurákat figyeljük, hanem csak azokat a bölcsességeket leltározzuk, amivel idestova négy évtized alatt kistaftították a mezőgazdaságot, ha pusztán azt írjuk fel, hogy hány program volt már eddig, s hogy hol van mindezek keresztapja, akkor sem lehet csodálkozni, ha a leghívebb kebelben is támadt már némi kétely. Az is elgondolkodtató, hogy például a rossz téeszek zárszámadásán a főnökök általában nem szoktak megjelenni.

Kétarcú a viszony az elnök és főnökei között, a legfurcsább, ha állami hivatalnokokból, párt-funkcionáriusokból lett elnökök vannak tele panasszal amiatt, hogyan irányítják őket.

- Az áfész-közgyűlésen felszólaltam - mondja a 36 éves diplomás elnök -, s elmondtam, kár, hogy elvették a boltosoktól a gépkocsi átalányt, mert addig a mi fiunk kifürkészte, hol lehet olcsó, jó árut kapni, színes tévét szerzett, sőt banánt is. A szokásos ellátás keretében ezekhez

mi sosem jutottunk volna hozzá. A járási első titkár nyomban felállt, és azt mondta, ezért nem kapott a csepeli munkás banánt! Ennek az embernek tipikus az útja, KISZ-titkár-pártfőiskola-járási első titkár. Másfél éve tartozunk hozzá, a községben egyszer sem volt, csak állandóan cseszeget bennünket. A városi tanácselnök nem a gazdánk, mégis kétszer-háromszor járt kinn, a titkárunk nem, viszont beleszól mindenbe. A legfelsőbb káder- és személyzeti tanfolyamon a vezetők tervszerű cseréjéről beszéltek. Egy biztos, én mindig azoktól a káderektől szenvedtem a legtöbbet, akik sosem dolgoztak a gyakorlatban, ugyanígy képtelen vagyok elviselni, hogy valakinek csak azért van igaza, mert a tanácson, netán a pártbizottságon dolgozik.

Ebben mélységes egyetértés van az elnökök között. S véleményük alapján fölvetem, vajon helyes-e a KISZ-vezetők efféle lépcsőztetése, s nem kellene-e őket megfürdetni a gyakorlatban, mielőtt számottevő államigazgatási vagy politikai funkcióba kerülnek.

- Kilenc első titkárt éltem meg a körzetben - mondja a csupán 44 éves, érettségizett elnök -, s nekem mindig bizonyítanom kellett, többségük nem könnyen fogadta el, hogy elmondom a véleményem.

Kazinczi János (Ecseg) beszélt Jakus Pál (Egyházasdengeleg) sorsáról: - Egyszerű, igen becsületes parasztyerek volt, aki szakmai képzettség híján ráhagyatkozott a vezetőkre, azok meg rálöcsöltek egy háromszáz férőhelyes komplex tehenészeti telepet. A túlzott terhet éveken át nyögték, ezért arra törekedtek, hogy minél több terményt értékesítsenek. Amikor a sok jószágnak tavasszal nem volt mit ennie, hozzányúltak az állam náluk tárolt gabonájához. (Maga Jakus Pál érdeklődésemre azt írta: „70 vagon kenyérgabonára 300 forint alapárát kifizetett a Gabona Felvásárló Vállalat. Mi ezt tárolás és elszállítás előtt OVP-20-as géppel kitisztítottuk, és csak a leválasztott törött és lazább szemeket etettük fel, ezt kellett visszafizetnünk. Becsaptak bennünket, mert a kétszer tisztított gabonáért nekünk járt volna a felár.”)

A folytatás sejthető, mégis érdemes Kazinczi János szavaira figyelni: - A nagy egyesítési hullámból Egyházasdengeleget kihagyták, az volt a lényeg, hogy a palotáshalmi téessen segítsenek, ezért a fejük fölött a gyenge adottságú béri téesszel egyesítették, s ezen a címen kaphattak néhány millió állami támogatást. Megjelent azonban a megyei első titkár, és megkérdezte, miért hagyták ki Dengeleget és Szirákot, mire nekiugrottak a járásiak, és két hét alatt beteretelték őket is a közös akolba. A meglepetéstől nem tudtak intézkedni a gabona felől. Az egyesítő leltárban kiugrott aztán a terményhiány, mire az új elnök feljelentette a helyettesét, Jakust. Nagy port vert fel az ügy, mert senki nem állt Jakus elvtárs mellé, pedig tizenkilenc éven át vezette a faluját, előbb tanácselnök volt, az átszervezés után téesselnök, munkásőrrajparancsnok, tagja a járási pártbizottságnak, végrehajtó bizottságnak, ahol éveken át egymás mellett ültünk. Börtönbüntetést kapott ő is, a főkönyvelő is, Jakus összes kitüntetését visszavonták, a vébéből visszahívták, sőt még a pártból is kizárták. A járási pártbizottság tagjai közül egyedül én tartózkodtam a szavazástól. Meg is kérdezte az első titkár:

„János, te miért nem szavaztál?”

- Sanyikám, nem bírtam felemelni a kezem, annyira igazságtalannak tartottam, amit csináltunk!

„Tudod te is, hogy kommunistát nem zárunk a saját börtönünkbe, előbb ki kell zárni a pártból!”

- Sanyikám, nem a szervezeti szabályzattal van nekem bajom, hanem ahogy ezt előadtátok, Jakus elvtárs kezéhez nem tapad egy forint sem.

„De a szövetkezet érdekét az állam érdeke fölé helyezte!”

- Ha nem ad enni a jószágoknak, megdöglenek, lecsukjuk, ha enni ad, lecsukjuk. Mi ez? Egyszerű adminisztratív hiba történt! Ha már ilyen gyorsan kellett egyesülni, a bank adhatott volna háromszázhatvanezer forint hitelt a gabona kifizetésére, ekkora adósság a százmilliós téesznek meg sem kottyant volna, két becsületes kommunistát viszont megmentünk!

Jakus elvtárs felesége, egyszerű falusi asszony, ideg-összeroppanással kórházba került. Nem akadt ember megmondani ennek a szerencsétlennek, hogy nem kell börtönbe mennie, a portás küldte haza. (Jakus: „Amikor az öcsém beszállított a börtönbe, egész életem értelmel elhomályosodott. Megérkezéskor egy ismeretlen főtiszt fogadott, megkérdezte, mit követtünk el, én mondtam, semmit, a főkönyvelő elvtárs mondta, hogy mérleghamisítást és csalást. Akkor a tiszt elvtárs elővett egy papirost, miszerint az Igazságügyi Minisztériumból értesítették, hogy ne fogadjanak be bennünket, mehetünk haza. Később a pásztói járásbíró elnöke berendelt bennünket, és közölte, hogy az Elnöki Tanács határozata alapján kegyelemben részesültünk, ha jól értettem, háromévi próbaidőre, kézhez semmilyen határozatot nem kaptunk.”) Pali a téeszben vágta a silót, rakta a kazlat, zsákolt, később brigádvezető lett. Ezek a hetvenes évek első felében történtek, eddig tudtommal nem rehabilitálták. Az elnök, aki feljelentette, öt év alatt tönkretette a nagygazdaságot. A főkönyvelője négy év börtönt kapott, az elnök egy év felfüggesztetett, de a palotási ügy kapcsán a járási első titkárt is nyugdíjba helyezték ötvenhat évesen.

- D. a megyei vezetők legjobb cimborája volt - emlékezik egy kollégája róla is -, hetente legalább kétszer együtt kártyázott a megyei első titkárral, ennek ellenére passzra tették. D. rendőrtiszt volt korábban, és nagyon jó gazdaságot csinált, de amikor a cimborák megbuktak, megbukott ő is. Állítólag a fegyelmi eljárás idején megjegyezte az első titkárnak: „Miska, hát te tudod, hogy ez nem így van.” Mire az leintette: „Nyugi, már nem tudom leállítani az ügyet, kapsz egy figyelmeztetést és kész!” Ezután kizárták a pártból és leváltották. Amikor felkerestem őt, nem volt hajlandó velem beszélgetni, mert bízott benne, hogy legalább a tagkönyvét visszakapja. Csupán a feleségével hozatta elő egyedülálló magyaros szegélyű hímzett abroszukat, amin a téesz és a volt elnök vendégeinek az aláírása a minta: Korom Mihály, Fock Jenő, Borbély Sándor, Bonifert Ádám, a Koreai Munkáspárt titkára, s isten se tudja, milyen vezetők és volt vezetők kihímzett kézjegye áll még a félig kész és már soha be nem fejezhető abroszon. D. azt ígérte, ha lezárul az ügye, felkeres Pesten. Azóta másfél év telt el, levelet váltottunk, kétszer beszéltünk telefonon, más nem történt.

Egry Tibor (Jásd) ügye „belbiztonsági téma”, súgta meg 1983 tavaszán a közös községi tanács enyhén szólva fontoskodó titkára. Az viszont tény, hogy a volt elnököt és volt tanítónő feleségét több ízben bolti lopáson kapták és a 100-200 forint értékű kávéért, csokoládéért, italért, dohányért előbb egy-kétezer, majd három-négyezer forintba büntették. Egryék 1970 óta közveszélyes munkakerülők, ebből mehettek - ha mehettek - nyugdíjba.

Jásd annyira elmaradott hely, hogy azt beszéljük, 1961-ben elhitték, jön a háromnapos sötétség, s összevásárolták a környék összes gyertyáját. Ebbe a faluba került Egry Tibor 1965-ben főállattenyésztőnek, s néhány hónap múlva elnökké választották. Elődje többek között a nőügyek miatt égette meg a száját, így aztán őt azzal indították útnak, vigyázzon a fehérréppel. Ezért vagy másért, Egry tartotta a három lépés távolságot, mire egy asszony - alaptalanul - azzal vádolta, hogy lekezeli őket. Ring Ferenc első titkár készpénznek vette a bejelentést. Mivel a zirci járási ügyészséget nem sikerült belerángatni Egry üldözésébe, járási ukázzal fegyelmi bizottságot szerveztek, amibe berakták ugyancsak törvénytelenül a saját emberüket, így ők az elnök „elbocsátását” és az állítólag általa okozott 3170,50 forintos kár megtérítését javasolták. A közgyűlés az elnököt nem váltotta le, a járási pártbizottság osztályvezetője pedig megmondta Egrynek: „Magát elvitetjük!” A majdani utód, akkor még tanácsi osztályvezető

Pucsek István szerint is felvetődött, hogy „tartóztassák le Egryt, és majd találnak valamit!”, s ha ez nem is történt meg, a nyomozás elkezdődött.

1968. január 23-án a zirci járásbíróság Egry Tibort hűtlen kezelés és csalás miatt 4 hónapi szabadságvesztésre és 1000 forint pénzbüntetésre ítélte. A Veszprém megyei Bíróság viszont az eljárást figyelmeztetés mellett megszüntette. Közben azonban a járásiak elnököstül, mindenestül lemondatták a téesz egész vezetőségét, majd a megyei bíróság váratlan döntése után „tájékoztatót” küldtek a téesztagoknak, amiben az elnököt okolták a gazdaság gyenge eredményéért. Szerencsétlen címzettek szörnyű helyzetbe kerültek, hisz addig soha annyit nem kerestek, mint abban az évben!

Nem tudom, hogy a „tényszerűen” előkészített április 2-i közgyűlés előtt itt a világ végén megjelent-e egyszerre a járási pártbizottság és a járási tanács első embere, erre az eseményre azonban mind Ring Ferenc, mind Planéta János kilátogatott. Csakhogy a „sötét népség” kiabálni kezdett, hogy nem akar új elnököt meg vezetőséget választani. A már kellően kifárasztott elnök maga kérte a tagokat, fogadják el a napirendet. És Egry Tibort újból elnökké választották! Öt hónap múlva a járási vezetők elé citálták a téesz vezérkarát, ahol többek között Semsei György, a járási pártbizottság titkára közölte: „Tudomásul kell venni mindenkinek, hogy Magyarországon törvények vannak, amelyeket be kell tartani... Ha az állam pénzéből a tsz nem azt produkálja, amit abból ki lehet hozni, akkor a hűtlen kezelés fennáll... A tsz elnöke sokszor elfelejté hol él... Természetesen a járási vezetés tovább nem vár.”

1969 elején egy hónapon belül háromszor is napirendre tűzték Egry Tibor leváltását, amivel talán már a rekordok könyvébe is be lehetne kerülni. A március 1-jei közgyűlésen a szavazás előtt a tagok kivonultak a teremből, de Egry személyes kérésére - „lemondtunk, új vezetőséget kell választani” - visszatértek. Amikor viszont a járás jelöltjét törölték a listáról, és helyette Egry Tibort vették fel, akkor Planéta elvtárs vonult ki a teremből. Ezután a járási tanács egyik munkatársa felkereste az Egry által figyelmeztetett, megfegyelmezett embereket, a 18-i közgyűlés ennek ellenére sem tűzte napirendre az elnök leváltását. Az április 2-i közgyűlésen a járásiak „A termelőszövetkezet elnökének, Egry Tibornak a leváltását kívánom” szövegű stencilezett papírokat osztottak ki, hogy azzal szavazzon a társaság, a többség mégis rá adta a voksát!

Ezután a népi ellenőrök jöttek, és megállapították: „A tsz-vezetés nem alkalmas a gazdaság-irányításra, szükséges volna annak leváltása.” És hogy teljes legyen a kép, két és fél esztendővel később Otting Ferenc, a népi ellenőrzés vezetője a következőképp nyilatkozott: „A tsz-ben kialakult helyzet elsősorban Egry munkatársainak, az állattenyésztő, a főagronómus és a főkönyvelő gyenge munkájának tulajdonítható. A felfüggesztésre tett javaslat a vezetőségre és nem az elnökre vonatkozott, Egry jó szakember. Tudomásom volt arról, hogy a tsz belső életébe, a közvetlen munkatársak kinevezésébe, a termelésbe minimális volt az elnök beleszólása, a járási mezőgazdasági osztály és a járási pártbizottság vezetői döntöttek ezekben a kérdésekben, és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy így alakult a helyzet.”

Az 1970. február 17-i zárszámadáson ismét megjelent Ring Ferenc és Planéta János is, és öthat tag azt kiabálta, Egry hagyja el a termet vagy kivezetik. Egyébként a tagság elégedetlenségének már megvolt az oka, a zaklatott körülmények miatt majdnem harmadával csökkent a jövedelmük. Ennek ellenére, mire Egry leváltására került volna sor, a nagy többség ismét a lábával voksolt, elment. Bölcsik Imre és Pintér Márton téesztagok nem voltak hajlandók hitelesíteni a jegyzőkönyvet.

Az 1970. február 21-i törvénysértő módon összehívott közgyűlésen törvénysértő módon elvették az elnöktől - akadályoztatása esetén a vezetőség általuk kijelölt tagjától - az elnöklést,

és azt az ellenőrző bizottság vezetőjére bízták. A közgyűlés a vezetőséget visszahívta, de „nem lehet megállapítani, hogy a szavazás hogyan történt. A szavazólapok sem állnak rendelkezésre, így a szavazás törvényessége nem ellenőrizhető, határozatait a tanácsnak meg kellett volna semmisítenie.” Egry Tibor visszahívásáról nem is szavaztak, mégis megfosztották tisztségétől.

Miután a nyolcadik nekifutásra sikerült kihúzni Egry alól az elnöki széket. Planéta János járási tanácselnök bejelentette, hogy a végrehajtó bizottság felfüggesztette a vezetőséget, de mivel azt már visszahívták, erre nincs szükség. A törvényszabta rend szerint a vezetőség felfüggesztése után vizsgálatnak kellett volna következnie, majd eljárásnak a felelősök ellen, ám a vezetőség váratlanul sikeres visszahívásával kibújt a szög a zsákból: hagyták a vizsgálatot, a felelősségre vonást, mindent. Ennek ellenére nem választottak új vezetőséget, új elnököt. „Leváltották” a tagságot is: megbízott elnököt kaptak. Amikor ugyanezen a közgyűlésen a Planéta elvtárs jelenlétében elfogadott napirend szerint a zárszámadás következett volna, ő közölte, hogy annak felülvizsgálatára bizottságot rendelnek ki. Mivel a közgyűlés mellett erre kizárólag a téesz ellenőrző bizottsága jogosult, intézkedése a „lehető legdurvább törvényellenes beavatkozás volt a tsz működésébe”.

Bár az új elnök tanácsi osztályvezető korában még jó szakembernek minősítette Egry Tibort, nyolc hónapon át nem adott neki munkát, majd a növénytermesztő brigádba osztotta be kapálni, két hónap múlva pedig kizárták a téeszből arra hivatkozva, hogy nem dolgozik. A betyárvilág a becsületes embereket is betyárrá teszi.

Az Egry házaspár millióegy panaszát végül az MSZMP KB Párt és Tömegszervezetek Osztálya, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, valamint a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium képviselői vizsgálták. Alapos, közel 40 oldalas jelentésük alapján a párt Veszprém megyei végrehajtó bizottsága úgy döntött, hogy az ügy tanulságait titkári értekezleten ismertetik, továbbá: „az Egry házaspárral közölni kell: *súlyosan elítéljük*, hogy több mint két éve nem állnak munkaviszonyban. Sérelmek orvoslását várni úgy, hogy közben következetesen elzárkóznak a munkavállalás elől, szocialista rendünkhöz méltatlan dolog, erre valós sérelmek sem jogosítanak fel senkit.”

Az említett jelentés Egry Tibor minősítése, más vélemények és személyes benyomás alapján megállapította, hogy a volt elnök: „fegyelmet, rendet szerető és megkövetelő, munkában kitartó, kudarcokat is elviselő ember”. Tizenöt esztendő múltán ezt kiegészíthetem azzal, hogy közveszélyes munkakerülő, bolti szarka, s hogy annak idején feleségével együtt kivándorló-útlevelet kért, amit akkor még automatikusan elutasítottak.

Nem frivol egy ilyen történet után megkérdezni: vajon milyen főnökökkel szeretnének a téeszelnökök dolgozni? Az elnökök többsége elsősorban a főnökök hozzáértését említette. Jellemző helyzet. Mármint társadalmunkra jellemző, hogy a beleszólás-áradat szakmai követelményt támaszt olyan szintű vezetőkkal szemben, akiknek szükségtelen a professzori jártasság a mezőgazdasági szakmában. Lássuk csak a válaszokat: „Azok, akiknek fogalmuk sincs a mezőgazdaságról, ne szóljanak bele a tsz életébe, legyen az illető a párt vagy a tanács képviselője... A politikai vezetés szakmai dolgokba ne avatkozzék bele... Különösen közgazdaságilag felkészült legyen, mert nem mindig egységes a gazdaságpolitika a felső, a középső és különösen az alsó politikai szinteken... Szakmailag legalább európai tájékozottság, politikailag kevés dogma.” Azt hiszem, abbahagyhatom az idézést, mert az eddigiekből egyértelműen kiviláglik, hogy az elnökök úgy gondolják, ha feletteseik továbbra is beleszólnak a szakmai kérdésekbe, akkor elengedhetetlen a nagyobb hozzáértés, persze az a helyes, ha „elvilleg határozzák meg a feladatokat, és a kidolgozást bízzák rám”.

Míg az előbbi válaszok ellentmondásosan úgy kívánnak ésszerűbben gazdálkodni, hogy vezetőiktől „európai tájékozottságot” várnak, majdnem minden második elnök megfogalmazta, hogy kívülről nem lehet a gazdálkodásba belebeszélni, ezért a jó főnök: „A legmesszebbmenőkig biztosítja az önálló gazdálkodási lehetőséget... Ne avatkozzanak be annyira a tsz belső ügyeibe, mint eddig, inkább a pártirányítással, mint a tanácsival van ilyen baj... Ne paragrafus rágó, hanem az új követelményekkel tartó vezetés, ne dogmákban gondolkozzék, mindig legyen megértő az új eljárások bevezetésénél, ne avatkozzon be operatíván a helyi dolgokba...” És végezetül egy részlet Varga Ferenc (Óbuda) válaszából, aki erre a kérdésre is külön gépelt papíron fejtette ki a véleményét: „A vezetést elvi alapokra kell helyezni és törvényes keretek közé szorítani. A vállalati önállóságot egyértelműen a helyére kell tenni és el kell oda jutni, hogy ne a hangulati elemek, ne a hatalmi pozíciók, hanem a törvényesség betartása legyen a döntő. A vezetésnek a korszerű, rugalmas feltételek megteremtése a feladata, azok betartásának az ellenőrzése és nem az önálló jogi személyként gazdálkodó egységekbe való közvetlen beavatkozás. A bizalom légkörét kell megteremteni, hogy a munkaerő értékelése minden szinten objektív legyen. Az anyagi és erkölcsi megbecsülés a munka szerint járjon, ne beosztás és státusz szerint, ne váltson ki ellenszenvet, ha a termelésben népgazdaságilag nagyon hasznosan dolgozó vezetők sokkal magasabb jövedelmet kapnak, mint akik magasabb szinten, konkrét felelősség nélkül állást töltenek be...” Erről a követelményről közel minden második elnök tett említést.

Majdnem minden második elnök kívánságlistát állított össze a jó tanácsai és politikai vezető tulajdonságaiból: „Csak egyet: legyenek értékítéletei... Emberséges, megértő, tudjon reális ítéletet alkotni, ne a haverizmus legyen a megítélésnél a mérvadó... - Nem véletlenül emeltem ki épp a fenti válaszokat, több elnök jelezte, hogy munkája elbírálása körül baj van. A jelenség általános, a kutatók, az újságírók vagy a pedagógusok ugyanígy panaszkodhatnak, mint a téveszelnők: - Segítőkéssz, ugyanakkor kritikus, és nem változtatja meg a véleményét, ha mással beszél. Nem jópofáskodó... Ne azok kapják a különböző támogatásokat, akikhez kijárnak vadászni... Ne csak akkor foglalkozzanak velem, ha valamit elrontottam... Kudarcs esetén vállalja a felelősséget is, őszinte, szókimondó. - A szomorú, legalábbis meglepő kívánságok sem hiányoznak: Igényes minden tekintetben, naponta borotválkozik, nem dohányzik, pedáns, jól öltözött.”

Minden ötödik elnök azt kívánta, hogy vezetői demokratikusak legyenek: „Az ellentmondást nem ellenkezésnek tekintenék, hanem becsülnének mint vitapartnert, aki más oldalról is képes megvilágítani az adott dolgot... A látszatsdemokráciát valóssá kellene változtatni.”

Az egyéb követelményeket szóvá tévők között is van több figyelemre méltó megjegyzés: „Amelyik az eredményt becsüli, nem a párttagságot... Akik a hatalmukkal nem élnek vissza...”

A szuverén egyéniségnek ismert Állami díjas Varjas Gyula (Székesfehérvár) megmondta már a miniszternek vagy a megyei első titkárnak is: „Neked az a dolgod, hogy engem letolj, nekem meg az, hogy csináljam, amit a legjobbnak tartok.” Becsülendő vagánysága ellenére sem hiszem, hogy ez a leghatékonyabb munkamegosztás.

Vincze Lajos (Tiszakécske) nevét először az Agrárgazdasági Kutató Intézetben hallottam 1982-ben azzal, hogy ő az az elnök, akit már tíz éve le kellett volna váltani, mert még a kerekdombi ásványvízre is ráfizet. Miután megismertem a kecskeméti járásban olyan eredményes és bírósági ítélettel eltávolított elnököket, mint Badacsonyi Péter (Tiszaalpár, majd Szank-Móricgát) vagy Papp János (Kunpeszér), csodálkoztam, hogy a jók buknek, az alkalmatlan pedig talpon marad. Végül egy elnök felvillantott valamit a háttérből:

- Aki Horváth Ignác járási első titkárnál kiesett a pikszisből, annak mennie kellett. Helyettese is vérmes volt ezekben az ügyekben meg az ügyész is, a tanácselnök meg nem mert szólni. Két téeszelnök is volt a pártvébében, de ők legfeljebb tompítani tudták az ütések: a városföldi, a lászlófalvi, az izsáki elnököt meg tudták menteni. Badacsonyt és Pappot nem. Vincze Lajos önfejtő volt, azt hitte, amiért biológianár, a gazdálkodáshoz is ért, és a tetejében tele volt világmegváltó tervekkel. Vele Horváth Ignác sülve-főve volt, hiába hoztuk elő neki tízszer-hússzor, hogy ez az ember még őt is bajba fogja sodorni, nem tudtuk leválasztani róla. Amikor Kerekdombon elkészült a termálfürdő és parcelláztak, Horváth Ignác Vinczéék szomszédságában kapott telket, tíz forintért szögölét. Igaz, mindenkinek úgy adták, de megváltották az embereket. Az akkori rendőrkapitány is kapott és sokan mások, egyesek benn a település közepén vízvezetékkel, mások a szélén vagy a másik oldalon.

Hazugság lenne azt állítani, hogy Vincze Lajost Horváth Ignác járási első titkár mentette meg a leváltástól, a volt tanító a tagság feltétlen bizalmát élvezte egész az elmerülésig. A vak ló nem tud akkorát bukni, mint a Vincze vezette gazdaság: 1983-ban 106 millió forintot hiánnyal adták el a téeszt. A megyei tanács mezőgazdasági osztályának helyettes vezetője a *Magyar Nemzet*-ben azt bizonygatta, hogy a mai nagyüzemi viszonyok között kicsi az ezer hektár a gazdálkodáshoz(?), és finoman utalt arra, hogy az elnök a kockázatvállalás helyett hazardírozott. A felfüggesztés után Vincze Lajos alapító elnök idegösszeroppanást kapott, idegbénulást előbb az egyik, aztán a másik oldalára, s 52 éves korában rokkantnyugdíjba került. Nem is otthon, hanem egy pesti kórházban értem őt utol.

- Nem érzi a saját felelősségét a kolosszális csődben?

- ...

- Ha 1978-at íránk, ugyanígy csinálna mindent?

- Hetvennyolcban ugyanúgy, hisz a hetvenkilences veszteség objektív okok következménye, hatvanezer libánkat vitte el a kolera. És miért jött a következő veszteség? Ezt is könnyen és egyszerűen meg lehet magyarázni. Éreztem, hogy a mi kicsi és gyenge területünkön nem tudunk annyit termelni, hogy a ráfizetéses mezőgazdaságot fenn tudjuk tartani, és a fejlesztésre is jusson, ezért a melléktevékenységet, az ipari ágazatot fejlesztettük. Legfeljebb újságírói trükknek jó, amit írtak rólam, hogy kocsiba szálltam, feljöttem Pestre és megszerveztem az építőipari ágazatot. Először a megyei tanács elnökhelyettesétől kértem engedélyt. Pesten pedig a téesszövetség titkárától kértem segítséget a szervezéshez. Amikor mindez megvolt, utána kezdtem tárgyalni az egyik Szerencs közeli szövetkezettel, annak az egyik részlegét vettük át...

- ...amivel befürödtek. Az ásványvíz nem hozott elég nyereséget?

- A víz jó bolt lesz, ha majd a borral lesz egyforma az ára.

- A felesége szerint ön elkeseredésében azt mondta Horváth Ignácnak; „Azért, hogy így kikészítsék az embert, nemhogy dolgozni, kommunistának lenni sem érdemes!” Igaz ez?

- Valószínű. A lényeg, megbeszéltük, hogy megpróbálok még egypár évet dolgozni. Mint utóbb kiderült, legalább két-három munkatársam pályázott az elnöki funkcióra. Ha előbb tudom, isten ments ettől az egész hülyeségtől! Elnök lettem, és megkezdődött a betartás. Ment az alakoskodás, a kétszínűsködés, ahol segíteni kellett volna, „majd az elnök elintézi”, amit elbírtam, azt elbírtam, amit nem, azt nem.

- Ezeket az ellentéteket, vitákat épp azért, mert barátságban volt a járási első titkárral, nem tudta rövid úton rendezni?

- Horváth Ignác tiszakécskei, barátságunk régebbi keletű, és tart még ma is. Ennek ellenére, vagy épp ezért nem fordultam hozzá ilyen jellegű kéréssel.

- Vannak, akik szerint bukásuk egyik oka, hogy ön a járás „eminens tanulója” volt, amit a járási első titkár mondott, azt végrehajtotta, sőt még egy kicsit rátett. Ha ő száz férőhelyes szarvasmarha-istállót kért, ön 150 férőhelyest csinált. S állítólag ez a szakszerűtlenség volt az egyik oka a szövetkezet ellehetetlenülésének.

- Téves ez az állítás, ő semmi ilyesmibe nem szólt bele.

- A szarvasmarhatelep építésébe sem?

- Nem, ezt a járási mezőgazdasági osztály intézte.

Vincze Lajos arcképvázlatához hozzátartozik, hogy az 1956-os nehéz időkben hazakerülve nyerte el nagyon gyorsan az emberek bizalmát. Vincze, akinek mindig szűk volt az iskola, 1957. szeptemberben már mozit csinált agregátról ebben a tanyás körzetben, aztán vasúti várótermet építettek, amikor villamosítani akartak, akkor jött a téesz - a belépés másik feltétele épp a villamosítás volt -, és 1956 karácsonyán kigyulladt a villany a tanyaközpontban. A tanyákat telekjuttatással, az építkezés segítségével, az önkéntesség tiszteletben tartásával felszámolták. A termálkutat 1962-ben fűratták, három évvel később építették - kézi verésű téglából! - az első fürdőmedencét, és a hetvenes évek elején kezdtek az üdülöhely kialakításához.

- Korábban hogy képzelte el elnöki pályafutását?

- Nem ilyen dicstelen befejezéssel. De bízom benne, hogy egyszer még fölülvizsgálják.

- Nem bánta meg, hogy elnök lett?

- Nem. Ha nem csinálom, Kerekdomb, lehet, megmaradt volna jelentéktelen kis valaminek, viszont ásványvize, fürdője miatt ma már a határon túl is ismert, elég sok külföldi jár oda.

Ha példáimból valaki azt olvasná ki, hogy a vezetők a jó elnököket eltapossák, a rosszakat pedig a végsőkéig pártolják, az téved. A helyzet rosszabb. Egyértelmű követelmények híján minden bekövetkezhet. Elsősorban nem a vezetőkben van a hiba, a félúton, forrongásban lévő rendszer nem találta meg az értékteremtő emberek munkáját szolgáló emelőket. Értékteremtő lehet a párttitkár, a tanácselnök és a téeszelnök is. A csökevényesen még megmaradt csoportérdek jóvoltából az utóbbinak kicsit nagyobb az esélye, mint a többieknek, de ő sem tudja kivonni magát nem a szürkék, hanem egy megújulni elfelejtett - vagy nem engedett - társadalmi struktúra bénító uralma alól.

A HÁTSÓ UDVAR

Ha nem is mindig publikus esetekről volt eddig szó, mégis a kapcsolatok nyilvánosság előtt zajló része volt a téma. Érdemes azonban szétnézni a hátsó udvarban is, hogy például azok a vezetők, akik valamiképpen befolyást gyakorolhatnak a téesz sorsára, kérnek-e személyes szívességet az elnököktől. Tudjuk, ahol ehető, iható dolgok készülnek, ott mindig akadnak sürgölődők, és azzal is tisztában vagyunk, hogy a közélet romlottságát a szép új világ sem tudta kiirtani; amit a közönséges halandó csak egyre drágábban vagy egyáltalán nem tud elérni, az másnak az ölébe hull. Az effajta kapcsolatok naponta fejreállítják az emberi érték-törvényt.

Az egyik Hajdú megyei téeszvezető így beszélt nekem a témáról: - Szokásos évi fejtágítónkon az elnök kollégák megkérdezték a megyei tanács elnökét, mi a véleménye a szövetkezeteknek címzett kérések módjáról és gyakoriságáról. Azt válaszolta, rá van utalva a helyi tanács, hogy támogatást kérjen. Na de a kérdés nem erre vonatkozott, azt viszont nem engedték feszegetni. Az üzemanyag téeszre, hónapra, gépre korlátozott - nem önálló ez a kurva szövetkezet sem -, de hogy ebben a Gaz kocsik meg egyéb járgányok mit használnak el, az örület. Ide kocsi, oda kocsi, erre szállítsál: rengeteg a potyázás. A vadászat hordozza a témát. Hogy mit mond erről a tagság vagy a környezet, amelyik látja, jobb nem firtatni. Tudja, milyen nehéz megtanítani az embereket arra, hogy nemcsak ügyeskedéssel, lopással, hanem becsületes munkával is meg lehet élni? Nekem az az elvem, amit a téesztag nem kap meg ingyért, azt ne kapja meg más sem. Amikor a rendszeresen idejáró vendégek tudtára adtam, akkor pisálnak a téesz borától, amikor a tagság, nem voltam népszerű. Meghalt egy kolléga, aki gazdája volt a vadásztársaságnak is. Egy napon nagyon sok őzet kilőttek. Kik, hogyan - nem is akarom tudni. Víttek onnan mindent, építőanyagot, trágyát. Ha a hatalom eltűri, a parasztember előtt akkor sem lehet megállni. Ha erről a témáról őszintén szólnak, el sem lehet kerülni, hogy valakinek az asztalára ne folyjék. De ki bírálja ezt el? Ki bírálja felül, elvtársam? Ha egy helyen harminchat őzet kilőnek, mert itt járt valami fejcs - nem nevezem meg -, aki abból kettőt elvitt, két lakodalmat tudott csinálni. Kik hordják, merre, hova? Van ebben a megyében olyan hely, ahol egy falka birkát ettek meg. Nem az elnök, a főállattenyésztő csinálta, és a jó istennek se akartak eljárást indítani ellene, pedig néha nagyon szeretnek fikciózni. Ez a kurva birka nem jajong, ha berakják hátul a kocsiba. A malac visít, a tyúk kotkodácsol, a birka az csendben van. Mégis szépen ki lehetett deríteni, merre tűntek el, csak épp a járási kapitány fejébe került. Ma már nem lehet tudni, ki kivel van összefonódva. Amíg a hatalmat nem érinti, addig élnek ezek a kapcsolatok, amikor kockázatosná válik a dolog, akkor elfordulnak az illetőtől. Csak közben az egyszerű állampolgárnak megrendül a bizalma. Ha kétségek merülnek fel benne a téesz elnökével, a tanácsi vezetéssel, a pártvezetőkkel, a rendőrséggel, az igazságszolgáltatással szemben, akkor ez a négyszázharminc tag kiben bízson? Amikor csak zsíros kenyér volt, megosztottuk egymással, most a húst is elveszük a másiktól, mert a bizalom megrendülésével teret kapott az önzés, az emberek befelé fordulnak. Kilencven elnökből húszat ismerek, aki ellenáll, ezeket elkerülik, ezeknél nincs girlandos látogatás, nem tapsolnak nekik. Ahogy a társadalom aljasodik, egyre nehezebb fellépni az ilyen jelenségekkel szemben. Ki látja annak a következményeit, ami történik? Nem erre esküdtünk, nem erre hoztuk létre a szövetkezetet.

Az elnökök többsége - kétharmada - szerint ritkán kérnek tőle a befolyásos vezetők személyes szívességet, minden tizenegyedikről rendszeresen, minden negyediktől pedig sosem. Sok ez vagy kevés? Nincs olyan bolond, aki azt mondja, kevés a korrupció, szaporítani kéne! „Miután kategorikusan megtagadtam őket, leszoktak róla, de ez nekem iszonyúan sokba került” - írja egyikőjük, de ez sem mondható általánosnak. Kazinczi János (Ecseg) megbecsült elnökként ment nyugdíjba, pedig ezekben az ügyekben szokatlan szilárdságot tanúsított:

- Előfordult, hogy negyven dinnyét kifizettettem a párttitkárral, de kifizettettem a megyei titkárral is a tojasokat. Mondtam, rendben, ennyi az ára, ott a pénztár, fizesd be! Megrettent, és azt mondta, négyszáz helyett elég kétszáz is. Ennek a híre gyorsan elterjedt, és mivel egy gombostűt sem vittem el a téeszből, nem tudtak kikezdeni. Nemcsak betartottam, hanem be is tartattam az előírásokat. A szomszéd téeszből a járási vezetők elhordták a fát, a libatojást, amiért nem fizettek, mert állítólag nem kelt ki. Végrehajtó bizottsági ülés után szólt a járási első titkár, hogy kellene négyezer forint, mert jönnek a Központi Bizottságtól, és meg kell őket vendégelni. Mondtam, hogy megbeszélem a főkönyvelővel, és másnap bementünk a négyezer forinttal, hogy átadjuk a gazdasági osztály vezetőjének. Letettük elé az átvételi elismervényt: „Itt ird alá!” Azt mondta, hogy nem írja, menjünk Juhász elvtárshoz. Mentünk.

Mondtam neki, hogy hoztuk a négyezer forintot, itt írja alá. Mondta, így nem kell. Kifakadtam: a ti piszkos munkátokért én tartsam a hátam, a revizor rám mondja, hogy csalog? Így nem kaptok pénzt! - és rácsaptam az ajtót. Ennek híre ment a megyében, tőlem nem kértek semmit. Vigyázni kellett ezután, hogy szakmailag se tudjanak kikezdeni.

Az elnökök egyharmada vélekedik úgy, hogy ügyesen ki lehet a kérések elől térni, másik harmada szerint nem, a többiek hallgatnak, jobbára, mert tőlük nem kérnek ilyesmit (rájuk ezért nem is vonatkozott már ez a kérdés), néhányan pedig úgy hiszem, a téma kényessége miatt nem válaszoltak, jobb ezt még névtelenül is békén hagyni. A jövő elnökei - a már most is domináns agrárdiplomások - többsége (55 százaléka) úgy véli, nem utasítható vissza a kérés.

Jó lenne tudni, hogy merre tartunk: vajon fogynak vagy szaporodnak az elítélendő esetek? Az új elnökök negyede említi terhes teendői között a reprezentálást, az összeköttetések ápolását az ilyesmit kedvelő - jussként megkövetelő - vezetőkkel. Vagy egy másik adat: akik olyan közegben élnek, hogy úgy érzik, nem utasítható vissza a szívességekért, azok kétszer olyan erővel panaszkodnak a reprezentálásra, mint a többiek. Valószínű tehát, hogy elszaporodtak a társadalmilag elítélhető esetek, számuk elérte az újonnan kulcspozícióba kerülők ingerküszöbét. Elképzelhető az is, hogy az új gárdát jobban nyugtalanítja az eltérés a hirdetett erkölcsi normáktól. Mindenesetre e közmorált meghatározó tapasztalatok alapján is állítható, hogy a társadalom nem jobbul erkölcsileg.

De lássuk, az elnökök *értesülései szerint* milyen szívességet kérnek leggyakrabban? A kérdés óvatos megfogalmazása ellenére is az elnökök több mint a fele (53 százaléka) nem válaszolt, a nyugdíjasokat a szabad fogalmazás - a nyitott kérdés - még inkább elriasztotta, ám a válaszolók tapasztalatait aktivitástól függetlenül megegyeznek. Úgy rémlik, hogy a korrupció halhatatlan, szokásai alig változnak, öröklődnek generációkon, sőt társadalmakon át is.

„Hozzám ilyen kéréssel nem fordulnak” - válaszolja az egyik elnök, igaz, korábban a járási pártbizottság titkára volt. „Nem téma nálunk” - állítja kollégája, de a miértre nem tér ki. Más igen: „...mert elvből csinálják és a szocialista erkölcs nem engedi.” Bevallom szimpatikusabb, ha valaki azt írja: „Nem kívánok erre válaszolni.” Még akkor is szimpatikusabb, ha negyvenhárom éves diplomás az illető.

A szokásokat természetesen helye válogatja: „A mi szövetkezetünk nem tartozik azon gazdaságokhoz, amelyekről szívesen kérnek. Ott kérnek talán, ahol kevesebb a probléma, rendszeresen nyereséges a gazdaság... Nem tudom, mivel nekünk nincs építőbrigádunk, húsüzemünk, szeszfőzdénk, borászatunk, primőr zöldségünk, vadászházunk - csak gyümölcsösünk van, az is körte.”

A válaszok szerint sokféle potyázó van, nem csupán közhivatalnokok, funkcionáriusok, hanem azok is, akik a hiánygazdaság csapjainál állnak. Azt hiszem, minél távolabb tartja magát az illető az „aktustól”, annál veszélyesebb. Kivéve, ha nem is tud róla! Tanúja voltam például, hogy egy megyei vezető Pestre indult egy nagy emberhez névnapot köszönteni, s a biztonságból beszervezett második „beszerző” is befutott az ünnepeltnek szóló ajándékkal. Azóta sem jöttem rá, hogy lehetne bárkit megvédeni attól, hogy az ő nevére hivatkozva kunyoráljanak ezt-azt. Kirívó esetben az ilyesmi már nem is egy vezetőt járat le, hanem a politikát sározza.

Nyolc általánost végzett nyugdíjas elnök írta igen bölcsen a következőket: „A szívesség mindig tartalmaz valamilyenfajta kedvezményezettséget (például önköltségi ár). A felettes vezetők nagy része nem él ezzel a lehetőséggel, esetleg csak szorult helyzetben fordul ilyen megoldáshoz, az esetben is a hozzá legközelebb álló személyhez. Az ilyen szívességadás

mögött mindig megtalálható a szolgáltatást nyújtó megkülönböztetett támogatása és elismerése. Az esetek többségében nemcsak a személy, de a köz javára is érvényes ez a megállapítás. A kölcsönös szívességtévessel való visszaélés nem tekinthető általános jelenségnek, csak szórványosan érvényesül. Mindez nem zárja ki annak tényét, hogy bűncselekmények határát túllépő esetek is bizonyíthatók.”

A leghallgatagabbak a nyugdíj és a vezetői kibontakozás előtt állók: az 56 éven felüli és a 35 éven aluli elnökök. Mintha a felelethez való bátorsághoz is konvertálható végzettség kellene: a legnagyobb arányban a diplomások válaszolnak - minden második -, a legkisebb arányban a legfeljebb 8 általánost végzettek (ebben azonban, mint tudjuk életkor és aktivitásbeli különbség is szerepet játszik).

A válaszoló 183 elnök közül majdnem minden második - 44 százalék - azt jelezte: „Általában társadalmi munkát, iskola-, óvodaépítkezéshez fuvarozást, vagy megállapodáson, terven felüli hozzájárulást. Személyre szóló kérelemmel nem találkoztam. - Aztán amiről kevesebbet írnak (mármint a kényszerjellegéről): - A hatvanas évek elején a járási sportegyesületek támogatását kérték több esetben is.” Jellemző, hogy amint elfelejtettem hangsúlyozni, hogy csak személyes jellegű kérdések érdekelnek, a válaszolók rögtön kitértek a társadalmi „segítség” bizonyos különösségtől sem mentes típusainak a bemutatására.

Más kérdéssel kapcsolatban kiderült, hogy az elnökök a közös érdekét jobban veszélyeztető ügyben inkább választják a szembeszegülést, amikor viszont morális kibicsaklással találkoznak, bátortalanok, elnézők. Ez arra utal, hogy a kis ez-az kevesebbe kerül a téesznek, mintha egy visszautasított főnök mellőzi őket. Amíg a piaci viszonyok nem válnak dominánssá, amíg támogatást, hitelt, elismerést kapcsolatok révén is lehet szerezni, amíg a politika meghághatja a gazdasági törvényeket, addig ebben sem lesz változás. Az elnökök (és mások) olyasféle mentegetőzését, hogy az ilyen eseteknél nincs tanú, leleplezésük kockázatos, sőt reménytelen, inkább a gyöngék hangoztatják, akik nem is akarnak kitérni, mert maguk és/vagy közösségük számára előnyt akarnak szerezni. Ha egy elnöknek csak egyszer van annyi bátorsága, hogy megfizetteti a kuncsorálást, azt többször nem „zavarják”. Sedró János (Pilis) rendőrkapitány volt korábban, nem csoda, hogy amikor megjelent nála a járási titkár „segédje”, hogy a főnökének kellene tíz mázsa gülbaba, azt felelte, fizesse be az üzletükben és másnapra elkészítik. Érdekes mód így csak két mázsára volt szüksége: - Nem telt bele három hónap, jött ez az ember, hogy köszöni, amit vele tettem, mert most vizsgálják a megyétől, hogy mit kért és kapott a szövetkezetektől! - Egyébként az elnököknek elsősorban nem az első emberektől kell tartaniuk, hanem a „mitfárereiktől”. A kijáró fiúk tudnak a legtöbbet ártani is, mert hamis véleményt adnak arról, aki nekik nem tetszik, és ők ezt minden felelősség nélkül tehetik, aztán mire az elnök észreveszi, már el van áztatva. Elkecsereződésében vagy a gazdaságot hanyagolja el, vagy az egészsége megy rá, vagy magának is részes a közösből. Sok vezető azért nem mer nemet mondani, mert a gazdálkodásban sokszor kénytelen súrolni a törvényességet, és az ilyen esetekre könnyen azt lehet mondani, hogy nem fehér, hanem fekete.

Amikor az elnökvizsgálatnak ezekről a tapasztalatairól - főként a válaszokból összeállítva - cikket írtam az *Új Tükör*-ben, volt, aki úgy reagált, hogy bemocskolom e sikerágazat vezetőit. Írásom rágalmozásoktól sem mentes „vizsgálata” nemcsak arra terjedt ki, mi joga kérdezgettem az elnököket, s ki támogatta ezt az „ellenséges” kutatást, hanem személyemre (nézeteimre, magatartásomra) is. Akiket írásom irritált, nyilván szentnek és sérthetetlennek szeretnék látni az új társadalom elitjét. Mindenki ezt szeretné.

A *Közgazdasági lexikon* - az 1958-ban, vagyis az SZKP XX. kongresszusa után megjelent orosz kiadás magyar fordítása - *korruptió* címszó alatt a következőket írja: „- az állami hivatalnokok és a politikusok megvásárlása, megvesztegethetősége. A korruptió minden

kizsákmányoló társadalom jellemző sajátossága; az imperializmus korában különösen elterjedt a tőkés országokban. A burzsoá államgépezet és a tőkés monopóliumok egybenövése kedvező talajt teremt a korrupció virágzására. A tőkés országokban a korrupcióval összefüggő összes bűncselekmények (megvesztegetés, csalás, spekuláció stb.) rendszerint büntetlenül maradnak.” Ne feledjük, ekkor még az a nézet járta, hogy a kommunizmusban megszűnnek a bűncselekmények, sőt a fertőző betegség is. A korrupció másféle fertőzésnek tűnik, ezt mutatják a szovjet bíróságok ezzel kapcsolatos - nem egy esetben rangos állami hivatalnokokkal szemben hozott - ítéletei; az idézett közgazdasági mű mintha kiment volna a divatból. Az egy évvel később megjelent magyar értelmező szótár viszont még ebből a forrásból meríti példamondatát: „A korrupt kapitalista rendszer.”

Visszatérve jelenünkre, hiszem, hogy a társadalom véleményformáló többsége tisztában van vele, hogy a kollektív vezetés nem azonos a kollektív felelősséggel, és még kevésbé azonos a kollektív bűnösséggel. Ki meri azt állítani, hogy minden vezető korrupt? Aki elvakult. És ki meri azt állítani, hogy egyetlen vezető sem az? Aki tájékozatlan. A válaszok felcserélhetők, mert mindkét állítás hamis. Nem tudom, hány vámszedőt jelent a téeszek mintegy tizedének rendszeres szipolyozása. Valószínű, hogy a számításba jöhető gárda csekély hányada él vissza a beosztásával. Persze egy csöpp kátrány is tönkretesz egy hordó mézet, ezért is káros hallgatni vagy elhallgattatni.

Furcsa egyébként, hogy akik szemfényvesztő intaktságukban látszólag nem is tudják, mit jelent az a szó, hogy korrupció, ha egy elnök a bögyükbe kerül, nem a tejjhozamot vizsgálattatják nála, hanem nyomban a reprezentáció körül kezdik a szimatolást. Nagy Sándor (Balástya) ellen is felvetődött, hogy a repülőgéptartály, illetve a bontási anyag vásárlásakor pálinkával vesztegetett. Ő aztán bizonyította, az egyik helyre azért küldtek egy liter pálinkát, hogy dobják fel a kocsi a tartályt, ne kelljen miatta rakodókat vinni, a szegedi tanácsiak meg nem a bontási anyagért, hanem azért kértek öt liter pálinkát, mert egy autóbusz külföldi vendég érkezett.

Minden harmadik válaszoló (vagyis minden hatodik elnök) jelezte, hogy a főnökök olcsóbban vagy ingyen kérnek a téesz áruiból. Itt már sikosodik a pálya. A válaszok finom átmenetei érzékeltetni fogják: milyen nehéz a közélet romlottsága ellen kívülről - ha úgy tetszik, „rendőrrel” - hadakozni, esetenként még azt is nehéz megmondani, hogy itt álljon meg a menet! (Érzékeltetésül: megyei vezető bontási téglát vesz, kifizeti. Kifogástalanul járt el? Igen. Csakhogy az ott dolgozók közül kétszázan jelentkeztek az olcsó tégláért, s közülük csak ötvennek jutott meg a megyei vezetőnek. Kifogástalanul járt hát el? Nem, visszaélt a hatalmával.)

„A kérdések legtöbbje a kereskedelmi hiányokra vezethető vissza... Gyakori a soronkívüliség kérése, amit megértek, mert szervezeteink sokszor nehezen reagálnak az igényekre... A szívesség általában az elintézésben van, mert rendszeresen fizetnek... Pálinkafőzésnél pontos időt, gyümölcsfáinak szakszerű metszését, mindezt térítés ellenében - csak ami törvényes és másnak is megtenném.”

Az törvényes, hogy a főnöknek, az osztálytársunknak, a szomszédnak „pontos időt” adunk, adnak, az viszont nem „törvényes”, hogy ezt a csekélységet minden ügyfél megkapja. Vagy a hiány társadalmában épp ez a „törvényes”? A hiányért mindenki adózik, ezért kézfeltartással is hajlandó legalizálni a kenő- és kapcsolati pénzeket. A hiány tehát erkölcsileg is bomlaszt, de prédikációval, határozattal, törvénnyel és vicinális reformokkal is csak szélmalomharcot lehet folytatni ellene.

„Működési időm alatt nagyon jó kapcsolatom volt a vállalatokkal, felsőbb vezetőimmel (tanács, párt), szívességet elég ritkán kértek. Legtöbb esetben abban merült ki, hogy a helyi téglagyárból a Tüzép Vállalatnál befizetett téglát megkapják, és térítés ellenében befuvározzuk.” Mondhatnám, tiszta, mint a vakart hal, de elég egy kis vigyázatlanság, és a vakarásból nyúzás lesz: „Rendkívüli fuvarokat (más munkából kellett kivenni).”

„Általában készpénzért csekélyiségeket.”

„Általában kiegyenlítésre kerülnek - kedvezménnyel és méltányos áron.”

„Általában reklámként a terményeinkből.”

„Vagy vásárolnak valamit, vagy elvárnak.”

„Minta érték nélkül.”

Barátom a szememre vetette, hogy merek morális kérdésekről írni, amikor az egyik ruhagyárban a dolgozóknak fenntartott üzletben vettem exportból visszamaradt öltönyt magamnak. Hamarosan egy társasutazáson MALÉV-táskás kollégával kerültem egy szobába. Lenyűgözve figyeltem kicsomagolását: minden útra hozott darabon embléma volt, csupán a férfiasságát nem jegyezte ajándékozó cég. Ahogy én ebben a látványban megtaláltam a feloldozást, ugyanúgy találhat mindenki felmentést nyújtó - az övénél súlyosabb - esetet. Nem ehhez kívánok segítséget adni: „Kis mennyiségű almát vesznek a tsz-től (20-40 kg), a szívesség annyi, hogy a minőség jobb, de mindig fizetnek... Családi ünnepekhez nem nagy értékű virág, ital, tárgy stb. »De a számlát küldjed ám!« (én nem küldöm)... Egy polc, egy láda, egy kis faanyag, egy kis fuvar és nem mondják, hogy ingyen... A tsz-ben levő anyagokból (palánta, kavics, homok stb.), de azokat a legtöbb esetben fizetik, legfeljebb 3 m³ helyett 4,5 m² lesz a kocsin. Van olyan vezető is, aki, ha nem kínálják meg pálinkával, kér, de van olyan is (ez a kevesebb), aki mindent megtérít, amit elvisz... Apró anyagi előnyöket, például ocsút, úgyis tudják, hogy búza lesz belőle... Ez kimeríthetetlenül széles skála. Vannak közöttük hivatalosan adható, kijárható előnyök, de nagyon sok az olyan kérelem, amelyik nem éppen sportszerű. Ezeket főleg a tsz-en kívüli »elvtársak« igénylik, illetve várják el, mint például egy kis trágya a hétvégi telekre, ünnepi alkalmakra birkahús, fuvar, a gyerekek elhelyezése valami jó munkakörbe stb... stb. Tisztelem azokat, akik legalább - ha ilyesmit kérnek - megkísérlik kifizetni, de nem ez a jellemző.”

Nincs az a kaleidoszkóp, amelyik ilyen változatos képet mutat, és nincs az a kereskedelmi és szolgáltató központ a világon, amelyikhez ennyiféle igény fut be!

A kívánságok másik szülője „Attól függ, mivel foglalkozik szabad idejében az illető... Akiknek hétvégi telkük van, minimális áron facsemetéket, ajtótokokat, falépcsőt és falburkolatnak valót vásároltak... Hobbihoz szükséges apróbb tárgyak, eszközök, növényvédő szerek... Legtöbb esetben, ha baromfi vagy más állattal rendelkeztek, takarmányjuttatást a tagokkal azonos, azaz kedvezményes áron.”

Külön misét érdemelne az a „szívesség”, ami azzal a kérdéssel kezdődik: „Lehet-e vadászni?” Vagy ahogy egy másik elnök fogalmazza: „Vadásztatás, egy kis kiruccanás megszervezése...” (Az ilyen alkalmakkor elpöfögtetett közbenzinből jó néhány haza-„furikázó” elnök lecsukását is meg lehetett volna spórolni!) Kevesebbet megénekel, talán ezért is sokkal ártatlanabbnak vélt foglalatosság a horgászat. Ami persze önmagában az is, nagyszerű időtöltés, sport, feltéve, ha nem kivételezettek üzik halastóban. Láttam olyan „zártkörű” horgásztavat, amit talajjavításra adott állami pénzből *kellett* az elnöknek csináltatnia.

Bár gyakori téma a reprezentáció, mélysége és szélessége nincs még feltárva. Sok mulatozó téveszelnökről olvastam, hallottam, de alig emlékszem néhány írásra, amelyik azokról a

vezetőkről szólt, akiket többek között ők látnak el - félig-meddig kötelezően - mennyei manna kivételével mindennel. Magam is tanúsíthatom, milyen szép számmal akadnak nem is kiemelkedően honorált vezetők, akik hivatali szobájában a jó ismerősök mindig kaphatnak bort, pálinkát, s érdekes módon mindig csak olyan fajtát, amelyet a közeli üzem készít. Enyhén szólva groteszk, amikor valaki dörgedelmet intéz, mondjuk, a téeszelnökökhöz, hogy így a reprezentáció, meg úgy a reprezentáció, s az értekezlet végén kéri egyikőjüket, hogy maradjon egy kicsit, s elsorolja, mire lenne szüksége: „Üres demizsonok kicserélése telire... Saját vendégeik vendéglátási költségeinek a lerendezését... Saját reprezentációjuk hiánya miatt hivatali vendéglátáshoz italt kérnek, ebédet, esetleg ajándékot.” Az egyik elnök nemes egyszerűséggel azt válaszolta: „Italjuttatás.” Gondolom, ez nem afféle történelmi aktus, mint a földjuttatás volt.

Aranyérmes bora van annak a téesznek, amelynek fiatal elnökét megkértem, mondaná el, miként, miből adja az „italjuttatást”: - Esetenként mi is kapjuk az üzenetet, hogy vendégem van, küldjél be tíz liter bort, karácsonykor is sok mindenkinek illik néhány litert juttatni. Meg vagyok róla győződve, hogy ezek befolyásolják a velünk kapcsolatos döntéseket. Ismert az anyagellátás is, a vezetők reprezentációjának a nagy része erre megy el, kurrens cikkekért primőröket is adunk. Alapvető „devizánk” persze az aranyérmes bor. Azt mondjuk, hogy tíz hektóval kevesebb a hozam, egy boros téeszben, hat-hétezer hektónál ez nem mennyiség.

A kormányzat illetékesei lehet, hogy büszkék a reprezentáció megtakarításaira, a puritánság (gördülő) forintjaira, dicsőségükben szívesen osztoznak az elnökökig fellelhető vezetők, és az elnökök jó része is megértő, ha mértékkel sarcolják: így mégiscsak könnyebb jó pontot szerezni, mint munkával, vagyis így jó, ahogy van.

Békés megyében a teszöv munkatársától hallottam: - A mi elnökeink védettek, mert kukoricát, disznót vagy tehenet nem szokás kérni. Itt még anyagot sem kunyerálhat, mert fa sincs. - Kétérdésemre aztán hozzátette: - Hogy a telkét szántsa fel, húzzák fel a házát, ilyesmi előfordul, de igazából mintha csak a hetvenes évek vége óta, mert mi mindenben lemaradunk. - Tőle hallottam, hogy a megyében azt szokták bentről ki, fönről le üzeni: „Küldjete már be egy lámpást!” - azaz egy üveg pálinkát. Láttuk, másutt „mintát” kérnek ebből-abból. Vagyis nyelvi sajátossága, hogy ne mondjam bája is van ennek a világnak. Nem lévén nyelvész, engem az izgat inkább, hogy milyen utakat világít meg ez a lámpás.

Minden fals eset gyöngíti a szabályt, a reprezentációra vonatkozó szabályt, a vezetők példamutatására vonatkozó szabályt stb. Kivételek persze mindig voltak, szükséges is, hogy legyenek, a kérdés azt hiszem, nem annyira a mérték - hisz egy mértéken túl a kivétel már nem kivétel többé -, hanem az érték, és a kivételezett helyértéke.

Kiváltságot élvezni mindenki szeret, ez növeli az ember presztízsét, önbizalmát. A csak nekem szóló kézfogás, levél, megbecsülés, akkor értékes igazán, ha egyedi voltomat, teljesítményemet ismeri el. A társadalom elfogadja az egy csoportba tartozók előjogát (pl. vasutasok szabadjegye), még a pénzzel szerzett kiváltságot (pl. „a fodrászom”), sőt a hatalommal szerzett kivételezettségét is - bizonyos határig. A nagy helyértékű emberek - az elit - kiváltsága külön téma. Ahogy az esztergályosnak lehet többmilliós esztergája, azt hiszem, ugyanúgy természetes mindenki számára, hogy a vezetőnek külön irodája, fontosságának megfelelő munkaeszközei, például gépkocsija, esetleg sofőrje is van, de az már irritálja a közvéleményt, ha a kocsit negyven kilométerre megy „ingyen” dinnyéért, vagy ha a gyereket hordja az iskolába. A jobb lakás, a villa csak a mi körülményeink között természetes (van, ahol megfizetik az értelmiségi, a vezetői munkát, és a lakását mindenki maga intézi), de ha ezt a lakást bagóért megveszi vagy átjátssza a családtagjainak, az már elfogadhatatlan. És ezzel megint témánk egyik sarkalatos pontjánál vagyunk: a kiváltság egyik szülője az említett munkakörök

itt-ott már nevetséges díjazása. Miféle értékrend az, amelyikben a miniszter alig keres többet a kabinosnál? Volt idő, amikor bizonyos körök külön boltban vásárolhattak, mára ez majdnem teljes egészében megszűnt. Az értékek torzulása intézményesen nyomorítja a közerkölcsöt, mert különjuttatásokkal próbál korrigálni. Meghatározták, hogy ki kaphat állami lakást (pl. 2500 forint jövedelem fejenként) - plusz a kiváltságosok. A példabeli miniszter a kiutalt villához a példabeli kabinos - és szándékosan nem a csepeli munkás - tízévi jövedelmével juthat hozzá. Miért jobb ez a porhintés a jövedelmekkel, mintha ötször ennyit fizetnének a „miniszternek”? Ez az „egyenlőség” szemfényvesztése, és nem más!

Az elit kiváltsága elsősorban nem azért érdemel különleges figyelmet, hogy mit szólnak hozzá az emberek - bár a néphatalomban ez sem lehet utolsó szempont -, hanem azért, mert növeli a kivételezettség érzetét, tudatosítja, hogy „nekem ez jár”, sőt a gyengébbekben azt is, hogy „én mindent megengedhetek magamnak”, pedig a morális fedezet a hatalomgyakorlás aranytartáléka. A kivételezettség nem pusztán morálisan rombol, hanem csökkenti a kiváltságosok tisztánlátását is. Biztosak lehetünk benne, ha az elit csúcsát nem kötötték volna össze külön telefonhálózattal (K-vonal, M-vonal, rádiótelefon), nem vált volna bűnösen elhanyagolttá a hazai telefonhálózat. Nálunk az elit többsége közösségébe simuló életvitelű, ezért sem adhatunk felmentést a talpnyalóknak sem, ha egy szilveszteri összejövetelen, „véletlenségből” a magas rangú vendég unokájával nyeretik meg a malacot, a nagypapa pedig megkéri a jelen lévő téeszelnököt, ugyan hizlalják meg még ennivalóbbra a malackát. Életemet tenném rá, nincs az a sertésvész, amelyik ezt a jószágot el tudná pusztítani.

A nagypapáról jut eszembe az a sok általam látott égetni való feleség, aki kivagyiságból megalázó helyzetekbe, kapzsiságra, korrumpálódásra kényszerítette kiemelkedő posztján álló szerény férjét. Külön téma lenne ez is, így most csak egy idevágó példát említek, egyik elnök sofőrjének szavaival: - Egy májas libát kellett vinnem húsvétra a nagyfőnök lakására. A „nagysasszony” összecsapta a kezét: „Jaj, a mi hűtőnk már tele van, nem vinné el, fiatalember, a fiamékhoz?” Igent mondtam, a k... anyját, és mehettem kétszáz kilométerre, Egerbe!

Talán egyetlen vezetőnek sem meglepetés, ha tőle „személyi ügyben kérnek közbenjárást”. Értjük azt is, hogy mit jelent: „Hozzá tartozójuk valamilyen formában való segítése.” S az „iskolai felvétel”? Ezt csupán egy elnök említette - feltehető, hogy ilyesmit inkább ők kérnek: a kapcsolatok világában maga a kapcsolat is árucikk, te adod a te kapcsolatodat, én az enyémet, te felvéteted a lányomat az egyetemre, tőlem megkapod a téesz üdülőjének a kulcsát.

És ha már az oktatás szóba került, megemlítem, nem ritka az a téesz, ahol az elnök érettségije, diplomája árát a közös állta a tanároknak adott háztájival, vadásztatással, hízókkal. Mondják, hajdan így került a makói téeszekbe több technikumi oklevél. De miért a csóró pedagógusok lennének a kivételek, akik nem szerepelnek ezen a palettán?

„Anyagi helyzetük javítására (de legalább szinten tartására) vonatkozó kérelmek - írja az egyik elnök. Lehet, hogy az életszínvonal szinten tartása azért nem sikerült 1980-85 között országosan elérni, mert voltak ügyetlenebbek, akik nem kérhettek: - Önköltségi, nagyker áron történő beszerzést, e lánc folyamatába beépült emberek szívességét honorálandó ajándékot... Kivételes kiszolgálást kurrens árukból, kedvezményes építőipari kapacitást.”

Mindezek után nem csoda, ha egy elnök Arany János soraival válaszolt arra, hogy mit kérnek a felettesei: „Vadat és halat s mi jó falat...”, és felsorolta jóformán az egész listát, sőt a végére még egy unikumot is biggyesztett: „újság, napilap, könyvrendelések számának emelése stb.” (Így lehet hajmeresztő kiadványokat elsózni, érdemeket szerezni, papírt pocskolni.)

„Azok a vezetők, akik a tsz sorsát döntően befolyásoló intézkedést tettek, egy idő után benyújtják a számlát. Ez nem mindig anyagi jellegű, inkább annak megkövetelése, hogy az elnök

teljes aláíratot nyilvánítson velük szemben, hogy ne tegyen olyat, amit ők nem helyeselnek. Az ilyen elnököktől elvárják, hogy jutányosan adjanak nekik a tsz termékeiből, és szolgáltatásaik előnyeiből is részesedni akarnak. A rokonaikat, ismerőseiket jó munkahelyre helyezze el. A nem elvtelen kéréseket ki lehet elégíteni, mindig *a mérték* a fontos. (Valaki elhelyezéséből például nem származhat az illetőnek fizetési előnye is.)”

A különböző időpontban választott elnökök válaszainak eltérése szerint vagy az 1969 óta választott elnökök bátrabbak - s akkor örülj, szív -, vagy azóta nőtt a szívességkéréstől elválaszthatatlan korrupció súlya. Azt hiszem, valahol e két véglet között lehet az igazság: romlott a morális tartás, és nőtt az ellenérzés is. Az 1969 előtt választott elnökök többsége ezért (is) hallgat, a később választottak többsége pedig emiatt szól erről a témáról. A szembe-tűnő cezura felveti a reform „bíráló” által előszeretettel emlegetett vádat, miszerint a centrális irányítás fellazítása morális veszélyekkel (is) jár. Nem zárható ki ez sem, minden gyógymód-nak lehetnek kedvezőtlen mellékhatásai is, de a beteg életét hasmenés és fejfájás árán is meg kell menteni. Ha valós az összefüggés a gazdasági reform és a morális romlás között, a tünet akkor sem cáfolhatja, hogy reform és jövő szinonim fogalmak.

Tudjuk, hogy nagyjából 1973-tól kezdődően konzervatív nézetek kerültek előtérbe, számos intézkedés történt a központi irányítás erősítésére. Úgy tűnik, hogy mindez a morális helyzetet nem befolyásolta, sőt a legdrasztikusabb - mondhatni, rendőrségi, bírósági hatáskörbe tartozó - szívességkérések (olcsó telek, háztáji) több mint feléről az ebben az időszakban választott elnökök számoltak be. Vajon mi lehet ennek az oka? A fellendülő építési kedv, netán az, hogy a konzervatív szigornak nem volt ideje, hogy „áldásos tevékenységét” kibontakoztassa? Pontosabbnak vélem, hogy a morális bomlással gyanúsított reform majdnem napjainkig erősen féloldalas volt, csak a gazdaságot érintette, a politikai és társadalmi életet viszont alig-alig. Nem a még mindig újszülött reform megtagadásán, visszavonásán át juthatunk tehát előre - akár morálisan is -, hanem csak ennek kiterjesztésén át.

Aki igazán ügyes, az a saját érdekét a közérdekhez kapcsolja, vagy annak álcázza. A „köznek is - magamnak is” típusba sorolható a kérések hatoda-hetede. Amikor az egyik téesz vezérkara azon töprengett, hogy elvállalja-e a felkínált algériai munkát, lelkes megyei vezetőjük biztatta őket - bátraké a világ, kockáztatni kell stb. -, majd később elszólta magát, vállalják a munkát azért is, mert „ott még nem jártam”.

„Személygépkocsi, terepjáró és autóbusz térítés nélküli igénybevétele legtöbbször szórakozási igényeik kielégítésére stb. stb... Külföldi és belföldi utazásokhoz autóbust, alkalomadtán személygépkocsit... vendégeik fogadása, ünnepeik (sic!) anyagi megsegítése... Olyan dolgokra kell gondolni, amiben mások is gyönyörűségüket lelik, pl. vendégek fogadása, ami jó a szövetkezetnek, jó a városnak, de jó személy szerint mindenkinek. A pénzt a szövetkezet reprezentációs alapjára könyveljük. A soron kívüli ügyintézés megszokott, de a szolgáltatásért maradéktalanul számlázunk. - Van ahol más a szokás: - ...különböző delegációkat kell vendégül látni a tsz pénzéből, italokat, ajándékokat kell adni magasabb vezetőknek, akiknek azt továbbítják.” Sok elnök rájött, mi mindenre lehet jó egy vendéglő, ahol illik néhány specialitást tartani - esetleg a helyi (főnöki) ízlésnek megfelelő specialitást -, jó ha van egy avatatlan pillantásoktól óvó szeparé, ahol nyugodtan lehet, mondjuk, ultizni, ha épp arra van „fizető-képes kereslet”.

A magyaros vendégszeretet és vidéke tele van képmutatással, csalással. Csak a legtisztessége-sebb csúcsot említem: külföldi miniszter, ötagú delegáció, vidéki látogatás. A vendégek ebédjére elszámolható hétszáz forint fejenként. Ezért már - vagy még - nem kell talponállóba vinni őket. De mi legyen azzal, aki Pestről kíséri, meg a két tolmáccsal, a gépkocsivezetőkről nem is beszélve? „Meg kell szervezni, elvtársak!” És megszervezik. Szólnak például a téesz-

elnöknek, hogy ebéd kellene. És lesz ebéd húsz főre, mert közben már csatlakoztak a megyei és városi vezetők is. A számla hátuljára az óvatos elnök rávezeti, hogy ki volt a vendég, s amikor a népi ellenőrök és a rendőrök vizsgálódnak, illetlenül felfröcsög azokat a számlákat, amelyek hátulján például a megyei első titkár neve áll. Ha az elnök „olyan”, akkor harminc ebédet írat a számlára, akkor... Nem folytatom, részben, mert mindenki tudja a folytatást, részben, mert még azt hiheti valaki, hogy a legjobb mindenkivel szemben bizalmatlannak lenni, holott épp az ellenkezőjére lenne szükség: akire százmilliókat bízunk, az költhessen el húsz ebédre is pénzt! Nem utolsósorban pedig, ha a kormányé a vendég, akkor ő fizessen mindent, ha a megyéé, akkor ő.

A szívességgérés nem függ a szervezet nagyságától, sőt nyereségétől sem, úgy tűnik, aki kér, az a koldustól is kér: mivel ilyen helyen kevésbé van más, tőlük inkább földet kérnek; háztáji, olcsó telket. Ezen „kemény” szívességeket a nyilatkozó elnökök majdnem tizede említette, többnyire gyengébben gazdálkodó szervezetek elnökei. (Nem zárnám ki annak a lehetőségét sem, hogy néhány harmatgyöngye szervezet vezetője azért adózik, hogy elnök maradjon.) A variáció csekély - háztáji vagy olcsó telek -, így az erről szóló válaszok inkább abban különböznek, hogy mi kerül még melléjük: „Földügyek intézése (földcsere), tanyavásárlásban segítség, gépi művelések... Természetbeni ajándékok (hús, bor stb.), reprezentálás, kistermelésbe történő bekapcsolódásuk. - Ugye, milyen szende megfogalmazás? Nem így a következő: - Anyagi előnyöket akarnak élvezni, teljesítmény nélküli elismerést várnak, munkahely-lehetőséget kis igénybevétellel, üdülővezetben telekjuttatás stb.”

És végül egy kicsit össze is foglalva, mit kérnek az elnököktől: „Mindent. (Építőanyag: megyei pb első titkár! - »nyugdíjazták«), fuvar, kerttelepítés, műtrágya, hús, minden gyümölcs, ami terem, pálinka, ivászatok rendezése, munka (metszés, építés, tatarozás, favágás!), és minden ajándékot elfogadnak. A rokonaik alkalmazása napirenden van, de veszedelmes ügy, nem lehet majd mit kezdeni velük, dolgozni nem fognak, fegyelmezni, kirúgni lehetetlen őket. Új divat a megyében a politikai és állami irányítás dolgozóinak háztáji földet mérni. Kéthárom téveszben mindenről gondoskodnak, csak a pénzfelvétel nehéz kötelességére kéri meg az illetőt, és ő néha kevesli...”

Azon elnökök nevezik inkább nevén a gyereket, és említik a keményebb szívességek nagy részét, akik szerint nem szabad ellenkezni a felsőbb szervekkel (ha sokáig a téesz élén akar maradni), és akik azt vallják, hogy a szervezet számára előnyösebb a jó kapcsolat, mint az ő szakmai tudása. Vagyis az elnökök egy része kielégíti a főnökök kívánságát, de megjegyzi: alkalmazkodik a „rendhez”, de ezért gyűlöli talán még magát is.

„A korrupció mélyen az irányításunkba ivódott” - írta az egyik elnök. Jó is lenne, ha csak az irányítás, és nem a társadalom lenne fertőzött vele, mert akkor legalább utánpótlása kétes lenne. Már barlanglakó ősrünk is meg akarta vesztegetni az égi hatalmat, áldozatot mutatott be neki, hogy adjon (vagy ne adjon) esőt. Felsőbbséghez fűződő kapcsolatába feltehetően a földi viszonyokat ültette át, társadalmi létezését kísérő jelenségről van hát szó.

Ha ebben a részben nem sikerült elég egyértelműen fogalmaznom, akkor végezetül kimondom: azért, mert téeszelnökök véleménye alapján írtam a korrupcióról, nem ők a főszereplők, hanem maga a megvesztegetés, az értékrendet és erkölcsöt figyelmen kívül hagyó kapcsolatrendszer. Akkor sem az elnökökről kívántam elsődlegesen szólni, ha tudom, közülük is sok megéri a pénzét, amikor valami magtári söpredéket kérnek tőle, ő két zsák búzát ad. Nem róluk szólok akkor sem, ha esetenként ők ülnek a vádlottak padján. Megbélyegezték például az egyik napilapban egy elnököt, mert megvendégeléssel, kenéssel adott túl a téesz almahegyén. A dorgálás, persze, jogos, csak épp igen egyoldalú, ha a másik fél említetlen marad. Több híres, hírhedt elnöki pert tanulmányoztam mostanában. Sok „féloldalas” volt közöttük

is: elhallgatták benne ezeket a kapcsolatokat. Ahol szóba kerültek, ott sem idézték be legalább tanúként azokat a vezetőket, akik például fillérekért megvették a balatoni telkeket - pedig őket könnyebb lett volna megtalálni, mint a vándor kútfúrót, aki jogtalanul, de a hivatalos ajánlat harmadáért fűrt a téesznek kutat. (Mondom: a harmadáért!)

Mindezekkel arra a közismert tényre szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a korrupcióhoz legkevesebb két ember kell, s ha az egyiket elítélik, nem tanácsos elengedni a másikat. Persze egyszerű lenne az egész, ha szigorúbb vagy kivételt nem ismerő bűnüldözéssel elviselhetőbb szintre lehetne szorítani ezeket a praktikákat. Elsődlegesen nem „keménységre” van szükség a korrupcióval szemben (az esetleg többet árt, mint használ - lásd Hankiss Elemér: *A korrupció*), hanem a hiány szűkítésére, az atyáskodó, jóindulatú hatalmi viszonyok erőteljesebb demokratizálására, a munka szerinti értékrend helyreállítására, valódi közellenőrzésre.

AZ ÁLDOZAT

Aki elvállalja az elnökséget, az tudja, hogy életének egy része kiesik, hogy testéből és lelkéből is ide kell tenni egy darabot.

(Kiss Gyula, volt sümegi elnök)

A téeszelnök, akárcsak a tábornok: férfi. Akad ugyan közöttük - mármint az elnökök között - mutatóban néhány nő is, de arányuk egy százalék körüli (legfeljebb 10-15 elnöknő van), gondjaik tehát férfigondok. Persze az elithez tartozás tekintéllyel, örömmel, kivételezett-séggel is jár, ám a vezetőnek beszűkül a magánélete, többé-kevésbé elszakad a szűkebb és tágabb értelemben vett családtól (rokonságtól), barátságainak egy része is némi mellékízt kap, amit megint csak a végpont érzékeltet a legjobban: amikor a vezető kikerül az elitből, alig tudja elviselni a súlytalanságot. Az még istenes, ha jó magas nyugdíjért a körzeti pártszervezetben szidja a rendszert - mert ez az egyetlen hely, ahol még meghallgatják -, de az sem ritka, hogy elkeseredésében ezt az ajtót is becsapja: kilép a pártból.

Elnöki áldozat? És a feleség, a gyerekek, a szerető, a barát áldozata és feláldozása?

SERTÉSGONDOZÓBÓL FIRST LADY?

A vezető nemcsak férfi, hanem házas ember is, sőt, ahogy mondani szokás, rendezett családi életet él. Erre a háttérre szüksége van a kiemelkedéshez, elvárják tőle jelölői, választói, és ha kibillen belőle, annyira a figyelem előterében áll, hogy már az is újabb házasságba tereli. Mindez fokozottan érvényes a jobbára falusi környezetben élő elnökökre, akik között az általam vizsgált körben mindössze egyetlen nőtlen akadt és négy elvált, így - mivel a kilenc özvegy mind nyugdíjas - nyugodtan állítható, hogy az aktív elnökök házasságban élnek (99 százalék).

A válást elítélő tradíció erejét, ugyanakkor tévesztését mutatja, hogy a paraszti elnökök mindössze két százaléka vált korábban, a paraszti származásúak körében háromszor, a nem paraszti származásúak között pedig kilenceszer ennyien. (A megkérdezettek hét százaléka vált, ebből ketten kétszer, egy elnök háromszor. A válások fele az ötvenévesnél fiatalabb elnökök körére jut, és a váltak háromnegyede diplomás. A nem helybeliek között kétszerre gyakoribb a válás, mint a helybeli elnökök között.)

Az új házasságokban a házastársak végzettsége meghaladja az átlagot - többnyire a szokásoknak megfelelően egy szinttel kisebb az elnök végzettségénél -, de előfordul diplomás elnök, nyolc általánost végzett második feleség is (16 százalék), vagyis az adatok nem zárják ki az elnök-titkárnő románcot. De kár lenne azt hinni, hogy akár ez is egyszerű kézlegyintéssel elintézhető ügy. Még akkor sem az, ha mindnyájunkhoz hasonlóan például L. is a saját szemszögéből meséli a történetét, miként vette el feleségül másodjára a titkárnőjét:

- Az első feleségem csak saját szűk kis világában mozgott, néha esetleg tetszelgett az elnökné szerepében, de munkát nem vállalt. Nem tudta felfogni, mivel jár az elnökség, nem volt partnerem. Még ha nem is vagyok angyal, a viselkedésemmel nem szolgáltattam rá okot, hogy megbolondítson a féltékenységgel: a végén már csak a téeszben éreztem jól magam. Talán másként alakul minden, ha elment volna dolgozni. Amikor aztán lányaink férjhez mentek, az

ellentétek szétrobbantottak bennünket. Véletlen, hogy a titkárnőm lett a második feleségem, neki nem volt szerepe a válásban, ami nem viselt volna meg ennyire, ha hamarabb elhatározom magam. Amikor belefásultam a vegzaturába, elköltöztem hazulról. Párttitkárunk botrányos nőügyei miatt vesztette el korábbi pozícióját, és nekem törlesztett, a rendezetlen családi élet miatt pártfegyelmet kaptam. Szerepe volt benne első feleségemnek is, aki szaladgált fűhöz-fához, válni sem akart, végül lefizettem: otthagytam neki a házat, sőt vállaltam, hogy kap háromezer forint asszonytartást. A feleség, a válás, a párttitkár, a fegyelmi oda vezetett, hogy összeestem a téeszben. Amíg a klinikán voltam, pénzügyi revíziót tartottak, a szigorú jegyzőkönyvből rádöbrentem, nem megy tovább. Kérésemre idő előtt elengedtek nyugdíjba, de már ez is idő után lehetett, mert az engedéllyel együtt jött az agyvérzés is, az egyik oldalam teljesen megbénult. Itt a betegség, a nyugdíj és a háromezer forint asszonytartás is, nem tudom, mi lesz.

Barátom, K. Gy. kérdezte, vannak-e zsidó elnökök. Válaszul széttártam a kezem. Névsorukból semmi sem derül ki. Beszéltem legalább száz elnökkel, és közülük S. O.-n kívül L. említette, hogy édesapja zsidó volt, kereskedősegéd, aki a háborúban munkaszolgálatosként eltűnt. Nem hiszem, hogy bármi jelentősége is lenne annak, hogy az elnökök között találhatók-e zsidók (katolikusok, nemzetiségiek stb.) vagy sem, mégis megemlítettem, mert ez a tény segít megérteni L. szokványosnak tűnő történetét. Kamasz volt, amikor a nagymamát elvitték a bácsalmási gettóba, s ők - bár el tudták volna bújtatni -, engedték, „hiszen csak dolgozni viszik”. A kamasz L. akkor döbrent rá, hogy becsapták őket, amikor pajtásaival a templomtoronyból megleste, hogy a nyilasok és az SS-ruhába öltözött volksbundisták miként „dolgoztatják” a gettóbelieket, hogy például S. doktor világszép lányát megerőszakolták és átdobták a három méter magas kerítésen. Nemsoká L. keresztény édesanyját is internálták, de csodával határos módon megszökött, és összeismerkedett egy nála tíz évvel fiatalabb katonával. Az apjukat nagyon szerető L. testvéreket szíven ütötte a szökött mama és a szökött katona románca, majd házassága, s amint lehetett, mindketten elmenekültek hazulról: rendkívül korán házasságot kötöttek. Jellemző, hogy L. húga ugyanakkor született, amikor édesanyjuk világra hozta féltestvérüket. Nem túlzok tehát, ha azt mondom, L. válásába belejátszott a történelem is.

Azt hiszem, B. az elnökök között a bajnok a válásban, 1984-ben - nyugdíjasként - a negyedik házasságánál tartott. Jó ismerője, a városi tanács elnöke csak legyint rá: - Más talán tízszer ennyit kamatyolt összevissza, de ez mind elvette, sőt házzal, lakással ki is stafírozta őket, akár hajdan a gróf. Az első válása volt a legvisszhangosabb, az asszony nem akarta veszni hagyni a rangot, gyerekek is voltak, sírt a nyakamon, de a megyénél is, végül B. pártfegyelmet kapott. Két év múlva váltak, B. nyomban elvette a cukrászlányt. Ez se tudott „vele fejlődni”, mert az elnök a baromfitelepen találkozott egy szép özvegygel. Még a brigádvezető is féltékeny volt az elnökre, annyit érdeklődött az asszony iránt. Nagy dumája volt: „Én vagyok a megye legnagyobb gazdaságának a vezetője, meghatározó egyéniség!” - amit később a második asszony mesélt el nekem erről a lator trubadúrról, de előbb berontott hozzám B., hogy szerelmes, és válik. Kértem, csihadjon, ha diszkrét az özvegy, legyen vele jóba, s gondolja meg, mit tesz, mit mond, mert a nyakába akasztanak egy újabb fegyelmet. A vébén aztán kijátszotta, hogy kiokosítottam, hogyan kell válni! De tartotta magát a tanácsaimhoz. Sőt! Harmadik esküvőjét az asszonyka falujában rendezték és, hogy ne tudjunk róla, B. beteget jelentett. Táviratot küldtem nekik, megkérve az anyakönyvvezetőt, hogy a kézfogáskor adja át. B. majd' hanyatt esett, de a vadászvacsorán már az asztalfőre ültette az új asszonyt, hadd lássa mindenki. Néhány hónap múlva az asszony az ágyban találta a férjét egy új nővel. A válás után B. élt egy kicsit az első feleségével, majd a másodikkal, aztán elvette újból a harmadikat. Mindegyik visszamenne hozzá, B. ilyen „bonviván”. A mezőgazdaság egyik esetben sem dőlt össze, de észre lehetett venni mindegyik ügyet a szövetkezeten.

Az egyik tiszántúli járásban több jó téeszelnök volt, mint sok megyében, talán ezért is merészelt - szeretett volna? - a járási vezetés a hölgyekkel foglalatostkodó elnökökkel együtt bekukkantani a szoknyák alá. J. - jelöljük így - olyan ragyogó vezető volt, hogy téeszére szánt szándékkal sem lehetett rosszat mondani. Az értelmes paraszti elnököt önképzése folytán a megyei tanács vezető testületébe is beválasztották, ám amikor rebesgetni kezdték viszonyát a tejcsarnokossal, meg amikor nagy házából átköltözött szerelme kis házába, rámásztak a járási purifikátorok, és a megye szedte ki őt a kezükből.

Erkölcös járás, erkölcstelen megye? Annyira buta ez a kérdés, hogy benne a jelzők akár fel is cserélhetők. Akkor hát erkölcstelen járás és erkölcös megye? A fenét, meggyőződésem, hogy ezen esetek túlnyomó többségénél olyasmibe üti a hatalom az orrát, amihez semmi köze. Amikor az egyik megye pártvezetőjét azzal próbálták bujtogatni egy elnök ellen, hogy tudomására hozták, a repülőtéren két asszony várt az illetőre, akkor dühében az csúszott ki az első titkár száján: „a párt nem picsapeccér”. Valószínű azért is mondta ezt, mert tudta, hogy az úgynevezett szoknyaügyek legtöbb esetben a politika vereségéhez vezetnek; mivel elítélésükben nem lehet következetes, törvényszerű, hogy önmagát járattja le. Az ilyesféle magánéleti kérdésekben nem azért képtelenség szériában következetesnek lenni, mert előbb-utóbb biztos akad valaki, akit magasabb helyről kimentenek, hanem az ügy természetéből fakadó bizonytalanság miatt. Kezdjük azzal, hogy a válás nyilvánvalóan nem erkölcstelen, legalábbis semmivel sem erkölcstelenebb, mint egy sorsrontó házasságban élni. A „bonviván” B. azt állítja, ha kívülről nem fenyegetik, házasságtörését elintézte volna harmadik feleségével, s nem kellett volna elválniuk, majd később újra összeházasodniuk. Lehet. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy belássuk, amíg az ilyesmi titokban vagy látszólag titokban van, addig a józan észnek lehet esélye a megbékélésre, a megbocsátásra, ám ha már a fegyelmi bizottság vagy bármiféle testület tárgyalja a történeteket, a szégyen miatt reménytelenné válik minden: az értelmet hátterbe szorítja az indulat. És akkor arról még nem is szóltam, hogy ezek a „történetek” általában nem is bizonyíthatók, vagyis az erkölccsöszködés nem javít, hanem inkább hazugságra buzdít.

Dobjuk hát a lovak közé a gyeplőt? A purifikálás és a szabadosság között akad azért egy helyes, sőt törvényes megoldás is, amiről a mindenható hatalom többnyire megfélemledik. Ha a törvény nem mondaná ki, hogy az elnök megválasztása és leváltása a tagság joga, az ilyen esetekre ezt kellene kitalálni. Mert meddig magánügy a magánügy? Amíg a közösség érdekét és erkölcsi érzékét nem sérti. Amikor az elnök külön juttatásokban, kedvezményekben részesíti a szeretőjét - vagyis közpénzen tartja ki -, akkor a magánügyét közügyé teszi. (Egy idős ember mondta: „Nem az volt a baj, hogy az elnök házogatta a Gizit, hanem, hogy munkaegységért tették.”) Közüggé válik a magánügy akkor is, ha a feleség a közösséghez fordul segítségért. De vigyázat, egyik eset sem jelentheti azt, hogy a vezetőt akkor felső utasítással lehetetlenné kell tenni, le kell váltani. Ezekben az esetekben a hatalom (párt)fegyelmmel adhat hangot erkölcsi alapállásának, de engedjék meg, hogy az igen kényes ügy háttérét mindenki másnál mégiscsak jobban ismerő - és a törvény által erre felhatalmazott! - munkahelyi közösség mondassa ki a végszót, ők állítsák be a mutatót a megbocsátás és elbocsátás skáláján arra a pontra, amit a közerkölcs a legigazságosabbnak tart. A „fenti” erkölcs és a „lenti” erkölcs nem biztos, hogy egyező. F.-nek a tagság hosszú időn át elnézte, hogy viszonya van az irodista lánnyal, sőt azt is, hogy őket kutyába veszi, mert elődeivel ellentétben húszmilliót szerzett a közönségnek - vigyázat, a „szerzés” is lehet erkölcsi kérdés! -, ám amikor elhagyta a családját, akkor addig csipkedték, szekírozták, amíg beteg lett, s végül beadta a kérelmet a kordedvezményes nyugdíjra. Az, hogy hajdan az egyik kicsike dunántúli téesz közgyűlésére bevitték a szerelmi „dokumentumot” - a lepedőt -, s úgy zavarták el az elnököt, talán csak ürügy volt más vele kapcsolatos indulat levezetésére. Vagyis akár a legrangosabb hatalmi testület vezető-

je, akár rang nélküli téesztag valaki, ha azzal veri az Isten, hogy ilyesféle ügghöz kell nyúlnia, könnyű kézzel, nagy beleélő képességgel tegye, s ha már menthetetlenül közösség előtt kell teregetni a lepedőt, akkor azt az a csoport végezze, amelyik tudja, hogyan áll az az ág, és miként szokták megvetni. Kényesebb dolog a házasság annál, semhogy a hatalom csörtetését el tudná viselni. Az embernek önmagával és a környezetével kell szembenéznie, nem pedig a hatalommal.

Amíg bírta, S. lelkiismeretes és jó főagronómus volt egy dúvad elnök mellett, aztán átment egy szomszédos téeszbe. Mindig is hajnaltól napestig dolgozott, s amikor ezt a rendet még az utazás is tetézte, megszorodtak a családi kellemetlenségek, végül veszekedés veszekedést követett. Otthon tűrhetetlen volt a helyzet, az új helyen viszont megismerkedett egy kedves kertészmérnökönivel. Végül S. férjezett nagylánya tanácsolta az apjának, egészsége érdekében se folytassa az otthoni perpatvart. Elvált, újránősült, s nemsoká megválasztották elnöknek. Vajon mi lett volna, ha a lánya helyett, mondjuk, csak egy hatalmát féltő elnök nyúlt volna bele a sorsukba?

V.-t két dolog sarkallta arra, hogy az állami gazdasági munka mellett beiratkozzon az egyetemre: részben félt, hogy mérnök beosztottjai összetiporják, részben bántotta, hogy egyszer azt mondták valakire: „Egy mérnök feleségét nem használhatja egy szar technikus!” Csakhogy amíg egyetemre járt, a felesége elkurvult.

- Mindenkiel lefeküdt, valószínű, nem tudtam kielégíteni. Kilestem, elvertem, mire elsírta a főnökömnek, hogy leugrik a hídról, ha nem veszem vissza. Egyszer váratlanul hazamentem, s hamarosan kopogtattak az ajtón: „Mari, Mari!” Beengedtem az illetőt - a közeli suszter volt -, aztán a konyhában együtt ettük a csokoládét, amit hozott. Úgy voltam, hogy a szememnek sem hittem. Végül olyan súlypontosan jelentkezett a téma - ilyen hivatali zsargonban mondja -, hogy nem lehetett eltűnni. Elnökké választásom után egy évvel elváltunk. A téeszben megismerkedtem a második feleségemmel, s született még egy kislányom.

Példáim azt sugallják, szegény ártatlan elnöke, micsoda asszonyokat fogtak ki! Ennek elsődlegesen az az oka, hogy ők mesélték a történeteket, s nem a feleségek. Nem hiszem, hogy lenne valamiféle elnöki vagy vezetői válási típus, az okok az ő esetükben is éppoly szerteágazók, mint a társadalom más csoportjainál. De épp a férj hivatása miatt nagyobb a teher a családon - s nagyobb a csábítás is -, ezért a példák ellenére is az a gyanúm, hogy ebben a körben inkább a férj az oka a válásnak, még ha az asszony indítja is el a válópert.

N. is a fároszok közé tartozott, akit 1949-ben - milyen a parasztember szemérme! - kiküldtek a gyűlésről, aztán közölték vele, hogy őt választották elnöknek. Egész éjjel nem aludt, hajnalban már süllyedt, emelkedett vele az ág, de a nagyobbik baj az volt, még mindig nem tudta, hogy lehet harminchárom nem is zsírra, hanem csupán kenyérre áhítózó családért felelősséget vállalni. N. tiszta volt, mint a gyémánt, és ugyanolyan kemény is. Amit senki nem hitt volna, negyedszázados elnökséggel a háta mögött kisöpörte a város korrupciós vezetését. Munkatársai - köztük ugyancsak Állami díjas helyettese is - szembekerültek vele, N. azt kérte, zavarják el mindet, mert ő addig nem tud bemenni az irodába, amíg ezeket a gyöngye embereket ott látja. A megyei vezetők érvei lepattantak róla, a szék tört össze alattuk, úgy vitáztak, s hiába sírt a lelkük, nem fejezték le a szövetséget, inkább N.-t engedték el egy esztendővel hamarabb nyugdíjba, egy kicsit talán attól is féltve, ha a tagság is szembekerülne vele, az öreg belehalna.

Ez a hajlíthatatlan ember kifogott egy hisztérikus asszonyt, akire rájött, följelentette a férjét a rendőrnök, hogy lopta a biciklijét - természetesen vette -, aztán N. közgyűlési beszéde közben azzal támaszkodott be a téeszbe: „Ennek hisztek, amikor a téeszben csak lop, hazahord mindent!?” és a végén a május 1-jei dísztribünön fejbe vágta tekintélyes férjét egy szatyorral.

Amikor az egész mezőgazdaság új útra tért, arra tért N. is, tízévi elnökösködés, tizennyolc évi házasság után 1959-ben még a ruháit is otthagya behúzta maga mögött végleg a családi ház ajtaját. Szemmel láthatóan boldog új házasságában egyik gyereke látogatja, a másik nem.

Amit eddig a válásról, újránősülésről mondtam, részben cáfolja a volt Békés megyei elnök: - Nálunk ritkán produkál kirívó eseteket a nőzés, az ivás. Van, aki megissza előtte is, utána is, akad, aki elviszi a menyecskéjét távolabbra, hogy ne legyen szem előtt. Az elnök könnyen talál hölgyet, aki vállalja az „utazást”, esetenként nehezebb a felkínálkozás elöl kitérnie. Egy-két futó kalandról mindig hall az ember, ezek száma se nem csökken, se nem szaporodik. Az örült hajszából néha kiszöknek a vadászbarátok közé, mondjuk Somogyba, s talán nem is csak azért, mert ott nagyvad van, itt meg apró. Elnöki válásra évekre visszamenően sem emlékszem. Olyasmi előfordul, hogy meghal az asszony, s mivel sok a jelentkező, a gyerekei meg nagyok, nincs ok a nősülésre, és kicsapongóvá válik. Persze ez sem gyakori.

A közfigyelem is visszatartja az elnököket a válástól. Tévériporter társam meséli P.-ről, egyik alanyáról: - Tragikusan magányos, és bármilyen sikeresnek mutattam is be, sokkal több volt ebben az emberben, de tévovázásai, kötöttségei - nem utolsósorban felesége - megakadályozta a fényesebb karriert. Tévedés ne essék, az asszony nagyon kedves és nett, aki a férjéért, a gyerekekért él, csak hogy én anyámon kívül senkinek sem tudom megbocsátani a tévébemondók életét firtató kérdéseket. P.-t nagyobb feladatra jelölték, de kolonca azt mondta, nem tart vele, és az elnököt a saját tehetetlensége - vagy gyávasága - és három gyereke visszatartotta nemcsak a válástól, hanem a távolabbi munka vállalásától is. Aztán a feleség unszolására hozzáfogott „fészket rakni” a gyerekeknek. Mielőtt saját háza is elkészült volna, infarktus verte le a lábáról. Dolgait jóformán senkivel sem tudja megbeszélni, esetleg negyed-évenként, félévenként Burgerttel, ezek frissítő, szemléletigazító eszmecserék.

J. is ugyanebben a cipőben jár:

- Alig nőttem ki a földből, szüleim meghaltak, sehol senkinek nem akartam a terhére lenni, így többfelé nevelődtem. Az érzékenység, meg az, hogy komolyan csináltam mindent, a kosárlabdacsapatban meg a KISZ-ben is meghatározó egyéniséggé tett, mindig, mindenütt pozícióm volt. A feleségemmel a véletlen hozott össze, meg az is, hogy állapotos maradt. Fiunk és lányunk megszületése után visszament tanítani, de azt nem mindig nézi jó szemmel, hogy elnök vagyok. Ha az elején nem engedek, hogy minden úgy legyen, ahogy ő akarja, talán másként alakult volna a sorsunk, de nem akartam vitát. A családi béke, az elnöki munka érdekében jóval engedékenyebb vagyok otthon, mint kellene.

- Pedig egy biológia szakos tanárral akár a szakmai dolgokat is megvitathatnák!

- Á, még azt sem mondhatom el, hogy kérdőívet küldött, mert akkor azért rágná a fülem, mit írtam a családi életünkről. Szelektálnom kell, tudom, mire allergiás, mibe köt bele, ezekről hallgatok, mert nem akarok vitatkozni.

- Mi lesz ennek a vége?

- Lehet, hogy itt hagyom az elnökséget. Korábbi vándorlásunkban is szerepet játszott, hogy ő nem érezte jól magát, munkahely-változtatásaimban erőteljesen benne volt, aztán az ő szempontjából nem változott jóformán semmi. Én könnyen azonosulok a környezettel, ő nem, talán nem is akar, konfliktusai támadnak. Két jó képességű gyerekemért vállalom a megalkuvásokat.

- A felesége a „családfő”?

- Annak felelőssége nélkül. A gyerekeket is én hordom orvoshoz, én íratom fel a gyógyszert, hogy elmosogatok és főzök, nem is említem. Amit az egyik oldalon elvesztek, megkapom a

másikon: elnökként és szakemberként is megbecsülés övez - sorolhatnám a kitüntetéseimet, megbízatásaimat. Árvaként nagyon jó volt bármit is kapni, most boldog vagyok, hogy adhatok.

- Félek, ez a híd egyszer beroppan!

- Díjnyertes tenyészállatainkkal külföldi kiállítást kellett volna vezetnem - az egész magyar bemutatót. Mondtam, nem mehetek, nem enged a nejem. Amikor a dán szakmai útról hazajöttem, hetekig nem álltam meg előtte.

- Döbbenetes, hogy tizenkét órán át igen határozott elképzelésű vezető, majd otthon szinte az ellenkező végletbe esik!

- Érdekes, de így van.

Talán már illetlen is ennyire benézni a kulisszák mögé, de miért az, amikor mindennek a család az alapja? Katona István (Ozora) ha fegyelmit ad, a határozatot megküldi az asszonynak is, mert meggyőződése, ha valaki például iszik, annak a munkájában vagy a családjában hibázik valami. És ha a feleség segíteni akar, ilyenkor rendszerint felkeresi az elnököt, s elmondja, amit a legjobb személyzetis sem tudhat. Csörgő Tibort (Visznek) már többször idéztem. Amikor falusi mindentudó apjáról, paraszti édesanyjáról, a kamaszkori bérmunkáról, a viloncázásról beszélt - a szőlőfűrtbe települt kártevő, a vilonca lárváját kellett kipiszkálni -, mint a legfontosabb dolgot említette, hogy „az értékrendet gyerekként megtanulta az ember”. Ezért is tartottam fontosnak benézni az ősök közé, s ezért nem szégyellek a házaséletbe sem bekukkantani, mert ez is befolyásolhatja a vezetői teljesítményt, csak mi sokszor körülszemérmeskedjük azt a kérdést is, talán mert félünk a rossz emlékü intimpistáskodástól.

A vezető feleségéről többnyire csak annyit tudunk, hogy neki „nagyon nehéz”, arról viszont inkább csak elképzeléseink vannak, mit takar e falvédőszöveg. Mint már említettem, megértem az elnököket, hogy iskolai jegyekkel osztályozzák, milyenek voltak különféle kapcsolataik megválasztásuk előtt, és milyenné váltak utána (11. táblázat).

Az elnökök négyötöde kitűnőnek minősítette választás előtt családi kapcsolatát, ám a kiemelkedéssel az átlagosztályzat 4,7-ről 4,2-re romlott, kitűnőből jórendűvé vált, és bár a családi kapcsolatok jókora többségét nem befolyásolta az elnökké választás - majdnem minden második házasság kitűnő volt korábban is -, 37 százaléka viszont romlott, vagy erősen romlott (nem egy, hanem két osztállyal).

A közvélekedésben élénken él az a nézet, hogy az amúgy is leterhelt vezető részben a feleségére támaszkodva diplomát szerez, aztán „eldobja az asszonyt”, mert az lemaradt tőle. Az elváltak adatai nem erősítik meg ezt a nézetet, igaz, nem is cáfolják. Nem kizárt, hogy néhány „kitanult” férj azért hivatkozik erre, mert lám csak, lám, ő a haladó, megunt neje pedig maradi. Az elnökök többsége munka melletti tanulással szerezte végzettségét, emiatt eleget szenvedhetett a családja is. Ennek ellenére családi kapcsolatának változása nem függ a tanulás mikéntjétől, hogy munkája mellett egyetlen esztendő sem vagy hatot töltött az iskolapadban. Sőt, a kapcsolat alakulása nem függ kettőjük iskolai végzettségének különbségétől sem - legyen ez akár a legszélsőségesebb is, tehát diplomás elnök és hat általánost végzett feleség -, e kapcsolatban inkább az emberi tulajdonság, intelligencia stb. dominál, nem pedig az ilyen vagy olyan bizonyítvány. Mintha kivételt jelentenének azok az érettségizett elnökök, akiknek diplomás a feleségük. Lehet, hogy a hatalom és a tudás nehezebben fér össze. És még valami; a házastársi kapcsolat elvértve bírja ki a közepesnél rosszabb osztályzatot, viszont a baráti, különösen pedig a nem választott rokoni kapcsolat még elvegetál ilyen szinten.

Természetesnek tartható, hogy a magánéleti kapcsolatok az elnökök legtevékenyebb életkorában, a negyvenesek körében csorbulnak a legerősebben. Ugyanez mondható a munkaholista elnökökről is: akik a felmérés előtti utolsó három évben egyszer sem vagy legfeljebb kétszer egy hetet voltak szabadságon, vagy akik a szünnapokon elnöki munkát is végeznek, azok magánéleti kapcsolataikkal is fizetnek megszállottságukért. Ám ezek egyike sem szabályszerű összefüggés. Hol van hát a nyitja e kapcsolatok változásának Az életkorban, még hozzá abban az életkorban, ahány évesen elnökké választották az illetőt!

11. táblázat

ELNÖKKÉ VÁLASZTÁS ÉS MAGÁNÉLETI KAPCSOLATOK

(százalék)

Csoportképző ismérvek	Életkora elnökké választásakor (év)					Összesen
	29 alatt N=41	30-35 118	36-40 113	41-46 76	47 fölött 36	
A választással magánéleti kapcsolatai						
változatlanok	52	59	54	60	58	57
romlottak	24	32	37	28	22	31
erősen romlottak	24	8	8	7	11	10
javultak	0	1	1	5	9	2
A kapcsolati mutató	-72	-48	-52	-37	-35	-49
p<0,05						

Minél fiatalabb korában kerül tehát valaki a vezetői „keszonba”, általában annál nagyobb árat fizet a kiemelkedésért magánéleti kapcsolatainak romlásával. Ez feltehetően az élettapasztalattal van összefüggésben: a fiatalabbakban többnyire nincs annyi készség a konfliktuskezelésre, kisebb a vezetői gyakorlatuk és változástűrő képességük is.

Az elnökök magánéletét leginkább az agrárforradalom viselte meg, azok életformája változott a legtöbbet, akiket ez az időszak emelt a magasba. Ők többnyire magángazdálkodókból lettek a kollektív gazdálkodás első számú propagálói, végrehajtói, és sok helyen a rokonság, a barátok, sőt a feleség szemében is bűnbakká váltak, mert „ha ő nem áll be, nálunk nincs kolhoz!” Nemcsak a tulajdon fájdalmas változása feszegette az említett kapcsolatokat, hanem az is, hogy magánemberből közösségi emberré váltak, többé nem csupán a családi igények és lehetőségek határozták meg életüket, hanem a közös(ség); cselekedeteik korábban inkább belülről vezéreltek voltak, ezután inkább kívülről vezéreltté váltak: az elnök a maga urából a maga szolgájává vált. A későbbi korszakok elnökeinél a magánéleti kapcsolatok változása már nem ennyire markáns. Az azért sok elnökről is elmondható, hogy a házasságban megy tönkre, s jóval kevesebbről állítható, hogy a házasság emeli föl, amin nem kell csodálkozni, hisz nálunk a vezetői munka és a családi élet jóformán egymást kizáró fogalmak. Tagadhatatlan, hogy az elnökfeleségek tekintélyes része megértőn vagy kényszeredetten, de meghozza azt az áldozatot, amit férje beosztása követel tőle is. Igen tekintélyes azonban az a csoport,

amelyik nem tudja beleélni magát a férj különleges feladatába, nem tolerálja a ráháruló többletterheket. Elég itt csak a kijáró elnökök gondjaira utalni. Sok feleség nem akarja vagy nem tudja megérteni, ha tényleg olyan nagy úr a férje, akkor miért nem a közeli városban építkeznek, fel sem fogja, hogy társának éppolyan bensőséges az együttélése a földdel, mint a családjával, s ha elszakítja tőle, testéből, lelkéből tép ki egy darabot, az is lehet, hogy élő halottá teszi. A „ha tényleg olyan nagy úr” gondolkodás másik tévútja, hogy miért épp ők ne vigyenek ingyenhomokot, -kavicsot stb., amikor a körzet ilyen-olyan főnöke is vitt.

Sok feleség nem érti, amit a férje „játszik”, és valljuk be, nehezen is lehet érteni, hogy valaki hozzámegy egy tehetséges emberhez, aki aztán karriert csinál, ám helyett, hogy kiemelkednének, sok esetben elszigetelődnek. A feleség számára nem társaság a főállattenyésztő, de még a kijáró vezető sem, neki a helybeli intelligencia - az orvos, az iskolaigazgató - elismerésére lenne inkább szüksége, de a férjének rájuk már nem jut ereje és ideje sem.

Pesir István (Kiskunfélegyháza) életútja távirati stílusban is hosszú. A fogságban antifasiszta iskolát végzett, itthon a földműves-szakszervezet félegyházi titkára lett, mint volt kubikos, aztán földosztó bizottsági elnök, földművesszövetkezeti ügyvezető egy teljes napig, akkor a kezébe nyomtak tízezer forintot, hogy szervezze meg a járási tanács mezőgazdasági osztályát. Még a környezetében sem volt senkinek fogalma sem arról, mi ez. (Fél év alatt tudta elintézni, hogy Szántó Tibort, a kiváló, ám osztályidegen szakmérnököt felvehessék - adminisztrátor-nak. A szabómesterből avanzsált személyzetisnek ez is soknak tűnt: „Szántó kém! Nézd meg, Pesir elvtárs, hogy a bajusza nem egyformára van nyírva, ha jön külföldről az ellenség, rögtön tudja, hogy miféle!” Szerencsére a járási titkár okosabb volt. Szántó maradhatott, a szabómester ment.) Pesirt 1951-ben beiskolázták törzstiszti tanfolyamra a Szovjetunióba, ám amikor hazament elbúcsúzni, Németi Ferenc megyei első titkár közölte vele, hogy megyei tanácsai osztályvezető lesz, és felhívta Uszta Gyula altábornagyot, hogy Pesirt szereljék le. Egy év múlva karikatúra jelent meg a *Ludas Matyi*-ban: „Miért búsul bácsi? - mert bácsi” - ugyanis Bács megyében volt a leghevesebb a begyűjtés, s hiába volt Pesir pertuban a megyei ávos parancsnokkal, akkor meg sem ismerte, s hogy nem vitte el, az csak az első titkár kiállásának köszönhető.

Nagy Imre nevezetes beszéde után a kényszerszövetkezetek széthullottak. A hőbörgőket csak azért nem tartóztatták le, mert annyi embert nem lehetett lecsukni; a rendőrszakasz nótaszóval masírozott fel-alá több faluban, mert beavatkozni nem mert. A megyei vezérkarból - ahol csak a Pesir vezette mezőgazdasági osztály 140 főből állt! -, írd és mondd, tizenöt ember vállalkozott falujárásra. Pesir orra elé csaptak egy köcsögöt, bicskát is vágtak az asztalba, s bár félt ez a mokány kis magyar, azt mondta a kunmadarasiaknak: „Hozzák csak, akinek még van bicskája!”

1954-től kezdve biztatták a kádereket, hogy menjenek ki a mezőgazdaságba, három év múlva visszatérhetnek a beosztásukba, s tették mindezt azért is, mert az volt az elv: „azért nem jó a szövetkezeti vezetés, mert helybeli”. Mindezt el kellett mondani ahhoz, hogy megértsük, miért döntött úgy 1955-ben Pesir István, hogy hazamegy kubikostársai közé elnöknek, és azt is lehet sejteni, hogy a lehetetlenkedésekből jóval kevesebbet érzékelő felesége miért nem értette meg ezt a lépést, különösen azt, hogy férje Kecskemétről nemhogy Félegyházára, hanem egyenesen ki a tanyára költöztette, mert Pesir István meg volt róla győződve, ha azt akarja, hogy a szövetkezetből szövetkezet legyen, akkor a tagok között kell élnie. Hogy is lehetett volna megértő a feleség, amikor egy esztendő múltán, 1956 őszén két ember jött a tanyájukba kötéllel és szekercével: „Felakasztjuk, adja ide a pisztolyát!” Pesirnek sikerült rábeszélni őket, hogy majd este a közgyűlésen döntsék el, lesz-e akasztás vagy sem. A felesége azért nem tudott annyira haragudni, hogy ettől kezdve ne szoruljon rendszeres orvosi felügyeletre a

szívével. A közgyűlésen aztán Pesir védte meg a két tagot a többiek haragjától, mert „az öreg bolsik egymásra találtak a bajban!”

1957 márciusában Pesir Istvánt Kiskunfélegyháza piacterén közfelkiáltással tanácselnöknek választották, de ő nem akarta cserbenhagyni azokat, akikért jött, terve szerint két évre. Aztán mindig még egy év, még egy, s végül három évtized is elmúlt, és még mindig ő volt a szövetkezet elnöke. Akármi történt is vele, „a kis Pesir” nem vált szemellenzössé. 1957-ben dolgozták ki 72 pontos bérezési rendszerüket - amiben a részművelés csírái is fellelhetők -, s kitartottak mellette a fenyegetések közepette is, s végül kormánykitüntetést adtak érte. Ekkor teremtették meg a nagyüzem alapjait, a tagok úgy dolgoztak, mint a güzü, s érdekeltségük folytán, amikor gyanút fogtak, hogy társuk a pesti piacozásnál a közös pénzből zsebre is tett, amikor hazaért, fejjel lefelé kirázták a zsebéből a pénzt.

Pesir ugyan elvégezte a technikumot, de érezte, gyakorlatban egy sor dolgot nem tud. A tan-gazdaságban jó szakemberek gyülekeztek, a növénytermesztő az 1948-as orosházi összees-küvés miatt kapott tizennégy évet, az állattenyésztő 56-ban szedte össze bélyegét, s amikor szét akarták őket zavarni, az elnök megyebizottsági engedéllyel maga mellé vette őket. Aztán a növénytermesztőt vasvillával fogadta az egyik tag, hogy az ő földjét ne nyomorítsák meg traktorral, mire a volt összeesküvő nagy bátran két pofont lekevert neki.

„Megértettem akkor, Bánki úr, amit mondott!” - tette félre az öreg a villát.

„Látja, Miska bácsi, nekem is ez hiányzott, ha akkor megadják, nem csinálom azt a marhaságot!”

A Pesir családban néhány év kellett, hogy a feleség is megértse férje áldozatát, s vállalja belőle már betegen is a maga részét. Amennyire fel tudom mérni, nincsenek irigylésre méltó helyzetben még a falusi „first lady”-k sem. Dicsértem például az egyik fiatal elnökfeleségnek, hogy milyen szép ruhája van, mire keserűen megjegyezte: „De minek, nem visz ez engem sehová!” Van asszony, aki nem csupán diplomáját, hanem egész karrierjét feláldozza országos hírű elnökférje munkájáért, s mint első számú bizalmasa, személyi titkára készíti elő neki például az elolvasandókat, de akad agyonütni való fehérnép is, aki csak csillogni-villogni-gazdagodni akar, s talán még nem is az volt a legrosszabb közöttük, aki megkérdezte, amikor szedelőzködni kezdtem: „arról tárgyaltak-e, hogy jó lenne megírni a férjem életregényét?”, és sajnálom kellett szegény „regényhőst” a zavart mentegetőzésért.

„Keresd az asszonyt” - szajkózza Dumas színpadán a rendőrtisztviselő, és ezt egy-egy esetben mai kollégái is megtehetnék, amikor, mondjuk, az elnök háztáji manipulációit vizsgálják: sok kivagyiskodásba is a feleség hajtja bele a férjét. A legnagyobb magyar faluban például hintón esküdött az egyik elnök lánya. Igaz, hogy a lónak menni kell, az is igaz, hogy harminc autóra már senki sem figyel oda, harminc hintóra viszont mindenki felkapja a fejét, és épp ez volt a baj: a „Hintónjáró szerelem” - ahogy a megyei újság emlegette - ártott az elnök tekintélyének (még szerencse, hogy volt mit apasztani, s maradt belőle későbbre is).

A szövetkezeti mozgalom történetének első részében - talán az arany hatvanas évek végéig, a társadalmi differenciálódás kezdetéig - másként fogalmazódott meg ez a kérdés. Sok elnök - múltja, indíttatása miatt is - fizikai munkát végeztetett a szövetkezetben a feleségével. Sebes-tyén Gyula (Kővágóörs) a disznók mellé osztotta be asszonyát, Sedró János (Pilis) a növény-termesztésbe, mondták is neki a többiek: „Elnök a férjed, és nem tud valahová bedugni” - de ő, akkor sem ment volna az irodába, ha a férje akarja, mert becsületes ember, mert tudta, hogy az általános iskola mire képesít, mert a munkától sosem félt. „Hát a Mancsi mindig dolgozott, nem is érezné magát jól ott az irodán” - nyugodtak aztán bele.

O. Jani bácsi a falu esze volt, már a háború előtt újságokat olvasó ember, csak épp olyan lusta, hogy állítólag közösülni sem volt kedve. Mindez akkor derült ki, amikor a hatvanas évek elején főagronómus érkezett az 1400 holdas szövetkezetbe, s kiment a vöröshereszénát gyűjtő tagság után a határba, ahol már messziről éktelen és mai nyomdafestéket sem igen tűrő csatorálás fogadta: egy lepcsés szájú asszony üvöltözött az elnökkel, lehordva őt mindennek. A tájékozatlan főagronómus figyelmeztette az asszonyt, hogy hagyja abba a minősíthetetlen ordibálást, mire az tudatta vele: „Amíg mi leszünk az elnökök, addig az lesz, amit én akarok, mert gyerekünk sem lenne, ha magamra nem húzom, ez az ember olyan lusta!” És tényleg Angéla asszony volt Jani bácsi helyett az elnök. Olyannyira, hogy közgyűlésen egyszer csak kivágódott az ajtó, s trágás lábát szétvetve csípőre tett kézzel közölte Angéla az éppen szónokló férjével: „Az anyád szentségit, Jani, gyere, ellik a Bimbó!”

„Angéla, ezt ne csináld!” - szólt vissza csöndesen az elnök, mire az asszony a gyűlés nagy derűtségére keményebben elkanyarította, s Jani bácsi nem tehetett mást, mint letette a jegyzetét, a szemüvegét, és elindult parancsolója felé, de a főagronómus rászólt: „Hagyja, Jani bácsi, majd én elintézem a Bimbót!”

Ez a fura kettős rendkívül igénytelen volt: Angéla egy hétre előre megfőzte a levest - ami az utolsó napokban többnyire buggyant volt -, s több hétre lesütötte a húst, s ezt ették kenyérrel, az elnök többnyire ezt sem, ha Angéla nem adta el előle a tejet, akkor azt reggelizett, ebédelt, vacsorált. Minden jó és rossz tulajdonságuk csúcsa a negyvenforintos munkaegységgel dolgozó irigyelt szövetkezet volt.

A kettős portréhoz hozzátartozik, hogy O. János olyan őstehetség volt, akinek a főagronómus egyszer elmesélte a takarmánytervezést, amit hosszú időn át tanulnak az egyetemen, s mindig is a legfogósabb kérdések közé tartozott, s nemhogy megértette az öreg, de később az új agronómust is ő tanította meg a két elemijével arra, amit őt év alatt nem tudtak a fejébe verni. Egyébként a téeszben Angéla asszonynak volt a legtöbb munkaegysége, de nem azért, mert ő volt a „first lady”, hanem azért, mert ő dolgozott a legtöbbet. Egész éjjel táncolt a főagronómus lagziján, s amikor az felébredt, kinn a határban egyedül Angélát találta, forgatta a lent, s amikor megkérdezte tőle, miért csinálja, azt felelte: „Nem tudja, milyen nagy kár lenne, ha befeketedne!”

Az elnök igénytelensége a tisztálkodásra is vonatkozott. Amikor egyszer a járáshoz hívták őket, a főagronómus kénytelen volt hazaküldeni, hogy mosakodjon meg, a lábát is mossa meg, vegyen fel zoknit és egy kosztól nem merev nyakú inget. O. János mindenben szót fogadott, csak épp egy pizsamafelsőben tért vissza. De a korábbi állapothoz képest már ez is reményen felüli változás volt. Ettől az embertől kapta egyik első leckéjét a főagronómus. Amikor ugyanis jelentette az elnöknek, hogy a pártbizottság emberei ennyi tyúkot, ennyi tojást elvittek fizetés nélkül, akkor az öreg tintaceruzával tételesen felírt mindent, beszorozta az árával, összeadta, s kikiáltott az adminisztrátornak: „Mariska, Feri - mármint a főagronómus - fizetéséből kétszázhatvan forintot vonj le, mert a tanulópenzt neki is meg kell fizetni!” No, ettől kezdve Feri soha többet nem vette észre, hogy valamit elvittek fizetség nélkül: ha feltűnt a fekete Volga, ő már menekült. Amikor elkerült a téeszből, néhányszor visszahívták, hogy beszéljen Angéla nénivel, mert rá hallgat. Egyszer az volt a panasz, hogy Angéla keményen iszik, s a volt főagronómus úgy talált rá, hogy dülöngélve ment hazafelé az utcán. Természetesen felelősségre vonta, mire Angéla azt mondta: „Helyet kell csinálni, Ferikém az újnak. Ezt a novát eladni nem lehet, ez a hülye Jani meg csak tejet iszik, kiönteni pedig kár lenne!” S a feladatnak megfelelően Angéla napi 4-5 literrel növelte a tárolóteret.

Vágvölgyi István (Nagyvázsony) több szempontból is érdekes alakja az elnöki gárdának. Magamfajta kívülállónak az a legszembevetőbb jegye 17 éves elnökségének (1984-ben ment

nyugdíjba), hogy főagronómus helyett adminisztrátor feleségével kettesben vezette a szövetkezetet (akit elnök asszonynak és nem elnökné asszonynak szólítottak). Szakértőknek viszont többet mond Vágvölgyiről, hogy egy sziklatengerben - 9 aranykoronás „földön” - kizárólag alaptevékenységből kiváló, közel húsz százalék nyereségű gazdaságot teremtett. (Ennek a „titka”, hogy a szarvasmarha és a csirke éppúgy gyarapodik a sziklán, mint a legjobb talajon, Vágvölgyi rájuk építette a szövetkezetet, s szigorának is köszönhető, hogy magyartarka állománnyal éveken át az elsők közé tartoztak a tejtermelési versenyben.)

Vágvölgyi előtt csak senyvedt a téesz ebben a községben. Az idősebbek ma is emlegetik Pestről küldött, korábban lakatosmunkát végző második elnöküket, aki a megélhetés után érdeklődőknek rendre azt felelte: „Hát mit adjak, a bánatos f...-mat?” Más járandóság nemigen volt. Amikor Vágvölgyi még az állami gazdaságban a téesz felől gondolkodott, nem ilyen helyről ábrándozott.

- Megvertem volna, ha valaki azt mondja, idekerülök és itt is maradok. De ha már ideküldtek főagronómusnak, miután szétnéztem, megmondtam az elnöknek, negyven forint lesz a munkaegység, mire azt felelte, hogy ne tegyem bolonddó. Többek között ezernégyszáz literről kétezer-nyolcszázra növeltem a tejhozamot, de megmondtam, ha utcaseprőnek megyek, akkor sem dolgozom azzal az emberrel, aki elnök létére sem bízik az eredményben. Végül az emberek elzavarták az elnököt - mindenkit a pódiumról -, és engem választottak. Bejelenttem, nem kell főagronómus, mire a hivatalok azt mondták, akkor nem nyitják meg a hitelt. Akkor nem nyitják, mondtam, gazdálkodunk anélkül! Miért nem kellett nekem második ember? Nem a helyemet védtem, a téeszt féltettem: velem nem bukhat el. Nehéz a párton kívüli elnöknek, félttem a főagronómusoktól, mert ha valami baj van, rögtön mennek a pártbizottságra, mindjárt tudják, hogy kell megvérezni az embert. Pedig miért maradtam párton kívüli? Mert az állami gazdaság igazgatója félt, hogy engem jelölnek utódjának. Ment a téesz főagronómus nélkül is. Mégis lemondtam kétszer, részben azért, mert az embert a nyereség és az átlagtermés alapján mérik, itt meg 30-35 mázsa gabonánál nehezen sikerül többet termelni. A tetejében ellentétbe kerültem a párttitkárral is, aki azt akarta, hogy az anyja hatezer forintot érő beltelkét tízezerért vegye meg a szövetkezet. Jobb szerettem volna másutt, ahol kevesebb munkával lehetett volna produkálni: a jobb föld jobban elbírja a kilengéseket és a kádereket is, a téeszben, ha nincs eredmény, eltiporják az embert. A feleségem itt ismertem meg, huszonhét éves öreglány volt, bérszámfejtő. Mellettem ő végez minden adminisztrációt, másként nem menne főagronómus nélkül. Technikusi végzettsége van, az emberek elismerik, természetesnek tartják az „ügyrendet”, s jönnek az elnök asszonyhoz.

Ő igazított útba engem is, talán ő vezette be azt a rendet is, hogy az elnöki iroda előtt áll a fogas, s ha rajta van az elnök kabátja, akkor benn van, láthatja mindenki, ha bekukkant a folyosóra.

- Van valami hobbija, mit szeret? - kérdem ettől a munkaholista embertől.

- Vezetni.

- De gondolom, nem ezt a kismotort, amivel jött.

- Autót.

- És milyen gyorsan?

- Van, hogy a hetven sebes, máskor a száz is kevés.

- Ha 1984 végén nyugdíjba megy, visszaköltözik Veszprémbe?

- Innejt nem megyek el, tanácsadónak vagy mérlegházkezelőnek, valaminek maradok. Igaz, hogy Veszprémben van lakásom, de én ott senki vagyok, itt meg Pista bácsi, nyugdíjban is. A feleségem sem marad a munkában tovább, azt mondja, mást nem szolgál.

Szemlátomást megkönnyebbül, hogy abbahagyom a faggatását, s kifelé menet észreveszem, hogy asszonya pillantása követ. Ilyen „first lady” ma már nemigen van. Aki éli vagy játssza az első asszony szerepét - netán úgy, hogy irányítja a férjét -, sokkal inkább a háttérben marad, nem vállalja a nyílt fellépést, illetlennek számít, ami Nagyvázsonyban oly természetes volt.

Sásdi Antal (Dabas) gazdagságban tölti nyugdíjas éveit, aminek megteremtésében nyilván szerepe volt hagyományos sváb szorgalma mellett annak is, hogy a járás ellenére tanítóból lett elnök, s így kihelyezettként két fizetést kapott. Ezt tudva is hivalkodónak érzem a fakazettás mennyezetet, a márványburkolatokat, a rózsaszín márványkandalló szép reliefjét. Felesége szavaiból aztán kiderült, nemcsak egy generáció szorgalma áll gazdagságuk mögött, s hogy ez a - bocsánat! - mai nagyszony maga is megfogta a munka végét, amikor kellett:

- Nagyon ellene voltam, hogy a férjem elnök legyen, mert bíró volt a faluban még a dédapám is, és a falu vezető egyéniségének számító édesapám állandóan le volt tartóztatva, pedig nem ő volt a legnagyobb gazda a faluban. A kútkáva mellett volt egy nagy fa, ha más okot nem találtak, akkor emiatt vitték el a rendőrök. Egy ilyen „kirándulás” két-három hónapig tartott, mert bűnvádi eljárást nem tudtak indítani ellene, nem volt rá ok. De épp elég volt, hogy hónapokat ült, ami rengeteg idegességgel és anyagi áldozattal is járt, mentünk mindenfelé, próbáltuk volna kiszabadítani. Perényi István inárcsi elnök volt az egyetlen ember, aki minden további nélkül felvett dolgozni, pedig a párttitkár a fülem hallatára rászólt többször is, hogy kulákfajzat vagyok, nem közéjük való. Pista bácsi ragyogó gazdaságot csinált, de láttam, mivel jár az elnökség, ezért is elleneztem. Nagy Imre, az akkori inárcsi titkár be is hivatott, és figyelmeztetett, hassak oda, hogy a férjem ne vállalja az elnökséget, aki pedig bekiáltotta a férjem nevét, azt a rendőrség elvitte egy kicsit kocsikázni.

Amikor a fiam született, édesapám akkor sem volt itthon. Tudja, hogy éltünk? Egy éjszaka sem aludtam nyugodtan. Mi laktunk a negyvenegy szám alatt, ők a tizenhatban, s mindig vártam, mikor zörög már édesanyám, hogy elvitték édesapámat. Borzalmas volt, borzalmas! Ezerkilencszázötvenhatban megválasztották édesapát a nemzeti bizottság elnökének, internálták is utána, de ekkor sem tudtak ellene bűnvádi eljárást indítani. Az internálás rosszabb volt, mint az ítélet, mert addig tartották benn, ameddig akarták. A földet tagosították, olyan futóhomokot adtak helyette, amiből abszolút nem lehetett semmit produkálni. De jöttek a papírok, még ma is emlékszem a szövegekre: „földjét köteles a jó gazda gondosságával megművelni, mert ha nem, akkor...” Ötvenhétben a járási kapitány tanácsolta, írjak le mindent, mit csinált az apám, s kérem, hogy hat hónap után ne hosszabbítsák meg a fogva tartását, mert senkinek nem ártott, csak a rendet tartotta fenn. Több példányban megírtam a kérvényt, és tényleg szabadon engedték. Szüleim a templommal szemben laktak, a tanácsházához közel, s ha a tanácsházánál megállt egy autó, apám szó nélkül elkezdett öltözködni, mert tudta, érte jöttek. Egyedül ötvenhét május elsejére virradóra nem kocsival vitték, hanem egy biciklis rendőr előtt kellett szaladnia, ha lassított, ütötte. Miután ötvenhét őszén elengedték, megint megállt egy gyönyörű szép Volga a tanácsháza előtt, s apám már húzta is a csizmáját. Öt perc múlva ott volt a kisbíró: „Jöjjön, Lőrinc bácsi, hívják!” Épp a kukoricaszáron ülve hajtottam hazafelé, láttam, hogy megy édesapám, biztosak voltunk benne, egyhamar nem kerül elő. De nemsoká jött nagy boldogan, hogy felolvasták neki a kérvényemet azzal, hogy meggyőződtek róla, ez az igazság, jó egészséget kívántak neki, és biztosították, hogy a hajdani dolgok miatt nem lesz többé bántódása.

Vallásos vagyok, körmenet idején Újhartyánban gyertyákat égetnek az ablakokban, és a nép figyel, ki gyújt gyertyát, ki nem. Figyelte a járási titkár is, és az egyik párttagot rajtakapta. „Nemcsak nálam ég, hanem Sásdinál is!” - védekezett, pedig nálunk nem is égtek, de anélkül hogy tudtak volna valamit, mindig mi voltunk a bűnösök. Nekem borzasztóan rosszul esett, hogy pont az uram miatt nem járhatok templomba. Az első fiam még áldozott, a másodiknak ebből is ki kellett maradnia, mert pedagógusgyerek, nem kompromittálhattam én sem a férjemet. Körmenet idején ritkítva hagytam a rolót, gyertyát nem tettem, gondoltam, van a kertben épp elég virág a köszöntésre.

EGY A KUTYA A FARKÁVAL

Ez a monológ este hattól éjjel egyig bukott ki a Pápa közelében élő G.-ből, aki 1987-ben meghalt: Erkölcsei kötelességemmé tették a saját temetésem jó kivitelezését: munkahelyi üléseket köllött összehívnom, és ott bejelenteni, önként kérem a nyugdíjazásomat. Az új elnököt a tagság minden további nélkül megválasztotta, mert én úgy tudtam a nyelvükön beszélni, hogy bármit meg tudtam velük szavaztatni, bármilyen gyűlésen öt perc kellett, hogy megfogjam a népet, amikor láttam, hogy a szája, a szeme úgy jár, mint az enyém, akkor nyert ügyem volt; tartottam olyan zárszámadó közgyűlést, ahová az idegenek azért jöttek el, hogy engem meghallgassanak, abban az időben csodálatosan tudtam előadni, már nem, már meg vagyok hülyülve.

Parasztként is eleven voltam, énekkari tag, tanácstag, már a szenvedéses kulákkorszakban. Ötvenhatban ki a rossebet érdekelt, mi történik, az volt a fontos, az állomásra kerüljön a cukorrépa. Amikor forradalmi tanácsot választott a nép, az állatorvos bekiáltott, hogy Kovács Dani bácsi legyen az elnök, mert azt mindenki tiszteli, valaki elkiáltotta, hogy a forradalmi tanács titkárának meg jó leszek én, mire beszólt egy manus: „Kifogásom van ellene, mert ő a múltban is felelős állást töltött be, le vele!” A múltban - vagyis ötvenhat előtt - a felelős állás a legeltetési bizottság pénztárosi tisztsége volt. A közbekiabálás rosszul esett, szégyelltem magam, később mégis hívogattak a tanácsházához, hogy hogyan volt az az ötvenhat. Ha nem tisztázódott volna ez az ügy, ha nem lettem volna megbízható, a párt nem engedte volna, hogy téveselnök legyek, mert a demokrácia akármilyen szép is, a megyei párttitkár ezelőtt tíz évvel kijelentette a továbbképzésen: „Azt gondoljátok, hogy titeket a tagság választ? Túrót! Titeket a párt jelöl ki, a párt: a tagság pedig megválaszthat!” Volt aztán, aki szólt, hogy mi elnökök azért másként látjuk, ő nem.

Hibája volt az átszervezésnek, hogy csak a tulajdonosokat agitálták, hívták, akik nevén volt a birtok, minket parasztyerekeket egyet sem, el is ment mind a vasúthoz, az útfenntartóhoz. Készülődtem én is, hancúroztam, hogy nem hívtak, nem lépek be - az alakuló közgyűlésen aztán megválasztottak elnöknek, miközben nem is voltam téveszttag! Vissza sosem estünk, mindig többet és többet fizettünk, sikerült a fajtámat törésmentesen helyretennem, mert lógott az orra, vérző szívű bandát pedig nem lehet vezetni, abba előbb lelket köll lehelni. Akár ismertem, akár nem a jövőt, láttam, hogy ez a feladatom, ezt a népséget megvigasztalni, utána meg termelni. A feleségemnek magyaráztam, hogy ez a világ jót tett mindenkinek, különösen a parasztnak, tenyeres-talpas állatból végre emberré válhat. Hiába hencegtek apád harminc holdjával, mondtam neki, senkik voltak, mert güriztetek mint a barmok. Jó, téged kitenyész-tettek, te kisasszonyt játszottál, de a szüleid meg a testvéreid dolgoztak, nem azért voltak kulákok, mert vadásztak. Mancsi soha nem értett velem egyet ezekben a dolgokban. Ha volt valami dicsőség, valami ünneplés, akkor elgyűtt velem, elvittem a szomszéd községbe is, lássa, hogy a világon másutt is milyen szép az élet.

Sohasem udvaroltam a feleségemnek. Amíg a lovak ették az abrakot, ez a fehérnép mindig ott hülyéskedett, csipkedett. Jóvérű parasztgyerek voltam, mégis úgy kezeltem, hagyjál már, menj a francba. Végül ez a lány úgy kifejlődött, hogy csak na, láttam, hogy jó kis combja van, fess bokája, elkaptam egy délben, az anyja szentségét, nem úgy maradt! Sokba került ez az óvatlan pillanat, az egész életembe. Abban az időben még nem volt Infecundin, Bisecurin, az egyéb dolog is halálos bűn volt, faluhelyen azt mondták, ha leszarta, nyalja le. Ez volt a filozófia. Az esküvő napján majdnem belehaltam a bánatba, de végigcsináltam, mert született a gyerek. A feleségemmel nem tudtam kapcsolatot tartani, csak az anyámmal, hetvennyolc éves koráig lehetett a partnerom, még a téeszmozgalomban is ő segített, együtt volt velem minden katasztrófában, örömben-kínban, talpra állított bánatomban. Amikor megváltottak, végtelen boldog volt. Mindjárt ezerkilencszázhatvanháromban elkezdődött a víztározó építése, éjjel is dübörögtek a gépek, akkora munka volt, tíz méter mélyen kellett kitermelni a talajt, ott volt csak jó vízzáró réteg, erre épült az egy kilométeres völgyzáró gát. Kivitettem a mamát, megmutattam, mi megy itt. „Dönts ki, fiam, a sarkából a földet, hogy soha többé ne találjon rá senki a sajátjára!” Ilyen okos, értelmes parasztasszony volt. Ő volt az én legjobb barátom, vele tudtam legőszintebben beszélni. Ő nem tett megjegyzést rám, mindig csak azt mondogatta: „Jól van, fiam, így kell csinálni, jól tetted kisfiam!” - mert neki kisfia voltam ötvenévesen is. Egész életemben az adta a lendületet, minden kedvet, hogy neki repizzek, hogy neki megmutassam. Ő volt az én múzsám.

Megtettem volna mindezt a feleségemnek is, de vele nem lehetett semmire menni, pedig a két gyerek miatt beletörődtem volna mindenbe. Mancsi szeretett, mégis lenézett, féltékeny volt rám, pláne hogy téeszelnök lettem, meg diplomát szereztem. Kértem, csináljon valamit, mindenki tanult, ő meg csak itt üldögélt. A kisebbségi érzés irigységet váltott ki belőle, borzalmas féltékenységi ölte állandóan, ha bajban voltam, akkor: „Te marha, hülye voltál mindig”, ha szerencse ért, dicsőség: „Nekem köszönheted, énmellettem, az én apám által lettél.” Közben ötvenkettőben, amikor kulákvilág volt, én mentettem meg az életüket, mivel az idősebbek már öregedtek, a két gazdaságban én voltam az egyedüli munkabíró. Egész nap dolgoztam, mint az állat, este a szérűben kiválogatott negyven zsák krumplit kellett behordani a pajtába a vállamon, lemérni ötven kilóra, és felrakni a kocsira, hogy reggel indulhassak a piacra. Tengernyi kukorica volt, hol az egyik istállóban, hol a másikon fosztottunk, a sok rokonság összejött segíteni, de a dandármunka az enyém volt, éjfélig hordtam kosárszámra fel a padlásra, de túrtam, azt mondtam, vitatkozással nem megyek semmire, a feleségem úgysem ért meg engem. A beszolgáltatás kínzását bírtam, akkor is volt eszem, minden területre leszerződtem, bíborra, korianderra, cikóriára, ami szerződéses növény volt, mert amennyi területre szerződött az ember, annyi mentesült a beszolgáltatás alól. Az apósomnak nem volt ennyi esze, az enyém csak a munka volt, a döntési jog az övé. Mancsi mégis kántálta, általa lettem. Nem vitatkoztam, köztünk nem volt heves összeütközés, pláne verekedés, én gyöngye szívű voltam ehhez, megalázó lett volna megütni egy embert, ha a búcsúban verekedés volt, szaladtam onnan, túl rezgékeny voltam lelkileg, nem bírtam a durvaságot, anyám se bírta, a feleségem mégis kiszúrt vele, állandóan éreztette a gögjét. Anyám mindig mondta: „Tűrjünk, tűrjél, kisfiam, azért jó asszony, ellátja a gyerekeket”. Hogy ilyen körülmények között minek kellett a második gyerek, arra én magam is rá gondoltam, ezért is született négy évvel az első után. Állandóan avval foglalkoztam, hogyan tudnék ettől a nőtől megszabadulni, de anyám védte, patronálta, közben tartotta bennem a lelket, így nem mertem felrúgni a házasságot. Pedig egy estéli beszélgetésnél is kibírhatatlan volt Mancsi magatartása. Ha valaki gyűtt a házhoz, a feleségem beült a szoba közepére, nem érdekelte, hogy az anyós, após ott ül a háta mögött. Végignézni is idegesítő volt annak, aki valami piti illemszabályt is tudott. Anyám engem szépérzékre, jóérzésre nevelt, nem is kellett megtanulnom a szép élet kiskatéját. Mancsi egészen más volt. Ha néha társaságba vittem, ott is mindig elsőnek szúrt a tálról. Borzalmas

volt, az emberi magatartása volt borzalmas ennek a nőnek, meg a gondolkodása, a lénye. Az úristennek sem engedte magához a világosságot, a bigott vallásossághoz tartotta magát.

Most már nagyot ugrok, hatvanhatban az iskolaigazgató felkeresett, hogy lépjünk be a pártba, mert olyan a pártszervezet, hogy szégyenli, részben az volt benne, akinek azt mondták, legyen párttag, mert állami ember volt, részben meg az analfabéták, ezért mondta az igazgató: „Lépjetek be, ti ismeritek, ti alkotjátok a világot, legyen a pártnak szerepe!” Mondtam a barátaimnak, hogy lépjünk be, dűnnyögték, hogy ezek közé, meg miért köll, tudunk mi enélkül is dolgozni. De azok nem tudnak, mondtam, ők nem tehetnek arról, hogy nem képzettek, segíteni köll őket, belépni, hogy kinyissuk a szemüket, hogy első kézből kapják az információkat, ne pletykaklubokat rendezzenek a taggyűlésen, hanem a vezetőktől hallják, mi történik a faluban. Pártszervező voltam pártonkívüliként, elvtársakat szerveztem a pártba, viszont tagjelöltségemmel együtt feladták a leckét, hogy a lányom nehoogy megbérmálkozzon össze. Drága elvtársam, nem rajtam múlik, mondtam a pártbizottságon, én próbálom megkorlátozni. Szóltam a feleségemnek, nagyon kérlek, ne szorgalmazd ezt a dolgot, inkább csalok, elviszem őt községgel odébb, csak ne tégy csúffá, nekem ott a helyem. Tudtam, hogy nem élem le vele az életem, akkor is tudtam már, csak a gyerekek miatt, apám szülei miatt, a falusi előítéletek miatt nem mertem elválni. Borzalmas dolog lett volna elválni, mert a papnak bármit lehetett csinálni, azt mondták, az is csak ember, de a téeszelnöknek makulátlannak kellett lennie. Huszonnégy évig sikerült is megtartani a makulátlanságot, se részegen, se józanon nem láttak olyan helyzetben, hogy az ne emberi lett volna. Mindegy, hogy befejezzem ezt a bérmálkozást, hiába kérleltem, még az anyám is kérte: „Te Mancsi, igazad van, te szülted, jogod van hozzá, de az uradat is nézzed, elviszi Rózsikát a másik faluba!” „Nem érdekel engem, nyalja csak a piros seggű majmainak a valagát ez a hülye.” Ha csak nekünk mondja, nem is lett volna baj, istenem, ennyi esze van, nem is hal meg másként, de kiállt az utcára is, hogy ez a pizok azt akarja, hogy akit én szültem, ne bérmáltassam meg... Mindez bement a pártbizottságra, mert azért elég jó a hálózat, ugye, és hiába lapítottam, akiket én szerveztem, azokat mind taggá nyilvánították, nekem a járási pártbizottság titkára - mivel szerinte komoly ígéretet tettem a bérmálkozás ügyében - azt mondta: „Töröltük! Van valami mondanivalója?” Mondtam, nincs. Barátaim biztattak: „Veszter, ez igazságtalanság, ezt meg kell fellebbezni, hát a környéken te vagy a legjobb téeszelnök, mindig betartod a párt utasításait”, de én vagyok olyan makacs, ha a titkár elvtárs nem volt képes megismerni, és kirúgott, én párton kívüli kommunista maradtam.

Azt nem mertem megtenni, hogy egyszerűen nem veszem el ezt e némbert, mert akkor engem a retyerutyámmal együtt kidoboltattak volna, pláne, hogy gazdag lány volt, nem tehettem, ebben a házasságban kellett élni, így az én haladó szellemű anyám volt a partnerom, ő lépést tartott a világgal, az asszonyok az utcán még csúfolták is, hogy kommunista. Állandóan biztatott: „Alkoss, fiam, mert most van rá mód, ez a világ lehetővé teszi, hogy emberré válj, dönts ki a föld fenekét, hogy ne ismerjen rá senki a borzalmakra, a múltra.” Így fűtött, nekem ő volt az összes mindenem, ő hajtott, ambicionált, hogy ebből a téeszből, ebből a semmiből, ahol egy fia épületmaradvány sem volt, ami a semmire alakult, abból legyen valami.

Ez a mi falunk két falu volt: egy református meg egy katolikus, a felekezeti iskola külön, a határban a birtok külön, a lakosság külön, ebben az utcában csak reformátusok, abban csak katolikusok, és utálták egymást, mint a bűnt, minden szörnyen külön volt, református bika, katolikus kan disznó. Először a téesz megalakult egyben, aztán a reformátusok bementek a járási tanácsra, hogy ők nem hajlandók dolgozni, nem esznek a pápista búzából kenyeret, engedjék őket vallás szerint szétválni. A tanács belement, én lettem a Jézus Szíve téesz elnöke, a másik gyerek lett a Kálvin téesz elnöke, de ebből az egészből nem sok jó ígérkezett. Akkor mindenkinek öntötték a százaz istállót, nekünk nem, mert a felső szervek is tudták,

hogy előbb-utóbb egy falu, egy nóta lesz, akkor meg minek legyen az egyik faluvégén is meg a másikon is major.

Az első két év bebizonyította, hogy a mi téeszünk életrevalóbb a másiknál, bár munkaerőnk sem volt annyi, meg a jó birtok is a reformátusoknál volt. Ölt a méreg borzalmasan, hogy nem kaptunk semmi beruházást, és bementem a pártbizottságra, hogy egyesíteni kellene a két téeszt, mert így nem lehet gazdálkodni. Nagyon nehezen született meg ezerkilencszázhatvan-egyben az egyesülés. Nálunk, a Zöld Mezőnél elmondtam a vezetőségi ülésen, miért látom ezt szükségesnek, felállt egy tag: „Te tudod, hogy mit akarsz, ha te úgy látod, elnökünk, hogy biztos jó lesz, máris fel van tartva a kéz, javaslom, szavazzuk meg.” A mi vezetőségünknel eddig tartott az egyesülés kimondása. A Jobb Jövőnél megkezdődött egy órákor, és még este hatkor is ott ültünk, a járástól az elvtárs mondta is: „Hát nem szégyellik magukat, látták volna a másik vezetőséget, milyen pattanós volt, tudták, mit akarnak, egy pillanat alatt elintézték, maguk meg itt nyüszölnek hat órán át.” Az egyesülő közgyűlésen elmondtam, az állam mindenkinek biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, a téesz meg abszolút nem szól ebbe bele, ha akarnak, esznek pápista búzát, ha nem akarnak, nem esznek, de együtt kell dolgoznunk, mert gazdaságilag csak úgy lehet valamit elérni, ha a munkaerőt meg az anyagi lehetőségeket egy helyre koncentráljuk, különben éhen döglünk. Meg kell érteni, hogy ránk van bízva a sorsunk. Az úristen tudja, milyen csoda folytán megválasztottak elnöknek, pedig ebben a faluban száz évig nem volt pápista vezető. Amikor jegyzőváltás volt, bement a református presbitérium a főszolgabíróhoz, hogy református legyen ám! Engem ugyan pápistának kereszteltek, de nekem az r. k. legfeljebb annyit jelent, hogy régen kereszteltek, gyerekkoromban ugyan vallásos módon nevelődtem, ennyivel műveltebb vagyok, ennyit jelent ez ma. Tudtam, hogy a papok a lelkén keresztül fogták meg a népet, így próbáltam én is hatni. Köllött egy Szent Mihály lova? Vágják ki az erdőből a legszebbik fát, és csinálják! Jött a presbitérium vezetője, hogy deszka köllene a parókiakapuhoz. Hát nincs a téeszben? - kérdeztem -, van, a mienk, a maguké, a fele-református, fele-katolikus téeszé. Jöttek, elnökünk, a tiszteletes úr kertjét be kellene szántani, be kellene trágyázni. Uraim - mondtam -, nem szeretném, ha a tiszteletes úr kertje úgy maradna, az a maguk papja, tessék ellátni! Elmentem az istentiszteletekre, úgy énekeltem Tebenned bízunk elejétől fogva, mint azok, esküvőre, temetésre mentem, ha sírtak, sírtam, ha nevettek, nevettem, ilyen apróságokkal tudtam megfogni a népet. Szerencsére gyűtt ide ekkor egy nagyon korrekt, végtelenül intelligens pap. Annak mondtam: te, Béla, segíts nekem abban, hogy ezt a népet eggyé tegyük, úgy apostolkodj, hogy egyet akarjon. Megcsináltam, hogy brigádvezetőtől kezdve a főagronómusig úgy választottam ki minden vezetőt, hogy református legyen. Áncvájra megfogtam ezt a népet úgy, hogy Veszterünk lettem mindenkinek, több nem is akartam lenni. Nekem, az új világ papjának, csak sikerült valami, huszonnégy év munkája révén kétszázmilliós vagyona lett ennek a kis téesznek, érdemes volt hát így politizálni, bár engem mindig bántottak, nekem soha nem jutott sarzsi, mindig olyan rút borjúféle voltam: „Szilveszter klerikális meg egyházas!” Nem volt igaz, vakon ítélték meg egyes pártvetők, az a járási titkár, aki engem kidobott a pártból, nem ment el az anyja temetésére, mert a testvére egyházi szertartást rendezett.

Engem az háborít, hogy olyan embernek, aki egész életében szívvel-lélekkel bent volt, aki imádta, hitte, csinálta, annak köll ekkorát csalódnai. Amikor nem adtam be a nyugdíjazási kérelmet, akkor hatósági törvényességi vizsgálatot rendelt el a megyei tanács, kigyűtt ez a nyomorult osztályvezető-helyettes, végtelenül rendes ember, régi jó barátom: „Te, Veszter, add be azt a rohadt nyugdíjkérelmet, és én azonnal lezárom a vizsgálatot. Tudom, nincs itt mit keresni, de értsd meg, keresni kell!”

Borzalmas volt mindenféle eszköz, mindenféle épület nélkül megalakítani a téeszt. Felosztottuk a területet a családok között, és úgy művelték, mintha a sajátjuk lett volna. Ez még nem

részes művelés volt, a nádudvari rendszert csak később vettük át, de az elején is felelnie kellett mindenkinek bizonyos területért, akár állatgondozó, akár téeszelnök. Nekem is ki volt mérve, meg is kapáltam, sőt amíg a téesz kicsi volt, addig gépkocsit vezettem, traktoroztam. Komolyabb gépünk, markoló, rakodó nem volt, minden no fogd meg alapon ment, kézzel, de akkor még az a rengeteg és borzasztó teherbírású parasztember csak középkorosztályú volt, a gyerekeik meg, akik elmentek a vasúthoz, az iparba dolgozni, mivel ki volt mérve a terület, besegítettek a szüleiknek, túrta a földet a munkásosztály is, most már nem is tudom, melyik a munkás, melyik a paraszt, nem sok értelme van már ennek, egy a kutya a farkával.

Ahogy elindult a téesz, engem elküldtek Zsámbékra elnökképzőbe, ott nekem megjött a tanulási kedvem, mert láttam, feleannyi idő kell hozzá, mint a másiknak. Az iskola átkerült aztán Gödöllőre, és az igazgató szólt, hogy menjek, ott a helyem. Először húzódoztam, csodák csodája, amikor felkerültem a főiskolára, csupa minisztériumi ember volt, meg nő, meg titkárok, meg dr. Nagy Balázsok, csak néztem, mint a borjú, mi vagyok én itt ezek között, por-szem, paraszt. Amikor az első kollokvium megvolt, meg a második, meg a szigorlat, kezdtem nőni. Már az első szigorlatnál mindenki engem szorongatott, hogy „Veszter, arany Veszter, még ezt mondd el!” Azt hittem, hogy a mezőgazdasági szakmát igen könnyen meg lehet tanulni, de aki nem ebben dolgozott, úgy szenvedett, mint egy állat mondjuk a takarmány szabványnál. Megadta a tanár, na gyorsan tíz liter tejre takarmány: széna, búzapolyya, korpa, szilázs, melasz stb. mennyi kell? Rajzoltam, és mindjárt passzolt a fehérje, a keményítő, passzolt minden az égvilágon. Mellettem ült egy nő a minisztériumból - Szabó Irénke -, láttam, beírt tíz kiló melaszt a rubrikába, mire odasúgtam, attól befosik, hagyja abba, menjen ki pisilni, ha befejeztem, odaadom a folyosón. Kezdtem fölőni, rengeteget tanultam, be-lhaltam volna, ha leégek, amikor egész életemet a mezőgazdaságban töltöttem. A harmadik kollokviumon kibukott Doktor haddnemondjam kicsoda, hetvenen kezdtük, és harmincnégyen fejeztük be. A huszadik évfordulóra meghívták ezt a doktort is, a téesz főosztályvezetőjét, úristen, hogyan mutatkozzam én ezelőtt, mikor tudom, hogy annak idején leégett. Nem is föltűnősködtem, de láttam, hogy leseget. És egyszer odalépett, hogy milyen ismerős vagyok neki. Rákacsintottam: doktor Válóczy Marinak - akinek gyönyörű széksze-piles bokája volt - én mondtam, hogy lelegelnék érte hat kataszteri lucernát. Miért ne legeltem volna le harmincéves koromban, ma már nem legelném. „Szilveszter, hát te vagy az? - kérdezte. Szóval hatvan-hatban végeztem a gödöllői egyetem üzemgazdasági szakán, ahol aztán a lányom is végzett. Kívántam a diplomát, úgy éreztem, méltó vagyok rá, láttam, hogy milyen emberek rendelkeznek jogosítvánnyal, akkor nekem, aki gyakorló birtokosa vagyok ennek a tudománynak, miért ne legyen meg a papírom?

Végre a feleségem elment dolgozni, igaz, csak díszmunkára, konyhavezető-félének, ott is olyan volt a magatartása, hogy egyszerűen undorodtam, kiüt-között belőle a fajparaszt kapzsi-sága, összeszedett mindent, és lenézte a munkatársait, mert őszerinte azok szegény asszonyok voltak. Elmondták, hogy a konyháról elhord mindent, hogy elhozza a maradékot. Volt egy nagyon aranyos könyvelő asszonyka, szerettem vele beszélni, lelki barátom volt, mire a nagy-késsel megkergette ezt az asszonykát. Bement egy traktoros a konyhára kávé-t inni, és mondta neki: „Ta Mancsi, szólhatnál Szilveszternek, hogy kevés a pénz a szippantásért.” Amúgy jó dolgos fickó volt, de olyan bambuc buta. Azt mondta neki a feleségem: „Mit törődsz evvel a hülyével, szarjatok a pofájára.” Én meg ott ültem, és megkérdeztem: kire? „Rád.” Ha már ilyen gonosz vagy, kiválaszthattad volna az alkalmas helyet, hogy közöld velem, milyen hülye vagyok, nem tartozik ez se a munkatársaidra, se másra. Próbálj valami olyan magatartást felvenni, ami az emberi viselkedéshez hasonlít. Volt még egy-két ilyen húzása, aztán fel-mondtam neki, mert csak züllesztett. Megfőzték a disznófejet levesnek, lefejtette a javát, és szépen a szatyrába rakta. Soha életemben nem nyúltam a téesz vagyonához, egy szalmaszálat

nem hoztam el onnan, ez a szemét asszony meg ilyet csinált. Kinek van arra szüksége, amit elhoz onnan? Mindenünk megvolt a világon, anyámnak olyan háztáji gazdasága volt, ahol számolatlanul szaladgált a baromfi, nem tudtuk, mit együnk, de az csak kapart; egész magatartásával, minden szavával, örökké csak nyomott lefelé. Ha valaki azt mondta: „Majd szólok Szilveszternek, az elintézi!” „Á, mit törődtek azzal, ki az a szar?” Ahelyett, hogy örült volna, hogy valakinek hívnak, egyszerűen nem bírta elviselni. Pedig ha azt mondta, ezt csináld, azt csináltam, ha fodrászhoz ment, este hat után mentem érte a városba kocsival, mindent megcsináltam, csak ne replikázzon, féltem attól, hogy a faluban minket taglaljanak. Mert egy kocsis, egy tehenész berúghat, elválhat, de az elnök legkevesebb öt évig cseléd. Gőgös volt, pocakos, akár az apósom, egyszer a sertéstelepen látom, ül a sámlin, a hasa leleffedt, a sok épp ott kávézó dolgozó meg leste a lába közt felfele az elnök lovát, és röhögtek. De nem tudom én ezt elmondani, meg már nem is akarom. Amikor felmondtam neki, visszakönyörögte magát. De akkor legalább ne ide, a szentségit, mert nem bírtam már, amiket csinált. Faluszerzte beszéltek, hogy Mancsi néni elhordja a főtt húsokat, ezt hordja, meg azt hordja, a Sztás Mancsi hordja, mert a lánynevének mondták, vagy úgy, hogy az elnök felesége. Meg kell szabadulni ettől a nőtől, mondtam, amikor nekitámadt annak a patent kis könyvelőnőnek, aki az egész sertéstelep gazdaságát intézte. Falusi lány volt ő is, és végtelen intelligens, okos asszony lett. Öröm volt vele beszélni, ha kimentem a telepre, ahhoz mindig beültem öt percre. A férje is könyvelő, korábban a két asszony barátkozott, többször együtt üdültünk. Ha a téeszírodából kocsival magammal vittem valamelyik nőt, mert az ügyintézés összehozott bennünket, akkor ő már mondta: „Megint viszi a kurváját.” Mi kell a falu népének? Másnap fűjták ők is. A főkönyvelőt bakterkurvának mondta, mert az apja bakter volt, mikor visszamondták neki, jött szegény hozzám. Ilonka, ne haragudj, mondtam neki, mit csináljak vele, én nem tudom megölni, ha tudjátok, öljétek meg ti. Akár az SZTK-st vittem, akár a főkönyvelőhelyetteset, abban a pillanatban mind kurva. Még élt édesanyám, amikor elhatároztam, hogy szakítok ezzel az asszonysággal. Régen tudtam, hogy el fogok tőle válni, csak a mama rosszul volt, rákos lett, és nem akartam szegényt felbolygatni a betegségében, várok vele, amíg lehunyja a szemét. Örökötem fölötte éjjel-nappal. Egy hónapig borzasztó fájdalmak voltak, májrák-gyomorrák áttételek. A feleségem meg üvöltözött itt. Ne ordíts, az isten áldjon meg, meghallják az utcán, mit szólnak az emberek. Ne üvöltözz, a mi családjunk sosem volt ilyen mocskos szájú, miért vagy ilyen parlagi? Elkapta az ujjamat, és átharapta a vastaghúst, a másik kezével meg belevágott az arcomba, elkezdett folyni a vér. Fölfogtam az ágyneműmet, és soha többet nem mentem be hozzá. Az életben nem ütöttem meg, ez a piszkos meg így csúffá tett. Másnap kérdezték a téeszben, mi van veled, milyen az arcod? Az éjjel kinn voltam a szárítónál, és azt a rohadt szállítószalagot odébb kellett húzni, a vége ki volt rojtólódva, megcsúsztam, beleestem, oszt kimarta a pofámat. Bevették. Ez viszont elment közös barátunkhoz, és Editkének elhencegte, az ő ocsmány modorában: „Elintéztem ezt a mocskot, ennek a semmiből lett szarnak lehúztam a pofájáról a sleppet.” Gyuri barátom többször is megkérdezte, mi van az arcommal, mondtam neki is a történetet. „Legalább nekem ne hazudj, a drága nejed mindent elmondott, nem dicsértük meg, ne félj!” Akkor minek kérde, te vagy a legjobb barátom, tudod, hogy lelkileg is megvisel ez az egész, most meg még a pofámat is csúffá tette. Ilyen mocsokságot, hogy engem arcon csapnak? Ez a legmegalázóbb valami, de légy nyugodt, nem lesz rá többet alkalma.

Anyám mindig óvott: „Fiam, ki ne vidd az utcára, hogy nálunk itt bent mi megy!” Szót fogadtam szegénynek, és kínoztam magamat evvel a házassággal. Rettenetesen tiszteltem anyámat, hogy annyira át tudta venni az újat, a házasságomat illetően viszont konzervatív maradt, szegénynek ezt sosem tudom... megbocsátani? Majdnem belehaltam, amikor meghalt. Nem tudtam neki megmagyarázni, hogy ez a házasság... Az utolsó évben megmondtam, nincs tovább, és az idősebb lányomnak is szóltam. Akkor már tanár volt, egy huszonkilenc éves

lánnyal már lehet beszélni: Mari, én nem maradok anyáddal. „Apa, ez a te dolgod, engem hagyd ki a buliból.” Mit ad úristen, hatévi házasság után hazajött: „Válok. Mi a véleményed?” A te dolgod, te is azt mondtad nekem. „De nézd meg, van valami a hasamban!” Nem látok semmit. „Még kicsi, de gyerekem lesz!” Akkor minek a gyerek, ha válsz? „Nekem kell.” És meg is született a kis törpe.

A válás is Mancsi miatt történt ilyen inkorrekt, unintelligens, ezért nem kértem vagyonmegosztást, nem érdekelt, hogy mennyi pénzt lopott el, csak záruljon le ez a szörnyűség. A végső lökést a moldáviai tanulmányi kirándulás adta. Azt hittem, hogy az utat a szövetség fizeti. Moszkvát, Kijevet, Leningrádot már láttam, de ami engem legjobban érdekelt, falut nem. Kíváncsi voltam, mit tud a szovjet mezőgazdaság. Bizisten kimennék ma is oda vagy Szlovákiába, de még Lengyelországba is szervezni egy jó téeszt! Elmentem szétnézni erre az útra, aztán kiderült, hogy csak az elnökségi tagoknak volt ingyenes, a többi Gyurinak kiküldték a hétezer forintos számlát, szóltam is a feleségemnek, hogy adjon pénzt, mert ezt be kell fizetni. „Nincs pénz, elfogyott. Nekem még van pénzem, de neked nincs.” Kivette a takarékönyvből, és átíratta a nevére! Jócskán volt pénzünk, mert a másik lányom lakása még nem volt rendezve, de ez az egész hagyján ahhoz a keserűséghez képest, hogy megtévesztette a gyerekeimet, akik engem imádtak, az anyjukat viszont sosem bírták a magatartásáért, a modoráért, mert például amikor evett, lógott a szájából az étel, mint a ló pofájából a lucerna, ha vendégek voltak nálunk vagy az utcán mentünk, mindig a lányokat kértem, hogy szóljatok már neki, mert rátok jobban hallgat, látjátok, csak leéget bennünket. Amikor ellopta a pénzeimet, mindegyik lányomnak adott százezer forintot, magyarul, ami engem illetett volna, azzal megvette a lányaimat, és ők egy évig nem is jöttek hozzám. A nagyobbiknak előtte évben mondtam, hogy elválok, a kisebbiket állandóan dédelgettem, sok gondot okozott, karambolozott, meghalt egy fiú, bíróság, ügyészség, futkostam miatta, de talán pont azért, mert ennyit vesződtem vele, jobban kötődött hozzám, mint a másik. Írt egy szép levelet, hogy a gyerek miatt nem tud eljönni, és akkor meglátogattam, hogy megkérdezzem: kicsim, gondod, rendben van minden a magatartásoddal? Anyádat egész életedben nem bírtad, most mégis mellé álltál? „Édeském, ne haragudj rám, nem lehetett vele mást csinálni, mert üvöltött, ordított, ha nem fogadom el a pénzt, még a falu szájára ad. Tudod, milyen mocskosságot csinál. Itt a pénz, azon mód, ahogy kaptam, hozzá se nyúltam, vidd el!” Nekem nem kell a pénz, kislányom, akkor sem, ha koplalnom kellett egy hónapig, hogy a szövetségnek fel tudjam adni a hétezer forintot, nem kell, mert nem én adtam, te elfogadtad, én nem mentlek föl, aki szeretetből megbukik, az nem utóvizsgázhat, Gödöllőn úvézhattál, itt nem lehet. Sírt, könyörgött, hogy ne haragudjak rá. Nehezen olvadtam föl. A másik lányom nem ilyen lelkiizós, a férje is más töltésű gyerek, aki rendkívül jól keres, soha az életben nem szenvedtek semmiért. Ez a lányom nem említette a pénzt, aztán amikor rákérdeztem, annyit mondott: „Hát édesanyám adta, ne fogadtam volna el?”

A nőkkel kevés szerencsém volt. Szerettem a női barátságokat, örültem, ha nőbarátom volt, lelki barátom. Sőt most is igényelném, szeretnék valami finom lelket, valami kedveset, nem testi kapcsolatot, úgy érzem, azon már túl vagyok, bár nem tudom, nem próbáltam meg. Nekem mindig kellett valaki, akivel lelki kapcsolatban lehetek még anyám mellett is, miután meghalt, különösen igényeltem ezt. Óriási hiányom volt. A komám felesége jó partnerom volt. Két éve meghalt a barátom, de a kapcsolatunk megszakadt, mert a mocskos nővérem névtelen levelekkel felbujtotta a feleségem. Ez mind téeszdog volt, féltékenyek voltak rám, a családom sem bírta, hogy ide jutottam, a saját rokonságom sem viselte el, hogy kinőttem közülük. Már öt-tíz évvel ezelőtt is éreztem ezt a nagybátyáimon, akikkel nem voltam hajlandó kivételezni, nekem mindenki egyforma volt, ha megérdemelte, megkapta ő is, ha nem, akkor nem.

A váláskor a feleségem kirabolt, nemcsak a pénzemet szerezte meg egy fillérig, ott maradtak nála a ruháim, a személyes tárgyait, az emlékeim, londoni, dániai fényképeim, ami létezett, mindent ott fogott. A diplomám sem adta ki, szerencse, hogy a szövetségnél megvolt a száma, különben leégtem volna. Annyira gonosz volt, hogy a hálószoobaajtót bezártam éjjelre, féltem, hogy megöl. Hazamentem például este - mert a válás után egy évig még otthon laktam -, és bementem a főzőfülkébe egy csöpp zsírért, hogy tojást sütök. Mire kiértem, kigyűtt a szobájából, megállt az ajtófélnél, és az öregkés mint mindig, ekkor is ott volt a keziben. Két éve már rajtunk röhögött az egész falu, mert kiállt pletykálni, már csak az hiányzott, hogy megkéseljen. Elmenekültem, ott maradt minden.

Ötvenéves koromban kellett újrakezdeni az életemet. Volt egy tízéves kocsim, azt adtam el, hogy bútort tudjak venni, az utolsó pohárig, villáig újból meg kellett vennem mindent. De nem bántam meg. Tartottam a barátságot továbbra is Editkéékkel, amíg Gyuri élt, meg azzal a kis könyvelőékkel, aki a bizalmasom volt. A többi lánnyal is jóban voltam, mindig udvaroltam, mindig szépeket mondtam mindenkinek: milyen szép a bőröd, milyen szép a nyakad, hű de jól áll ez a folt a nyakadon. A többiek előtt mondtam, és sokszor az ilyen semmiségből, hogy így eldobáltam a szót - mert ilyen szertelen modorú vagyok -, hatalmas pletyka keveredett. A megyében kikiáltottak nőcsábásznak, pedig soha nem voltam az, soha életemben.

Még van bennem valami szufla, még szerettem volna a téeszt egy kicsit helyrebillenteni. Vállaltam volna még a veszélyt is, a kockázatot meg a megaláztatást is, csak bizonyíthassam, jó volt az elképzelés, meg akartam mutatni még egyszer, mert ennek az új sertéstelepnek az építkezés utáni felfuttatása nagy munka lesz. Ha beindul a nagy forgó, az még komolyan fejreállíthatja a bandát, pláne, hogy az utód új emberekkel veszi körül magát, és azokat a munkatársaimat, akik velem együtt húzták huszonnégy évig, most sorban kinyírják. Mindent másként csinál, vetésszerkezetet is változtatott, ó! Nem szóltam egy szót sem, nem akartam elijeszteni őket. Csak hát a veszteség nő, nő; nem tudom, meddig lesz türelme ennek az áldott népnek.

„GONDJAIMAT NEM VISZEM HAZA”

Igaz, hogy az elnökök öt százaléka épp hogy elviselhetőnek minősítette - kettesre, sőt néhány esetben egyesre osztályozta - családi kapcsolatát, az átlag, mint láttuk, jó. Jó és mégsem jó, mondom én: az esetek nagyobbik részében inkább csak valami egymás mellett élés. Lehet, hogy idealizált elképzeléseim vannak a házasságról, amikor azt vallom, hogy annak valami-féle szellemi kapcsolatnak is kell lennie, „beszélő helynek”, ahol legalább hangosan monologizálhat gondjairól, bajairól az ember. Az elnökök többsége ezt nem így véli és éli.

12. táblázat

HÁZASTÁRSÁVAL MEGOSZTJA-E ELNÖKI GONDJAIT?

	(Százalék, N = 373)
Az is elég, hogy őszintén beszélhetek róluk	40
Ezek nem tartoznak rá	39
Hiába mondanám, úgysem tud segíteni	13
Minden gondom, bajom elmondom, és tanácsokat is kapok tőle	8
Összesen:	100

Az elnökök többsége - 52 százaléka - szerint hiába is próbálná megosztani gondjait feleségével, illetve még drasztikusabban: „ezek nem tartoznak rá”. Másként fogalmazva, a gárda kevesebb, mint fele minimum kibeszéli bajait otthon. „Gondjaimat nem viszem haza” - írta a zárt kérdésre adott válasz mellé magyarázatul, vagy talán mentegetőzősül a 48 éves, diplomás elnök. Jó szándékát nem vitatom, de vajon ez a lefojtás nem ludas-e abban, hogy egyre több elnök bajlódik az egészségével? Sz. Gy. együtt diplomázott a feleségével, mégsem osztja meg vele elnöki gondjait:

- Ha hazamegyek, szeretek a családdal lenni. Amikor nehéz napom van, mielőtt hazamennék, inkább kimegyek a határba körülnézni. A másik ok, hogy itt korábban a rokonok könyökgig nyúltak a tejfölös köcsögbe, a sógor, koma, jó barát szemlélet ne jöjjön elő még egyszer, márpedig ha a feleség belebeszél a dolgokba, erősödhet ez a tendencia. Kialakul a baráti kör, a feleségé még inkább, ahol óhatatlanul előjönnek a téesz ügyei, s az ember ilyen hatások alatt még kevésbé tud objektív lenni.

Kiss Imre (Tépe, 47 éves, érettségizett) máshonnan indul: - Nem vagyok szónoktípus, nehezemre esik a sok beszéd, egy beszámoló gondot okoz, pedig ez a beosztás annyi beszéddel jár, hogy csak na. Mire a szövetkezeti törvény előírásainak megfelelően huszonhét fórumon végigviszek egy témát, meggyőzőm a tagokat, addig kibeszélem a tudóm, elkopnak a hangszálaim: örülök, ha abbahagyhatom. Ha otthon elkottyantok valamit, az asszony mindjárt elkezd érdeklődni. Ismételjem el neki, amit annyiszor elénekelttem? Erre már nem vállalkozom.

Dr. Tukacs Béla (Ráckeve, nyugdíjas) más korosztály, más kiindulás, de az eredmény ismét ugyanaz: - Előfordul, hogy amikor az ember bajban van, még otthon is elkezdik neki mondani, mekkora marha, pedig tudja ő azt anélkül is. Szerencsére az én feleségem nem olyan természetű volt, aki a szememre vetette volna, hogy te így, meg te úgy. A legtöbb helyen viszont megkapja a férj, ezért inkább hallgat otthon. A dicsőséget az asszonyok is szeretik, de a seggbe rúgott barátot, a megalázott férjet nehezen viselik el, csak azt látják, milyen gyarló. És az is. A dicsőséget mindenkivel meg lehet osztani, a vereséget egyedül kell elviselni. Vereségek pedig vannak, és nagy hallgatások is.

Érdekes, hogy leginkább a közösségben nyakig benne élő képzetlen elnökök osztották meg - iskolázatlan feleségükkel! - mindennapjaikat. A gondjaikat megosztók aránya a nyugdíjasok körében magasabb (55 százalék), az aktív elnökök körében alacsonyabb (46).

Nincs törvényszerű összefüggés a gondok megosztása és a magánéleti (családi) kapcsolatok alakulása között, de ahol kevésbé osztják meg a gondokat, általában erősebben romlott a kapcsolat.

Van, aki úgy véli, hogy félig-meddig erény, ha valaki távol tudja tartani a családtól gondjait, bajait, amire csak kivételes ember képes, ám az sem mindennapi tett, ha valaki úgy tudja beavatni a társát, hogy az segítséggé is válik. Több helyen önvédelemből rekesztik ki a családi otthonból a munkahelyi gondokat, ez különösen ott dívik, ahol az elnökné is a téeszben dolgozik:

- A feleségem könyvelő a téeszben, s alapelvünk lett, hogy a munkahelyi problémákat nem visszük haza - mondja G. J. - Korábban elmondta a sérelmeit, s mivel tudtam róluk, intézkednem kellett, de mindenki tisztában volt vele, hogy tőle tudom, amit tudok. Figyelmeztették is, nem volt szép dolog, hogy szólt az elnöknek, mire azt felelte, nem az elnöknek szólt, hanem a férjének. Ezután döntöttünk úgy, hogy munkahelyi gondokkal nem foglalkozunk.

- Az a jó, ha az ember elmondja, megosztja a gondjait - vallja H. P. is -, de inkább csak általában lehet beszélni a dolgokról, nem lehet mindent elmondani, főleg olyasmiről jó, ha

hallgat az elnök, ami csak formálódik, de nincs eldöntve. Különösen személyi kérdéseknél kell vigyázni, mert ha a feleség adja a jól értesültet, vagy ha csak elszólja magát, abból komoly zűrök lehetnek.

Nyilvánvaló, hogy a sikeres és a bukott elnökök mögött is ott a család, többségük azért tudja a munkáját végezni, mert a felesége eltűri férje nem teljesen szabadon kialakított életformáját, mert az otthoni gondok többségét leveszi a válláról, s esetenként még a munkahelyieknél is együttérző társ. Szinte a végzettségtől függetlenül az elnökfeleségek többsége béketűrő, sérelmet, mellőzöttséget feledni tudó asszony. Az elnökök munkájuk során sokat nyelnek, többen emiatt is képtelenek már otthon is nyelni - megint csak az asszonyon a sor. Azt hiszem, azok körében gyakoribb a házasságtörés, akik nem viszik haza gondjaikat, sok munkahelyi kapcsolatnak ez a létrehozója, no meg az is, hogy asszonyok, lányok fel is ajánlkoznak a főnöknek. És hiába vallja a férfiak többsége: „Házinyúlra nem lövünk, állatkertben nem vadászunk”, sokan nem tartják be. S. özvegyen maradt, s azon kevesek közé tartozik, aki éveken át nem nősült újra, s független emberként is azt vallotta: „Az elnök, akár a plébános, csak a szomszédos faluban udvarolhat!”

Endrédi Dezső (Ecsegefalva) józan esze segítségével igen sok zátonyt kerülhetett ki, hogy 1950-75 között az elnöki székből tudott maradni. Bár egy nagy műtét után találkoztunk, mégis inkább vasúti főtanácsosnak néztem, mint nyugdíjas paraszti elnöknek, pedig már abban a korban volt, amikor a felesége előtt is nyíltan beszélhetett félrelépéseiről, s az elnöként őt ért kísértésekről:

- Sosem szaladtam el a lányok, asszonyok előtt: hogy még leköpjének legközelebb! Arra azért vigyáztam, botrány ne legyen. Egyszer egy olyan nővel akadtam össze, aki bezárta mögöttem az ajtót, hogy onnan addig ki nem megyek, amíg... Csakhogy nekem ő nem kellett, meg a gyerektartástól is borzasztóan félttem, azt mondtam, vizelethetnék; így szabadultam ki a kelepceből. A velünk egyesült téesszenben semmit sem dolgoztak az asszonyok, de a gyűlésbe csak ők jártak, és kiabáltak, veszekedtek, káromkodtak. Az Egyetértésben is ezt folytatta mind: a téesszenben semmit nem csinált, de jött, szót kért vagy nem is kért, oszt kiabált. Ha rendreutasítom, az nem szép. No, az anyátok istenit, majd elkaplak én benneteket egyenként!

- Mi bajod neked a téesszel? - vettem sorra őket. - Dolgoztál benne bármit is?

„Nem, de azért elmehetek a gyűlésbe, és megmondhatom, ami nem tetszik!”

- Ha még egyszer eljössz nekem kiabálni, megmondom az uradnak, hogy hányszor kanoltalak meg lánykorodban! - Nem volt ez igaz, nem nyúltam én hozzá, de aki megkapta ezt a leckét, se köpni, se nyelni nem tudott, azóta sem volt a gyűlésben. Elnökként csak egy nő vágott át. Négyszemközt akart velem beszélni: „Dezső bátyám, baj van, terhes vagyok, pénzem nincs, ingyért meg nem csinálják el a gyereket!” Eriggy a pénztárhoz! - mondtam neki, ő meg a pénzből Kisújszálláson megvette a kabátot, amit kinézett, mert nem volt terhes.

Gy. három nagyon szegény, végül egyesített szövetkezetet tángált olyan sikerrel helyre, hogy munkáját a Munka Érdemrend arany fokozatával koronázták. Amikor egyenesben voltak, a járás egy fiatal lány miatt az elnök nyakára tette a kést, ám a megyei tanács illetékes elnökhelyettese azt mondta: „Ha minden ilyen ügyet kihegyeznénk, az országban alig maradnának vezetők!”, s ami még fontosabb, Szirmai István akkori első titkár is az elnök mellé állt, így maradhatott a helyén.

És ha már másodszor is visszatértem a hatalom és a nőügyek viszonyához, kikívánczik belőlem az egyik ismert elnök drasztikumot sem nélkülöző, semmiképp sem vitathatatlan, ám eredeti véleménye:

- A nőügy dicsőség és magánügy: a f...-om azé, aki felállítja, ha ez párthatározatra menne, akkor ebben is alávetném magam a pártnak. - Mondhatnám stílszerű: „Azé a föld, aki megműveli.”

A legeslegelső neves elnökök egyike nemcsak másodfeleséget tartott, hanem rá is hagyta a téeszt, halála után kívánságának megfelelően az asszonyt választották elnöknek. Legelőször is azért különös ez a történet, mert egy elég zárt, mélyen református, kemény erkölcsű faluban esett, továbbá, mert országnyi népet talán könnyebb megtéveszteni, mint egy fészekalját: egy község legfeljebb ideig-óráig és kényszerből süvegei meg az érdemtelen, halála után pedig csak a makulátlant tiszteli. És I.-t tiszteli, pedig tudja, sok tekintetben éppolyan esendő volt, mint ő vagy más. Ifjabb elnök kollégája még tanácsai előadóként sokszor járt a faluban:

- Fél négykor Mari elment a temető felé, I. bácsi megy a másik irányból ugyanoda. „Három-negyed óra múlva megtalálja őket otthon” - mondta az ember, akitől érdeklődtem. Ennyire számon tartották és tudták, mi folyik.

Faluja mégis tiszteli, mert fölérjük magaslott, útmutatójuk volt. Kívülállók sokszor szent borzadállyal értesülnek a nagy emberek magánéleti gyöngéiről, miattuk hajlamosak lekicsinyelni, esetleg meg is tagadni példáját, alkotását, életét. E tekintetben, azt hiszem, elfogadható a bibliai intelem: „Ne ítéletek, hogy ne ítéltessetek.” Toleranciát és bölcsességet tanulhatunk I. falujától. Azért is szükség lenne erre, mert a kollektív arctalanság nehezen viseli a markáns egyedi vonásokat, a szeplő fontosabb, mint a harmónia, az új társadalom formálódása során eddig inkább az számított, ki mit nem tud, mint az, hogy mire képes. Ösztönösen vagy tudatosan a teszőv titkára is ezt vallhatja, mert amikor I. ügye iránt érdeklődöm, megmerevedik.

- Sírablók nem lehetünk, I. bácsit senkinek nem engedem bántani!

- Értékei, eredményei csak retusálva látszanak?

- A legkiválóbbakhoz mérhető, de hozzátartozói - felesége, gyerekei - miatt szerencsétlen lenne ezt az arcát is megrajzolni. Másodfelesége - nevezzük Molnárnénak - brigádvezető volt a téeszben, I. felfigyelt rá, taníttatta, egyetemét is végeztetett vele, agronómust, főagronómust csinált belőle, végül elnökhelyettesként maga mellé emelte. Előbb csak mosolyogtunk, később azzal cukkoltuk az öreget, hogy megsimogattuk előtte Marit. Mivel éveken át magával hordta mindenhová, az asszony annyira megismerte az elnöki munka csínját-bínját, hogy talán végrendelet nélkül is őt választották volna elnöknek. Molnár Mari a nőpolitika diadala lett, hozzátartozott a díszemelvekhez, akár a vörös drapéria. Ártalmára volt, hogy az öreg után összekapaszkodott a főagronómussal, I. életében ez a koma feszt jelentgette őt, halála után meg utánózni próbálta, csak épp tehetsége nem volt hozzá. Mégis ő lett a Férfi, ő járta Marival Pestet. Aztán kapzsiságuk félrevitte őket. Marit már csak a bíróságtól lehetett megmenteni: leszállékolták, kizárták a pártból. A főagronómus papírral igazolta, hogy partizán volt, megkapta a kedvezményes nyugdíjat, még több ideje van a följelentések gyártására. Mindezt I. bácsin kérjük számon?

- Nem számon kérni akarok - mondtam, és leutaztam I. falujába.

A református pap, aki 1969-ben kimondta fölötte, hogy „Nyugodjék békében!”, maga is azok között fekszik már, akiket utolsó útjukra kísért. Felesége, a papné nyolcvan esztendeje ellenére szellemében és küllemében is olyan asszony, akiről látni, hogy az élő fát is tűzre lobbantotta.

- Élt a községünkben egy hatszáz holdas németbarát ezredes. Ő figyelt föl I. tehetségére. Talán az ezredesnek is köszönhető, hogy ez a parasztyerek elvégezte a polgári iskolát, sőt eljutott

Ausztriába vagy Németországba valami tanulmányútfélére. Magas fiú volt, lassú beszéde miatt mégis tutyimutyinak tűnt. Állandóan az ezredes körött volt, de amikor az nyilas lett, és üldözte a zsidókat, kiderült, hogy ez a parasztfiú milyen határozott egyéniség: neki csak a német gazdálkodás volt a példa. I. azzal szervezte meg 1951-ben középparasztokból a szövetkezetet, hogy abban az esetben, ha ők fognak össze, amikor fordul a helyzet, pontosan tudják majd, melyik föld kié volt.

- Ötvenhatban mégis együtt maradtak!

- Mert boldogultak, a nagy Nádudvarnál is jobbak voltak.

- És a másodfeleséget hogy tűrte a falu?

- Igaz is volt, pletyka is volt. Ennek a prúd református községnek főleg Mariról volt meg a véleménye, de amikor I. kiművelte, és tudta, hogyan kell csinálni a téeszt, mégis megválasztotta.

T. előbb cselédje, aztán munkatársa lett a Szocialista Munka Hőse címmel is kitüntetett elnöknek. Ő belülről is látta I. családi életét:

- Zajos vót; az egyik erre ment, a másik amarra. Ha veszekedés után az asszony elindult a padlásra, szóltam I. bácsinak, és ő ment levágni a kötélről. Ilyenkor az asszony hazaköltözött a szüleihez, én vittem utána a cuccot, én voltam az összekötő. Erős természetű vót az asszony is, az ember is, Jolánka sem az italt, sem a férfiakat nem vetette meg. A munkát is bírta, hallja, izmos egy asszony volt. Színházból hazajövet egyszer elkapta Marit és leszidta, talán hülyézte is, amiért a férje őt vitte helyette. I. bácsi ilyenkor mindig azt mondta: „Értsd meg, nekünk közös ügyünk van” - mert Mari már kertészeti agronómus volt. Ezzel-e, mással-e, leszerelte a saját feleségét, ezért sem lett úgy belőle. Idősebbek, gazdatársai megkérdezték I.-től: „Nem vállalsz te nőkben többet, mint bírsz?” Amit aztán ő mindig avval ütött el: „Mit akartok ilyen idős embertől, a szemének is jó, hogy megpihenhet rajta!” Az idegeneknek, a megyeieknek is ezt mondta, és igaz, ami igaz, huszonhét esztendő vót köztük. Az viszont tény, elnöktársai, tájékozottabb vendégei avval idegesítették I. bácsit, hogy megölelgették, megtapogatták Marit. I.-né bármilyen táblás asszony is volt, kicsiny volt a képessége. Marival egy nap se lehet említeni.

- Nehezen lett a szeretőből elnök?

- I. bácsi egy lapra tett mindent: Marira, talán, mert tartott az idegentől. Mari hatalomvágyó volt, tudta, ha meggyógyítják az öreget, akkor ő nem lehet elnök. I. bácsi érezte, hogy baj van a fegyverrel, de Mari nem engedte orvoshoz, aztán a prosztatarák hetek alatt elvitte.

- Ha egy kicsit is szerette, ezt nem tehetné, a huszonhét év előny sem indokolta!

- A hatalmat még jobban szerette. Egyszer-egyszer az öreget is elkapta a kétely: „Mondom mindig ennek a bubifrizúrásnak, sosem lesz belőle jó téeszelnök!” Nyomta azért előre. Mari vizsgálja egy hízójába került a közösnek. I. halála után nagy harc volt az elnökségért. A pártnak az állami gazdaság igazgatója volt a jelöltje, a főagronómus, a párttitkár és Mari is elnök akart lenni, a brigádvezetők csak mellette gyűjtöttek aláírást, mondván, ő tudja, merre nyílnak az ajtók.

B. gazdatársa és kortársa volt I.-nek, akiről elmondja, amikor a koalíciós időben képviselő volt, megállt neki a gyorsvonat.

- Mari szép asszony volt, mindenki szerette volna lefektetni, de vagy tizenöt év különbség is volt köztük.

- Majdnem kétszer annyi!

- Az igen! I. szeretett szép asszonyokkal mutatkozni, talán ez is benne vót a halálában, a rák kiismerhetetlen. Fél évig kínoztá ezt a nagy, erős embert, aztán még a kórházban is gyötörte.

- Nem hetek alatt végzett vele?

- Nem. Vótam nála, nekem is mondta, hogy Mari legyen az elnök, mert azt hitte, olyan jó már ez a hagyaték, hogy magától is elmegy. Mari alatt hamar elfogyott a téesz betétje, bukását azért a főagronómus okozta, csekély képességű, rosszindulatú ember vót. Hányszor sóhajtoztunk: „Hej, ha I. megvóna!”

- Molnárné férje hogy tűrte a „mellőzést”?

- Megtörtént a tíz esztendő alatt, hogy szétverte fejszével az ajtót, mert Mari nem akarta beengedni. Egyszer-egyszer megverte, de a végén hátul élt a kertben, be sem tehetette a lábát a lakásba.

- Alkalmas volt az asszony az elnökségre?

- I. után semmiképp. I. előremutató dolgokhoz nyúlt, partnere vót a legnagyobb vezetőknek is. Mariéknak ha nincs az a stiklijük a háztájival, akkor a közös megy tönkre.

I. azzal is csak nő a szememben, hogy említik, faluja fél éve elzavarta egy nőügy miatt a tanácstitkárt. Felöltik bennem, hogy párhuzamos riportot kellene róluk írni, de gyorsan le is teszek róla. Anélkül viszont nem akarok elutazni, hogy Molnárnéval ne találkoznék. Közbenjáróm jelenti, vár az asszony! A pompa, a gazdagság szinte kicsordul az utcára, s ha a bubi-frizura a múlté is, kiállításával, beszélőkéjével ez az asszony figyelemre méltó jelenség lehetett. Büszkén mutatja a 25 éves tagsággal járó gyűrűt:

- Miután beléptem a téeszbe, elkezdtem a tanulást, és húsz éven át abba sem hagytam. Ezerkilencszázötvenháromban kezdtem az ötödik osztályt, ötvenkilencben a szakközépiskolát, hatvankettőben a mezőgazdasági akadémiát, hatvannyolcban az esti egyetemet, aztán a szakosítót.

- Azt mondják, hogy egy hízóba került a vizsgája!

- Mért adott volna értem a téesz bármit, ha sosem húztak el, amikor mindig hármasra, négyesre vizsgáztam? I. csak ösztökélt a tanulásra, de azt soha nem kérdezte, kinél vizsgázom.

- Milyen volt a kettőjük viszonya?

- Helyettese voltam, vitt mindenhová. Fél kezem, jobbkezem - így mutatott be. Októberben már nagyon beteg volt, mégis elmentünk Franciaországba. Azt mondta: „Ha én most nem megyek, akkor többet már nem megyek!” - és novemberben már meghalt, de mire temettük, minden be volt takarítva.

- Magának mondta, hogy utódának gondolja?

- „Ide figyelj, fiam - mondta a kórházban -, úgy érzem, meghalok, de nyugodt vagyok, mert téged bevezettelek mindenbe. Vigyázz a téeszre, mindenre.” A főagronómus is ott állt, hallotta.

- Könnyen megválasztották?

- Nem is akartam vállalni, de megfenyegettek, hogy akkor idegent hoznak. Legjobban a területi szövetség akarta, itthon sokan ellene voltak.

- Azért, mert összeboronálták magukat, mert furcsállották ezt az öröklést?

- I. majd harminc esztendővel idősebb volt nálam, apám korú, nem éreztem soha a tagokon, hogy ez megfordult a fejükben.

Végezetül a téesszövetség akkori elnökét idézve visszatérek oda, ahonnan elindultam: - I.-nek nemcsak a falu, hanem a megye és a párt is elnőzte a másodfeleséget. Hasonló cipőben járt egy másik elnök is, de neki a másodfeleség az állásába került. Amikor behívtuk, avval védekezett, ha I.-nek lehet, mi a bajunk vele. Az egyik paraszti elnök, azóta országos vezető, azt felelte neki: „Nézd, ha jó a téesz, akkor az elnöknek lehet több felesége is, de ha rossz a téesz, egy is sok!”

Meg kell mondani, nem I. volt az egyetlen, aki kitaníttatott szerelmére hagyta a szövetkezetet. Tudtommal a másik sem lett igazán jó elnök. Őszintén megvallva, a férfitársadalomban ez még az igazgatóinál is nehezebb poszt, nem lehet véletlen, hogy alig-alig akadnak messzire látszó női elnökök - akiről hallottam, az meg ennek áldozta az életét, nem ment férjhez. S belegabalyodva a családi viszonylatokba, megemlítem, hogy Borsod megyében 1982 óta létezik egy elnök házaspár. Az 1957-ben végzett agronómuscsalád férfi tagja kapta az ajánlatot, s el is költöztek a faluba, ám időközben infarktuson esett át, úgy tűnt, talán le is szívalékolják, mire - ahogy a feleség írja - ha ló nincs, a szamár is jó alapon megválasztották őt elnöknek az ötödik éve veszteséges szövetkezetben. Évnyire az infarktus után kiderült, nem volt az olyan súlyos, s ha nem is orvosi ajánlásra, de elnökké választották a férjet is az egyik közeli helyen. Azonosíthatóságuk miatt sem kérdeztem tőlük, hogy családi életük hogy bírja ezt a kettős terhet, aminek a felébe is beleroppannak mások.

Visszakanyarodva életünknek ahhoz a részéhez, amit illik kicsapongásnak nevezni, s ami azért sem tetszik, mert akkor baráti beszélgetéseink jó része holmi vájkálás, és a művészet java is a kicsapongások láttelepe (nemcsak ma: elfajzott már az Odüsszeusz, sőt a Biblia is!). Nem a „leleplezés” irat ezekről az ügyekről sem, nincs erre kedvem, ez mások dolga, pusztán választott csoportom életét próbálom minél teljesebben bemutatni. Mindezek alapján érthető, hogy meglepődök, amikor a szabados felfogással mondjuk, hogy mégiscsak gyakrabban találkozó újságíró kollégák is szent fölháborodással mesélik, hogy X. elnök a barátjával és két pipivel a Tátrába utazott hetyegni, hogy Y.-t „tetten érte” a felesége az iroda padlásán - de maflák! -, s nemcsak elvette a létrát, hanem a nagyközségi pártbizottság titkárát is meghívta a nem épp dicső levonuláshoz. (Mit várt ettől, mit akarhatott ez a jó asszony? Neki kellene egy „megszégyenített” férfi? Vagy ez volt a bosszú? De miért nem intézték el kettesben, hármasban stb.?) Kollégáim felháborodásából részben az adott közösség véleményét olvastam ki, részben azt, hogy a vezetőkkel szemben ők is fokozott követelményt támasztanak: csoportjában az első számú ember a legkevésbé szabad. Hozzájárul ehhez a már érintett és megoldhatatlan feladvány: hol végződik a magánélet és hol kezdődik a közélet? A Tátrában „pipiskedő” elnökkel többek között az a baj, hogy az úristen sem tudja megmondani, mennyire a férfi, mennyire a főnök volta köti hozzá partnerét, s mivel a főnökök jobbára már túl vannak a KISZ-korosztályon, partnereik viszont többnyire jóval fiatalabbak - ami elsősorban nem a vezetők, hanem az ötven éven felüli férfiak választását, „utolsó kívánságát” jellemzi! -, esetükben nyomban kész az ítélet: visszaélnék a hatalmukkal!

Harmadszor is megismétlem: magánéleti kérdések eredménnyel kecsegtetően csak magánéleti kérdésként kezelhetők, megoldást csak az érintettek találhatnak! J.-ék szomszédjában cseperedett Margit, és érettségi után felfedezte egymást az ötvenesztendős elnök és a tizenennyolc éves lány. J.-éknek nem volt gyereke, könnyebben elcsámboroghatott szerelmével erre-arra, s ezt faluja - megint csak a jó eredmények, és J. számos kiváló tulajdonsága miatt - elnőzte neki. Margit egyszer csináltatott egy olyan fényképet, amiről nem lehetett kideríteni, a fotós volt-e nagyon rafinált, vagy meztelenül - legalábbis félmeztelenül - állt az objektívja elé

Margit. Az elnöktől állítólag a köszönöm helyett egy pofont kapott a lány, amit nagyon a szívére vett, és beszédett valami gyógyszert.

- Reggel szaladt az anyja az irodára - mert ott laktak közel: „Jaj, jöjjön gyorsan, elnök úr, mert Margit öngyilkos lett!” Futottam. A lány ott feküdt hálóingben az ágyon, habzott a szája. Gyorsan pokrócba csavartam, küldtem a kocsierő, és bevitettem a kórházba. Két nap múlva tért magához. Mentem be hozzá, az anyja ott ült az ágyánál és tördelte a kezét, azt sem lehetett tudni, megmarad vagy sem. Álltam ott a narancssal és a nevére szólítottam, mire felnézett. „Nem haragszol már?” - kérdezte. Nem, nem, mondtam, csak gyorsan gyógyulj meg! Az anyja meg csak nézett, hogy lehet az, hogy az én hangomra magához tért, az övére meg nem is mozdult. Egyébként a falu tudta, hogy miattam akart öngyilkos lenni.

Évekkel később nyitottam rá Margitra, már férjnél volt, beteg gyereket nem vették be a bölcsődébe, vele babrált, volt időnk a beszélgetésre. A falu sorsáról szóló okos, érzelmes gondolatai szerint ő sosem lehetett csupán szép játékszer. Természetessége lenyűgözött, s most ahogy lapozom a jegyzeteimet, jóformán semmi nyomát nem találok annak, mi is váltotta ki a csodálatom. Megkérdezte, ki beszélt róluk, és én megmondtam, hogy a zárkózott és már nyugdíjas J. Ez megnyugtatta.

- Ugye szép szerelem volt? - kérdeztem óvatosan.

- Gyerek voltam, ő meg gyerektelen.

- Szép vége lett vagy csúnya? - kértem szerelmükről a volt elnököt. J. elmosolyodott, és csak hosszú hallgatás után válaszolt:

- Megyek haza egyik este, a feleségem tejszínt ver, süt. Vársz valakit? - kérdeztem tőle.

„Majd meglátod!”

Ledőltem. Egyszer csak kopogtattak, és bejött Margit!

- Hát ti? - néztem egyikről a másikra. - Összebeszéltek?

„Igen - mondta a feleségem. - Délután sétáltunk egyet az erdőben, és Margit mondta, hogy szeret téged. Ez így tovább nem mehet, Pista, választanod kell!”

- Ide figyelj, Margit, én házasságot nem ígértem neked soha. Így van? Ma szeretsz, holnap szeretsz, de holnapután már nem annyira. Szeretlek én is, de arra, hogy elvegyelek, nem gondoltam. Hogy szeretem Margitot, ezt elmondom előtted is, Olga. Ha ti már így tárgyalatok rólam, akkor ott a másik szoba, tárgyalatok tovább, és én amellet maradok, aki nekem jut!” Az asszonyok átmentek a másik szobába, aztán egy idő múlva visszajöttek, de nem szóltak egy szót sem, csak ültek. Aztán Margit felállt és azt mondta: „Nekem most már mennem kell! Csókolom, Olga néni!” - és ezzel elment.

Á. hentes volt, mégis olyan jó szövetkezetet csinált három évtizeden át, hogy egyesek szerint csak saját szerszámával tudták gáncsolni. Ha Á. egy kicsit többet ivott, akkor állítólag nyomban javallta, mérjék össze, kinek van nagyobb. Enyhén szólva különös kedvtelés egy faluvezetőtől, ám az is lehet, hogy csak rosszindulatú híresztelés az egész. Azt hiszem, ő volt az egyetlen playboy elnök, akivel találkoztam, kideríthetetlen nőügyei mellett telente Ausztriában síel, nyáron a Balatonon vízisíel, falujában tenispályát épített, ahol nemcsak külföldi vendégeivel játszik. Természetesen vadászik is, szegényesnek nem mondható lakásában külön vadászszoba van, ahol a szokásos díszek között van két kitömött - s tudtommal védett - tüzök is. Hiába töltöttünk együtt jó néhány órát, egyénisége megfoghatatlan maradt a számomra, nem alakult ki közöttünk kontaktus, nem tudtam megfejteni ilyen-olyan sikereinek a titkát,

búcsúzáskor is csak az az ócska közhely volt a tarsolyomban, amivel érkeztem: „Á. okos sváb.”

Talán nem az újságírói kudarc miatt maradt bennem némi ellenszenv is vele szemben, hanem neszesszerszerű finom kis táskája, benne tartott kártyatartója, gondosan vágott - talán manikűrözött - körme miatt. De lehet, hogy pusztán kényes kérdéseim végett szorult közénk a két lépés távolság.

- Elnöktársai szerint lefektette a párttitkár lányát is, amibe majdnem belebukott.

- Pletyka. Egy budapesti munkást helyeztek ki hozzánk függetlenített párttitkárnak. A főkönyvelőnk is párttag volt, és nem tudtak kijönni egymással, nekem - a pártonkívülinek - kellett hetente békítgetni őket. Addig folyt ez, amíg nagyon összebékültek, és ki akartak nyírni.

- Kényes téma, magánügy, hogy szereti a nőket, szeret büszkélkedni a férfiasságával. Állítólag most is van egy bejelentés, amiben az egyik szakember felesége a „téma”. Beszélne nekem névtelenül ezekről az ügyekről?

- Nem. Harmincéves házas vagyok, és nagyon sok mindent köszönhetek a feleségemnek. Rendkívüli egyéniség, aki hihetetlen türelemmel tudta elviselni azokat a szélsőséges eseteket, amiket az életemben én is... Biztos tudta, mi van, hogy van. Ő boldog volt a gyerekekkel, és nekem soha nem mondta, hol voltál, mért voltál, még akkor sem, amikor rúzsos volt az ingem. Nagy tisztességgel és becsülettel állt mellettem, a család sosem érezte meg, ha netalán tán kimaradtam. Ezt csak vele lehetett megcsinálni, nem hiszem, hogy másvalaki kibírta volna mellettem. Rabszolga a feleségem - és szeret! Most már ugye békéesebb időket élünk, harminc együtt töltött év után elmentünk Kenyába jutalomüdülésre. Megérdemelte!

- És a legutóbbi bejelentés?

- Én hoztam ide az illetőt, de nem jött ki a kollégákkal, emiatt összekülönböztünk és elment. Amit a feleségével kapcsolatban mondanak, az hazugság.

Kérésének megfelelően elküldtem neki a beszélgetésünk másolatát, de nem válaszolt. Két évvel később a Tömegkommunikációs Kutatóközpont az elnökökről írott tanulmányom megrendelőlapjait kiküldte a szövetkezetekbe, mire Á. felrobogott Pestre, s riadtan csöngetett be a lakásomra, hogy talán csak nem fog a nevével megjelenni, amit beszéltünk! Amikor megnyugtattam, élcelődni kezdtünk, ismerősökről beszélgettünk, s ahogy szó szót követett, egyszer csak zsugorodni kezdett az a két lépés távolság, és Á. még ama nevezetes egyszeri alkalomról is beszámolt, amikor az az összeméretési ajánlat megesett.

- Ha társaságba kerülök, szeretek énekelni, be is tudok szépen rúgni, ahogy az egyik barátom mondja: „Minél többet iszok, annál részegebb tudok lenni.” A másik dolog, hogy nem szoktam elszaladni a fehérnép elől. Egy alkalommal a szomszédos erdészházba megérkezett egy NSZK-beli vadász két pesti pipivel. Ahogy a petróleumlámpa alatt ott iszogattunk, ez a drága jó cimbora vagy ötször elismételte, hogy ő a „von zwanzig centiméter”. Hülyültünk, a cimbora csak hajtogatta a magáét, miközben a nekem maradt kis partner benyúlt a zsebembe, s mivel az még lyukas is volt, nyugodtan megkérdezhettem tőle, hogy tényleg akkora van-e Offenburgnak. „Francot, ritka az a férfi, akinek kisebb szerszáma van, mint neki!” - felelte, s éreztem, neki biztos hihetek. Mit kap a nyertes? - érdeklődtem nagy hangon, mire Offenburg azt mondta, a vesztes fizeti a négyszemélyes pezsgős vacsorát az akkor megnyitott Vadásztanyán! Kitegyük? - kérdeztem a lánytól, mire nagyon magabiztosan azt felelte: „Tegyük!” Tegyed, mondtam neki, és a honleány tette. Offenburg odapillantott és zavarában azt mondta: „Uraim, vesztettem!” - így többes számban. Ringbe sem szállt, mondhatni, ellenfél nélkül

nyertem, és a tetejében nálam némi „doppingolást” is ki lehetett volna mutatni. Bementünk a közeli városkába a Vadásztanyába, s már ott kitudódott, mi történt, ennek lett aztán olyan híre, mintha minden vacsorámat így nyertem volna.

Végül kapjon szót egy elnökné is, egy volt elnökné: - Rég meghalt Gabi, amikor egyszer a főkönyvelő azt mondta nekem: „Borika, én mindig felnéztem magára. Tudtam, hogy a gyerekeknek esetleg nagykabátjuk sincs, ő meg öt-, meg tízezer forintokkal ment el Pestre, és olyan bulikat csinált, hogy ötszáz forint borravalókat adott a pincérnek!”

- Ezerkilencszázötvennyolcban alakították meg a téeszt, és ekkor indult az egyik tanfolyam, a másik tanfolyam, most ide, most oda, egyre kevesebbet volt otthon. Végig az én vállamon állt, amikor ezt csinálta, és nem tudta az ember megemészteni... nagyon sok mindent... Mindig úgy éreztem, hogy egy lépcsőfokkal följebb van, én meg lejjebb. Amikor valaki azt mondja az embernek, hogy te ehhez hülye vagy, mert hát ő a valaki, pedig tudtam, ami később sokszor beigazolódott, hogy nem vagyok hülye, jól látom én azt. Amikor az egyetemet befejezte, borzasztóan fájt, hogy a diplomaosztásra összeszedett egy társaságot és azokat meghívta. A gyerekeim akkor már iskolások voltak, nekik élmény lett volna az édesapjuk diplomaosztásán ott lenni, és mégis egy más társaságot hívott, velük csaptak ott nagy bulit, meg minden. Ezt sem tudtam soha lenyelni, és akkor magamról nem is szóltam. Elég az hozzá, hogy a gyerekek felnőttek úgy, hogy a füzetüket sem látta. Imádta őket, de egyszerűen nem szakított olyasmire időt, hogy fürdetés vagy etetés. Fura szeretet volt az övé. Megtörtént, hogy szentestén elkezdett öltözködni.

- Hova mész? - kérdeztem. - Hát szentestén illik együtt lenni a családnak!

„Csak nem fogok itt ülni köztetek!” - mondta, és elment. Nem az első pillanattól kezdve volt ilyen, ránk a téesz hozta a bajt. Egyedül neveltem a két gyereket.

A gödöllői bankett annyira mély nyomot hagyott bennem, hogy utána amikor bejött reggelizni, mondtam a gyerekeknek:

- Gyertek, üljete ide - Sári ötödikes, hatodikos lehetett, a másik két évvel fiatalabb -, már nagyok vagytok, négyen beszéljünk meg a dolgot, mert ez így nem mehet tovább. Tudtam, hogy rajtam keresztül érte el a diplomát is, nekem természetes volt, hogy ezt végig kell csinálni, de akkor már annyira elnyomott. Elég az hozzá, hogy Sári kijelentette:

„Anyu, én veled maradok!”

Akkor a férjem elkezdett sírni, és kiment a fürdőszobába, és Ottó kiment utána, és száraz szemekkel visszajött, és azt mondta:

„Ha Sári veled marad, akkor én az apuval!”

Ez volt délután két órakor. Amikor hazaérték este nyolc órakor, mi Sárival még azon a helyen ültünk. Másnap reggel mentem ki, hogy készítem őket az iskolába, és láttam, hogy a gyerekeknek új futballja van ott meg futballcipő, ami nagy szó volt akkor. Kijött az én fiam is a konyhába, de nem köszönt. Mondtam neki:

- Amíg én készítem a reggelidet meg a ruhádat, addig légy szíves köszönni. - Tudtam, hogy Gabi ígért neki mindent. Annyira, annyira alakult aztán a helyzet, hogy vissza az egész. A gyerekekben borzasztó nyomot hagyott ez. Két év múlva meg... Szóval Gabi mindig elégedetlen volt a fiával, annak ellenére, hogy gyönyörűen lovagolt, meg szép eredményei voltak. Minden verseny után féltem, amikor hazajött este, mert elkezdte, hogy jó volt, de azért mégsem volt jó, hogy mit kellett volna másképp csinálni. A gyerek ült az ágy szélén és sírt, ő meg mondta:

„Te ökör, hát hogy fordultál rá erre az akadályra!” Amikor kiment az apja, odajött a gyerek hozzám, ráborult a vállamra és mondta:

„Anyu, menjünk el innen, nem bírom ki.”

- Kisfiam, én egyszer el akartam menni - mondtam neki -, emlékezz rá, de akkor te nem jöttél, én akkor egy szál ruhában elmentem volna veletek. - Akkor már az új házban laktunk. - Nekem ebben a házban rengeteg munkám van, én ezt a házat már nem hagyom. Most már bírd ki, akkorák vagytok, hogy lassan úgylis elmentek itthonról. - Ilyen jelenetek voltak a családban, amelyről nem tudom, milyen nagy dolgokat képzeltek. Sokszor akartam válni, csak mindig azzal ijesztett, hogy a gyerekeket elveteti tőlem. Tudtam, hogy a keze mindenhova odaér, és a gyerekekért nemcsak ölni tudtam volna, hanem maradni is.

„Megvert téged is?” - kérdezték. Az még jó is volt, mert nagy bűnbánással járt, de csak kétszer volt olyan, hogy megütött. Éveken keresztül altatóval aludtam. Egyik este is vettem be nyugtatót, és Sári benyitott:

„Mutasd, mennyit veszél be?” - Sírtam nagyon, és akkor a gyerek azt mondta: - „Anyu, nehogy több gyógyszert vegyél be, egy ilyen szemét nem érdemli meg, hogy megmérgezd magad miatta!” - Ez a tizenkét évesen mondott szava egy életre bennem maradt, ha ránézek, vagy ha siratja az apját, mindig eszembe jut.

Ezerkilencszázhetvennégy-hetvenötben a férjem már beteg volt, tönkretette, hogy leváltották. Sokat gondolkodtam már rajta, vajon a sajnálat és a szánalom is össze tudja-e tartani az embereket? Megmondom, csak ez tartott mellette, mert sok szépet nem nyújtott, az első pár éven kívül, azokat meg elfelejtettem már. Amikor rám volt szorulva, amikor már mindent megadott volna, amikor jó volt hozzánk, amikor vitt volna szórakozni, meg minden, akkor már elküldtem, akkor már elfáradtam, elfásultam. Aztán egy este azt mondta:

„Tudod, Bori, előttem mindig hat emelettel magasabban voltál, mint a többi nő, mert te sohasem csináltál jeleneteket, meg sohasem számoltattál be, hogy hova tettem a fizetésemet.”

Gyenge vigasz volt, múltó valami. Talán mindent jóvá akart tenni, de ennek a megnyugvását már nem tudtam megadni neki.

Végül valamit arról, amivel talán kezdeni is lehetett volna az egész fejezetet, nevezetesen: a házastársak végzettsége és beosztása. Az elnökök iskolázottságával nő a feleség végzettsége, de mivel ők alacsonyabb színtről indultak, mint a férjük, előmenetelük még az övékéénél is látványosabb, a negyvenévesnél fiatalabb diplomás elnökök több mint felének ugyancsak diplomás a felesége. Csak három aktív elnök házastársa nem végezte el a nyolc általánost, a nyugdíjasok asszonyai közül viszont a legtöbben (45 százalék) ebbe a csoportba tartoznak. Az aktív elnökök körében a leggyakoribb az érettségizett feleség (38 százalék), a házastársak harmada legfeljebb nyolc általánost járt. Eddig jobbára a vezető feleségek hátrányairól esett szó, most talán az előnyeiről. Előjáróban megállapítható, nem oly „kifizetődő” elnök feleségnek lenni, amennyire netán hiszik; körükben egy kicsivel gyorsabban nő a diplomások, mint a vezetők aránya, de panaszra nincs okuk, hisz a diplomás elnökfeleségek 92 százaléka vezető beosztású értelmiségi. Az aktív elnökök felesége többnyire egyéb szellemi munkakörben dolgozik, több mint fele irodai dolgozó, termelésirányító, majdnem harmada vezető beosztású értelmiségi, beosztott értelmiségi, elenyésző számban vannak közöttük háztartásbeliek, és kevés közöttük - csak minden tizenegyedik - a fizikai munkás.

Talán személyes tapasztalataimról is egypár szót. Néhány elnöki lakásban újjgazdagokra jellemző értelmetlen vagyonszerzést láttam, ami mögött többnyire szellemi kielégületlenség, valamiféle frusztráció húzódik, minimum a jóllakottság csömöre. A legszembetűnőbb

rongyrazással a nem paraszti nyugdíjas elnökök körében találkoztam, akik már gyerekeiket is szárnyra bocsátották. Nem egy ilyen volt elnökné szenvelgő úriasszony, aki pöffeszkedéssel próbálja fenntartani a hatalom látszatát. Hozzájuk képest felüdülés volt látni is a korszerűsített régi portán élő nyugdíjas paraszti elnökök és feleségeik természetességét, harmóniáját.

Az aktív elnökök családi életének sokfélesége kevésbé ad lehetőséget az általánosításra. Az biztos, hogy a derékhad asszonyainak tekintetéből leginkább fáradtságot, fásultságot olvastam ki. Horváth Pál (volt pusztaföldvári elnök) mondta: - A téeszben nem lehet eleget dolgozni, csak abba lehet hagyni a napot. Menjünk már a fenébe haza, mert a gyerek megkérdi, mit keres itt ez a bácsi, de még az asszony sem ismer meg! - mondogattuk. Kövendi Istvánt (Hajdúböszörmény, nyugdíjas) megkérdezte a kislánya, miért van otthon, s ő azt felelte, mert vasárnap van. „És miért nincs mindig vasárnap?” Vagyis a jó szándékú elnök a „Gondjaimat nem viszem haza” mondat helyett inkább azt írhatta volna: „A család gondjait otthon hagyom.” De hát megróhatjuk őket ezért?

„NE JÁRUNK ÖSSZE SENKIVEL”

Az elnökök baráti kapcsolata valamivel jobban romlott a megválasztással, mint a családi kapcsolat. A barátságok felét nem viselte meg az elnökké avanszálás, kétötödének viszont rontotta a baráti kapcsolatait, pedig az elnök ezek jó részét eredendően is közepesre vagy rosszabbra minősítette. No, de kikkel barátkoznak azok, akik a választás előtt is vezetők, jobbára főagronómusok, elnökhelyettesek voltak? A felsorolt barátok több mint kétharmada feltehetően vezető értelmiségi, ötöde nyugdíjas és fizikai munkás. (Természetesen a nyugdíjas elnököknek több a nyugdíjas barátja.)

Az életkor, a végzettség befolyásolja, de nem határozza meg a barátok személyét. A legtöbb vezető barátja a diplomásoknak van, viszont akik ma munka mellett tanultak, azok valamennyire megőrzik a régi, kisebb képzettségű baráti kört is. A barátkozást nem befolyásolja a feleség végzettsége, vagyis a barátot mindenki maga szerzi. Itt is tetten érhető a vezetés magányosító hatása: a válaszolók kétharmada tudott csak három barátot említeni, minden negyedik elnök legfeljebb egyet, minden hatodik egyet sem.

Az elnöki poszton töltött esztendőök során alig módosul a baráti tábor összetétele, kevés a kifejezetten „elnöki barát”, a huszadik elnöki év után viszont egyre több lesz a nyugdíjas, ami azt sejteti, hogy a gárda vonzódik az idősebb, tapasztaltabb emberekhez. „Ma, és ilyen korban igazi barát nehezen található, talán nincs is” - panaszkolta a 48 éves nem helybeli elnök. Ebben (is) előnyösebb helyzetben vannak a helybeliek. Juhász István (Létavértes) nyolcévi elnökösködés után lett a megyei tanács elnökhelyettese, baráti kapcsolatai azért nem szakadtak meg, legalább a névnapokra összejárnak. Aki persze nem Juhással, hanem az elnökhelyettes-sel akart barátkozni, azzal megszakadt a barátság. Horváth Pál (Pusztaföldvár) két szélsőséges csoportra hívta fel a figyelmem: az egyiket jobb híján tüsténkedőknek nevezném, a másikat begubózóknak. A tüsténkedő büszke a sok társadalmi megbízatásra, ami természetesen a megbecsülés jele. Ahol sűrög-forog az elnök, ott vitapartnerre is akad, tágabb körötte a világ, de olyan baráti köre neki sincs, amelyikkel jóban-rosszban együtt van, családosan összejár. A begubózó még a másik elnöknek sem nagyon tud mit mondani, a különböző tanácskozásokon nem találja a helyét, egyedül bóklászik, legfeljebb a sofőrjével vált szót, kesereg, hogy a másikat futtatják, és már emiatt is elkerüli őket. A túlnyomó többség a téesz gályapadjához láncolva tölti a legtöbb idejét, s még szép emlékü kapcsolatait is csak futtában ápolja.

Nem véletlen, hogy az elnökök harmada úgy nyilatkozott: „Családi körben nem járunk össze senkivel.” Mivel túlterhelt, nem akar este is a téesz ügyeivel foglalkozni, netán félti vezetői intaktségát. Nagy áldás, hogy a többség képes azért a hajszában is megőrizni némi harmóniát, de mire eljut a nyugdíjig, többnyire elmagányosodik, hogy ebben mennyi szerepe van neki magának, korosodásának, vagy annak, hogy a „barátok” kizárólag a ranghoz vonzódtak, erre nem tudok válaszolni. Ahogy idősödnek az elnökök, általában úgy értékelődnek fel a családi, rokon kapcsolatok, és válnak egyre kevésbé fontossá a barátságok. Azt már tőlük tudom, hogy hitük megőrzésében mekkora szerepe van a környezetnek. Ritka az a téeszelnök, aki nyugdíjba megy és elköltözik a faluból. A hatalomból kimaradva életfontosságúvá válik a környezet, ahol tudja, hány lépés a sarok, hol van gödör, mikor milyen illatot hoz a szél. A feleségével elnökösködő Vágvölgyi István (Nagyvázsony) néhány oldallal korábban mondta el, hiába van háza Veszprémben, akár mérlegházkezelőként is marad a faluban, ahol ő mindig Pista bácsi lesz. Rásó Lajos (Nádudvar) családi okok miatt a debreceni szociális otthonba kényszerült feleségestül. Szabó István (Nádudvar) - akiben Rásó vette észre, hogy vezetésre termelt, hogy nevelőapjánál gazdálkodni és gondolkodni is megtanult - társaival együtt mikrobusszal látogatta az öreget: rendszeresen hordták neki a közösség híreit és tiszteletét. (Az már csak a különössége volt ezeknek a látogatásoknak, hogy ugyancsak az otthonban élt Forrai József titkos kormányfőtanácsos, 3000 köblös nádudvari föld birtokosa, sőt hajdani parádéskocsisa, Ludmann bácsi is, akit egyszer figyelmeztetett csak volt kenyéradó gazdája: „Ne mondja nekem, hogy méltóságos úr, szólítson csak Forrai bácsinak!” A három öreg között jó volt a kapcsolat, és a nádudvari „küldöttség” egyforma tisztelettel köszöntötte, ölelte meg mindhármójukat.)

A rokonsággal leginkább az érettségizett elnökök tartják a kapcsolatot, a többiek alig-alig, az elnökké választást leginkább ez a nagy család sínylette meg. Minél később választottak valakit elnöknek, annál inkább leszámolt a rokonsággal, ez azonban azt hiszem, érvényes minden más családra: a „modern” élet is magányosít.

A hiedelemmel ellentétben, az elnökök felének nem dolgozik rokona a szövetkezetben, s majdnem ugyanennyinek a rokona legfeljebb fizikai dolgozó vagy nyugdíjas. Nagyjából minden kilencedik elnök említette, hogy neki egy-két rokona vezető állásban van, illetve alkalmazott a szövetkezetben, s mindössze 3 százalék jelezte, hogy háromnál több rokona van alkalmazotti vagy vezetői beosztásban. Az olyasmi párját ritkítja, amiről az egyik 65 éves érettségizett elnök írt, hogy egy szem rokona elnökhelyettes, még az is gyakoribb, hogy tízhúsz, netán száz rokon „végzettségének megfelelő beosztásban” dolgozik. Volt, aki azt felelte, hogy a szövetkezet harmada a rokona, vagy: „A község zárt település, harmadiziglen senki nem választható szét, például kilencvenegy másodunokatestvérem él itt.” Aki abban a szerencsés-szerencsétlen helyzetben van, hogy nincsenek hozzátartozók a keze alatt, az többnyire megjegyzi: „csak így lehet igazságosan ítélni”. Az ellenkezőjére is van példa, és úgy tűnik, hogy a rokonok jelenléte több örömmel, mint gonddal jár. Erre következtetek abból is, hogy „a rokonok, közeli ismerősök érdekei” mindössze az elnökök nyolc százalékát akadályozzák vagy nagyon akadályozzák a munkájában, az általam felsorolt huszonöt tényező között ez zavar a legkevesebb vizet. (5. táblázat) Ha ehhez hozzáteszem, hogy jelenlétük az aktív elnökök munkáját feleannyira sem zavarja - részint azért, mert nincsenek is a téeszben rokonai -, akkor egyértelműen állíthatjuk, hogy a szövetkezetben belüli rokon összefonódás legfeljebb egyedi jelenség.

Bukszár Lászlóné (Egercsehi) nem a saját falujában volt elnök a hatvanas években, s elődei mondták is, könnyű neki, akár büntethet is, „nem kell velük leülni a húsvéti asztalhoz”. Elképzelhető, milyen lehetett a rokonság szorítása azokban az években, ha az idegen Bukszárénak még párnát is ígértek, ha nagyobb részes kaszálót mér: „én minden esetben megmagyaráztam

az illetőnek, hogy ez erkölcstelen, megcsalnánk a többieket, ne a pillanatnyi saját érdekét nézze, érezze magáénak a tsz-t”.

B. eredményes, de dinasztikus elnöke volt igen hosszú időn át szövetkezetének, mellette még egy országos szervezetet is jól vezetett, és sajnos nem restellt koszos bakancsban megjelenni Pesten még a minisztériumban sem. Illetlen, faragatlan, mondhatták rá, de az igazi baj az volt, hogy a családi, rokon érdekek, mondjuk úgy, hogy egyenrangú volt a közösével. Otthon száz hízójuk volt a háztájiban - képzelhető, a felesége miként töltötte be az elnökné szerepét -, a fia „pénzügyminiszterkedett”, a lánya a jó térszabély állás mellett 1500 tyúkkal bajlódott. Szívük joga, inthet le bárki, s talán igaza is lenne, ha nem sikeredett volna az elnöki hízóknak mindenike első osztályúra. A harácsolás odáig fajult, hogy a vezetőknek, rokonoknak, maguknak külön gyártották a takarmányt, azért az első alkalommal azt mondták neki, menjen el nyugdíjba. Szomorú fordulata lett az ügynek, hogy az átadási leltár készítésekor kiderült, több mint száz vagon takarmány hiányzik! Mindez persze évek során gyűlt össze, de akárhogy számígtatták a szárítási meg egyéb veszteségeket, 20-30 vagon hiány csak megmaradt. Ez már akkora mennyiség, aminek a rendőrök vagy az ügyészek is utána szoktak nézni - ha szólnak nekik vagy hagyják őket. Itt végül is nem vizsgáltak, s azt hiszem, nem pusztán B. elévülhetetlen érdemei miatt.

ÁRVA BAZSI

Nem kell isteníteni az elnököket senkinek sem ahhoz, hogy megállapíthassa róluk: többnyire gazdag életűek. Ez a megbízatás, kapcsolataik béklyózó, ám ezerszínű hálója, a rügyfakadás, a fogadás kiszámíthatatlan izgalma, szépsége emlékmilliomossá teszi őket. Életük gyöngyei kiszámíthatatlanul sokféleképp fűzhetők fel, épp gazdagságuk révén illenek a sor elejére, közepére, végére is. Csuchrán János (Bazsi) sorsa is vagyont termelt, bár egy kollégám legyintett rá, ki volt az a Csuchrán, mit jelentett a Tátika a magyar mezőgazdaság eredményeinek tengerében?!? Semmit, mégis óvakodnék ebből arra következtetni, hogy Cs. J. egyike a sok névtelennek. Hiszem, hogy amíg Bazsi pöttye rajta lesz a térképen, addig akadni fog legalább egy ember, aki tisztában lesz vele, milyen szerepe volt a község legfényesebb korszakának létrejöttében e botcsinálta elnöknek - és a maga helyén sokezernyi társának.

Esendőségének történetét azért épp ide fűzöm, mert valamiféle összefoglalója annak, amiről ebben a két - kapcsolatokkal foglalkozó - fejezetben szó esett. Nem véletlen, hogy megválasztása és a járási kapitánnyal megesett vaddisznóafférja, s bíróság elé citálása az előző fejezet *Az ártatlanság elveszése* című részébe kíváncszott. A történet ott ért véget, hogy gyorsan mentesítették az ítélet jogi következményei alól, sőt 1974-ben az elsők között látták el a feddhetetlenségét tanúsító papírral is. Ám Csuchrán János ekkor életre szólót tévedett: nem vette észre, hogy a Tátikához hasonló kicsiny gazdaságok fölött meghúzták a lélekharangot, tombolt a „minél nagyobb, annál szocialistább” ideje. Méltánytalannak tartotta, hogy az ő csöpp kis közösségük feláldozásával akarják jobb helyzetbe hozni a nagyobb gazdaságot, féltette szövetkezetük fészekmelegét, és nem utolsósorban másfél évtizedes munkával megszolgált elnöki tisztét. A nagy szövetkezetben ugyanis egy fiatal agrárközgazdász volt a vezető, aki mellett ő csak helyettes lehetett volna, ahogy azt néhány jól értesült suttogetta.

1976. február 14-én a megyei tanács mezőgazdasági osztálya följelentette Csuchrán Jánost és Trombitás Imrét adócsalás, hűtlen kezelés, beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűncselekmények miatt. Néhány nap múlva ismét megjelent a megyei kiküldött, hogy közölje Csuchrán Jánossal a megyei tanács elnökének az üzenetét: vagy önként lemond, vagy visszavonja feddhetetlenségi papírját, mert semmiképp nem lehet tovább elnök.

- Hozta a visszavonást? - kérdezte Csuchrán.

„Még nem” - felelte az asszony.

- Akkor terjessze vezetőségi ülés meg közgyűlés elé a leváltási javaslatot.

Az asszony elmondta, hogy följelentették a Tátika két vezetőjét, sőt azt is bejelentette: „Ha a vezetőség nem járul hozzá az elnök leváltásához, könnyen lehet, hogy bűnrészesként önök is a vádlottak padjára, netán még börtönbe is kerülnek vele együtt!”

„Legalább megtagadjuk azt is!” - mondta egy tag, és a vezetőség majd a második közgyűlés is elvetette a leváltási javaslatot. Ez már a hatalom semmibevétele volt.

Ellentétben a járás vezetőivel, a megyei tanács elnökének nem derogált leülni Csuchrán Jánossal. „Kérem, hogy mondjon le - kezdte Radnóti István, valóban kérlelve a téeszelnököt. - Minél tovább ellenkezik, annál kellemetlenebb. Remélem, tisztában van vele, hogy a feddhetetlenségi papírját nem a saját jószántamból vonom vissza. Ezt ott intézik!” - mondta, és a feje fölé bökött.

- Ezt megértem - és felfelé mutatott ő is -, de azon csodálkozom, hogy egy megyei vezető miként lehet arra kényszeríteni, hogy meggyőződése ellen cselekedjen!?

„Akkor maga mégsem alkalmas elnöknek!”

- Arra azért rájöttem, ha nem is törvényesen, de le tudnak váltani. Ha így lesz, azt hiszem, tizenöt évi elnökösködés után megérdemlem, hogy ne rúgjanak még külön belém, hogy ötvenöt évesen küldjenek méltányossági nyugdíjba!

„Hol él maga, ember? Arra számít, hogy ez a pártvezetés kordedvezményes nyugdíjra javasolja? Azt garantálhatom csak, ami rajtam múlik: lerokkantjuk! De szívesebben látnám valami kátéesz élén. Maga ott is megállná a helyét.”

- Köszönöm, már nem kezdek újat - mondta az „alkalmatlan” vezető.

1976. június 21-én a megyei tanács elnöke az 1968-as bírósági ítéletre és az 1976-os ügyészi vizsgálatra hivatkozással visszavonta Csuchrán János feddhetetlenségi papírját, és egy órán belül elszedték tőle a kulcsokat, a kocsit, mindent. Úgy látszik, a nép is eljátszotta a becsületét: nemcsak az elnök leváltását nem bízták rájuk, hanem a saját sorsuk fölötti döntést sem. Még ezen az estén összehívtak vagy tizenöt embert, és az „üzemi értekezleten” - találékonosan így nevezték - megválasztották a megbízott elnököt, és mellé állították szaktanácsadónak a Tátika sok pénzt hozó kőbányájára áhítózó sümegi téesz vezetőjét. Hiller Józsefné valamiképp odakeveredett erre a megbeszélésre, és egy szál maga állt a párttitkár által erőszakosnak, ellentmondást nem tűrőnek, idejétmúlt vezetési stílusú elnöknek minősített Csuchrán János mellé.

- Vigye el az üzenetünket a megyei pártbizottság első titkárának - fordult az asszony a kiküldöthöz. - Arra kérjük, adja vissza Csuchrán János könyvét, mert nekünk Csuchránra és a pártra is nagy szükségünk van: párt nélkül nem élhetünk, de Csuchrán Jánost sem illette meg a sorsa, a téesz eredményei elsősorban neki köszönhetőek. Munkásember volt, aki szegényen jött a téeszbe és szegényen is távozik. Hát csak így lehet egyesülni, az állam szavával? - kérdezte a félelem nélküli öregasszony, s talán már nem is a jelenlévőknek, hanem inkább saját magának mondta tovább: - Úgy volt mindig, ha valakit le akarnak csukni, akkor lecsukják, meg fel is akasztják, ha úgy képzelik.

„Maga provokál!” - mordult rá a „lánykérőbe” érkezett téesz diplomás elnöke.

- Ne beszéljen velem így - vetette föl a fejét az asszony -, én vagyok az a tag, aki a göröngyös útból simát csinált!

A korábban farba rúgott Trombitás Imre főkönyvelő már nyúltenyésztésből élt, amikor a megyei tanácselnök ígéretének megfelelően megkérték Csuchrán Jánost, hogy a közeli kórházban vizsgálta ki magát. A főorvost állítólag megbélyegezték, mivel Simon István halála után közölte barátja végakarátát, hogy pappal temessék (még a plébános osztálytársat sem engedték reverendában a sírhoz). Nyíltan megmondta hát Csuchránnak:

„Az én helyzetemben, János, nem tudok neked »olyan« papírt adni!”

- Azt adsz, amit akarsz, nekem csak azt mondták, vigyek orvosi leleteket, azt nem, hogy milyeneket.

Egy héten át gyötörték Csuchrán Jánost, de csak az ideg orvos találta megviseltnek, az összes többi lelete negatív volt. Beküldte mindet a tanácshoz, aztán megkapta a behívót a felülvizsgálatra. Már a tumultustól elszörnyedt, hogy az egyik ember betegbb volt, mint a másik. Szégyenkezett. Amikor behívták a nőket, le tudott ülni, és szorongató érzése csillapult egy kicsit. Végre szólították, és a főorvos kérte a papírjait.

- Elküldtem a megyei tanácshoz!

„Hogyhogy a megyei tanácshoz?”

- Nekem azt az utasítást adták, hogy oda küldjem.

„Miért, hát mi baja?”

- Semmi. Téeszelnök voltam.

„De hisz úgy látom, kórházban is volt!”

- Mert mondták, hogy menjek!

„Akkor ne is vetközzön. De árulja már el, miként jutott ide?”

Beszélgettek, beszélgettek, és Csuchrán Jánosba visszatért a rossz érzés:

- Ne haragudjon, főorvos úr, annyian váraкоznak magára, nekem kellemetlen lesz kimenni innen. Ha érdeklí a sorsom, én máskor szívesen elmondom, mert időm az van!

„Rendben!” - állt fel az orvos, és nyújtotta a kezét.

- Mire számíthatok? - kérdezte Csuchrán János.

„Könnyebbet kérdezzen! Akiket kinn látott, azokból hányat százalékolna le?”

- Mindet!

„Negyven százalék, ha lesz, a többi mehet dolgozni. De azért ne keseregjen, mert úgy látom, a maga ügye más vonalon fut!”

Csuchrán átment a megyei tanácshoz, ahol letolták, hogy miért a főorvost kérdezgette, mit tudja az az ő ügyét. Három hét múlva megkapta a papírt a rokkantnyugdíjról, felülvizsgálatra sem kellett többet mennie. Sehová. És hiába nincs faluja előtt szégyellnivalója, miután a világ kirekesztette, hátat fordított ő is a világnak, az utcára is alig megy, zárkózott életet él.

Ellensúlyozza-e Bazsi veszteségét az egyesült szövetkezet következő években elért négy-öt milliós nyeresége? S vajon békés úton nem lehetett volna ezt az eredményt elérni? Nem a fenét, jó társulással többet is. (Trombitás Imre: „Néhány ember annyira belejött az erőszakba, hogy már nem tud leszokni róla.”) A hetvenes évek középső öt esztendeje nemcsak a téesz-

egyesítések kora volt. Összevonták a tanácsokat, körzetesítették az iskolákat, néhol még az óvodákat is.

- Olyanok lettünk, mint egy major - mondta egy idős bazsi asszony. - Hiába akarta a község, hogy visszamaradjon a téesz, elvitték. Az egyik szomszédba került az iskola, a másikba az óvoda, itt meg üresen áll az újonnan épített iskola! A tanácsháza is felújítva, házasságkötő is van, de csak Sümegen esketnek, mert a tanács meg odament. Minden tartozik valahová, csak Bazsi maradt magára. Csodálom, hogy még a boltot nem tették el, akkor a kenyérért is mehetnénk másfelé. De felesleges erről beszélni: úgy van jól, ahogy a fejések elrendezték!

Bazsi évtizedekig itt tanító, ide gyökeresedett igazgatóját két évvel a nyugdíj előtt verték el máshová, hogy a járás jelenthesse: „Nálunk nincs összevont tanulócsoport!”

- Családias közösség volt az a régi - emlékezett a még faluban élő, egyetlen eljáró pedagógus.
- A gyerek jobban megtanult önállóan gondolkodni, arra is volt időnk, hogy játsszunk velük. A nagy iskola oktató gyár: kicsengetés, becsengetés, hajsza, az ember észre sem veszi, ha valami baj van!

- Megértem azt a sokkot, ami a falut érte - mondta 1978-ban az egyesített téesz agrármérnök, agrárközgazdász elnöke. - De biztos, hogy szükségünk van a régi falura? Kérdezze meg a fiatalokat, hogy akarnak-e betlehemezni, kukoricát morzsolni, népmeséket hallgatni!

Senki sem a tollfosztást hiányolja, hanem a tartalmas közösségi életet. Nem lehetne a régi hagyományokra építeni az újakat? Szükségszerű, hogy törésekkel haladjunk? Az összevonások, körzetesítések lefejezték a falut, megfosztották kevés vezetőjétől, értelmiségijétől is: gazdátlanná lett a nyáj. A község párttitkára ezt úgy fogalmazta:

- Ma is az a falu problémája, hogy olyan emberek képviselik, akiknek nyolc általánosa van, mint nekem is!

Pedig kikerült innen Simon István mellett vagy tíz tanító, tanár, orvos; és bármennyire furcsa is, nem a szakrendszerű meg nem tudom miféle oktatásban részesülők közül, hanem azokból, akik egy tanteremben szorongták végig a nyolc osztályt.

- Ha lennének itt tanárok, óvónők - valaki vezető -, csak foglalkoznának az emberekkel: de itt már nincs, aki kézen fogná a népet! - mondta a már felbomlott pávakör legidősebb tagja.

Pedig aki az elsők között kézen fogta őket, ott élt akkor még a Fő utcán, egy alig nyíló kapu mögött. Olvasgatott, matatott a ház körül, néha még a rég elhagyott varrógéphez is leült, mert a varrást sem feledte el.

ÉLETUTAK

Az elnökség nem nyugdíjas állás, talán nem is állás, inkább állapot.

(Katona István ozora-fürgedi elnök)

Rendkívül erős volt a társadalmi mobilitás a szövetkezeti mozgalom hőskorában, a tetejébe a politika is rázta a fát: az 1958 előtt elnökké választottak közel fele négy-öt vagy több állás után jutott föl erre a posztra. 1962 óta a többségnek lerövidült az útja, ők már két-három lépcső után célba érnek, azóta mind a sokféle megfordulók, mind a szűk tapasztalatúak aránya csökken, konszolidálódnak az új elitbe kerülés körülményei, az egyre körvonalazottabb új középosztály nagy biztonsággal termeli a vezető-utánpótlást.

Érthető, hogy a fizikai munkások - különösen a nem mezőgazdasági fizikai munkások - elnökséghez vezető útjának van a legtöbb állomása (munkahelyeik átlagos száma meghaladja a négyet). Meglepő viszont, hogy 1969 óta az apparátusból indulók lépcsőznek hasonlóan sokat: akik előzőleg nem szereztek gazdasági tapasztalatot, azokat kevésbé fogadja be a szövetkezet. Ugyancsak négynél több munkahelyük volt azoknak a térszbeli vezető állásból induló elnököknek, akiket 1972 előtt választottak, azóta viszont felértékelődött a belső vezetői tapasztalat és a szakmai képesítés: ma már azok az elnökök lábálnak át a csúcsra vezető úton a legkevesebb munkahelyen, akik térszvezetőként kezdik a pályájukat. Mindez arra mutat, hogy a karriertaktika terjedése ellenére az elnökök többségének bizonyítani kell vezetői és szakmai rátermettségét. Ez dicséretes dolog akkor is, ha a tagság lassacskán kiszorul az elnökcsinálók közül, persze ezt az ő közreműködésükkel is el lehetett volna érni.

13. táblázat

AZ ÉLETPÁLYÁK FŐBB ÁLLOMÁSAI

(százalék)

Nevezetesebb állomások	Az első megválasztás ideje					
	1958 előtt N=30	1959-1961	1962-68	1969-72	1973-78	1979-83
Volt előzetes mezőgazdasági vezetői tapasztalata	40	42	53	88	94	94
Egyéni gazda, vagy mezőgazdasági fizikai dolgozó volt	63	60	39	22	13	13
Volt apparátusi tapasztalata	37	29	40	44	25	23
Más helyen dolgozott (mint a mg. és az app.)	33	21	30	24	13	16

Mivel egy-egy elnök akár mind a négy említett életpálya-állomást bejárhatta, nincs értelme a százalékos adatok összegezésének.

Talán említeni sem kell, hogy 1973 óta csak mutatóban akad egy-két olyan új elnök, aki még volt egyéni gazda. Nem tudom megmondani, hogy az egyetemi felvételi elodázása, vagy családi, anyagi stb. okok kényszerítik még az új elnököknek is több mint tizedét arra, hogy fizikai dolgozóként kezdjék a pályájukat, nem tartom viszont kizártnak, hogy az akkor szerzett tapasztalatnak és ismeretségnek is szerepe lehet kiemelkedésükben.

VIRÁGOS ÁG

Ág István makacs kis ember, és szenvedélyes kertész. Nyolcvanéves, fürge tekintete mégis nyomban fölméri társasházi kertünk, majd lakásunk növényeit, s már mondja is, hogy vannak a bokrok, virágok, mit éreznek, mi a kívánságuk, de én rá vagyok kíváncsi.

- Eredetileg sváb vagyok, de belülről magyar, ezért is lett Ág a nevem. Szegény gyerek voltam, apám lakatos volt, az első háborúban meghalt, a hadiárvaként élvezett tandíjmentességet második polgáriban az veszélyeztette, hogy mint sváb gyerek, gyatrán álltam a magyarral. A negyedikben nagy gyötrelmek árán már színjeles voltam, aki engem ma meg akar fogni magyarban, az készüljön fel. A polgári után kertésztanuló lettem, majd ezerkilencszázharminckilencben lettem a főkertészi vizsgát, a felszabadulás után technikus végzettséget szereztem, ezerkilencszáznegyvennyolcban azzal utasítottak el a Kertészeti Főiskoláról, hogy az nem maszek kertészek ismeretanyagának a bővítésére szolgál.

Zilahy Lajos 1934-ben a *Halálos tavasz*-ban olyan szépen írta le az Ág utcát, hogy ezt a rövid, foglalkozásával is összefüggő nevet választotta. Négy év múlva kiment Németországba dolgozni, és Drezdában felkereste egy tiszt, hogy ki kényszerítette a névváltoztatásra, s nem akar-e visszanémetesíteni. Azt felelte, hogy magyar, ha jobban tetszik, Duna-Tisza közti tájfajta, s nem is akar más lenni.

Mindig az önállóság volt az álma, 1950-51-ben mégis azt mondogatta kertésztársainak, csináljanak valamit, mert nem fogják tétlen nézni a lavírozásukat. Végül megegyeztek, hogy szövetkezetet alapítanak. A felesége sírt, zokogott: „Azt hiszed, attól jó lesz, hogy odamégy?”

- Nem attól, hanem azért, mert olyanokkal csináljuk, akik szintén tudnak és akarnak dolgozni!

1952 elején államosították az összes nagyobb kertészetet, tagként viszont húsz százalék levonásával kifizették az általa bevitt értéket. Mindenben ilyen mázlista volt, mert ösztönösen érezte, mikor kell lépni: amihez hozzáfogott, abból lett valami.

Önként vállalt magyarsága ellenére németbarát volt. Tetszett neki a szervezettség, ahogy dolgoztak. Magyarország megszállásáig németbarát volt politikai értelemben is, akkor döbönt csak rá, hogy ebből sosem lesz Magyarország, ha ránk telepednek, megérezte, hogy váltani kell. Németbarát volta miatt is mondta, ne ő legyen az elnök, hanem egy korábbi főkertész, ő maga pedig a termelést irányította. Az első elnök azt mondta: „Nem kell ezt annyira fejleszteni, te is csinálsz a háztájiban egy maszek kertészetet, én is.” Csakhogy Ág István azt akarta, hogy a szövetkezetből legyen valami! Az utána következő okleveles kertész megjátszotta az urat, pedig Ág figyelmeztette, meg fog bukni, ha nem törődik az emberekkel. Mindenkinek megmondta a szemébe, ami nem tetszett, aztán el volt intézve. Amikor a második elnök is megbukott, a pártbizottság keresztülvitte, hogy az egy szem illegális párttag legyen az elnök, aki nyomban direktben végre akart hajtani mindent, amit a főnökök kiejtettek a szájukon, 1956-ban Ág István mégsem engedte elzavarni - „családja van, szüksége van a pénzre, dolgoznia kell” -, ha tényleg van valami bűne, azt a bíróság majd kivizsgálja, de ahogy

1952-ben a pártbizottság utasítására a volt zászlóst vagy a kocsmáros fiát sem zárták ki, úgy őt sem engedte kizárni maguk közül. A hangadók kiabáltak: „kommunista volt” - mert amikor forgószél van, a papír meg a falevelek, a könnyű dolgok kerülnek felülre. Kitalálták azt is, hogy egy triumvirátus fogja irányítani a szövetkezetet, azt hitték, a vezetés egyszerű valami, s talán irigyek is voltak, hogy épp a legkisebb a hangadó. De Ág István az volt egész életében: ha soha nem akart is első lenni, mindig úgy alakult, hogy volt véleménye, és azt ki is merte mondani. 1924-ben rendkívül gyorsan romlott a korona, és a segédurak elhatározták, hogy fizetésemelést kérnek. A beszédet Schröderre bízta - akkor még így hívták -, pedig csak tizenhét éves volt. Három ajtón keresztül lehetett az igazgatóhoz bejutni: az elsőn még bement mindenki, a másodikon már csak a gárda fele, a harmadikon pedig belökték a szónokukat.

„Te mit akarsz!?” - kérdezte az igazgató. Elmondta. - „Épp te jössz ezzel, aki most vizsgázott le? Kirúghatnák, de nem teszem. Jegyezd meg, ha az életben nehéz helyzetbe kerülsz, ne számíts arra, hogy mások segítenek, magadra kell számítanod.” Ezt megjegyezte. Bár a közös elképzelések valóra váltásában mindig segítettek a munkatársai, azt mondja, a döntő lépéseket az embernek egyedül kell megtennie. Szép, amikor az embert ezerötszázan ünneplik, mint valami filmszínészt, de nem ez a lényeg, hanem az, ha valamit el akar érni, és jó irányba akarja vinni a közösséget - ami egyébként kutya kötelessége annak, aki tud valamit! -, akkor jó, ha tisztában van vele, hogy a legnehezebb pillanatokban magára marad az ember.

- Bocsáss meg, hány centi vagy, Pista bácsi? - ízelgetem a megtisztelő pertu ízét.

- Százhatvankettő. Jelentéktelen kisember. Szürke egér, aki rágja a sajtót, és szorgalmasan rágja, amíg keresztül nem jut rajta. Ez megint a sváb vér. A testvéreim sem egészen ilyenek. Az egyikben több a magyar vonás, a másikban a germán. A magyar inkább belenyugvó, várja, hogy valaki megmondja, hogy legyen, nem kezdeményez. Én mindig kezdeményező ember voltam, nekem a kezem, a szemem, az agyam mindig azon járt, hogy lehet valamit másként csinálni, mint ahogy eddig csináltuk. Most is az a mániám, hogy lehetne ezt sokkal jobban csinálni. Ez a magyar nép, ha nem rontottuk volna el, sokkal többre lenne képes.

- Ennyi vitalitással miért hagytad abba az elnökséget?

- Hetvenéves koromban azt mondtam: elég, huszonöt éve vagyok téesztag, húsz éve vagyok elnök, ezek kerek számok, ezeket csak elrontani lehet, nem akartam megvárni a figyelmeztetést; „Pista bácsi, maga öreg, pihennie kellene!” Azóta sem érzem a koromat.

Azt már a titkos választással kapcsolatban megírtam, hogy a triumvirátus bukásakor Ág István hogyan „találta fel” az üvegházat, mint szavazófülkét - az egyik végén be, a másikon ki -, miként lett belőle 1957-ben téeszelnök. Arról azonban ott nem tettem említést, miként léptek ki a szövetkezetből a volt vezetők azért, hogy megbuktassák. Ez borítékolható lépés volt - ahogy sakkozók mondanák -, hisz minden vezető a vékonyában érezhette Ág István sarkantyúját. Egyetlen elnököt sem fűrt meg, csupán időben figyelmeztette őket, még van idő, ha megváltoznak, semmi baj, ha nem, akkor megbuknak. Nem ő buktatta meg egyiket sem, csak ő merte kimondani, hogy rosszul áll a szénájuk. Úgy érezte, ez baráti kötelessége is. Miért ne mondja meg, hogy már összeesküdött ellene a tagság, és csak arra vár, hogy valamin vita robbanjon ki? Ilyen gond volt, olyan baj volt, jött a tanács és a pártbizottság, és akkor a nagy csöndben valakinek fel kellett állnia, hát Ág István fölállt és elmondta, mire mindenki föltette a kezét, és ezek a vezetők sorra megbuktak, mert nem tudtak változni.

Elnökként az első időben kigatyában kellett locsolnia. Amikor fölvette a rendes ruháját, akkor ő volt az elnök, amikor gatyában locsolt, ő volt a locsoló, mert megbukni nem lehetett: Ág István nem bukhat meg és a szövetkezet sem bukhat meg! Az ellene tüntetőket később

visszavitte a szövetkezetbe: „Te tudsz dolgozni, nem ezzel volt a baj, hanem, hogy úgy csináltad, ahogy csináltad!”

Mivel szőlőjük is volt, szeretne volna a közelükben levő pálinkafőzőt és a borpincét megszerezni. Első elnökük megkérdezte: „Te hülye, tudsz te szeszt főzni?” Nem tudok, de keresek valakit, aki tud - válaszolta, mert emlékezett rá, hogy minden nagybirtokosnak és zsidó bérlőnek saját szeszfőzdéje volt. A fővárosi tanácstól kezdve mindenki meg akarta kövezni, végül csak hozzájuk került a szeszfőzde, amit leszerelt fináncokkal üzemeltetett. Sosem volt hiányuk és értékesítési nehézségük, és az elnöknek annyi reprezentatív pálinkája volt, amennyit csak akart.

Ezután következtek az üzletek. Jelentkezett náluk egy öreg néni, hogy nem akarják-e megvenni a virágüzletét. A fővárosi kertészet igazgatója tiltakozott. Mindegy. A végén már hetvenkét üzletük volt. Ág István igyekezett minél sokarcúbbá tenni a gazdaságot. Nagy Imre császári és királyi udvari szállítónál látta, hogy a kertészet mellett birtoka, sőt bányája is volt, és amikor a nagy válság idején Krausz Simi megbukott, ő talpon maradt. Később a budapesti szövetség elnökeként is sokszor kikapott a melléktevékenységért, de a fővárosi szövetkezetek minden ellenkezés dacára rákényszerültek erre, hogy a gyárak ne vigyék el a munkaerőt.

- Ugye, nem voltál jó fiú?

- Mivel nekem több kérdésben is eltért a véleményem a hivatalos állásponttól, engem hosszú időn át a sámlí alatt tartottak. Kellemetlenségem nem volt ebből, csak épp nem rajongtak értem, figyelmeztettek, hogy vigyázzak, s a jelek szerint jól vigyáztam.

- Merész vagy és óvatos is?

- Minden élő akkor marad meg, ha alkalmazkodni tud a váratlan körülményekhez. Ezt a játékot a szövetkezetben az elnöknek kell játszania. Kedves vesszőparipám, hogy az alkalmazkodási készség olyan adottság, ami vagy van valakiben, vagy nincs, ezt megtanulni nem lehet. Az alkalmazkodás nem azt jelenti, hogy mindent el kell fogadni, hanem azt, hogy a tűréshatárig el kell menni mindkét irányba, pláne ha nem rólam, hanem rólunk van szó. Adják a szabályozókat: meg kell nézni, hogy tudom ezt a magunk javára fordítani, mit kell tenni, hogy a rossz hatások a lehető legkevésbé érvényesüljenek. Amikor megválasztottak, harmincnyolc ember bízott bennem, és a bizalmat nem volt szabad eljátszani. Úgy érzem, sikerember vagyok, mázlista, bejöttem a dolgaim. Ha nekem van valami érdemem Sasad eredményeiben, akkor az az, hogy jól választottam meg a munkatársaimat, olyan embereket állítottam magam mellé, akik végre tudták hajtani az előre meghatározott teendőket. Csak a virágokhoz értek, semmi máshoz, viszont meg tudom ítélni, ki ért valamihez.

- Hogy is állunk ezzel a bizalommal: Bízál és mégsem bízál az emberekben, hogy annak idején „kitaláltad” a titkos szavazást?

- Az emberekben fel kell ébreszteni a felelősségérzetet. Nyílt szavazásnál a három hangadó feltette volna a kezét, s a többi is követi, mert nem érzi, nem tanulta meg ennek a felelősségét. Száz ember között legfeljebb nyolc-tíz kiváló van, de inkább csak három-négy. A többség el-lavíroz ezek oldalvizén, aztán még van egy kisebb csoport, amelyik lemarad a társaságtól. Aki kiválik a többiek közül, az nem tehet róla: apám, anyám jó körülmények között találkozott, ezért én ilyen vagyok, a másik olyan. Nem azért kaptam a koponyámat, hogy a borbélynak legyen hol játszania, hanem azért, hogy eldöntsem, mi a helyes, és mi nem.

Tartott tőle, hogy a demokrácia a középszer uralma lesz. Kényszerrel nem lehet alkalmazni azért sem, mert többen vannak, s bármikor leszavazzák az embert. Amikor nyugdíjba ment, már kétezerhatszázan voltak, és akkor már nagyon nehezen lehetett csinálni ezt a játékot, de még

akkor is ment. Szerinte ennek a gárdának körülbelül százötven ember volt a krémje, készségük, ráhatásuk folytán nekik kellett elfogadtatni az értelmes dolgokat az emberekkel. A tagság ellenére nem lehet semmit tenni, ellenükre nem lehet valaki húsz évig elnök. Első alkalommal sem jelentkezett erre, csak azt mondta, kell lennie egy fejnek, egy irányítónak, és leírta, hogyan képzei el a vezetést, s akkor a felső szervek is azt mondták, mutassa meg, úgylis neki jár a legtöbbet a szája.

- Bennem, bennünk, ellentétben a fiatalokkal - és most elsősorban az unokáimról beszélek -, volt lelki tartás, hogy megmutatjuk! Vannak kiváló embereink, de nagy részük nem jut el odáig, hogy száz vagy ötven embert irányítson, inkább teóriákat gyárt. Tudatában voltam, hogy csak az embereimmel együtt emelkedhetek, végső soron ennek is köszönhető, hogy az új mechanizmus indulásakor négyen együtt kaptuk az Állami díjat: az elnökhelyettes - aki az utódom lett, ő most az elnök -, a párttitkár, a főkönyvelő és én. Eredményeinkben mind a másfél ezernyi embernek benne volt a munkája, sok kiváló középvezető, nagyszerű tagság volt akkor együtt a szövetségben. Ez a kitüntetés elismerése volt azoknak a kezdeményezéseknek, amelyekért korábban annyi bírálat ért bennünket. Csak leánykereskedelemmel nem foglalkoztunk, pedig az lett volna a legjobb üzlet, de azt már én sem mertem megpróbálni.

Amikor az M1-es út miatt le kellett bontani az üvegházakat, és a németek közölték, hogy csak három év múlva tudnak újakat szállítani, Ág István megtudta, hogy van az egyetemnek egy tízezer négyzetméteres üvegháza, de nem tudja felépíteni, mert nincs pénze. Elment a rektorhoz, hogy adja át, és három év múlva megkapja, amit ők rendeltek. Nem! „Ne haragudj, akkor megyek a miniszterhez!” Az élet kényszerítette, hogy elmenjen Losonczihoz - akkor ő volt a miniszter -, elmagyarázta neki a helyzetet: becsületére legyen mondván, végighallgatta, és megígérte, utánanéző. És elintézte! Ág nem tudta volna megcsinálni, hogy egy évig csak nézzék egymást a tagokkal, és nem termelnek, ezért adott neki igazat Losonczi, vagy egy más ügyben Németh Károly, mert ment ilyenkor mindenkire.

- Ha lett volna édesapám, lehet, hogy én sem mentem volna, hanem mást küldtem volna, de mivel nem volt, anyám és testvéreim helyett is nekem kellett menni, már egész fiatalon rászoktam, hogy magamnak kell kialakítanom a sorsomat. Bennem megvolt a készség arra, hogy az emberek százíze szerint beszéljek, utolsó dolog lett volna ezt arra használni, hogy ferde irányba vigyem őket. Előfordul, hogy valaki visszaél ezzel, ami nagyon veszélyes. A kiválók feladata a célok felvázolása, a közép- és alsósztintű vezetők feladata pedig ezek megvalósítása - pénzt csinálni az elképzelésekből. Pénzt kell csinálni! Pénzt csak munkával, nagyon komoly munkával lehet csinálni, másként nem. A hetvenkét boltunkban volt vagy kétszáz emberünk, velük mindig tartottam a kapcsolatot, mert a termelés ott vizsgázik. Mindig mondtam nekik: gyerekek, a vevő zsebében van a pénz, azt onnan úgy kell kivenni, hogy neki ne fájjon, a pénzért értéket kell adni, és még mosolyogni is kell hozzá! Ha nincs fehér szegfűd, csak rózsaszín, akkor azt magyarázd, hogy milyen szép a rózsaszín, és ne engedd ki a vevőt, mert ha azt mondd, hogy nincs, és elfordulsz, vége, többet nem jön be a boltodba.

Az az ország gazdag, amelyiknek a polgárai gazdagok. A Sasad vagyona már több mint egymilliárd forint. Miből teremtdött meg ez a gazdagság? Abból a szorgalomból és akaratból, ami a magyar föld népét évszázadokon át jellemezte. Ez a nép jóformán a saját izzadságával locsolta a földet. Volt egy lovuk meg a puszták akarásuk. Lett pénz, de azt nem vették ki rögtön; kapjanak a tagok tisztességes bért, de maradjon pénz a fejlesztésre is! Ebben a térségben nem volt hatvan forintnál kevesebb a munkaegység, ami nagy szó volt, így 1958-ig tagoknak is csak fél éves próbaidő után vették fel a jelentkezőket, amikor látták, hogy tud

dolgozni. Az is a fixa ideája Ág Istvánnak, hogy az utcaseprő, aki jól söpör, hasznosabb tagja a közösségnek, mint a miniszter, ha az rosszul végzi a dolgát.

- Ugye tehetséges embernek tartod magad?

- Már említettem, hogy az unokáim milyen hamar feladják, egyszer a lányom is mondta: „Én nem vagyok olyan tehetséges, mint te!” Ezt én sosem ismertem el. A suliban is kinéztem, hogy ez a három vagy négy szorgalmasabb, többet tud nálam, de a többiek előtt kell végeznem, s megevett a fene, ha ez nem sikerült. Mindig ki akartam válni, ami biztos a kis emberek sajátsága, hogy ők is meg akarják mutatni. A kicsi halnak nagyon kell csapkodnia a vízben, hogy észrevegyék, ő is ott van, a harcának viszont elég egyet csapnia. Én ilyen kis hal vagyok. Persze, volt bátorságom elismerni, hogy másnak is lehet igaza, nemcsak nekem, s ezt hajlandó voltam nyilvánosság előtt is elmondani. Ettől én nem lettem kisebb, bár ennél már nehéz is volna kisebbnek lenni.

- Pici elnök, hatalmas téesz. Mondd, szabad ilyen nagy monstrumokat csinálni? S mi szereped volt benne, hogy a Sasad is ilyen embertelen léptékű lett?

- Az ötvenes években tizenegy szövetkezet volt a kerületben. A kisebb szövetkezetek már ötvenhat előtt felszámolódtak, lassan átszivárogtak a tagok hozzánk, mivel látták, hogy mi rendszeresen és jól fizetünk. A tanács aztán időről időre úgy rendelkezett, hogy ezeket a tíz-harminc fős szövetkezeteket vegyük be a bandába, s mi bevettük őket. Hat egymástól testben és lélekben is távol eső település összevonásának nem volt értelme, összecsiszolásuk rengeteg energiát emésztett fel, amit a termelésre lehetett volna fordítani. Sok keserűséget, infarktust, diliházba kerülést lehetett volna megelőzni, ha nem erőltetik ezeket az egyesüléseket. A mai Sasadban sajnos már nincs meg az az összetartás, ami korábban megvolt, jelenleg már tizenegy közigazgatási egységbe kellene az elnöknek tanácsulésre járnia!

- Milyen nehéz pillanataid voltak húszéves elnökséged alatt?

- Kevés volt, s általában emberi mulasztásokhoz, alkalmatlansághoz kapcsolódtak, amikor például meg kellett valakinek mondani, hogy valamihez nem ért. A jó hadvezér maga választja meg a csata időpontját, s addig kitérő mozdulatokat tesz. Amikor éreztem, hogy valamit úgysem tudok elérni, akkor nem erőltettem. Háromszor vagy négyszer voltam a gazdasági rendőrségen is. Kellemetlen, amikor becsukódik az ember mögött a vasajtó, s tudja, csak akkor mehet el, ha adnak valamilyen papírt vagy lekísérik.

- Miért citáltak be?

- Volt két emberünk, aki háztájiban baromfit csinált, ami nagyon jó üzlet volt abban az időben, s állandóan duruzsoltak a fülembe, hogy meg kellene próbálni a közösben is. Az első elnök idején volt már egyszer baromfi a téeszben, s neki változatlanul az volt a véleménye, ha meg akarok bukni, akkor csináljam. Azt mondtam, ha nekünk ez a két ember végzi, aki otthon jól csinálja, nem lehet az itt sem rossz. Csakhogy késett a baromfiól építése, november elsején még az alap sem volt meg, viszont február 2-ára le volt szerződve a kiscsirke. Krisztus a magasban, mi lesz itt! Jóban voltam az egyes számú ÁÉV igazgatójával, tőle kértem segítséget. A tervek alapján azt mondták, másfél millióért megcsinálják, de nekem csak egymillió-kétszázézer volt. Végül azt mondták, ha kiássuk és felfalazzuk a kazánházat, akkor megcsinálják egymillió-kétszázézerért. Óriási nagy dolog volt, hogy február másodikán tudtuk fogadni a csirkéket. Fél évvel később beidézték a gazdasági rendőrségre:

„Igaz-e, hogy maga lealkudta ezt a másfél milliós épületet egymillió-kétszázézerre?

- Igen - mondtam -, de miért baj ez?

„Hogy képzeled magad, hogy alkudni!?”

- Nem volt több pénzem, csak ennyi.

„Maga adott az igazgatónak pénzt vagy valami mást!”

- Nem adtam én semmit.

„Semmit sem adott neki?”

- Talán egy csokor virágot, lehet, hogy még öt liter bort is, de mást nem adtam.

„Maga pénzt is adott! Itt van az igazgató a másik szobában és bevallotta, hogy maga pénzt is adott neki!”

- Akkor hozzák ide, és mondja a szemembe. - Kiderült aztán, hogy ő sem vallott be semmit sem, mivel nem volt mit bevallani. Hosszas huzavona után aztán elengedtek, de figyelmeztettek, hogy máskor ilyet ne csináljunk. Bizony én csináltam, még az NDK-ban is alkudtam, amikor megvettem az üvegházakat.

De hogy lehet egy szigorú tervgazdaságban alkudni? Egyrészt megmondta, hogy csak ennyi pénze van, s több nincs, másrészt közölte velük, hogy Magyarországon ez az első üvegház, s ha ez beválik, akkor itt nagy üzletet köthetnek. A hollandoknál is hasonlóan tárgyalt, tőlük főleg virághagymákat vett. Amikor már nagyon sokat vitatkoztak, hogy még olcsóbban, még olcsóbban - s együtt volt egy nagy tétel -, akkor megkérdezte, mit kap, ha aláírja a szerződést. „Öt százalékot” - felelték. Rendben van - felelte -, reggel öt százalékkal alacsonyabb számlát hoznak, s akkor megvan az üzlet!

- A virággal lettünk ismertek, a nagyüzemi virágtermesztést mi honosítottuk meg az országban, a Rozmaring, Óbuda, Szombathely csak utánunk jött, s végül különbek lettek, mint mi. A Rozmaring elnökét, Kovács Alajost bele is buktatták, pedig nagyon rendes ember és jó koponya, mégis ült ítélet nélkül hét hónapot. Nekem elég lett volna egy hónap, és aláírom, hogy fel akartam robbantani az Országházat vagy bármit. Kovács állta a sarat, s ez nagyon nagy dolog, én képtelen lettem volna rá.

- Választhatnál utódot?

- Tudtam, hogy olyan emberek vannak mellettem, akik alkalmasak a közösség vezetésére, de a legtöbb koncepció Czinczok Györgyben volt. Ő volt a második ember, én őt ajánlottam elnöknek, s egyetértettek vele.

- Visszatekintve, mit csinálnál másként?

- Lassúbb tempót diktálnék, és jobban figyelnék a munkatársakra. A beszédem is gyors, gyorsan gondolkodom, gyorsan döntök, és elvártam az emberektől - különösen, amíg én is végeztem fizikai munkát -, hogy ugyanazt a tempót tartsák, amit én. Ezt nem szabad. A nagyokkal is versenyt dolgoztam. Lehet, hogy nem tudtam felemelni egy mázsát, mint ő, hanem csak hatvan kilót, de azt kétszer emeltem fel addig, amíg ő a mázsát. Maximalista voltam. Nem szabad a vezetőnek a saját teljesítőképességéből kiindulnia. Később engedtem ebből, de nem eleget. A cél elragadott, s nem vettem észre, hogy valaki kidől mellettem. Nemcsak munka van: élni is kell! Abban az időben én vasárnap is ott voltam, minden vasárnap 9-12 óra között jöhetett hozzám bárki, akit hétközben nem tudtam fogadni. Ezt végig így csináltam. Aztán minden reggel borotválkozás közben értékeltem az előző napot, s ha valamit nem mondtam meg, vagy nem jól csináltam, szemrehányást tettem magamnak, hogy gyáva voltam, még ha mindig az volt is az alapállásom, hogy nekimenni! Az oroszok eltátja a száját, hogy bekapja az embert, de ha az beleteszi a fejét a szájába, akkor nem harapja le.

Egyébként nyolcvanévesen is vezetőségi tagja a Sasadnak, öt cégnél képviseli a szövetkezetet, például a Coopturistban, amiben a Sasad is benne van. Dolgozik a Népfront szövetkezet-politikai bizottságában, van három unokája, és velük is foglalkozni kell. Valamikor arról álmodozott, hogy lesz egy kis háza Mátyásföldön, végül a Pasaréten lett, ahol kertész volt. Ezt is a Sasadnak köszönheti, azoknak az embereknek, akik sosem hagyták cserben, és akiket ő sem hagyott cserben soha. Szenvedélye a munka, a növények, a beszélgetés velük.

- Úgy tudok beszélgetni minden növényrel, hogy hallom, ha sír, ha könyörög, hogy ezt vagy azt csináld meg nekem. Nem mindenki hallja ezt, van, aki süket hozzá. Van egy háromszáz szögöles kertem, ott játszadózom, próbálgatok mindent, mert a természetben rengeteg lehetőség van, ahogy az életben is. Lehetőség csak akkor nincs, ha földadjuk, ha nem adod fel, akkor rátalálsz.

A LÉPCSŐZŐK

Ág István abba a kisebbségben lévő elnöki csoportba tartozik, amelynek a tagjai csak a mezőgazdaságban dolgoztak. Amikor az átszervezés idején valamivel szabadabb kezet kapott a tagság vezetői kiválasztásában - ha igényelte, mert ezt igényelni -, akkor némileg megnőtt a belülről (a mezőgazdaságból) kikerülő elnökök aránya, de az elit kiválasztásának a módszere tartósan nem üthetett el ebben a csoportban sem a nagy átlagtól.

Persze nagyon vigyázni kell az életpálya adatainak (14. táblázat) a felfejtésekor. Ha Erdeihez híven az elnökkiválasztás belső útját tartjuk a legígéretesebbnek, akkor az életpályatípusokat is úgy szemléljük, vajon az adott csoport belsőnek vagy külsőnek számít-e. Ám az életutak csak bizonytalanul tudnak erre a fontos kérdésre felelni. Könnyen belátható, hogy akit a Tiszántúlról csábítottak a Dunántúlra elnöknek, hiába dolgozott csak a mezőgazdaságban, ez a kiválasztás nem belső, vagy legfeljebb csak az ágazat szempontjából az (Erdi pedig nem erre gondolt). Ugyanakkor a tanácstól hazahívott Pesir István (Kiskunfélegyháza) sok rokonnál is rokonabbnak számított a kubikostársak között, s én belső választásnak tartom Belgyár András (Nagyléta) kiemelését is, még ha a katedráról történt is. Ezek persze a kivételek, de óvatosságra intő kivételek.

14. táblázat

ÉLETPÁLYA-TÍPUSOK

Az életút	(százalék)					
	A megválasztás ideje					
	1958-ig N= 30	1959-61 48	1962-68 60	1969-72 41	1973-78 91	1979-83 94
Lépcsőző (csak a mg.-ban dolgozott)	26	42	33	31	64	60
Szökellő (előzőleg a tanácsnál v. a pártbizottságon is dolgozott)	33	24	35	37	20	18
Visszatérő (elment a mg.-ból)	17	9	10	10	4	6
Idegen (nem a mg.-ból jön)	17	19	15	15	8	11
Egyéb	7	6	7	7	4	5
Összesen	100	100	100	100	100	100

Legsimábbnak a lépcsőző életpálya mondható - „földműves, agronómus, elnök” -, de azért ez sem zajlott minden megrázkódtatás nélkül, íme két példa a kérdőívről: „1948-50 mezőőr, 1950-72 állami gazdasági igazgató, 1975- téeszelnök - a másik: 1960-tól gyalogmunkás, majd traktoros, adminisztrátor, bérelszámoló, anyagkönyvelő, üzemgazdász-csoportvezető, főkönyvelő, 1983-tól elnök”. Ebben a típusban egyre gyakoribb az agronómus-főagronómus-elnök életút. Az utolsó évtizedben választottak körében kétszeresére nőtt azok aránya, akik végig csak a mezőgazdaságban dolgoztak. A kedvező változás részben annak tulajdonítható, hogy az elnöksínálók is belátták a belső kiválasztás előnyeit, de még inkább annak, hogy a szakemberi gárda vitathatatlanul szövetkezetformáló erővé vált, és legszívesebben saját csoportjuk tagjait fogadták el elnöknek.

Az állami vagy politikai apparátust megjárta elnöki csoportot először dobbantónak neveztem, de korántsem bizonyos, hogy a többség apparátusi beosztása - hatalma - révén jut az elnöki poszthoz. A megyei pártbizottság titkára vagy osztályvezetője valószínű, hogy az apparátus segítségével kerül az elnöki székbe, ám korántsem biztos, hogy óhajtotta ezt a változást, mivel ezzel presztízse valószínű, hogy csökken. E csoport többsége a mezőgazdaságból került be az apparátusba - ami inkább a tanácsot, mint a pártbizottságot jelenti -, és a másféle irányítási tapasztalat birtokában tért vissza - korábban nyomban az elnöki székbe, mostanában viszont előbb ágazatvezetői vagy elnökhelyettesi beosztáson át zsilipelik őket. Régebben a „gazdasági cseléd, fogatos, tanácselnök, téeszelnök” típusú életút volt inkább a jellemző, ma inkább az „agronómus, politikai munkatárs, osztályvezető, főagronómus, elnök” típus.

Az apparátust járt elnökök mintegy harmada valamiféle katapultálásnak köszönheti, hogy elnök lett, mivel másutt nem dolgozott, csak az apparátusban. Például volt: „tanácsi előadó, KISZ-bizottsági munkatárs, pártbizottsági munkatárs, elnök”, és feltehetően nehezen tud beilleszkedni az egészen más jellegű, más szemléletű munkába. Meglepő, hogy arányiak épp „reformkori” elnökök körében a legmagasabb (20 százalék), ami, gondolom, elsősorban a járási tanácsok akkori lefokozásának a következménye. Úgy tűnik, ezt a típust a káderpolitika irányítói is kakukktójásnak tartják, az utóbbi évtizedben választott elnökök között arányuk már elenyésző (3-5 százalék).

Az apparátust járt elnökök szinte már elhanyagolhatóvá vált csoportja nem a mezőgazdaságból, hanem máshonnan került be a tanácshoz vagy a pártbizottsághoz, majd lett belőle elnök. (Egy példa: „munkás, tényleges katona, tanácsi osztályvezető, téeszelnök”.)

A visszatérőket annak idején többnyire a kényszerű téesszervezések riasztották el a mezőgazdaságból („földműves, esztergályos, elnök”). Visszatérésük nem csupán a termelőszövetkezeti konszolidáció befejezéséig, hanem egészen a hetvenes évek elejéig tartott, a később választottak között viszont már csekély az arányuk. Csoda, hogy ezek az emberek a törések, konfliktusok után is alkalmasak maradtak a vezetésre. Vagy épp alkalmasságuk - elhivatottságuk - miatt viselték el sérülés nélkül a hányattatást? E forgandó sorsú csoportban is különösnek számít Pintér Gyula (Pókaszeptk) életútja, aki cseléd, majd birkatartó zalai szegényparaszt gyerekeként kitanulta a szövörmesterséget, aztán a katonaság után erdőgazdasági munkás lett, majd 1957-től téeszelnök, ám 1961-ben a volt nagygazdák azt mondták, ne dirigáljon nekik egy cselédgyerek, ezért három éven át szövődei segédművezetőnek állt, majd a „tékozló szülők” visszahívták elnöknek.

Bukszár Lászlóné (Egercsehi) első munkahelyeként az MNDSZ-t említi, ahol járási titkár volt, majd személyzetis lett, aztán népfront járási titkár, később téesztag, brigádvezető és hat esztendőn át elnök. Vannak kacifántosabb életek is: „kórházi segédmunkás, színházi díszletező, egyetemista, agronómus, ágazatvezető, főagronómus és 1982-től elnök - vagy egy még csatta-

nósbabb: - ügyességi fogalmazó, újságíró, elnök”. Nemcsak az adatok, az idézett életutak sem tükrözik, legfeljebb csak jelzik a történelmi változást, ami úgy kezdődött, hogy jó vagy rossz esztergályosokat „neveztek ki” elnöknek. Az, hogy az elnökök mintegy tizede napjainkban is idegen, részben az egyetemi felvételi elodázásának tulajdonítható, illetve pont a magasabb végzettségből adódó kitérésí lehetőségnek. Például dr. Papp Elemér (Szatymaz) kutatóként kezdte a pályáját. A mai idegenek - vagyis akiknek legfeljebb csak a harmadik állásuk volt mezőgazdasági - mégis inkább csak „idegenek”.

Szöke György (Regöly) bátyjával, Gézával (Dombóvár) ezen az utóbbi helyen a két legfontosabb szakmai posztot töltötte be, Géza az állattenyésztést vezette, György a növénytermesztést, aztán mindkettőjükből elnök lett. Előbb Gézából - akkor megyei engedéllyel maradhattak egy szövetkezetben -, majd szülőfalujuk, Gyulaj ellenkező oldalán Györgyöt is megválasztották egy kaotikus állapotban lévő szövetkezet élére. A Szöke család tehát - s ebben korántsem egyedülállóak - két elnököt is adott apjuk nagy büszkeségére, s György bánatára, mert neki az első évben többször annyit kellett dolgoznia, mint Dombóváron, a bejáratott régi helyén.

- Helybeli, mégsem az. Emberfeletti erőfeszítés lehetett idegenben vezetőként kezdeni! - mondom Szöke Györgynek.

- A hozott elnök ellen egy orvosság van: jó gárda, akik közül lehet választani. Néhány intézkedést egy helybeli talán meg sem tudott volna valósítani, engem két év után jelentettek föl, öt egy hónap után jelentették volna, vagyis vannak helyzetek, amikor elengedhetetlen, hogy kívülről hozzanak elnököt. Regöly és Szakály összevont térszékének sovíniszta ellentéte miatt idevalósít nem becsültek volna a másik helyen. Ez a megosztottság sok gondot okozott éveken át. Bajok voltak a munkafegyelemmel, például a szántás irányában tárcsáztak, mert úgy nem döcögött annyira. Nem fejték ki a teheneket, az első időszakban nekem kellett ezt is ellenőriznem. Amikor odaállítottam a tehenészt a jóság farához, és megfogtam a tehén tőgyét, elkapta az illetőt az idegesség, mert tudta, hogy a szeme közé fejem. Azt mondtuk, egy tehennek minimum háromezer liter tejet kell adnia, négyszázból mindössze huszonhat tehen került a vonalon felül. Amikor folytak a selejtezések, az volt a szöveg: „Azért tud fizetni, mert eladta a teheneket!” - el kellett tehát mondani, mennyit fizettünk rá a selejtezésre, de ezekkel az intézkedésekkel három év alatt majdnem kétszeresére, négyezer-háromszáz literre emeltük a fejési átlagot.

- Bocsásson meg, egyik elnökkollégája órákon át sorolta ezeket a csodaszámokat, aztán kiderült, hogy ráfizetéssel gazdálkodnak. Rendbe vannak ezek a számok?

- A megalománia a szövetkezet sírásója. Mindenki azt figyeli, hogy a szomszéd mennyi termést jelent. Az esetek jó részében nem valósak ezek a számok. A száz mázsa kukorica lehet reális, de a költsége már nem az. Sokan egy koca után már huszonhat-huszonnyolc sertést értékesítenek úgy, hogy másfélszer annyi kocájuk van, mint amit a statisztikában bevallanak, a kiváló cím értékelésekor a sok malac pontszerzési lehetőség. Az illetékesek nem értik, ha az egyik el tudja érni, a másik miért nem képes rá? S itt jelentkeznek a bajok: megjelennek az új szabályozók az „átlagra”, s akkor előáll az a helyzet, hogy keresünk sok ezer tonna kukoricát az országban, s a terményforgalmi írja össze, hogy mennyi termett, hová lett, s végül kiderül, hogy nem is termett meg.

- Tehát a magyar mezőgazdasági csoda mellé lehet egy-két aprócska kérdőjelet tenni?

- Nem, egészében nem. Amit ez a mezőgazdaság kibír, az csoda. Ha az ipar is ilyen jól állná a sarat, már a kátyú tetején lennénk. Van tartalékunk is, de jövőbe látó fejlesztés nélkül nem fogunk előre jutni. Ma az állami és a szövetkezeti érdek nem egyezik - mondta Gyuri 1984-

ben. - Az államnak az az érdeke, hogy több gabona teremjen, a szövetkezetnek meg az, hogy több nyeresége legyen. A napraforgó sokkal gazdaságosabb, mint a gabona, a világpiacon megy lefele a gabona ára, de mivel erre kapjuk a hitelt, csináljuk. A gazdaságok kezdik felélni a jövőjüket, csökken az állóeszközök értéke. Gyakorlatilag azt büntetik, aki bővített újratermelést csinál. Tavaly kilencmillióval növeltük a forgóalapunkat, ennek húsz százalékát az idén be kell fizetni. Miért növeltük? Mert ágazatot fejlesztettünk! Az idén majd nem tesszük.

A három Szőke fiú közül a legidősebb folytatta apjuk szíjgyártó mesterségét, kettőből agronómus és rövid úton elnök lett. Az ő lépcsőzésük, ha azt nem is állíthatom, hogy könnyebb, de mindenképp egyszerűbb volt, mint a névvel szerepelni nem kívánó, nyolc általánost végzett, 1973-ban megválasztott elnök, akit környezetében a diplomás kollégák elsősorban szakmai partnersége, tudása miatt tisztelnek! Lépcsői nem fértek a kérdőív hat rubrikájába, és talán az sem véletlen, hogy nem az irodájában, hanem egy kórház belgyógyászati osztályán beszélgettünk.

- Hogy lehet, hogy nem tudott tanulni?

- Ötvenháromban befejeztem az általánost, s mindenáron gépész szerettem volna lenni. Ötödik gyerek voltam, édesapám ez idő tájt már beteg volt, tanulásomat pénz hiányában nem tudták finanszírozni, idénymunkára mentem. Apám ezerkilencszázötvenhétben halt meg, s nekem kellett átvenni a gazdálkodást, mellékesen részt vettem a falusi színjátszásban. Egyedül műveltem a tizenhárom holdat, a paraszti mesterség minden fogását meg kellett tanulnom, úgy érzem, elfogadhatóan gazdálkodtam, sőt talán üzleti szellem is volt bennem. Ezerkilencszázhatvanban én léptem be a szövetkezetbe, minél előbb szakmát szerettem volna szerezni, ezért elmentem Párára traktoros és szerelő gyorsképző tanfolyamra. A katonaság után a gépállomásra mentem vissza, és elvégeztem a féléves gépszerelő-átképző tanfolyamot. Ezerkilencszázhatvanöt augusztus elsején lettem a térszabványvezető, s közben már három traktoros csoportot okítottam műszaki ismeretre, amire készülnöm kellett, az éjszakákat ezzel töltöttem, bizonyíték rá a szemüvegek sora is. Ezerkilencszázhatvankilencben lettem elnökhelyettes, s közben jártam mezőgazdasági szakközépiskolába, de az én életembe mindig jött valami csavar, nem tudtam befejezni az iskolát, nem azért, mert rosszul tanultam, hanem mert egy-éves pártiskolára küldtek, mezőgazdasági tagozatra.

Községünk történelmi hagyományának megfelelően mindig viharos volt, senkit nem fogadtak el elnöknek. Aki mellett helyettes voltam, ma is szeretem, mint embert - egyébként állatorvos -, de vezetői készsége nem volt. Úgy voltam, hogy el kell már menni, mert a tizenhatodik elnök volt, több volt belőlük, mint ahány esztendő eltelt a megalakulás óta. Először a tagok kértek, hogy vállaltam az elnökséget. Hivatkoztam a képzetlenségemre, ismervé a környezetet, nem olyan nyugodalmas ez a hely, hogy mellette tanulhatnék, hogy a saját követelményeimnek is megfeleljek meg a beosztásomnak is. Ezután jött a pártbizottság is, hogy ezért iskoláztak be! A végén inkább én győztem meg magam: egy évig megpróbálom, aztán majd meglátjuk. Az első nekifutás balul sült el. A régi elnök maradni akart, a jelölőbizottság kettőnket jelölt, és én közel nyolcvan százalékot kaptam, de elnökhelyettest már nem tudtunk választani. Ismét össze kellett hívni a közgyűlést. Ha két elnökhelyettes-jelöltet indítottunk, az volt a baj, ha egyet, akkor az. Három szavazást csináltunk, s hogy ne menjenek el az emberek, bejelentettük, hogy a végén ötven forintot osztunk mindenkinek. Éjfélkor sikertelenül ért véget a közgyűlés, így elnökhelyettes nélkül dolgoztam két évig, ezerkilencszázhetvenhatig. A munka dandárjában tizenkilenc órát robotoltam, különben tizenkettőt. Egyébként ötmillió-kétszáz-ezres szanálási hitellel vettem át a gazdaságot, emellett volt kétmillió olyan adósság, amit eltüntettek a készletben, s később kellett kigazdálkodni. Jöttek a gondok csöstül, és a sok

ígéret ellenére sem segítettek semmiben, azért én legalább becsülettel szerettem volna ott-hagyni a dicső helyet.

- Az elődök falubeliek voltak?

- A többség. Az ezerkilencszázhatvannégyben egyesült szövetkezetben már csak idegen volt.

- Nem lett volna helyben?

- Szerintem lett volna, különösen hatvannégyben, amikor még falubeli téeszelnők és főagronómus is volt másutt; káderpolitikánk itt nem tündökölt. Nekem aztán úgy kellett hozzákezdeni a közgyűlésekhez, hogy ki kellett találnom a brigádüléseket - amit ma munkahelyi gyűlésnek neveznek -, mert minden munkahelynek más a problémája, mert húsz emberrel sokkal könnyebb frontálisan ütközni, mint kétszáz vagy négyszáz ember különböző gondjaival. Mára a közgyűlések légköre megváltozott, nem fordul elő, hogy kiabálunk egymással, pedig ebben a községben agronómust is kaszáltak.

- Mit jelent az, hogy agronómust kaszáltak?

- Azt, hogy ezerkilencszázhatvannégyben egy agronómusba belevágtak kaszával. Ketté. Neki-ment az illető és vágta. E tragédia mögött is ott volt az ital, az emberi értetlenség, meg az agronómus hiányos emberismerete. Ez a falu ilyen! Ha jól emlékszem, kilenc évet kapott az illető, megtörtén jött vissza, éjjeliőrnek állítottam. Egy éjszakai ellenőrzésnél azzal kezdte, hogy most engem ver meg, de a végén csak megegyeztünk, hogy nem verekszünk. Azóta már meghalt szegény. Én voltam az első elnök, akit a második ciklusban is indítottak és megválasztottak. A megyei pártbizottság első titkára akkor járt először a faluban, és megkérdezte tőlem, jó-e ha százszázalékos szavazatot kap az ember. Mondtam neki, hogy tíz év múlva megmondom. Különben is ezt neki jobban kellene tudnia. Ezerkilencszázhatvannégyben ismét nekiindultam a középiskolának, s majdnem fegyelmivel fejeztük be a hetvenötös évet. Mivel nem segítettek szakembereket szerezni, a könyvelésben megcsináltam egyedül a váltást, a termelésben már nem mertem, de sok fiataalt kiemeltem, amiért aztán elmarasztaltak, hogy tapasztalatlanokat állítok vezető beosztásba. Nem lett belőle gond, az idő bizonyította, jól tettem, hogy fiatalokkal indultam. Ezerkilencszázhatvenötben azonnali hatállyal el kellett bocsátanom a főagronómust, a járási hivatal félrevezették, még a nevem is aláhamisították valaminek. Ekkor megint abbamaradt az iskola, azért az nem ment, hogy van egy ötezerkét-száz hektáros gazdaság, ahol fiatalokból áll a csapat, én meg tanulmányi szabadságon vagyok. Most főiskolára mehettem volna annak ellenére, hogy nincs érettségim, de ezerkilencszáz-nyolcvanháromban olyan kutyául éreztem magam, hogy azt mondtam, jó, ha még ezt az évet befejezem. Az ezerkilencszáznyolcvanas gyomorműtét utáni összenövést nyolcvannégy februárjában megműtötték, és megint nem tudtam felkészülni. Ilyen az élet. Örülni fogok, ha tisztességgel be tudom fejezni. Ha az egészségem engedi, ezt a mandátumot végigcsinálom, és ha a helyettesemet rá tudom bízni, hogy vegye át, akkor abbahagyom.

- Hol ragadt magára ennyi tudás, intelligencia?

- Szabad időmben vagy dolgoztam, vagy olvastam. Állítom, hogy a szakirodalmat annyit forogatom, mint két másik: egyszer el kell jutnom oda, hogy megértsem, aztán fel kell készülnöm arra, hogy továbbadjam. Sokat beszélünk az oktatási reformról, jött hozzánk olyan vörösdiplomás, aki azt sem tudta, hogy létezik *Világgazdaság* című folyóirat. A marxizmus-leninizmus esti egyetem szakosító vizsgáján a tervezést húztam. Elmondtam, s a tanár megdicsért. Jóska - mondtam neki -, most azt tartom a leghülyébb embernek, aki hosszú távra tervet csinál és a diót leveri. Miért? - kérdezte. Azért, mert a hosszú távú terveink nem való-sulnak meg, a dió meg ha megéri, lepotyog. Ma nem elég elkészíteni egy tervet, azt naponta felül kell vizsgálni.

- Jó az, hogy mindenki elnökké választható, nemcsak a diplomások?
- Úgy érzem, a szövetkezeti törvénynek ez a része elavult.
- Ha előírták volna az elnökséghez akár az érettségit is, mi lett volna önnel, a falujával?
- Én lettem volna a kivétel.
- Mer kockáztatni?
- A tehenészeti telepünk ezerkilencszázhetvenkettőben ismét tébécés lett, pedig három évvel korábban állami pénzzel mentesítették. Hitelünk nem volt az állam, de az emberek előtt sem. Harmincezer forint lett volna egy tébécémentes üsző, ehelyett én szűz üszőt vásároltam a háztájiból tízezer forintért, ezt vemhesítettem, s eljutottunk oda, hogy ismét negatív lett a telep. Ha becsúszik valami gikszer, lehet, hogy ünnepélyesen felakasztanak. Elnökként az ember úgy vállal kockázatot, hogy nincs mögötte semmi, csak a gödör. Ezerkilencszázhetvenháromban, amikor megválasztottak, a téesznek egy fillére sem volt beruházásra. Az irodát öt év múlva vettük a tanácstól. Gépeink nem voltak, tárolóhelyünk nem volt - az akkori százhusz vagon helyett ma ezerkétszáz vagon van -, szárítónk nem volt, gépműhelyünk nem volt, végül huszonhárom milliós beruházásba vágunk bele hitelből. Ehhez arra is szükség volt, hogy a vezetők betonozzanak, természetesen nem munkaidő alatt, hanem délután öttől éjfélig. Épül az üzemi konyha, a komplett szociális létesítmény, most készült el a pékség, és mindet úgy csináltuk, hogy a vezetők betonozták az alapot, a szakemberek irányították a munkát. Nekem is ott kellett lenni, s a fizetésemből vettem egy-két láda sört, ezt kapták a fiúk.
- Az a gyanúm, bármit mondanak az orvosok, nem fogják magát elengedni.
- A műtét után két héttel be kellett mennem dolgozni. Az orvos lényegében azt üzent, hogy nálamnál hülyébbet nem látott. Előfordulhat, hogy nem engednek el, pedig, ahogy a vadász-kutyák korát kettesével számolják, az elnöki évek is kettőt érnek.

A SZÖKELLŐ

Az egyik kérdőívem betétlapokkal megspékelve érkezett vissza 1984 elején. Az utólag berakott gépiratok különösen szép betűjű, IBM írógépen készültek, szerzőjük kapásból diktálhatta a titkárnőjének igen hegyes gondolatait. Névtelen volt a felmérés, mégis a boríték után nyúltam, hol adták fel, ki lehet ez a markáns egyéniség? Bakti Péter! Képtelenség, ilyen nevű elnök nincs, különösen nincs ötezer fős téesz élén, őket ismeri az ország! Felhívtam a TOT személyzeti osztályát, nem a lecsukott gödi elnök helyére választották Bakti Pétert? Egy óra múlva ők is közölték, Bakti Péter nem létezik. Ám az illető neve alatt még egy óbudai cím is díszelgett. Levelet írtam neki, hogy tudom, nem is létezik, ha nem kellemetlen, mégis fedje fel magát. Két nap múlva a szerkesztőségben megszólalt a telefon:

- Szevasz, Árpikám, én vagyok az, Varga Feri, a titkárom betojva hozta a lapodat, hogy mit csináljon, mert a postán a kérdőívet tartalmazó ajánlott levélre a saját nevét írta. Öregem, nem tudod, mihez nyúltál: Árpád apánk óta nem volt akkora esemény ebben az országban, mint a föld visszafoglalása. A parasztot akarata ellenére behajtottuk a téeszbe, megtérítettük őket, akár István király a pogány magyarokat, országot teremtettek, érted, Árpikám!?

Hogyne érteném, de ki lehet ez a lendületes fickó? Hol találkoztam vele, ha egyáltalán találkoztam? Öblös hangja a nevét is kisöpörte a fülemből, óvatosan tudakozódtam hát, hol találom, ha megyek hozzá: - Budakalászon, az Óbuda felirat mögött van az irodánk! - Megállapodtunk az időpontban, aztán elővettem az elnöki névsort, s megnéztem, kit is kell keres-

nem. Így ismerkedtem meg a téesszelnöki gárda sok színes egyénisége közül eggyel, Varga Ferencel, a többszörös magyar elnökkel (Nagyréde, Óbuda, Ökölvívó Szövetség).

Már kölyökkorában elég sok baj volt vele, de tanulása és sporteredményei miatt elnézték neki, hogy például nem járt templomba. Amikor a gazdag parasztyerekék bricsesznadrágba, lakkos csizmába öltöztek, akkor ő pantallót vett tizedannyiért, és rá mondták a lányok, hogy úgy néz ki, mint a főjegyző. Gondolkodása legalább ennyire eltért az átlagtól. A háború után mint a földművesszövetkezeti szakcsoport vezetője ő szervezte a szőlőoltvány-termelést és -felvásárlást, amit aztán a jóvátételi egyezmény keretében a Szovjetunióba szállítottak. Ez a munka az átlagosnál nagyobb szelet kenyeret adott, így Varga Ferenc talán Sztálinnál is népszerűbb volt a faluban.

- Olvasó ember voltál?

- Hu, huu, mint apám, anyám. Az egyik nagybátyám kommunista volt, ő adagolta a könyveket, és a biciklijét csak akkor adta oda, ha valamit elolvastam.

- Szóval biciklivel neveltek kommunistává?

- Akkor még a váz alatt hajtottam!

Már 1945-ben párttitkár lett, majd végül megyei begyűjtési főnök. Ezen a könyörtelen poszton opportunizmus vagy túlkapások miatt váltották a kádereket, de ő az elejétől a végéig ezt csinálta, pedig 1953-ban egy országos begyűjtési tanácskozáson kijelentette, hogy a legértékesebb termelési tényezőt, a legképzettebb parasztot teszik lehetetlenné a „kulákok” elleni differenciálatlan fellépéssel. Nagy Imre színre lépésekor a megyei pártbizottság őt bízta meg a kuláklisták felülvizsgálatával. Azt az elvet vallotta, akit utált a falu, az maradhat megbélyegezve, de a tisztességes embert ne tegyék ellenségesé, az ő termelésére szükség van.

- Nyilván, lesöpörték Heves megyében is a padlásokat, és nyilván internálták ott is a kulákokat. Nincs lelkiismeret-furdalásod az 1950-54 között történtek miatt?

- Nincs, mert én az atyáúristen kedvéért sem mentem bele a szélsőségekbe. Sőt, ha megsértettek valakit az emberi méltóságában, oda én mentem ki rendet csinálni, mert szélsőségek Heves megyében is voltak csőstül.

- Nem féltél az ávótól?

- Nem, mert akkor Szőlősi Ferenc, egy becsületes, normálisan gondolkodó ember volt az ÁVH megyei vezetője, aki talán épp munkásmozgalmi múltja miatt nem engedte az ÁVH-t sem szélsőségekbe csúszni. Vele megbeszéltük, hogy nem embereket gyűjtünk be, hanem terményt. Amikor ezerkilencszázötvenhat után tanácselnök lettem Gyöngyösön, pont erre gondolva mondtam Feri bácsinak, hogy nyugdíjasként jöjjön Mátrafüredre lakni. Úgy éreztem, rekompenzálni kell azt a józanságot, amit ez az ember abban a nagy hatalomban tanúsított. Jó, ha két ilyen megyei parancsnok volt.

- Leváltani sem akartak?

- Egy tanácskozáson B. J., a Szolnok megyei kolléga felvetette, hány oklevelet kaptak a parasztlak. Ettől kiborultam. Ez mind kamu, nehogy azt higgyék már, hogy a paraszt örül az ócska okleveleknek, amit azért kap, mert a huszonöt forintos húst öt forintért beszolgáltatja! Gödöllőn a Pálmában a Borsod, a Szabolcs és a Hajdú megyei kollégák búcsúztattak, hogy az ávó el fog vinni - be is rúgtunk. Amikor elmondtam a feleségemnek, mi volt, örült, hogy megszabadulok ettől a rohadt munkától, még ha börtön árán is. A begyűjtési rendszer ezerkilencszázötvenkettő-ötvenháromban már rálicitált az ezerkilencszáznegyvennégyes Jurcsék-rendszerre, rosszabb volt annál. Az egyik helyen bezárták a kulákokat az ólba. Egyébként a

megyei hivatal vezetője nem végrehajtója, legfeljebb továbbítója volt a kulákokat sújtó intézkedéseknek, de én inkább bírója igyekeztem lenni. Ha rajtam erőt vesz a konformizmus, biztos, hogy az egyéni karrieremnek jót tett volna, de nem voltam hajlandó megalázni magam. Mióta élek, ez az elvem, apám lineáris egyenessége - így mondja: egyenes egyenessége -, nyíltsága volt a példám, amiért neki is elég sok kellemetlensége volt.

- Nektek volt mit ennetek?

- Hiába voltam begyűjtési vezető, a feleségem sorba állt a kenyérért. Emlékszem, Feksz Pista, az egri elnökhelyettes - később a Szabolcs megyei Tanács elnöke - egyszer elindult hozzánk a Széchenyi utcán, én meg ugyanakkor hozzájuk a nagytemplomnak kenyérért. Mondtam Etának, a feleségének, nem tudnál egy fél kenyeret adni? Elkezdett nevetni, mert Pista is kenyérért jött hozzánk. Ilyen állapotok voltak: két megyei vezető kenyér nélkül, az egyik a begyűjtés vezetője, a másik akihez a begyűjtés tartozott!

- A Nagy Imre-program hogy érintett?

- Nem véletlen, hogy akkor minden mezőgazdasági dolgozó szívébe bevészte a nevét. Megvan két-három könyve, nagy közgazdásznak tartom őt, és még nagyobb gazdaságpolitikusnak. Kormányprogramja racionalista volt, felszabadulttá tette a légkört. A szövetkezetek bomlásának nem Nagy Imre volt az oka, hanem az a tragikus politika, amelyik erőszakkal hozta össze a téeszeket. Az a sok ember által összeállított program, amit Nagy Imre mondott el, világ-megváltó volt - s ettől csináltunk egy még jobbat ezerkilencszázötvenhat után -, Rákosi és bandája balos túlzásaival szemben már ez is hihetetlen előrelépés volt! No, eszembe jutott valami: a legvadabb begyűjtés idején egyszer Erdei Ferenc, akkor földművelési miniszter lenni volt Hevesben, mivel baj volt az ellátással, a begyűjtés érdekében szétküldték a minisztereket az országban. A megyei vezérkar előtt Erdei a reá jellemző nagy diplomáciai érzékkel elmondta se hideg, se meleg mondókáját. Mivel én tudtam, hogy ő nemigen ért egyet azzal, amivel kiküldték, gyorsan elmondtam én is a szokott véleményem, hogy nem lehet lóháton, határidőre vetni, az optimumot lábbal tiporni. Ha volna vetőmag, ha volna kedv, ha volna érdekeltség, akkor nem kellenének megyefelelős miniszterek, nem kellene erőlködni! Amikor befejeztem, Erdei megjegyezte: „De szerencséd van, hogy nincs itt a megyei begyűjtési hivatalvezető!” Óriási röhögés tört ki, majdnem összeesett előttünk az asztal.

A szabad szájú V. F. azt mondta, a legtöbb baja a konformistákkal van. Szerinte talán belőlük áll már a káderállomány kilencven százaléka! Ismert nagyszerű hegyőrt és nagyon ócska minisztert, nem esik hát senki előtt hasra. Utálja, ha valaki csak kerülgeti a témát, mint macska a forró kását, akármilyen beosztásban van. Legyen nyílt, mert bátran kitárulkozik ő is. Azt vallja: az ember szája azért van, hogy a gondolatait kifejezze, és nem azért, hogy leplezze. Óriási bajnak tartja, hogy a langyos, karrierista emberek is talpon tudnak maradni.

1956-ban V. F.-et néhány társával együtt a falhoz állították az egri líceumban. Szemben velük ott állt például K., az olimpikon, aki ismerte őt, mert Rákosiék mindig utasították, hogy az apósát vegye le a kuláklistán. H., aki a rosszmájúak szerint azért lett megyei elnökhelyettes, mert egy küldöttséggel a Szovjetunióban járt, rákezdte: „Ha én tudtam volna, hogy a Sztálin meg a Rákosi...” A városi párttitkárociska ugyanígy, mire beléjük rúgtak.

- Nem féltél a falnál állva?

- Nézd, amikor népnőzőnek tiszteltek, mit várhattam? Ha én is arra az asztalra piszkolok, ahol addig ettem, ahogy a mellettem álló „elvtársaim” tették, attól jobb lesz? Miért hivatkozzak én Sztálinra meg Rákosira? Én mit csináltam!? Ha törvénytelenül túlcitáltam volna valamit, akkor joggal felvethetik a felelősségem. Nekem, mint „népnőzőnek” csak balolda-

Ion lehetett a helyem, ott, ahol apám állt tizenkilenctől kezdve, ahová negyvenöt után állítottam a családom. Más választásom nem volt.

1956 novemberében V. F. megyei közellátási kormánybiztos lett, majd amikor látta, hogy mint volt begyűjtési vezető csak kolonc a nyakukon, visszament a Nagyrédéhez három kilométerre lévő Gyöngyösre tanácselnöknek, és a konszolidációban élte ki magát. Ekkor kezdődtek a gyöngyösi szüreti daljátékok, ahová telefonkönyvből meghívta még a nagyköveket is. A letolást csak azért úszta meg, mert ilyen békés demonstráció akkor még nemigen volt vidéken. Elkezdődtek az építkezések, V. élvezte, hogy a saját gondjaival elfoglalt megye nem avatkozott bele a munkájába. Elindította a bokszéletet, a harmincezer lakosú városban tízezren mentek el egy-egy szabadtéri bokszmeccsre. Lángolt a lokálpatriotizmus, újra kezdődött a Mátra idegenforgalmi feltárása, a nagy pezsgés rengeteg mindent szült.

1959. december 2-án, távollétében megválasztották Nagyrédén téeszelnöknek. A szervezés során egész utcák írták neki alá a belépési nyilatkozatot, és azt mondták, ha behajtotta őket a szövetkezetbe, akkor menjen is vissza elnöknek. Kikötötte, csak akkor vállalja el a megbízatást, ha úgy csinálhatja, ahogy akarja, mert sokan lelkiileg omlottak össze, mivel semerre sem menekülhettek a téesz elöl, és várható volt, ha rajtuk múlik, mindenre nemet mondanak, hátha csak ideig-óráig él a szövetkezet, viszont az állam ajánlotta a támogatást, amit vétek lett volna elszalasztani. Így V. F. a nagy jelentőségű kérdésekben - hitelfelvétel, nagyüzemi szőlő- és oltványtermesztés megteremtése - gyakorlatilag egyedül döntött. Megcsinálták az öntözőrendszert, mert a szőlőoltványban rengeteg munka testesül meg, azt locsolás nélkül nem lehet termelni. Felépítették a hatalmas víztározót, mert néhány évvel korábban vagy negyven házat összedöntött az árvíz, a gát felépítésével a veszély megszűnt, és lehetővé vált az öntözés. Pincét építettek, amiért fegyelmet akartak adni az elnöknek, mondván, azért van a borforgalmi, hogy fölvasárolja a szőlőt és a bort, csak hogy ők nem vigyáztak a minőségre, és a tájjellegre. Arra sem gondoltak a tilalmazok, hogy a préselés, kezelés munkaerőt is leköt. Vagy menjen mindenki a városba?

Ekkor építették a Szőlőskert csárdát is, a hajdani nagyrédei kettős csárda helyén. Azonban a járási tanács csak borkóstolóra adta meg az engedélyt, a fellebbezés végül a belkereskedelmi miniszter asztalára került, és a válasz az volt, hogy a téesz kapáljon meg vessen! Szódavíz sem mérhettek, csak bort és málnaszörpöt - mezőgazdasági terméket! V. F. felment a miniszterhez megkérdezni, fél, hogy a rivalizálásban tönkremegy a belkereskedelem? Mi rossz van abban, hogy a téesz a saját borát, disznóját, málnáját árusítja? Ma már ezrével adják a maszekoknak a vendéglőket, csárdákat, akkor a szocialista nagyüzemnek sem járt. Rá is csapta a miniszterre az ajtót, de a szigorú megrovás pártbüntetés ettől még szigorú megrovás maradt. Végül engedni kellett a kényszernek, és átadni a Szövetségnek a csárdát, pedig az volt a tervük, hogy Nagyrédén egy éven belül minden üzlet a téeszé lesz.

A demokrácia átmeneti felfüggesztése jól kamatozott Nagyrédének, az elnök rengeteg hitelt felvett, s ezek elengedésekor - amire számított - 44 millióval gazdagodott a község, és ez alapozta meg a gazdaságot. Náluk az első pillanattól kezdve nem volt munkaegység, készpénz fizetést alkalmaztak. A monarchiában nem engedték kiadni a katonai szabályzatot, ha az őrmesterek nem értették, a munkaegység nyavalyáit sok professzor sem értette, de a tagnak azért el kellett volna igazodnia benne. A megyei első titkár figyelmeztette Vargát: „Mit hülyéskedtek? Ami a Szovjetunióban jó volt harmincöt éven át, az Nagyrédén nem jó?”

- Elég baj az nekik, de majd eldönti az élet, hogy ki hülyéskedik, ezt bízzatok rám - felelte, és röhögött a pártbizottság, mert mindez a nyilvánosság előtt hangzott el... Amikor még meghatározták a szántás, a vetés idejét az egész országra, Nagyrédén úgy csinálták, ahogy a legjobb, de nyolc nappal a határidő előtt jelentették, készen vannak, és kapták a jutalmat a

minisztertől, amit aztán elmulattak. A víztározó építését viszont leállították, nem akartak rá pénzt adni. Előzőleg megkapták ugyan az ígéretet az állami támogatásra, és a vízügyesek megcsinálták még év vége előtt a gátat, de nem akartak nekik fizetni. Kapóra jött, hogy Dobi István titkára Galyatetőről felhívta Vargát, hogy menjen fel ultizni. Ő aztán elmondta az Elnöki Tanács elnökének, hogy mi van a gáttal, kérte, nézze meg ezt a csodaszép dolgot, de hívjon már a *Népszabadság*-tól meg a *Magyar Nemzet*-től újságírókat is. Fényképezték őket, s megírták, micsoda nagyszerű ötlet megszüntetni az árvízveszélyt, s a hegyi patakra alapozni az oltványok, és négyszázötven hektár föld öntözését. A cikk megjelenése után rögtön szaladtak a papírral, hogy megkapják a pénzt, s finoman megdorgálták V. F.-et, hogy minek kellett neki az Elnöki Tanács elnökét odacibálnia. 1945 után Nagyrédén volt az első falusi spartakiád. Amikor az emberek először meglátták a lányukat sportmezben, szörnyülködtek: „Feri, kurvát csinálsz a lányomból!”, de amikor futottak, nyertek, akkor szurkoltak nekik, és szó sem volt többé arról, hogy elrontja a gyerekeket. Szinte érthetetlen, hogy egy ilyen ember miért hagyta ott mégis a faluját. A nagyobb hatalom vonzotta volna, hogy elfogadta az egri tanács elnökségét?

- A hatalom engem csak mint az elképzelések megvalósításának a lehetősége izgatott. Szőlész-borász a szakmám, ezt a főiskolát végeztem, született szőlésznek vallom magam. Az egri borvidék csodálatos, amíg ott laktunk, megismertem, nagy álmom volt ennek a rekonstrukciója. Aztán a két gyerek iskoláztatása miatt is előnyösnek ígérkezett a költözés meg az ígéret, hogy egyévnyi ismerkedés után én leszek a megyei tanács elnöke, és járási titkár meg téveszelnök barátaimmal egy egész megye jövőjét befolyásolhatom, legyőzte az ellenérvet, hogy felére csökkent a fizetésem.

Akinek vannak elképzelései, meg azt is tudják róla, hogy szándékoznak előléptetni, annak könnyen akad ellenfele, sőt ellensége is. Bírálták V. F.-et, hogy egy templomból házasságkötő termet csinált. A megyei pártbizottság előtt állt egy szobor, egy munkásököl, ami helyett V. egy mártíremlékművet akart állítani, ezért a régit lebontotta. Önkényeskedéssel vádolták, arra hivatkozva, hogy a veteránok tiltakoznak. A veteránok? Hisz ez korábban egy korona volt meg egy zászló, s alatta a felirat: „Nem, nem soha!” Szerencsére a bontás során előkerült a szobor talapzatába rakott irredenta dokumentum. Ezt védték volna a veteránok? Korábban a megye többször tárgyalta az egri érsekkel, ugyanis az új pályaudvar építéséhez tíz méter széles sáv kellett volna az ő telkükből. Nem kapták meg, V. F. elment az érsekhez. Parasztgyerek volt ő is, pertut ittak, aztán még jó néhány stampedli konyak lecsúszott, és az érsek egy nap múlva aláírta, hogy megkapják a területet, épülhet az állomás. A hírre az első titkár úgy megcsókolta V.-t, hogy majd eltört az állkapcsa. Ő egy baleset miatt elkerült a megyéből, és amikor kitudódott, hogy mi volt V.-vel a szándéka, a megyei tanács elnöke felfüggesztette az állásából, majd elindították a fegyelmet ellene. A sok vádból az megmaradt, hogy pazarolja a város pénzét, mert Gink Károlyval megcsináltatta az egri monográfiát. Már itt volt Pesten, amikor ez a könyv első díjat nyert az év legszebb könyve pályázaton. Az eljárás a sok vádból kimosta, de mivel tiszteletlenül viselkedett - az öles termetű V. F. kis híján leütötte az új első titkárt -, a végén szigorú megrovást kapott végső figyelmeztetéssel. Mivel úgy érezte, hogy igazságtalanul marasztalták el, otthagyta a várost, feljött Pestre. Több állást ajánlottak neki, de Óbudán lett elnök, ahová addig csak dugta a pénzt az állam. Akkor tizenkétfélmillió volt a termelési érték és tizenhárommillió a vagyon. Most több mint ötezer ember dolgozik a téveszben, és közel kétfélmilliárd a termelési érték, a vagyon pedig egymilliárd forint.

- Beszélgetésünk során az ország vezetőinek tekintélyes részét megemlítetted. Milyen szerepük volt sikereidben ezeknek a kapcsolatoknak?

- A tisztátalan kapcsolatokat utálok. Soha senkinek nem vittem egy demizson bort sem, aki viszont megtisztelt, meglátogatott, azt magyaros szeretettel vendégül láttam. Ajándékot is csak valami művészi ajándékot adok, mondjuk egy faragott botot: emléket és nem használati értéket. Barátomat, ismerősömet sosem hoztam olyan helyzetbe, ami neki kellemetlen.

Sajnos, nyugdíjazásakor Varga Ferenc, mintha mindenről elfeledkezett volna, telket jussolt, osztogatott, elúszott az ígért Állami díj, méltatlanul vonult vissza.

A VISSZATÉRŐ

Sedró János (Pilis) gondolatai, akár az utak, újból és újból elágaznak, neki talán nem is a tizenöt elnöki év volt élményekben a leggazdagabb. Mint afféle napszámosgyerek, már tízévesen bojtárnak szegődött az idényre, de még így is olyan jól vizsgázott az elemiben, hogy a pilisi gazdakör neki juttatta egyik alapítványi helyét a nagykőrösi gazdasági iskolán. Ott aztán szégyene - hogy ő a legszegényebb - előnyére vált: a gazdagabbaknak megcsinálta a leckét, mondjuk egy mozijegyért, így többszörösen is gyakorolt, megtanult mindent. Végzőskor a tanára azzal búcsúztatta, hogy már csak egy gazdag parasztlányra lenne szüksége. Ám Sedró Jánosnak egy ötholdas özvegyasszony lánya jutott. 1941. februárban nősült húszévesen, és a gazdagnak nem mondható anyósa lekoldusozta. Májusban halva született a gyerekük - ahogy ő mondja, szerencsére -, így ott tudta hagyni az asszonyt és az anyóst. Munkásnak állt, behívták katonának, megszökött, 1945. júniusban egy barátjával együtt jelentkezett rendőrnek. 1947-ben a tízhónapos iskolán tanosztályelső lett, soron kívül előléptették őrmesterré, felvételi nélkül bekerült a rendőrakadémiára. Sőt legkisebbként őt is betették abba a Péter Gábor vezette rendőrakadémiába, amelyik 1947-ben Jugoszláviában járt.

- Nagyon nagy dolog volt ez a kéthetes látogatás. Ott kaptam életemben először nagyon nagy pénzt; háromezer forint napidíjat adtak egyben, pedig két héten át megvolt a teljes ellátás. Volt otthon egy olyan csikó, hogy festeni se lehetett volna szebbet, de szántás közben felsértette a lábát, és le kellett vágni, apám majdnem öngyilkos lett miatta. Ne szomorkodjon, vegye meg a legszebb lovat, amit csak lát, mondtam neki, és odaadtam a pénzt, amit kaptam.

- A rendőrakadémián is jól tanult?

- Ott már nem lettem első, de volt közöttünk, akit demokratikus gondolkodása miatt a papneveldeből rúgtak ki. A bűnügyekre specializálódtam, végzés után mégis Miskolcra küldtek tanosztály századparancsnoknak, ahol összekülönböztem az őrnaggyal, mert a feleségének nem kezt csokolommal köszöntem. - A tanosztályzárás után Sedró János személyzetis lett a szombathelyi főkapitányságon, aztán Vasváron kihágási büntetőbíró, végül Körmenden kapitányságvezető. - Abban az időben a rendőrségen belül is sok lebukás volt, mert jó páran a mi fajtánkból úgy gondolták, nekik az urat kell játszaniuk, ahogy régen, táncoltatniuk kell a meztelen lányokat az asztalon.

- Milyen kapitányságot kapott?

- A körmendi sok tekintetben a legjobb volt, nálunk volt például a legjobb tiszti őrs, de sok összezőrdülésem is akadt, mert ha igazságtalanságot láttam, nem tudtam hallgatni, bármilyen rangú ember előtt is álltam. Tagja voltam a járási tanács végrehajtó bizottságának, és ott nemegyszer mondták, hogy jobban ismerem a mezőgazdaságot még az osztályvezetőnél is.

- Milyen szerepe volt a rendőrségnek a begyűjtésben?

- A rendőrség nem vett részt a begyűjtésben, de ha bűncselekmény történt, például rejtegetés, akkor mennünk kellett. Jött egyszer a minisztériumból ellenőrzésre az egyik volt akadémiai társam, egy főhadnagy: „Sedró elvtárs, kifogástalan munkát végeztek egyetlen területet kivéve: a kulákkérdést elhanyagoljátok!” Felment bennem a pumpa, mert nem voltam hajlandó gyártani ezeket az ügyeket, akkor sem, ha mindjárt leszerelnék. Ide hallgass, te kispolgár - kénytelen voltam ezt mondani neki -, említs csak egy példát, amiből ezt megállapítottad! „Hány kulákot jelentettetek fel azért, mert az udvara piszkos!?” Egyet sem. Nem is engedem. Megmondtam a rendőröknek, ha már minden középparaszt és a szegényparaszt udvara tiszta lesz, és csak a kulák lesz a kivétel, akkor intézkedni kell vele szemben, addig nem. Ha neked ez az összes kifogásod, akkor köszönöm az ellenőrzésedet: menj vissza, és írd a káderlapomra! Miért mertem így beszélni? Mert nem kellett félnem, hogy rájönnek valami disznóságomra.

- A határ közelsége mit jelentett egy rendőrkapitánynak?

- A határőrzés nem ránk tartozott, de a megbízhatatlanok kitelepítésében részt kellett vennünk. Előfordult, hogy egy volt nyilas megtudta, elviszik, és leszúrt két civil ávóst, ekkor bennünket is riadóztattak. Előfordult az is, hogy kér rendőrünk átszökött, sőt átvittek egy civil is, aztán a magyar és a szovjet elhárítás Ausztriában kapta el őket. Feszült volt a viszony a jugoszláv és az osztrák határon, mindkét oldalon megvolt az indok, hogy bármikor lövöldözzenek. Az aknazár sok embert széttépett, de akadt, aki tudta, merre lehet menni.

- És a rendőrség meg az ávó milyen kapcsolatban volt?

- Az ávó mindenkinek fölött állt. Az ávós vezető csinálta a disznóságokat, le is bukott. Amikor figyelmeztettem, hogy nem lesz ennek jó vége, csak röhögött. Lebukott, de akkor már engem is elbocsátottak. Ezerkilencszázötvenkettő augusztusában éppen téeszt szerveztem az egyik faluban...

- Egyenruhában?

- Egyenruhában arattam is, volt olyan paraszt a téeszben, akit én tanítottam kaszálni. A kapitányság területéről tizenkét aratópárt állítottam ki, és mentünk segíteni a téeszeknek. Szóval épp szövetkezetet szerveztem, amikor megjelent egy tiszt - aki aztán ötvenhatban a másik oldalon lett a Jani -, és a kezembe nyomta a rendelkezési állományba helyezésről a papírt: „Sedró elvtárs, elismerjük magas fokú politikai, szakmai képzettséged, de mégiscsak kinn voltál Jugoszláviában! Más kifogásunk nincs, csak a rendőrség kötelékében nem szolgálhatsz. Szombathelyen leszel igazgató!” Elöntötte az agyamat a vér, hisz Jugoszláviában az ÁVH parancsnokával, Péter Gáborral voltam: ha ti ilyen káderpolitikát folytattok, akkor nekem tőletek semmire sincs szükségem! A kapától jöttem, és visszamegyek a kapához, abból is meg fogok élni, de tőletek semmit sem fogadok el!

- Tényleg visszament a kapához?

- Igen. Az akadémia után újból megnősültem, és amikor elküldtek a rendőrségtől, hazajöttem, és elkezdtem az apósom földjén dolgozni. Nagyon el voltam keseredve, hisz negyvenöt után az életem tettem a rendőrségre, a legalsó polcra kerültem felülre, a tanulásban, a munkában csak dicséretet kaptam, végigcsináltam a legnehezebb éveket, aztán derült égből villámcsapás! Emésztettem magam, mi lett volna, ha más területre megyek... Később megtudtam, azért raktak Szombathelyre, Kőrmendre, hátha kapcsolatban vagyok a jugoszlávokkal, figyelték, mit csinálok. Figyelhették!

- A kapától egyenes volt az útja az elnökségig?

- Nem sokáig gazdálkodtam, sajnáltam apósomat, nem akartam elősködni a nyakán, elmentem Kunszentmiklóstra az állatforgalmihoz felvásárlónak, mert a sógorom volt a kirendeltségvezető. Nem akartam semmi funkciót vállalni, végül mégis párttitkár lettem, és ezerkilencszázötvenháromban már Kecskeméten voltam kirendeltségvezető. Elvégeztem egy öthónapos élelmiszeripari tanfolyamot, mire ki akartak nevezni igazgatónak. Nem vállaltam, mert nem tudtam, mit kell csinálnia egy igazgatónak. Főosztályvezető lettem, és az állatforgalmi megyei párttitkára, szóval megint benne voltam nyakig a dolgokban. Hamarosan begyűjtési osztályvezető lettem a tanácson, lakást is kaptunk Kecskeméten, ám alighogy megvolt, felkerestek a monori pártbizottságról, hogy jöjjenek át hozzájuk. Végül a két megye megegyezett, ezerkilencszázötvenhat júniusában kerültem haza mezőgazdasági osztályvezetőnek. Ezerkilencszázötvenhétben tanácselnök lettem a községben, utána elnökhelyettes a járásnál. Az átszervezés idején meghívtak a gazdák a pincékbe beszélgetni, persze mindig a téésznél kötöttünk ki. Itt is volt egy szövetkezet, éppolyan, mint a többi, szegény. A megalakuló szövetkezet első elnöke egy jó csavaros eszű pilisi parasztember lett, aki korábban a falu bírása volt. Helyettese az apósom volt. Azonban Malik Pál megunt a huzakodást - nem adom a lovam, nem adom a szekere, nem dolgozom! -, és akkor a tanácselnököt választották meg helyette. Neki viszont a fejébe szállt a dicsőség, alaptalanul ígéretet, a végén pedig meg akarta erőszakolni az egyik parasztember lányát. A vőlegény jehovista volt, behívták katonának, ám nem akart fegyvert fogni, s a tanácselnök-helyettes behívatta a menyasszonyt, hogy a vőlegénye ügyében ki akarják hallgatni. Az elnök gépkocsijával mentek el a lányért, kivitték a határba, az elnökhelyettes lemaradt, az elnök akarta csinálni a dolgot, de a lány nem hagyta magát, leszaggatott ruhában megszökött, aztán az apja jelentette az ügyet a rendőrségen. Az elnök azt mondta még akkor is: „Ismerem a jogot, kinyalhatjátok a... Legfeljebb kizárnak a pártból, akkor mi van?” Amikor látta, hogy tényleg baj lesz, jött hozzám. Megmondtam, ha tudnék, akkor se tennék semmit! Rajtad az fog segíteni, ha börtönbe kerülsz, s megtanulod az emberséget. Hát még az állat is udvarol, megszagolja a másikat, te meg családos ember létedre, mint egy örült nekimesz! Mit gondolsz, mint elnök, minden nyitva áll előtted? Hogy lehetsz ilyen korlátolt hülye!? Nem ez az első gond veled, csak te mindig pökhendi voltál, most ráfáztál! Le is ült talán másfél évet. Ezután nekem kellett eljönni a közgyűlésre. Egyik felszólalás követte a másikat - így nincs elnök, úgy nincs elnök -, mígnem felállt egy nő:

„Kedves tagtársak! Emlékeznek, az átszervezéskor mondtuk Sedró elvtársnak, hogy neked könnyű, amikor bajban leszünk, te már nem vagy itt, mire ő azt mondta, ha bajban lesztek, ott leszek veletek. Na, most bajban vagyunk: jöjjön haza!” Kitört a taps. Nem mondhatom, hogy rosszul esett. Megköszöntem a megtiszteltetést, és megmondtam, ha feletteseim hozzájárulnak, akkor eljövök. Itthon engem ismertek kiskoromtól fogva, ismerték minden hibámat, tudták a jószágomat is. Apám egyszer amikor mérges volt rám, azt mondta: „Fiam, te parasztnak úr vagy, de úrnak paraszt vagy!” - nekik ezt is elmondtam. Az elvtársakkal közöltem, ha nem jövök, elvesz a becsületem. Elengedtek, és ezerkilencszázhatvannégy április elsejével beálltam. Akkor még olyan helyzet volt, hogy amikor érkezett öt vagon műtrágya, szaladt a főmezőgazdász, hogy baj van, mert nincs, aki kirakja. Bírsz zsákolni? Csodálkozva, bólintott. Na, én is bírok. De hogy ne legyünk egyedül, házról házra megyünk! Aki ígérte, mind ott volt a rakodáson. Na, Virág elvtárs, van ember? - kérdeztem a főmezőgazdászt. - Lesz is, ha nem egy forintot fizettek, amikor ötöt ígértek.

- Szerettem hajnalban járni a határt. Amikor érett az étkezési borsó, elindultam hajnali háromkor megnézni, mert volt olyan érzésem, azok is tudnak az érésről, akik nem szeretnek vetni, csak aratni. Megyek lassan a biciklivel - nem világítottam -, és lehetett látni, hogy egy hölgyike szedi a borsót.

- Jó reggelt!

Ijedten nézett rám:

„Jó reggelt, elnök úr! Nem tetszik aludni?”

- Nem.

„Miért?”

- Mert nem maga az egyetlen, aki megszedi a batyuját, de az a kurva elnök nem jön, hogy segítsen megemelni, s akkor csak szidnak. Emiatt nem tudok aludni. Mennyi van már?

„Ez van csak, nézze!” - mutatott fel olyan háromkilónyit, de volt még ott egy másik üres batyu is.

- Ide hallgasson! Elveszem a retiküljét meg amit eddig szedett, és reggel nyolckor jöjjön be hozzám, és felvesszük a jegyzőkönyvet. Fel fogom magát jelenteni. Képzelje, ha mind a kétezer asszony ilyen ügyes lenne, mint maga, akkor velünk mi lenne? Adok én magának borsót, amennyit akar: vállaljon és jöjjön szedni! - Az asszony csípőre tette a kezét:

„Ne nagyon kiabáljon, elnök úr!”

- Nem kiabálok én, bár azt is megtehetném, hisz nem én lopok, hanem maga!

„És ha én most elkezdek ordítani, hogy maga meg akar erőszakolni?!”

- Itt rekedtségig ordíthat, nem fogja meghallani senki. Hát lelkiismerete sincs magának? Ki nyúlt magához egy ujjal is?

„Azért én ordíthatok!”

- Ordítson! De a gyár vezetőségének, ahol dolgozik, ezt is meg fogom írni! - Mondták a társaim, hogy nem fog bejönni az asszony, de én tudtam, hogy a legújabb divatú retiküljét nem a téesznek vette. Időre megérkezett, s én aztán nem jelentettem föl. Az, hogy én így portyáztam, arra készítette a főmezőgazdászt, hogy ő is menjen. Ő meg az egyik brigádvezetőt fogta el, amint szedte az újkrumplit. Pedig volt egyholdas kertje is a háztáji mellett. Panaszkodtak a traktorosok, hogy az éjjeliőr kiveszi éjjel a fogát, és abban a bögrében tartja, amiből ők isznak. Kimentem háromkor ellenőrizni, mert azt mondták, inkább elmennek, ha ezt az éjjeliőrt nem helyezzük el. És ha azért haragszanak rá, mert megfogja őket? Erről csak úgy lehet meggyőződni, hogy az ember veszi a fáradságot, és ellenőrzi. Aludt az öreg, és a foga ott volt a bögrében. Vettünk aztán oda tíz-tizenöt bögrét - pirosat -, Pali bácsinak meg egy kék mintásat.

- Nevelt utódot?

- Megvolt a jelölt, egy idevaló gyerek, számviteli főiskolát és agráregyetemet végzett, de engem senki nem kérdezett arról, hogy van-e valami elképzelésem. Nem tartották szükségesnek. Ki volt jelölve, ki lesz az elnök.

- Miért ment hamarabb nyugdíjba?

- Engem a sors annyira igénybe vett, hogy csak infarktus árán folytathattam volna. Abban az időben a minisztériumi rangsorban ezernyolcszáz szövetkezet között mi voltunk az ötvenkettedikek. Jött az új ötéves terv, ezt már csak az új ember csinálhatta. Bejelentettem a járási titkárnak, s azt mondta, hogy tudomásul veszi, támogatja. Nem tudtam kivenni a szavából, hogy örül-e neki vagy sem.

AZ „IDEGENEK”

Dr. Deák Istvánt (Lakitelek) - mint sok elnöktársát - csak este érem utol otthon, nem lelkesen, de jó szívvel fogad. Nyugodt, határozott férfi, hatvan esztendejéből negyven éven át „előjáró” volt, ez is higgadtságra, pontosságra szoktatta. Valamikor főjegyző volt, s tulajdonképpen emiatt kerestem föl. Nem akármilyen főjegyző volt ám, hanem úgynevezett Kádár-jegyző. (Azokat nevezték így, akiket Kádár János belügyminisztersége alatt 1948 őszétől kezdve vittek jegyzőiskolára.) Szegényparaszti származék, kivételesen mégis lehetett volna jegyző úr is, hisz a jegyző és a pap kormányzói ösztöndíjra javasolta Kőszegre, majd kadétnak vagy papnak ajánlották, de ő Nagyvárad és Kalocsa helyett Baját választotta, a ciszterciták gimnáziumát. Érettségi után besorolt a bácskai községi előjáróságokra: gyakornok volt, majd helyettes díjnok, és a felszabadulás után irodatiszt. Több „mellékes” körülmény folytán nemzeti bizottsági titkár lett, sőt 1945 nyaratól párttitkár, s végül az említett iskola után Kunbaján főjegyző - és nős ember. A hely Bácsborsodra változott, majd a cím tanácselnökségre.

- Min fordult meg a sorsa?

- Pontosan emlékszem, ezerkilencszázötven december harmadikán értékelték a járásban a begyűjtést. Bácsborsod teljesítette a tervet, ezért én a gyűlésen beültem az első sorba, arra gondolva, hogy itt nem lehet vész. Meg is kaptam a név szerinti dicséretet, de utána jött, hogy a népgazdaság helyzete, a világpolitikai helyzet meg a láncos kutya, és végül ugyanakkora póttervet kaptunk, mint amekkora az eredeti volt! Ki volt az a marha, aki ezt kitalálta? - ugrottam fel, mentségemre szolgáljon, csak huszonhat éves voltam.

- Elbocsátották?

- Még fegyelmit sem kaptam, de minden szavamba, tettembe belekötöttek: ötven forint rendbírás, száz forint rendbírás, amikor bekerítettük az iskolát, fegyelmit kaptam fekete-beruházásért. Ötvenegy júniusában megjelent a járási tanács elnökhelyettese, s közölte, hogy fegyelmi eljárást folytatnak velem szemben, mert csak tizenhárom százalékra teljesítettem a begyűjtési póttervet. Nyugodt voltam, hisz a flekkem miatt személyesen megnéztem minden padlást, minden górért, minden kamrát az egész községben, csak az előírt mennyiséget hagytuk meg mindenütt. A szuperrevízió sem tudott tíz mázsánál több terményt összeszedni a községben, amivel nem mentek semmire. Keresték hát az újabb okot. Járási elnöki utasítás szerint minden héten egy napot a téeszben kellett tölteni, aminek én úgy tettem eleget, hogy amikor két napot kellett ott lenni, akkor két napot voltam ott, amikor semmit, akkor semmit: élő kapcsolatban voltunk az elnökkel. Mivel a határozatnak nem tettem eleget, ezért ezerkilencszázötvenegy július negyedikén elbocsátottak. Szaladgáltam jobbra-balra, végül egy hónapos tortúra után úgy kaptam kézhez a munkakönyvemet, hogy áthelyezve. Így kerültem a mátéházapusztai állami gazdaságba, ami később a Bajai ÁG része lett.

- Maradjunk még a jegyzőségnél. A begyűjtés mellett volt kitelepítés, békekölcsönjegyzés stb. Mi van az ön rovásán?

- Sok disznó dolgot csináltam jegyző, tanácselnök koromban, ezeket nem felejttem. Mondhatnám, akkor ezt kellett csinálni: ki volt szabva, hogy a kuláknak hány ezer forint békekölcsönt kell jegyeznie, és mi, funkcionáriusok, nem egy esetben ávósok is, lejegyeztettük, végrehajtottuk, ezt a módszert szégyellem. Az orrom előtt vertek össze egy embert, mert nem akart békekölcsönt jegyezni. Ezt is szégyellem, amit nem én csináltam. Bácsborsod határ menti község volt, a kitelepítések során ember tudtam maradni, azt hajtottam végre, ami a belügyminiszteri parancsban volt. Mindenkinek személyesen hirdetem ki a határozatot, és azt is, hogy mi a joga, hogy egy vagon a rendelkezésére áll, és egy lovat vagy marhát s ami befér, mindent vihet. Az ávósok arról beszéltek, hogy csak egy szekér holmit vihet. Konfliktusba is

keveredtem az egyik századossal, aki azt mondta, hogy nekem is kiállít egy vagont. Mondtam neki, ha van rá joga, tegye, de amíg a belügyminiszternek ez a parancsa, én ennek a végrehajtásához ragaszkodom. Visszamentem én ezekbe a bácskai községekbe már többször, és még mindig megsüvegeltek. Egy volt igazgató kérdezte: „Emlékszel, hogy megmentettél?” Nem emlékeztem. Rá akarták fogni, hogy nyilas, de állítólag éjszaka fölörgettem, hogy tűnjön el egypár napra, s szedje össze a dokumentumokat, különben az isten se tudja, hogy mi lesz vele. Egy kunbajai embernek meg, amíg fogságban volt, mindenkiét kitelepítettek. Ennek az ügyére sem emlékeztem. Ahogy elmondta, azonnal munkát adtam neki, aztán két hónapig azon leveleztem, hogy legalább a felesége hazakerüljön, amit végül sikerült is elérni.

- Mihez kezdett az állami gazdaságban?

- Előbb brigádvezető voltam, aztán üzemgazdász ezerkilencszázötvenhatig, majd kormánybiztos lettem, mivel az igazgatót elzavarták, a főagronómus meg ijedtében elszökött. Ötvenhét januárjában aztán megkaptam az igazgatói kinevezést. Egy év múlva, az egyesítés után a Helvéciai ÁG-ba kerültem függetlenített párttitkárnak, de nem voltam igazi funkcionárius típus, összeszedtem a tartalék területeket - összesen kétezer-hétszáz holdat - s ott lettem kerületvezető.

- Szakmailag hogy bírta?

- Még Baján elvégeztem a felsőfokú mezőgazdasági tervezői akadémiát, ezerkilencszázötvenhétben pedig beiratkoztam az agrártudományi egyetemre, majd tíz évre rá doktoráltam. Ezerkilencszázötvenkilenc őszén kezdtünk el ide Tiszakécskére járni téeszt szervezni. A Béke tervét én készítettem, agitáltak is, hogy jöjjenek ki hozzájuk. Mindenre hivatkoztam, csak ne kelljen téeszbe menni, de nem sokáig úsztam meg, ezerkilencszázhatvan szeptember elsején a Békében lettem főagronómus, utána ez lett a község legerősebb téesze. Ezerkilencszázhatvanháromban megbolondult az elnököm, elvált, az új asszony viszont arra inspirálta, hogy lépjen fel velem szemben. A tagság le akarta váltani, ezt jelölték, azt jelölték - köztük engem is -, mire lemondtam, mert nem voltam hajlandó ebben a birkózásban részt venni. A járási első titkár letolt, hogy micsoda dolog ez, megmondtam, hogy mi a feladatod, neked kellett volna kinyírnod az elnököt! Mondtam, nem csinállok senkiből mártírt, majd kinyírja ő saját magát, ne kívánd tőlem, hogy egy tősgyökeres tiszakécskeit én nyírjak ki, ezt pártfeladatnak sem adhatod! Annak ellenére, hogy járási vébétag voltam, dorgálást kaptam, minden jegyzőkönyv és formaság nélkül, amiért az utasítását nem hajtottam végre. Átkerültem aztán a Szabadságba főagronómusnak, Soós Vince bácsi mellé. Ő ha egy témában megfogta a szakembert, biztos, hogy elzavarta. Három hónap után mi is konfliktusba kerültünk, ám egy kemény veszekedés után nagyon jó pajtások lettünk, de a mellettem lévő szakembereket mind kilötte.

- Hogy lett végül is elnök?

- Ezerkilencszázhatvanhat végén bajba keveredett a lakiteleki Szikra, egy és negyed millió forint mérleghiány után még becsurgott jó másfél millió forint vállalati követelés. Mivel én mindig ide-oda küldött, kihelyezett káder voltam, megint jöttek a pártbizottságiak, hogy át kellene menni. Nem volt kedvem, de megagitáltak. Nagy volt a kavalkád, az elnököt, a főagronómust, a főkönyvelőt - azt hiszem, jogosan - lecsukták, saját hasznuk annyi volt a dologból, hogy nagyokat dárídóztak. Az általuk telepített szőlőt ezerkilencszáznyolcvanháromban selejteztük ki, mert úgy csinálták, akár a rossz gazda; másodosztályú vesszőt használtak, a talajt jó, ha harmincöt centi mélyen megforgatták, a talajjavítást is csak elszámolták, de nem végezték el. Az emberek garanciát kértek. Megmondtam, csak azt ígérhetem, hogy én becsületesen fogok dolgozni. Ha maguk is megígérik ezt, akkor ebben a téeszben nem lesz probléma.

- És mi lett az ígéretekből?

- Elődeim közel félmillió forintot fizettek ki előlegként. A reménytelenség miatt mindenki el akart menni. Rögtön tagzárlatot rendeltünk el, amiért hál' istennek senki nem jelentett fel. A bank részben lerendezte a mérleghiányt. A korábbi előlegek levonását ezer forintig az előadó, ötezerig a főkönyvelő, afölött én intéztem. Verték ám előttem az asztalt. Tavasszal meg rám támadtak a kertészetben az asszonyok, hogy miért kellett nekem idejönni, s a legnagyobb hangú a végén még köpött is egy nagyot, hogy ilyen elnököt választottak. Bennem is tótágast állt az indulat: lemondjak, ne mondjak? A műhelyben minden héten sztrájk volt. Amikor aratás után júliusban már látni lehetett az évet, a gépkocsivezetők meg a traktorosok ismét kihirdették a sztrájkot, hogy ők nem dolgoznak hatvanszázalékos bérért. Már sejtettük, hogy év végén ki tudjuk fizetni a hiányzó negyven százalékot, kezdtem hát magabiztos lenni. Összehívtam az embereket, hogy na, sorolják. Amikor vége volt, azt mondtam, aki nem bízik a saját munkájában, az rakja le a slusszkulcsot az asztalra, és tűnjön el a portánál! - Senki nem mozdult. - Öt percet várok, hogy lerakják. - Senki nem tette le a kulcsokat. - Az istenit erre, arra, mindenki takarodjon, üljön a gépre, üljön a traktorára! - Rend lett. Ezzel lassan végéhez is ért az egyszemélyi direkt irányítás, nálunk a demokrácia csak ezerkilencszázhatvannyolcban kezdődött. Egy éven át még arra is engedélyt kellett kérni, ha valaki telefonálni akart vagy ajánlott levelet feladni. Ezekben a dolgokban előre megegyeztünk a főkönyvelővel, a főagronómmal. Végül még valami nyereségrészesedést is tudtunk fizetni.

Ahhoz képest, hogy hány szakembert adtak az állami gazdaságok a szövetkezeteknek, közülük viszonylag kevesen állták meg elnökként a helyüket. Horváth Pál (Pusztaföldvár) véleménye nem általánosítható, de tagadhatatlanul pedz valami említésre méltó - bár egyre csökkenő - különbséget:

- Más egy szövetkezeti elnök, más egy állami gazdasági igazgató: ég és föld, hogy drukkol, izgul az eredményért, vagy egy új módszer, egy beruházás sikeréért! Állami gazdaságnál hét órákor bemegy, négy órákor hazamegy. Egy elnök ezt sem tudja megtenni. S ez nem munkaszeretet, itt van a szövetkezet varázsa. A búza az állami gazdaságban is búza, a marha is az, mégis más! Nem tudom, hogy ez a közvetett irányításból adódik-e vagy másból. Nem tudom.

Más ügyben kerestem föl dr. Bártfai Lászlót, a Velencetavi Intéző Bizottság jogtanácsosát, kiről hamarosan kiderült, nemcsak olyan bicskája van, amivel akasztott embert vágott le a cseresznyefáról a téesszervezés idején, hanem sok elnök ismerőse is, akik mellett jogtanácsosként dolgozott. A legemlékezetesebb ismeretség Palóc Tamáshoz (Pincehely) fűzi:

- Tamás bácsi az ötvenes években dolgozott a pártközpont személyzeti osztályán, Franciaországban végzett, állítólag a Sorbonne-on, két diplomája is volt, a felesége bennszülött francia nő. Ő ezekről nem beszélt. Nagyon nagy diplomata volt, tőle tanultam írni, fogalmazni, bár most is mellette lehetnék! Állami gazdaságokban dolgozott, hozzánk már a sárbogárdi szövetkezetből került, ahol főagronómus volt. Pártbizottsági javaslatra mentek el őt felkérni elnöknek, s háromszor utasította vissza a kérést. Ezerkilencszázhatvanötől hetvenötig volt elnök, akkor ment el Algériába szaktanácsadónak, most Varsádon lakik. Próféta volt. A megyében az elsők között tértünk át a készpénzfizetésre, elsőnek nekünk volt melléküzemági tevékenységünk - emlékszem, amikor vittem az engedélyezési okiratot, úgy néztek rám, mint a tyúkok a piros kukoricára -, ő nem félt a kockázattól, s szédületes éleslátással tudta megkülönböztetni a szélhámosokat és a becsületes embereket. A jogásznak csemege volt, hogy az egyik nap a Burmának gyártott patkányfogóról kellett tárgyalni az Artexben, a másik nap fegyelmet adni Józsi bácsinak, mert nem rakta le a trágyát, s harmadnap - mivel nem volt elég ember - mentünk szénát gyűjteni, vagy vagont kirakni. Szerencsére nem vagyok egy sorvadtt gyerek. Tamás bácsi a fiából is agrármérnököt csinált, ő is elnök lett, de úgy hallottam, belebukott.

- Tamás bácsinak az volt a beceneve: „Borotválatlan.” Hetente egyszer borotválkozott, a csizmáját csak karácsonykor és húsvétkor tisztította, és a tetejében pufajkában járt. Felült az Izsre, irány Pest. A hivatalokban előreküldött, mert nekem nyakkendőm volt.

Varsádon sem a kocsmában, sem a tájékán nem ismerik Palóc Tamás nyugdíjas pincehelyi elnököt, de amikor megtudják, hogy a francia nő férje, pontosan útbaigazítanak. Az egyénien berendezett parasztportán rövidnadrágban fogad, ami célszerűsége ellenére sem falusi viselet. A két gyönyörű angóramacska figyelmét a magnetofon sem tudja felkelteni, lustán alszanak tovább, az egyik épp az ablak alatt álló asztal tetején.

- Értelmiségi családból származom, édesapám orvos volt. Ezerkilencszázharmincnyolc tavaszán kizártak Magyarországon összes középiskolájából „politikai tevékenység” miatt. Tevékenység? Olyan csoportba keveredtem, amit nem szeretett az akkori rendszer. Kimentem Franciaországba, ahol nem volt kötelező az egyetemhez az érettségi, és elvégeztem egy papíripari főiskolát, mivel oda volt a legkönnyebb bejutni. Van egy ilyen diplomám, amit soha nem használtam. Mivel falusi gyerekként mindig vonzódtam a mezőgazdasághoz, elvégeztem a Montpellier-i Mezőgazdasági Főiskolát, itt nyertem mérnöki diplomát. A felszabadulás itt ért, ezerkilencszáznegyvenöt augusztusában gyalogszerrel hazaballagtam.

- Nőtlen volt?

- Igen, de a feleségemet már ismertem, s később ő utánam jött. A földművesszövetkezetek országos központjában kezdtem dolgozni. Már Franciaországban párttag voltam, s negyvenöt óta itthon is az vagyok, az ottani párttagságomat nem ismerték el. A földszővénél együtt dolgoztam Márton Jánossal, Gulyás Palival, Horváth Lajossal, Tímár Jánossal - jó kis társaság volt ott. Alapszervi párttitkár is voltam, s pártmegbízatásként káderfelderítő munkát végeztem a földművesszövetkezeti hálózatban. Valószínűleg ennek volt köszönhető, hogy ezerkilencszáznegyvennyolcban behívtak a pártközpontba, s másnap már a káderosztályon dolgoztam. Közvetlen felettesem Szálai András volt, a káderosztály vezetője pedig Szőnyi Tibor. Történelmi idők voltak, az államosítás előkészítésének az időszaka, ekkor kellett kiválasztani azokat az embereket, akik az államosított üzemek irányítását kézbe veszik. Életem egyik legszebb órája az ötszáz munkásigazgató kinevezése volt a Vasas-székházban, ezt talán nem is kell idéznem. Sajnos ezután tragikus fordulat következett: jött a Rajk-per, és Szálai meg Szőnyi Rajk sorstársai lettek. A perből semmit nem értettem, s ezt a mai napig sem tudtam magamnak megbocsátani. Benne éltem a mozgalomban, ismertem ezeket az embereket - különösen Szálai Andrást, aki csodálatos ember volt, rendkívül szerettem -, töredelmes vallomásukat hallgatva a rádióban, sajnos mégis elhittem mindent. Borzasztó volt. Nem tudom, hogy úsztam meg a pereket, kisebb beosztású embereket is elvittek, és nálam is együtt lett volna minden ahhoz, hogy ha nem is az első, de az ötödik, tizedik vonalban elmarasztaljanak. Nem történt semmi, csak közölték velem - és nemcsak velem -, hogy nem tartanak tovább igényt a közreműködésemmre, de gondoskodnak az elhelyezkedésemről. Gondoskodtak is: elküldtek Hortobágyra főagronómusnak. A Hortobágyi Állami Gazdaság, azt hiszem, akkor hatvanezer hold volt. Fogtam a kis petyerkámat - cókókómat? -, és elutaztam Hortobágyra. Ugyan volt mezőgazdasági diplomám, de gyakorlatom nem. Az elődömet, Horváth Laci bácsit azért váltották le, mert a beruházásra kapott harminc- vagy hatvanezer forintból kápolnát kezdett építeni. Észrevették, és egy-két héttel az aratás előtt ott álltam hatvanezer hold kellős közepén. Volt egy kitűnő igazgató - azt hiszem, a Rajnák elvtárs, akit a Ganz-Mávagtól delegáltunk oda -, ő saját bevallása szerint talán még kevesebbet értett a mezőgazdasághoz, mint én, azért ütöttük-vertük a dolgokat, olyannyira, hogy novemberben már az FM-ben dolgoztam, az Állami Gazdaságok Központjában.

- Felesége mit csinált? Tudta a nyelvet, dolgozott?

- Amikor a pártközpontban voltam, akkor a francia levelezést intézte a filmgyárban. A nyelvet már törte, és hurcolkodott velem. Szóval terv- és üzemgazdasági osztályvezető lettem az Állami Gazdaságok Központjában, ahonnan disszidált valaki. Csináltam a legjobb belátásom szerint hajnaltól éjfélig, az akkori divatnak megfelelően. Elkövettem azonban egy örültséget. A Bábolnai Állami Gazdaságnak kubikos igazgatója volt, s mivel rosszul mentek a dolgok, az országos szervek kiküldtek egy bizottságot, s mi is kértünk egy tervezetet a gazdaság szanálására. Véletlenül mindkét jelentés egyszerre került az asztalomra, ahol méter magasan állt a papír. Mindkettőt elolvastam, amikor beállított hozzám a gazdaság egyik dolgozója, hogy szeretnék kiegészíteni a jelentést, amit csináltak, adjam neki vissza. Kihúztam a stószból a papírt, és visszaadtam neki - véletlenül - a másik bizottság jelentését! A pasas az úton elolvasta, hogy a bizottság szerint az igazgató nem alkalmas a vezetésre és a többi és a többi, és jóindulatból nem nekem hozta vissza a papírt, hanem eggyel följebb. Néhány nap múlva becitáltak a pártközpontba, s megkérdezték tőlem, hol van ez a jelentés, mondtam, hogy az asztalomon. Hozzam be. Jó. Persze nem volt meg a jelentés. Szigorú pártbüntetést kaptam, és elhelyeztek a Klára-majori Állami Gazdaságba. Hozzáteszem, ezt a hülyeséget én abban az időben csináltam, amikor még azt is központilag döntöttük el, hogy az igazgató elmehet-e vécére vagy sem. Akkor már volt egy kisgyerekünk is, fogtam a petyerkát, fogtuk őt is, s lehúztam - lehúztunk - három évet Klára-majorban. Ott azért már belejöttem a szakmai dolgokba, sokat tanultam az idősebb brigádvezetőktől, a kollégáktól. Az a mezőgazdaság lófogatra és kézierőre volt alapozva, egészen más volt, mint a mostani.

- Milyen felkészültséget adott a francia egyetem?

- Nagyon gyengét, egyrészt a háborús évek miatt, másrészt azért, mert a nagyüzem ismeretlen fogalom volt, harmadrészt Montpellier szőlő- és gyümölcstermelő körzet központja, a hangsúly ezen a kultúrán volt. Két jellemző esetet azért még el kell mondanom a Klára-majori, derekegyházi működésemről. Ebben a gazdaságban mindennel foglalkoztunk, csak birkával nem. Abban az időben folytak a likvidálások, és egy szép napon beállított hozzánk, azt hiszem, a földhivatal munkatársa, és közölte, hogy X. Y. kulák gazdaságát ellenséges magatartás miatt fől számolták, viszont maradt a gazdaságban két bivaly meg két birka, gondoskodjunk róluk. Mit kezdjen az ember egy ekkora gazdaságban két birkával? Volt egy sertésöl, betettük oda őket. Néhány nap múlva a két birkából három lett. Volt a gazdaságnak vagy negyven kilométerre huszonöt holdnyi árpa. Eljött az aratás, nagy akció volt a felkészülés, felpakolás. Kitaláltam, hogy ez a három birka épp elég lesz az aratók kosztjára. Arattak szépen az emberek, de arra ment a rendőr, s mit lát: három birkabőrt kiterítve a fűzfára! Tudni kell, hogy ebben az időszakban a vágás engedélyhez volt kötve. Megjelent másnap a nyomozó, s én elmondtam neki a birkák szomorú történetét. „Hogy képzeli maga, hát hol a vágási engedély!?” Nem is tudtam, hogy a birkához is kell. Aláírtam a jegyzőkönyvet, s nemsoká becitáltak a járásbírószágra. A vicces vagy szomorú az volt, hogy engem ismert már Derekegyházán mindenki, de a kisujját sem mozdította senki, hogy ne cseszegessenek a három birkáért, amit meg sem kóstoltam. Nagy céció volt, a feleségemnek meg sem mertem mondani, de a végén nem ítélték el. Volt még egy hasonló eset. Gyapotot kellett termelni tizenöt holdon. Jól megmunkáltuk a földet, nagyszerűen sikerült, mire azt mondták, ha ilyen jól megy, akkor jövőre legalább hatszáz holdat kell vetni! Tavasszal aztán arra is utasítottak bennünket, hogy a gyapotmagot jarovizálni kell, ami azt jelentette, hogy be kellett áztatni, pácolni, közvetlenül a vetés előtt pedig szuperfoszfáttal bekeverni. Ezt is megcsináltuk nagy gonddal. Este bekevertük, kocsira raktuk, hogy másnap hajnalban már csak indulni kelljen. Éjszaka iszonyatos éghőzár volt, lezúdult vagy negyven milliméter csapadék, nem lehetett vetni. Mit csináljunk? Az a mag már csírában volt, tönkremegy, ha így marad! Kimosattam, megszáráztattam, s mivel másik mag nem volt, elvetettük. Néhány hét múlva megyek arra, látom, hogy ott

kapirgál egy civil! Mit kapirgál? „A gyapotot keresem.” Én is kerestem, de nem jött az a gyapot soha elő, a savas szuperfoszfát előlte a csírát. Ez már megyei bíróság! Ezt is megúsztam, de kizárólag az ügyész jóindulatából, mert nyugodtan lecsukhattak volna.

Na, három év után áthelyeztek a Gyulai Állami Gazdaságba. Abban az időben ez volt a divat, kapták, fogták, rakták az embert egyik helyről a másikra. Ez az igazgatóskodás életem egyik legsötétebb időszaka volt, borzasztó rosszul éreztem magam. Ezerkilencszázötvennégyben aztán a Kutasi Állami Gazdaság főagronómusa lettem, és itt éltem át ezerkilencszázötvenhatot. Érdekes, hogy amennyire nem ismertem ki magam a Rajk-ügyben, annyira pontosan tudtam már október huszonharmadikán este, hogy kitört az ellenforradalom. A gazdaságban dolgozó büntetett előéletű meg lumpen elemek is azon nyomban tudták, miről van szó, kivágták a címet a zászlóból, eltávolították a vörös csillagot, pillanatok alatt kialakultak a frontok. Nem mondom újat, hogy a pártvezetés lebénult.

Ekkor lépett be a szobába a fehér hajú, nyugdíjas korban is rendkívül franciás, nett feleség, s nyomban panaszkodni kezdett a férjének, hogy amint kihúzza a lábát, vendéget fogad. A háziasszony megérkezésére a hatalmas fehér és fekete angóramacskák kicsit megélénkültek, a fekete végigvonaglott az asztalon, aztán az asszonyhoz bújott, akinek ezek a jószágok jelentik az egyetlen kedvtelést. Miután megtudta, mi járatban vagyok, tört magyarsággal elmondta, az 1984-es szárazság annyira megviselte, hogy száz forintot ígért Szent Antalnak, ha esni fog az eső.

- 1956-nál tartottunk - fordultam ismét a férjhez.

- Volt ebben az időszakban egy hatvanfős cigány brigádom, akikkel évek óta együtt dolgoztam. Antoni Pali bácsival, százhusz kilós vajdájukkal, megbeszéltem a munkástanács választása előtt, hogy amikor én felteszem a kezem, akkor ő is felteszi, és amikor ő felteszi, akkor az emberei is felteszik. Így történt, hogy nálunk kommunista többségű munkástanács alakult, igaz, nagyon rövid életű volt, mert három nap múlva megismételték a választást. Mi házi őrizetben különösebb bántódás nélkül megúsztuk a dolgot, és amikor megszervezték a munkásőrséget, beléptem én is. Ezerkilencszázötvenhét őszén beíratam a fiamat első elemibe, ám az első-nyolcadik osztályt osztatlanul tanító pedagógus semmi jóval sem biztatott, ezért kértem, helyezzenek oda, ahol a gyerek iskolába járhat. Így kerültem még abban az évben a Mezőszilasi Állami Gazdaságba főagronómusnak. Kellemes időszakot töltöttünk ott. 1961-ben összevontak három gazdaságot, s attól kezdve nem stimmeltek a dolgok, személyi ellentétek is kialakultak. Ez volt a téesszervezés időszaka, s Kapoly Imre, a járási pártbizottság volt munkatársa, aki Igaron lett téeszelnök, meghívott főagronómusnak.

- Egy házban laktunk velük - szól közbe a feleség -, ami nagy problém volt - így mondja -, nekik is volt két gyerek, nekem is.

- Nem is ez volt a baj, Imrének a fejébe szállt a dicsőség, felvállalta a simontornyai téeszt is: kettős elnökség, kettős főagronómusi beosztás - ez már nem volt konfliktusmentes. Kiderült, hogy pártbizottsági munkatársként jól lehetett vele együtt dolgozni, de téeszelnökként már nem. Áthívtak a lerobbant sárbogárdi Május 1. Tsz-be főagronómusnak, amit egy év múlva összevontak az ottani Kossuth Tsz-szel. Szerencsére felkértek a pincehelyi téeszbe elnöknek, mert az elődömet, Szügyi Eleket lelőtték. Ilyen előzmények után abban a községben nem akadt olyan huncut, aki vállalta volna az elnökséget, ám értem deputációt küldtek.

- Szügyi Elek milyen elnök volt?

- Korábban a megyei pártbizottság osztályvezetője volt. Nem tudom eldönteni, hogy jó elnök volt vagy rossz, ha az emberek róla beszéltek, nem figyeltem oda, vagy másra tereltem a szót. Nem volt kellemes ez a téma, különösen, hogy a rokkant Elek még ott lakott, a családja is ott

volt, a felesége a téésben dolgozott. A lényeg, hogy ezerkilencszázhatvanötben ebbe a téésbe kerültem. Ez az időszak soha nem fog visszatérni a magyar mezőgazdaság életébe. Aki ezt a fellendülést meg tudta lovagolni, az nagyot fogott. Úgy érzem, viszonylag jól lavíroztam. A téés nem volt jó, nem is elsősorban gazdaságilag, súlyosabb volt, hogy hangulatilag, politikailag sem volt jó. Emlékszem, az a közgyűlés, amelyiken megválasztottak, még csak elment valahogy, de amikor például kisgyűléseket, munkahelyi értekezleteket próbáltam tartani, fél óráig álltam a pulpituson, mert egyszerűen nem tudtam szóhoz jutni, olyan hevesen csatoráltak a növénytermesztő asszonyok. Egy órája beszélek már, s eddig semmivel nem dicsekedtem, egy dolgot akkor megemlítek az elvtelen kapcsolatokról: én soha senkivel nem ittam, nem vadásztam, semmilyen passzióm nem volt. Alkoholmentes vagyok, ami nem mindig volt előny. Például a pincehelyiek hosszú ideig nem akarták bevenni, hogy bementem a presszóba egy kávéra vagy egy üdítőre, s nem fogadtam el egy üveg sört.

- Tudod - vált át a neki könnyebb tegezésbe a feleség -, megmondom, mi a helyzet: végtelenül megbecsülték a férjem, ilyen ember még nem volt nekik, nem is tudták képzelni, van ilyen.

- Nem vették be, hogy nem iszom. Nem volt olyan lakodalom, ahová ne hívtak volna meg, s én következetesen egyetlen lakodalomba sem mentem el, kivéve a lányomét. Tudtam, hogy sértő, ha ilyen alkalommal sem iszik meg az ember egy pohár bort, de én nem vagyok képes rá. Küldtem egy dísztáviratot, s végül megszokták, tudomásul vették. Tévedés ne essék, nem antialkoholista vagyok, azért nem fogyasztok szeszes italt, amiért sóskát sem eszem: nem szeretem! Azonban nem ítélek el senkit, amiért kulturáltan iszik - legfeljebb az enyhe részegség határáig.

- Mi volt elnöki munkája legnehezebb próbája?

- A legkeservesebb nap az volt, amikor még egyéves elnök sem igen voltam, s az asszonyokat szállító vontató felborult. Haláleset nem volt, de súlyos sérülés igen, amiért elítélték a szerintem teljesen ártatlan vontatóvezetőt.

- Egy nap szabadság nem vette fel az életben! - folytatja a férje jellemzését a francia asszony. - Az első szabadság Pincehelyen volt. Uram, képzelje el, egy fiatal francia feleség mellett! A könyvben írja fel, ez ilyen ember volt.

- Az anyagi ösztönzés mellett, az akkor még ötszáznál több taggal sikerült nagyon jó kontaktust teremteni. Megtaláltuk a közös hangot. A sikerek másik forrása volt még, hogy valóban megpróbáltuk a szövetkezeti demokráciát megvalósítani. A bizottságok, a vezetőség dolgozott, az érdemi határozatokat testületileg hoztuk. Ez mozgósító erővel hatott a tagságra. Nagy hatással volt rájuk, hogy kiemelt módon foglalkoztunk az öregekkel, hogy az országban az elsők között kiegészítettük a járadékot.

- Hogy lett a területi szövetség elnöke?

- Zászlóvivője voltam a két megyei szövetség megalakulásának. (Akkor még ennyi volt. P. Á.) Nem így képzeltem el, hanem sokkal operatívabb érdekvédelmi szervnek, ám hamar káderlerakó helyévé vált. A tamási szövetségnek Varga Imre (Szakcs) lett az elnöke, s mivel elnökhelyettes voltam, az ő letartóztatása után szinte automatikusan engem választottak meg elnöknek. Számomra kis csalódás volt a szövetség tevékenysége, amiben az elnökkollégák is ludasak, ha ők támogatták volna ezt a munkát, sokkal többre jutottunk volna. Közömbösséget, sőt sokszor rosszindulatú gáncsoskodást tapasztaltam sokuk részéről. Például, ha valamelyik tééselnök rossz fát tett a tűzre, s amiatt el akarták marasztalni, azt várta, hogy a téészsövetség megvédi. Erre sem mód, sem lehetőség, sem ambíció nem volt. S ha megúsza, akkor kigyót-békát kiabált a szövetségre. Ha nem tudott műtrágyát szerezni, akkor szerezzünk neki mi. Sokan azt hitték, a szövetség megoldja a kizárólag rájuk tartozó kérdéseket.

- Mibe buktak bele a környékbeli elnökök?

- Házat épített és ahhoz lopott, vadászott, kurvázott, ivott. Mindenki szereti a pénzt, én is, de...

- Te? Tessék felírni! - szól rám a feleség. - Soha nem csináltál pénzt, mindig szegények voltunk. Mikor láttál te ilyen téeszelnököt? - kérdi tőlem. - Most aki nyugdíjban van, van neki olyan háza, villája, olyan kocsija, s nekünk ezt a rohadt házt tudtuk venni, amikor Algériába mentünk. A férjem hozott négyezer forint, mikor a téesz egy minta téesz volt, csinálta belőle. Elvtárs, egy prémium életembe nem kaptam, tetszik tudni!? Ez a négyezer forint és nekem két egyetemista gyereket. Neveltem húsz disznó, azért a gyereket megtudtam iskoláztatni. Nem kell a könyvbe írni, de az elvtársnak meg kell tudni, a férjem nem mond mindenben igazságot.

- Így volt. Egy tartós konfliktusom volt Pincehelyen. A munkatársak bérezése az elnökéhez kapcsolódik. Én álszerénységből vagy miféle hülyeségből... szóval többé-kevésbé azért az elnök szabja meg magának a fizetést, ám ebben én elég szűkmarkú voltam.

Feleség: - Idejött ez a szerencsétlen hülye N. - folytatja az asszony -, százhusz kiló, féltem, összetörik minden. „Én dolgozni?” - mondta. - „Van nekem tízezer forint nyugdíjam.” Ennek meg hatezer forintja van!

- Ebből volt konfliktusom - vallja be töredelmesen a férfi, mire a feleség megkegyelmez neki:

- Sírt az egész falu, amikor elmentél, nem akartak elengedni, ezt mondd el. Még most is...

- Ezt én nem mondom el, ezt nyomozza ki ő - márminthogy én - Pincehelyen. Jó téeszt hagytam ott 1975-ben. Ötvenöt éves voltam, s úgy éreztem, valami kis kalandot még meg kell próbálni. Lejáróban volt a mandátumom, ha akkor még egyszer megválasztanak, a fene sem tudja, hogy hatvanéves korában meg tud-e még felelni az ember. Őszintén mondom, úgy éreztem, jobb elmenni spontán, és a feleségemnek is kedve volt a kalandra.

- Kedve? - kérdi az asszony. - Könyörögtem neked, Tomi, az utolsó lehetőség!

- Kihasztnáltuk az utolsó lehetőséget. Azt hiszem, tisztességgel váltam el a téesztől. Az elnök „az én neveltem”, én javasoltam a közgyűlésnek, hogy válasszák meg. Amikor ezerkilencszázhetvenötben elmentünk, mindkét gyerekünk sínen volt már. Fiam agrárvegyész. A Kahyhoz került, majd elment a belecskai téeszbe növényvédős mérnöknek. Krónikusan gyenge, rossz adottságú téesz volt, az elnök hibázott, a fiamat választották meg. Ezerkilencszázhetvenhétben lett elnök, aztán három év múlva felszámolták a téeszt.

- Miért nem Pincehelyen laknak, ahol mindenki ismeri, ahol megsüvegelnék?

- A lányom Gyöngön tanít, így kerültünk mi a szomszédba, Varsádra.

- Bocsásson meg a kérdésért, hogy lehet egy franciás férfi beceneve borotvátlan? A pártközpontban is nyakkendő nélkül járt?

- No, igen. Így jártam a pártközpontba is, szorultam érte akkor is, azóta is eleget. A feleségemtől is, bár ő az utóbbi negyvenhat évben lassan megszokta, a főnökeimtől inkább, munkatársaimtól, barátaimtól szintúgy. Van egy kimondhatatlan német kifejezés, kb. így hangzik: Minderweitigkeitsgefühl. Ezt a mi egyébként csodálatosan kifejező nyelvünkön kisebbségi érzésként szokták emlegetni, de valahogyan a német megfelelőt nyomatékossabbnak érzem. Soha nem titkoltam - miért is tettem volna -, hogy értelmiségi családból származom. Valamikor ifjúkoromban azonban úgy éreztem, hogy az ÜGY iránti elkötelezettségemet külsőségekben is kifejezésre kell juttatnom. Utólag visszagondolva: buta dolog volt, de azért jól belefért az akkori felfogás(om)ba, közszellembe. Meg hát borotválkozni nagyon

utáltam világeletemben, a nyakkendő pedig mindenkor fojtogatott. Ezért összekötöttem a kellemesét az általam hasznosnak vélttel.

- Oly sok állami gazdasági ember megbukott a téeszben, mert hiányzott belőle a „szövetkezeti lelkület”. Ön másfajta indíttatás ellenére is miként lett sikeres elnök?

- Megítélésem szerint a vezetés alfája és omegája a jó emberi kapcsolat, amit én a gyakorlatban is igyekeztem megteremteni. Ebből a szempontból a tulajdonforma - ÁG vagy téesz - nem domináns, az eredményes munka záloga itt is, ott is ez. Hogy milyen mértékben sikerült nekem ilyen kapcsolatokat kiépítenem, annak elbírálása nem az én feladatom, jogi kifejezéssel élve azonban azt mondhatom, hogy ráutaló magatartásokból arra merek következtetni, hogy e téren talán nem voltam teljesen sikertelen, hiszen volt pincehelyi munkatársaim, tagtársaim még ma is sokszor be-benéznek erre jártukban hozzám, holott Pincehellyel immár tíz éve nincs hivatalos kapcsolatom. Őszintén szólva ez nagyon jóleső érzés számomra.

Gyöngé munkát végeztem, állapítom meg így utólag átolvasva beszélgetésem Palóc Tamással. Mert ha igaz is, amit ő állít, hogy nem történt vele semmi, az azért kiderülhetett volna, hogy a környezetében boldogok voltak az emberek - talán még az évődő francia asszony is.

A VÁGÓHÍD

Egy lyukas garast sem adok a centralista kontrollért, nem hiszek benne: a legnagyobb kontroll a demokratizmus.

*(Kovács Alajos, a Rozmaring
lecsukott elnöke)*

Ha jogos egy téeszelnök leváltása, lehet akár vágóhídi kegyetlenségű is: mindig a közösség érteke a mérce, s ha rákényszerül a tagság, tud könyörtelen is lenni. Mindez újdonság volt a szocializmus káderpolitikájában, néhány alkalmatlan főnök vérszemet is kapott, és úgy gondolta, ha a közösség kényszerből „lemészárolhat” egy elnököt, akkor azt ő is nyugodtan elkövetheti. Csakhogy az ilyen tragédia megsokszorozódik a közösségben, rombolja az igazságérzetet, az erkölcsöt, az összetartást.

Számokról itt nem szívesen beszélek, mert az igazi nagy orrba verések szenvedő alanyait nem érhetette el a vizsgálatom, ők nem elnöki székben ülnek, nyugdíjasként meg hétszeresen is ki vannak törölve az emlékezetből. „Csapatom” válaszai mégis visszfényei a történeteknek. Lássuk például mikor, miért kapott fegyelmit ez a gárda:

„1953: hetente sertést vágtunk a traktorosoknak - szigorú megrovás -

1964: nem tudtunk elvetni november 30-ra, írásbeli figyelmeztetés -

1969: melléküzemág-szervezés miatt fegyelmi és bírósági eljárás - felmentés -

1972: az üres műhely füstcsőnyílásai nem voltak bezárva, bár terményt tároltunk benne, nyolcszáz forint büntetés -

1973: papot hívtam bírónak május 1-jei focimeccsre - figyelmeztetés -

1975: házasságom rendezetlensége miatt - megrovás -

1981: a tsz fekete rendszámú személyautója visszfuvarban hazahozott egy járóképtelen nyugdíjast az orvostól - írásbeli figyelmeztetés.”

És miért indítottak ellenük rendőrségi, bírósági eljárást:

„1961: párttagokat nem engedtem raktárosnak kinevezni, mert loptak - becsületsértés, háromszáz forint bírság -

1968: halálos üzemi baleset - felmentés -

1972: különösen nagy kárt okozó csalás, hűtlen kezelés - felmentés, és tizenegy hónapos előzetes fogva tartás miatt kártérítés -

1974: háztáji integrálásáért - a népgazdaság megkárosításáért rendőrségi eljárás - felmentés -

1976: 5. tőlem függetlenül létrehozott ipari tevékenységért negyvenötezer forint pénzbírság -

1982: sporttámogatás, feketeberuházás - felmentés -

1984: reprezentációs keret túllépése - folyik az eljárás.”

Egyébként minden hatodik-hetedik elnök jelezte, hogy valamiféle rendszabályozó eljárást folytattak ellene, de sokkal jellemzőbbnek vélem, hogy ezek az eljárások az 1973-78 közötti időszak retrográd gazdasági, politikai nézeteket megvalósító éveiben sűrűsödtek (minden harmadik eljárás erre a többenél rövidebb időszakra esett).

Ha már ebbe a témába ütöm a tollam, terepszemle gyanánt lássuk, mennyire bízunk a törvényben a tagság és a felsőbb szervek között álló elnök? A tájékozódás módját Kunszabó Ferenc-től kölcsönöztem, aki előttem több mint egy évtizeddel ötven Bács-Kiskun megyei elnököt kérdezett meg arról, ha a gazdálkodás során nehéz helyzetbe kerülne, ki védené meg: a törvény, a tagság vagy a külső - értelemszerűen felsőbb - szervek? A személyes kikérdezés ideálisan szép eredménnyel járt: az elnökök többsége mindenekelőtt a tagságban bízna, többen voksoltak rájuk, mint a külső szervekre és a törvényre együtt. Az én kérdőívemen rangsorolni kellett ezt a hármast - hogy elsősorban melyikre számítana - s mivel én nem beszéltem velük, nem tudom, hogy a módszer eltérése vagy mi miatt kaptam más eredményt, mint Kunszabó. Nyolcszor nagyobb csoportom bizodalma csupán hajszálnyival nagyobb a tagságban, mint a törvényben, és csak minden negyedik elnök számít elsősorban a felsőbb szervek támogatására a bajban. Nem is tudom, hogy a kétarcúság vagy a felsőbb szervek „degradálása” kíván inkább magyarázatot. A kisebb bizalom nem a felsőbb szervek lefokozása, sőt annak elismerése, hogy egyértelmű követelmények híján az elnöki munka megítélése e szerveken (is) múlik, nem várható tehát, hogy önmaguktól megvédjék a delikvenst. Egyébként az lenne a jó, ha ők nem foglalatostkodnának sem víz alá nyomással, sem mentéssel. A kétarcúságról pedig lássuk Semjén István (Sárszentágota) véleményét:

- Esetleg a törvény segítene rajtam. A tagság csak addig, amíg hagynák: az emberre rá lehet fogni mindent, s ha elhiszik, vége. Csak a saját lelkiismeretemben vagyok biztos.

Ez lenne a közösségi társadalom?

Vajon a jogásznak mi a legszimpatikusabb felelet? Dr. Sárándi Imre egyetemi tanár, a Jogi Továbbképző Intézet azóta tragikusan elhunyt igazgatója, meglepően vélekedett a szóban forgó hármas fogat sorrendjéről:

- A legfontosabb a tagság.

- A jogot megelőzve!?

- Igen. A jog csak sarkosan tud fogalmazni, és az élet kis területét fogja át. A tagság olyan összetetten képes értékelni egy ember tevékenységét, ahogy arra egy paragrafus sosem lesz képes. Valaki apró szabálytalanságai ellenére is számos olyan tulajdonsággal rendelkezhet, aminek alapján hasznos, megfelelő vezető, ha egy ilyen ember életébe beszabadul a jog, az ott úgy viselkedhet, mint az elefánt a porcelánboltban.

- Szavait érthetem úgy is, hogy a tagság ilyesféle jogainak érvényesítése a legmagasabb rendű törvényesség?

- Pontosan erről van szó! A jog is megfogalmazza, hogy a tagság a szövetkezet gazdája, ő választja az elnököt, értékeli a munkáját, és menti fel a beosztásából, és ő állapítja meg a munkadíját is. Ismertek, hogy ezeket a tagsági jogokat miféle mellékösvények keresztezik. Mi köze van például az érdekképviselési szervnek ahhoz, hogy a téveselnököknek mennyi a fizetése? Az érdekvédelemnek millió teendője lenne, minek szól ebbe bele? Vagy miért erőltetnek politikai testületek valakit elnöknek? A politikát nem lehet, nem szabad kizárni sehonnan, de azt hiszem, nálunk többek között azért sincs politikai élet, mert a politikai szervezetek politikai hatalmakká váltak, csupán ekként viselkednek. Ha, mondjuk, arról van szó, hogy Pütkösti vagy Sárándi legyen az elnök, akkor a pártbizottság ahelyett, hogy azt mondaná, Pütköstit

támogatom ezért meg ezért, Sárándit viszont nem javaslom, mert idősebb nála, sokkal közelebb van a nyugdíjhoz stb. - szóval ahelyett, hogy politizálna, azt mondja: ezt akarom! És addig zargatja az embereket, amíg a végsőkéig kimerülnek, és megválasztják akár az ördögöt is. A jog megfogalmazza, hogy mi a teendő például az elnökválasztásnál, csak a gyakorlat nem ez, nem mindig ez.

Felvetődhet, hogy a tagság-törvény-felsőbb szervek csillagrendszerében kihez húz például a fiatalabb, a képzetesebb elnökök bizalma? Bármilyen ismérv szerint csoportosítjuk is a „szavazatokat”, alig van eltérés, a csekély különbség viszont megerősíti a korábbi tapasztalatot, miszerint az újabb elnökök egyre inkább távolodnak a tagságtól - pedig az ő törvényük kevésbé érdes, mint a felértékelődő paragrafusok. A jog előtt mindenki egyenlő, a tagság előtt nem. Valamikor a makói Úttörő közgyűlése például úgy határozott, aki ittasan jelenik meg a közgyűlésen, az büntetést kap: tagnál négy, brigádvezetőnél hat, vezetőségi tagnál tíz munkaegység-levonást, vagyis minél feljebb, annál szigorúbb. Ez az egyenlőtlenység emberségesebb sok (álságos) egyenlőségénél.

ÁRVA BABSZEM

Több mint egy esztendeje nem volt már állásom, amikor 1985 augusztusában az *Új Tükör* közölte itt következő riportomat. Utána egy hetilap főszerkesztő-helyettese barátián a tudtomra adta, jobb, ha egyelőre nem számítok arra, hogy állást kapok. A KB agit. prop. osztály szokásos főszerkesztői értekezletén kihirdették, hogy az *Árva babszem* című riportot csak kitaláltam, amit a főszerkesztők elismételtek a szerkesztőségekben néhány ezer kolléga előtt. Ugyanakkor folyt „kitaláció” vizsgálata, akadt, akit meg is feddtek, amiért szóba állt velem, engem viszont nem hallgattak meg, igaz, felelősségre sem vontak, mert, mint hallottam, lényegi kifogást nem találtak az írásban. Ezt azonban nem közölték a főszerkesztőkkel, és rajtuk keresztül kollégáimmal.

Ezek után szükségesnek tartom, hogy az inkriminált riport ismét nyilvánosságra kerüljön ott - ahová egyébként is szántam:

Tehát:

„A bűnös megbüntetése intő példa a gazembereknek, az ártatlan elítélése minden tisztességes ember ügye.”

(LA BRUYÈRE. 1645-96)

ÁRVA BABSZEM

Folyt-e Ön ellen rendőrségi, bírósági eljárás? Ha igen, mikor, miért és mi volt a döntés? Egy hatvanegy éves, hat osztályt végzett, nyugdíjas téeszelnök azt írta válaszában: „1968: becsaptam a biztosítót - felmentés. 1979: becsaptam az államot a téesz javára a 406 mFt-os beruházásnál - 1 év börtön, 2 évre felfüggesztve.” Ritka az ilyen őszinteség. Tíz évet ült téeszelnök is elhitette velem - amíg meg nem nézem az aktáit -, hogy ártatlanul csukták le. Pedig akadt közöttük is nem egy szélhámos. Meglepetés volt viszont számomra, hogy különösen a hetvenes években - amikor javában folyt a vita arról, hogy a szövetkezeti tulajdon a háztájival és a melléküzemág vadhajtsaival szocialista tulajdon-e - hány téeszelnök ellen folyt bizonytalankodó eljárás. Jobb híján bizonytalankodónak nevezem azt, ha töredékére

zsugorodott a vád, amikor tíz év börtön volt az első ítélet, és két év emelkedett jogerőre, vagy azt, ahol két évvel kezdték, és pénzbüntetéssel zárták, arról nem is beszélve, ahol több hónapos előzetes fogva tartás után felmentették az elnököt.

- Részben egy politikai áramlat lecsapódásáról van szó - állítja a volt mezőgazdasági államtitkár -, amelynek során lecsuktak több kockázatot vállalni merő elnököt is. Nem egy esetben boszorkányüldözés folyt. Ha az iparban is a „termés” alapján fogják fizetni a melóst, meglátjuk, mit fognak csinálni.

- A gyár be van kerítve, könnyebb vörös drapériával betakarni - mondja a vezető agrárközgazdász. - A téészből még amit dülőúton visznek, azt is látni, a demokrácia miatt köztudott majd' minden, könnyebb a dolga a rendőrnek, a bírónak, az újságírónak. A hetvenes évek pörei közt Bánk báni dráma is akad, nem egy-két ember bulija volt talán egyik ügy sem, a politika szította őket, csontig egyszerűsítve: Fehér Lajos és Biszku Béla összecsapása. A közgazdászok előtt tudott, hogy a szövetkezetekben kisebb a herdálás, kevesebb a felelőtlen gazdálkodás, mint az iparban, mégis a mezőgazdaságon csattant az ostor.

Elfogultságaikra hivatásuk is mentség. A krónikásnak, de azt hiszem, a többségnek - s akkor a politikának is - egyaránt káros az iparral vagy a mezőgazdasággal szembeni előítélet, és előnyös, ha az eltérő érdekek megfogalmazódnak, megfogalmazódhatnak. A gyógyításhoz, de a megelőzéshez is diagnózis kell.

1

Helyhez illő hűvös ízléssel, mértéktartással berendezett szobában ülök a Legfelsőbb Bíróságon. Elmondom suta gondolataimat az igazságszolgáltatás bizonytalankodásairól az elnöki (a téesz) perekben. Erősen túlzó fogalmazásom partnerem arcába hajtja a vért, talán már bánja is, hogy fogadott. Viszont az is jelent valamit, hogy neki, aki az igazságszolgáltatás első tíz embere közé tartozik, nyugodtan előadhatom kételyeimet, hogy beszélünk róla. Hamis perek ellen nincs egyetlen társadalom, jogrend sem beoltva. Meglep, hogy azt állítja, ha mi - két nagy presztízsű foglalkozás képviselői - körültekintően megállapodunk, jóformán akárkit elítélhetnénk - mindenütt a világon. Ő a szakember, mégsem hiszem, amit mond: annyira nyugtalanító, hogy nem akarom hinni.

A jog is a politika szolgálólánya, de jó-e, ha napi fordulatai is beszüremlenek az igazságszolgáltatásba? Ha például egyesek úgy ítélik, hogy a szövetkezetek melléküzemágai sértik a munkásosztály érdekeit - mint a hetvenes években -, célszerű e nézet mellett az igazságszolgáltatásnak nyomban ringbe szállnia? A politika beszüremlése az igazságszolgáltatásba nemcsak kivédhetetlen, hanem szükséges is: változik a különböző cselekmények társadalmi veszélyessége. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése után például egyesek azt hitték, mindent lehet, a melléküzemág sokáig a link alakok gyűjtőhelye volt. Kár, hogy az elnököket nem figyelmeztették, hogy az igazságügyi szerveknek kellett fellépniük. Egyébként az igazságszolgáltatás a sor végén áll, ők azzal foglalkoznak, amit eléjük visznek. A népi ellenőrzés munkatervéből például nagyjából sejthető, hogy két év múlva milyen területen fognak szaporodni az eljárások. Annak idején volt, aki azt állította, a szövetkezeti tulajdoné a jövő, de hogy lehet az, mikor lopnak, csalnak, vesztegetnek, kérdezte a másik fél. Beszélgetőtársam véleménye szerint a szövetkezetek pénzügyi nyilvántartása olyan volt, mint a szalmakazal, ahány téeszhez hozzányúltak, annyi ítéletet lehetett hozni.

A téeszpercek néhány jól körülhatárolható típusba sorolhatók. Voltak például mérleg-(okmány-)hamisítási ügyek, gyakori volt a tárolási szerződések megszegése, előfordult vesztegetés, korrup-

ció, aztán melléküzemági visszaélés vagy például az állami támogatás más célú felhasználása. A kifogástalan felsorolásból az elnökök szerint hiányzik az élet. Néhány állami támogatással élő téesz vezetői közül szinte azt lehetett lecsukni, akit akartak.

Talán épp az ilyen, ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes ügyek miatt részesült elég sok elnök kegyelemben. Ez azonban az Elnöki Tanács és nem a Legfelsőbb Bíróság asztala. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szóban forgó elnökök legfeljebb bűnösök és nem bűnözők, így esetenként cimboráik is könnyebben mentegethették őket. Az első-, másod- és elsőfokú ítéletek említett, de ritkán előforduló jelentős eltérései valóban bizonytalanságot ébresztettek, hogy hányféle igazság létezik. Hogy ilyesmi előfordult, abban szerepe volt az esetek újszerűségének, de annak is, hogy néha úgy érezték a bírók, más(ok)nak is ott kellene ülni(ük) a vádlottak padján, s igazságérzetük miatt végül is enyhébben ítéleztek. Amikor elszaporodtak például a jogtalan gépkocsihasználattal kapcsolatos ügyek, akkor a Legfelsőbb Bíróság illetékesei javasolták, hogy néhány ezer forintos tétel miatt ne bírói eljárást indítsanak az elnök ellen.

Még ha volt a közelmúltban is olyan ügyük, amelyikben az elnök és társai elégették a szövetkezet iratait, leszálló ágban vannak a téeszpercek. A tíz évvel ezelőttihez képest ezer százaléknyi javult a helyzet, a téeszek jogilag is megerősödtek.

2

Kimért, pontos, elegáns, inkább elhinném, hogy diplomata, mint azt, hogy hajdani téeszelnök, aki előzetes letartóztatásban töltötte az 1972-es esztendő. Az agronómiát könyvből tanulta. Hat évig volt kihelyezett főagronómus, amikor úgy gondolta, átnyergel kutatónak, de a megye nem engedte, pártmegbízatásból elnök lett egy veszteséges termelészövetkezetben. A helyzeten csak úgy tudott fordítani, hogy előbb építő, majd fémfeldolgozó üzemet szervezett. Az építőipar első esztendőben elért nyereségéből istálló lett, a következő évben az elengedhetetlenül szükséges gépeket szerették volna megvenni, de ehhez a hiteleket az ígéretek és a kettőzött erőfeszítés ellenére sem kapták meg, sőt korábbi hiteleiket is felmondta a bank.

- Betartottuk a melléküzemággal kapcsolatos előírásokat, mégis állandó támadásnak voltam kitéve. Bejelentettem, ha nem segítenek, kénytelen leszek év végén lemondani. Mivel erre sem reagáltak, decemberben önkényesen elhagytam a gazdaságot, elmentem kutatónak.

- Nem értem; az elnök fogta a metyemotyóját és odébbállt?

- Valamikor október táján szóltam a járási tanácson, hogy amint azt az év derekán jeleztem, az új esztendőben nem kívánok a téesz elnöke lenni, mert a szükséges támogatás nélkül nem tudjuk folytatni a gazdálkodást. A járási tanács osztályvezetője csak a közgyűlést előkészítő vezetőségi ülésen jelent meg, és hallani sem akart arról, hogy bejelentsem a lemondást. Megmondtam, ha nem tudunk egyetérteni, önkényesen hagyom el a szövetkezetet. Mivel a felsőbb szervek nem engedélyezték a közgyűlés összehívását, a leltározás befejezése után önkényesen eljöttem. Így történt. Egyébként kétfélmillió forintnál nem nagyobb üzemviteli hiteltől lett volna szó. Ma már nevetségesnek tűnik, hogy nem adták meg, azzal pedig, hogy a korábbi hiteleket is felmondta a bank a mezőgazdaság szokásos őszi bevételei előtt, lehetetlenné kívánták tenni, hogy az építőipari munkát folytatni tudjuk, holott az építőipar bukása a gazdaság egészének a bukását jelentette volna. Furcsa volt számomra az iparitevékenység-ellenesség, hisz' ennek révén abban a községben, ahol sosem volt nagyüzemi állattenyésztés, fillérekből kétszáz férőhelyes korszerű szarvasmarha-istállót épített ez a brigád. Ennek ellenére csődre kárhoztattak, a rentábilis folytatáshoz nem kaptam segítséget, kénytelen voltam feladni. Néhány nappal a

távozásom után felkeresett a megyei pártbizottság egyik munkatársa - aki korábban a járás egyik vezetője volt -, és figyelmeztetett, ha nem megyek vissza rögtön a téeszbe, annak súlyos következményei lesznek.

- Megfenyegette, hogy bíróság elé állítják?

- Utalt rá. Meg is kérdeztem tőle, ha visszamegyek, nem vagyok bűnös? Mivel végtelennek éreztem magamat, úgy gondoltam, ez üres fecsegés, de valójában nem volt az, néhány hétre rá évekig tartó hercehurca kezdődött, ami tizenegy hónapos előzetes fogva tartás után az én erkölcsi győzelmemmel - felmentéssel, kártérítéssel - végződött.

- Várjunk még azzal. Hogy került börtönbe?

- A téesz elhagyása után öt héttel tartóztattak le: 1972. február másodikán, ha jól emlékszem. (Hetedikén, P. Á.) Behívtak tanúkihallgatásra a megyei rendőrkapitányságra, és közölték, hogy benn tartanak. Az okot hallva - különösen nagy kárt okozó csalás! -, mondtam, hogy ez félreértés, és kérdeztem, milyen összeggel vádolnak. Amikor mondták, hogy még nem tudják pontosan, de bizonyítékuk van már vagy húszmillió forintról, akkor azt mondtam, ha valaki ennyit tud csalni, az zsebre tudja tenni az illetékes szerveket, köztük az ő vezetőiket is. Nevetésesnek tartottam a vádat, de hogy mennyire komoly lett, az mutatja, hogy nekem azután közel tizenegy hónapig nem volt szólási lehetőségem, így nem tudtam ellene semmit tenni egészen a bírósági tárgyalásig, ahol végre megismerhettem, és véleményt nyilváníthattam az ellenem felhozott vádakról.

- Nem kért valakitől segítséget?

- Nem volt olyan patrónusom, akihez fordulhattam volna. Biztatásomra anyám pont ahhoz a megyei pártvezetőhöz ment, aki - amint az egy év múlva kiderült - a letartóztatásomat nemcsak jóváhagyta, hanem inspirálta is. Kelepcébe kerültünk.

- Buta kérdés: milyen volt ártatlanul ülni?

- Humánusan foglalkoztak nemcsak velem, hanem a köztörvényes bűnözőkkel is. Számomra rendkívül érdekes volt az ismerkedés sok mindennel. Úgy fogtam fel: tartson ameddig tart, de be kell bizonyítani, hogy alaptalan ez az egész eljárás, lehetővé tették, hogy tanuljam az angol nyelvet, s végül, amikor megtekinthettem az ügyiratokat, ott benn felkészültem minden egyes vádpont kivédésére. Hála istennek, elég jó a memóriám, így minden bizonylat és dokumentum nélkül emlékeztem az eseményekre. Amikor szabadlábon folytathattam a védekezést, mindezt be is tudtam bizonyítani.

- Volt ügyvédje?

- A kezdeti szakaszban nem volt, igazságom biztos tudatában úgy gondoltam, nincs szükségem rá. A kijelölt ügyvédek arra próbáltak rávenni, hogy ismerjem be a bűncselekményt, mire kénytelen voltam mindegyiket melegebb helyre küldeni. Végül a bírósági szakaszban egy nagyon becsületes ügyvéddel hozott össze a sors, aki tanácsokat adott, meg tartotta a kapcsolatot köztem és a külvilág között, mindent megszerzett a számomra, amire a jogszabályok lehetőséget adtak. Természetesen folyamatosan tiltakoztam, tiltakoztunk a fogva tartás ellen, s ennek köszönhető, hogy a bírósági eljárás kezdetén szabadlábakra is helyeztek. Mint utóbb kiderült, semmilyen tiltakozásom nem jutott el a felsőbb szervekhez, pedig az Elnöki Tanács elnökétől kezdve a legfőbb ügyészig mindenkinek írtam fellebbezést, tiltakozást, feljegyzést, levelet, de ezek mind ott ragadtak. A büntetésvégrehajtás dolgozói mondogatták, hogy nyugodjak bele a dologba. Nincs miért belenyugodnom, feleltem, nekem nincs vaj a fejemen, nyugodtan pofázhatok, legfeljebb tovább maradok itt, de egyszer úgyis ki kell hogy engedjenek. Ennek a közjátéknak nyilván híre ment, mert ott minden szónak nyoma van. Ezt tudtam,

és szándékosan irritáltam azokat a személyeket, akiknek az ügyemben valamilyen szerepük lehetett. Az ügyésznek tudnia kellett, hogy alaptalan vádat képvisel, és az ehhez hozzájáruló szerveknek is tudniuk kellett.

- Ezek az emberek alkalmasak tisztük betöltésére?

- Aki bármilyen indítékból képes bárkit ilyen helyzetbe hozni, az alkalmatlan ilyen kérdések eldöntésére. Jogrendszerünk demokratikus, a vádnak bizonyítani kell állításait. Esetemben a vádnak egyáltalán nem voltak bizonyítékai, mégis volt lehetősége, hogy fogva tartson. Ha a legcsekélyebb bizonyítéka is lett volna, akkor is kérdéses, mi motiválhatott volna a szökésben. Mi okom lett volna rá? És hová szökhettem volna kiskorú gyermekeimtől, feleségemtől, mai napig stabil családomtól? Ennek ellenére meghallgatás nélkül letartóztattak, aztán felépítettek egy vádat, aztán nem hagytak szóhoz jutni, csak tizenegy hónap múlva.

- Nyilván elfogult, mégis megkérdem, a történetek után mi a véleménye az elnökök körében is mindmáig növekvő tekintélyű igazságszolgáltatásról?

- Furcsa a véleményem, és furcsa is kell hogy legyen. Végeredményben az igazság minden hercehurca ellenére kiderült. Számomra a Legfelsőbb Bíróság döntése is megnyugtató volt, erkölcsileg tisztázott, a kártérítés, ha az anyagi veszteséget nem is pótolta, némileg enyhítette az ellenem elkövetett igazságtalanságot. Csak hát az igazságszolgáltatásnak a fogva tartás is része, miért kerülhetett erre a sor? Hogy lehetett megengedni alapos indok, megnyugtató bizonyítékok nélkül, mondvacsinált okokból egy ilyen eljárást? Jellemző, hogy felkeresett később egy elnök, aki hasonló helyzetbe keveredett, de ellentétben velem, rajta volt némi pötty. Jött hozzám, mert azt hitte, én tudom, hogy kell ilyen ügyből kifürdeni. Megharagudott, hogy nem mondtam, nem tudtam neki ilyet mondani.

3

Ha egy ügyvéd jól védett egy marhatolvajt, akkor a marhatolvajok kezdtek hozzá járni. Nemcsak a személyes érdeklődés, hanem a sikeres - vagy annak minősített - ügyek is formálják tehát egy ügyvéd pályáját. Dr. I. is ekképp vált az elnökök védőjévé.

- Ezeknek az eljárásoknak több esetben az volt a menete, hogy egy téesztag vagy alkalmazott ellen vádat emeltek - többnyire megalapozottan! -, és a vádat kiterjesztették az elnökre. Úgy láttam, határozott, kemény, nagy szakértelmű elnökök is beleestek a szórásba. Aki egy silány téesztből jót csinált, akit háromszor megválasztottak, az magabiztos volt, nem gazsulált a főnököknek, esetleg ki is osztotta a járás nagyhatalmú urát. Az általam képviselt ügyek mögött a háztáji vagy a melléküzemági tevékenység állt, esetenként olyasmi is, amiért később vagy ma kitüntetést adtak, adnak.

- Számomra furcsa, ha egy hatalmas procedúra végén az elsőrendű vádlottat - esetünkben az elnököt - épp annyi pénzbírságra ítélik, amennyit az előzetes fogva tartással letudottnak lehet venni. Ez valóban véletlen?

- Sok más államhoz hasonlóan a magyar joggyakorlat is kizárja a fellebbezésben a bizonyítékok felülvizsgálatát. Ha valakit már elítéltek, akkor a magasabb fokú bíróság, ha azt túlzónak tartja, vagy a legenyhébb ítéletet szabja ki - tehát pénzbüntetést -, vagy hatályon kívül helyezi az ítéletet, és új eljárásra kötelezi az amúgy is túlterhelt első fokú bíróságot. Ha sok a vádlott, sok a tanú, akkor ha lehet, tartózkodnak ettől. Engem az eljárás végénél jobban izgat az eleje, nevezetesen az, hogy értékes, nem a saját zsebükre nyereszkedő emberek esetében nem feltétlen a büntetőeljárás eredményes. Kiváló munkát végző, példás életvezetésű emberek

egész életét kellett volna vizsgálni, s ez nem történt meg minden esetben. Amikor ezt említtem, nem arra gondolok, hogy az okos gróf mit nézett el a jó intézőnek.

4

Elnökünk perében egyébként a két évvel korábbi elnököt is letartóztatták. Végrehajtható büntetésre egyedül a főkönyvelőt ítélték, aki két hetet töltött előzetesben.

- Ön szembekerült feletteseivel a melléküzemág miatt, és engedetlenül is viselkedett. Emiatt húzhatta ki valaki a nevét a kalapból?

- Önnek kellene oknyomoznia. Annak idején megyémben több társam került hasonló szituációba, s több-kevesebb elégtétellel általában felmentést is nyertek, attól függően, hogy kinek milyen volt az idegrendszere, a felkészültsége, s ki mennyire akarta az igazságot. Az ellenem folyó eljárással kapcsolatban utólag sem akarok senkit említeni, a nevek gyűlöletesek, s nem biztos, hogy igazak. Nekem vannak benyomásaim, utólag ezek a benyomások, ki tudja, mennyire helytállóak. Nem értettem, ha mi jól csináljuk, szabályosan csináljuk, ha önrevízióval igazoljuk magunkat, akkor mi a baj velünk? Ezek alapján úgy éreztem, hogy bizonyos vezetősoportok presztízskérdést csináltak abból, hogy ne engedjék meg egy olyan téesz felvirágzását, amit ők tíz év alatt nem tudtak nyereségessé tenni, s a mellette levő huszonöt téeszt még akkor sem tudták. Lehet, hogy nem jól látom, de ez is megfordult a fejemben.

- Kirítt az elnökgárdából? Volt a vezetők közt haragosa?

- Akadtak hozzám hasonló szabadelvű és szabad szájú vezetők. Soha senkivel nem vesztettem össze, de mindig nyíltan megmondtam - az előttem álló funkciójától független - véleményemet. Ezzel együtt sem tudom az ellenem indított támadás okát.

- Azt mondta, szereti szülőmegyéjét, mégis Pesten dolgozik. Miért?

- Ahogy kiengedtek, tisztességes pozíciót és fizetést ígértek a megyei húsipari vállalatnál, aztán az igazgató megmonda, szükség van rám, megkapom a fizetést is, de egyelőre nem tud kinevezni, mert a megyei ügyészségről azt tanácsolták, hogy várjon. Úgy gondoltam, nem akaszthatom ki a táblát a nyakamba, hogy büntelen vagyok, hogy nincs pötty a múltamon. Megváltoztattam az életem, a munkakörömet. Pestre jöttem, majd hogy megtépzott anyagi helyzetünkön is javítsak, egy távol-keleti szocialista országban vállaltam munkát. Eljövetelem után újabb bűnvádi eljárást indítottak ellenem, s ez igazolta, helyesen döntöttem, amikor széles ívben elkerültem a megyémet.

- Előbb megvádolták mint volt főagronómust, aztán megvádolták mint volt elnököt?

- Igen. Elődömet a téesz élén tehetséges embernek tartom annak ellenére, hogy később sok konfliktusom volt vele. Hiába tanácsolták, készítsem rá, hogy még a falut is hagyja el, brigádvezetőként beválasztottam a vezetőségbe, ám ő változatlanul úgy érezte, ellensége vagyok. Furcsa esemény zajlott le 1971-ben. Az év derekán néhány tag fényképeket hozott annak bizonyítására, hogy elődöm nyilas volt. Képek nélkül el sem hittem volna. Arra gondolva, hogy ez nem az én hatásköröm (párttag volt az illető), a képeket bevitettem az illetékes pártszervezethez. Nagy meglepetésünkre néhány hónap múlva partizán emlékéremmel tüntették ki az illetőt, érdeklődésünkre pedig azt mondták, hogy ez nem tartozik a falura. Ettől kezdve éreztük többen is, hogy valami különös nyomás nehezedik ránk. Nehéz ezt megmagyarázni, hisz' az, hogy nem adtak hitelt, szabályos pénzügyi akció is lehet. Utánam egyébként villámsebesen ismét ő lett az elnök, és amikor az első eljárásban felmentettek, ő tett be-

jelentést az ügyészségen, és a rendőrség ennek alapján nyomozott. Feljelentése előre megkonstruált vádakból állt, a szakértők is előre felépítették véleményüket, s azokat elég nehezen lehetett megcáfolni. Néhány jelentéktelen, személyes jellegű vád mellett - hogy például illetéktelen hasznot húztam az építőiparból és a téészből - különösen nagy kárt okozó csalással és hűtlen kezeléssel vádoltak. Azzal, hogy például több millió forintos munkánál nem lehet részszámlákat benyújtani, hogy nem volt jogunk exporttámogatást igénybe venni, nem volt jogunk erre, nem volt jogunk arra stb. Ezek egy részénél már a jogszabályok elolvasása nyilvánvalóvá tette a bíróság számára vétlenségemet.

- Tehát megint egy rakás bűnnel vádolták?

- A tizenöt vádpontban háromszor tartott tárgyalássorozatot a járásbíróság, háromszor mentett fel. Végül a megyei bíróság is ugyanezt tette, bár ott „tiltott határátlépés” miatt kétezer forint pénzbüntetést kaptam.

Soha nem hallottam arról, hogy egy honfitársam mondjuk Mongóliába utaztában tiltott határátlépést követett el, utánanéztem hát a dolognak. A hír igaz. Miután elnökünket a bíróság harmadszor is felmentette, ő az ügyész fellebbezése ellenére úgy gondolta, számára befejeződött az ügy, s mint tudjuk, munkát vállalt Távol-Keleten, ám útlevélkérő lapjának abba a rubrikájába, hogy „Folyik-e ön ellen büntetőeljárás?”, azt írta, nem, s ezzel követte el a tiltott határátlépés vétségét. Enyhítő körülmény volt, hogy szocialista országba utazott műszaki-gazdasági segítségnyújtás végett, s hogy bejelentette a bíróságnak, hová utazik, hová küldjék az idézést, ha folytatódna az eljárás. A kétezer forintos büntetésben még volt egy társtettesként elkövetett magánokirat-hamisítás is: valaki dolgozott a téésznek, majdnem befejezte már, amikor értesítették őket, hogy munkahelye nem engedélyezi az illetőnek a munkát, ezért, hogy ki tudja fizetni, névleg mással kötöttek szerződést.

- A tanúk megváltoztatták korábbi vallomásukat, sőt a szakértői véleményekkel is ellentétes álláspont lett a felmentés alapja. Miért?

- Ez is bizonyítja, hogy előre kidolgozott elképzelések szerint építették fel a vádat. Az volt a tendencia, hogy bizonyos gyakorlatot el kell ítélni, bizonyos gazdasági vezetési stílust meg kell törni. Ha nem így lett volna, nem kellettek volna hamis vallomások. A tanúk megmondták a bíróság előtt, hogy a vallomásuk előre meg volt fogalmazva, nekik csak alá kellett írni. Mivel az előző monstre eljárás megbukott, nekem már gyakorlatom volt az ilyesféle eljárásban, ezért a nyomozati szakban nem reagáltam a vádakra, meg sem cáfoltam őket, hagytam, hogy felépítsék, s arra készültem, hogy a bíróság előtt védem meg magam. A szakértők nem győződtek meg a valóságról, hanem az inspirációknak megfelelően foglaltak állást. Amikor meg kellett volna védeni nyilatkozatukat, több szakértő lemondott, vagy visszavonta véleményét. Aki kitartott álláspontja mellett, azt a bíróság váltotta le, mert alkalmatlannak ítélte pártatlan szakvélemény készítésére. Hozzá kell tenni, hogy ezen szakértők zöme különböző megyei, járási szerveknél, a bankfióknál töltött be kisebb-nagyobb funkciót. Ez is arra mutat, hogy meghurcolásom egy csoport érdeke volt, példát akartak statuálni azzal szemben, aki nemet merészelt mondani „apukának”.

- Mi lett azzal az elnökkel, aki elődje és utóda is volt, és aki vállalta a feljelentő szerepét?

- Az ügyem befejezésével egyidőben ismét leváltották mérleghamisítás miatt, de erről csak hallomásból tudok, az ő sorsa nem érdekelt.

- Lenne megint tééselnök?

- Nehéz kérdés. Tulajdonképpen nem bántam meg, de azt hiszem, néhány dolgot másképp csinálnék. Túlságosan hittem az új dolgokban, hittem, hogy ezek objektíve magukkal hozzák a

következő lépéseket, pedig a szubjektumtól nagyon sok minden függ. Ha velük nincs meg a megfelelő összhang, ebben a patronálási hierarchiában ma is nehéz vergődni. Mivel a mezőgazdaság területén maradtam, látom, hogy lényegesen liberálisabb lett a felügyeleti vezetés, lényegesen szabadabban dönthetnek a vállalati, szövetkezeti vezetők, sok mindenben azért nem változott a helyzet. Ma is fontos jóban lenni a felügyeleti szerv vezetőivel, ma is fontos vadászvacsorákra menni, amit én sosem tartottam fontosnak. A mai eszemmel én is ezt csinálnám. Megvetném, de csinálnám. A téesz számára ez a fontosabb, nem a szaktudás.

5

- Hogy vélekednek az elnöki perekről abban a megyében, ahol az előbbi eset is történt? - kérdeztem a megyei bíróság egyik vezetőjét.

- A hazai joggyakorlatnak is régóta sarkköve, ha egy bűncselekmény megítélésénél nem vagyunk biztosak, hogy a vádlott elkövette-e a cselekményt, akkor inkább öt bűnöst mentsünk fel, mint hogy egy ártatlant elítéljünk, különösen, ha az illető becsületes, legfeljebb megtévedt ember. A mechanikusan alkalmazott jogszabály törvénysértés. Nem szakszerű, amit mondok, de az a jó, ha a normális jó érzékű ember egyetért ítéleteink többségével. A jó sebész a fertőzött részből semmit sem hagy, az egészségesből pedig a lehető legkevesebbet vágja ki. Óvnám az egészségügyet az olyan orvostól, aki mosolyogva állapítja meg, hogy valaki rákos, s amikor az illető visszatér a felülvizsgálatról, akkor hahotázik, hogy igaza volt, netán még tesz is valamit, hogy az legyen.

- Úgy értem, hogy akadt, aki kéjelgett a bűncselekmények „diagnosztizálásában”?

- Nem kizárt. Annak idején olyan ember prezentálta ezeket az ügyeket, aki ha valami előtérbe került a politikában, akkor az aktuális bűncselekményeket nem felderítette, hanem egyéni ambícióból szinte csinálta, bizonyítandó, hogy ő a helyén van, rá lehet számítani. Ismeri, amikor a gyerekek hatalmas csomagot ajándékoznak egymásnak, s a nagy dobozban van egy kisebb, aztán egy még kisebb, aztán még, még, még, és végül az utolsó gyufásskatulyában van egy árva babszem? Ilyenek voltak nálunk annak idején az elnöki perek, a bírósági eljárás során a megyében a vádak nyolcvan százaléka elesett.

- Valaki azt mondta, ha két köztisztviselőben álló ember összefog, akkor az egész világon elítélthet egy harmadikat. Ön gyakorló bíró is, kérem, nyugtasson meg!

- Két köztisztviselőben álló ember elítélthet egy harmadikat, ha nincs öt másik, aki a vádat cáfolja!

Ehhez a cikkhez meglepően kevés hozzászólás érkezett, természetesen a lap ezeket sem közölte, mert „az ilyen letolt riportok a visszhangjukat illetően embargósok”. Egy levelet mégis ideillesztenék azért is, mert egy volt elnök - Kun István (Székely) - írta: „Bár hőseivel csak valamikori beosztásom közös - bírósági eljárásban nem szerencséltem -, nyilvánvaló mégis számomra, ha a körülpogató mini koncepciók perek nem is tekinthetők általános gyakorlatnak, azért korántsem egyedi esetek. Csak egyetlen példát a környékünkéről. A nyírtassi téeszelnök ellen folyó bűnper ítéleti indokolásában a bíró kijelentette: Amiért most vádat emeltek ellene, azért - meglehet - egyszer kitüntetés is kaphat. S valóban. Alig telt el néhány év, és az egykori vádlott Állami díjat kapott. Nyilván bizonyíthatatlan az összefüggés az ő meghurcoltatásának stresszei és hamarosan bekövetkezett szívrohama között, ami oly sírnivalóan korán elvitte.

Akkoriban tapasztalhattuk, hogy a gazdasági reform visszafogásával együtt föléledtek a régi - ötvenes évekbeli? - beidegződések is. A perek politikai indítékául ezek önmagukban mégis kevésnek bizonyultak volna, de támogatta őket az a tény, hogy a hetvenes évek elején a parasztság jövedelme utolérte a munkásosztályét. A központi irányítás nem a munkások jövedelmét emeltette - ez túl nehéznek tűnt -, hanem a mezőgazdasági jövedelmeket kívánta csökkenteni. Jöttek is évente a fogsziisszentő elvonások, hol öt-, hol három-, hol nyolcmilliárd.

Most már általános vélemény: ezek az intézkedések nem a jövőt szolgálták. A fejlettebb nemzetgazdaságok a legtöbb tőkét a virágzó ágazataikba fektetik be, hiszen onnan várják a gyors és biztos eredményt. Nálunk ez éppen fordítva történt, és túlzottan mindmáig nem változott; a gyöngéket agyontámolítjuk, az erősektől pedig elvonunk. (Ők képesek fizetni.)

E tévedést újabbakkal tetézték »lenn«, a helyi irányításban. Az okokat olykor szavakba is foglalták: gazdagszik, tollasodik - s ha nem lenne világos -, gyaljasodik a paraszt! Nyomott volt a hangulat. Ez idő tájt indult a végül babszemmé zsugorodott perek zöme is, velük akarták bizonyítani, hogy tisztességes gazdálkodással nem lehet »megtollasodni«. És a perek éle a legtörekvőbbekre sújtott, a dolgozni akarókra, a tehetségesekre, és elgondolásokkal teli vezetőkre. E perek idején tért vissza a helyi irányításba a »kemény marok« politikája. Mindezek összhatásaként a mezőgazdaságban határozott iparelles hangulat alakult ki. És - mivel vállalt feladatát nem egy vezető találta immár megoldhatatlannak - többen félreálltak, nyugodalmas hivatalokba menekültek, vagy megrokkantak. Fájdalom, nem a tehetségtelegebbje.

Az akkori, egyértelműen negatív szelekció hatása napjainkig tart, hiszen a szabolcsi mezőgazdaság főbb mutatóiban azóta sem volt képes elkerülni a 19. helyről. (Ennyit rangsorolnak.) Kárviselő képessége ma oly csekély, hogy 1985-ben néhány esőzés nyomán már a nyár folyamán ki kell osztani 213 millió forint dotációt 31 téesznek, természetesen a biztosítási térítések mellett. Oda is, ahol korábban tízesével költötték a milliókat vízrendezésre.

S miközben e nagynak indult perek folytak, akadtak, akik szinte képtelenek voltak elbukni. Az ötlettelen, ám katonás parancsteljesítőkkal, a magasztos célokat kitűzni sem képes, megvalósításukra pedig teljesen alkalmatlan vezetőkkel szemben megmaradt az elnéző „jó elvtárs, bár még fejlődnie kell” szemlélet. Ők azután nyugodtan tönkretelhettek téeszeket, állami gazdaságokat, falvakat vagy egész járásokat - leváltásukra csak akkor került sor, ha már valóban menthetetlennek bizonyultak, de erkölcsi hullává sosem váltak. A szemlélet a mostani, liberálisabbnak ható légkörben sem változott, sőt mintha velük szemben tovább tompultak volna a társadalom önvédelmi reflexei. Pedig egyre nyilvánvalóbb, hogy a gazdaság teljesítménye nemzeti létünk ügye, és eget ostromló teljesítmény nem e könnyűnek találtatott gazdasági vezetőktől várható.

A riport el kell hogy gondolkodtasson: nemcsak az ún. ötvenes évek, hanem a következő évtizedek történelmében is akad meghökkentő jelenség, amit vétek volna elhallgatni. Bármilyen fájdalmas is némelyik, jövőnk egyik fontos kulcsa mégis az önvizsgálat, hogy őszintén szembe tudunk-e nézni a múltunkkal vagy sem.”

HANTALAJSA?

Dr. Sándi Ottó (Kisszállás) is azon ötvenes évekbeli ifjú titánok közé tartozott, akiknek szerepük volt az 1952-es mezőgazdasági terv irreális felemelésében (bár nem valószínű, hogy ez az ötlet a saját kútfejükben fogant). Nem az inkriminált tervemelésről beszámoló dr. Tukacs Bélától (Ráckeve) hallottam először Sándiról, hanem egy bírónőtől, akit felháborított,

hogy az általa csalás és mérleghamisítás miatt két és fél évre ítélt Sándi kegyelmet kapott. Negyedszázados újságírói pályafutásom alatt nem olvastam olyan alapos, a vádlott egész életútját, minden enyhítő és súlyosbító körülményt felsorakoztató peranyagot, mint amit ő szerkesztett Sándiék pörében, fölháborodását ezért is megértettem. Nem felejtettem az 1976-os esetet azért sem, mert a vádlott a Rákosi vezette pártközpontban volt alosztályvezető, a bírónő pedig nem volt más, mind dr. Horváth István Bács megyei első titkár (napjainkban KB-titkárság után belügyminiszter) felesége.

Mi volt Sándiék bűne? „Korosították” a sertésállományt, nagyobb súllyal szerepeltették őket a mérlegben, így a téesz eredménye, a tagok jövedelme magasabb lett - vagy pontosabban fogalmazva: kevésbé csökkent.

Csalás a jobb hangulatért? Volt, aki így fogalmazott. A vallomásokból egyértelműen kiderült, hogy Sándi utasítására váltak a negyvenkilős malacok hetvenkilőssé, ám a tárgyaláson az elnök visszavonta korábbi vallomását, azt állítva, hogy valóban hetvenkilősak voltak a jószágok (arról viszont nem szólt, hogy akkor miért nem híztak fél esztendőn át).

Amikor bő évtizeddel később felhívtam Sándit kutatóintézeti munkahelyén, nyomban beleegyezett, hogy felkeres a lakásomon, és útbaigazításul nem sokat kellett magyaráznom, tudta, hogy a közelünkben van a mongol követség (bár a svájci és kanadai még közelebb van), és hogy a szomszéd utcában lakott Rákosi.

Néhány tanúvallomás alapján holmi erőszakos zsarnokot vártam, helyette egy megnyerő arcú és modorú, alacsony, ősz hajú szimpatikus férfiú csöngetett be hozzám, akit a galambepéjű T. Béla bácsi mégis képes lett volna annak idején kidobni az emeleti ablakon, sőt állítása szerint meg is ölni, mivel nagyhangú társaival együtt elfogadtatta azt a nyomorult 1952-es tervet.

- A bírósági iratokból tudom, hogy származása miatt munkaszolgálatos volt, dolgozott gyufagyárban és 45-ös párttag. Vajon ezeknek köszönheti, hogy az agráregyetemről nyomban a pártközpontba került?

- Azt hiszem, hibás lépés volt, hogy gyakorlati tapasztalat nélkül rögtön ilyen munkát kaptunk. Akkor mindenben benne voltunk, ennek a megbízatásnak sem voltam ellene, de bizonyos mértékig megbántam, mert többet profitálhattam volna, ha gyakorlati munka után leszek mondjuk alosztályvezető, ami esztendőkön át voltam.

- Dr. Soós Gábor nyugdíjas államtitkár úgy emlékszik, hogy ön miatt kapott pártfegyelmit, mivel a gumipityangról nem titkosan levelezett, amikor meg tiltakozott a kokszagiz-(gumipityang) termesztés ellen, antiszemitának bélyegezték.

- Nem emlékszem erre, lehet, csak azt hiszik, hogy ami történt, velem volt kapcsolatban. Ezek a sokat emlegetett programok meglepetést jelentettek az egész osztály számára, mi sem tudtunk róluk: sem a gyapot, sem a kokszagiz, sem a citrom vagy az egzotikus rosnövények termesztését nem az osztály kezdeményezte.

- Hanem?

- Mindegyik titkársági vagy politikai bizottsági döntéssel indult, nem tudom, kiknek a javaslatára.

- És maguk hogy fogadták őket?

- Egyrészt minden szakértelem nélkül végrehajtottuk az utasítást, de meg kell mondanom, szakmailag én is, más is szívesen foglalkozott ezekkel a programokkal, izgalmas próbálkozásnak tartottuk: hátha lesz belőlük valami! Lehet ezt az alapállást kritizálni, de mindegyik programot egy-két régi mezőgazdasági szakember neve fémjelzett. Például a kokszagizt mint

gumialapanyagot, először nem az oroszok, hanem a németek tanulmányozták a háborús előkészületek során. A gyapotnak nem volt hazai apostola, ezért szovjet tanácsadókat hívtunk segítségül a meghonosításhoz. Szkoblikov nem megvetendő rögeszméje volt, hogy csak kifogástalan talajműveléssel lehet eredményt elérni. Előírásait a minisztérium dörgedelmes utasításokba foglalta, huszonöt helyről ellenőriztette: megtanította az agronómusokat a jó talajművelésre. A gyapotkorszak után ezeken a primán megművelt földeken érték el az első magas kukoricaterméseket, nem egy szakember szerint a gyapotprogram alapozta meg a kukoricaprogramot.

- Mezőgazdasági kérdésekben kié volt a döntő szó?

- Gerő Ernő vezette a mezőgazdasági és szövetkezetpolitikai bizottságot, ott dőlt el a legtöbb kérdés, ő volt a mezőgazdaság első számú irányítója, de mint mondtam, a fontosabb kérdésekben a titkárság és a Politikai Bizottság döntött. A vezérszerep mindenképp a mezőgazdasági ismeret híján lévő Gerőé volt, részben ez is magyarázza, miért ragaszkodtunk olyan mereven a szovjet példa másolásához.

- Vagyis Gerő nélkül kevesebb bigott ballépést követtünk volna el?

- Utólag könnyen okos az ember, ezzel együtt mondom, lett volna más lehetőség is, mint a szovjet tapasztalatok szolgai másolása. De függetlenül Gerőtől, a szovjet út akkor biztosnak tűnt, a személyes tapasztalat is magasrendű mezőgazdaságot mutatott. Veres Péter, Szabó Pál, Losonczi társaságában jártam először a Szovjetunióban, és valamennyiünket megfogott, amit ott láttunk. Persze tapasztalatlanok voltunk, hisz az agráregyetemi oktatásban ismeretlen volt a kombájn, a nagyüzemi gépesítésről szó sem esett, nem csoda hát, hogy a kolhozok és szovhozok lenyűgözték a magyar látogatót. Ugyanez lett volna a helyzet az amerikai farmokon is, de azokat nem láttuk, ráadásul ez szocialista mezőgazdaság volt!

- Milyen élet folyt annak idején a pártközpontban?

- Kellemetlen, mert az első években csak annak volt becsülete, aki hajnaltól késő estig dolgozott. Állandó készenlétben élt az ember, ha váratlanul kiküldték valahová, nagyon kellett ügyelnie, hogy megfelelően legyen öltözve. Elő nem fordulhatott, hogy az ember nyitott ingben ment valahová! Állandóan volt benn ecsetem, szappanom, borotvám, mert a legkisebb borostával sem lehetett sehová menni.

- Rákosiról milyen emléke van?

- Egy titkársági ülésen nagyon csúnyán lebaltázott, persze ez csak az én számomra volt fontos, mert egyébként én ott nem sokat számítottam, gyerek voltam a felnőttek között. Mivel az állami gazdaságok szervezésével sokat foglalkoztam, amikor ezek helyzete került napirendre, én is ott ültem a PB-ülésen a kispadon a meghívottak sorában. A tárgyalás folyamán felmerült, miért magas a gazdaságokban a legelők aránya, s a kérdéshez hozzá mertem szólani. Elmondtam, hogy a Hortobágyi ÁG az elsők között szerveződött, s az ottani nagy legelő módosítja az arányt. Rákosi közbeszólt, hogy ez nem így van, maga ezt nem tudja, és mondta a nem tudom honnan szerzett adatait, és megállapította, hogy itt valami hiba van, felül kell vizsgálni a helyzetet. Persze nem szóltam még egyszer. Számunkra ő nagy vezér volt, még ezerkilencszázötvenhárom után is csak kicsit kopott a nimbusza. Gerőre is felnéztünk, ő sokkal higgadtabb volt, mint Rákosi.

- Tukacs Béla azt állítja, hogy Sándi Ottó és néhány önhöz hasonló ifjú titán erőszakolta keresztül az 1952-es terv abnormális felemelését, ami katasztrofálisabb volt az aszálynál, mert az eget meszelő tervnek megfelelően kellett a csöppnyi termést is külföldre szállítani.

- Erre nem emlékszem. Minden héten ott voltam a kollégiumi ülésen, biztos ott voltam ezen is. Erről a korszakról sok negatívumot szokás mondani, de az aszályért és a fagykárért azért túlzás az akkori politikára kenni a felelősséget.

- Az 1953-as fordulatot, és magát Nagy Imrét is többen szövetkezetellenesnek minősítik. Önnek erről mi a véleménye?

- Több alkalommal vettem részt Nagy Imrével folytatott megbeszéléseken, és soha nem lépett fel a szövetkezetekkel szemben, ennek a gondolata sem merült fel bennem, bár az apparátusban voltak, akik az ő elképzeléseit szövetkezetellenesnek minősítették. Az erőszakos szervezések ismeretében a mi osztályunk nem tartotta katasztrófának a szövetkezetek feloszlását. Korábban magam is részt vettem a túlkapások vizsgálatában, ezekért komoly büntetéseket is kiszabtak.

- Az apparátuson belül megengedett volt a nézeteltérés?

- Lényegi dologban elképzelhetetlen volt a vita, néhány szakmai részkérdésben vélekedett másként az ember. Ezerkilencszázötvenhárom komoly fordulóponthoz jelentett az apparátus szemléletében és munkájában. A Nagy Imre-kormány megalakulása után létrehozták az úgynevezett hegyi bizottságot: a Széchenyi-hegyen több szekcióban folyt a vita a mezőgazdasági politikáról. Komoly nézeteltérések voltak például az agrárról és általában az árak körül, már ott felmerült, hogy meg kellene szüntetni a begyűjtési rendszert, de akkor még a városok ellátásáért aggódók győztek, talán azért is, mert frissen élt mindenkiben az ötvenkettes nyomor.

- Említette a túlkapásokkal kapcsolatos fegyelmiket, de ezt a kort inkább a kiterjedt önkény jellemezte. Elsősorban nem is a parasztok gyötréséről kérdezném, hanem azokról az eljárásokról, amelyeket téveszvezetők ellen folytattak, mert náluk, mondjuk, nem kelt ki a gyapot.

- Nem mi kezdeményeztük ezeket az eljárásokat, nem is igen tudtunk róluk. Az apparátus is félt az Államvédelmi Hatóságtól, nemhogy valamiféle kapcsolatban lett volna velük. Az egy más világ volt. Csupán egy-két olyan esetre emlékszem, amikor megpróbáltunk valakit megmenteni az eljárás elől, mert meggyőződésünk volt, hogy félreértés történt. A Zichyújfalui ÁG főagronómusát például azért tartóztatták le, mert vagy ötven mázsa takarmányrépa benn fagyott a földben. Nekünk kellett elmagyarázni, hogy valami bődületes termés sikeredett náluk - a százötven mázsás átlaggal szemben talán hétszáz mázsa -, ebből nem tudtak ötvenet betakarítani, s ezért ült az illető néhány napot.

- Hogy lehet, hogy az ország csúcsáról nem látták, mi van lenn?

- Az ötvenes években az emberek sokkal kevesebbet panaszkodtak, mint most. A legtöbb kritika a begyűjtési rendszert érte, de erről is úgy beszéltünk, mint az esőről: kellemetlen, de ez van, most erre van szükség. A bírósági, rendőrségi ügyekkel nem volt dolgunk, nem ránk tartoztak, a mezőgazdasági osztály szakmai kérdésekkel foglalkozott, mélyreható elemzéseket, szinte tanulmányokat készítettünk.

- Az 1955-ös balraátot hogy hajtotta végre az apparátus?

- Ezerkilencszázötvenhárom után ez nem volt újabb törés, mi az apparátuson belül nem tudtunk az erőszakos intézkedések tömegességéről. Az atrocitásokról tudtunk, de ezek súlyáról és méretéről az adatok csak apránként kerültek napvilágra, s tudomásul kellett venni, hogy rossz politikai irányvonalat szolgáltunk. Az ezerkilencszázötvenhármas fordulat idején épp tartalékos tiszti tanfolyamon voltam, s utána teljesen új helyzetbe kerültem vissza. Nem politikai megfontolások alapján már jóval ezelőtt kértem, engedjenek gyakorlati munkára -

többen is kértük ezt -, de nekem nem volt szerencsém, mint Keserű Jánosnak, aki évekig volt Mezőhegyesen igazgató.

- Nem merte otthagyni a pártközpontot?

- Nem volt nekem ott rossz helyem, nem is törekedtem elég határozottan arra, hogy kikerüljek a gyakorlatba. Ma lehet, hogy rosszul érezném magam az apparátusban, úgy hiszem, borzasztóan elkényelmesedtek, ami engem irritálna. Annak idején olyan kollektívához tartoztam, amelyik rendkívül nagy akarattal, energiával szolgálta sok esetben a rossz célokat.

- Ötvenhatban milyen volt ebben a környezetben a légkör?

- Éles viták folytak az apparátuson belül is. Véletlenül épp október 23-án tartottunk a megyei pártbizottságok illetékes vezetői részére országos tanácskozást, vagyis szélesebb körben is próbáltunk vitatkozni a teendőkről, ami azért volt újdonság, mert addig csak nagyon szűk körben lehetett szót ejteni ezekről a kérdésekről.

- Egyébként mit csináltak ezekben a napokban?

- Amikor tudtunk, bejártunk az osztályra, ha Budáról át tudtam jönni, akkor benn voltam. Tehetetlenek, tájékozatlanok voltunk. Az első napokban még működött a változó összetételű Politikai Bizottság, Mikojannal, a Szovjetunió első miniszterelnök-helyettesével, az Akadémia utcában találkoztam, de hogy mi történik, arról mi sem tudtunk semmit, önvédelmi célokra szeretnénk volna mindenáron felfegyverezni magunkat, de ezt sehogy sem tudtuk elérni. Főttünk a saját levünkben. Az első napokban még kaptunk olyasféle feladatot, hogy tájékozódjunk a minisztériumban - ahová a miniszter akkor már több napja nem járt be -, és csillapítsuk az embereket, aztán az osztályvezetőnk is elment valahová vidékre. November 2-án alakult meg az MSZMP, ami a pártközpontban úgy zajlott, hogy a bejáratnál volt egy jelenlétiív-szerű valami, s aki be akart lépni, az aláírta. Amikor november végén leépítették az apparátust, s harmadára csökkent az osztály létszáma, jó néhányan egy téeszt alakítottunk újjá a Petneházi réten. Egész augusztusig, amíg el nem szivárgott onnan mindenki, traktoros voltam. Senkire nem emlékszem, aki a volt pártközpontosok köréből nem maradt párttag, netán disszidált volna, mi átmenetinek tekintettük a téesztbeli munkát, hisz júniustól kezdve jártak a nyakunkra az osztályról és a minisztériumból, hogy vállaljunk valami felelős beosztást, én is így kerültem az indokolatlanul meghurcolt régi vezető helyére az Alsótekeresi ÁG-ba igazgatónak.

- Egy ismerőse azt mondta: Sándi okos ember, csak nem szabad föld közelébe engedni.

- Csomó hibám van, de ez nem stimmel, különösen Alsótekeressel kapcsolatban nem igaz. Épp ezzel a jól felkészült gárdával elért eredményeknek tulajdonítható, hogy én is elbíztam magam, és velem kapcsolatban az Állami Gazdaságok vezetői is. Hosszú kapacitálásukra így kerültem át a mintegy tízszer ekkora Lajtahansági ÁG-ba. Ennek a kilenc gazdaságból összevont második Mezőhegyesnek nem volt technikai alapja, bukásom nyolcvan százaléka a természeti körülményekre vezethető vissza.

- Bocsásson meg, ezt úgy érti, ha a Lajtahansági ÁG mondjuk Bácskában van, akkor semmi baj?

- Ahol ötven mázsa körül ingadozik a termés, ott más a helyzet, mint ahol húsz mázsa körül, amivel nem kívánom elkendőzni a saját felelősségemet. Bár itt lassan két órája beszélek, alapjában véve szótlan és makacs vagyok, nem tudok megfelelő kapcsolatot kialakítani az emberekkel. Ezek a tulajdonságok könnyen oda vezetnek, hogy senkit nem állít maga mellé, esetleg meggondolatlan döntései megvalósításába is belevág az ember. A tetejében megsértették a volt igazgatókat - kilenc embert! -, ennek ellenére a többség becsületes igavonója volt a

rendszernek és a gazdaságnak is, de nekem nem sikerült megfelelő kapcsolatot kialakítanom velük, és az éveken át halmozódó sértettség az első nehéz helyzetben komoly ellenzéki erővé vált, és az én fejemre szállt.

- A hatalmas bukás után a gúny Lajtahanságot Hantalajsággá keresztelte. Olyasféle pletykákról hallottam, hogy kukoricatolvajok után nem nyomozott a rendőrség, mondván, azok legalább leszedik a termést. Állítólag olyan központosított, katonás szervezetet alakított ki, hogy egy napig ment a traktor a felszántandó területre, egy traktorosra meg javítás közben rácsúszott a gép, s a szóbeszéd szerint csak napok múlva akadtak rá.

- Ebben tényleg sok a pletyka. Egész időszakom alatt két halálos baleset volt. Az egyik vasárnap egy részeg el akart lopni egy Hofherr-traktort és a lendkerék feltekerte. A másik áldozat egy növényvédősökkel együtt dolgozó szerencsétlen rakodó volt, akit a repülő lefejezett.

- A centralizálás, a katonás szervezet nem pártközponti szemléletéből fakadt?

- Biztos, hogy ott szerzett tapasztalataim is hozzájárultak a forma kialakításához.

- Hogy menesztették?

- Ezerkilencszázhatvankettő augusztusában magam kértem a felmentésemet, pedig nem lett volna szabad otthagynom a süllyedő hajót akkor sem, ha biztos lett volna, hogy később leváltanak. Megsértődtem, mert sehol nem akartak velem szóba állni, úgy éreztem, képtelen vagyok boldogulni, s anélkül hagytam ott csapat-papot, hogy belebetegedtem volna, hogy megpróbáltam volna megakadályozni a süllyedést.

- Innen már a téesszbe ment?

- Nem, baráti alapon elhelyezkedtem a Közgazdaságtudományi Intézetben, takarmánykeverésből doktoráltam és írtam könyvet. Aztán elváltam, és a lakásgond is belejátszott, hogy lementem Apostagra főagronómusnak, ahol a feleségem üzemgazdász állást kapott.

- Nem két állami gazdaságot tett tehát tönkre, ahogy „jóakarói” állítják. És a két téesszel mi a helyzet?

- Apostagon Alföldi Lajos nagygazda, a falu egyik vezéralakja volt a második elnök, aki a szakembereket nem szívelte, ezért ezerkilencszázhetvenegyben úgy foglalt állást a párt-szervezet, hogy engem javasolnak elnöknek. Ennek ellenére, ha csak a második fordulóban is, Lajos bácsi megkapta a kétharmados többséget, mi pedig ellentétbe kerültünk. Végül is emiatt hagytam ott a téesszt. Több felajánlott hely közül a szanált kisszállási szövetkezetet választottam.

- Nem fordult meg a fejében, hogy itt bizonyítania kell, hogy ez az utolsó lehetőség, nem emiatt került bíróság elé?

- Eszembe sem jutott.

- Nem ezért kockáztatott egészen bizarr vállalkozásokat, mint például a csomagolt pattogatott kukorica gyártása vagy a héj nélküli tökmag termesztése?

- Nem lehet ezt az időszakot így megközelíteni. Ez az adósságokkal kínlódó szövetkezet harmincmillió forint körüli értéket termelt, amikor odakerültem, amit rövid idő alatt sikerült megkészszerelni. Az IKR kukoricatermesztési rendszer révén ebben a körzetben nálunk volt a legnagyobb a termésátlag, búzánál is jelentős javulást sikerült elérni, sikeresen honosítottuk meg a zöldségtermesztést. Természetesen nekünk sem sikerült minden. A pattogatott kukorica nem tartozott ezek közé. Egy dunaújvárosi zenetanár hozzájutott egy amerikai pattogatógéphez, ezt vettük mi meg, s fokozatosan bővítve a termelést, még exportálni is sikerült a

Pukit, amit ma is megtalál az üzletekben. Ekkor szerveztük meg a ma is híres nagyüzemi juhászatot. A héj nélküli tökmagot az NSZK-ban általános erősítő és potencianövelő szerként forgalmazzák, az Agrimpex ajánlotta a termesztését, és azért próbáltuk ki száz holdon, mert kevesebbre nem lehetett vállalkozni. Nem is a termesztéssel volt a baj, a szárítást nem tudtuk megoldani.

- Bűnösnek érzi magát a mérleghamisításért?

- Hibás vagyok benne, de ma is vitatom, hogy ez büntetendő cselekmény.

- Gondolom azért, mert azt állítja, hogy később kigazdálkodták volna!

- Senki nem vette figyelembe a sertéstelepen fellépő leptospirozist, ami miatt az állományt le kellett vágni, majd bizonyos várakozás után újratelepíteni. Jóval a tárgyalások után jöttem rá, hogy valami nem stimmel a bírósági eljárásban. A törvény azt mondja, akkor van csalás, ha kár is van, de milyen kár származik abból, ha a téesz az egyik évben néhány százezerrel többet számol el, mint a másokban? Legrosszabb esetben több hitelt kell felvennie, és csak ennek a kamata a kár!

- És a gazdasági tisztánlátás?

- Ez a módszer kedvezőbb színben tüntetheti fel a romló gazdaságot, és késleltetheti a beavatkozást, ez a veszély valóban fennáll. De engedjen meg egy kis számolást. A bíróság szerint négyszázhuszonhétezer forinttal több részesedést fizettünk a lehetségesnél, ami egy sertésre vetítve ötkilónyi többletsúly. Az elfogadott szakértői véleménnyel ellentétben nem az említett harminc kiló volt a többletsúly háromezernégyszáz sertésnél, hanem csak öt kiló húsz deka. Nem tudom, hány gazdaságban és hányszor fordul elő ennél jóval nagyobb mérlegeltérés.

- Az eljárás során kért valakitől segítséget?

- Próbáltam eljutni a megyei pártbizottság első titkárához (A bírónő férjéhez! P. Á.), de nem sikerült. A KB gazdpol. osztályának akkori vezetője fogadott, s elmondta, tudja, hogy sok ilyen felfújtt ügy van, majd beszél az első titkárral, hogy ebből tényleg bűnügyet kell-e *csinálni*. (Kiemelés tőlem. P. Á.) Utólag mondta, hogy beavatkozása szerint csak rontott a helyzetemen. Később elmentem az igazságügy-miniszterhez, és kértem, semmisítsék meg az ítéletet, és tárgyalják újra. Azt mondta, annak csak az lenne az eredménye, hogy két-három évig nem csinálnék semmit, inkább megvizsgáltatja az ügyet, s amennyiben indokolt, előbb felfüggesztik az ítélet végrehajtását, majd egy év múlva megindítják a kegyelmi eljárást. Így is történt.

- Szerepe lehetett ebben az ön múltjának?

- Bizonyára szerepe volt benne, hogy hol voltam, mit csináltam korábban, de azt hiszem, ha másnak eszébe jutott volna hasonló ügyben az igazságügy-miniszterhez fordulni, hasonló elbánásban lett volna része.

- Sok elnököt úgy bevágtak a kóterba, hogy szétnézni sem volt ideje, panaszai meg el sem jutottak a címzetthez - amiért ön persze annyira vétkes, mint én. Inkább azt kértem hát, tényleg szakmunkásként helyezkedett el?

- Lemondtam, és mivel büntetőeljárás folyt ellenem, csak szakmunkásnak vehettek fel az Állattenyésztési Kutatóintézetbe, de kutatómunkát végeztem.

- Mi a véleménye, kevesebbet vagy többet produkált életében, mint amire képes volt?

- Biztos, hogy kevesebbet, pedig a kritikus periódusokat leszámítva nem sok üresjáratom volt.

- A pert is ezek közé sorolja?

- Nem. Három nagy törés volt az életemben: ezerkilencszázötvenhárom, ezerkilencszázötvenhat és a lajtahansági kudarc. Ezek a törések számomra egyforma súlyúak voltak, a bírósági eljárást néha még élveztem is, kedveltem a csatázást a bíróval és a szakértőkkel.

- Párttag?

- Kizártak. Bár később volt róla szó, hogy kérjem a felvételemet, de úgy éreztem, nem jött el még ennek az ideje.

Balla Istvánt (Hercegszántó) a faluja - no, meg a puhasága juttatta ugyancsak Kecskeméten bíróság elé. Története rokon a Sándiéval, csak náluk nem a malac „nőtt”, hanem a kukorica „tűnt” el: felétették a magtárukban hagyott, de már eladott terményt, hogy a gyöngébben sikerült 1975-ös esztendőben is teljes részesedést - és ne csak 80 százalékot - tudjanak kifizetni, mert Hercegszántón hosszú időn át azt vallották: az a miénk, amit kiosztunk! Hogy ez az osztás hatszázezer forintba került - ugyanis két hónap múlva ennyivel drágábban tudták csak visszavásárolni a takarmányt - nem számított: a többség azt mondta, ide a pénzt! Persze az egész tagságot nem tudták bíróság elé állítani, helyettük az elnököt, a főagronómust és a főkönyvelőt ítélték két-két év felfüggesztett börtönre, pedig a tagság szavazta meg, hogy a húszszázalékos kiegészítő részesedést is fizessék ki. Simity Zsivkó nyugdíjba készülő brigádvezető meg nyíltan kijelentette, az ő pénze pedig legyen meg akár csalás árán is! Amikor kitört a botrány, Vígh József, az ellenőrzési bizottság vezetője azt mondta, ha csaltunk, mindnyájan csaltunk, hívjuk össze a közgyűlést, fizessük vissza a pénzt, hogy ne ítéljék el a vezetőinket - de leszavazták.

Amikor a bíró kihirdette az ítéletet, Balla István elnök meghajolt előtte, hazulról meg köszönőlevelet írt neki, mert engedélyezte, hogy a mellékbüntetést részletekben fizesse.

Ballá bűne egyértelmű. Kollegáinak a többsége viszont kényszerből étette fel a gabonaforgalmi terményét: képtelen volt a teli raktár mellett éhen veszejteni az állatokat. Sok elnököt „eltüntettek”, néhányat kitüntettek ezért - Zimits Tibor (Vaszar) például a helyén maradhatott: mert nálunk megyénként más törvény járja, nemcsak az elnök barátaitól, hanem a téesz székhelyétől is függ, hogy rá a paragrafus színét vagy visszáját húzzák, netán egyiket sem.

Petrányi József (Jászágó) fogatosként kezdte, de hat általánosa ellenére gyorsan brigádvezető, majd elnökhelyettes és párttitkár lett, 1960-ban pedig elnök. A legnehezebb évtizedben úgy ült a bakon, hogy a gazdaság fogata egyre jobban futott, 1969-ben mégis úgy érezte, más kezébe kellene adni a gyeplőt. A járás vezetői ahelyett, hogy érdemének megfelelően segítették volna visszavonulását, úgy határoztak, hogy maradjon a helyén, mert hű de milyen szakemberekkel segítenek rajta. Három év múlva Petrányi Józsefet csalásért harmincnégy hónap börtönbüntetésre ítélték, a támasztékként mellé állított nagyvonalú főagronómust, Serester Kálmánt pedig negyven hónapra. Ha tipizálnom kellene a pöröket, nem vagyok benne biztos, hogy ezt az ügyet az elég gyakori biztosítási visszaélések közé sorolnám, pedig látszólag oda tartozik.

Csató Ferenc (Mezőtúr) bukását is sokféleképp lehetne megírni. A hajdani kubikos, kétszeres pártmunkás és kétszeres téeszelnök (1955-57, 1961-71) története példája lehetne, mondjuk, a hatalomhoz való ragaszkodásnak is, aki attól tartva, ha kiderül, hogy vesztésgesen gazdálkodnak, a tagság megszavazza az egyesülést, ezért inkább sikkasztott és csalt. Le lehetne leplezni Csatót a korrupció bajnokaként is, akinek a szövetkezetében úgy mérték meg az árpát, hogy először a pótkocsi első két kereke állt a mérlegre, aztán a hátsó kettő, a terményfölsőleget meg eladták a piacon, s az árát eldorbézolták, s hasonló sorsra jutott öt „elhullott” bárány, négy disznó és harmincnyolc liba is. (Fura dolog ez is: sokan elvárják, hogy odaadják neki vagy nekik a birkát, utána meg azt mondja a bíróság, hogy hűtlen kezelés.) Lehetne Csató

Ferencről úgy is írni, mint a tagság jötevőjéről, aki a buta kötöttségeket, sőt a törvényt is át merte hágni, hogy fel tudja javítani az ételt a téesz konyháján, hogy ebédet, de még egy sört is tudjon adni a munkaszüneti napon dolgozóknak, hogy az aratás végeztével meg tudja őket vendégelni. Bármelyik változat csak úgy lenne igaz, ha azzal kezdenénk, hogy 1959-ben Kóczián Mátyás városi titkár. Lévai Zsigmond tanácselnök és Gonda Gábor rendőrkapitány elkezdett pénzben kártyázni a tisztiklubban, de az egyre növekvő tét láttán a karakán parancsnok betiltotta a nyilvános hazardírozást, így a főhadiszállás különböző lakásokba került. Gondolom, az asszonyok nem szívesen asszisztáltak ahhoz, hogy több száz, sőt több ezer forint gazdát cseréljen, ezért a trupp az Új Élet (?) irodájába tette át székhelyét, ahol aztán már nemcsak hét végén verték a blattot, hanem még kedden és csütörtökön - volt, hogy munkaidő után is. Csató Ferenc elnök nem kártyázott, ő csak a bankár volt, aki az említett „mellékjöveldelmekből” kisegítette a veszteseket, fizette a néhány üveg bort vagy sört, s a szövetkezet ajtónállója felügyelt, hogy „a társaságba nem tartozók” ne mehessenek be.

A társaságba tartozók közül az elnökön kívül csak Kanalovics Dezső gépállomás-igazgató - mellékesen a téesz pártinstruktora - került a vádlottak padjára, mivel veszteségei fedezésére több mint harmincezer forintot vett „kölcson” a házibanknak kinevezett kartondobozból. A Szolnok megyei Bíróság a volt elnököt hétévi szabadságvesztésre ítélte, amit a jobb érzésű Legfelsőbb Bíróság négy évre mérsékelte. Kanalovics Dezső kétéves büntetését viszont változatlanul hagyta.

Érdekessége még ennek az eljárásnak, hogy a Legfelsőbb Bíróság illetékes tanácsa - dr. Sándi Ottó véleményével egyezően - azt állapította meg, hogy Csatóék szóban forgó mérleg-hamisítása csak akkor minősült volna csalásnak, ha a téesz később sem tudott volna fizetési kötelezettségeinek eleget tenni, különben csupán pénzügyi fegyelmet sértő bűncselekmény. E minősítés ellen óvást emelt a Legfelsőbb Bíróság elnöke a legfőbb ügyésszel egyetértésben, s a LfB Elnökségi Tanácsa elvi állásfoglalása leszögezte „hogy valamely jövőbeli körülménytől - jelen esetben attól, hogy a tsz a következő gazdasági évet eredményesen zárja-e vagy sem - nem lehet függővé tenni a bűncselekmény törvényes minősítését, ez nem egyeztethető össze a jogértelmezés általános elveivel sem”.

És még valamit a joghoz - vagy talán nem is ahhoz -, mintha nem lenne pontosan szabályozva, kit mikor kell megbilincselni. Számomra legalábbis érthetetlen - mondhatnám, megalázó, indokolatlan -, hogy a perbe fogott elnököket és társaikat „mint a marhákat, egymáshoz láncolva hajtották a bírósági folyosón” - amint egyik társuk is szóvá tette.

Vajon Varga Imre (Szakcs) bűnös volt-e? Pedzegették többen is, hogy valami házvétel terheli, de miféle ház az, amiért tizenkét év börtön jár?

A hatvanhárom esztendő mokány férfi kiszabadulása után egy sertéstelepen kezdett dolgozni, s bár életútja szerint tipikus állami gazdasági embernek mondható, mégis azt mondja szakcsi elődeiről, az volt a bajuk, hogy „lelkiviláguk nem találkozott a tagokéval”.

- Mivel kell kezdeni az elnökséget?

- Szót kell érteni az emberekkel, képtelenség, hogy kényszernek tekintik, amiben élnek. Negyedéven át utcánként, munkacsoportonként tárgyaltam a tagokkal, s vigyáztam rá, hogy mindig köztük legyek.

- És mivel nem szabad folytatni az elnökséget?

- Lezártam az életemnek ezt a részét, nem foglalkozom vele.

- A házat mégiscsak megvette a téesz pénzén!

- Nyugodt voltam, mert tudtam, nekem nem köll az a ház.
- És miért tárgyalta egyből a megyei bíróság az ügyét?
- Mert a vádiratban szereplő egymillió-egyszázezer forint különösen nagy kárnak minősült, amiből aztán csak kétszáznyolcvanezer forint állt meg, pedig ugyanazt az összeget többször belepörgették.
- Fellebbezett?
- Igen, és a másodfok is helybenhagyta a tizenkét évet.
- Mikor volt ez?
- Ezerkilencszázhatvankilencben.
- Előzetesben mennyit ült?
- Két évet.
- És hogy indult a tizenkét esztendőnek?
- Kiröhögtem a bírót, nem hittem el.
- És mikor hitte el?
- Öt év múlva.
- Nem kért kegyelmet?
- A gyerekeim és a testvéreim mozogtak, ha akkor a helyire engedik a papírt, a következő évben hazajöhetnek.
- Biztos?
- Biztos, mert amikor az öcsém véletlenül találkozott a szabadságon lévő Losonca elvtárssal, s hat sorban átadta neki a kérést, akkor nyolc nap múlva elengedtek. Én megmondtam az ítéletet követő első kegyelmi kérvény után, hogy nem vagyok hajlandó újat írni, ha kibírom, kibírom, ha nem, itt döglök meg.
- Mennyit ült összesen?
- Tíz évet, hat hónapot és tizenkét napot.
- Miért nem harmadolták a büntetését?
- A cselekmény ismétlődése miatt az ítélet kizárt mindenféle kedvezményből. Állítom, ezzel a tíz évvel nem én szenvedtem, hanem a gyerekek, őket büntették, nem engem. Ajánlottam, tartsák a tárgyalást a szakcsi négyszázas kultúrházban, de a bíró nem mert kihozni azok közé, akiket szerinte tönkretettem.
- Ült nálunk valaki már gazdasági bűncselekményért egy évtizedet?
- Rajtam kívül talán senki.
- Mintha mégsem érezné magát bűnösnek!
- Hibás vagyok, bűnös nem. Maga is tudja éppúgy, mint én, hogy minden rendszernek megvannak a maga áldozatai.
- Mit változtatott magán a börtönben töltött évtized?
- Bizalmatlanná tett, visszahúzódóvá. Nem megyek sehová, nem beszélek senkivel, véletlen sem akarok olyan színben feltűnni, hogy kritizálom a téeszt, az új vezetést.

Érthető, hogy Varga nemhogy kétértelmű, hanem egyenesen vádló szövegei után döbbenet olvastam a húszkilónyi peranyag helyett csupán a Legfelsőbb Bíróság ítéletét, ami a halálbüntetést enyhítette tizenkét év szigorított börtönre! De Varga Imrének már az előélete is igen tanulságos: 1948. december 14-én sikkasztásért száz forint pénzbüntetésre ítélték, 1948. december 24-én közellátási büntett miatt két hónap fogházra, 1951. május 18-án sikkasztás és csalás miatt egy év és hat hónap szabadságvesztésre, ugyanebben az évben július 9-én közellátási és hamis tanúzásra való rábírás büntette miatt háromévi szabadságvesztésre. 1956. január 24-én hűtlen kezelés miatt hatszáz forint pénzbüntetésre, 1957. május 22-én hűtlen kezelés miatt két hónap huszonegy napi szabadságvesztésre, 1958. december 9-én magánokirat-hamisítás miatt három hónap szabadságvesztésre. Szabadulása után állami gazdaságoknál dolgozott. Munkáltatóit hamis munkakönyvi bejegyzésekkel, illetve a bejegyzések olvashatatlaná tételeivel megtévesztette. 1960-64-ig a Döbrögekői Zöldmező Tsz-ben jó főagronómusi munkájával jelentősen hozzájárult a gazdaság megszilárdításához. Eredményei miatt figyeltek fel rá a járási és megyei vezetők, s így került az évről évre veszteséggel záró Új Élet Tsz élére. Az irányító szervek elmulasztották erkölcsi bizonyítványának a beszerzését, így lett a hétszeresen büntetett Varga Imre 5800 forintos állami dotációval kihelyezett elnök, akinek 1967-es havi átlagjövedelme 13 672 forint volt. Ebből kétezer forintot adott harmadik feleségének a háztartásra, a többit maga költötte el, illetve ebből valamennyit gyerekeire is fordított.

Varga Imre Halmosi János főkönyvelővel együtt arra törekedett, hogy minél nagyobb állami dotációhoz jusson a gyöngye szakcsi szövetkezet. Az 1965-ös terv elkészítésénél a várható hozamokat alacsonyan tervezték, a tagok létszámát felduzzasztottak, így 2,8 millió állami dotációt kapott a szövetkezet, többet, mint korábban. Mérleghamisítással 31 forintról 35-re növelték a munkaegységet, ami kedvezően hatott a munkakedvre. Varga kellő szakmai felkészültséggel rendelkezett, olyan eredményeket mutatott ki, amelyek lényegesen jobbak voltak a ténylegesnél, így 1966-ban 46, a következő évben 49 forint volt a munkaegység értéke, ám ehhez minden évben meghamisították a mérleget.

Varga Imre elnök különböző összegeket vett fel a téesztől, és ezekkel a sajátjaként bánt. Sok kisebb tétel mellett 1965-ben 76 ezer forintot, 1966-ban 135 ezer forintot, 1967-ben több mint 200 ezer forint közös pénzt fordított a saját céljára, az utóbbi összegből például házat vett Dombóváron. E 200 ezer forint elsikkasztását elismerte a főkönyvelő előtt és a megyei pártbizottságon, illetve a megyei tanácson is, ezt követően tartóztatták le. (A házat már előzőleg átírták a téesz nevére.) Varga 1968-ban gépkocsi vásárlásra 100 ezer forintot vett fel a saját, illetve a fia nevére. Hibrid tojótúkok tenyésztésével is foglalkozott. 1968-ban 38 ezer forint értékű tápot vitt el a téesz raktárából térítés nélkül. 1965 tavaszán 51 mázsa vetőburgonyát vásárolt a gazdaság, ennek felét a sajátjaként eladta a Dalmandi Állami Gazdaság üzemi konyhájának, másik részét saját lakására szállította, és vetőburgonyának használta fel, ellenértékét nem fizette be a téesz pénztárába. (Az állami gazdaság a téesznek utalta át a pénzt, így azt az elnök nem tudta felvenni.) A burgonyaüzelmekbe bevonta az ozorai téeszben főagronómusként dolgozó testvérét is. Az elnök a saját 40-50 mázsás burgonyaterméséből legalább 150 mázsát eladott. A Legfelsőbb Bíróság csalás, sikkasztás, hűtlen kezelés, orgazdaság folytán több mint 1,1 millió forintot rótt Varga Imre terhére, s még közel félmillió forint kártérítésre is kötelezték. Az „állhatatosan és ártatlanul börtönben töltött évtizedről még ennyit, hogy a Legfelsőbb Bíróság kilenc évvel az első ítélet után - 1977. május 18-án - utasította el Varga Imre perújítási kérelmét. A volt elnök végül 1978 októberében szabadult kegyelemmel, a hátralévő másfél évi büntetést az Elnöki Tanács háromévi próbaidőre felfüggesztette.

Véletlenül - filmhíradó készítése közben - megkérdeztem Gyuricza Istvánt, a dombóvári pártbizottság nyugdíjba vonult első titkárát, milyen pártbüntetéseket kapott, s harmadik fegyelmiéről azt mondta:

- Ezerkilencszázhatvannégyben borzalmas állapot volt a szakcsi termelőszövetkezetben, ezért elnököt kellett odavinni. Volt egy ma is élő, rendkívül mozgékony hajdani gazdász, a döbröngözi téesz korábbi főagronómusa, aki értett a szakmájához, de már Döbröngözön is megmondták, hogy kleptomániája miatt gazdaságvezetést, pénzt nem lehet rá bízni. A megyei pártbizottságon azonban csak azt látták, hogy jó szakember, ő kell tehát Szakcsra elnöknek. Tiltakoztunk ellene, elmondtuk, hogy ez az ember el fogja herdálni a szövetkezet vagyonát. A megyei pártbizottság illetékes titkára behívatott bennünket, és körülbelül éjjel egyig vagy kettőig tartó veszekedés után végül a főnököm, a járási első titkár beadta a derekát, és káromkodva mondta: „Ha egyszer nem vagy hajlandó szót érteni velünk, legyen, amit akarsz, de a te felelősségedre!” Igen ám, de engem utasítottak, hogy írjam meg az illető elnöki beállítására a javaslatot. Ebben aztán utaltam jó szakmai, irányító munkájára, és azokra az eredményekre, amelyeket Döbröngözön értek, de a negatívumokról hallgattam, mert ha én beírom a javaslatba, hogy lop, csal, hogy az istenben választják meg! Így lett elnök, viszont pár év alatt több mint egymillió forintot sikkasztott. Persze elővették a beállítási javaslatát is: lássuk csak, ki írta! Gyuricza! Pártfegyelmi eljárás, és bár elmonda az első titkár is, hogy majdnem verekedésig menő veszekedés után adtam be a derekam, hogy ő utasított engem a beállítási javaslat megírására, a KEB-nek az volt a válasza, hogy nekem meg kellett volna tagadnom a javaslat megírását. De, elvtársak, ha én ezt megtagadom, akkor szedhetem a sátorfám! „Akkor szednie kellett volna a sátorfáját!” - mondták, és dorgálást kaptam, a megyei titkár viszont szigorú megrovást. Igaza van a pártnak - függetlenül az egzisztenciális megsemmisüléstől -, nekem meg kellett volna tagadnom az ajánlás megírását, vagy legalább bele kellett volna írni a szövetkezeti véleményeket. De enélkül sem igen akarták megválasztani, s ha én leírom, hogy olyan, mint a szarka, biztos nem lett volna belőle elnök.

MINDEN MEGTÖRTÉNHEK?

Szabolcstól Győr-Sopronig mindenütt található néhány olyan elnöki per, amelyet az én szűk közirói agyam képtelen megérteni. És ne is csak az egy-két szakértős járásbíróági ítéletekre tessék gondolni, hanem az olyan egész megyét, sőt bizonyos fokig az országot sorompóba állító, szakértők tucatjait felvonultató eljárásokra, mint amilyen például Virágos Kiss István (Szentés) vagy Bognár István (Óhíd) ügye volt. Bognárt 1975 szeptemberében tartóztatták le, egy esztendő múlva 9 millió forint kárért 8 évre ítélték, majd az ítéletet hatályon kívül helyezték, aztán 8 millióért öt és fél évet kapott, végül 32 hónapi előzetes letartóztatás után a Legfelsőbb Bíróság három és fél évre ítélte az elnököt a csalással, hűtlen kezeléssel okozott 2,8 millió forintos kárért. Jó, közben változtak a jogszabályok, s ez lehetővé tette az enyhébb elbírálást, de az összeadás szabályai változatlanok maradtak! Csoda, ha hasonló huzakodás után Virágos Kiss ártatlannak mondja magát? És, ugye, az is érthető, ha nem vállalkozom rá, hogy megmondjam, esetünkben mi is történt tulajdonképp, s maradok egy olyan személyes vonatkozású esemény felelevenítésénél, mint amelyet Bognár István említett:

- A lányom nálunk lakott a férjével. Épp szolgálati lakást kaptak, költözhetek volna Fehérvárra, amikor letartóztatták. Klári azt mondta, ne költözzenek, amíg nem tudnak rólam valami biztosat. Ettől úgy megromlott közöttük a viszony, hogy elváltak, a lányom itt maradt a kisgyerekekkel, akiket aztán elloptak tőle, amíg dolgozni volt. A sok hercehurca nagyon megviselte, végül összeállt valakivel. A tárgyaláson hiába mondtam neki, hogy tizede ha igaz

annak, amit a fejemre olvastak, és nem lesz ebből az ügyből semmi, ha kikerül Veszprém megyéből, láttam a szemén, hogy nem hisz nekem, láttam azt is, hogy búcsúzik tőlem. Aztán elesett a lakásban, és állítólag egy vérömleny miatt megfulladt. Huszonhárom éves volt. Nekem csak akkor mondták meg, mi történt, amikor szabadlábra helyezték. Az az érzésem, Klári az én hülyeségem miatt halt meg. Minden mást könnyebb lett volna elviselni, mint ezt.

Az utóbbi három évtizedben Bács-Kiskunban a számottevő vezetők között nemigen lehetett parasztfalót találni. A megye már többször emlegetett szelídséget - bölcsességét? politikusságát? - mi sem jellemzi jobban, hogy itt még mindig annyi szakszövetkezet van, mint a többi tizenhét megyében együttvéve. (Ez a lazább szövetkezeti forma tágabb teret ad a kertek, gyümölcsösök egyéni művelésére, lassúbb átmenettel tér át a közös gazdálkodásra.) Ilyen megyében még inkább szembetűnő, ha egy járásban a legteljesebb kiszámíthatatlansággal rángatják le a nyeregből a becsülettel gazdálkodó elnököket is. Sorsuk még érthetlenebb, ha tudjuk, hogy Vincze Lajos (Kerekdomb) ugyanezen járás első emberének a szárnya alatt százmillió veszteségig röpülhetett. Dr. Gajdócsi István (Baja) megyei tanácselnök szerint anno nem Horváth Ignác kecskeméti járási első titkár voluntarizmusa vagy szubjektivizmusa volt az oka a történeteknek - amint én gyanítom -, hanem az, hogy ebben a járásban a legrosszabb a föld, itt szédeleg a lét-nemlét határán a legtöbb szövetkezet. Csekély helyismeretem és a véleményemről való iránti tisztelem alapján csupán kiegészítésül említem az előbbiekhöz, hogy miután kinyírták Badacsonyi Pétert (Tiszaalpár) vagy Papp Jánost (Kunpeszér), más járásba vitték át elnöknek, illetve elnökhelyettesnek őket.

Az izsáki szőlőműves legkisebbik, ötödik fia, Papp János (Kunpeszér) mintha ennek az új mezőgazdaságnak a megváltására termelt volna, épp 1960-ban végzett Gödöllőn, s a következő évben apjával kettesben alapította a téesz pártszervezetét. Aztán ebben a szövetkezetben, majd egy másikban is engedték, hogy a fiatal mérnök éveken át robotoljon, de amikor elérkezett a szüret ideje, rendre félreállították. Papp ebből leszűrte a tanulságot:

- A látszatdemokrácia vagy azt is mondhatom, hogy diktatúra - hogy egy járásban egyetlen ember dönt minden lényeges személyi kérdésben is - nagyon rossz. Másutt is ez ment, és ha kimondták a verdiktet egy ember fölött, ha ott szorult, és nem volt hová menekülnie, borzalmas dolgokat élt át. Az egész családjával éreztetik az óvodától kezdve, a gyerekek iskolájáig mindenütt, hogy számkivetett, s legjobb, ha az utcára sem teszi ki a lábát. Hiába nem volt az embernek semmi gondja a faluval, ha a hatalom megbélyegzi, a nép többsége félelmében is elkerüli, hátat fordít neki. A személyi ügyek hatalmi úton intéződnek, nemcsak bátorság, mód sincs a vitára: szóba sem állnak az emberrel. Ahogy egy járási titkár lát valamit - mondta 1983-ban -, ahogy ő ítél, ahhoz igazodik mindenki. Elképzelhetetlen, hogy elmondjam a szakmai érveimet, hogy megvitassuk, nem lenne-e jobb így vagy amúgy. Azt tartom a legszörnyűbbnek, hogy mód sincs a vitára. Ez a kitérítés (kiszolgáltatottság) nehezen elviselhető, ezért nem költöztem a családdal Kunpeszérre.

Papp János vezetése alatt a hat aranykoronás földdel megvert Parasztszövetkezet termelése 1969-74 között tízmillió forintról kilencszerezére nőtt kizárólag mezőgazdasági termékekből. De ehhez elég egy jó vezető, talán még ahhoz is, hogy hitet adjon a falunak, és ahol korábban egy fűszál keresztbe tevéséért nyomban szaladtak a fizetségért, ott a hetvenes években már ők adtak pénzt kölcsön a téesznek: részjegyeket jegyeztek. Ám ahhoz már testtel-lélekkel nyájáért élő vezetőnek kell lenni, hogy megszerveztesse a téeszben a felnőttoktatást, fizettesse a közössel a pedagógust, a tankönyveket, az összes költséget, és negyvenéves korig - a negyedik osztálytól kezdve - mindenkivel elvégeztesse az általános iskolát.

Az „ellenség” véleményének ismerete nélkül nem tudom minősíteni azt a torzsalkodást, ami Papp János buktatását előkészítette. Talán az elnök jó szívének is köszönhető, hogy így

alakultak a dolgok, ugyanis amikor Bera Sándor gépesítési csoportvezető nagyvonalúan kezelte a szolgáltatási díjakat, nem át kellett volna helyezni, hanem átadni ügyét a rendőrségnek, mert akkor az ő följelentgetései talán meg sem születhettek volna. Társa, Dudás Lajos főagronómus szerepe még nehezebben tisztázható. Papp szerint ő azért mondott fel, mert cimborája, Bera is elment a szövetkezetből, Dudás viszont azt állította, az elnök kényszerítette arra, hogy megírja saját kezű felmondását. Mivel lehet egy felnőtt embert ilyesmire kényszeríteni? Nem tudom. (Nehogy bárki arra gondolhasson, hogy az elnök nem tűrte meg maga mellett a szakembereket: megválasztásakor egyetlen felsőfokú végzett sem dolgozott a veszteséges szövetkezetben, amikor lemondatták, akkor viszont már hét diplomása volt a négyezer hektáros tévesznek.)

- Följelentői mivel vádolták?

- Bera bejelentette a bevételi igazgatóságnak, a tanácsnak, az ügyészségnek, hogy jogtalanul használok a téesz gépkocsiját a szövetkezet és a lakás között. Mivel járáshatár van Kunpeszér és Izsák között, autóbusszal tizenkét óra alatt tudtam volna megtenni az ötven kilométeres utat, azért engedélyezte a vezetőség heti egy-két alkalommal az utazást. A járási hivatal vizsgálta, és nem kifogásolta, hogy hazajárok, saját kocsit betegségem, műtétem miatt nem használtam.

Álljunk itt meg egy kicsit. A Legfelsőbb Bíróság egyik vezetőjével folytatott beszélgetésből kiderült, egy idő után ők is megelégtették, hogy az esetleges jogtalan használatot hűtlen kezelésnek minősítve, börtönbüntetésre ítéljenek becsületes vezetőket. Papp János ítélete még a felismerés előtt született. (Ugyanekkor a kocsilopás még nem minősült bűncselekménynek!) De hagyjuk a jogászkodást, és vegyük észre a fától az erdőt: csak egy betegesen centralizált gazdaságpolitika utalja a bűnüldöző és igazságügyi szervek hatáskörébe az efféle témákat.

Egy szimpla nyugatnémet embercsempész megkérdezte a fogdában Papp Jánost: „Te miért vagy itt?”

- Gépkocsihasználat miatt.

„Mennyi a kár?”

- Hatvanezernek számolják.

„És hány millió ment el, mióta itt tartanak?”

Ma már inkább csak - csak? - keményen bírságnak a jogtalanul tartott kocsihasználat miatt. Nem tudom, hogy ezt alapvető fordulatnak lehet-e mondani? Lókodi László (Debrecen) egy szövetkezetnek nevezett, de inkább szakszövetkezetként működő csoportnak az elnöke. Őt 1984-ben negyvenezer forintos büntetéssel fenyegették:

- Tíz-tizenkét napig nem aludtam emiatt, nem tudok elszámolni magammal, nem értem, hogy bizonyos emberek, bizonyos szabályok miért nem tekintenek partnernek. Lehúztam ebben a szövetkezetben tizenhat-tizenhét évet, és ha nagyon szép időszak volt is, a fiatalságom nagyobb része odavan, és ezek szerint végső soron semmi sem vagyok. Vénembernek éreztem magam, amikor kipattant ez a dolog. Este kimentem otthon a teraszra, cigarettáztam, és elkezdtem írdogálni, hogy mit csináltam én ennek a közösségnek. Mint egy hülye, írtam, hogy felépült a terményszárító, az irodaház, a raktár, amikor idejöttem, hatmillió volt az árbevételeünk, most kétszázharminc-kétszáznegyvenmillió. Nem voltam még negyvenéves, mégis úgy számoltam el magammal, mint aki nyugdíjba készül. Összetörtem, úgy éreztem, mintha a levegőben lógnék. Ebben az ügyben nem lesz nekem partnerem? Jöttek és adták a tanácsot, hogy ennek szóljak, annak szóljak. Nem szólok! Itt magával a renddel van probléma, a szemlélettel van probléma. Felelősség és képzettség nélküli embereket küldtek a nyakamra, akik

politikai előadást tartottak arról, hogy a miniszter alól is kivették a Mercedest. Ide figyelj - mondtam neki -, ne filozofálj itt nekem, mert mellékesen vörös diplomával végzett filozófiatanár is vagyok. Ne magyarázd nekem, hogy ez milyen helyes intézkedés, hogy a társadalom morális állapotát az borította föl, hogy egyes vezetőknek Mercedese volt. Valamikor ebben a megyében is Mercedesszel járt az első titkár, és milyen jó volt, mert ha elment erre, szoltam: fattyúk, sepregetsetek, mert ha jön visszafelé, lehet, hogy ránk néz, rend legyen! Ma már nem félek, mert ha jön egy Mercedes, tudom, hogy Kórodi Pista, a virágkertész jön ganéjt venni a téesztől. Nyugi, fiúk, mondom, Mercedesszel csak a virágkertész jár! Morálisan ez kell nekünk? El akartam ezt is mondani, de leállítottak, hogy ebbe ne menjek bele, mert ezzel csak még nagyobb bajba kerülök. A megyei tanács közlekedési felügyeletének emberei segíteni akartak rajtam, mondván, a büntetéshez nem tizenöt forinttal, hanem csak öttel számolják a kilométereket, és nagylelkűen megígérték azt is, hogy nem jelentenek fel a bíróságon. Megmondtam, rajtam ne gyakoroljanak kegyet, a rendelet pontosan előírja, hogy mikor kell tizenöt, mikor öt forinttal számolni, ha viszont bebizonyítják, hogy kárt csináltam a téesznek, csak jelentsenek fel nyugodtan. „Na látod, ez nem is olyan rossz ötlet - mondta egyikőjük. - Mi kivizsgáljuk, gyorsan megcsináljuk a feljelentést, és mire megszületik az ítélet, itt lesz április négy, és amnesztiát kapsz!”

Ha az ember nem venné a szívére a történeteket, akkor azt mondanám, ráfér a parasztra minden évben egy ilyen tortúra, mert úgy leszükíti a baráti kört, hogy csak na! Elterjedt, mint a pestis, hogy Lókodi bajban van, mire nyomban megjelent az én vasalt nadrágos barátom: „Jaj, Laci, majd lesül a képemről a bőr, februárban kértem egy kocsi trágyát, és még mindig nem fizettem ki se a fuvart, se a trágyát!”

- Nem kaptál felszólítást? - kérdeztem. „Nem.” - felelte. Akkor semmi baj, biztos elloptuk, úgyhogy most már ne gyere azzal, hogy fizetni akarsz, de ne csak most ne gyere, hanem soha többé. Mert attól félt, hogy az isten tudja, milyen vizsgálat eljut hozzá is, az ő kocsi trágyájáig.

Pontosan meghatározták, hogy a Volga például évi ötvenhatezer kilométert futhat. Nem elég ennyi szabályozás? Miért nem az én lelkiismeretemre bízzák, hogy ezt hogy használom fel? Ha egy félmilliót ráköltenénk, és vennénk Barkasokat, mivel a személyszállító mikrobuszokat eltűrik, annyit járhatnánk velük, amennyit akarnánk. Mert nem a gazdaságosság az érdekes, hanem a hűlye intézkedések!

Papp János (Kunpeszér) ellen azonban nemcsak a „görbe” kocsinhasználat volt a vád. A gépcsoport korábbi vezetője és a volt főagronómus azt is jelentgették, hogy az elnök utasítására adócsalást követtek el, több munkanapit és munkaórát számoltak el a valósánál. A szövetkezet nyilvántartásában valóban szerepelt néhány holt lélek is, aki sosem dolgozott ott. Több év távlatából csak a TOT és a rendőrség akkori - és az aktákhoz is becsatolt - állásfoglalását tudom idézni. E szerint a részes művelés miatt a családtagok munkateljesítményének elkülönített nyilvántartása nem hajtható végre. (Meg is változtatták hamarosan a jogszabályt. P. Á.) „A fizetett munkabérek mögött tényleges teljesítmény volt, csupán az elszámolás módja volt szabálytalan. Az elszámolási szabálytalanság nem olyan jellegű, hogy szándékos adóeltitkolás alapos gyanújára utalna. Ezért nem lenne célszerű a tsz vezetőinek büntetőjogi felelősségre vonása is” - írta 1977. január 26-án a BM illetékes osztályára a megyei rendőrkapitányság. Vajon mitől vagy kitől változott meg a véleményük?

- Ezerkilencszázhetvenhét májusában a járási első titkár azt mondta, hogy az egyik nap kijön szabad párnapot tartani három órára. Vártunk háromnegyed négyig százan-százötvenen, s mivel azt hittük, már nem jön, elszéledtünk, kivéve azt a néhány embert, aki a presszószerű valaminél iszogatótt. Valamivel négy előtt mégis megérkezett Horváth Náci, és szóba elegyedett az emberekkel, akik aztán megkérdezték tőle, miért nem fejezik már be a második éve

tartó vizsgálatot, így már dolgozni sem lehet. Megmondták, ebben talán ő is hibás, megvakargatták, ami olyan rosszul eshetett neki, hogy berohant az irodámba, hogy felbujtottam ellene az embereket! Néhány napon belül összehívták újból a párnapot, ezen már ott volt a teszöv titkára, sőt a járási vezető ügyész is, aki aztán ott a tömeg előtt vádat emelt ellenem.

- Ítélet nélkül bűnösnek nyilvánította?

- Igen, kétszáz-kétszázötven ember előtt. A szabad párnap után teljes erővel bevetette magát az ügybe a rendőrség és az ügyészség. Egy ügyész gyorsíróval járt a falut, hogy ki mit mond rólam, de az emberek nem voltak hajlandók elmarasztalóan nyilatkozni. Májustól még szeptemberig folytatódott a kifárasztásom, akkor behívtak a kapitányságra, és benn tartottak. Saját kocsival mentem, az ott maradt három napig az utcán, mert semmi értesítést nem küldtek a feleségemnek, hogy letartóztattak, csak kerestek engem is, meg a kocsit is, amit aztán a rendőrség melletti kis utcában találtak meg.

- Nem tiltakozott a letartóztatás ellen?

- Az első pillanattól fogva, jegyzőkönyvbe is vettem, hogy aljas koholmány, amivel vádolnak, nem is akarták beleírni, de ragaszkodtam hozzá.

- Hogy bántak magával?

- Több mint egy hónapig voltam a rendőrségi szuterénben egyedül, ez volt a legrosszabb, s akkor átvittek a börtönbe. Ott aztán gondoskodtak rólam: olyanokkal raktak össze egy hatos zárában, akik hét-nyolc meg húsz éve ültek már, két-három cigány mindig volt közöttük. Leginkább az zavart, hogy a borsó, a káposzta meg ilyen ételek nem éppen epével mütött embernek valók. Az mentett meg, hogy hetvennyolc kiló voltam, később egyre könnyebben vittem magam. Amikor hivatkoztam a betegségemre, kaptam napi fél liter tejet. Következete-sen igyekeztem tartani magam, hogy az ellenségnek ne okozzak még nagyobb örömet, mert ha összeomlok, kielégülnek a fiúk. Tudatos életet éltem, mindennap tornáztam az ágyak között, fekvőtámaszokat csináltam. Kezdetben kicsit röhögtek rajtam, de mondtam, hogy nyaki problémám van, izomlazítás miatt csinálom. Később durvult a helyzet, az ilyen primitív banda nehezen viseli el, hogy vezető vagy értelmiségi van köztük, az embernek sok atrocitás van része. „Párttag voltál, kurafi, az anyádat!” Keményen bűnhődnek a hozzám hasonló forró-fejúek emiatt is. Ezek a fiúk professzori szinten eszik az ember idegeit, pedig előzőleg is épp elég idegességben volt már részem. Amikor aztán az egyik erősebben rám szállt, megrugdaltam az ajtót, hogy a kis batyummal hadd menjek el valahova, mert itt nem maradok, le nem fekszem, inkább szétrúgom az ajtót - és káromkodtam.

- Mi borította ki?

- Több szobatársam elviselhetetlenül tisztátalan és bűdös volt. Felső ágyon aludtam, közel az ablakhoz, ahol könnyebb volt levegőhöz jutni. Télidőben napi két kiló hatvan deka szén kaptunk a szobára és a fürdőszobára, a Munkás cigaretta állandóan égett a szájukban, a bűz szinte elviselhetetlen volt. Néha sikerült az ablakot egy kicsit megnyitni - ez kimondhatatlanul nagy dolog volt -, de rögtön ugattak, hogy hideg van, mert ennyi szén mellett azért elsősorban biofűtés volt, mint a marháknál. Elképzelhető, mit jelentett itt, hogy egy új delikvens érkezésekor a szobaparancsnok közölte, költözzek le a földszintre, ahol még az afrik is hullik a fejemre. Ekkor kezdtem el rugdosni az ajtót.

- Közben folytak a kihallgatások?

- Még az ügyvéden keresztül is folyt a gyözködés.

- Hogyhogy, hát az ügyvéd sem maga mellett állt?

- Ragaszkodott hozzá, hogy ez politikai ügy, mert a megyei főügyész is megmondta neki, hogy az, mivel összeütköztem a párttal. Miben ütköztem én a párttal? Semmi olyan dolog nem történt, ami politikai érdeket sértett volna! Miután az ügyvéd inkább visszafogott, mint segített, végül elküldtem a bánatba.

Gondolom, senki se venne rá mérget, hogy nem a meghurcolt ember sérelme keverteti-e bele a történetekbe a politikát. Később, remélem, erre is sikerül válaszolni, de előbb felidézném, hogy vélekedett a kérdésről dr. Sárándi Imre egyetemi tanár, a Jogi Továbbképző Intézet igazgatója:

- A szövetkezetek történetében a hatvanas években került először homok a gépezetbe a melléktevékenység miatt, pedig a paraszt soha nem élt meg csak a földből. Esetenként nemcsak a megélhetés szüksége kényszerítette az ipari tevékenységre, hanem például az, hogy nem volt ékszíj, a szovjet kombájnok meg ették az ékszíjat. A szőnyi téesz elnökét az Elnöki Tanács elnöke, Dobi mentette meg, pedig inkább dicséretet érdemelt volna az ékszíjgyártásért. A jog természetesen mindig elmarad a valóságos élettől, az 1971-72-es gazdaságpolitikai, politikai ellenszél hatása 1974-76 körül jelentkezett a jogban. Az új kezdeményezések vonzották a szélhámosokat is a téeszekbe, és a vállalati, szövetkezeti mechanizmus végtelen primitívsége miatt gyakoribb lett a visszaélés a társadalmi tulajdonnal. Kollektív vezetés mellett ezért az elnököt tették felelőssé.

- Természetes állapot, hogy a jog és a politika ilyen szoros kapcsolatban van, hogy kézen fogva jár?

- A jogalkalmazásnak sokkal szilárdabbnak kellene lennie. Nem ritkák az olyasféle előadások, amelyek a jog, a jogtudomány és a jogalkalmazás feladatait vizsgálják például a nem tudom hányadik kongresszus által meghatározott feladatok tükrében. Kérdem én, mi lett volna a Code Civillel, ha Napóleon konzulágához, császárságához és a Bourbonok visszatéréséhez is hozzáigazították volna? A Code Civil ma is hatályban van, igaz, meg sem ösmerni, meg a bírói gyakorlat is messze került tőle, de a tartós jogszabályokat képtelenség politikai határozatokhoz igazítani! Gyermetekség lenne tagadni a jog és a politika összefüggését, nem erről van szó, amikor azt mondom, hogy sem a jogalkotás, sem a jogalkalmazás nem fejezhet ki közvetlen politikai jelszavakat.

- Az elnökök elleni eljárásokat merné ön koncepciósnak nevezni?

- Hogyne, nyugodtan, persze nem abban az értelemben, ahogy mondjuk a Rajk-per esetében használjuk ezt a minősítést. Ott az égvilágon semmi alapja nem volt az eljárásnak. Az elnökök esetében felfújtak valamilyen általánosan folytatott, ám az adott politikai elgondolásoknak meg nem felelő tevékenységet, kiemelték néhány embert a sok közül, akik ezt a gyakorlatot folytatni voltak kénytelenek, s velük kívántak példát statuálni, velük félemlítették meg a többieket.

- Vajon szerepe volt e persorozatok kialakulásában annak is, hogy az elnöki gárda önálló arculatú, nagy tömegbázisú csoport, amelynek tagjait a hatalom - épp a tagság miatt - nem ugráltathatta kényére-kedvére?

- Nagy szerepe volt ennek is a történetekben, különösen pedig abban, hogy kiket választottak ki közülük. Szülőfalumban, Balfon ragyogó elnök vette át a haldokló téesz irányítását ezerkilencszázhatvankilenc-hetven körül, és milliomos szupertéesszé tette a gazdaságot. Milyen bűnöket követett el? Először is nem volt hajlandó mindenféle szedett-vedett gárdával egyesülni, mert tudta, akkor közössége munkája tropára menne. Továbbá nem volt hajlandó a szerződéseknél a borforgalmi diktátumát elfogadni. Ezek után perbe fogták, természetesen nem ezekkel a „bűnökkel” vádolva, hanem azzal, hogy anno nem vitt be a téeszbe valamilyen háztája körül lévő földet, s ezért a Győr megyei Bíróság nyolc hónapi végrehajtható börtönre

ítélte. A Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányában felmentette, de soha többé nem lehetett téesszelnök, elrakták tanácsadónak, amibe belebolondult. Győr megyében különösen sok elnök járta meg ezt a kálváriát.

- Mindegyik megyében akad belőlük több-kevesebb. Az ön tapasztalata szerint is az jellemzi még ezeket a pereket, hogy minél feljebb jutnak, annál enyhébb az ítélet?

- Igen, ahol a politikai hatalom ereje közvetlenül, szemtől szembe érvényesül, ott - vagyis a megyei szintű bíróságokig - általában elmarasztalták őket, aztán a Legfelsőbb Bíróság valamilyen módon kihúzta őket a csávából. Ezen a szinten már vagy nem volt elmarasztaló az ítélet, vagy lényegesen enyhébb volt, vagy nem végrehajtható, vagy pénzbüntetésre váltható.

- Van valami jogi vagy politikai garancia arra, hogy nem folytatódnak vagy ismétlődnek az ilyen vagy hasonló perek?

- Úgy érzem, politikailag semmi garancia nincs rá, és jogi oldalról sem látok rá számottevő garanciát. Valamiféle jogi garanciát jelentene, ha a helyi politikai hatalmaktól távol eső Legfelsőbb Bíróság sokkal nagyobb gondot fordítana a megtámadott csoportok, rétegek pereire, és ha törvényességi óvást kezdeményeznek, akkor ezeket nagyon komolyan vennék. Szerintem ha azt észlelik, hogy valakik ellen nagyon megy a politikai hangulatkeltés, ott a sarkukra kellene állniuk.

Láttuk, Papp János (Kunpeszér) vállalt „politikai bűn” nyomta. Amikor a volt elnök - és jelenlegi helyettes - megemlítette, hogy a járási ügyész bűnöző alkatnak nevezte, föltámadt bennem a gyanú, hogy az üldözés netán üldözési mániát váltott ki belőle, mert épeszű jogász nem mond ilyesmit, aztán a periratokból kiderült, elvértve még le is írták agyrémeiket. Például a Kecskeméti Járási Ügyészség a következő indokkal utasította el Papp János szabadlábra helyezését: „Olyan súlyos a cselekménye, hogy félő, hogy szabadlábon megszökik vagy elrejtőzik, vagy újabb bűncselekményt követ el.” Tessék csak elképzelni, amint Papp bele-nyomja a töltőtollat a téessz gépkocsivezetőjének bordái közé, és arra kényszeríti, hogy Kunpeszér és Izsák között fuvarozza.

Magáról a bírósági eljárásról itt most csak annyit, hogy Papp János elsőrendű vádlottat szembesítés nélkül gyalázhatták a tárgyaláson, mivel őt egyszerűen fel sem vitték a börtönből oda: nem tudta, mivel vádolják társai. Vajon külső hatás nélkül egy bíróság elkövetett volna ilyen gyermekded hibát? Vagy ezt csak én érzem annak?

Miközben Papp Jánost az „értékmegőrző helyen” megóvták attól, hogy újabb bűncselekménnyel terhelje lelkiösmeretét, felesége felkereste Horváth Ignác járási első titkárt, hogy mi van a férjével, nem tudna-e segíteni, s az ifjú szakemberek támogatásáért Nyisztor-díjjal kitüntetett pártmunkás azt felelte, ő aztán nem tud semmiről semmit. Azért Magony Imrét, a tesszöv titkárát azzal szuttyongatta, vonassa vissza a megyével Papp János feddhetetlenségét, ám a szövetség ellenállt - Magony tanúja volt a pártnapi prejudikálásnak -, mire a börtönben lévő elnököt szólították fel, mondjon le, s akkor kiengedik! A peranyagban én még saját szememmel olvastam a járásbíróságnak címzett lemondási nyilatkozat másolatát, amit Papp János 1978. március 3-án írt. De mi köze van az ügyészségnek és a bíróságnak egy vádlott beosztásához? Miért nem küldték neki vissza a lemondást? Amikor én olvastam, volt még az anyagban egy ennél is érdekesebb kiegészítő nyilatkozat, amiben az elnök a beosztásán túl a szabad mozgásról is lemondott: „Ezúttal is kijelentem, hogy semmiféle minőségben és formában nem kívánok visszatérni Kunpeszérre, de még csak el sem kívánok menni.” Ment-sen meg az isten mindenkit attól, hogy ilyesféle ítések kurkásszák az igazságát! Papp viszont nem nyilatkozgatott hiába, végre kiengedték, s ezzel nyilvánvalóvá vált az is, mire ment ki a játék: nem a társadalmi tulajdon védelmére, hanem az elnök kiakolbóltására.

Papp Jánost a járásbíróság egy év tíz hónap börtönbüntetésre és pénzbüntetésre ítélte, az ügyész Papp János esetében súlyosbításért fellebbezett, a gépkocsivezetőnél enyhítésért. A TOT és Papp a prejudikálásra, a helybeliek elfogultságára hivatkozva másodfokon a Legfelsőbb Bíróság elé kérte át az ügyet, ahol a legfőbb ügyész képviselője bejelentette, súlyosnak tartja az ítéletet Papp János és a sofőr esetében is. Végül a hosszas vegzatúrával teljesen kikészített elnököt egyévi felfüggesztett szabadságvesztésre és tízezer forint pénzbüntetésre ítélték. A kegyelmi kérvényt a TOT javaslatára és segítségével fogalmazta majd adta be az Elnöki Tanácshoz, s az - mint annyi más volt elnököt - őt is mentesítette a büntetett előéletből származó hátrányok alól. Amikor Papp jelentkezett az illetékes bíróság vezetőjénél a mentesítésért, odadörmögte neki:

- Jól megfuttattak, elnök úr!

„Hát tudja, hogy van - válaszolta állítólag amaz -, amíg jó elvtárs, addig jó elvtárs, amikor nem jó elvtárs, ideidőbék nekünk: velünk végeztetik el a piszkos munkát!”

Járásbeli elnökök említették, annak idején nemigen múlt el mezőgazdasági összejövétel anélkül, hogy Horváth Ignác ne említette volna, mi történt a Parasztbecsület elnökével, hogy lám ezek a dolgok is mind őt igazolták. De még hogyan! Papp János utolsó elnöki évében 91 millió forint volt a termelési érték, az 1978-as évet már 40 millióval kevesebbel zárták, s hiába emelkedett azóta a felvásárlási ár, a 60 milliós évi termelést 1985-ig sem igen tudták túllépni.

- Ha újra lehetne kezdeni, vállalná az elnökséget? - mertem Pappnak föltenni az óvodás kérdést.

- Hogy az emberekkel ilyen testközelen, így és ennyit dolgozzak? Fene se tudja. Ha egy ember, egy gazdaságvezető, sőt egy gazdaság védelme ilyen, nagyon meggondolandó, hogy szabad-e vállalni ezt a munkát. Miért csinálja az ember, amikor sem értelme, sem haszna nincs, hacsak nem cezaromániás!? Amit a publicisztikákban olvashatunk, sok esetben a tömeg etetése, ha szakmai vagy káderkérdésekben csak egy pontig lehet vitatkozni, és ezt a pontot egyetlenegy ember teszi ki. Ha a határt a hatalom tűzi ki, és a végső döntést is ő hozza, a legjobb, ha nem vitatkozom, mert ha nem politikai kérdésről van szó, pillanatokon belül a hatalommal találhatom szemben magamat, s ha olyan a „partner”, akkor a hatalma segítségével bosszúvágást is kiélheti. Nem is vitatkoznak az emberek, tudják, az a legjobb, ha nem szólnak semmit: ha nincs véleményük. Tisztelet a kivétel(ezett)nek, még a vezetők sem mernek vitatkozni. Az egyszerűbb emberek közül néhány még vagánykodik: „üssétek ki a kapát a kezemből!”, de még ő is sok kellemetlenségben részesülhet, mondjuk az adó megállapításánál, vagy megnézik, ki van-e világítva a biciklije, miért ezen a felin megy az utcának, miért nem amott. Ezt mi rettentő jól tudjuk csinálni! Számomra legfőbb tanulság: ha látja az ember, hogy valamit eldöntöttek, a legjobb, ha hátrébb húzódik. Bólintania sem kell, csak húzódjon hátrébb, mert a hatalmi elképzelést szinte lehetetlen módosítani, egyenesen felháborító új előterjesztésre kényszeríteni őket, az kizárólag az ő tekintélyüket csorbítaná. A bürokráciának nem szabad munkát adni, mert azért kegyetlenül haragszik.

- Megalkuvóvá lett? - kértem már kinn az udvaron.

- Ilyen előzmények után egy csomó megalkuvás is van az emberben. A mostani teljesítményem, azt hiszem, húsz százaléka sincs a korábbinak, ötöde, ha vagyok a régi önmagamnak, de lehet, hogy ez is sok, még mindig többet teszek, mint az átlag. - Született 1939. november 7-én, találkozásunk idején még nem volt negyvenöt éves, férfikora delén járt. Talán még a sebváltó ujjnyi vastag rúdját is meg tudta volna hajlítani. De minek, kinek erősködjön?

VASALT RUHA MÁNGOROLVA

Kovács Alajos (Pesthidegkút) története terjedelmével és hevével is szétfeszítette volna e könyv kereteit. Ha valaki netán többet akarna tudni a Rozmaring volt elnökének sorsáról, a *Mozgó világ* 1986/9-es számában háromszor ekkora terjedelemben, s talán külön kötetben is, olvashatja monológiát:

- Visszahúzódtam, mint a mackó a barlangjába. Érzékenyebb lettem, talán izgága is bizonyos dolgokkal szemben. Nem tudok langyosan szövegelni, a szenvedélyességtől pedig elszokott a mi társadalmunk, illik úgy fogalmazni, mintha jegyzőkönyvet diktálna az ember, ezért sem tudom, hogy van-e értelme felidézni az egészet? Az igazi az lenne, ha az ezerkilencszázhetvennégy márciusi határozatot felülbírálnánk, ha nyíltan is kimondanánk, hogy ez balos válasz volt a világválságra, hogy fordítva ültünk a bilire. Itt kezdődik minden, innen kiindulva lehet csak megérteni a szövetkezeti mozgalom elleni támadást, azon belül a mi perünket és azt a nyolcvan-száz másikat, amiben téeszelnökök szerepeltek.

Kilencen voltunk testvérek, én voltam a nyolcadik, anyámban azért nagy volt az ambíció a gyerekek taníttatására, azt mondta: „A tanult ember az olyan, mint a vasalt ruha a mángorolt ruhához képest. Más.” Mint lobogó ifjú a Parasztpártban kezdtem a ténykedést, matematika-fizika szakos tanárjelöltként bekapcsolódtam a népi kollégium mozgalomba. Amikor ezerkilencszáznegyvenkilencben feloszlatták a NÉKOSZ-t, Erdei Ferenc bejuttatott az épp akkor induló zsámbéki Mezőgazdasági Akadémiára. Amikor végeztem, az agráregyetemre kerültem a marxizmus tanszékre mindenesnek, később filozófiára szakosodtam.

Az ezerkilencszázötvenhetes tisztogatáskor hevesen tiltakoztam két professzor elküldése ellen, jámbor polgár volt mindkettő és jelentős tudós. Többet én sem mentem be az egyetemre, pedig korábban eszem ágában sem volt otthagyni a tanszéket. A lemondásomat követő napon beálltam barátaim közé egy téeszbe. Ez a szövetkezet a felbomlott Ságvári Tsz „örököse” volt. Ott szerveződünk, ahol luk volt a térképen, ahol se erdő, se lakás nem volt, csak negyven-ötven hektárnyi csip-csup föld. Az volt az illúziónk - öskommunisztikus koncepció -, hogy mindenki végezzen fizikai munkát. Csomó ostobaságot csináltunk, például azon a hideg földön elkezdünk zöldségelni. Rájöttünk később, hogy bolondság, aztán fokozatosan a virágra specializálódtunk. Az elnök egy nyugdíjas katonatiszt volt, a Ságvári Tsz volt vezetője, de a dolgokat elsősorban mi csináltuk. Ezerkilencszázötvenkilencben elnökhelyettes lettem, mindenes. Belső viták után egyesültünk a szomszédos kisebb téeszekkel, így alakult ki 1960 őszére az a szövetkezet, amiből később európai rangú üzem lett.

Ezerkilencszázhatvanháromban úgy hozta a világ, hogy harminckilenc évesen elnök lettem. Nálunk is még két-három ember alkalmas lett volna erre a posztra. A magyar társadalomban az a ritka dolog fordult elő, hogy valahol zömében a természetes kiválasztódás érvényesült. A szövetkezeti gazdálkodás eredményei mutatják, hogy még az adott politikai struktúrában is milyen jelentősége van egy ilyen gárdának.

Nagyon jó volt, hogy mérleghiányos szövetkezetekkel egyesültünk, mert amikor a pártbizottságon biztatásul azt mondták, hogy minden segítséget megadnak, legnagyobb megdöbbenésükre azt kértem, hogy segítség helyett szabad kezét adjanak a termelésben, a termékszerkezet és a káderek kiválasztásában. Megígérték és meg is tartották - bár közben akadt azért vita. Mindig azzal érveltem, kinek árt az, ha mi búzaegységben többet adunk le, vagy tíz mázsa kukorica helyett mustárból kihoztunk hektáronként kilencszázhatvan nyugatnémet márkát? Most utólag ez egyszerűnek látszik, de abban a központi utasításos rendszerben minden kis ágazat felszámolását szörnyülködés kísérte. Mi már akkor tudatosan készültünk arra, hogy itt valósítsuk meg az első európai szintű magyar dísznövénytermesztő nagyüzemet. A speciali-

záció és a koncentráció nyolc-kilenc évig tartó folyamatának a végén a termelési érték megfelelt egy tíz-tizenöt-ször nagyobb extenzív gazdálkodást folytató szövetkezetének, de a hektárok számának efféle összevetése nevetséges dolog. Abban a műfajban, amit mi csináltunk, ez egy nagyüzem volt, termelési értékét tekintve pedig középüzem.

Amikor ezerkilencszázhatvanöt őszén előálltunk, hogy a következő ötéves tervben harmincezer négyzetméternyi üvegházát építünk, azt mondta nekem a tanács egyik vezetője, hogy megörültem, akkor ez olyan fantasztikus dolog volt. A sors iróniája, hogy az illető odajött a téeszbe, és az ő vezetésével épült fel ez az üvegházváros. Az volt a módszerünk, hogy mindig legalább kétszer annyi elképzelés, sőt terv volt készen a fiókban, mint amennyit meg lehetett valósítani. Sok téesz a megye utasítására lekötötte a pénzt januárban valamilyen beruházásra, és az ott volt még decemberben is elhasználatlanul. Az agrárterületet finanszírozó pénzügyi szervek, a minisztérium egyenesen boldog volt, ha valaki kész tervvel jelentkezett: itt vagyok, uraim, ezt akarom. Emlékszem, a pénzügy egyik tekintélyes vezetője azt mondta: „Jól van, komám, itt a pénz, csináljátok!” Jóval az új mechanizmus előtt ő is az egyik képviselője volt annak a nézetnek, hogy azoknak kell adni a pénzt, akikben fantázia van, és nem azoknak, akikre a pártbizottság ráparancsolt, hogy építsenek tehenészetet vagy bármi mást. Mi várható attól, akit bottal hajtanak a nyúl után? Én agitáltam őket, veszekedtem velük. Például elkezdtem gyözködni velük, hogy szaporítóüzemre kéne kétszázezer dollár. Két nap múlva telefonáltak a bankból, hogy itt a pénz, de el kell költeni december harmincegyig. Mindez júliusban! Bár a terv megvolt, nem kell mondanom, hogy ez milyen rettenetesen nehéz dolog volt a mi körülményeink között. Végül kétszázhetvenezeret kaptunk, de csak francia kliring dollárban. Emiatt is vádaskodtak, hogy elpocsékoltam a népgazdaság pénzét. Vizsgálták, és a szakértő sem akarta elhinni, de az adott időszaknak ez volt az egyik legjobb üzlete. Jó üzlet volt, mert ők tudták, hogy miért kell elkölteni a pénzt, és mi is tudtuk, hogy nekünk mi kell. Ha nincs kész tervünk, semmi sem lett volna az egészből, ezért ment viszonylag gyorsan. Gazdaságilag az ember mindig fel volt készülve a lehetőségekre, így inkább hozzá lehetett jutni a pénzhez, mint „tervszerűen”. Ilyen volt a mi tervgazdálkodásunk: az ember idomult hozzá. Visszahallottam, hogy valaki azt mondta rám: „Rendes ember volt, csak olyan konok, makacs.” Hát ha akarok valamit, akkor ne érveljek mellette? A fejemhez vágta: „Mert te mindig csak a hasznót hajtod!” Mi az istent nézzek, hát nem leányiskolai nevelőtanár vagyok!

A gazdálkodásban, a vagyonban, mindenben számításon felül haladtunk, de az emberek kollektív lényé váló alakításában feleannyit sem értünk el, mint amit szerettem volna. Ezeröttszáz emberből három-négy száz érezte magáénak a szövetkezetet, ők hajlandók voltak átmeneti áldozatokat is hozni érte. Nekem ennél nagyobbak voltak az álmaim, én tulajdonképpen egy nagy kollégiumnak tartottam a szövetkezetet.

Ezerkilencszázhatvanhét úgy jött, mint a tavasz, akkor alakult meg a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, ahol előbb a közgazdasági bizottságban voltam, majd a fejlesztési bizottságnak voltam az elnökhelyettese. Komoly fórum volt a TOT, Faluvégitől kezdve Huszárig, Nyersig odajártak a vezetők. Egyikőjük meg is jegyezte: „Olyan jó közétek jönni, itt mindig hall valamit az ember, ez olyan fórum, ahol még vitatkoznak!” Mi - „gyerekfejjel” - természetesen vettük, hogy szabadon lehet vitatkozni magával az istennel is. A közös csatákban sok jó kapcsolat alakult ki. A legboldogabb időben is véres-verejtékes vitában álltunk minden előrelépésért az ellenreformáció híveivel. Mert a reformnak első pillanattól kezdve voltak ellenzői, ha nyíltan nem léptek is fel ellene, részkérdésekben naponta szemben találtuk magunkat velük. Akkor meg a baráti országok is fenntartással figyelték a magyar reformintézkedéseket, voltak, akik úgy vélekedtek, hogy a magyar mezőgazdaság revizionista úton jár. Ennek ellenére meglepett bennünket az ezerkilencszázhetvennégyes határozat, megdermedtünk tőle. Tíz-tizenkét téeszelnök összejött, és nagy aggodalommal találgattuk, mi vár ránk,

mi vár a mezőgazdaságra. Nálunk a politikát felhők fölött, pokróc alatt csinálják, alig tudható, hogy például hetvennégy körül is milyen harcok zajlottak le. Ezért szoktam én megkérdezni: ha a nagy horderejű politikai döntések nem vizsgálhatók, akkor mitől tudományos az irányítás, és hogyan képzelhető el a tapasztalatok felhasználása?

Az egyre nagyobb teret nyerő bürokratikus, centralista intézkedések egyik célja a szövetkezeti autonómia megnyirbálása volt. Bevezették, hogy a téeszelnököket csak a megyei tanács vezetőjének a jóváhagyásával lehet megválasztani - és ezt a beleegyezést vissza lehet vonni -, azután kezdődtek el az esztelen egyesítések, felsőbb utasításra összevonták a területi szövetségeket és egyre több termelőszövetkezetet. Mindezt akkor, amikor decentralizálni kellett volna, amikor a válságot máig is viszonylag jobban átvészelő Ausztriában vagy NSZK-ban épp a kis- és középüzemek megerősítése volt napirenden.

Mi a reform bevezetésekor komolyan hittünk az önállóságban, amely akkor viszonylag megvolt, hittük, hogy a párt bízik bennünk, és a funkcionáriusok hagynak dolgozni, nem szólnak bele a szakmai kérdésekbe. A szövetkezeti vezetők túlnyomó többsége reformpárti volt. Azok az elnökök, akik a téeszautonómiát a lehangosabban védték, gazdaságilag kikezddhetetlenek voltak. Politikai alkalmatlanságuk bizonyítása sem igen sikerült, ez a gárda viták során választódott ki, párttaggá vált, nem lehetett rábizonyítani, hogy revizionista.

Annak bizonyítása, hogy a téeszelnöki gárda bűnös, kupeckedő, szabadjára engedett banda, hatalmi kérdéssé is vált. Szubjektív elem volt, hogy a hatalmi apparátus emberei és ez a természetes kiválasztódással kialakult gárda - a dolgok logikájából következően - szembekerültek egymással. Az egyiknek politikai hatalma volt, a másiknak tömegbázisa. Hány elnök ellen indítandó fegyelmet, sőt leváltást kontrázott meg a tagság, otthagya a járás leforrázott képviselőit? Ezek az esetek nehezen gyógyuló sebeket vágta, és hetvennégy után eljött a törlesztés ideje.

A rendőri akció szeptember végén indult. Előtte Dániában voltam egy TOT-küldöttséggel, és amikor előkerültem, dermedten fogadtak a munkatársaim; „Itt van a rendőrség!” Na és? „Nem érted!? Fogdossák össze az embereket!” Ezt már tényleg nem értettem, mert velem nem közöltek semmit. December ötre kertészeti bemutatót szerveztünk a műtrágyát és a növényvédő szereket előállító gyárakkal együtt. A bevezető előadást nekem kellett volna tartani. Az irodámban épp a beszédvázlatot csináltam, amikor beállított négy rendőr, eléem tettek egy papírt, hogy házkutatást rendeltek el. A végén felvettek egy jegyzőkönyvet, hogy a házkutatás eredménytelen volt, és mondták:

„Tudja mit, jöjjön be velünk egy kis beszélgetésre!”

- Ha itt nem lehet, és ennyire sürgős, menjünk. De kínos, látják, mennyi ember gyülekezik... Mintha direkt csinálták volna. Később esett le a tantusz, hogy ezzel is példát akartak statuálni: „Na látjátok!”

Annyi mindennel gyanúsítottak, hogy az isten se tudta összeszámolni. A vádiratban ennek a tizede ha szerepelt, a többi kihullott a vizsgálat során. Habókra ment a dolog, vaktában: valamit csak találnak! Elesett a csalás, az okirathamisítás, ja, és a személyes haszonszerzés. Téma volt például a népköztársaság devizaegyensúlyát veszélyeztető üzletkötés - ezt már említettem -, de nem tudom a jogi megfogalmazásokat, a normális nyelvnek idegenek ezek.

Már jócskán délután volt, amikor mondták, hogy menjek le a büfébe, hátha kapok még valamit. Nem volt semmi. Cigaretta tudtam venni, szerencsére fel is tankoltam. Kimaradt egy pohár kakaó, azt megittam. Sötét volt, villanyt gyújtattak. Ácsorogtam ott a büfé környékén, aztán felhívtak szembesítésre Gergellyel, a bányauzemág-vezetővel. Csak néztem rá, hogy a fenébe emlékszik ez arra, hogy négy évvel korábban - ezerkilencszázhetvenegy május huszon-

egyedikén vagy mikor - mit mondtam neki? Később kiderült, hogy itthon sem voltam, Észak-Európában jártam. De hogy milyen naiv voltam: azt biztos nem mondtam Gergelynek, hogy csaljanak - amint állította -, mégsem ezt hangsúlyoztam, hanem azt, hogy mit tudom én, mit mondtam négy-öt évvel ezelőtt. Végül az ő állítása mellett erre alapozódott a vád.

Gergely akkor már több mint két hónapja volt a prés alatt. A szövege betanult jellegű volt. Rávetették-e, s ha igen, miért vállalta, nem tudom. A tárgyaláson a kertépítő üzemág vezetője, Berki azt vallotta, hogy azt ígérték neki, hazaengedik, csak mondjon rám valamit.

A szembesítés után vallatóim sutorogtak egy darabig, aztán közölték, hogy letartóztatnak. Ekkor is milyen hülye voltam! Barátságosan azt mondták: „Ne tiltakozzon, mert azzal csak meghosszabbítja a procedúrát, és később mehet haza, így viszont pár nap lesz az egész.” Erre én aláírtam, tudomásul vettem, hogy letartóztatnak.

Na, arra, hogy a letartóztatásom nem egy „elhúzódozó beszélgetés”, már a harmadik napon rájöttem, amikor szembesítettek Berkivel, a kertépítő üzemág vezetőjével. Olyan hülyeségeket mondott, mint egy kisgyerek. Javasoltam, hogy ezt az embert vizsgáltsák meg ideggyógyással. A végén megkérdezte: „Ugye, őrnagy úr, akkor én hazamehetek?” Eddig azt hittem, hogy tévedés történt. Komolyan mondom. Ilyen naiv voltam. Ekkor esett csak le a húsz fillér. Jézusom, hát aki idegileg gyenge, összeomlik, az bűnös!? Ettől kezdve úgy éreztem, hogy itt az én bőrömrre pályáznak. Amikor a végén jegyzőkönyv-egyeztetés volt - ekkor összehívják az összes gyanúsítottat, aki előzetesen van, és felolvassák a papírokat -, az én jegyzőkönyvem olvasásakor Berki odakiáltotta Grionnak: „Attila, legalább piruljál velem együtt!” Talán azt hitték, hogy én ezt meg azt mondtam rájuk, és ekkor döbbsen rá, mi történt? Ilyen hülyék voltunk.

Végül mégis azt hittem, hogy valahol biztosan elkövettem valamit, de nem akadt egy ember sem, aki érdemleges dologgal tudott volna vádolni - nem azért, mert én valami szent ember akartam lenni. Tény, hogy azt mondtam, aki dolgozik, azt fizessék meg. Erre a tárgyaláson a bíró elkezdte, hogy mi az, hogy megfizetni, ez mást jelent, mint az, hogy kifizetni, utalás arra, hogy csaljanak! Mondtam neki: nézze, én nem tudok így nyelvészkedni, ha valaki dolgozik, azt meg kell fizetni.

Barátaim - az egyik könyvkiadó vezetője, egy író és mások - próbáltak másként is segíteni, tekintélyes helyeket megjártak, hiába. Tény, hogy akárhová fordultunk, mindig ugyanazoknál kötöttünk ki. Teljesen felesleges volt minden tiltakozás: az öreganyjánál panaszolta be az ember az ördögöt.

A letartóztatás, az eljárás erkölcsileg nagyfiút csinált belőlem. Ha az ellenkezője volt a cél, akkor ez baklövés volt. Minden korábbi politikai szereplésem felnagyítódott, barátaim kiállása pedig tartotta bennem a lelket. Az ügyvéd hozta az üzenetet, hogy Cs. mondta neki: „Üdvözl a közgazdasági egyetem tanári kara, ők sem hiszik el, ami itt van.” Nagy dolog volt ez a szolidaritás, hogy olyanok is kiálltak mellettem, akiket csak futólag ismertem. Nem hiszem, hogy ez az én személyi varázssomnak tulajdonítható, a politikai atmoszféra volt már olyan, hogy az emberek kezdtek rádöbbsenni, hogy itt valami másként megy.

„Szerencsére” a gazdasági bajok megtorpanították a reformellenzéseket, kicsorbult a hatalmuk, csődöt mondott az „ellenreformáció”. Az ügyvédem ezerkilencszázhetvenhat július hatodikán kérte, hogy engedjenek ki, mert semmi jogalapja a fogva tartásnak. Azt felelték, szó sem lehet róla. Másnap behívtak, hogy menjek haza.

Hetvenhat végén egyesítették a téeszt a szomszédos gazdasággal, és az egyesítésnél új elnököt választottak. Engem nem váltottak le, én nem mondtam le. Később, a fegyelmi eljárás során sem engedtek a nép elé. Mondtam, engem csak a közgyűlés vonhat felelősségre. Azt felelték,

hogy nem az elnököt, hanem a szaktanácsadót vonják felelősségre - mert akkor már az voltam. De ebben a minőségemben mit követtem el a téesz ellen? Írásban is kértem, engedjenek a közgyűlés elé. Nem. Ki érti ezt? Hát a törvényesség egy lyukas garast sem ér?

A megyei pártbizottság mezőgazdasági vezetője lett az összevont téesz elnöke. Az átlagosnál értelmesebb pártfunkcionárius volt, biztos vagyok benne, hogy nem vágyott erre a pozícióra. Mindenesetre szép örökséget kapott. Ezerkilencszázhetvenhatban befejezés előtt állt ez az európai rangú kertészeti üzem, amelynek a fő profilja néhány virágkultúra vegetatív szaporítása volt. Kitartottunk a specializáció mellett, együttműködtünk bizonyos fejlett cégekkel - a szellemi tőkét tőlük szivattyúztuk át. Gazdaságilag jól állt a szövetkezet. Az 1975-ös mérleget - készítésekor én már letartóztatásban voltam - a bevételi igazgatóság és a különböző szervek hússzor megvizsgálták, és egyszerűen nem akartak hinni a szemüknek, hogy ilyen jó az eredmény. Hogy lehet, hogy egy bűnös vezetés mellett - amelyik lopott és csalt - ilyen a mérleg? Ha elloptak mindent, honnan származnak ezek az eredmények? Onnan, hogy nem lopták el. Nem azt mondom, hogy nem voltak tyúktolvajok, azok szinte mindenhol vannak, de a cég gazdasági helyzetét ezek a vélt vagy tényleges csalások bolhacsípésnyit sem befolyásolták. Működő vezetés mellett még jobb lett volna az eredmény, hisz az év utolsó három hónapjában még egy csomó lehetőség lett volna a javításra. Annak ellenére, hogy a vezetést szétverték, a hetvenötös év gazdaságilag ragyogó eredménnyel zárult. Köszönhető ez annak is, hogy benem mindig is élt a paraszti óvatosság, a tartalékolás. Sosem osztottunk ki mindent, inkább elrejtettük. Közjogi értelemben ez nem csalás, hisz a mérleg egy jó értelemben vett kártyajáték is. Például a befejezetlen termelést, a leltárértékelést, a raktári készleteket, a mezei leltárt, a kintlévőségek labilis tételeit, a peres ügyeket a számunkra legrosszabb eredménnyel könyveltük. Így legalább harmincmillió forintos biztonsági tartalék volt a gazdaságban, és tény, hogy egy ekkora vagyonnak nagy a tehetetlenségi nyomatéka.

Ahhoz, hogy az egyesítést egyáltalán szóba lehessen hozni, homogén tevékenységre van szükség. Hegyvidéken erről a minimumról sem lehet beszélni, s ezzel már el is mondtam mindent. Ez a nálunk és más baráti országokban is jelentős gigantománia borzalmas károkat okozott és okoz. De benne van az agyakban, a zsigerekben: ha nagyobb, gazdaságosabb. Szakértőnek mondható közönség szent borzadályal kérdezte meg Donáth Ferencet: „Hát a kisüzem képes a bővített újratermelésre?” Mire ő azt válaszolta: „Ha hagyják!” Ez persze megint egy félremagyarázási lehetőség, hiszen Donáth sem volt a szocialista nagyüzem ellen, én sem. Az is közhely viszont, hogy Dánia és Amerika mezőgazdasága zömben kis- és középüzemekben alapul. A hetvenes évekre nálunk kialakult szövetkezeteket elsősorban integrálni kellett volna és nem összevonni.

A hegyvidéki szövetkezetek összevonásának nem sok értelme van, szövetkezetünk egyébként is egy speciális európai középüzem, itt aztán igazán semmi szükség nem volt az összevonásra. Az idő is megmutatta, csak a távolságok nőttek, így többet lophatnak az emberek, hisz az ilyen összevonásokkal kevesebben érzik magukénak a közöst. Sok hegyvidéki falu gyötrődik a szövetkezetben. Az az érzésem, hogy ha hagynák őket, ha a nyakukba dobnák a gyeplőt, megélnének, ahogy addig is megéltek. Most sokan rosszul érzik magukat - súlyos milliók árán, vagy ezek ellenére. Már korábban, amikor elvileg felvetődött ez a kérdés, megmondtam: a mi esetünkben különösen ésszerűtlen az egyesülés, de ha muszáj - megfelelő feltételek mellett -, nagyobb károk nélkül megcsinálható. Mindebből nyilvánvaló, hogy ha rám parancsolnak, én is megcsináltam volna az egyesítést, csak talán valamilyen fájdalomcsillapító injekcióval. Mivel a kényszert, az értelmetlen centralizációt egyszerűen örülségnek tartottam, valószínűleg racionálisabb üzemszervezéssel enyhítettem volna káros hatásait. Például maximális önállósággal, vagy mit tudom én, mivel. Már akkor törtem a fejem, hogyan csinálhatnám. Az összevonásban érintett falvaknak maximális önállóságot kellene adni, a volt

tisztviselőket meg kellene hagyni, mondjuk, minden faluban egy elnökhelyettest. Ahogy a föderációban csinálják: bizonyos dolgokat központosítani, a többit decentralizálni. Az igaz, hogy ilyesmin törtem a fejem, és biztos, hogy végrehajtottam volna az egyesítést. Mit tehettem volna...? Hosszú időn át a miniszter sem tett semmit...

Felmérhetetlen, mit jelentett a bűnvádi eljárás a téesznek erkölcsileg. Még az anyagi kár is felbecsülhetetlen. Az erkölcsi és politikai kár még inkább. Nagy szavakkal úgy fogalmazhatnám meg: a szövetkezeti demokráciában, a szövetkezeti törvényességbe vetett hit hullott porrá. Fel lehet ennek a kárát mérni? Egy csomó lobogó ember nyakába idegenek ültek, a korábbi tagokból már alig van valaki a vezetésben. Nem tudunk kitermelni rátermett embe-
reket? Mindig felháborított - más téesznel is - az erőszakos külső behatolás. Azok a vezetők, azok a téeszek, amelyek vitték valamire, mind együtt nőttek! Ezt a téeszt az emberek maguké-
nak hitték - ki milyen szinten, milyen fokon. Éveken át azt mondtuk: „Emberek, ezt magunk-
nak csináljuk!” Elhitték, áldoztak rá, aztán egyik napról a másikra, szinte mint egy burzsoá
vagyonát, konfiskálták, elkobozták az egészet. „Semmi közötök hozzá, amit húsz éven át
csináltatok!” És még a látszatra sem ügyelve, idegenek ültek a nyakukra. Ezt nem kellene
mondanom, mert nem akarom nehezíteni az új vezetés helyzetét. De az az igazság, hogy a
téeszt, mint egy feudális stallumot, másnak adták, és akik megcsinálták - ha még tagjai a
szövetkezetnek -, ráébredtek, hogy annyi közülük sincs hozzá, mint a Lánchídhhoz, mert azon ma
is átmehetnek. Normális emberi igazságérzet alapján ez erkölcsi és politikai abszurdítás. Még
szerencse, hogy egy csomó embert elláttunk telekkel, lakással, és ezért tizenöt évig köteles itt
dolgozni. Miért ártott a szocializmusnak, hogy az emberek magukénak tartják, amit építettek?
Az exportból a rubelt meg a dollárt az állam szedte be, nem mi. Gergelyek nem tudtak akkora
kárt tenni, mint amekkorát ez a hercehurca okozott. Meggyőződésem, hogy ezeket ki lehetett
volna küszöbölni ilyen csinnadratta nélkül is, a dolgok rendje szerint. Mire volt ez jó? Vajúd-
tak a hegyek, és szültek egy egeret? Vallomások alapján öt év másfél milliárdos forgalma
mellett összehoztak három-négyszázezer forint vélt vagy tényleges kárt, aminek egy tekinté-
lyes része olyasmiből adódott, hogy a pali felvette valamiért a pénzt, de mást csinált. De
dolgozott valamit! Például valaki elintézte, hogy Pécsről jöjjön a kő. Gergely, ahelyett, hogy
legális formában, másodállásban kifizette volna az illető munkáját, az illegális utat választotta.
Ezzel nem akarok felmenteni senkit, még ha két fillért lopott is. Ha hozzám odajön egy
rendőrtiszt, hogy ez meg az csal, lop, nem kelek a védelmére. Hiányzott a méltányosság, nem
vették figyelembe, amit ezek az emberek tizenöt év alatt adtak a szocializmusnak, hogy
nélkülük nem lett volna ez a téesz.

Kiszabadulásom után meghívtak tanúnak az egyik kártérítési ügyben. Ott is elmondtam:
miféle bosszúhadjárat ez? Értsék meg, hogy ezek az emberek tíz-tizenöt-húsz éven át rende-
sen dolgoztak, ne feledkezzenek már el az enyhítő körülményekről! Igaz, gyengének bizonyul-
tak, mégis álszent volnék, ha beállnék a vénasszonyos siránkozók vagy az utólag okosak
sorába, pedig talán nekem volna a legtöbb okom azt mondani: az anyjuk istenit, becsaptak, és
még engem is milyen bajba keverték! Ez lenne a kézenfekvő, de ilyet nem mondok. Ezek az
emberek nem voltak bűnözők.

Beszéltem tüsténkedőkkel, akik azt mondták: „Bocsásson meg, a kötelességem teljesítettem.”
Eltársaim, hát mindenki parancsra cselekszik? Hát ez az a párt, amelyik tagjai valamikor
emelt fővel mentek a harcba? a halálba? A főügyészség egyik akkori vezetője együttérzéssel
hallgatta, mi történt velem, s megígérte, intézkedik, hogy szabadlábra helyezzenek, utána meg
letagadta magát az illető barátom előtt. Egy tábornok azt mondta, mégiscsak sok, hogy három
számjeggyel lehetne leírni, hányan szóltak miattam. Mégsem vizsgálta meg, mi is folyik hát
tulajdonképpen. Ha nem tudunk a hatalmi struktúrában erőteljesebben a demokratizmus

irányába haladni, akkor minden megtörténhet, mert az ellenőrizhetetlen hatalom hajlamos a túlkapásra.

Meggyőződése, hogy néhány vezető politikustól kezdve a századosig sokan szentül hitték, hogy rablóvezérek vagyunk, csak meg kell nézni, hogy raboltunk. Az egész abból a hamis koncepcióból eredt, hogy a szövetkezeti gazdálkodás fellendülése csalók, konjunktúra-lovagok, svindlerok műve. Szegény Erdei Ferenc - Isten nyugosztalja - mindig azt mondta: „Ide figyeljete, gyerekek, minálunk a tisztesség látszata fontosabb, mint maga a tisztesség.” Akkor én megmosolyogtam, pedig, jaj de bölcs volt! Ezeket az embereket elindították, hogy keressék meg a bűnösöket. Nem úgy adták ki az ukázt, hogy koholj ellene valamit, hanem azt mondták: „Nézd meg! - Mit? - Te tudod!” Ha nem találja, mi a vélemény róla? Nem kellett volna ekkora hadsereg, két jó szemű revizorral egy hét alatt bármilyen gazdaságot két vállra lehet fektetni, még ha nem lopott is senki. Mondhatom, csodálkoztam, hogy ekkora erőfeszítéssel csak ilyesmit találtak, mint ez az alkalmi munkabér meg az útielszámolás. Ennyi lazaság, fonáság talán mindenütt akadt volna. Azzal a prekoncepcióval éltek, hogy ilyen eredményeket nem lehet becsületes úton elérni. Az elvtársak egy része most sokkal szerényebb eredménnyel is dicsekszik. A tetejében én a börtön ellen védekeztem, nem a perköltség ellen. Ki is jött nyolcezer valamennyi forint: velem fizettették meg azt a költséget, amibe az ellenem emelt hamis vádak kivizsgálása került. Mit mondjak erre? És arra a rendőrré, aki azt mondja: „a kötelességemet teljesítettem”, vagy a funkcionáriusra, aki azt mondta: „én a párt katonája vagyok”? Meglehet, hogy a rendőrnek produkálnia kell, hogy előbbre léphessen, de az említett főügyész-ségi vezető mivel menti magát? Ki a felelős azért, hogy szóbeszéd alapján letartóztatnak valakit?

Eleinte azt mondták, nyolc-tíz évet kapok, de ez csak lelki masszázs volt. Amikor elkészült a vádirat, akkor kettőtől öt évig terjedő börtönnel ijesztgettek. Százhusz tanút hallgattak ki. Szembe egyedül Gergely vádolt a tárgyaláson is, a többiek visszavonták, arra hivatkozva, hogy azért szóltak ellenem, mert az ígérték, hogy kiengedik őket. Ez hamis tanúzásra való rábírás még jogi nyelven is. A bíró tájékozott, amikor erre figyelmeztettem, és azt mondta, ne rágalmazzam a rendőrséget. A Legfelsőbb Bíróságon már korrekt embereket találtam, de azt hiszem, ebben a helyzetben már ők is kényszerpályán mozogtak. Hét hónapi előzetes letartóztatás után miféle dolog lett volna a felmentésem?

A Legfelsőbb Bíróság ítélete megállapította, hogy a vádakból ez sem igaz, az sem igaz, de azért az ellenőrzést „bizonyos mértékig” elhanyagoltam... Milyen jogi kategória az, hogy „bizonyos mértékig”? A hozom is, nem is ítélet lezárta az ügyet. Tabula rasa. Kész.

Korábban korrupt elnökként bemutatott több országos napilap, sőt a *Lúdas Matyi* is. Minden főszerkesztőnél levélben tiltakoztam, egyedül a *Népszabadság* válaszolt, hogy írásuk megfelelt a vádiratban foglaltaknak, és a Legfelsőbb Bíróság ítéletét is egyedül a *Népszabadság* ismertette.

Amikor ezerkilencszázhetvenhat júniusában kiengedtek, öt-hat heti szanatóriumi kezelés után elkezdtem csellengeni a téeszben. Végül kitalálták, hogy amíg eldől a sorsom - megszületik az ítélet -, legyen szaktanácsadó a vezetőség mellett. Ennek megfelelően ügyködtem is, de októberben a megbízott elnökként ténykedő elnökhelyettes - állítólag, mert megfenyegették - megszakította velem a kapcsolatot, nem állt többé szóba velem. Volt szobám, volt fizetésem, csak munkát nem kaptam.

Az egyesítés után, ezerkilencszázhetvenhét január elsejétől új elnöke lett a téesznek, s megkérdeztem tőle, mi lesz velem. Nem sokkal ezután kijött a megyei pártbizottság titkára, hogy válasszak téeszt. Ne vicceljenek! Hát hová menjek? Homályosan utaltak rá, hogy elnök-

helyettes lehetek, ha meg kedvezően alakul a sorsom, talán még elnök is, csak menjek el. Mondtam, hogy itt szeretnék dolgozni a saját szövetkezetünkben.

„Kellemetlen beosztottnak lenni ott, ahol húsz évig főnök volt.”

- Miért? Lojális leszek az új vezetés iránt, amit rám bízna, el fogom látni!

„Nem, válasszon mást!”

Csökönnyösen ragaszkodtam hozzá, hogy itt maradjak bármilyen beosztásban, a megyei titkár pedig még csökönnyösebben hajtogatta, hogy nem maradhatok:

„Nem lenne az egészséges dolog!”

- Elhiszem, hogy ha bárkire ráparancsolnak, az befogad - mondtam -, hiszen ki mer a megyei pártbizottsággal ellenkezni? De ha itt nem maradhatok, akkor nem megyek más térszbe senki nyakára. Tudtommal ezután az első titkár beszélt a miniszterrel, és három nap múlva felhívott K. Nagy Sándor, hogy a miniszter üzeni: „Jelentkezz K.-nál - egy mezőgazdasági nagyvállalat vezetőjénél -, ő tudja, mit kell tenni.” Így kerültem ehhez a céghez, mondjuk azt, hogy a kertkultúrák fejlesztési szakértőjének. Nem ugrálhattam; egy „elítelt” hová mehet? Ahová a miniszter engedi. Ez épp márciusban volt, az első fokú ítélet kihirdetése tájékán, aztán háromnegyed év múlva, decemberben megszületett a Legfelsőbb Bíróság végzése.

Az egyesítő közgyűlésen ott voltam, és a megyei tanács elnökhelyettesének és a járási pártbizottság első titkárának a felszólalása prejudikálás volt, nem tartották be az ártatlanság vélelmét, ami pedig elemi dolog. Ez még az első ítélet előtt volt, de az elnökhelyettes még a vádiratot is túlcitálta. A térsz gazdálkodásáról olyan ostobaságokat mondott, hogy égnek állt a hajam. „Disznót kell tartani, nem virágot.” Zagyvaságokat. Egy-két tag szőrmentén felszólalt, hogy no, no. Letorkolták őket. Álljak fel, és mondjam el, hogy amit ezek az elvtársak mondanak, az ostobaság? Az ellenkezés felelőtlenség lett volna elsősorban azokkal az emberekkel szemben, akik valamennyire kötődtek hozzám. Enélkül is kiutálták őket. Aki a legenyhébb megjegyzést tette, azt is kiutálták, vagy lefokozták, vagy már nincs is a térszben. A régi tagok közül csak egy öreg kertész van még itt a vezetőségben. A múltkor találkoztam vele a totózóban.

„Képzelve, alaphiányosak vagyunk, nem lesz pénz.”

- Honnan tudja?

„Vezetőségi tag vagyok.”

- Akkor miért nem kérdezte meg, hogy mi történt?

De erről nem szívesen beszélek. Itt van viszont a párttagságom. Az egyesítés után egyszerűen nem kaptam bélyeget. Bementem a megyei pártbizottságra, hogy vagy zárjanak ki, vagy csináljanak valamit, de az, hogy én kijöttem a börtönből, utána megfizették velem a tagdíjat még a benn töltött időre is, és azóta is fizetem, de se tagkönyvet nem adnak, se ki nem zárnak, ez nem megy. Erre kiállították az új tagkönyvet.

A nyugdíjazásom is fura dolog volt. A vállalatnál elkezdődtek az átszervezések és leépítések. A beruházási stopok miatt a közeli jövőben nem volt várható fejlesztés az én szakmámban. Nem küldött el senki, de láttam a vergődést, meg ott volt a sok fiatal, nem akartam elvenni előlük a helyet. Korábban akadt ugyan térszelnök, aki hívott, menjek hozzá általános helyettesnek. De ugyanaz a megye! Meg kellett volna alázkodnom. Nagy önkritika, fogadkozás - nem volt kedvem hozzá. Ha nem így alakul az élet, talán hatvanévesen sem mentem volna nyugdíjba. A kényszer végül előbb rávitt. A minisztérium nem támogatta a tervemet. Mindent

megkaptam a cégnél - fizetés, prémium -, egy rossz szót nem szólt hozzám senki, csak hogy gyakorlatilag nem volt munkám, alig tudtam néhány kártételt megakadályozni. A legnagyobb hülyeségeket sem. Valamelyik főhivatalnok határozott és kész. Bábáskodnom kellett egypár olyan beruházásnál, amelyről tudtam, hogy ablakon kidobott pénz az egész.

Az egyik helyen több száz hektáros csonthéjast telepítettek. Micsoda eszközpocsékolás! Láttam én Moldáviában akkora almáskertet, hogy órákig mentünk mellette. Ki szedi ezt le? Örültség! De a megyei első titkár rájuk dörrent. Mondtam az elnöknek:

- Te is tudod, hogy marhaság, ekkora területen legfeljebb szeszipari gyümölcsöt fogtok termelni!

Mindegy, nem mert ellentmondani. Nagy csapás lesz, ha ez a gyümölcsös termőre fordul. Az elnök abban bíz, hogy ő már nyugdíjban lesz.

Volt valahol egy picinyke hőforrás, és elfolyt a vize, ami szemet szűrt, s nyomban el is döntötték, hogy üvegházi kertészetet kell csinálni. Megnéztem:

- Kicsinek nagy, nagynak kicsi, a gatyátok rámegy!

„De a megyei pártbizottság már kimondta!”

A mezőgazdasági osztályvezető tanítványom volt, tőle kérdeztem.

- Miért tartanak téged megyei főmezőgazdásznak, ha nem mondhatod el a véleményed?

„Nekem nem lehet.”

És a többiek némán ültek ott körben. Pontokba szedtem, miért nem szabad ezzel foglalkozni, hogy száz év alatt sem térül meg. „Leírnád?” Lediktáltam. Ilyesmivel néha segítettem. Szakértősködésem nem járt fényes eredményekkel. Hívtak például egy állami gazdaságba a kompresszorok hőhasznosításának megvitatására. Hülyeség, beszéljünk inkább a nőkről! Vádoltak, hogy a saját cégem ellen dolgozom, mert az ilyen dolgokat elintéztem egy jegyzőkönyvezéssel. Ezt nem szabad. Fontoskodni kell, aztán megmondani, hogy háromszázezer forintért csinálunk egy tanulmánytervet. Előfordult, hogy ilyesmit kivettek a kezemből, és el is készült a „tanulmány”, az igazgató vagy elnök pedig boldogan fizetett két-háromszázezret: egy ilyen menlevélért ennyi pénzt is megadnak. Mert kiken szokták elverni a port, ha egy ilyen gyümölcsös vagy szarvasmarhatelep csődbe viszi a gazdaságot? Azokon, akik végrehajtották a parancsot. Kíváncsi lennék, hány téeszelnök bukott bele ilyen ügyekbe.

Visszatérve a nyugdíjazáshoz: nálam ez lehetséges megoldás volt, nem úgy, mint egy fiatalnál. Elmentem a TOT elnökéhez, és elmondtam, mi van. Nyomban felhívta a minisztert, hogy ne izéljenek már! Kész. Behívta a titkárát, és lediktálta neki a javaslatot. Ez volt február huszon-valahányadikán és április elején a kezemben volt, hogy jó munkáért elmehetek korkedvezményes nyugdíjba. Ezerkilencszáznyolcvanegy szeptember elsejétől nyugdíjas téeszelnök vagyok. Ez szerepel a papíron.

FEDDHETETLENSÉG

Börcsök András (Bugac) 1986-ban az Aranykalással együtt ünnepelt: negyedszázada alakult a szakszövetkezet, aminek ő az első, az alapító elnöke. Mellette öt-hat volt elnök dolgozik a szövetkezetben, igaz, annak idején nyolc csoport szerveződött a homokos határu Bugacon.

- Azt mondják, pofozkodott, azért veszítette el a feddhetetlenségét. Igaz ez? - kérdeztem Börcsök Andrástól.

- Ezerkilencszázhatvanhét-hatvannyolcban villamosították itt a külső részen az iskola melletti majorunkat. Késtünk a munkával, és a tanító rága a fülemet, hogy mikor kapnak már áramot. Mivel jóban voltunk, elkezdtem ugratni, hogy tőlünk bizony soha, még az adminisztrátort is behívtam, hogy hitelesebb legyen a dolog, és lediktáltam neki, hogy nem adunk áramot. Ő komolyan vette ezt a marhaságot, az áramszolgáltatónál kiverte a balhét, és ők gyorsan bekötötték neki a villanyt. Nálunk még folyt a munka, s mert én olcsón, másod-magánfoglalkozásban csináltattam a szerelést, hétvégén dolgoztunk. Elvették valamit egy vasárnap délután, és kiverték a biztosítékot, ami megismétlődött néhányszor, pedig ekkor ők - a környékbeli gyerekekkel, felnőttekkel együtt - állítólag már tévét akartak nézni. Kijött a tanító ortályozni, mi folyik itt. Dühös voltam már én is, hogy ezzel szórakozunk vasárnap, és megemlítettem az éjjeliőrnek, megmondhatná a tanítónak, ha nem hagyja abba, szétverem a fejét. Mit tesz isten, átadta az üzenetet, a tanító meg felerősítette magát néhány féldecivel, bejött az irodába, és elkezdte emlegetni a származásomat, a szüleimet, végül rám támadt, én meg kihúztam gyorsan az egyik kezem, meg a másikat is, lekevertem a szerencsétlennek jó pár pofont. Nem szokásom ez, de előtte már rossz hangulatba hoztak mások, mert éppen elveszett valami a szövetkezetben. A tanító aztán szomorúságában elment a kocsmába, és tovább ivott. Mutogatta a fülét, ami valahogy felrepedt és vérzett. Végül annyit ivott, hogy a kerékpárral együtt az árokban kötött ki, ott pihent. Nagy cirkusz lett belőle, rendőrségi ügy, háromezer forintos bírság. A rendőrök elég megalázóan viselkedtek velem, végül bedühödtem, és írtam a belügyminiszternek, hogy úgy látszik, valahonnan nyomják ezt az egész ügyet. Benkei András belügyminiszter leírt a megyéhez, ahol aztán megállapították, hogy mivel nem nyilvános helyen történt az eset, nem minősül garázdaságnak. Ebből az ügyből kifolyólag nem voltunk valami jó viszonyban a tanítóval, és igazából emiatt robbant ki közöttünk a góré körüli vita.

- Ezerkilencszázhetvenháromban nagyon jó kukoricatermés volt, és a minisztérium még terv nélkül is támogatta a tárolótér építését. Emeltünk mi is egy nagyon egyszerű valamit, egy hideglevegős alagutat, és arra raktuk rá a kukoricát, dróthálók közé. Ez a góré nem volt messze az iskolától, és a tanítónak nagyon nem tetszett, hogy odaraktuk, és elkezdett piszkálni. Azt mondta, hogy a zaj - a ventilátor zaja - zavarja a tanítást, bár a góré az iskola mögött volt, tehát olyan nagyon nem zavarhatta őket. Nekünk ez volt erre a legalkalmasabb területünk, egy emelkedő, tizenöt-húsz méterre az iskolától. Megjárt ez az ügy mindenkit. A járási tanácsot, pártbizottságot, a megyei tanácsot, pártbizottságot, az újságot, végül Romány Pál, a megyei első titkár kiadta az ukázt, hogy a górét le kell bontani. Valamikor ezerkilencszázhetvenhárom május végén kellett kiraknunk a kukoricát, de röhej, mert húsz méterrel odébb fölépítettünk egy hasonló górét, a régiből kiszedtük, ebbe átraktuk a kukoricát, és ekkor már minden jó volt. A járási tanács akkori elnökhelyettese, Bene Bandi bácsi azt mondta, ép elméjű ember ilyet még nem látott, két fegyelmet kaptam e miatt a rohadt góré miatt, de azért naponta járogattak ki, még a járási tanács elnöke is, megnézni, hogy halad a kukorica átrakása. Nagy feneket kerítettek az egésznek, mert zászlajukra tűzték a gyerekek „ügyét”, az iskolát, és őket védték a szövetkezettel szemben. Az idő mindent megold, ezt a szegény tanítót rokkantnyugdíjba tették, aztán meghalt.

- Akkor a feddhetetlenségét nem a pofozkodás miatt vették el?

- Benne volt ez is, de a főok az egyesülés volt. Ezerkilencszázhetvenötben még három szakszövetkezet volt Bugacon: az Aranykalász, vagyis mi, a Szőlőmező és az Új Remény. A Szőlőmezőnél volt valami kis probléma, meg amúgy is a mérleghiány szélén jártak, ezért a járási pébé úgy döntött, hogy nekik és nekünk egyesülnünk kell. A gazdaságpolitikai titkárral megbeszéltük a dolgot, aztán az összevont vezetőségi ülésen valaki közbeszólt, hogy az Új Remény miért marad ki. Azt mondták, arra még nem érett meg az idő, de mit tesz isten, két hét múlva hívták mind a három szakszövetkezet elnökét, és közölték velünk, hogy meg-

változott a helyzet, ugyanis az Új Remény több vezetője ellen eljárás indult, mert lóval üzérkedtek. Később persze bebizonyosodott, hogy nem a saját zsebükre dolgoztak, hanem a szövetkezetnek lett ebből haszna, mintegy három-négyszázezer forint. Akkor sok külföldi járt ide, és negyven-ötvenezer forintot adtak egy lóért. Az emberek észbe kaptak, elmentek máshová lovat venni, s három-négy heti tartás után a szövetkezeten keresztül eladták a duplájáért annak, amennyiért vették. Napjainkban az elnököt - aki akkor kétévi börtönbüntetést kapott négyévi felfüggesztésre - megdicsérik, ha ilyet csinálna. Ez az ember is itt dolgozik a szövetkezetben, amikor viszont elindult ellenük az eljárás, ezerkilencszázhetvenöt február tizenhatodikán, akkor én lettem helyette az Új Reményben a megbízott elnök. Ugyancsak megbízott elnök voltam már fél éve a Szőlőmezőben is, mert ott meg az elnöknő ellen folyt valami jogtalan pénzfelvétel miatt az eljárás, s erre hivatkozva lemondatták, pedig az eljárást később megszüntették ellene. Ő is itt van a szövetkezetben, SZTK-előadó. Eltávolításának az igazi oka, azt hiszem, az volt, hogy a férje, a községi párttitkár sokat vitatkozott a járási instruktórral, emiatt le kellett mondania, nemcsak neki, hanem a feleségének is.

- Ha mind a három helyen maga volt az elnök, akkor az egyesülés nem okozhatott gondot!

- Hiába volt az Új Reményben ez az üzérkedési hercehurca, mégsem akarták az egyesülést. Elmondtam nekik, megértem őket, voltam én is hasonló helyzetben, nekünk nincs gyarmatosítási szándékunk, döntsenek, ahogy jónak tartják. Hogy ezért-e vagy másért, az egyesülésre szavaztak, nálunk és a Szőlőmezőben pedig, mint említettem, már korábban eldőlt ez a kérdés. Amikor így szépen elő volt készítve minden, akkor március tizedikén közölték, hogy máshonnan kell ide elnököt hozni. Mivel valamilyen formában mind a három helyen én voltam az elnök, elég hülye dolog még a külső szemlélő számára is, ha valahonnan kívülről hoznak ide valakit. A községi pébé sem értett ezzel egyet, de a járás hajthatatlan volt, kijelentették, hogy a jelöltjük politikailag ilyen fejlett meg olyan fejlett, én pedig párttag sem vagyok. De az emberek már nem veszik be ezt a szöveget, nekik fontosabb, hogy megy-e a termelés vagy sem, és hogy mennyit fizetnek.

- Ki volt ez az illető?

- A jánoshalmi Petőfi elnöke, akit a tagság elzavart, és akkor tanácselnöknek tették Zsanára. Ott is szövetkezeti elnök akart lenni, de nem sikerült. Végül Lászlófalván lett elnök, fűrdetgette az ottani szövetkezetet - amiről Zám Tibor ír is *Bács-Kiskunból jöttem* című könyvében -, aztán az egyesülés után helyet kerestek neki, s itt találtak. Amíg nyugdíjba nem ment, addig állta is a sarat ez az ember Bugacon - igaz, elég gyorsan kérte a korkedvezményes nyugdíjat -, és azóta is itt van a szakszövetkezetben, volt elnöktársaival együtt. Az ő sorsának ismeretében léptünk mi vissza annak idején az egyesüléstől.

- Ha tehát jól értem, megharagudott, amiért nem önt jelölték elnöknek, és rávette a tagságot, hogy lépjenek vissza az egyesüléstől. Rosszakarói fogalmazhatnak így?

- Azok igen. Amikor engem az egyesülés ügyében behívtak, közölték, hogy ez már akkora szövetkezet lesz, hogy ide egy nem tudom, milyen szakmai és politikai végzettségű elnök kell. Megértettem volna én ezt, de a jelöltnek éppolyan technikumi végzettsége volt, mint nekem, csak neki mezőgazdasági, nekem meg közgazdasági, plusz még a mérlegképes. Elöttem az egyetem kapuja akkor becsukódott, amikor mások előtt kinyílt, de én arról nem tehetek, hogy az apámat kulákká nyilvánították, és emiatt nem mehettem az állatorvosira. Mióta meg a szövetkezetet csináljuk, nem érek rá, hogy főiskolát vagy egyetemet végezzek. Meg is mondtam, nem értek egyet azzal, hogy idegen embert akarnak hozni, ez nem vezet jóra, különösen ott, ahol a gazdasági adottságok gyengék. Nekem most már közel negyedszázados elnöki tapasztalatom van, de nem mernék elmenni más vidékre. Nem elég, hogy valaki szervezni és vezetni tud, helyismeretre és emberismeretre is szükség van. Annak idején azért vállaltam el az elnök-

séget, mert itthon voltam, nem akartam, hogy kevésbé hozzáértő ember vezesse a közösséget, akkor a faluban nem volt még érettségizett paraszt, talán ezért is választottak engem. Nem voltak ilyen ambícióim, nem is tudtam, hogy mivé fog ez fajulni, nem látta senki - hiába mondja most -, csak csinálta, mert ezt kellett csinálni.

- Gondolom, nem valami simán zajlott ez az egész csetepaté, ha a feddhetetlensége visszavonásával zárult!

- Mivel ezt az embert mindenáron ide akarták tenni, s ezzel én kezdettől fogva nem értettem egyet, mind a három helyen összehívtam a vezetőséget, és elmondtam, mi a helyzet. A mieink határoztak is, hogy kilépünk ebből a buliból, amire a szövetkezeti törvény lehetőséget ad: az egyesüléstől az alakuló közgyűlés előtt még vissza lehet lépni. De lesz-e rá lehetőség? A tanyai híradáson túl a szerencse is a kezünkre dolgozott meg a dac, hogy rábiztosítottak, kiküldték ide az URH-s kocsit is. A járás, de még a szövetség sem akarta, hogy visszalépünk, ment a huzavona, s mert hideg is volt a gépműhelyben, mire szavazni kellett volna, az emberek egy része hazament, s nem volt határozatképes a közgyűlés. Ez persze a járásnak volt jó, intézkedtek is gyorsan, összehívták az egyesületi közgyűlést, még hozzá korábbra, mint ahogy mi terveztük a saját közgyűlésünket. Akkor mi titokban megegyeztünk a vezetőséggel, hogy egy nap alatt értesítjük mind a háromszáz tagot, és a járást nem hívjuk meg a közgyűlésre. Persze megtudták a szándékunkat, és a tagság kilencven százaléka mellett ott volt a mezőgazdasági osztályvezető is, azután késre menő vita folyt a visszalépésről. A tagság mellém állt, kimondtuk, ilyen egyesülésből nem kérünk. Nem az volt az indok, hogy idegent hoznak elnöknek, hanem az, hogy a másik szövetkezetnél nagy a mérleg hiány. Azt mondtam, egyesülünk, ha letesznek kétmilliót a veszteségre, de erre nem volt pénz.

- Ilyen nagy volt a taktikázás?

- Nekünk más fegyverünk nem volt, mi csak ebbe meg a törvénybe kapaszkodhattunk. Az egyesületi közgyűléseken nekem már nem adtak szót, és tulajdonképpen törvénytelenül egyesítették a két szövetkezetet, ugyanis a szavazólapon a következő választási lehetőségek voltak: egyetért a három bugaci szakszövetkezet egyesülésével; egyetért az Aranykalász és a Szőlőmező egyesülésével, olyan variáció viszont nem volt, hogy egyetért a Szőlőmező és az Új Remény egyesülésével, amit végül is összehoztak.

- Maga egyesülésellenes?

- Éveken át arra készültem, hogy egyszer egyben lesz a falu egész határa, és tulajdonképpen az egyesülés már akkor, ezerkilencszázhetvennégy végén vagy ezerkilencszázhetvenöt elején létrejött volna, ha nem változtatják vásári játékká.

- Hogy vették el végül is a feddhetetlenségét?

- Kecskeméten tanultam, sok korombeli ismerősöm, barátom van, és az elnökösködéssel is sok ismerősre tettem szert, így aztán többen figyelmeztettek, hogy a megyei tanács elnökhelyettese, Glied elvtárs kiadta, vissza kell vonatni a feddhetetlenségim, hogy le tudjanak váltani. Barátaim tanácsolták, kérjek valakitől segítséget, de én nem mentem sehova. Amikor a járási tanács mezőgazdasági osztályvezetője - szintén egy volt osztálytársam - közölte, hogy tényleg visszavonják a feddhetetlenségim, akkor írtam Horváth Ignác járási első titkárnak egy levelet arról, hogy mit akarnak csinálni és miért, és mivel nem bírok benne, hogy ő ebben a kérdésben pártatlanul állást tud foglalni, más asztalra is leteszem ezt a levelet, s elküldtem a Központi Ellenőrző Bizottsághoz is. Erdei Ignác, a megyei gazd. pol. titkár is iskolatársam volt, részletesen tájékoztattam hát arról, hogy mi folyik az elnökválasztás körül, figyelmeztette is Horváthot, de ő azt felelte, tudják a dolgukat. Ezek után - mivel a megye nem tudott vagy nem akart hathatósan közbelépni - a levélből nekik nem küldtem.

- Miként maradt a feddhetetlenségi elvonása ellenére is elnök?

- Amikor visszavonták a feddhetetlenségim, akkor egy rejtett helyen összehívtam a vezetőséget, és elmondtam nekik, mi fog következni, hogy amíg nem tudnak leváltani, addig a vezetőség tagjai közül fognak megbízni valakit elnöknek. Mi akkor a saját szánk íze szerint az egyik brigádvezetőt jelöltük elnöknek, és amikor május végén a járás kijött, és közölte, hogy az új elnök megválasztásáig bízzunk meg valakit, akkor rögtön mondtuk, hogy ez a brigádvezető legyen a megbízott elnök. Akkor mi minden héten vezetőségi ülést tartottunk, és egy lépéssel mindig előrébb voltunk, mint az ellenfelek. Az elnökhelyettes akkor épp infarktus után volt, és kérte, hogy az ő helyére is állítsunk valakit. A megbízott elnök kijelölésekor a vezetőség engem bízott meg az elnökhelyetességgel, így gyakorlatilag továbbra is én vezetem a szövetkezetet. Minden a gyorsaságon múlt. A mi taktikánk az volt, hogy ne lehessen határozatképes közgyűlést összehívni, vagy legalábbis minél később sikerüljön, az övéké viszont az volt, hogy minél előbb legyen meg a közgyűlés, hogy megválasszák az új elnököt. A júniust valahogy kihúztuk, akkor e támadásom hírére megkeresett Zám Tibor, és ő szólt Gajdócsinak, a megyei tanács elnökének, hogy itt valami nincs rendben. Annak ellenére, hogy Gajdócsi vonta vissza a feddhetetlenségimet, behívatott és elbeszélgettünk. Mondta, leállítja a hajszát - ez volt ezerkilencszázhetvenöt július elején -, bizottságot jelöl ki a történetek kivizsgálására, és az sem elképzelhetetlen, hogy visszaadja a feddhetetlenségimet. Így is történt.

Eddig, úgy tudom, az elnökök közül senkinek sem adták a kezébe ezt a papírt, az országban először ezerkilencszázhetvenöt szeptemberében talán nekem küldték ki, hogy megfelelek a személyzeti előírásoknak, borzalmas fura dolog, hogy a feddhetetlenséget indoklás nélkül vissza lehet vonni. Miközben tőlem megvonták meg visszaadták, se jobb, se rosszabb nem lettem. Ami történt, morálisan és törvényileg is támadható. Azt mondjuk, hogy jogállamban élünk, mégis így hézagoskodunk a joggal. Előírva csak az van, hogy egy vezetőnek feddhetetlenségi kell, de hogy ennek az elvételét vagy a megadását indokolni kell vagy sem, az már nincs előírva. Szövetkezet csak vagyoni alapon jöhet létre, enélkül legfeljebb betörésre lehet szövetkezni. Hogy ezt a vagyont ne kezelhesse olyan, aki a törvénnyel összeütközésbe kerül, ezt megértem. De hogy pusztán azért lehetetlenné lehessen bárkit tenni - abban a közösségben, ahová ő is bevitt valamit! -, mert valakinek tetszik vagy nem tetszik, ez elsősorban morálisan megengedhetetlen. Elítélem, hogy sok esetben az írott jogszabály ellenére lehet valakinek a terhére vagy az előnyére dönteni. Ha elég magas szinten mondanak valamit, akkor a jogszabályt félre lehet tenni. De egy rendszer mindennemű jogszabályt a saját érdekében hoz létre, tiszteletben is kellene tehát tartania. Mint megbízott elnök engem a másik két szövetkezetben csak a közgyűlés menthetett volna fel. Ezzel szemben a vezetőség menesztett törvényellenesen, épp akkor, amikor az édesapám meghalt, és el sem tudtam menni erre az ülésre.

- Milyen visszhangja volt ennek a babaruhásdinak?

- Csak a községi párttitkár szentségelt, hogy szarban hagyták, mert ő volt az egyetlen, aki ezzel az egészszel nem értett egyet, mégis mindenki rá haragudott. Lehet, hogy nem lett volna ekkora cirkusz egyik ügyből sem, ha egy kicsit hajlékonyabb vagyok, de én az igazamból nem szoktam engedni, csak ha erőszakot alkalmaznak velem szemben. Megkaptam ezt is. Ez volt az én három ügyem. Más vitám nemigen volt, mert a szövetkezeti dolgokba soha nem engedtem beleszólni, se járásnak, se megyének, senkinek.

A földhivatal, kereskedelmi céget, bányát megjárta Börcsök András épp a legnehezebb 1952-es esztendőben szerette meg igazán a parasztizálást, amikor a beadási lemaradásért öt hónapra ítelt apja bevonult az egyik állami gazdaságba letölteni a büntetést, és reá, az anyjára meg a húgára szakadt harminckét homoki hold minden gondja, az lett volna a természetes, ha szembefordul ezzel a hánykolódó világgal:

- Hogy a megpróbáltatások ellenére sem váltunk, és főleg váltam a rendszer ellenzőjévé, az többek között az olvasmányoknak is köszönhető. Az amerikai polgárháború története is azt sugallta, hogy minden rendszerváltozásnál először azok kerülnek felülre, akik szeretnek a zavarosban halászni, és ezután mindig konszolidáció következik. Apám meg rendkívül tapasztalt ember volt, az első világháborúban végigjárta a frontokat, sok mindent látott. Ha nagyon jó képet nem vágtunk is a dolgokhoz, mi sem szídtuk többet Rákosit, mint más. Ő különben is nagyon messze volt tőlünk. Sokkal közelebb voltak azok, akik az itteni dolgokat végezték. Bugac sosem volt szélsőséges, ami talán azzal is magyarázható, hogy a legnehezebb időszakban egy egyszerű itteni parasztember volt a tanácselnök, aki most is vezetőségi tagja a szövetkezetnek. Utána, ha mások jöttek is, az az időszak már könnyebb volt.

- Mit tart a legnagyobb sikerének?

- Azt, hogy még itt vagyok. Nagy dolog, hogy nem jártam úgy, mint például Badacsonyi Péter, aki elnökként összehozott egy jó gazdaságot, aztán kihúzták a lába alól, és ötvenévesen teljesen más körülmények között kellett újból kezdenie. Egyetlen dolgot sajnálok csak, hogy annak idején nem tanulhattam tovább. Sajnálom, mert sokszor megkapom - a hátam mögött nyilván még több alkalommal gondolják -, hogy azért vallok bizonyos nézeteket, mert nem végeztem egyetemem.

- Mi lett az összevont téesszel?

- A kiutalt elnök idején nem volt vesztesége, a megyei tanács mindig juttatott nekik különböző címen valami pénzt, talán azért, mert kényelmetlen lett volna Glied elvtársnak, ha a jó embere rosszul hegedül. Veszteségük nem volt, de nyereségük sem. A községi párttitkár szerint az alatt a négy év alatt, amíg az elnök korkedvezményes nyugdíjba nem kérte magát, ebbe a szövetkezetbe mintegy hat-hétmilliót pumpáltak, úgyhogy elég drága ember volt.

- És maguk?

- A mi harmadakkora szövetkezetünk sosem volt veszteséges, de kiemelkedő eredményt sem ért el, ezen a kedvezőtlen adottságú területen nemigen lehet ezerötszáz hektáron különöset alkotni. Hozzájárult az is, hogy kiesünk a községből, ezen a tanyás részen a tagság ipari, melléküzemági foglalkoztatására sincs lehetőség.

- Bugacon most egyetlen szakszövetkezet van, és az elnök Börösök András. Boldog?

- Sosem volt olyan álmom, hogy az egész Bugac mezőgazdaságát én irányítsam, de még Horváth Ignáchoz, a járási első titkárhoz is bementem, hogy a községet hagyják egyben. Mondtam már, hosszú éveken át arra készültem, hogy a község egyetlen szövetkezetben fog dolgozni. Ezerkilencszáznolcvankettő január elsején egyesült a két gazdaság, a nagy lépett be a kicsibe, a négy és fél ezer hektáros szakszövetkezet lépett be a mi ezerötszáz hektáros szövetkezetünkbe. A korábbi éveket ez a nagy szövetkezet tíz-tizenhatmillió forintos mérleg-hiánnyal zárta. Ezerkilencszáznolcvanegy tavaszán mi vállaltuk, hogy gazdasági társulásban működtetjük minden veszteséges üzemágukat. Ez annyira sikerült, hogy már az első évben két és fél millió nyeresége volt a szövetkezetnek, és még nekünk is hasznunk volt rajta. Közben előkészítettük az egyesülést, a másik elnök növénytermesztési ágazatvezető lett.

Bugacon hétmillióért sikerült hét évet veszteni - és jó pár ember orrát elkenni. Gajdócsi István dr., a megyei tanács elnöke, mint tudjuk, korábban maga is téesszelnök volt.

- Azt hiszem, példa nélküli, hogy valakinek elvonják a feddhetetlenségét, s ugyanaz az ember gyorsan vissza is adja neki! - jegyzem meg beköszöntőül.

- Lehet. Elég sokszor tévedtem életemben, és ha rájöttem, igyekeztem kijavítani. Ezt nem tartom nagy dolognak, sőt természetszerű kötelességnek tekintem. Arra emlékszem, hogy

Börcsökék bejöttek Bugacról, és a szavaik nagyon megráztak. Rögtön tudtam, hogy pártatlan bizottságnak kell megvizsgálnia a történeteket, és megmondtam, hogy nekem, tekintet nélkül bárkire, csak a véres igazságot találják, hisz azzal vádolták Börcsököt, hogy ellensége a szocializmusnak, verekszik, tönkreteszi a szövetkezetet... Ha mindez nem igaz, akkor vissza kell neki adni a feddhetetlenséget.

- Valóban a helyettese, Glied Károly vonatta vissza Börcsök feddhetetlenségijét?

- Nekem ő javasolta, de más nyomására, ezzel, ennyi idő után nem érdemes már foglalkozni. (A hűség kedvéért: a járási első titkár volt az egyik kezdeményező, és az elnökhelyettes nem mondott neki nemet. P. Á.) Amikor Börcsökék bejöttek ide, megrendítették az igazságérzetemet, mert erről az emberről majdnem azt mondták, hogy háborús bűnös, szavaik alapján viszont úgy éreztem, hogy az ellene felhozott vádak nem igazak - ahogy aztán ezt a kiküldött bizottság bizonyította is. Ezután nekem nagyon kínos beszélgetésem volt Glied Karcsival, majd visszaküldtem Börcsöknek a feddhetetlenségi papírt.

- Hogy megy technikailag a feddhetetlenség megítélése?

- A szövetkezetek bárkit megválaszthatnak elnöknek. Amint a legfőbb ügyésztől megtudtam, a feddhetetlenség intézménye azért épült be a jogrendszerbe, hogy ha valahol politikailag egyáltalán nem megfelelő, a közösség számára ártalmas egyént akarnak megválasztani, akkor a feddhetetlenség megvonásával meg lehet akadályozni, hogy vezető legyen belőle. Ezenkívül még egy esetben vontam el valakitől a feddhetetlenségét, aki halálosan gázolt, és tudtam, hogy lecsukják, hülyeség lett volna engedni megválasztani, hisz két hét múlva le is tartóztatták.

- Hol van szabályozva, hogy ki feddhetetlen? Hol van ez leírva, vagyis hogy „épült be a jogrendszerbe”?

- Jogszámban ez nincs lefektetve. Csak belső utasítások vannak erre nézve. Annak ellenére, hogy az országgyűlés jogi bizottságának az elnöke vagyok - mondta még 1985-ben -, nem láttam megfogalmazva a feddhetetlenség követelményeit, azt tudom, hogy több, mint az erkölcsi bizonyítvány, ebbe belekeverhető a politikai feddhetetlenség is.

- Ugyanezt fogják alkalmazni vállalati igazgatókkal szemben is?

- Lehet. Nem tudom megmondani.

- Érzésem szerint ez az intézmény nem illeszkedik semmiféle jogrendszerbe. Furcsa számmra, hogy épp a szövetkezetek ellen indított támadás idején szedték elő ezt az 1957-ben életbe léptetett valamit.

- Megkérdeztem egyszer az igazságügy-minisztert erről, s azt válaszolta, „az isten se tudja...” Amikor ennek a gázoló elnökjelöltnek az ügye felvetődött, akkor Romány (a megyei első titkár) megkért, nézzem meg, mi a feddhetetlenség jogforrása, mert ő sem volt vele tisztában. Hát erre a forrásra nekem sem sikerült rábukkannom. A Legfelsőbb Bíróság elnöke sem tudott erről sokkal többet, mint én, egyedül a legfőbb ügyész mondta, amit említettem. Azt hiszem, hogy ez az egész talán valahonnan a BM-től és az ügyészségtől indult el, de jogszabályt erre nézve nem találtam. Abból, hogy a legfőbb ügyész sem tudta megmondani, hogy mi a feddhetetlenség, hogyan és miért kell vele élnem, én arra következtetek, hogy ez valahonnan az állambiztonság régióiból indulhat ki. Ha ezzel a témával akar foglalkozni, javaslom, keresse meg a legfőbb ügyészt, mert nem tudja, mibe ütközik.

- Ön a feddhetetlenség intézménye nélkül nyugtalan lenne a megválasztandó téveselnökök személyével kapcsolatban?

- Egyáltalán nem. Ha egy termelőszövetkezet el tudja dönteni, hogy milyen tíz- meg ötven-millió gépparkot építsen ki, akkor azt miért nem tudjuk elhinni, hogy rátermett embert választanak meg elnöknek? Nekem az a véleményem, hogy felesleges a feddhetetlenség. Az is jellemzi a helyzetet, hogy kétszer nyúltam hozzá, ebből egyszer visszavontam.

A már említett jogi kérdéseken túl megkérdeztem dr. Sárándi Imre egyetemi tanártól, a Jogi Továbbképző Intézet igazgatójától: - Mi köze a jogrendhez a feddhetetlenség intézményének?

- Semmi. Ez a kádi bírászkodás, a salamoni bírászkodás, a sötét káderpolitika egyik legpregnánssabb példája, a jog semmibevétele!

- Miközben kimondtuk, hogy a káderpolitika nem titkos!

- De ez titkos, amiről nem tudunk semmit. Azt tudom, ha valaki bűncselekményt követ el, jöllehet pénzbüntetésre ítélik, amint kifizeti, mentesül a büntetett előélet hatálya alól. Ezekben az esetekben, ha akarom, feddhetetlen, ha akarom, nem feddhetetlen: nincs mérce, amihez igazítani lehet.

- Mi tartja mégis 1957 óta életben?

- Mióta bevezették, mindenki támadja. Ahol káderpolitikai kérdések kerülnek szóba vagy az állampolgári egyenjogúság, a helsinki elvek, a személyes szabadság, a személyiség védelme, ott jogászai körökben én még nem hallottam, hogy bárki a védelmére kelt volna, egyelőre mégis létezik. Szerintem alkotmányellenes, az esetlegesség, a káderpolitikai titkosság és a politikai nyomásgyakorlás eszköze, és a joghoz nincs semmi köze.

- Kit lehetne erről megkérdezni? Ki az, aki erről nyilatkozna?

- Kérdezze meg az Alkotmányjogi Bizottság valamelyik tagját. Ha nem csalódom, akkor ez a téma hamarosan ott is elő fog fordulni.

1986 nyarán felhívtam az Alkotmányjogi Tanács egyik tagját, aki ha nyíltan nem utasította is vissza kérésemet, finoman kitért a nyilatkozat elől. Ebben az esetben a finoman nem a szokásos szófordulat, hisz az illető a telefonban igen alaposan kifejtette Sárándi professzoréval egybecsengő véleményét, csak ő az okot az állambiztonság helyett a kevésbé misztikus politikában jelölte meg, a feddhetetlenség világrajövetelét összekötötte 1956-tal, azzal, hogy a káderek bizonyos csoportja ilyesfajta védelemre (is) szorult. Elmondta, hogy bizottságuk külső kezdeményezésre tűzi napirendre a különböző kérdéseket, s egy pillanatig sem titkolta, mi lenne a véleménye, ha valamilyen intézmény állásfoglalásukat kérné a feddhetetlenségről. Mivel Börcsök András hányattatása is megjelent az Új Tükörben, reméltem, hogy aktualitását veszti a téma. Az írásra tucatszám érkeztek az egyetértő levelek, a Magyar Vadászok Országos Szövetségétől felhívtak, hogy „illetékesek” úgy csinálnak helyet a cimboráknak a vadásztársaságban, hogy rendszeresen visszavonják a vadászok feddhetetlenségét, és ezzel együtt fegyvertartási engedélyét - mondjuk azért, mert tilosban parkolt az illető. Kértem, írja le panaszukat, de ez a levél nem érkezett meg. Riportomat az Alkotmányjogi Tanácsnak címeztem, ám ők a lap kezdeményezésére meg a felháborodott hozzászólásokra a fülük botját sem mozgatták. Jó év múltán a lapban visszatértem „süketségükre”, s az írást elküldtem a tanács elnökének, Korom Mihálynak. Beszélgetésünk után néhány sorban megírta az Új Tükörben, hogy tudomása szerint hamarosan megszűnik ez a törvényesített törvénytelenység. Bízunk hát és üvölsük, amíg méltóztatnak meghallani.

MEGINT VÁLASZTÁS

A kirúgott, lecsukott, öngyilkos elnökök is segítettek a magyar mezőgazdaság útját kitaposni, de az uralkodó szél nagyobb nyomokhoz is tapintatlan.

Az elnökek minden szél szembe-fúj. A titkos választás bevezetése óta valamivel istenesebb a helyzet, mert nem mindegy, hogy valakit a nép hív vissza vagy sundám-bundám leküldik a placcról, amire azért, mint tudjuk, nemcsak precedens, hanem törvénytelen „törvényes” módozat is van.

1973-83 között az elnöki gárda több mint a fele kicserélődött: nyugdíjba ment, kidőlt a sorból, de adtak néhány vezetőt a szövetkezetek régi nagy segítőinek, az állami gazdaságoknak, de az államigazgatásnak és a pártbizottságoknak is. Egy kis szövetkezeti szellem nem is árt nekik, főltéve, hogy a sok irtás után maradt még belőle, különösen a téeszől távozókban. De még ha hiányzik is belőlük, ez már csak a többlet, az alaphozományuk - a gyakorlati tapasztalat - azért megvan, így kisebb a veszélye, hogy az új munkahelyen csak a kötelező napi imát fogják zsologsmázni.

A nyugdíjazás az egyik legkönyörtelenebb jótett. Annál irgalmatlanabb, minél alkotóbb életet zár, minél magasabb rangú valakit taszít a közlegények sorába. Szinte páratlan Horváth János (Nyíregyháza) esete, akit nemcsak vezetőségi tagnak hagytak meg két évtized után, hanem tiszteletbeli elnöknek is választottak, a közgyűlések karmesterének.

Konkoly Béla (Jászboldogháza) száznolcvankilenc centije ellenére is oly csöndes ember volt, hogy nem lehetett tudni, honnan vett erőt ahhoz, hogy még a százötven tanyát elmosó árvíz pusztítását is áldássá változtassa, hogy egy új falut, sőt egy kicsit a jászboldogházi embert is megeremtse.

- Milyen emléket visz magával a nyugdíjba? - kértem tőle még negyedszázadosnál hosszabb elnöksége lejártá előtt.

- Az utak épülése a legszebb emlékem, meg ami épült rájuk: a község, a téesz, a strand, a hétszázhusz ház, ebben mindben van egy csöpp részem nekem is. A legelő olyan volt, mint a szaharai pusztaság, az öntözésért mégis fegyelmet adtak. Amikor elfáradok, nem kell nekem a vadászat - említettem, ezt ő az elnökség miatt feladta -, kimegyek a rétre, megállok, és nézem a csodát.

- A teremtés nyugdíjazható? Fog tudni pihenni?

- Lehet, egy darabig csak azt teszem, de nem az irodához kötődött a kapcsolatom az emberekkel, nemcsak ott kerestek meg, biztos, hogy nem fogok unatkozni.

Aztán nyugdíjba vonult, és három hónap múlva agyvérzés végzett vele. Tettei töredékét talán törleszthetnék, ha a főutcát róla neveznék el.

Nem mindenki készül olyan tudatosan - utódneveléssel is - a nyugdíjas évekre, mint Konkoly Béla tette, vannak, akik szinte „elfelejtik”, mennyi a nyugdíjkorhatár, s ha a teszőv vezetői rákérdeznek, mi a szándékuk, azt felelik, hogy maradnának. Olyanoknál sem ritka az erős ragaszkodás az elnöki székhez, akik komoly konfliktusban vannak a környezetükkel. Mégis kapaszkodnak, mert íróasztaluk máglyájára rakták a családot, a barátokat; hova, kihez talál-

janak hát vissza? A falu - de inkább a falvak - első számú emberéből nyomasztó lehet köznapi polgárrá átvedleni, megélni, hogy hiába veszi fel a telefont (ha van neki), töredékét sem tudja annak elintézni, amit korábban a titkárnője eligazított.

Több teszvítikár úgy látja, a volt elnökök nagyobbik része nem talál magára. A nyugdíjba vonultak mintegy harmada jól kijön az utóddal, mellette ül a vezetőségben, együtt szavaznak, sőt, ahol régi a kapcsolat, s okos az ifjabb, ott az öreg minden megegyezés nélkül is hátvédként szerepel, bátran állást foglal olyan kényes ügyekben is, amelyekben az elnöknek nehezebb lenne. Komáromi Béla (Kajászó) és utóda példásan jól dolgozik együtt, amiben harmonikus egyéniségük, intelligenciájuk mellett talán annak is szerepe lehet, hogy Sáska Lajosnak otthoni tapasztalata is van ebben a kényes munkában, édesapja is elnök volt a tizenegy kilométerre lévő Tabajdon.

- Mi sem segítjük az elnököket abban, hogy felkészüljenek a nyugdíjazás utáni teljesen más helyzetre - mondja dr. Dudar István, a Fejér megyei teszvítikára -, pedig az utóbbi években gyakori a váltás. Sárkeresztesen megjegyzték, hogy rokoni alapon megy az utódlás, mert Szurok Józsi bácsi veje lett az elnök, aztán egy hónap múlva már nem is tárgyaltak egymással. Egy téveselnök halálakor az öreg betelekezett hozzánk, nincs-e kocsink, nem vinnénk-e el a temetésre. Ebből figyeltünk fel rá, hogy valami baj lehet, és amikor utánanéztünk, kiderült, Józsi bácsi nem tudott elszakadni a beosztástól, bement, intézkedett, áthúzta a veje utasításait. Később aztán csak átállt. Akadt olyan nyugdíjasunk is, aki nem kíván benn maradni a közösség életében, legfeljebb azt várja el, hogy egy összejövetelen az elnök koccintson vele, mint például Cseh Pisti Sárbogárdon. Olyasmi is előfordul, hogy a maradás érdekében kell pressziót gyakorolnunk, például Varjas Gyula (Székesfehérvár) vagy Horváth György (Kisláng) esetében, akik elmúltak hatvanévesek, de szükség van rájuk.

Megesik másféle presszió is. Néhány bunkokrata olyan mestere az erőszaknak, hogy akár az apjának is a nyaka közé csördít. Körmendi Miklós (Kocs) meglepetéssel hallotta, hogy faluja őt tartja a legkülönb gazdának, és őt akarja elnöknek, és még nagyobb meglepetéssel hallotta huszonegy év után a tatai városi első titkár gyalázkodását, mivel a közgyűlés, szembeszegülve „hivatalos” elképzelésével, hatvanesztendő elnökét is fel kívánta venni a jelölőlistára. A titkár Körmendi Miklós magánéletét sem kímélő gyanúsítgatások olyan sorát tárta a tagság elé, amelyekből egyértelműen kiderült a saját alkalmatlansága mindenféle vezetői munkára. Hruscsovtól kezdve Kekkonerig államférfiak sokaságának mutatták meg példaként a téves eredményeit, aztán egyik napról a másikra leköpték az elnökét, mert megvolt a helyére a maguk portékája. De miféle káderpolitika az, amelyik bottal veri ki az állásából példamutató emberét, amelyik nyilvánosan megtiporja, megkönnyezteti őt, arra készíti, hogy lemondjon? Az indulat hasonló búcsúztatást kíván mindazoknak, akik ilyesmire képesek, aztán belátja, lehetetlent akar, mert az efféléket nem érdemtelenül érne a gyalázat.

A nem választott vezetők mintha védettebbek lennének a rugdosással szemben, őket ezerszer könnyebben túlhordják. A választás rituáléja szinte csábítja a hatalmaskodni szerető nagyfőnököket a beavatkozásra, úgy látszik, kevesebb bátorság kell szembenézni a megfélemlíthető tömeggel, mint saját káderével, hajdani hibás választásával.

- Ha egy szövetkezet veszteséges, akkor az elnököt erkölcsileg elmarasztaljuk, a fizetésit lefoglaljuk, a leváltását javasoljuk - bukott ki földimból, Fazekas Károlyból. - Miért nem merjük más esetben is megfogalmazni a magunk gyarlóságát, s azt mondani annak a vezetőnek, ha nem felel meg, hogy lépjen odébb? Odatesszük, és ez a nemes vezetés annyira türelmes, hogy a végén posványrá válik az egész mindenség.

Telkes György (Tác) egy tragédia után lett elnök - elődje a garázs előtti lejtőn rosszul húzta be a kéziféket és saját kocsija nyomta agyon -, de nem tapsikolt a rangnak, nem tudta, mit fog vele kezdeni, és volt önkritikája egy idő után azt mondani, jobb, ha ő visszamegy főagronómusnak. Ritka az ilyesmi, pedig a vezetés fizikailag is elnyüvi az embert, az elnöki csapat felének itt fáj, ott szúr, több mint kétötödét pedig már infarktussal, fekélyvel stb. figyelmeztette a szervezete, jó lesz vigyázni. Kiss Istvánon (Tamási) a vak is látja, hogy vezetésviselt ember:

- Nem vettem komolyan, hogy magas a vérnyomásom. Ezerkilencszáznolcvankettő gyengébben sikerült a szerkezetváltás miatt, de a következő évre jól felkészültünk, és akkor jött az aszály, szinte őrjöngött az ember, amikor látta, hogy kiég minden. Jártam a határt, és úgy éreztem, szétrobbanok. Egyik este megszedültem, de azért megfürödtem, megvacsoráztam. Hajnalban négy óra körül felébredtem, hinnye, de elzsibbadt a kezem. Felkeltem, és nem tudtam borotválkozni: itt már baj van! Próbáltam kijönni a fürdőszobából, de már az sem sikerült. Nem tudtam szólni a feleségemnek, az arcom el volt ferdülve. Agyvérzés! Elég gyorsan helyrejöttem, három hét múlva kezdtem a téesz felé sétálni, egyre többször voltam benn, s egy hónap múlva azt mondtam az orvosnak, írjon ki.

- Ilyen hangszalagbénulás után hogy tud szónokolni, erősítővel?

- Igen. Izgultam a közgyűlés előtt, ha nem is olyan keményen, ha lassabban is, végig tudtam csinálni. Már csak a cigarettát kellene elhagyni.

Kérdőívem 62. sz. kitöltője azt írta: „1981-ben egy legyengült, hitevesztett tsz élére kerültem. Úgy éreztem, azért esett rám a választás, mert mint melós gyerek tönkremehetek, a megyénél fogadtak is a bőrömrre, hogy három hónap múlva megbukom.” Mivel a nevét is megírta, amikor Pesten volt fejtágítójuk, kerestem, kérdeztem a kollégáitól, merre találom, s egy beszélgető csoportból ketten is odavetették:

- Bedilizett! - s közömbösen beszélgettek tovább. Azóta sem tudom, hogy az együttérzésnek ez a hiánya az illetőnek szólt, vagy a megrokkulás oly természetes velejárója e pályának, hogy úgy vannak vele, mint a hal az esővel, észre sem veszik.

Áldott, átkos munka: egyszer méreg, másszor orvosság. Sokan emlékezhetnek rá, hogy Losonczi Pál (Barcs) után az öccse, Mihály lett a híres Vörös Csillag elnöke, de „a kis Losonczi” egészsége beleroppant a hajszás életbe, kidőlt a sorból, s helyére a hazai ügyekre különösen figyelő „nagy Losonczi” javaslatára Böhm József került, aki korábban egészségügyi okok miatt vonult a megyei tanács éléről nyugdíjba! Munkaterápia ilyen fokon? Ez sem kizárt. Vetzl Nándor (Zirc) állami gazdaságból került a Veszprém megyei szövetséghez, ott kapott agyvérzést, és került két évre rokkantnyugdíjba. Ekkor hajtották egy nyájba a kilenc zirci szövetkezetet, s mivel a kilencekkel ellentétben Vetzl Nándort mindenki elfogadta elnöknek - abban az irodában, ahol valamikor kulákká minősítették - ideiglenesen vállalta a keresztet. És mit tesz Isten, föltámadt, s évtizednyi időn át ő is, a tagság is csodásan szép időt ért meg Zircen, utódát, Waller Istvánt is ő szemelte ki.

Végezetül még Király Jenőt (Zalavár) említem, nélküle is lukas lenne ez a könyv. Tanácselnökként, majd téeszelnökként is tanult fia volt népének, aki kérvényt írt az öregek helyett. Faluján kívül mégsem jutott eszébe senkinek, hogy ő legyen a téesz vezetője. A nép ellenállt minden más javaslatnak, és a harmadik közgyűlésen kibökték, megvan az ő emberük, s akkor küldtek Király Jenőért, mert ott sem volt, nem tudott erről az akcióról semmit. Elnöksége második évében bevezette az év végi közvéleménykutatást, amiben a legényesebb kérdésekről kérték a tagok véleményét név nélkül vagy névvel, s nyilvánosan válaszoltak, ha kellett, és ennek is köszönhetően új időkhöz méltó kritikus légkör jellemezte az Új Időket. Elsők között

vezették be a családi vállalat, mindenkivel szerződést kötöttek, hogy mennyit és mit akar dolgozni. Így a botrányszagú választás után elismert téeszvezető lett ez a csendes, szenzációs ember. Barátja és jó segítője volt Dégi Pál, a falu plébánosa, akit zárszámadáson Király Jenő oda mert ültetni Pap János megyei első titkár mellé, pedig a „kis pap” szabadszajú volt. Bakonyjákói plébános korában Pandúr Sándor pápai tanácselnök behívatta és letolta csúnyán, azért, amiket a templomban beszél. Dégi feleselt Pandúrral - az ötvenes évek elején -, mire a tanácselnök felugrott:

„Kikérem magamnak ezt a hangot, különben kivágom a szobámból, mint a taknyot!”

„Elnök úr, ezt a kérdést vizsgáljuk felül - állt fel Isten közel kétméteres szolgálja -, mert történhet fordítva is!”

Ettől kezdve Pandúr Sándor tisztelte Dégi Pált, sőt védte is. Zalaváron aztán a plébános Király mellé állt a falu felvirágoztatásában. Kiprédikálta azt is, hogy vasárnap nem tízkor, hanem reggel hatkor lesz a mise, mert utána lucernát kell gyűjteni. A könnyörtelen érszűkület előbb az egyik lábát vitte el, aztán a másikat. Az infarktus - a rokon betegség- még kegyetlenebb volt Király Jenőhöz: a TOT ülésére utaztában terítette le Balatongyöröknél, mire sofőrje a keszt-helyi kórházba ért, Király Jenő meghalt.

A LELŐTT ELNÖK

Dabas-Keselyhegyen 1961-ben mindjárt három embert javasoltak elnöknek, de Marosi Mátyás felkiáltott a mozi sarkában: „Egyik se kell!”, később kinyilvánította, hogy a bátyja sem kell, mire megkérdezték:

„Hát akkor kit akarnak?”

„Sásdi Antalt!”

A véletlenül épp ott tartózkodó rendőrök beültették a kocsijukba a jó hangú férfiút, és udvariasan átszállították Dabasra. Nem görbült Marosinak egy hajszála sem, csak megkocsikáztatták. Két hét múlva mégis az lett az elnök, akit ő javasolt.

Szende történet. Betegségből, butaságból sok alakuló közgyűlésen jelent meg a rendőrség is, később persze elmaradtak - de nem mindenhol. 1971-ben a pusztaszeri Hétvezér oly gyalázatos évet zárt, hogy fel kellett fogadni egy nyolcadik vezért is, nevezetesen dr. K. L.-t, a megyei pártbizottság adminisztratív osztályának vezetőjét másodállású jogtanácsosnak. Ettől kezdve aztán tanácsos volt úgy szavazni, ahogy az elvtársak akarták, ami mellett a kivezényelt rendőrök is „agitáltak”, például behívóparancs kilátásba helyezésével. Így választottak elnököt is. Végül a párttagok Kádár Jánosnál tiltakoztak, mire dr. K. fegyelmet kapott, a másodállást is felmondatták vele, de a fizetést már nem kellett visszaadnia, pedig jóval többet kapott „tanácsaiért”, mint a tagok munkájukért.

Ellentétben a szovjetunióbeli sorstársakkal, a magyar parasztoknak nem volt fegyverük, nem akartak és nem is tudtak harcba szállni, visszaütni még a legvadabb időszakban sem. Tudtommal Pincehely az egyetlen, ahol egy merénylet folytán az elnök „a társadalom számára gyakorlatilag elveszett” - bár élt még néhány évet, s a magas vérnyomás végzett vele. A merénylet a konszolidáció idején, 1965-ben történt.

Szügyi Elek (Pincehely) azon káderek tízezreinek egyike, akiket a reménytelen nincstelenség is a kommunista párthoz kötött már 1944-ben, s akik aztán funkcionáriusi létramászásban érték el legnagyobb sikerüket. A meglehetősen nyers modorú Szügyit a Tolna megyei

Pártbizottság osztályvezetői székéig emelte a karrier, 1956 viszont némi árnyékot vetett rá, nem annyira politikailag, mint inkább anyagilag, de nem lehetett komoly a dolog, hisz párttag maradt továbbra is, sőt később állami gazdasági igazgató lett, majd elnök. Sorstársai többségétől talán csak az különböztette meg, hogy nem kényeztette el az íróasztal, ha elvtársai azt mondták a munkájára, hogy ez sem jó, meg az sem jó, fogta magát és beállt tehenésznek, egyéves „akadémiával” brigádvezetőnek. Nehéz lenne most már kideríteni, hogy az értékelés változott meg róla, vagy valami más történt, az biztos, két alkalommal is elszólították a tehenek mellől, s a második, a pincehelyi küldetés vált számára végzetessé.

Hérincs Istvánt - született 1913-ban - a Szekszárdi Megyei Bíróság 1965. augusztus 6-án zárt tárgyaláson bűnösnek mondta ki előre kitervelt módon elkövetett emberölés kísérletében, valamint löfegyverrel és lőszerral való visszaélésben, és ezért halálra ítélte. Az áldozat és a koponyáját szétlövő vádlott életének nagyobbik, nincstelen része egybevág, csak míg az áldozat megsejtett valamit a társadalom változásából, a vádlott egyre bizonytalanabb és dühödtebb lett tőle, s itt útjaik elváltak. Az áldozat mind tudatosabb alakítója lett mások életének is, a vádlott mindinkább belegabalyodott a sajátjába is; az egyik durvaságát és nyersességét gömbölyögte a tetteit kísérő közfigyelem, a másikat csak gorombította a zárkózottság.

Hérincs Istvánnak 1964-ben - házépítése esztendejében - nem írták jóvá a készpénzért végzett árokásást, így nem teljesítette a százhatvan kötelező munkaegységet, és elvették tőle a háztáji felét. Sérelmét Szügyi Elek meghallgatta, de nem intézkedett. Korábban már megtagadta a vezetőség, hogy tízezer téglát kölcsönözzön Hérincsnek, aztán az elnök és a későbbi vádlott gyerekei is összeeszeszkedtek, s talán ez is hozzájárult, hogy Hérincs Istvánt nem engedték kilépni a téceszéből, amiért benne „állandóan forrt a méreg”.

Hérincs pinceszomszédjának volt egy háború óta dugdosgatott revolvere. 1965. május 17-én Hérincs Istvánban a borozgatás felidézte az összes sérelmet, s elhatározta, felelősségre vonja az elnököt, és hogy a hat évvel fiatalabb meg erősebb Szügyiivel szemben legyen valami igazán nyomós érve is, hazavitte a rozsdás mordályt. Nem a vak düh dolgozott ám benne, hisz szépen lefeküdt, s csak akkor lopózott ki a szénaboglyához a pisztolyért, amikor a felesége elaludt. Kereste az elnököt, végül lakása ablakánál lesegette, hogy a heverőn olvasgató férfi mikor kínál már jobb célpontot. Amikor feltámaszkodott és fejfelé az ablak irányába fordult, Hérincs szemmagasságba emelte a fegyvert, és lőtt. A löpörgész betörte a külső ablakot, a belsőt a golyó kerek nyomot ütött. A lövés a sértettet a bal orrcimpája mellett érte, és a lövedék a bal koponyatető első részén távozott. Hérincs hazaszaladt, és a pisztolyt a papucsával együtt elrejtette, felébredt feleségének pedig odavágta:

„Elintéztem Szügyi Eleket!”

A Vörösmarty Tsz elnöke részben annak az ötvenes évekbeli elképzelésnek köszönhetné az életét, amely minden nagyobbacska faluba kórházat kívánt telepíteni. A pincehelyi kórházacska felépült, s akkortájt került oda egy fiatal sebész, aki az elkaszált agronómus sorsából már tudta, a háztájival kapcsolatos viták műtétileg alig-alig megoldhatók. A sértett életének megmentéséért eltávolította a bal szemet, és a lövedék kimeneteli nyílásának a megnagyobbításával az alma nagyságú, roncsolt homloklebenyt is.

A majdnem gyilkos Hérincs tizenkilenc esztendő lányát ápolónőként dolgozott a kórházban, és szinte biztos volt benne, hogy akinek versenyt futnak az életéért, azt az apja juttatta a műtőasztalra. Margit talán két héttel korábban kérte a tanácselnököt, fékezze meg az apját, mert állandóan csak üti-veri őket, de néhány nap múlva visszaóvatzkodott, hogy nincs semmi baj. Hérincs István abban bízott, hogy a tőle régebben rettegett felesége hallgatni fog, végül

mégis az asszony árulta el. Ugyanis este tíz után Hérincsné és a lánya elindultak a vakvilágba, és véletlenül összeakadtak a merénylet miatt riadóztatott két munkásőrrel:

„Azért mennek ilyen hamar, mert megtudták, hogy az uram meglőtte az elnököt!”

„Nem volt senki más, mint az apám!” - ítélte az anyját támogató lány is.

„Mi lesz velünk, mi lesz velünk??!” - jajveszékelt mindent megbánva az asszony.

Kora hajnalban a rendőrök felverték a kimerítő műtét után éppen elalvó sebészt, hogy vizsgálja meg, tényleg Hérincs István adta-e le a lövést. Az orvos ehhez nem értett, ilyen vizsgálathoz nem is volt műszere, de mivel erőszakoskodtak vele, megszagolta Hérincs kezét, hátha érzi a lőporfüstöt, aztán megkérdezte tőle, mitől piros a tenyere, mire a gyanúsított azt mondta, hogy téglától.

Másnap több fekete kocsi érkezett Pincehelyre, aztán miniszteri utasításra Budapestre szállították Szügyi Eleket, annak ellenére, hogy a sebész közölte, ez végzetes lehet a beteg számára.

Délután öt órakor Hérincs István jelentkezett kihallgatásra, és beismerte, ő lőtte le az elnököt, és a helyszíni szemlén előszedte az eldugott pisztolyt és a papucsot, közben azt hajtogatta: „Normális ember nem tesz ilyet, normális ember nem tesz ilyet!” A tárgyaláson mégis visszavonta a beismerést, arra hivatkozva, hogy a keze és a lába bedagadt, meg pórázon vezetgették, ami számára nagyon megszegyenítő volt: „Inkább adtak volna egy pofont!” A zárt tárgyalás ellenére is kiszivárgott, hogy a lövedék azonosítása nem sikerült minden kétséget kizáróan, mivel a fegyver teljesen rozsdás volt. Ebből különböző találgatások születtek, és bár a tettes kilétét illetően nem volt kétség - kiszabadulása után Hérincs István elismerte, hogy ő lőtte le Szügyit -, még két évtizeddel később is akadt a faluban, aki kételkedett, hogy anno kiderült az igazság. Akkor csak riadtan kérdezték: „Hát ez is megeshet?” Tolna megyében, és főleg a tamási járásban bizonytalanság lett úrrá a községi állami és gazdasági vezetők körében. A halálbüntetés sokakat megnyugtatott, a Legfelsőbb Bíróság mégis enyhített az ítéleten: „Az ötvenkét éves, büntetlen, családost, korábban gazdasági cseléd, később dolgozó paraszt és téjeszt foglalkozású vádlott személye - az általa elkövetett, kimagasló súlyú bűncselekmény ellenére - sem mutat olyan elzüllöttséget, elvetemültséget, hogy a büntetés célja kizárólag a kivételes büntetésnek számító halálbüntetéssel volna elérhető.”

Szügyi Elek után a francia asszony férje, Palóc Tamás már fölvirágoztatta a pincehelyi szövetkezetet.

PÉTER UTÁN JÁNOS

Csík Péter (Újkígyós) szokatlanul korán, ötvenkét esztendőskorában ment nyugdíjba, igaz, több mint negyedszázados elnöki szolgálat után. A téesz élén Ruck János váltotta őt. Csík Péter kitűnően vezetett, amíg az önállóságot ki kellett csikarnia, amikor húsz esztendő után megkapta, nem tudott vele mit kezdeni. Nyakas és rátarti volt: „Én tudom, és Palcsival megbeszélem” - hivatkozott állítólag volt elnöktársára, Losonczi Pálra. Valami kislánnyal is pusmogtak, akivel sülve-főve volt. De lehet, mindez csak mendemonda, a nagyobb fák, ha dőlnek, terjedelmesebb gödröt hagynak.

Ruck János, az utód, abban a kastélyban végezte a technikumot, ahol Csík Péter urasági csikós volt. Őt egy gépállomásra invitálta haza Csík Péter, és először ott lett üzemegység-vezető, ahol az apja tanyája volt. Úgy tervezte, a végtelenségig agronómus marad. Amikor hírlélték

Csík Péter nyugdíját, Ruck János izgult, hogy jó elnököt kapjanak, s mire észbe kapott, ő lett az. Péter után János. Ennyi lenne az egész?

Minek köszönheti Csík Péter, hogy hatvankét év sem törte meg? Nem írtam el az életkort, Péter már tíz éve nyugdíjas. Ezért is hittem, behegedt már minden seb. Tévedtem. A tíz év csak azt jelenti, mélyebben szakad, ami szakad.

A fiatalos, sőt jóképű férfiről már említettem, hogy első érettségi tételeit a Wenckheim uraságnál dolgozta le, de már a tizenkettedik születésnapja után csecsmosó gyerek volt az urasági téhenistállóban. És egy másik kép az életéből: egységük Hamburgig szaladt a szovjet csapatok elől, a nagy bolyongásban mégis csak a svájci határ közelében találkoztak az amerikaiakkal, akik az összes fegyvert lerakatták velük az országútra, parancsnokuk tisztelgett a magyar parancsnoknak, és harckocsival végighajtottak a fegyvereken...

A földosztás redőnye Péter orra előtt futott le. Aki őelőtte egy évvel, vagyis 1922-ben született, az még jussolhatott, ő már nem. A kényszerűség 1948-ban szövetkezésre vitt harminchárom embert egy százholdas bérleten. A mindenre elszánt harminchármanak még egy rossz gebéje sem volt. A boronát demokratikusan húzták: az öregebbek kettőt, a fiatalabbak ötöt kerültek. Elhatározták, hogy tengernyi búzát vetnek - harminc holdat! -, szereztek is egy ölet a méricskéléshez. Az elnök emlékezett, hogy a terület az a szélesség szorozva a hosszúsággal. Mérték, szoroztak, de istentelen számokat kaptak. A legjobbkor érkezett Erdei Ferencel az autó. Egy kis beszélgetés után legidősebbjük azt mondta a miniszternek:

„Itt vagyunk mi ezzel a szövetkezettel, és tudja mi a legnagyobb bajunk?”

„Majd meg tetszik mondani!”

„Vetjük ezt a búzát, de nem tudjuk kiszámítani, mennyit vetettünk.”

„Hogy lehet az? Te sem tudod?” - kérdezte Csík Pétertől, akit a Parasztpártból ismert.

- Hát alapvetően tudom, de az istennek nem jön ki.

Erdei elővette a noteszát, a mikor eljutott addig, ameddig ők, mondta, hogy ezt még el kell osztani ezerhatszázzal, mert egy hold az ezerhatszáz négyszögöl. Az anyja istenit! Ezután, ha Erdei találkozott Péterrel, mindig megkérdezte: „Na, hogy megy a földmérés?”

Ezt a parasztproletár közösséget valami különös cement tarthatta össze, hogy sem ötvennégy, sem ötvenhat nem rázta szét. 1957-ben Csík Pétert községi párttitkárrá is megválasztották, és 1960-ban eltökélte, hogy a széthúzás megelőzésére a faluban csak egy téeszt szerveznek! Saját emberei lázadtak fel: „Ötvenhatban is megvédtük a szövetkezetet, most is megvédjük! Akkor fegyverrel jöttek, de most nincs fegyver, reggelre leszereljük az őrsöt!” Az elnök azt mondta az erejét fitogtatni kívánó őrsparancsnoknak, ő veri agyon, ha mozdul! A járás és a megye szerint sem volt meg a feltétele a tízezer holdas gazdaság szervezésének. Csík Péter nem engedett: egyik nap társai előtt verte az asztalt, másik nap a pártközpontban. Egy szál maga lecsillapított vagy kifárasztott ezer ellenzőt. Még fortyogott a katlan, amikor másodszor is alágyújtott: az aranykalászos gazdák közül választotta a vezetőket.

„Nem volt elég régen, megint ők fognak dirigálni!” - üvöltöztek Péter sorsosai. Ő azt mondta, ha a volt főintéző minisztériumi főosztályvezető lehet, akkor az önmagát is nyúzó jó gazda miért ne lehetne brigádvezető, még ha kulák volt is. Végül a megyei első titkár kijelentette: „Tegye Csík Péter, amit elképzelt - de a saját felelősségére!”

Megnyugodtak volna a kedélyek, ha nem kell összeszedni a lovakat. Talán a háború alatt sem sírt annyit a falu, mint akkor. Két nap múlva a közös ménes elszaladt, a lovak fele hazament, három házból csak rendőr tudta „előállítani” őket:

„Vegyék tudomásul, azért jött haza a Szürke, mert nem szeret ott lenni!”

Péter ismerte a lóvágó orvosságát: este el kell kötni a lábát, majd a madzagot meglocsolni egy kis vízzel. Mire lelohad a paripa lába, lelohad a vágya is. Az oktan állatot - pedig mi lett a sorsuk! - ilyen egyszerű volt a téeszhez szoktatni.

Csík Péter csatáinak története a megélhetési lehetőséget makacsul kereső közösség története is. Még egyet közlök. Akkor még csak három téesz volt az országban, amelyik nem kötött biztosítást. Csík Pétertől maga Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes kérdezte meg, ki fog nekik kenyeret adni, ha baj lesz. Hát kötelező a biztosítás avagy nem kötelező? - kérdezett vissza az elnök hetykén, aztán 1962. május 20-án a fél határt elverte a jég. A járási titkár közölte Péterrel, ha nem tudnak kikecmeregni a bajból, le is út, fel is út. Fél térden voltak, de még a kisvárdai elnökcimbora is küldött nekik palántákat. Maradt ugyan adósság, de mindössze két forinttal osztottak a tervezett alatt. A zárszámadáson a járási titkár elnézést kért.

- Ennyi diadal után hogy nem tudott a reformmal váltani? Tényleg ez törte meg a pályáját? - kértem tőle.

- Más volt a helyzet. Ezerkilencszázhatvankilencben fejeztem be az egyetemet, a szakvezetés egy részével egyre több volt a probléma, a főmérnökkel hol összevesztünk, hol kibékültünk, romlott az egészségem, elfáradtam.

- Nagyszerű szakembernek mondják a főmérnököt!

- Két táskával jár, szakirodalomból szedi össze, amit összeszed, aki túllátott rajta, nem állhatott meg előtte. Kezdett megoszlan a tagság, a tanácselnök, a párttitkár, a járási titkár is fikciózott. Rendezni a dolgot meg a vitát is bírni, a kettő nem ment. Kétszer berúgtam, kaptam egy pártfegyelmit. Felkerestem Szabó Pistát, aki azt mondta: „Eridj el nyugdíjba, koma!” Azért jöttem, Pistikém - feleltem. Így történt.

- Ugye, szebb befejezést képzelt?

- Szebbet. De uram, amikor nekem el kellett nyugdíjba menni, két hónapig nem bírtam a tagsággal! Ha én végigmegyek a falun, előttem száz emberből kilencven ma is leveszi a kalapot.

- Joggal. Ha a szakembereket hagyta volna...

- Tudja, miért vádoltak azzal, hogy üldözöm őket? Az egyik sertéstelep vezetőjénél tízszer annyi volt a kényszervágás, mint a másik két telepen. Kiderült, hogy rendelésre megy a kényszervágás, azok a káderek, akiknek olcsó hús kellett, csak leszóltak. Följelentettem, de a pártbizottság leállította a vizsgálatot. Innen származott, hogy üldözöm a szakembereket.

- És gépeket miért nem vehettek?

- Nem voltam itthon egy hétig, amikor egy agronómus panaszkodott a szövetségnek, aztán onnan szóltak: „Péter bácsi, alig van a szövetkezetben gép, mégsem adtok ezeknek a gyerekeknek pénzt.” Behívtam az illetőt, ha valami baja van, előbb hozzám forduljon, mert ha úgy gondolja, hogy a szövetség adja a pénzt, akkor oda kell menni dolgozni. Ez igaz.

- Tényleg csak úgy emlegette az Elnöki Tanács elnökét, hogy Palcsi, valóban átnézett a járáson, a megyén?

- Pali is olyan csórón kezdte, mint én, uradalmi istállóból épített házban. A kemény sors összehozta az embereket, minket is. Ahogy maga nem kért egy cigarettát sem tőle, úgy nem kértem én sem. Ebben a szövetkezetben nincs semmi, amit „királyi kéz” érintett. Amikor a pártfegyelmem volt, akkor is hallgattam. Ha szólok, gondolja, hogy nem találtak volna nekem helyet ebben az országban? Pali csúnyán letolt Barcsón a zárszámadási ebéden, hogy miért

nem értesítettem. Ha te nem az Elnöki Tanács elnöke lennél, szóltam volna, ahogy az öcsédnek, Miskának említettem is. De ha én nem tudom megvédeni magam, akkor alászolgája, nem kell, hogy azt mondják, Losonczy segített!

- Volt állítólag valami kislány is!

- Én sem hajtottam fel több szoknyát, mint más. Ha nekem tényleg viszonyom lett volna azzal a nővel, neki miért nem adtak pártfegyelmet? Ezt nem találja furcsának?

- Ha a hivatali hatalmával élt vissza, akkor nem.

- Itt nem erről volt szó, hanem családi kapcsolatról, az apjával voltam katona. Ennek révén előbb KISZ-titkár volt, aztán ösztöndíjasunk, majd titkárnő, végül a könyvelésbe tettem. Manipuláltak és őt kértem meg, hogy minden szabálytalanságot jelentsen. Nem voltam vele sehol, nappal, munka közben behívtam, hogy számoljon be a dolgokról. Sok minden volt itt, amiről nem szívesen beszélek.

- Például?

- Segítettük a tagok lakásépítését, és a munkadíjból - nem a teljes költségből! - tíz százalék engedményt kaptak. A községi párttitkárnak a teljes költség tíz százalékát engedték el, tizennyolcezer forint volt a differencia. Elküldtem neki a számlát, gondolhatja, milyen port vert föl. Kijött a járási titkár, és figyelmeztetett, ilyen levelet nem küldhetek a párttitkárnak.

- Milyen ember Ruck János, az utód? - váltok témát.

- Emberileg nem rossz, ezért jelöltem ki őt talán még hetvenegyben. Más körülmények között megütné az átlagszintet, bár nem dicsekedhet túlságosan jó képességekkel, helyesen mérlegelni sem tud, amit nem is lehet megtanulni, csak érezni. A mostani környezet nem neki való, szakmailag nem képes sem a főmérnökkel, sem másokkal felvenni a versenyt.

- Miért javul mégis a szövetkezet eredménye?

- Javul?

- Úgy tudom, ezért nyilvánosan is megdicsérte az elnököt.

- Rosszul tudja. Nem mondom, hogy nem fejlődött a szövetkezet gazdálkodása, de ilyen átlagterméseket tizenöt éve is elértünk, csak száz holdakon, és nem ezer holdakon. Amióta nyugdíjba mentem, lényegesen javult a gépesítés, a műtrágyázás, hihetetlen sokat változott minden: a fejlődés természetes. (Csupán az igazság kedvéért: 1974-ben, a szanálás előtt álló gazdaságban 28 ezer, 1984-ben 63 ezer forint volt az egy főre eső jövedelem. 1975-85 között a szövetkezet négyszer nyerte el a kiváló címet, 1984-ben pedig a minisztérium termelési nagydíját érdemelték ki. P. Á.)

Matatok a magnóval, szerencsére beszól a feleség, hogy kész az ebéd. A húsleves kanalizása közben azon kapom magam, hogy sajnálom Csík Pétert.

Amikor a kocsmában megkérdem, merre lakik Ruck János, hatan is ugranak - „Jani!?” - és magyarázzák. A legrosszabbkor érkezem, festés után vannak, szalad a ház. Vasárnap lévén az elnök kertészkedni akar, permetezőt ment kölcsönkérni. Bár korábban nem ismertük egymást, amikor megjön, úgy ülünk neki a szónak, mintha tegnap hagytuk volna abba. Töprengései tetszenek, meg az is, amit a hatalomról mond. Nyűgét nehezen viseli: „Miért pont nekem kell ezt csinálni?” Korábban kollégái voltak, most előbb-utóbb még a rokonoknál is elhangzik: „Ne haragudj, ha már találkoztunk...” Igaz, az őszinte vélemények tükröt tartanak elé, mégis rettenetes, hogy az elnökszerepből kicsit se lehet kibújni.

- Mi tette alkalmassá az elnökségre?

- Én nem tartottam magam alkalmasnak. Az ilyen előléptetésnél az a döntő, milyen hatással van az emberre a hatalom. Aztán az elnöki pálcával a kézben lehet túl gyorsan is lépni, meg semmit sem csinálni.

Szabó István (Nádudvar), Bagó Bálint (Mezőhék) és Csík Péter az újkígyósi téesz udvarán állapotodott meg a nádudvari kukoricatermesztési rendszer (KITE) alapításában. Az első nyolc tag rendszeres szombatonkénti megbeszéléseit az akkor még agronómus Ruck János sosem fogja elfeledni. Ezekről a hangos gondolkodásoktól csöstül kapta a megyében akkor tabuként kezelt információkat. „Halljátok, vigyázni kell - kezdte Szabó István -, mert hallottam a múlt héten...” - s máris nyakig voltak a mezőgazdasági irányítás kérdéseiben. Semmi pletyka, semmi kinyilatkoztatás nem volt ezekben, de Ruck Jánost betyárul földobták:

- Amikor jön egy intézkedés, amelyik jobban szorít, vagy csak más, mint a korábbi, emberileg nehéz magam túltenni rajta, nem megérteni. Ha tudom, hogy vannak ilyen-olyan gondok, rögtön nem úgy fogadom, hogy na, megint ki akarnak szúrni a mezőgazdasággal. Ha az ember a másik oldalát is érzi, könnyebben belenyugszik a kellemetlen dolgokba is, és idegileg sem rágódik annyit. A KITE megbeszélésein éreztem rá, hogy bolond nagy lehetőségek állnak előttünk. Ábrándoztunk, hogy az öt és fél tonnás kukoricaterméstől eljutunk a nyolcig. Már tíznél tartunk, de azért rágjuk egymást, hogy miért nem tizenegy!

- Beszéljen az elődjéről.

- Az elért eredményekben Péternek döntő szerepe volt. Aki ezt tagadja, nem mond igazat. Többek között azért lett az, ami lett, mert nyakas volt. Amit jónak tartott, ahhoz ragaszkodott, és végrehajtotta az ötvenes években is! Úgy fogta meg a dolgokat, hogy legtöbbször igaza volt, kitartó volt - betyár kitartó és makacs természet -, nemcsak másokkal, magával szemben is. Tudott az emberekkel bánni, ha ideges volt, akkor is nyugodt benyomást kelteni. Jó vezetői érzékkel megáldott ember. Szerettem vele gyűlésekre járni, mert szerepeltette a kádereit, hozta felfele a másikat, de azt sosem tudta elviselni, hogy valaki fölé nőjön. Lassan hitbizománnyá vált a szövetkezet, hogy én adom az építési kölcsönt, én veszem a traktort, meg én tudom! Hosszú éveken át mi is elfogadtuk ilyennek. Mikor kezdődött a baj? Amikor kicsit felnőttünk, amikor mi vettük a reformüzemet, Péter meg nem. A részes művelési vitával kezdődött. Az új mechanizmus életbe lépésével Péternek generálisan meg kellett volna változtatni a fölfogását. A gyűlésen, amikor az emberek kérdezték, Péter, hogy lesz akkor, hát nem kapunk kukoricát, kitért a válasz elől! Szinte forradalom volt akkor az emberek között, mi lesz, ha megszűnik a részes művelés, s nem osztanak ki kapálásra répát, kukoricát. Odasúgtam: mondjad, hogy fejlődünk kell! „Mondjad te, fiam!” - és bejelentette, hogy szólni akarok, ő nem mondta ki. S az még kutyább volt, amikor egy emlékezetes közgyűlésen kimondta: „Emberek, nem kell ezzel kínlódnunk! Mondom az agronómusnak is, de ezek két kézzel szórják a pénzt! Műtrágyát is, gépeket is, vegyszert is, drága pénzért! Az itteni emberek eddig is megkapálták, letörték a kukoricát, eddig is kiegyelték a répát meg fel is szedték, inkább a fél karjukat hagynák levágni, mint hogy a kukoricát odahagyják!” Hatalmas tapsvihár tört ki: „Így van, Péter!” A részes művelés a téesz első pillanatától kezdve működött valamilyen formában, az is igaz, ennek köszönhető, hogy itt minden föld meg volt művelve, Péter mégis kapta miatta a támadást a járási pártbizottságtól. Amikor őt vizsgáljuk, kérdezzük meg: vajon miért lépett ez a téesz állandóan előre? Azért, mert ő makacs volt, sokáig csak hasznos dolgokban.

Községi párttitkárként rendíthetetlenül kitartott amellett, hogy a faluban egy téesz legyen, s aki ezzel nem értett egyet, azt ő valamilyen úton-módon háttérbe szorította. Ha végignézzük az életét, mindig azt látjuk, hogy a történetek rendre erősítették abban, hogy nem szabad engedni senkinek, makacsul meg kell védeni az elképzeléseit. Miért ötvenévesen jutott volna el oda, hogy nekem eddig mindig igazam volt, de most már nincs? Pedig mások mentek előre,

mi meg kezdtünk lemaradni! Idegesítő volt. Mondogattuk a főmérnöknek, mi lesz, mi nem veszünk traktort? Mások IHC géppel vetnek, mi meg még mindig hagyományosan! Addig, addig, hogy Péter rájött, ha valahol ketten vannak, akkor szakmai kérdésekben már nem vele, hanem a főmérnökkel tárgyalnak, beszédekben nemcsak róla emlékeztek meg, hanem Bozó Jóskáról is. Nem tudta elviselni. Ekkor támadhatott Péterben az a gondolat, hogy bebizonyítja, ha nem ő, akkor senki. És ez csúnya munka volt. Berúgott ő azelőtt is, de ekkor talán gyakrabban. Ekkor hivatkozott „Palcsira” - Losonczira - és másokra, kereste a módszert, hogy tudná helyreállítani régi nimbuszát, azt a tekintélyt, ami őt negyvennyolctól éllette. Ezért én nem tudok rá haragudni. Az bosszantott csak, hogy amikor már nagy bajok voltak, harmadszor is megadták neki a Munka Érdemrend arany fokozatát, Péter ezt is megérdemelte, de akkor épp nem erre lett volna szükség, hanem egy komoly fegyelmire, ezzel a szövetkezet jobban járt volna. Mi őt évre megálltunk, s pizszokul lemaradtunk.

- Csík Péter hivatkozott az összeköttetéseivel?

- Nem. Emlegetésükkel ellenzőit kívánta elhallgattatni. Voltam a vadászatokon, láttam, Péter vigyáz ezekre a kapcsolatokra. Nem kért protekciót, még annyira sem élt összeköttetéseivel, amennyire talán élni kellett volna. Néhány megyebeli elvtárs persze nem tudta ezt, azt hitte, hű, mi lehet itt! Az utolsó pillanatban talán Péternek is eszébe jutott, hogy ezek a kötelékek megmentik. Nem így történt.

- És a kislány?

- Semmi nem volt. Péternek mindig akadtak ilyen ügyei, és ezeket ő betyáruul csinálta: nem diszkréten, inkább fitogtatva, hogy neki ezzel is, meg azzal is lehet kapcsolata. Nem mondta ki, de igyekezett úgy csinálni, hogy beszéd tárgya legyen, talán, hogy lássák, ezt is megengedheti magának. Akkor is ilyen volt, amikor mi őt nagyon jó vezetőnek tartottuk.

- Kivagyiságból tette?

- Keresem megint az embert: ha Péternek nincsenek vágyai, törekvései, semmi nem lett volna belőle. Mennyire lenn volt ő? De látta, hogyan él, aki fenn van. Ahogy jött felfelé, ezzel minddel élni akart, habzsolni az életet. Ez is ő volt. Mindent akart, amit a gazdától látott. Gazdálkodni akart, nagy, mutatós majorokat is akart. A világot.

- Nem leheteti volna megmenteni?

- Csak abban az esetben, ha hallgat a jó szóra. Néhányszor kényszerítettük, hogy üljünk le beszélgetni. Végighallgatott mindenkit, előfordult, hogy meg is könnyezte, amit mondtunk - „Rendben van, megváltozok!” -, de két hétre rá ott ütött, csipett, mart, ahol lehetett. Akik a járástól, a megyétől kijártak ide, akik jól ismerték őt, akik most nagyon tudják bírálni, megállíthatták volna, de nem hatvannyolcban, hanem hatvanöt-hatvanhatban, amikor még mi is élveztük, hogy ő bicskázik kifelé. Ilyen fékezésre, helyreigazításra mintha ma sem lenne erő, pedig véleményem szerint ezek a mostani évek sokkal síkosabbak. Nekem nincs olyan közvetlen kapcsolatom az emberekkel, mint Péternek volt. Párttaggyűlésen számon is kérték tőlem, s megmondom őszintén, azt feleltem, nekem túl nagy órabérem van ahhoz, hogy kimenjek az emberekhez pletykálkodni. Ha viszont kiszakítom magam egy órára, az a röpke találkozás annyira merev, formális, hogy az emberek fel sem tudnak oldódni. Péter hetente két-három napot kint tudott tölteni, én kombájnolás idején is csak este jutok ki, s akkor is csak azért, mert betakarításkor sokáig dolgoznak. Ő napokat volt velük. Két ember volt egy kombájnon, s a végtelenségig tiltottuk a kártyázást. Pihenjen, de ne kártyázzon, figyeljen oda a kombájnrá, menjen segíteni, ha kell. Péter kiment: „Na, emberek, kinél van a pakli!” Fél napokat kártyáztak. Előfordult, hogy lerobbant a kombájn, nem lehetett aratni, mert az elnök kártyázott. De akármilyen bosszantó is volt ez, ő nemcsak kártyázott, másról is beszélt, közel

került az emberekhez. Tiltottuk az italozást. Ő fogott két üveg pálinkát, kiment a sertéstelepre, és mindenkit végigkínált: „Hogy van? Mi újság?” És mondták neki. Népszerű ember volt, nagyon népszerű.

- Maga elnök- vagy főmérnökpárti volt?

- Egyik sem. Mindkét ember értékét tudtam. Aki Pétert szidja, annak sincs teljesen igaza, meg aki Jóskát szidja, annak sem. Amikor elnök lettem, rendkívül nehéz volt leállítani ezt a vitát. Értésére adtam az embereknek, hogy nekem mind a kettő vezetőm volt, s rendkívül kellemetlen lenne, ha most jönnék rá olyasmire, amit nekem annak idején is illett volna tudni. A lényegét magaménak vallom, mert hatvan óta együtt csináltuk, igaz, hogy én beosztottként.

- Tudták a tagok, hogy Csík Péter lemond?

- Ő nem jött el a közgyűlésre. Jóval előtte a személyzetis behívott a totál részeg elnökhöz. Ott volt a kislány is. A személyzetis mondani kezdte, hogy az elnök elvtárs nagyon beteg, hosszabb időre vissza kell vonulnia, s engem gondoltak utódnak. Péter közbeszólt: „Ne pofázzatok annyit, Jani többet tud, mint ti ketten! Janikám, én is mindig azt akartam, hogy te legyél az elnök, úgy néz ki, most mások is azt akarják. Nekem végem van, még van huszon-négy óráim, addig viszem!” - Mindig szerettem és tiszteltem Pétert:

- Ne hülyülj - mondtam neki -, még mindig észhez térhetsz!

„Már nem!”

- Én nem akarok elnök lenni, ezt már rég megbeszéltük.

Nevetett: „Ettől most már nem szabadulsz!” - Mire kijöttek a szövetség munkatársai jegyzőkönyvbe venni, hogy Péter kéri a nyugdíjazását, ő már olyan állapotban volt, hogy nem tudtak vele szót váltani. Másnap újra jöttek, és mondták, hogy ideiglenesen át kell vennem a vezetést. Utána Péter még egyszer bejött, a titkárnő vigyázott az ajtóban, ők meg a kislánnyal osztályozták az iratokat. Egy része ott maradt, másik részét eltűzelték, aztán átadta a kulcsokat.

- Végül is hogy zajlott le a közgyűlés?

- Fegyelmezett volt, és ez is Péter munkájának a gyümölcse. Nálunk szokottan nívósak voltak a közgyűlések. Már a hatvanas években gondot fordított rá, ha valaki a brigádyúlésen jót mondott, azt ismételve el az egész közösség előtt. Választásomkor sem volt közbekiabálás, összesen öt-hat ellenszavazatot kaptam.

Március végen beiktatták az új elnököt. Május huszonharmadikán - és nem huszadikán, mint korábban - egy bolond nagy jég elvitte a termés harmadát, fél térdre kényszerültek megint. Első zárszámadását annak bejelentésével kezdte János, hogy csak nyolcvan százalékot fizetnek. Ragyogóan viselkedtek az emberek. Még ki is nevették fogadkozó elnöküket, hogy jövőre így meg úgy. Pedig amit ígért, eltervezték, teljesítették. De ne szaladjunk előre. A baj nem járt egyedül. Az elűzött Bozó József ifjú utóda nem vált be, ezek a népek annyira kiábrándultak a gazdatisztból, hogy akkor sem szívelik, ha főmérnöknek hívják.

Külön történet lenne Bozó sorsa. Azt tudjuk, hogy ebben a közösségben a Csík Péteré mellett az ő szava volt még szent. Ruck János kijelentette, elképzelhetetlen, hogy Jóska ne jöjjön vissza, de előbb csituljanak a kedélyek, bizonyítani kell, hogy nem Péter és Jóska vitáját döntötték el, hanem új folyamat kezdődött. S amikor kimondta a hívó szót, Bozó József a marasztalás ellenére is hazatért, s a nagyszerű fiatal gárdát már Ruck Jánossal együtt formálták és formálják. Ez a csapat a szabályozók változását nem megértette, hanem kisakkoztta, mi várható: elemment, kivédte esetleges kárait.

- Péter után János. Hogy alakult a kapcsolatuk?

- Kegyetlenül. Ki kellett zavarnom az irodából, s lehet, hogy ez nekem jobban fájt, mint neki, borzalmas nagy erő kellett, hogy szép szóval csináljam. Egyik este indultam volna haza, tartottam a biciklit, de az elnökhelyettes meg a személyzetis még elkapott az ajtóban. Miközben beszélünk, jött Péter, s úgy tűnt nekem, mintha intett volna ennek a kettőnek, s azok be is fejezték velem a beszélgetést, s Péter bement a kiskapun, meg ők is. Itthon kezdtem csak spekulálni, miért mentek ezek be, mi beszélőnivalójuk lehet? Mégiscsak az én nyakamba van akasztva a kolomp, ami elég súlyosnak tűnik! Számtalan olyan intézkedésre kényszerültünk, ami nem volt népszerű, s akkor ezek most... Rám szólt a feleségem, hogy mi van velem, olyan fehér vagyok. Visszamegyek - mondtam neki. „Hová?” Az irodába, mert a volt elnök és két társam ott van. - Így is volt, benn ültek a szobámban. Péter tudta a meglepetést palástolni, a másik kettő holtfehér lett.

- Maguk beszélgetnek itt - mondtam -, s nekem nem szóltak.

„Hú, Jani, a te helyedben én is félreérteném a dolgot, tényleg ne haragudj már!”

- Nem haragszom, de inkorrekttség, amit csináltok.

„Janikám - szólt Péter -, ha én behívtalak, mindig megkínáltalak egy fél konyakkal. Te is megtehetnéd ezt.”

Megtettem.

- Megittátok?

„Meg.”

- Akkor az a kérésem, most menjete haza. És tőled, Péter, még valamit kérek, amíg itt nem tudom lerendezni a dolgokat, amíg nem szólok, addig ne gyere! - Addig mindennap bejött, megitta a kávéját, kimosta a szipkáját és elment haza.

„Jani, ezt úgy értsem, hogy pont te vagy az, aki innen kizavar?”

- Én nem zavarlak ki, de ez már több a soknál. Ti pedig - fordultam a másik kettőhöz - gondoljátok meg, hogy mit csináltok, mert ti még nem vagytok nyugdíjban! - és elindultam kifelé, Péter meg utánam. Közben a feleségem is odaért, hogy menjek haza.

„Csak nem félti tőlem Jánost?” - kérdezte Péter.

„Maga, Péter bácsi, hagyja őt nyugton, maga miatt van ilyen helyzetben. Ha maga észnél van, még mindig elnök, ő meg agronómus, és élhetnének olyan nyugodtan, ahogy eddig.”

„Nézd már ezt a kislányt, hát már ez is haragszik rám!”

- Péter nem jött többet. Miután Jóskát hazahívtam, minden küldöttgyűlésre, zárszámadásra meginvitáltam Pétert, de nem jött el, csak az utóbbi időszakban néha, s egy szép nyilatkozata is volt. Nyolcvanhárom nyarán összehívtam a nyugdíjas téeszvezetőket, buszra ültünk, körbe-mentünk a határban, s a végén a vincellérházban uzsonnán láttuk őket vendégül. A tájékoztató után Péter szót kért, hogy bár senki nem hatalmazta fel, de úgy érzi, az ő kötelessége megköszönni, hogy ilyen tisztelettel adóztunk a nyugdíjasoknak. Szívesen jött, s a beszámolómat hallgatva meg másoktól értesülve gazdasági helyzetünkről, elismerését szeretné kifejezni a jelenlegi vezérkarnak, személyesen nekem is. Tudja, hogy a gazdasági szabályzók miatt milyen nehézségekkel küszködünk, de higgyük el, az ő idejükben is éppen ilyen rögzös volt az út. Ő most már nyugodt, ennek a gárdának a kezében jó helyen van a vezetés. Ez nekem többet ért akármilyen kitüntetésnél.

„HA ÚJRA KEZDENÉM”

Ha újra kezdené az életet, mit csinálna másként? - kérdeztem vizsgálatom végén, tudva persze, hogy „Hülye kérdés, volt már, aki újra kezdené?” - amint azt a 37 éves agrármérnök elnök a szememre vetette. De ne álmodozunk? Ne játszunk a gondolattal, hogy mi lenne, ha megújrázhatnánk ezt a rongyos életet. Válaszóim bő háromnegyede beleakasztotta a hitét a reménytelenségbe is, akár a 78 esztendőes Ágó József (Kiskunfélegyháza): „Újra ezt a pályát választanám, szeretem a nagy természetet, a mezőgazdaságot, a benne élő embereket jó és rossz szokásaikkal együtt. Szeretem látni a napfelkeltét, a naplementét, szeretem a pacsirtaszót, a nagy tábla tiszta búzát, a kiskunfélegyházi határt, a várost, mert itt születtem, egyszerűen itt maradnék.”

15. táblázat

HA ÚJRA KEZDENÉ...

	Két említés (N=319) százalék
Mindent ugyanúgy csinálna	42
Nappalin tanulna, magasabb végzettséget szerezne	22
Mást csinálna:	
nem lenne mezőgazdász, más szakmát űzne	13
nem lenne vezető	12
Másként	
élne	11
vezetne	10
tenne egyéb dolgokat	10
Más munkahelyet választana	4

A gárda kétötöde mindent megismételné. Ennyien lennének elégedettek, vagy vannak közöttük beletörődők is? Minél hosszabb időt tölt valaki az elnöki székben, többnyire annál inkább hajlik erre a véleményre, kivéve a második-harmadik ciklusukat töltő elnököket, mintha ez az időszak lenne a félidei mérlegkészítés, a beváltatlan elképzelésekkel történő szembesülés kora.

Nem hiszem, hogy az elit bármelyik csoportját erősebb kötelék fűzi a munkájához, környezetéhez, mégis minden negyedik elnök, minden negyedik aktív és diplomás elnök jelezte: „Nem a lövészárokban, hanem a hátszágban igyekeznék elhelyezkedni.” Ilyen fokú elvágyódást nem lenne szerencsés egy kézlegyintéssel elintézni, mivel elégedetlenséget, feszültséget, bizonyos fokú tehetetlenséget tükröz. Tehetetlenséget, mert minél idősebbek - vagyis minél erősebb szálak kötik őket a helyhez, az elnöki székhez -, annál kevésbé nyilatkoztak úgy, hogy szívesen leszálnának a körhintáról.

A szocializmus általunk megélt kezdeti szakaszát a szellemi munka általános leértékelődése is jellemzi, az értékvesztés alól a vezetői tevékenység sem kivétel. A vezetés presztízse, elismerése nincs arányban a terhekkel, Farkas Gyula (Tényő) szerint „ma szinte bűn vezetónak lenni, s ha nem érezném munkatársaim és a tagság bizalmát, azonnal lemondanék”. Pedig az

elnökök még istenes helyzetben vannak - jövedelmük, önállóságuk, alkotási lehetőségük meghaladja a hasonló vezetői átlagot -, mégis a negyven éven aluliak - akiktől a legtöbb kezdeményezést, a legtöbb vitalitást váránk - több mint harmada jelezte, szívesen elmenne más munkahelyre.

Régóta szól már ez a vészjelző, de valahogy nem akarjuk meghallani. A tetejében a gazdálkodásban is veszett állapotok uralkodnak jó ideje. A terhek csak nőnek, egyre nőnek, és még aki állja a próbát, annak is mind kevesebb marad a zsebében, mert el kell tartania a rosszakat, sőt az életképteleneket is. Mi sarkallja a helyállásra a közösségeket, ha a vezetőjük abban él: „na, bumm, legfeljebb nem leszek elnök...”

Remélem, nemcsak számomra nyugtalanító, hogy egyik legsikeresebb ágazat vezetőinek a negyede szívesebben csinálna mást, nem hajtaná a vezetés igájába a fejét, s ebben az olyanra eltérő nyugdíjas elnöki gárda csudamód egyetért. Mi lehet akkor más ágazatokban? Gyökeres fordulatra ne számítsunk. Kísérleti társadalmunknak úgy felgyülemlettek a teendői, az adósságai, hogy elodázó társadalommá vált, titkos jelszava: „Mindegy, mi történik, csak ne történjen semmi!” A türelmesség és tehetetlenség üli kettős torát, mióta az 1968-as álomból felverték bennünket, azóta egyre több nem is annyira a rossz, hanem a jó, ám meg nem valósított határozat. És a mezőgazdaság még hagyján...

- A szövetkezeti mechanizmus sikerült a legjobban, a táboron belül is ez a legjobb szövetkezeti rendszer, ennek köszönhető a siker - vallja Tukacs Béla (Ráckeve). - De addig „államosítottunk”, hogy egyre rosszabb a helyzet, a vállalati gazdálkodás bevezetésével hasonlóan jártunk, mint a szövetkezeti demokrácia szélesítésével: addig bővítettük, bővítettük, hogy már olyan szoros, olyan gyenge, hogy alig lehet létezni benne. Túlzottá vált az állam, esetenként a párt beavatkozása, emiatt már nem tudnak a korábbi jó tendenciák érvényesülni. Sokan szidták például az úgynevezett bruttóelvet, miszerint a tagok az év közben csak nyolcvan százalékos bért kaptak, zárszámadáskor meg annyit, amennyit teremtettek. Ennek a megszüntetésével romlott a viszony a tag és a szövetkezet között. Tudtuk, helyesebb a bruttóelv, csakhogy a fő szempont az volt, nehogy a parasztok bérszínvonala felülmúlja a munkásosztályét, pedig a szövetkezet - az ország - ügyét az vitte előre, hogy amelyik téesz jól dolgozott, az többet fizetett. Mennyit mondogattuk mi is, hogy az istenben tud itt mellettünk Lórév negyvennégy forintot fizetni, amikor mi csak huszonhatot tudunk, és törtük magunkat. Vagy tíz esztendeig foglalkoztatott ez bennünket, és a végén fizettünk annyit, mint ők, sőt addig csúrtuk-csavartuk, hogy többet is. A lóréviék eredménye elsősorban Vecsenyics Ljubomir hatelemis parasztelnöknek volt köszönhető, de Ráckevének nem volt Vecsenyics Ljubomirja. Miközben állandóan a differenciálásról beszélünk, megszűnt a differenciálódás lehetősége, amibe persze nem nyugodtak bele a szövetkezetek, s most belül, a különféle közösségek között teremtünk erre lehetőséget. A téeszmechanizmusban épp az a nagyszerű, hogy még mindig van némi lehetőség másképp csinálni, jobban csinálni, mint ahogy azt fentről mondják. Mi a direkt irányítási rendszer idején se csináltuk azt, amit mondtak, mert nem volt - legalábbis Pest megyében nem volt - elég szuflájuk hogy ellenőrizzék. Hallom, néhány helyen vidéken még most is belebeszélnek a munkájukba. Mi a józan eszünk után mentünk, aki stréber volt, és megcsinálta, amire utasították, csődbe is ment. Mindig volt valami módja az ésszerű cselekvésnek. Állítom, hogy a közös kockázat elvét fenn lehetne ma is tartani, nem kellene félni, hogy túlosztják magukat a téeszek. Ezerkilencszázhetvenegyben másfélszer annyit tudtunk volna fizetni, mint amennyit osztottunk, és bár nem volt beralapkööttség, mégis tartalékolunk. Különben is mire való az ellenőrzés, a párt, az elnök, ha hagyják, hogy a tagság széthurcolja a téeszt!? Elég lett volna azt a hatvanat-hetvenet megdádázni, aki felelőtlenül oszt, és nem mind a háromezret zabolázni. Olyan ez, mint ha egy százalék bolond miatt mindannyiunkra kényszerzubbonyt húznának.

Szerencse, hogy a választás még megmaradt. Nagy dolog az állandó számonkérés. A vezetőség előtti beszámolók nem maradnak titokban, kiszivárog, mi a baj. Úgy látom, nem kizárólag a szocializmusban, hanem világszerte küszködnek a szövetkezetek, hogy a nagyság és a demokrácia miként fér össze. A vezetők, a vezetőség választása egyéni felelősséget, hatalmas-kodást korlátozó intézmény, fékezője a kiskirályságok, a hitbizományok kialakulásának. Ha nem lenne annyira hosszadalmas, nyögvenyelős a jelölés, ha egy kicsit több lehetőség lenne a leváltásra, meg hatékonyabban lehetne ezt az egész ügyletet csinálni. Amikor egyesültünk, évről évre újra választottak. Őszintén megvallom, volt bennem szorongás, számot kellett vetnem a munkámmal, hogy vajon mire számíthatok.

Azt már tudjuk, hogy fölfelé, lefelé mit „látnak” az elnökök. És oldalra? Vajon elnök társaikról hogyan vélekednek? A legérdekesebben dr. Varga Zoltán (Veszprém) beszélt erről:

- Ma egy szövetkezeti elnöknek európai szinten kellene a gazdaságát menedzselnie, de ettől mintha idegenkednének, nemcsak a hatalomban, hanem a szövetkezetekben is, pedig az elnöknek nem azt kell megmondani, hogy mikor vessék a kukoricát, hanem menedzselnie kell egy vállalkozást, amiben részletkérdés, hogy kukoricát vagy csavart gyárt! Az az elképzelés, amelyik skandalumnak tartja, ha összekeveredik a Magyarországon szöveget készítő negyvenezer munkás az ötszázezer búzatermelő paraszttal: rögeszme. Ki marasztalja el a Volvo autógyárat azért, mert az egész svéd gabonakutatást finanszírozza? Zavarja ez a gabonaprogramot? Kinek van kifogása az ellen, hogy Franciaországban a Renault integrálja az egész zöldségprogramot? Árt ez a Renault-nak vagy a zöldségtermesztésnek? Kit zavar az, hogy a Shellnek növényvédőszer-kutató intézetei vannak? Csak nálunk él még mindig az a rögeszme, hogy csak az a negyvenezer ember gyárthatja a csavart, pedig nem az a lényeg, hogy ki mit gyárt, hanem az, hogyan csinálja. Mi hétezer liter tejet fejünk egy tehéntől, és emellett ipart is csinálunk elég jól. Ha egy megyei osztályvezető agyáig nem jut el a hogyan elsőlegessége, az kevésbé zavar, mint ha az elnöki gárda sem fogja fel. Még a fiatalok sem mutatnak érdeklődést, és ez számomra rejtély. Nálunk például már minden részlegnek önálló személyi számítógépe van. Annak idején kötelező tanfolyamot szerveztünk, amin egy bizonyos szintig mindenkinek ott kellett lennie, ott voltam én is. Valahogy lassan igazodunk a világhoz, nincs a gárdának elég rálátása Európára. Lehet, hogy egy kicsit túlzok, de az elmúlt húsz évben harminc hónapot töltöttem külföldön, Bécsben élő egyetemi tanár bátyám hozzásegített, hogy ösztöndíjjal megnézhessek sok mindent. Látókör tekintetében hátrányban vagyunk az ipari vezetőkkel szemben is, pedig a téesszelnököknek is meglenne a lehetősége az utazásra. A csoportos kirándulások nem sokat érnek, anélkül viszont illik a nyelvet ismerni. Tudsz róla, hogy a mezőgazdasági tárca az egyetlen, amelyiknek nincs külön alapja arra, hogy a vezetőket utaztassa? Nem magam miatt említem ezt, én huszonkét országban jártam.

Valahogy így kellene másként csinálni! Egyébként minél iskolázottabb valaki, annál inkább érzi, mást is megtanulhatott volna, a legfeljebb csak általánost végzett elnökök közül egyetlenegy sem jelezte, hogy nem lenne még egyszer mezőgazda, a diplomások viszont hatoda-hetede. Végül vesszőparipám a kötődés: a helybeliek elégedettebbek, közülük csupán egy választana más munkahelyet, ha újból kezdené. A legboldogtalanabbak a kihelyezettek - az ejtőernyős káderek -, minden ötödik nem lenne még egyszer vezető, és minden negyedik másként élne egészen odáig, hogy „az italozást kitörölném az életemből” (45 esztendő diplomás).

Természetesnek tűnik, hogy minél hosszabb ideje elnök valaki, annál inkább ráébred, hogy másként kellene - kellett volna - élnie. Abban sincs semmi különös, hogy minden tizedik elnök másként vezetne, ám ezt elsősorban a nyugdíjasok teszik szóvá - akárcsak Ág Pista bácsi (Sasad) -, az, aki még változtathatna, kevésbé önkritikus.

Nem fura, hogy az elnöki ábrándok ennyire összeesengenek a más irányú tapasztalatokkal? Az álmok, ha lábujjhegyen is, de a földön állnak. Az önmagukat sikeresnek valló elnökök többsége, a kudarcaik ellenére sikeresek fele, az átlagosoknak is még a harmada tenne mindent ugyanúgy, ha újrakezdhethné. Az átlagos elnök alatt nemcsak a közösség érzi rosszul magát, sok esetben maga az elnök is feszeng a bőrében, mert nem szíve - és alkalmassága! - szerinti tennivalókkal kell kínlódnia.

SZÖG A BETONON

- Honnan kezdjük? - kértem 1985-ben Nagy Tamást, a gyáli Szabadság téesz 35 évesen váratlanul megválasztott elnökét, akinek közvetlen elődje, dr. Nyemcsok János Csipai Ferenc párttitkárral való nézeteltérésének tulajdonítja „bukását”, amint azt már megírtam.

- Ezerkilencszázhetvenhétben a soroksári Dimitrov (elnök: Höchst János), a gyáli Búzakalász (elnök: Szilágyi Péter - elítélve) és a Szabadság (elnök: Kovács Mihály) egyesült Kovács Mihály vezetésével. A következő három esztendő nagyon fontos volt: össze kellett hozni, stabilizálni kellett a három gazdaságot. Ezerkilencszáznolcvanban ez már hihetetlen jó volt, tipp-topp csapat. A gond Kovács Mihály elnök stílusából adódott. Ő kökemény ember, aki rendet és fegyelmet követel, és nem tűr el semmiféle mellépancsolást. Az eredményt finomabb módszerekkel is el lehetett volna érni, amint azt korábban a Dimitrovban Höchst János tette, atrocitások nélkül. Itt a felső vezetők között olyan feszültség volt, hogy a helyzetet nem lehetett tovább tartani, és felvetődött, hogy Kovács nyugdíjba megy.

- Ezek szerint Kovács Mihály nyugdíjazása belülről bontakozott ki?

- Igen, belülről. Hogy kívülről ezt hogyan ítélték meg, nem tudom, hiszen én az egyesüléskor huszonhét éves voltam, akkor neveztek ki ágazatvezetőnek, mint Kovács Mihály „gyerekét”. Amikor elment, akkor is csak harmincéves voltam, az utánam következő ágazatvezető ötvenkettő. Maradhatott volna továbbra is elnök, ha megbecsüli a másik két szövetkezetből jött emberek tapasztalatait is. Demokratikus vezetést kellett volna megvalósítania. Demokrácián én nem közpofázást értek, hanem előremutató közgondolkodást és cselekvést. Kovács az egyszemélyi vezetés híve volt. Hozzáteszem, nekem semmi összetűzésem nem volt az elnökkel, ha valakivel tárgyalok, sok esetben észreveszem magamon a kézjegyet, hogy ezt ő is így csinálta. Nagyon sokat köszönhetek neki. Az egyesülés után radikális eszközökhöz kellett nyúlni, hogy rend legyen és fegyelem. Történelmi példák vannak rá, hogy egy időszakban bizonyos lépést meg kell tenni, s utána eltemetik az illetőt, aki megtette. Hogy ilyen jó körülmények között beszélhetünk ezekről a dolgokról, ahhoz ezekre a lépésekre is szükség volt. Biztos voltak túlkapások is, de mivel sohasem bizonyítottam, hogy én jobban csináltam volna, nem lenne tisztességes dolog bírálni. Tisztelettel és szeretettel gondolok mindig Kovács Mihályra, de mi is figyelmeztettük őt több esetben, hogy nem lehet embereket lemészárolni csak azért, hogy én maradjak egyedül. Kovács után, ezerkilencszáznolcvan-nyolcvanöt között kísértetiesen megismétlődött mindez, de az emberek ezeket a módszereket már nem viselik el.

- Ezek szerint Kovács Mihály „bukása” nem vált a szövetkezet előnyére?

- Ha profi vezetés jött volna utána, akkor előnyös lett volna mindenkinek, de ami végül is bekövetkezett, nem volt hasznos a szövetkezet számára. Elöljáróban szeretném elmondani, hogy én voltam az egyetlen ágazatvezető, aki soha, semmi nézeteltérésbe nem keveredett Kovács utódjával, Nyemcsok Jánossal, sőt abszolút favorizáltja voltam. Mi készített mégis egy harmincöt éves embert olyan életveszélyes mutatóvá, hogy amikor hivatalosan elnök-

helyettesnek van jelölve, akkor elvállalja az uralmon lévő elnök mellett - vagy ellene? - a kettős jelölést? Miért ültem ki ezerkilencszáznyolcvanöt március elsején a deszkára, miért veszem tudomásul, ha a választáson nem futok be, akkor ma talán már Nógrádban dolgozom? Csak azért vállaltam, mert ha nem is az én hátamra húztak az ostorral, hallottam mások nyüsztését, tudtam, hogy ez nem folytatódhat. Nem lehet, hogy egy harmincöt éves ágazatvezető másfél órán keresztül semmi mással nem foglalkozik, csak védelmi állásokat épít ki, mindig úgy kezdi a napot, vajon most miért szúrnak le - pedig döntő hibát nem követett el. Ilyen körülmények között mindenki csak annyit lép, amennyit muszáj, és az maga a halál. Az induláskor vak bizalommal állt Nyemcsok mellé a szövetkezet: ezernyolcszáznegyvenkét szavazatból négy ellenszavazatot kapott. Szép teljesítmény öt év alatt eljutni oda, hogy le-szavazzák. A megválasztással biankó csekket adtak neki. Ha volt ellentábor Nyemcsok ellen, akkor én igazán az ellentábor igazolt játékos voltam, hisz az öreg Kovács engem állandóan fiamnak hívott, és miután az egyesülési bizottságban nem voltam benne, engem huszonöt évesen maga mellé ültetett, mint szaktanácsadót, hosszú hajjal, szakállasan. Egy példa az akkori idők hangulatára: egyik este a menyasszonyomék szülei jöttek hozzánk bemutatkozni, aztán este hatkor telefonáltam, hogy értekezlet miatt nem tudok ott lenni, és a szülők vakon találkoztak. Eszembe se jutott azt mondani az elnöknek, hogy nem érek rá, mert a menyasszonyom szülei jönnek hozzánk. Lehet, hogy azt mondta volna, hogy menjek haza, de ezt nem engedhettem meg magamnak. Rám bízta néhány száz embert, akik munkáját nekem kellett eladni, ha erre hatkor került sor, akkor este hatkor. Emlékszem, hogy még szombat délután háromkor sem mentünk haza, mert az utolsó traktoros még nem jött be. A traktorosok úgy mosakodtak, hogy a traktor vizét leengedték, és abban gyorsan lemosták az arcukat. Öltöző? Ezer négyzetméteres betonplacc? Erről álmodni sem mertek. Egyszer ezen a betonon hevert egy szög. Tudni való, hogy Kovács faksznis ürge. Az akkori főnököm meglátta a szöveget, és oldalazó lépésekkel odament, rálépett a szögére, és egy negyedórát a szögön állva beszélt az elnökkel, hogy az észre ne vegye, hogy az udvaron egy szög van. Világröhej. Azért beszélek ennyit erről, mert ezt a kérdést nem lehet egyetlen mondattal elintézni. Kovács Mihály nem Jókai-hős, nem fekete vagy fehér figura. A dolgozókkal bűbáj volt, a vezetőket nyüstölte. Követelményeit nehéz volt teljesíteni, de a tagok szerették. Konfliktusa azért támadt, mert a középvezetőkkel nem találta meg a hangot. Az a dolgozó, aki munkaidő végeztével - mondom: végeztével! - meglátta az elnököt, és visszasomfordált a műhelybe, nehogy azt lássa, hogy ő nem dolgozik, eljutott oda, hogy nem köszönt Nyemcsok János elnöknek, amikor munkaidő közben találkoztak. Ezt ők mondták nekem, amikor még hatvanharmadik senki voltam.

- Azt azért nem hiszem, hogy ebben a nagy téeszben a tagság döntötte el, hogy nem választja újra Nyemcsokot!

- Minden cégnél alapvető a középvezetők megnyerése, mert azok találkoznak nap mint nap az emberekkel. Ott nem lehet isten ostorát játszani, ahol választják a vezetőt, ha tetszik, ha nem, meg kell hallgatni az emberek véleményét. Nyemcsok János a figyelmeztetéseinket nem vette tudomásul. Nekem is megmondta, hogy itt kettős jelölés is felmerülhet, de úgy kezelte, hogy ez olyasmi, mintha őt római pápának jelölnék, mert ehhez a poszthoz csak neki, kizárólag neki van joga. Én nem hiszem, hogy én vagyok a legjobb. Ezerkilencszáznyolcvanöt márciusában engem nem választottak, ahogy Nyemcsok Jánost sem választották öt évvel korábban. Talán öt év múlva fognak választani, ezerkilencszázkilencvenben, ha kiderül, milyen ember vagyok. A márciusi közgyűlésig nem vetettek alá próbatételnek, nem tudták, milyen képességű vagyok, az én megválasztásom az ő nem-megválasztása volt. Lelkiismeret-furdalásom nincs, mert nem egy esetben személyesen kértem rá, hogy foglalkozzon az apró-cseprő problémákkal, ezeket a pitiáner dolgokat nem lett volna szabad halmoznia.

- Nyemcsok János ezekbe bukott bele?

- Nem lehet egyetlen eseményt kiragadni, a közösség hetek, hónapok, évek alatt jutott el a túróképessége határáig. Az, hogy ennyi emberben megérlelődött a változtatás igénye, nem mindennapos dolog, a szavazatoknak mintegy húsz százalékát kapta csak. Elnöksége idején előfordult, hogy magas beosztású, idősebb asszony sírva mondta, az elnök ne jelentse ki neki, hogy szívesen lehúzná a bugyiját, és elverné a fenekét. Meggyőződésem, hogy Nyemcsok János sokat dolgozott, hogy jót akart a szövetkezetnek, hogy képességei és akarata maximumával akart itt helytállni, de nem úgy sültnek el a dolgok, ahogy hitte. Nem tudott differenciálni. Elmondhatta volna ő ezeket a dolgokat esetleg úgy is, hogy nevetnek az emberek, milyen jópofa krapek, de ez az asszony megsértődött. Az ilyesmit ő nem érezte. Vagy egy másik példa: húsz év alatt kialakult itt a prémiumosztás rendje, mire ő kijelentette a vezetőségi ülésen, hogy harmadéves közgazdász gyerekével megbeszélte, és számítógépre vitték a prémiumelosztást, ami enyhén szólva sértette az itt levőket. Háromhetes szájtépés után végül is visszatértünk a régihez hasonló prémiumelosztáshoz, ami azt bizonyította, nem volt jó a javaslata. Itt a meleg vizet nem Nyemcsok János fedezte fel ezerkilencszáznolcvanban. Az a gárda, amelyik itt ezerkilencszáznegyvenkilenc óta robizik (robotol), nem szereti az újságban azt olvasni, hogy ezerkilencszáznolcvanban kezdődött el a termelőszövetkezet aranykora. Nyemcsoknak nem volt érzéke ezekhez a dolgokhoz. Számos vezetőt ismerek, aki olyan hülye, hogy egy vak ló vezetését nem bíznám rá, de kiválóan tud az emberek nyelvén, és ha azt mondja, „Te pedig odamész az ablakhoz és kiugrasz!”, akkor az illető Dugovics Tituszt fog játszani, és ismerek olyan superképzett embert, akire egy vak ló vezetését sem lehet rábízni. Jánosnak azok a petárdái, amelyeknek röhögést kellett volna kiváltaniuk, sírást váltottak ki. A végén ez már dermesztő volt.

- Miért hitték néhányan mégis jó elnöknek Nyemcsokot, akit újból jelölni kell?

- Nézze, a katona tisztában van vele, hogy tizből nyolcan meghalnak, de ha a sikert mindig a parancsnok aratja le, és a kudarcot mindig a katonára hárítja, annak meghasonlás a vége. Itt a siker egy emberé volt, jobb esetben kettőé, de a balsiker mindenkié. Kérdelem én, hogy lehet az, hogy valaki öt év alatt egyetlen vezetőt sem tud maga mellé állítani.” Miért nem mondta senki a közgyűlésen, hogy Nyemcsok János igenis jó vezető? Mindenki le volt injekciózva? Ezerhatszáz ember? Ne hülyéskedjünk már! Aki azt hiszi, hogy a téesznek az volt a vágya, hogy ide kerüljünk, téved. Ez fegyelmezett gárda, mi szeretünk dolgozni, és nem szeretünk huza-kodni.

- Vagyis nem kellett szervezkedni Nyemcsok ellen?

- Nem. Egy fiatal növényvédős srác felállt a közgyűlésen, és javasolta, hogy engem - aki elnökhelyettesnek voltam jelölve - elnökjelöltként vegyenek fel a listára, mert a munkahelyi közösségek kettős jelölést kérnek. A megyei pártbizottság osztályvezetője felszólalásában azt mondta, a párt jónak tartja a szakmai munkát, és nem lát okot az elnökváltoztatásra. Aztán felállt Höchst János, elmondta a pályáját, hogy sohasem felejtette el, hogy kiket képvisel, és javasolta a tagságnak, hogy fiatal vezetőt válasszanak. Felszólalása félelmetesen emberi és igaz volt. Olyan ember mondta, aki egy életet húzott le ezeken a földeken, akinek a földje és a lovai is benne vannak a gazdaságban. Előfordulhatott volna, hogy ez a felszólalás az állásába kerül, de van, amikor a tisztesség és a karrier elválik. Ő a tisztesség mellé állt, az készítette szólásra. A mi ágazatunk Höchst Jánoshoz tartozott, akinek, ha fia lenne, annak sem segített volna többet, mint nekem. Este hétig-nyolcig ültünk együtt, és mesélte, hogy mit csináltak, hogy csinálták, minek mi volt az oka. Soha nem gondoltam rá, de ma szinte látom, hogy tudatosan készítette fel. Nem valami posztra, hanem arra, hogy az ember az életben helyell-közzel tisztességgel megállja a helyét. Nagyon sok szakember van ebben a téeszben, aki ezt a

ciribulit nagyon jól meg tudná csinálni. Hogy miért épp nekem adtak bizalmat? Azért, mert a szolgáltató ágazat az, amelyik mindenhol megfordul, amelyet mindenki ismer.

- Kitől tanult a legtöbbet?

- Ha engem valaki laboratóriumi elemzésnek vetne alá, akkor rajtam sok kézjegyet találna, de döntően kettőt. Kovácstól a határozottságot és a pengestílust kaptam. Mi mindig kökeményen megfogalmaztuk a feladatodat. Höchst János bebizonyította, hogy nem kell bikacsökkal mászkálni, hanem emberséggel, fifikával is lehet ezt csinálni. Tulajdonképpen oltári mázlim van, hogy két ilyen ellentétes jellemű emberrel találkoztam, és mind a kettőtől elleshettem azt, ami jó. Hangsúlyozom, hogy Höchst János is oltári kemény ember volt, mesélik, hogy taposta a sapkáját, ha valami nem úgy ment, ahogyan kellett. Ugyanakkor született diplomata. Valószínű, hogy nem fognak róla utcát elnevezni, de aki ismerte, az szeretettel fog rá emlékezni mindig.

- Hogy fogadta a pajzsra emelést?

- A fakóban játszottam addig, a tizenévesek között, és egyszer csak arra kértek, hogy mondjak pohárköszöntőt. Ez olyan félelmes átalakulás, ami a Nemzeti Színház színpadán is ritka. Nyemcsok abszolút úr volt, amikor kihirdették az eredményt. Felállt, gratulált, és mondta, hogy szeretné, ha nekem több segítséget adnának, mint neki, és felkért, hogy foglaljam el az engem megillető helyet az emelvényen. Kiváló alvó vagyok, remélem, ez száz év múlva is így lesz. A választás előtti éjszakát természetesen úgy aludtam végig, mint az ágyú, viszont a választás után a szememet sem hunytam le. Félelmetes volt látni, jelvények nélkül mivé válik valaki, ha leszáll a trónról. Tragikus. Ha a megyei tanács elnökhelyettesével nem megyünk oda, talán senki sem állt volna vele szóba. Dermesztő volt látni, ahogy veszi a kabátját, a táskáját, és eloldalog. Engem ez mélyen megrendített. Lehet, hogy elkerülhetetlen volt, de jobban örültem volna, ha mindez nem árnyékolja be a napot. Magyarországon sajnos nem alakult ki a távozás gyakorlata. Számtalan példát tudok arra, hogy valaki bukott embernek van elkönnyelve, mert egy választást elvesztett. Nyemcsokkal mi ezután nemigen beszélgettünk, nekem ő sem négy szemközt, sem társaságban nem tett szemrehányást, hogy a helyzet így alakult, sőt kijelentette, megpróbálja a kapcsolatait átadni, segítségemre lenni. Mi is szeretnénk volna, ha szépen zajlik le a válás. Felvetették, hogy maradjon itt elnöki tanácsadóként, de ez nem lett volna jó. Hogy hozhattam volna bármiféle határozatot, esetleg az ő sugására?

- A tagok hogy fogadták a választás eredményét?

- Volt, aki férfi léteire sírt. Egy másik meg odajött, és azt mondta: „Nagyon bízom magában!” - pedig sosem láttam. Megrángatták a kabátom ujját, és a mai napig nem tudom megelőzni őket a köszönésben. Ez azt jelenti, ha én ezen a poszton megbukom, nyugodtan vehetek egy méteres kötelet, és felhúzzhatom magam az első diófára. Az én személyemben nem X. Y. ejtőernyős káder bukik meg, hanem én saját magam. Oltári nagy bukás lenne, dörgedelmes, amiért egyedül én leszek a felelős.

- És a tágabb környezet mit szólt?

- Fenntartást senki sem nyilvánított velem szemben. Ez a közösség és személy szerint én sem vétettünk senki ellen, tehát nem tartozunk bocsánatkéréssel. Tartozunk viszont azzal, hogy jó eredményt érünk el. Tartottam attól, hogy kirekesztenek, úgy fognak rám tekinteni, hogy én vagyok, aki puccsal került hatalomra, és ha ma ez megtörténhetett a Szabadságban, akkor holnap esetleg megtörténik az ő helyén. Még arra is fel voltam készülve, hogy egyszerűen szóba sem állnak velem. Nagyon jólesett, ahogy az elnöki gárda fogadott. Volt, aki azzal kezdte: „Nagyon örülök, hogy létezik még a szövetségi tagság, hogy ők is választanak elnököt. Azt mondd meg, hány éves vagy?” - Ezen mindenki kiakadt. Személy szerint én sem,

és a közösség sem kapott tapsot a történetekért. Talán nem véletlen, hogy erről a választásról nem jelent meg egyetlen újságcikk sem. Ez a téma be volt fagyasztva, hiszen látszólag nem azok sikere volt, ahonnan Nyemcsok jött. A leghelyesebb lett volna ezekről a dolgokról egyetlen szót sem szólni, mert egy fél mondatba is beleköthetnek, félremagyarázhatják. Engem elsődlegesen nem az ország gondja érdekel, nem mondom, hogy itt a vállam, rakjátok rá. Engem arra szerződtettek, hogy ez a gárda eredményt érjen el. Március óta engem kizárólag az vezérel, hogy ez a közösség jól érezze magát: ezt nem veszélyeztethetem sem nyilatkozattal, sem mással. Mire a könyv vagy három év múlva megjelenik, mindez már nem lesz olyan robbanékony.

SORPOR

Mellőzés, elégedetlenség aggasztó jelei után essék azért szó azokról, akik a terhek, a méltatlanságok ellenére is teszik a dolgukat, és egy jó átlagtermés vagy még a ritkán hallott pacsirtaszó is annyi szakma- és hivatásszeretettel tölti fel őket, hogy jól érzik magukat téeszelnökként. Buta fejvel nem a kérdőíven, csak a beszélgetéseim során kérdeztem őket, adtak-e gyereket mezőgazdásznak. Hajaj! Márpedig ha a családban az lenne, hogy az a bűdös téesz így meg úgy, bottal se lehetne beverni azt a kölköt agráriskolába.

Uram János (Újiráz) csak a szélébe kapott - mezőgépesznek tanult -, inkább az autó érdekelte, mint a kukorica. Meg sem fordult a fejében, hogy belőle elnök lesz, apja küzdelmes élete elriasztotta ennek még a gondolatát is. A néhai Uram János (Újiráz, Csökmő) az uradalmi cselédek életét élte, illetve mégsem, hisz annak idején még Dániába is eljutott, újgazdaként földművesszövetkezeti elnök, parasztpárti vezető, s mint a közös gazdálkodás híve 1951-től elnök volt, nem is akármilyen csoportban; már akkor húsz mázsa körül termett Újirázon a rizs, s nem függetlenül ettől, majdnem az egész falu tag volt 1956-ig, akkor mindenki csöndesen hazahajtotta a lovát és a szekérét. Hiába alakult néhány hét múlva újjá a szövetkezet, Uram Jánosban tovább élt a csalódás, és csak Csökmőn vállalta az elnökséget. Mivel tanulni nem szeretett, hat elemivel gazdálkodott ott is, és egész jól, 1968-ban, a téeszek egyesülésekor azonban nem vállalta tovább. Nem becsülték túl, a nyugdíj előtt négy esztendőn át már csak mezőőr volt, s utána még két éven át élvezhette ezernégyszáz forintos nyugdíját.

Ifjabb Uram János elnökké válásában szerepet játszott még a benzináremelés is, hogy egyre kevésbé érte meg Komádiba járni dolgozni. A közel ötmilliós mérleghiány elijesztette 1980-ban a jelölteket, volt olyan is, aki a tagságnak nem kellett, s egy kis rábeszélés után a hajdani elnök fia kötélnek állt, mert tudta, hogy az újiráziak akarnak dolgozni.

- Nem bánta meg?

- Nem sok hiányzott, de elmúltak a megingató gondok, és van ennek a munkának szépsége is.

- Ki elől kellett volna futnia?

- A zöldár elől, ez volt az első elnökpróbáló esemény, júliusban jött, amikor az aratást kezdtük, és még szeptemberben is arattunk, amikor már vetni kellett volna. El lehet képzelni, hogy a kilakoltatáskor hogy érezték magukat a kombájnosok, amikor tudták, hogy viszik az asszonyt meg a gyerekeket a kis motyóval, ők meg kinn ülnek a határban a gépen. Vitték az én családomat is, de a gépnek menni kellett, mert amit levettünk, azt már nem vihette el a víz. Nagy agitáció kellett, hogy senki ne hagyja abba az aratást. Estére odaállítottam a kövesútra a Volgát, vigye az embereket Zsákára meglátogatni a családot.

- Hasonlítgatják az apjával?

- Az idősebbektől megkaptam: „Ezt azért apád másképp látta!” Nem biztos, feleltem, csak megváltozott a helyzet. Az eszembe sem jutott, hogy valamit azért csináljak így vagy úgy, hogy majd megválasszanak. A munka viszi az embert, régen rossz, ha ilyesmin töpreng, különben is megéltem addig is, és ha nem kellek elnöknek, akkor is meg fogok élni.

- Édesapja mit szólt fia megválasztásához?

- „Na, mit mondtam, aki egyszer megkóstolja ezt a mezőgazdaságot, nehezen szakad el tőle, ha meg már benne él, esélye van rá, hogy vezető legyen!”

Keszthelyi István (Battonya) ügyes kezű, jó eszű dohánykertész volt, akit a szerb meg a román szomszédok is lestek, hogy tudják, mikor palántáz, mikor vet, milyen műtrágyát használ. Hat elemije ellenére mindig olvasott, szerette a földet, de a föld is szerette őt, nemegyszer beleragadt bokáig a fősvény battonyai talajba. Fia, Zoltán tízévesen, még 1938-ban igényelt az iskolában valami akció keretében nyulakat, ezek fialták az iskoláztatáshoz a pénzt, és csak húsz év múlva, gépállomás-igazgató korában hagyta abba ezt a foglalatosságot.

A Keszthelyi családban nemcsak az apának volt szerepe abban, hogy a fia is elnök lett, hanem talán fordítva is, mert egy DISZ-felelőstől elvárták, hogy az apja szövetkezeti tag legyen. Keszthelyi István 1952-es megválasztása persze elsősorban szakértelmének, emberségének, igazságosságának szólt.

- Milyen elnök volt az édesapja?

- Elgondolása mellé tudta állítani az embereket, nagyon jól értett a nyelvükön. Néha mégis megtört az akaratereje. Az a tanyán élő, akinek a tagosításkor nyolc kilométerre adták ki a földjét, még ha jó barát volt, akkor is ellenséggé változott, és amikor elment a tanyánk előtt, mondta apámra az áldást. Ez sok gyötrelmet okozott neki.

- Ennek ellenére újból elvállalta 1960-ban az elnökséget!

- Megszokta a közös életet, minden kínja ellenére hiányzott neki, és ekkor már azok a barátai is beléptek, akik korábban nevettek.

- Édesapja akarta, hogy 1965-ben ön legyen az utóda?

- A járásiaknak jutott eszébe. Amikor sorba szűntek meg a gépállomások, engem át akartak helyezni Kistelekre, de édesapám sem akarta, hogy elmenjek, a járási vezetők meg nem is engedtek, a mezőgazdasági osztálynak lettem a vezetője, és amikor ezerkilencszázhatvanötben három battonyai szövetkezet egyesült, engem javasoltak elnöknek. Édesapám persze büszke volt rá, hogy én viszem tovább a gazdaságot. Akkor még nem volt törvényesítve a többszörös értékesítés, de ő szorgalmazta, vigyük a csirkét, a borsót oda, ahol többet adnak érte. Baromfitelep-vezető lett, vitték a terményt Budapestre, a gépkocsivezető elaludt, nekiment egy fának, édesapám mindjárt meghalt. Hatvanöt éves volt, széles vállú, erős ember, nálam alacsonyabb.

- Örülne, ha elnök lenne a fia?

- Ahogy eljöttem nyugdíjba, Zoltán elnökhelyettes lett. Ha elvégzi az egyetemet, megfelelő gyakorlatra tesz szert, és évei is haladnak egypár évet, lehet belőle elnök is.

Az a gyanúm, hogy az emberek többsége ellenérzéssel viseltetik az elnöki dinasztiák iránt. Így voltam én is, amíg csupán politikai tapasztalatok alapján vélekedtem a hatalomnak erről az örökléséről. Ha fenntartásaim nem is tűntek el nyomtalanul, odáig eljutottam, a szövetkezet nem ország, s különösen ahol évek múlnak el a fiú megválasztásáig, vagy netán nem is apja szövetkezetében kerül az elnöki székbe, ott elsődlegesen a tehetség öröklődéséről van szó, és

nem hatalmi machinációról. Előfordul persze ez is. T. nem igazán jó alapító elnök. Az még hagyján, hogy balos, de a szakembereket is inkább fékezi, mint biztatja. Amikor az egészsége ráment az elnökségre, gyorsan felvette jogász fiát a szövetkezetbe, és mivel a háztáji termését eladta, népszerű lett a tagok között. Minden az elnök apa elképzelése szerint haladt, már kérte is a rokkantnyugdíjat, amikor az illetékesek beiskolázták a főagronómust vezetőképzőre, s ettől az öreg nagyon gyorsan meggyógyult. Már háromszor legeltette így meg a megye vezetőit, háromszor indult nyugdíjba, háromszor visszakozott. Már gátja a fejlődésnek, ám hosszú elnökségét fenntartó kiterjedt rokonsága még tűr, de nem biztos, hogy dinasztia-alapítási törekvéseit is támogatja.

A nyolcvanas évek elején sok régi, húsz-harminc éve „posztoló” elnök vonult vagy vonul nyugdíjba, szinte mindegyik megyében akad köztük kettő-három, aki átvitte a téesszebe a fiát, s elkezdte előkészíteni a trónátadást. Elképzelését általában sem a szövetség, sem az állami és pártvezetés nem támogatja, mert az erkölcsi vagyoni nem örökölheto, a hatalom öröklését pedig nem szeretjük. Mivel a tagság az apját látja az utódban, többnyire csalódik, mert az mind gondolkodásban, mind szemléletben messze esik a fájától. Akad azért jó példa is, kár lenne hát kizárni az elnöki dinasztiák létrejöttét - ahogy az eddig sem volt tiltott -, ám a trónörököszt célszerű ezerszer gondosabban megforgatni, hogy reményeiben senki se csalatkozzék.

Az utódlásnak nem a vérségi kötelék a fő szempontja. S., az elévülhetetlen érdemű elnök „csupán” a sógorának szeretné átadni tisztségét, ám annak hat általánosa van. Keller Ádám (Kocsola) a világbanki hitelt is visszautasította - nem biztos, hogy helyesen -, mert nem akarta az utódnak ilyen teherrel átadni a gazdaságot. B. viszont a legtutyimutyibb ifjú kezébe nyomta a kormányrudat, jól be is faragtak vele. K. is úgy javasolt utódot, hogy mellette hosszú ideig legyen szükség az ő szaktanácsaira. A kiváló Sz. nem volt ennyire rövidlátó. Hosszú időn át a szövetkezet északban főkönyvelőjét készítette föl a felkészíthetetlenre, de mivel az fillérre kimutatta az öreg háztáji bevételeit is az adóhoz, váltott, és a főagronómust javasolta. Ő sem kutyautó, csak benne tíz pengő van, a másikon meg száz lett volna.

Talán kérdőíves abajgatás nélkül, pusztán néhai Lókodi József (Debrecen-Haláp) és két fia, Lókodi József (Nyírmártonfalva) és örököse, Lókodi László (Debrecen-Haláp) szerbe-számba szedett napjaiból is ki lehetett volna hámozni ezt a könyvet. Hű eligazítom, Fazekas Károly génusz embernek mondja Lászlót, motoszkálósna, sőt kemény fájúnak, aki mégis könnyes szemmel emlékezik:

- Édesapám embersége nélkül nem jutottunk volna ide: utánozhatatlan vezetői múlt van előttem! A mai eredmények sokkal látványosabbak, mégis azt az időszakot tartom az igazinak, akkor vált a parasztság képe arra, hogy ekkorát alkotson, akkor kovácsolódott össze a szövetkezet. Megítélésem szerint a sokat emlegetett tartalék csak ott van a mezőgazdaságban, ahol mély emberi kapcsolatok léteznek. Lehet itt akármilyen technika, akármilyen fajta, ha hiányzik mögüle az emberi melegség. Ez az emberi összetartás, közelség az igazi apai örökség. Sose' felejttem el, amikor szénagyűjtés idején egyik pillanatról a másikra ötven-hatvan embert kellett toborozni, mert jött a felhő, féltünk, hogy elázik a széna. A széna pedig...

Az érettségi nagyon nagy dolog volt nálunk, a felnőtté válást jelentette, hogy rágyújthatok egy Fecske cigarettára, és apám nem üti ki a kezemből. Jól sikerült a vizsga, és egy nappal tovább ünnepeltük, mint kellett volna. Tudtam, hogy apám nagyon szereti a sört, vettem két üveg családot, és két barátomat is kihívtam, hogy koccintsunk apámmal, hisz most már felnőttek vagyunk. Az erdőtől kábé háromszáz méterre van a tanyánk, és amikor az öreg meglátott, hogy feketébe kiöltözve ballagunk haza a bankett után, akkor a laposból, ahol a szénát gyűjtötte, rám kiáltott már messziről:

„Nem b... meg a jóisten, hát nem látod, hogy jön az eső, te meg sétálva jössz hazafelé!” - Ez volt az én nagy fogadtatásom az érettségi után. Persze volt annyi villa, hogy a haverokkal összekapkodtuk a szénát, és utána sor kerülhetett a sörivásra is.

Az apa József először az ötvenes években lett elnök, de aztán megharagították, és kilépett a szövetkezetből. Mindene benn maradt, és amikor újra megteremtette saját gazdaságát, elérkezett 1960. Az öreg napokat töltött kocsin, hogy a szervezők ne találják otthon. Megmondta, csak akkor lép be, amikor már mindenki aláírt. Így is történt. Volt egy gyönyörű lova, azt még el akarta adni, mielőtt belép a szövetkezetbe. Meg is egyezett a vevővel, de az utolsó éjszaka valaki kiszúrta a ló szemét, vagy talán egy ág verte ki, sosem lehetett megtudni. Az öreg megtartotta ezt a lovat, és amikor három szedett-vedett elnök megbukott, és elvállalta a szövetkezet vezetését, akkor is ez volt a lova. László végzés után került a szövetkezetbe, és az állattenyésztést vezette. Amikor délután ivott a papa, akkor Lászlónak reggel 3-kor kellett felkelnie Debrecenben, mert az öreg ott várta az istállóban, hogy letolja. Apának és fiának minden reggel a mama készített reggelit, de Lászlónak sok reggelije elmaradt, mert úgy összeveszett az apjával, hogy elszaladt hazulról. Amikor az öreg rászólt: „Fiam, hogy tűröd el, hogy ez az ágas ennyire szaros!” - nem tudta neki azt mondani, hogy miért tetszett tegnap este berúgni? Így adta a fia tudtára, hogy neki az a dolga, hogy az állattenyésztésre figyeljen, nem arra, hogy nála pálinkaparti volt.

- A papánál minden a lótól indult ki. A háborúban huszár szakaszvezető volt, annak ellenére, hogy nem volt iskolai végzettsége. Már ott kislektálódott, átlagon felüli ember volt, megtanulta, hogy arra is vigyázzon, a sorpor hogy néz ki. Lovával, a Büszkével, együtt mentek nyugdíjba. Végig a kétkerekű kocsin volt az öreg szolgálati járműve. Büszke tudta, hol kell megállni, becsápolhatott az öreg, a ló nemcsak hazavitte, hanem még be is tolt a bricskát a fészker alá, nehogy megázzon. A Büszkét szabályosan temették. Indulás után a téészen huszonöt-harminc pár ló dolgozott, apám két kilométerről megismerte nem azt, hogy ki ül a bakon, hanem azt, hogy melyik pár ló jön. A nyomáról is felismerte mindet. Én nem szerettem, meggyűlöltem otthon a lovat, annyit kaptam a sorpor miatt. A jó gazda levakarta a lovát, aztán lekefélt, a kefével beleverte a vakaróba, és a vakaróról a port sorba kiverte a placc szélére és a simára mosott placcon ez a sorban kiverő por mutatta, hogy a ló tiszta. Apáméknál a parancsnok fehér kesztyűben végighúzta visszafelé a kezét a lovon, és ha piszkos lett a fehér kesztyű, akkor tovább kellett kefélni. Nekünk annyi kedvezményünk volt, hogy apám csak a kezét húzta végig, és ha meglátszott a nyoma, akkor a ló nem volt rendesen megpucolva. Ezt a gondozást megkövetelte az öreg a téészen is. Én mint állattenyésztő annyit kaptam a lovak miatt, hogy állandóan azon gondolkodtam, hogy lehetne megszüntetni a lótarást. Amikor én lettem az elnök, az öreg még brigádvezető maradt, és ha kocsival mentünk valahova, és láttuk, hogy a kocsi előtt ott áll egy szekér, akkor az öreg bement, és nem azért tolt le a komát, hogy miért iszik, hanem hogy takaratlanul hagyta a lovat. „Milyen ember az ilyen?” - kérdezte.

- A gazdaság akkor került egyenesbe, amikor félig-meddig szakszövetkezetté alakultunk, és nem hivatalosan, a városi vezetés ellenzése dacára „újraosztottuk a földet”. A lovakat is visszaadtuk, és a tag ezerhatszáz forintot fizetett érte évente a szövetkezetnek. Így a ló öt év alatt megtérült a téészen, és amikor tíz-tizenkét éves korában eladtuk vágóállatnak, akkor a vashíd még vagy tízezer forintot fizetett érte. Sokat civódtunk a lovak miatt, mert én azt mondtam, hogy ide gépek kellenek, és nem lovak. Apám akkor váltott, a három-négy éves csikókat betanítottuk, és minden évben három-négyszázezer forintot árultunk belőlük. Arra volt a legbüszkébb, hogy egyszer négy lovat adtuk el az iráni sah testőrségének, mert a marmagasságuk százhetvennyolc centi volt. Ezekért a hároméves csikókért hetvenezer forintot adtak egyenként, amiért annak idején egy traktort lehetett venni. Amikor az öreg beteg lett,

akkor otthon maradt, és pizsamában odaállt az ablakhoz. A mi halápi házunknak olyan szerencsétlenül van az ablaka, hogy pont a téveszközpontra néz, és amikor mentem reggelizni, akkor az öreg azzal fogadott, nem veszed észre, fiam, hogy ez most vágóban ment a szekérrel, meg hogy mit hoznak ki a téveszből: „Hát ott vagy, mégsem látod?”

A papa már rég az angyalokat korholta a sorpor miatt, amikor egy vasárnapi ebéd után László két általános iskolás gyereke azon évődött, mit fognak örökölni. A kislány hetykén vágta oda a bátyjának:

- Enyém a ház, mert te úgyis öröklöd az elnökséget aputól!

Télen Fazekas Kari meghívott szülőmgyém elnökeinek szokásos budapesti fejtágítójára. Persze hogy mentem, a végenincs ügyek is foglalkoztattak, hogy mi lett például a kocsihasználat körüli huzakodással.

- Lókodi Laci nincs itt? - kaptam el Karit, amikor néhány órát már tébláboltam közöttük. A hivatalnokoskodásra egész életében képtelen ember arcát összegyűrte a kérdés.

- Nem volt ereje eljönni, két hónapja temette a fiát, avval a kurva vadászfegyverrel szétlőtte a fejét!

Kit kell egy tizenhat éves gyerek halálakor káromolni? Felkelek, kinyitom Károly szobájának ablakát, kinn gyermeklélek nagyságú pelyhekben esik a hó.

- Tudni, mért tette? - fordulok hátra. Kari válla tanácstalanul rebben:

- A búcsúlevélben a szüleit dicsérte, felmentette, még azt is megírta, miként csente el a puskát, nehogy bántsák az apját.

Hideg van, remegek, rándul egyet a függöny is. Kis örökös! - mormolom magamnak, miközben behajtom az ablakot. Kari felkapja a fejét, látom, az ő bensőjét is két kézzel szorítja a düh és a keserűség.

*

Épp e sorokat fogalmaztam, amikor rám csöngetett szívember földim, Fazekas Kari, hogy tudassa, nyugdíjba megy. Marasztalták, mégis így határozott. A miértre mondott mindenfélét, míg végül kibökte:

- Ez a rendszer, ez az eszme hajtatta velem is az embereket a szövetkezetbe. Összeveretett velem húsz vagy ötven téeszt, de nem fog szétveretni egyet sem: ilyen esztelen elvonások mellett én kilátástalannak látom a jövőt!

Budapest, 1986. október 1.